

căutat acest chanaat bulgaro-slav, ci în sudul Dunării, ascunzându-se sub « Kean » însuși țarul Samuil (997—1014) — considerat și numit de cronica ungurească tot chan ca și vechii « chani » din epoca în care Bulgarii încă nu erau slavizați — a cărui putere fu înfrântă de oștile bizantine ale lui Vasile II Bulgaroctonul, coalizate cu ale lui Ștefan cel Sfânt, regele Ungariei, care însuși a luptat probabil în regiunea Skopljei, împotriva « chanului » bulgar ¹⁾.

etimologia lui Kajántó nu convinge. Tot Karácsonyi, în *Szent István király élete*, Budapest, 1904, p. 20—21 admitând *de plano* că Oltenia aparținea în secolul al IX-lea Bulgariei, emite ipoteza originii lui « Kean »: « innen könnyű volt egy bolgár főurnak Keánnak, vagy Kajánnak Erdély lakatlan vidékeire húzodni s ott bolgár és szláv népeivel némileg önálló s Magyarország felől nehezen megközelíthető országot alapítania »; anul, zice Karácsonyi, ar putea fi 1002 când Vidinul fu ocupat de împăratul Lizantin. Însă toată această frumoasă teorie nu se sprijinește pe niciun izvor istoric. Un alt învățat ungur, Mangold János, *A Magyarok oknyomozó történelme*, Budapest, 1903, p. 43 îl crede pe « Kean » chan peceneg din Moldova de astăzi, unde ar fi fost învins de Ștefan cel Sfânt. Prin urmare, o nesiguranță totală în ceea ce privește situarea lui Kean pe hartă, iar în ceea ce privește originea lui etnică — pe care o indică destul de clar numele « Kean », care e titlul turcesc « chan » — o certitudine: că nu a fost ungur. Pe o simplă impresie se bazează Melich, *o. c.*, p. 38, care, lăsându-l în locul pe care i l-a atribuit Karácsonyi, îl declară « éppolyan magyar törzsfő, mint az öregebb Gyula ».

¹⁾ Geza Fehér, *Bulgarisch-ungarische Beziehungen in den V—XI Jahrhunderten* (= *Veröffentlichungen der Asiatischen Kommission der Körösi-Csoma Gesellschaft*), Budapest, 1921, p. 154 sqq. se ocupă pe larg de cooperarea bizantino-ungurească la dărîmarea imperiului bulgar, iar pe Kean îl consideră ca fiind un principe (« chan ») în afară de Ungaria propriuzisă, prin care el înțelege și Ardealul, și bănuiește că trebuie pus în strînsă legătură cu imperiul bulgar. Alianța bizantino-ungurească — pe care de altfel izvoarele bizantine n'o pomenesc — o arătase încă Karácsonyi în *Szent István Király élete*, cit., p. 21 sq., unde arată că Ștefan cel Sfânt e chemat de bazileul bizantin și cu ajutorul lui ocupă « Caesaries » (?), de unde duce comori mari acasă. Hóman, *MT.*, I, p. 183—184, de sigur întemeiat pe aceleași studii, — căci izvoarele nu și-le pomenesc — stabilește că Ștefan a pătruns pe valea Moravei, în anul 1003 sau 1004, pe pământ bulgăresc « az Ajtonyt támogató bolgár « Kán » — Sámuel cár — ellen », întru ajutorul lui Vasile Bulgaroctonul; la Üsküb s'a dat lupta, de unde s'a întors cu bogate comori. În felul acesta enigma lui Kean s'ar putea deslega — deși acest chan, dacă într'adevăr a fost Samuel, apoi n'a fost ucis de mîna lui Ștefan, în anii menționați mai sus, așa cum înfățișează lupta într'o enluminură *Chronicon Pictum Vindobonense*, căci Samuil a murit, în împrejurările cunoscute, în anul 1014; cf. Zlatarski, *История*, I-2, p. 741 — cu condiția ca tradiției păstrate în cronicile posterioare

În felul acesta dupăce am examinat — sperăm — toate mărturiile, atât contemporane, care de sigur, prin autenticitatea lor, au în-tăietate, cât și acelea posterioare faptelor, care păstrează numai tradiția, deformată după două-trei generații, putem afirma că nu există nicio singură dovadă istorică neîndoioasă care să arate întinderea stăpânirii bulgare în timpul primului imperiu (679—1018) asupra câmpiei din stânga Dunării, adică asupra a ceea ce va fi mai târziu Țara Românească, și cu atât mai puțin asupra cetății muntoase și a podișului Ardealului. Mărturii istorice categorice nu există în acest sens ¹⁾; iar ipotezele sprijinite pe coniecturi arbitrare nu fac decât să îndesască vâlul și așa destul de dens pe care destinul l-a aruncat peste aceste ținuturi ²⁾.

cu cel puțin două secole evenimentelor să nu i se ceară prea multă exactitate în cronologie și chiar în în-lănțuirea faptelor.

¹⁾ Amintim în acest loc că nu se poate invoca, pentru stăpânirea Bulgarilor în Ardeal, documentul dela 1231 (Hurmuzaki, *Doc. I*, 120 și Zimmermann-Werner, *Urkundenbuch*, I, 55), în care se vorbește despre o «terra Boie» din țara Făgărașului «in terra Blachorum existentem... a temporibus iam quibus ipsa terra Blachorum terra Bulgarorum exstittisse fertur», deoarece acest document este un falsificat al contelui Kemény («Kemény-féle hamisítvány»). La noi l-au utilizat ca bun B. P. Hașdeu, *Istoria critica a Romanilor din ambele Dacie în secolul XIV*, București, 1873, p. 10 și n. 50; Xenopol, *TR.*, p. 79 și nota 79; Onciul, *o. c.*, p. 335 și după ei mulți alții. D-l N. Iorga, *Istoria Românilor din Ardeal și Ungaria*, București, 1915, p. 16—17, îl declară fals, de oarece «dominația bulgărească n'a existat niciodată în Ardeal». Falsul l-a dovedit însă Tagány Károly în *Századok*, XXVII (1893), p. 55. E dat ca fals și la Dr. Karácsonyi J., *A hamis, hibáskeltű és keletkezetlen oklevelek jegyzéke*, 1400-ig., Budapest, 1902, p. 1415. E greșit apoi și Xenopol, *TR.*, p. 78, nota 3 și *IRDT*, II³, p. 86, și Onciul *o. c.*, p. 333, după *Sancti Stephani regis legenda minor*, ap. Endlicher, p. 160, «sexaginta viri Byssenorum... de partibus Bulgariae egressi» căci în *Chron. Pictum. Vindob.*, p. 173 e: «Bisseni per Albam Bulgariam [= Belgradul sârbesc] uenientes», iar, pe de altă parte, Pecenegii în vremea aceea (sec. XI) se aflau și în Bulgaria; cf. C. Jireček, *Finige Bemerkungen über die Überreste der Petschenegen und Kumanen, sowie über die Völkerschaften der sogenannten Gagauzi und Surguci* (în: *Sitzungsberichten der königlichen böhmischen Gesellschaft der Wissenschaften*), Praga, 1880. În primele decenii ale secolului al XI-lea nu se putea vorbi încă despre o Serbie; cf. Émile Haumant, *La formation de la Yougoslavie* (în: *Institut d'études slaves de l'Université de Paris, Collection historique, V*), Paris, 1930, p. 41 sqq.

²⁾ Sunt caracteristice aprecierile unor istorici din cei mai serioși asupra problemei stăpânirii bulgare în nordul Dunării de jos. Jireček, *GB.*, p. 167: «Jen-

Intorcându-ne acum, după ce am stabilit că Bulgarii se întindeau în mod cert până la linia Dunării începând cu sec. VIII, la pasagiul din Geografia lui Moise Chorenaț'i, în care se descrie Sarmatia europeană, având astfel lămurit pe temeiul mărturiilor istorice contemporane cadrul știrilor ce le conține, ne mai rămâne o necunoscută — neidentificată până acum — aceea *andzanof' erkir, zor Balak' koč'en*, adică: « țara necunoscută, căreia îi zice Balak' ».

Evocând în minte, pentru un moment, harta istorică a locurilor cuprinse în acest pasagiul al Geografiei armenesti, ea ni se înfățișează astfel: la sud se află Zagora, în regiunea de răsărit a Balcanilor, în punctul de unde începe țara Bulgarilor, făcând ea însăși parte integrantă din Bulgaria. Apoi, țara Bulgarilor se îndreaptă înspre

seits der Donau *scheint* vor dem Magyarcinfall die Valachei und *vielleicht* auch Theile von Ungarn und Siebenbürgen zu dem bulgarischen Reiche gehört zu haben ». St. Runciman, *o. c.*, p. 27: « The exact extent of Asperuch's new kingdom is impossible to discover... but there was also considerable territory on the northern bank [= al Istrului], including Bessarabia as far as the river Dniester, and *probably* the bulk of the Wallachian plain »; peste « Trajan's Dacian colonists », p. 80 « the Khan ruled, *it seems*, by a sistem of military posts that controlled the districts around », iar în urma luptelor dintre țarul Simeon și Ungur p. 150 nota 2: « *In the absence of any definitive statement, it seems best to assume that Symeon only retained Wallachia, which he lost a few years later to the Petchenegs. The Magyars certainly acquired Bulgarian Transylvania and Pannonia; Moldavia over which Symeon's hold was weak, probably fell to the Petchenegs.* ». La fel, Zlatarski, *История*, I-1, p. 152 sqq.: « Що се отнася до сѣверната граница, то тя остава за вѣмето на Иснериха мжно опрѣдѣлима », și, *ergo*, tolosește « brazda lui Novac » care taie de-a-lungul câmpia munteană până la Brăila ca dovadă sigură despre granița nordică a Bulgariei. La p. 248 Krum, la începutul al IX-lea unește « днешно източно Маджарско заедно съ Трансильвания (Седмиградско) »; iar din ceea ce spune *Monachus Sangallensis* « A Bulgaribus vero [Karolus] ideo manum retraxit, quia videlicet Hunis extinctis, regno Francorum nihil nocituri viderentur » conchide « може да се заключи, че българската власт се е простирила на сѣв. отъ срѣдни Дунавъ още въ 796 г., т. е. прѣди Крума ». Din această vagă și imprecisă știre și din « troianele » din Basarabia trage concluzia că Bulgaria se întindea până la izvoarele Tisei și până la cursul superior al Prutului, sprijinind totul pe несъмнено și pe очевидно. Alte mărturii nici Zlatarski și nici Jireček și Runciman nu pot invoca în favorul unei așa de anormale întinderi a pușinilor Bulgari la nordul Dunării de jos; iar *scheint, probably* și несъмнено nu sunt argumente persuasive, — trebuc să o recunoaștem.

nord, hotărnicindu-se cu munții Rifeici — care am văzut că și pe baza informațiilor istorico-geografice vechi se pot identifica cu Carpații — și cu « țara necunoscută, căreia i se zice Balak' ». Prin urmare, această țară se află în sau lângă munții Rifeici, pe de o parte, și lângă țara Bulgarilor pe de altă parte. Știind, apoi din datele sigure istorice care ne-au rămas din acea vreme întunecată, că Bulgarii și-au întins stăpânirea în acea vreme până în apropierea fostei Dacii Traiane, care era un ținut muntos — iar alți munți în nordul Bulgariei nu au existat și nici nu există decât Carpații — apare clar ca lumina zilei că țara aceea necunoscută căreia i se zice Balak', numai a Valahilor, adică a Românilor poate fi ¹⁾).

Admițând această identitate, care e atât de logică, fiind în același timp și istorică, mai rămâne de lămurit forma în care apare în Geografia lui Moise Chorenaț'i numele Românilor: Balak'.

¹⁾ Impotriva unei eventuale identități Balak' = Polac, *ergo* Poloni (cf. Joh. Thunmann, *Untersuchungen über die Geschichte der östlichen europäischen Völker*, I Th., Leipzig, 1774, p. 156), se opune însuși textul Geografiei, care are *Bulghark'* și *Balak'*, prin urmare ambele nume scrise cu aceeași inițială. Litera *b* este cetită și *p* în unele dialecte; cf. Meillet, *o. c.*, p. 11, unde se arată deosebirea între *b* și *p*, care în armeană clasică se pronunțau așa cum se pronunță astăzi în dialectele nord-estice; însă « die Aussprache der jetzigen Mundarten deckt sich fast nirgends mit derjenigen von Fr. *t, p, k; b, d, g* ». Dr. Josef Karst, *Historische Grammatik des Kilikisch-Armenischen*, Strassburg, 1901, p. 30, dovedește și cu elemente străine împrumutate de limba armencască, de exemplu arabe (unde nu există litera *p*) și grecești că atât ca inițială cât și ca finală se pronunță totdeauna *b*. *B* o pronunță și astăzi toți Armenii vestici, precum și cei dela Constantinopol. Cf. și C. Kainz, *Praktische Grammatik der armenischen Sprache für den Selbstunterricht*, Wien, f. a., p. 9. Însă nici din motive istorice nu se poate susține această identitate, deoarece niciodată Bulgarii nu s'au întins în spre nord până dincolo de Carpați în regiunea Vistulei, unde erau Polonii. De altcund, numele de « Polac » nu este o formă veche; cf. Schafarik, *SA.*, II, p. 398, unde se arată că, alături de Lech, Polian este numele sub care apar mai întâi Polonii, iar « *Polak, Polaci* jetzt bei den Czechen, Slowaken und bei den Polen selbst die übliche Form, findet sich in alten Quellen nicht ». Cea mai veche mențiune a lor este în cronică rusească a lui pseudo-Nestor; cf. *MHK.*, p. 371: la anul 898, înainte de a fi amintiți Ungurii, neamul slav era unit: « и Марава и Чеси и Лажови и Полане, ѡже нѣмѣхъ зоромая Рсскъ ». « Moravi et Cechi et Ljachi et Poljani, qui nunc Russi dicuntur ». Polonii, ca popor constituit aparte, încep numai în secolul al X-lea, deci cu un secol după Moise Chorenaț'i, să se introducă în istorie; cf. și W. Nehring, *Über die Namen für Polen und Lechen*, în *Archiv für slavische Philologie*, III (1879), p. 463—479: cele mai vechi forme « Poloni » și « Ljach », în secolul al XI-lea,

Forma aceasta se explică cu ușurință dintr'un bizantin *Bláxos*, ca formă epentezată ¹⁾. Izvorul bizantin din care l-a putut împrumuta autorul armean, firește, nu se cunoaște; însă nu trebuie să ne gândim numai decât la un izvor scris și pierdut cu vremea. Informațiunea aceasta, despre o țară numită Balak' la nordul Bulgarilor balcanici, a putut fi obținută ușor de un armean învățat, trăit în cercurile științifice dela Bizanț; sau poate să fie și de altă proveniență, de ex. dela vreun armean trecut prin capitala imperiului de răsărit și care a cunoscut chiar din propria-i experiență împrejurările din nord ²⁾. Oricare ar fi realitatea, ceea ce e sigur este că la temelia acestei informații armenesti trebuie să stea un bizantin *Bláxos* ³⁾.

¹⁾ Cf. aceeași formă epentezată în cronica siriană a lui Măr Mihail, ap. J. B. Chabot, *Chronique de Michel le Syrien, patriarche Jacobite d'Antioche* (1166—1199), *éditée pour la première fois et traduite en français*, t. III, Paris, 1905, p. 204: Împăratul Alexiu Comnenul (1081—1118) « ... délivra leur ville [= Constantinopolul] des Francs des Comans, des Serbes et des Valaques (*Balakayé*) ». Cf. o formă epentezată la fel, în Hurmuzaki, I—I, p. 287: « Balachorum »—în izvoarele occidentale. Tot cu litera *B* apare scris numele Românilor și în primele documente ale cancelariilor ungurești și papale, precum și în cronicile medievale ungurești; cf. Zimmermann-Werner, *Urkundenbuch*, indice: până la anul 1234 în mod constant cu *B*: *Blaci*, *Blachi*, *Blact* și numai mai târziu apar sub alte forme, maghiarizate sau cu reflex slavo-german: *Olachi*, *Olaci*, *Olati*, *Valachi*, *Walachi*, *Walati*, *Alati*; în cronici de ex.: *Anonymus*: dux *Blacorum*, și Kézai: cum *Blackis*, — ceea ce dovedește și vechimea informațiilor celor mai vechi cronicari unguri. Faptul a fost observat de mult; cf. Daniel Cornides, *Vindiciae Anonymi Belae regis notarii*, Budae, 1802, p. 134: « fuisse ante seculum XII Valachos appellatos Blacos ». Alături de forma *Vlah*, aceea cu *B* pare că avea o întrebuintare mai mare în primul ev mediu; cf. și Philippe Mouskès, *MGH.*, *SS.*, XVI, pg. 368: as *Blas*. Tot cu *B* este și ethnikonul *Blôch* «Român» al Sașilor, sau numele de familie săsești *Bolach*, *Blesch*, găsite documentar în secolul al XIV-lea; cf. Misch Orend, *Die ältesten Familiennamen der Siebenbürger Sachsen*, *UJB.*, IX (1929), p. 261 sq. unde-i deosebește pe « Walachen » de « Walen » = Latini. Aceeași inițială o are și *Blökumanaland* — « terra Blacorum », ap. Em. Grigorovitz, *Românii în monumentele literare germane medievale*, București, 1901, p. 127.

²⁾ În interiorul imperiului bizantin colonizările și transplantările de populație devenise un sistem de precauțiune împotriva multilor dușmani. Cf. Theophanes (Bonn), I, p. 340: la anul 542, deci pe timpul marelui Justinian, τοὺς δὲ αἰχμαλώτους τῶν Βουλγάρων ἐπεμψεν ὁ βασιλεὺς εἰς Ἀρμενίαν καὶ εἰς Λαζικίην.

³⁾ Valoarea fonetică a lui *B* era pe vremea aceea la Bizanț când *V*, când *B*; cf. G. N. Hatzidakis, *Einleitung in die neugriechische Grammatik*, Leipzig, 1892,

Prin această știre primită în Geografia lui Moise Chorenaț'i, care păstra cadrele antice împărțirii geografice nouă, se determina acea ἀγνοουμένη γῆ care se afla undeva la nord. Având știrea despre o « țară » *Balak'* la nordul Bulgarilor, pe care îi așezase între Sarmația europeană și între Thracia — deși formal ei încăpuseră în capitolul despre Sarmația europeană ¹⁾ — despre o « țară » care înainte nu era cunoscută, își imaginează foarte normal și clar astfel lucrurile: Bulgarii, arhicunoscuți la Bizanț, se întind înspre nord până la niște munți, care sunt *ergo* Rifeii, munți nordici prin excelență și ἑ'-ανδζανοῦ ἔρκιρ, *zor Balak' koč'en* « până la țara necunoscută, căreia îi zic Balak' ».

Numele pe care și-l dădcau ei înșiși — acei locuitori ai țării rămase de altfel tot în semiobscuritate — nu-l cunoștea și nici nu putea cunoaște Moise Chorenaț'i; el a auzit dela alții că se numește așa: *Balak'*. Numele genuin nu-l putea cunoaște, deoarece între aceea țară din munții dela nordul Dunării și imperiul bizantin erau icuiți slavo-bulgarii, și apoi numele însuși nici nu interesa atâta, odată ce fură astfel cunoscuți de toți vecinii lor. Căci este știut că numele de *Vlah*, cu toate variantele lui, a fost răspândit în sud-estul Europei de către Slavi, primindu-l la rândul lor dela neamurile germanice, care se aflau dela început în raza acelorora cărora le aplicau acest nume: a romanicilor ²⁾. Termenul acesta germano-slav de-

p. 33, unde arată că schimbarea aceasta a sunetelor se poate urmări până în primele veacuri după Christos.

¹⁾ *Sarmația*, de altfel, este termenul care înlocuiește mai vechiul *Scitia*; iar o parte din *Scitia*, *Scythia minor*, după cum se știe, o constituia Dobrogea.

²⁾ Mai întâi și mai temeinic Gaston Paris, *Romani, Romania, lingua romana, romanicum*, în rev. *Romania*, I (1872), p. 12: « Le mot *Romanus* se traduisait en allemand par *walah*, mais jamais les *Romani* n'ont pris eux-mêmes cette dénomination; elle s'est maintenue en allemand (ou *Romanus* est inconnu) pour désigner les peuples romans pendant le moyen-âge, et n'a pas encore tout à fait disparu; elle s'est particulièrement attachée aux deux peuples qui ont gardé le nom de *Romani*, aux *Churwaelschen* et aux *Walachen* ». *Romanus* este « l'habitant, parlant latin, d'une partie quelconque, de l'empire ». Însă germanicii, p. 5: « le nom qu'ils lui donnent et qu'ils lui donnaient sans doute avant la conquête, c'est celui de *walah*, plus tard *welch*, ags. *wealh*, anc. nor. *vali* (suéd. mod. *val*), auquel se rattachant les dérivés *walahisc*, plus tard *waelsch* (*welche*, et *wallon*). L'emploi de ce mot et de celui de *Romanus* est précisément inverse: le premier n'est jamais employé que par les Barbares, le second que par les Romains; l'un et l'autre

semna deci totdeauna o populație de origine romană, fie în apusul Europei, fie în răsăritul ei ¹⁾.

Revărsându-se Slavii asupra Daciei traiane și asupra ținuturilor învecinate, precum și asupra peninsulei balcanice, începând cu secolul al VI-lea, au întâlnit mai întâi, în mersul lor spre sud, populația de obârșie romană rămasă în Carpații sudici, precum și pe amândouă malurile Dunării — populație ieșită din contopirea Thraco-Illyrilor cu Romanii ²⁾ — căreia i-au dat, dacă nu cumva i-l dădeau înainte,

ont persisté face à face ». Cf. observația din nota 2: în Viața sf. Éloi, II, 19: « *Nunquam tu Romane, consuetudines nostras evellere poteris*, le mot *Romane* traduit certainement le *Waluh!* qui fut adressé au saint homme ». Acest ethnikon era întrebuințat și ca nume propriu; cf. *Annales regni Franc.*, l. c., p. 158: « circa Adalhardum abbatem et fratrem eius *Walahum* ». Originea rădăcinii *V-l-h*, printre alții, o propusese Wilhelm Tomaschek, *Zur Kunde der Hämus-Halbinsel. Topographische, archeologische und ethnologische Miscellen*, Wien, 1882 (Extrasă din *Sitzungsberichte der phil.-hist. Classe der kaiserlichen Akademie der Wissenschaften*, Bd., XCIX, II Heft, anul 1881), p. 46: din secolul al X-lea înainte « Die Romänen sind nur unter dem slovenischen Namen *wlah* bekannt, der hinwieder auf das deutsche, Walh, Fremder, Gallier, romanisirter Kelte, Romane (ursprünglich VOLCAE Tectosages « qui Germaniae loca circum Hercyniam Silvam occupaverunt », Caes. b. Gall. VI, 24) zurückgeht ». Aceeași etimologie la H. Paul, în *Grundriss der germanischen Philologie*, vol. I, Strassburg, 1896, p. 414: *Volca* latino-galic *Walhá*, vechiu german. Cf. și E. Kluge, *Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache*, Strassburg, 1910, s. v. și Al. Keresztúry-Olteanu, *Vlach (Oláh), Rumun ori Român*, în *Familia*, seria II, vol. II (1927), p. 11 sq. Imprumutat din germană în limbile slave îl declară Fr. Miklosich, *Etymologisches Wörterbuch der slavischen Sprachen*, Wien, 1886, s. v. Fundamental greșit e Melich, *HMO.*, p. 311: « *valószinűbbnek tartom azonban, hogy az ómagy. vlach, vlách magából az oláh nyelvből van átvéve* », căci niciodată Românii nu s'au numit astfel pe sine. În ungurește este intrat din slavă. V. și Drăganu, o. c., p. 17 sq.

¹⁾ De aceea, ceea ce spune V. Iagić, în comentariile latinești ale traducerilor din cronică rusească în *MHK.*, p. 367: « *Sub volochis sempe romanos intelligere debes* » ar fi trebuit formulat mai adevărat « ... *románicos intelligere debes* »; cf. mai jos, p. 519.

²⁾ Problema conștiinței romanității Românilor în tot decursul evului mediu n'a fost rezolvită încă, deși mărturii categorice în acest sens există. La Bizanț, cf. Kinnamos (Bonn.), p. 260: *Βλάχων πολὺν ὄμιλον, οἱ τῶν ἐξ Ἰταλίας ἀποικοι παλαιοὶ εἶναι λέγονται*. Tot din secolul al XII-lea sunt scrisorile papei Inocențiu III; cf. *Hurm.*, I, p. 1 (la anul 1199): « Nos autem audito quod de nobili Urbs Romae prosapia pregenitores tui originem traxerint, et tu ab eis et sanguinis eorum gencrositatem contraxeris... » și p. 4: « ut sicut genere, sic sis etiam imitatione

numele de Vlăhi. Coborînd mai la sud în peninsula balcanică, ei dădeau peste Greci. Ca și ceilalți supuși ai imperiului roman, Grecii imperiului numit mai târziu « bizantin », conștienți că sunt *cives romani*, își ziceau *Ῥωμαῖοι* cum își zic până astăzi locuitorii greci ai Constantinopolului « Romei » ¹⁾. Slavii, cunoscând însă dinainte, dela nord, o altă populație, de altă origine și vorbind o altă limbă, care își zicea sieși « Români », cu mai multă dreptate, le-au zis Grecilor pe nume: Greci. Petrecându-se în felul acesta lucrurile, trebuie totuși să presupunem că a fost necesar să treacă un timp de două-

Romanus, et populus terre tue, qui de sanguine Romanorum se asserit decendisse », ceea ce înseamnă — dacă nu-i adulație — că Românii lui Petru și Asan aveau conștiința romanității lor. În secolul al XVI-lea găsim iar mărturii indiscutabile despre acest lucru. Tranquillus Andronicus din Trau (cf. *Fontes Rerum Transsylvanicarum*, vol. IV, p. 243) scrie despre Românii ardeleni: « ... nunc se Romanos vocant »; însoțitorul lui Aloisio Gritti la Târgoviște, Francesco della Valle, scrie, ap. Cl. Isopescu, *Notizie intorno ai Romeni nella letteratura geografica italiana del Cinquecento* [în: *Académie Roumaine, Bulletin de la Section Historique*, XVI (1929)], p. 15: « ... conservano il nome de Romani... si dimandano in lingua loro Romei, perchè dicono esser venuti anticamente da Roma ad habitar in quel paese; la fel și Giovannandrea Gromo, care a trăit câțva timp în Ardeal, *ibid.*, p. 44: « *ma si come fanno professione* [sc. Românii] d'essere discesi da Colonia Romana quindi prima condotta da Tiberio (sic) contro Decebalu Re. ». D-l Iorga, *Istoria Românilor prin călători*, vol. I, București, 1920, p. 76 citând aceste știri, refuză să creadă că ar fi existat conștiința romanității printre Români în acea vreme.

¹⁾ Constantin Porfirogenitul, *De adm. imp.*, p. 148 face deosebire netedă între *Ῥωμαῖοι-Romani* și *Ῥωμαῖοι-Greci*. Pe primii îi cunoaște în partea apuseană a Iugoslaviei de astăzi înainte de venirea Slavilor οὗς ὁ βασιλεὺς Διοκλητιανὸς ἀπὸ Ῥώμης ἀγαγὼν ἐκεῖσε κατεσκήνωσε διὸ καὶ Ῥωμαῖοι ἐκλήθησαν διὰ τὸ ἀπὸ Ῥώμης μετοίκους αὐτοὺς γενέσθαι ἐν ταῖς τοιαύταις χώραις, ἤρουν τῆς νῦν καλονομένης Χρυσιατίας καὶ Σερβίας; cf. *ibid.*, p. 125—128. G. Paris, *l. c.*, crede că împăratul Constantin când afirmă *ἼΙ δὲ καὶ τῶν αὐτῶν Ῥωμάνων διακράτησις ἦν μέχρι τοῦ Δανούβειος ποταμοῦ*, « on voit qu'il les rattache aux Valaques de la Mésie ». Prin urmare nu i se atribue numai populației de pe coastele răsăritene ale Adriaticei numele de *Ῥωμαῖοι*. Asupra acestor Vlăhi din apusul peninsulei balcanice cf. C. Jireček, *Die Romanen in den Städten Dalmatiens während des Mittelalters* [în: *Denkschriften der Wiener Akademie der Wissenschaften, Philos.-Hist. Classe*, XLVIII—XLIX (1902—1904)]; Silviu Dragomir, *Vlăhii și Morlaci*, Cluj, 1924; Idem, *Über die Morlaken (ΜΑΥΡΟΒΛΑΧΟΙ) und ihren Ursprung*, în *Bulletin de la Section Historique de l'Académie Roumaine*, XI (1924).

trei veacuri până ce numele dat de către Slavi populației romanice de pe ambele laturi ale Dunării, numele de *Vlah*, să pătrundă, să fie acceptat apoi de către Grecii bizantini, înlocuindu-l pe acela de *Ῥωμάνος* — Romanus, atribuit populației romanice autentice.

Nu pare deloc împotriva logicii istorice ca numele de *Vlah* dat de către Slavi unei populații care își avea originea dela Roma, să apară în monumentele scrise abia după o trecere de două-trei veacuri dela așezarea lor în peninsula balcanică, adică prin secolul al VIII—IX-lea.

Până acuma, prima mențiune a numelui de Vlah era din secolul al X-lea ¹⁾. Anume, la anul 976 fiul lui Nicolae, David, împreună cu alte căpetenii bulgare, răsculate împotriva bizantinilor, sunt uciși în Macedonia: *τούτων δὲ τῶν τεσσάρων ἀδελφῶν Δαβὶδ μὲν εὐθὺς ἀπεβίω ἀναιρεθεὶς μέσον Καστορίας καὶ Πρέσπας καὶ τὰς λεγομένας*

¹⁾ S'a crezut și se crede mai nou iarăși că numele *Βλάχος* ar apare mai înainte de secolul al X-lea, anume în secolul al VIII-lea, în apropiere de Chalcidica. Cf. Tomaschek, *Zur Kunde*, cit., p. 43: în secolul al VIII-lea: *τὰ ἔθνη ἀπὸ τὰ παραδουνάβια μέρη, εὐρόντα καιρὸν ἀναρχίας... οἱ λεγόμενοι Ῥηχῖνοι καὶ ἀπλούστερον Βλαχορηχῖνοι καὶ Σαγονδάτειοι, ἐξουσιάζοντε τὴν Βουλγαρίαν καὶ ἀπλώσαντες ἀπὸ ὀλίγων κατ' ὀλίγον εἰς διάφορα μέρη*, în Macedonia. Tomaschek o reproduce după Uspenskiy, *Исторія Аѳона, Кіевъ*, vol. III; *Востокъ христiанскiй* 1877, p. 311, nota 16, care o găsisse la mănăstirea Castamonitu într'un codice din secolul al XII-lea; și Tomaschek notează *ibid.*, p. 44: « Neu und eigentümlich in jener Notiz ist nur die vulgäre Namensform *Βλαχορηχῖνοι*, welche darauf hindeutet, dass das (nach dem Flusse Ῥηχιος, Ῥυγχιος, Βρύχιος in der nördlichen Chalkidike genannte) Volk der Ῥυγχῖνοι ausser dem herrschenden slowenischen Bestandteile auch noch das einheimische wlachische Volkselement umfasst hat, das sich mit der Zeit stärker erwies ». Într'o recenzie, *Bulletin de l'Institut pour l'étude de l'Europe sud-orientale*, VII (1920), p. 8, d-l Iorga, considerându-i din secolul al VII-lea, veniți deci odată cu Slavii ceilalți, îi admite. La fel și d-l Th. Capidan, *Românii nomazi*, în *Daco-romania*. *Buletinul « Muzeului Linbei Române »*, IV, Cluj, 1927, p. 199 sq. și, mai nou, în discursul de recepțiune *Romanitatea balcanică (Academia Română, Discursuri de recepțiune, LXVII)*, București, 1936, p. 57. Cf. și Aurelian Sacerdoțeanu, *Vlahii din Calcidica* (extras din volumul « *In memoria lui Vasile Pârvan* »), București, 1934, p. 7 sq. Deși faptele istorice sunt foarte verosimile, se pare că documentul din secolul al XII-lea i-a lămurit, introducând nume și situații din vremea sa, în informația din secolul al VIII-lea, pe cunoscuții Ῥυγχῖνοι de pe râulețul Ῥήχιος (cf. Jireček, *GB.*, p. 120) prin Vlahii contemporani cu documentul: *Βλαχορηχῖνοι*.

καλὰς δρῶς παρὰ τινῶν Βλαχῶν ὁδοιῶν¹⁾). Acești Vlahi *cărvănari*, — cum li se zice în dialectul aromân, sau *chelători*-călători, — cum sunt cunoscuți în Serbia²⁾, însă, apar în sudul peninsulei balcanice. De aci s'a tras concluzia greșită că de acolo de unde apar pentru prima dată, în mod irecuzabil, în izvoarele timpului, s'au îndreptat înspre nord, trecând Dunărea în ținuturile carpatine. Prin această mărturie a lui Kedrenos, însă, se demonstrează că în secolul al X-lea, în secolul lui Constantin Porfirogenitul, deci, care nu cunoaște decât *Ῥωμαῖνοι* și *Ῥωμαῖοι* — numele de *Βλάχοι* era cunoscut la Bizanț, atribuindu-i-se unei populații de obârșie romană. Însă în secolul al X-lea se pare că numele de Vlah avea o răspândire generală, căci se cunoaște și în documentele istriene și dalmatine din același veac³⁾.

¹⁾ Kedrenos (Bonn.), II, p. 435. Pasagiul a fost relevat mai întâi de W. Tomaschek, *Über Brumalia und Rosalia* (în: *Sitzungsberichte der philosophisch-historischen Classe der Akademie der Wissenschaften in Wien*, Bd. LX), 1879, p. 401. Cf. și G. Murnu, *Când și unde se ivesc Românii întâiași dată în istorie. Convorbiri Literare*, XXXIX (1905), p. 97 sq. și 577 sq., reproduc și în Id., *Istoria Românilor din Pind. Vlahia Mare* (980—1259). *Studiu istoric după izvoare bizantine*, București 1913. După 44 de ani, însă, o altă mărturie salvată din acea vreme, îi cunoaște pe Români răspândiți « în toată Bulgaria » — deci nu numai în regiunea Vlaho-Clisurei, unde-i așezase Tomaschek pe temeiul știrii lui Kedrenos — care fusese iarăși supusă Bizanțului, până la majestoasa Dunăre. Este chrisobula lui Vasile II Bulgaroctonul, dela 1020, prin care se prevăd norme pentru reorganizarea bisericii în fosta Bulgarie și se ocupă în mod special și de καὶ τῶν ἀπὸ πᾶσαν τῇν Βουλγαρίαν Βλάχων. Bulgaria aici se înțelege până la Dunăre, unde iarăși apar drungarii bizantini, la nordul căreia, fiindcă țarii bulgari nu stăpâniseră, nici bizantinii nu mai ridică pretenții. Cf. H. Gelzer, *Ungedruckte und wenig bekannte Bistümerverzeichnisse der orientalischen Kirche*, în *Byzantinische Zeitschrift*, II (1893), p. 45. Xenopol, *TR.*, cit., o datează greșit la anul 1019.

²⁾ S. Dragomir, *Vlahii din Serbia, în secolele XII—XV*, în *Anuarul Institutului de Istorie Națională*, vol. I, Cluj, 1921—1922, p. 270—299; V. Bogrea, în *Bulletin de l'Institut pour l'étude de l'Europe sud-orientale*, VII (1918), p. 50; Iorga, *IPR.*, trad., I, p. 132 și mai nou, Th. Capidan, *Românii nomazi, în Dacoromania*, IV, p. 200 sq.

³⁾ Cf. Alexandru Marcu, *Riflessi di storia rumena in opere italiane dei secoli XIV e XV*, în *Ephemeris Dacoromana*, I (1923), pg. 315 nota 1, după Artilio Tamaro, *La Vénétie Julienne et la Dalmatie*, Roma, vol. I, 1918, p. 343—433 și vol. II, 1919, p. 301, 481.

De aceea, după toate legile logicei umane, dacă în secolul al X-lea numele de Vlah este atestat în două puncte destul de îndepărtate unul de altul ale romanității orientale, nu pare deloc neverosimil ca același ethnikon să fi existat cu un secol mai de vreme nu numai în gura slavă, desemnându-se o populație de origine romană, neted deosebită de stăpânitorii bizantino-greci, ci și în tradiția fie scrisă fie orală bizantină, de unde l-a putut împrumuta un armean trăind la Constantinopol.

În felul acesta se lămurește, foarte simplu și natural, și informațiunea păstrată în una din redacțiunile Geografiei armenesti din a doua jumătate a secolului al IX-lea, atribuită lui Moise Chorenai, mărturisind existența unei populații romanice în acel secol, însă de astă dată în stânga fluviului până la care se întindeau Bulgarii, privind romanitatea ocrotită între munții și dealurile Carpaților, din vechea Dacie Traiană.

Această informație a lui Moise Chorenai despre existența unei populații de obârșie romană în Carpați, în secolul al IX-lea nu este izolată.

Dimpotrivă, ea vine și confirmă celelalte izvoare istorice pozitive, cunoscute și istovite până acum, cu care potrivit-se desăvârșit, nu face decât să le susțină pe acelea, susținându-se implicit și pe sine. Ele, prin faptul că sunt din trei puncte diferite și îndepărtate, însă provenite din izvoare vrednice de crezare, care își sorbeau știrile la care se raportau din diferite locuri, au câștigat astfel *autenticitatea* cerută oricărei informații istorice pe care să se poată clădi.

Cele două mărturii, care întăresc informația bizantino-armenească, sunt: *a)* a lui pseudo-Nestor și *b)* a lui *Anonymus*, care după cum se știe, îi pomenesc pe Vlahi în regiunile muntoase dela răsăritul Pannoniei, la venirea Ungurilor.

Cronica cea mai veche rusească, în parte compilată, însă în cea mai mare parte originală, cunoscută sub numele de Повѣсть временныхъ лѣтъ («Istoria anilor trecuți») sau Первоначальная лѣтописи («Analele primordiale») — după cuvintele cu care încep cele mai vechi manuscrise — a fost atribuită multă vreme unui

călugăr, numit Nestor, care ar fi trăit în secolul XI-XII. Însă cercetările mai noi¹⁾ au dovedit că nu poate fi el autorul acestei cronici, chiar dacă ar fi considerat ca un simplu compilator, autorul rămânând necunoscut.

Oricum, însă, *Повѣсть временныхъ лѣтъ* — care se opresc, în cele mai multe manuscrise — la anul 1110, conțin următoarele știri privitoare la Vlahi:

¹⁾ L. Léger, *Chronique dite de Nestor*, Paris, 1884, în introducere înfățișează problema multdiscutatului « Authorschaft » al cronicei rusești. Niederle, *MASL*, I, p. 15—17, rezumând rezultatele cercetărilor « nestorieni », arată că *Повѣсть временныхъ лѣтъ* au fost scrise între secolele X și XI — ultima dată amintită fiind 1116 — după vechile anale bisericești, după unele documente ruso-bizantine, precum și după cronicarii bizantini, netrecându-se cu vederea nici tradiția populară. În partea de la început se pot întrezări primele înmuguriri ale panslavismului, care formulase teoria « danubiană » a originii Slavilor, susținută și de Kadlubek, Boguphal și Dlugosz, acreditată chiar de Schafarik. Cu privire la această teorie, Niederle spune: « Le témoignage de la *Chronique* n'est malheureusement ni authentique ni réel. Il n'est qu'un spécimen de plus du tissu d'imaginations agencées par le chroniqueur sur le départ des Slaves de la terre de Babel, sur les routes qu'ils ont suivies à travers l'Asie Mineure jusqu'à la presqu'île balcanique, devenue leur première résidence, leur première patrie en Europe. De là l'identification des anciens Illyriens et des Slaves que nous trouvons dans la même chronique; de là aussi l'idée de leur premier habitat sur le Danube moyen, où se trouvait au XII-e siècle la terre des Bulgares et des Hongrois ». Era o tendință generală a popoarelor de a-și înădi originile cu geneza semitică: și Turcii, prin Islam, credeau că se coboară din Iafet. În același fel concepe compilația cronice și Nevill Forbes, *The composition of the earlier Russian chronicles*, în *The Slavonic Review*, I, (1922-23), p. 78—85 relevând că « the chronicle itself begins at the years 852 (6360 according to the old calculation) when, during the reign of the Emperor Michael according to the « chronicler », « the Russian land first came to be called by that name », insistând asupra ideilor naționaliste ale compilatorului: « This earliest chronicle is full of a sense of conviction of the unity of Russia... formed a nursery for the development of the national consciousness of the Russian people », numind-o, p. 84, de-a dreptul « tendencious ». D-I N. Iorga, *Formes byzantines et réalités balkaniques. Leçons faites à la Sorbonne*, Bucarest-Paris, 1922, p. 94 declară această cronică « une vraie préparation au panslavisme du XIX-e siècle ».

Manuscrisul Laurentinian, A. ¹⁾

(Cap. III): По мнозѣхъ же времяѣхъ сѣли суть Словѣни по Дунаеви, гдѣ есть нынѣ Угорьска земля и Болгарьска... Волхомъ бо нашедшемъ на Словѣни на Дунайскія и сѣдшемъ в нихъ и насилищемъ имъ, Словѣни же они пришедше сѣдоша на Вислѣ...³⁾.

Manuscrisul Nikonian, B. ²⁾

По мнозѣхъ же временѣхъ сѣли суть Словене обаполь Дунаи, гдѣ есть нынѣ Угорская земля и Болгарская... Волохомъ же нашедшимъ на Дунайскія Словены и сѣдшимъ имъ въ нихъ и насилующимъ имъ, Словене же пришедше сѣдоша обѣи на Вислѣ...⁴⁾

Iar pasagiul principal:

A:

(Cap. VIII. [anul], 898

Идоша Угри мимо Киевъ горою, еже ся зоветъ нынѣ Угорское и пришедше къ Днѣпру стаха вежами, бѣша бо ходяще аки се Половци. Пришедше отъ вѣстока и устремшася чересъ горы вели-

B:

898.

О Угрехъ. Идоша Угри мимо Киевъ горою, еже нынѣ зовется Угорское, и пришедше ко Днѣпру стаха вежами, бѣша бо ходяще яко и Половцы. И пришедше отъ востока устремшася чрезъ горы великія,

¹⁾ Comisia arheografică imperială rusească a grupat cele 168 de manuscrise, ale « Cronicei primordiale » în trei categorii: a) vechi; b) mijlocii; c) noi. Apoi, mai sunt unele rezumate din ele. Ediția publicată în Полное Собрание Русскихъ Лѣтописей se bazează pe cel mai vechiu manuscris, numit Лаврентіевскій списокъ după călugărul Лаврентій, Laurențiu, care și-a iscălit numele la sfârșit, la data 1377, când l-a copiat; cf. Forbes, *o. c.*, p. 76. Aici îl reproducem după a treia ediție (1897) ПСРЛ, vol. I, p. 9.

²⁾ Textul nou, după manuscrisul numit al Patriarhiei, unde se păstrează, sau Nikonian, după copistul Nikon.

³⁾ În traducerea românească a d-lui G. Popa-Lisseanu, *Cronica lui Nestor, traducere și comentarii* (în: *Izvoarele Istoriei Românilor*, vol. VII), București, 1935, p. 34: « Mulți ani în urmă Slavii se stabiliră la Dunăre, unde este acum țara Ungurilor și a Bulgarilor... Iar când Volochii atacară pe Slavii dela Dunăre și se stabiliră între ei și-i asupriră, acești Slavi plecară și se stabiliră pe Vistula ». Cf. ediția critică a lui Fr. Miklosich, *Chronica Nestoris, textum russico-slovenicum*, vol. I, Vindobona, 1860, p. 2.

⁴⁾ Cf. manuscrisul mijlociu, ПСРЛ, VII, 262 neesențial diferit.

кия яже прозвашася горы Угорския, и почаша воевати на живущая ту Волохи и Словѣни. Сѣдяху бо тупраже Словѣни, и Вopoхoвe приаша землю Словеньскую; посемя же Угры погнаша Вольхи и сѣдоша съ Словѣны, покоривше я подъ ся, о оттоле прозвася земля Угорьска¹⁾.

иже прозвашася горы Угорскія и почаша воевати на живуаа ту. Сѣдяху бо ту преже Словенѣ. Волохи же приаша землю Словеньскую, по семъ же Угры прогнаша Волохи и насѣдиша землю ту и сѣдоша съ Словены покоривше я подъ ся, и оттоле прозвася земля Угорьская.

Acestea sunt pasagiile cronicei rusești, în care sunt amintiți Vlahii²⁾. Cel dintâi nu poate fi fixat în timp; al doilea se referă la anul

¹⁾ Traducerea d-lui G. Popa-Lisscanu, *o. c.*, p. 46: « Ungurii trecură pe lângă Kiev, peste muntele care și astăzi se numește Ugorskoie și au ajuns la Dnipro și-și întinseră corturile, căci erau nomazi, cum sunt Polovcii. Venind din răsărit ei mergeau grăbiți prin munții cei înalți, cari s'au numit ungurești și începură să se lupte cu Volochii și cu Slavii cari trăiau acolo. Căci acolo erau stabiliți mai înainte Slavii, iar Volochii supuseseră țara Slavilor. În urmă însă Ungurii goniră pe Volochi și luară în stăpânire această țară și se așezară cu Slavii împreună pe cari și-i supuseră și de atunci țara se cheamă Ungaria ». În ediția lui Miklosich, p. 12, textul e astfel stabilit: и почаша конати на живуаааа тоу Блахы и Словѣны. сѣдяху бо тоу преждѣ Словѣни, и Блахови приаша землю словѣньскую, по семъ же Оугри прогнаша Блахы, и насѣдиша землю и сѣдоша съ словѣны... Și celelalte redacțiuni, de ex. cea mijlocie: Лѣтописной сборникъ, именуемой патріаршею или Никоновскою лѣтописю în ПСРЛ, vol. IX, 1862, p. 2 sqq., au exact același text, cu mici deosebiri dialectale, sau alte forme de plural ca Волохове și Волохи; cf. și Симеоновская Лѣтопись, ПСРЛ, vol. XVIII, 1913, p. 3 sqq.

²⁾ Vlahii mai sunt pomeniți în Первоначальныя лѣтописи încă de două ori: a) odată într'un sens general, într'o înșirare a diferitelor neamuri europene și b) a doua oară istoric, pe timpul împăratului bizantin Heraklios (610—641). Ele sunt: a) ed. Miklosich, p. 2, Барызи... потомѹжедо морю сѣдѣтъ къ западоу до земли алашскыи и до вланискыи. Иже тово бо то колюно: Барызи, Гини, Ноура-мане, Готы, Рѹскы, Иглави, Галчане, Блахови, Римляне, Итѣмци, Корави, Бенедци Фрынкове и прочии... În celelalte ediții, ale comisiei arheografice rusești, după diversele manuscrise amintite mai sus, pretutindenți este forma Волохови sau Болъхи, etc., deci cu o vocală epentezată în prima silabă, după obiceiul rusesc; — și b) după ce arată că Bulgarii au venit din Скуѣъ = Sciția, peste Sloveni, la Dunăre, ed. Miklosich, p. 5—6: и по семъ придоша Оугри Бѣани, и насѣдиша землю словѣньскую си оуѣ Оугри почаша быти при Ираклии цѣсаря, иже находиша

898. În amândouă sunt menționați Vlahii, sub formele Волохъ, sau Волхъ.

S'a crezut că în amândouă pasagiile e vorba despre Români. Însă această părere nu e întemeiată. Într'adevăr, în primul — conform ideilor « panslaviste » care pot fi foarte bine oblicite în Первоначальные лѣтописи, unde, de ex. sfântul Pavel este considerat ca un apostol al Slavilor din Illyricum (Iugoslavia de astăzi) — se formulează clar teoria originii balcanico-pannonice a Slavilor (Словѣни): într'un mod imprecis în timpurile străvechi, aceștia ședea la Dunăre, unde în secolul al XI-lea, în epoca alcătuirii croniciei, erau Țara Ungurească și cea Bulgărească. Peste ei ar fi venit Волохи (Волхи). Prin acești Volochi, însă, nu putem să-i înțelegem pe Români, adică pe urmașii Daco-Romanilor, nici chiar pe Străromâni, deoarece e vorba de o epocă foarte veche, din primele secole ale erei creștine, când Romanii au putut ajunge în contact real cu stră-Slavii ¹⁾, păstrându-se acest contact în tradiția poporală chiar, apoi și din cauză că întreaga istorie cunoscută a Românilor din evul mediu nu mărturisește nicio agresiune săvârșită asupra popoarelor slave din împrejurimi de către strămoșii noștri. Din celelalte pasagii, în care se întâlnesc Vlahii, acela unde sunt înșirați împreună cu Rimliani, Galičani, Nemții, Venețienii, Francii etc., totuși fiind deo-

по Хоздрю. Însă acest pasagiu, așa cum îl vede Miklosich, nu este complet, din cauză că în unele manuscrise se găsește după sosirea Ungurilor Albi, fraza и прогнаша Волохи. Cf. aceeași redacțiune a croniciei rusești, în Ермолинская Лѣтоп. vol. XXIII ПСРЛ, 1910, p. 2: и придоша Угри Бѣли, и прогнаша Волохи, и сѣдоша во Словѣнскои же земли, при царствии же Ираклиевъ, Гречьскаго царя, precum și în altele. Această frază, omisă de către Miklosich, este însă primită de către L. Léger, *o. c.*, p. 8: « puis vinrent les Ougres blancs qui s'emparèrent de la terre slave, après avoir chassé les vlakhs, qui avaient occupé cette terre avant eux »; după Léger, G. Popa Lisseanu, *IIR.*, VII, p. 38. Pasagiul incriminat de Miklosich este primit în textul croniciei și de Bielowsky, *Latopis Nestora*, în *Monumenta Poloniae Historica*, vol. I, Lemberg, 1884, p. 547. La fel îl acceptă Grot, *o. c.*, p. 198 sq., după manuscrisele Radziwill și al Academiei: «... прогнавши волохы иже бѣша рпже приняли землю словеньску ».

¹⁾ Pentru adaptarea lui *divus* Traianus, ctitorul neamului românesc, ca zeitate în panteonul slav, cf. Prof. Dr. A. Brückner, *Slaven und Litauer*, în *Chantepie de la Saussaye, Lehrbuch der Religionsgeschichte*, vol. II, Tübingen, 1925, p. 508.

sebiți de ei, nu este doveditor ¹⁾; însă acela în care Vlahii sunt amintiți în toate manuscrisele la începutul secolului al VII-lea, pe timpul lui Heraklios, ca învinși de către « Ungurii Albi » ²⁾, sunt desigur

¹⁾ Deși mai târziu, într-o « Continuare » (Продолжение) a redacțiunii zise Nikonovskaia, ПСРЛ, vol. X, p. 37, astfel îi numește pe cruciații « latini » ai anului 1204: « придоша Римляне и Венедици и Нѣмцы и Фрязи на Царьградъ » unde, bine înțeles, ar fi putut întrebuința genericul Волохи, cum ar susține cei care nu-i pot vedea de loc pe Români în cronica rusească. Cf. însă în același secol al XIII-lea Волохи în aceeași cronică, de astădată însă desemnându-i fără nicio îndoială pe Români, mai jos.

²⁾ « Ungurii Albi » sunt considerați de unii învățați, după epoca lor — pe timpul lui Heraklios — ca o fracțiune a Avarilor. În Annales Fuldenses, ed. cit., sub anul 895: « Avari qui dicuntur Ungari ». Cronica rusească, în același pasagiu, de altfel, îi numește pe Avari Овръ, însă tot ea îi cunoaște și pe Chazari, așa că argumentarea în folosul unuia din cele două popoare are sorti de crezare egale. Grot, o. c., p. 238, fără a ținea socoteală de discrepanța timpului crede « что подъ Бѣлыми Уграми разумѣются именно Мадыяры а отнюдь не Хозары ». Greșește Hodinka, Antal, *Az orosz évkönyvek magyar vonatkozásai*, Budapest, 1916, p. 34 în notă: « inkább hunnok értendők ». Kuun, *Relationum*, cit., I, p. 1—2 îi identifică cu Chazarii; la fel Thüry J., în *Századok*, XXX (1896), p. 690. În *Conversio Bagoariorum et Carantanorum*, în МНК., p. 389, se vorbește despre « Huni », prin cari se înțeleg Avarii, « quomodo Huni Romanos et Gothos atque Gepidos de inferiori Pannonia expulerunt et illam possederunt regionem, quousque Franci ac Bagoarii... ». Vlahii croniceii rusești ar putea să fie identici cu acești *romanici* (deosebiți de Franci) dintre Sava și Drava. De altfel, pentru secolul al VII-lea mai ales unul din cele două popoare: Avarii sau Chazarii poate să fie luat în considerare; cf. și Tamás L., *Romains, Romans et Roumains dans l'histoire de la Dacie Trajane*, I, în *Archivum Europae Centro-Orientalis*, I (1935), cit., p. 48, nota 76, după Zsirai, *Jugria, Finn-ugor népvégek*, I, Budapest, 1930, p. 103: « Hongrois, ou peut-être Kazares », sau Darkó Jenő, *A magyarokra vonatkozó népvégek a bizánczi irókndl (in: Értekezések a nyelv-és széptudományok köréből, XXI köt., 6 sz.)*, Budapest, 1910, p. 21: Chazari. O nouă ipoteză, destul de limpede construită, are J. Moravcsik, *Zur Geschichte der Onoguren*, în *UfB.*, X (1930), p. 87: « Der Name Угри Бѣлии geht meiner Meinung nach auf die Donaubulgaren, deren alten Namen Овнѣроуот wir aus Agathons Bericht kennen. Der russische Chronist aber, der nicht weiss, dass sich der Name bulgar und onogur auf ein und dasselbe Volk bezieht, erwähnt die Donaubulgaren zweimal: einmal als Болгаре dann unter dem Namen Угри Бѣлии. Seine Bemerkung, dass die letzten zur Zeit des Kaisers Herakleios « zu sein anfigen » почаша быти, weist auf die oben erwähnten engen Beziehungen zwischen Kowrat und dem byzant. Kaiser hin, durch die der Name onogur in Byzanz allgemein bekannt wurde ». Ar avea la bază deci un izvor bizantin. Această construcție pare justă și atunci « Ungurii albi » au dat peste Волохи din se-

Străromânii, însă s'ar putea să fie foarte bine și cei din munții Hemului, care din luptele lor cu Avarii în aceeași epocă au lăsat prețioasa *τόρα, τόρα, φράτρε*, ca o dovadă a romanității lor ¹⁾.

Prin urmare, din toate aceste pasagii, se câștigă certitudinea că prin Vlahii epocii străvechi — romane — conform « panslavismului » care-i face pe Slavi să izvorască din peninsula balcanică, trebuie înțeleși Romanii, poate ai lui Traian, însă mai târziu trebuie înțeles un popor coborîtor din Romani, care prin obârșia lui etnică, precum și prin numele său, mărturisea identitatea, până la un anumit punct, cu Romanii.

Când trec Ungurii prin Carpații păduroși în regiunea Tisei și a Dunării, la sfârșitul secolului al IX-lea, de sigur nimeni nu mai găsea de mult Romani curați, neamestecați, nu numai în sud-estul european, dar nici în Apus și nici chiar în Italia. Însă din neamurile venite în atingere cu Roma se mențineau, în ciuda urgiilor barbare, solid înfipti în Carpați, singurii descendenți cari le purtau numele: Românii, alături și amestecați uneori cu Slavii. De aceea prin Βολοχι pomeniți în locurile pe care le vor ocupa ulterior Ungurii, de astă dată cronicarul rus îi desemnează pe Români ²⁾. De astă dată, în

colul al VII-lea mai mult ca sigur la sudul Dunării de jos, în Thracia. Astfel, deosebindu-i și aici de Greci = *Ῥωμαῖοι*, cronicarul rus îi recunoaște și pe aceștia ca aparținând întinsei romanități orientale, fiind identici cu cei dela nordul Dunării, pe cari îi vor supune « Ungurii cei negri » la sfârșitul secolului al IX-lea.

¹⁾ Pasagiile cunoscute la Theophylaktos Simokattes (Bonn), *ἐπιχωρίως τε γλώτῃ* și Theophanos Confessor (Bonn), *τῇ πατριᾷ φωνῇ*. Fragmentele de limbă citate în text au fost considerate pe drept cuvânt ca primele dovezi de limbă românească. Jireček, în *Die Romanen in den Städten Dalmatiens während des Mittelalters* [în *Denkschriften des Wiener Akademie der Wissenschaften, Philos.-Hist. Klasse*, LXVIII (1902)], p. 18, citând după Strategikonul împăratului Mauriciu, niște comenzi latinești din aceeași epocă în armata bizantină, consideră celebrele cuvinte tot niște comenzi militare; cf. însă temeinica argumentare contrară a lui Al. Philippide, *o. c.*, p. 506 sq.

²⁾ Unul dintre cei mai vechi traducători ai croniciei rusești, Aug. Lud. Schlözer, *Nestor, Russische Annalen in ihrer slawonischer Grundsprache*, Göttingen, 1802, în vol. II, p. 81, nu crede în identitatea Volochi-Români, ceea ce de sigur este adevărat — după cum am văzut — pentru unele pasagii ale croniciei. Rösler, *RSt.*, p. 80 nu admite românitatea « Volochilor », care ar fi « die Franken des römischen Reiches der Karolingern ». Această neverosimilă părere a fost respinsă

mod categoric, nu mai poate fi vorba despre « Romani » ¹⁾, « Franci », « Romani din imperiul german » etc., cu care au fost identificați, de către cercetătorii formați în spiritul röslerian ¹⁾, Волохи din Перво-

de Xenopol *IRDT*, II³, p. 139—141, arătând că în cronica rusească sunt înșirați, ed. Miklosich, p. 2: Галлчане, Блэхове, Ринамани, Пѣмкци, Коравани, Бенедани, Фромори. Alți învățați însă cred posibilă această identificare; de ex. R. Trautmann, *Die altrussische Nestorchronik. Povest' vremennych lët*, în *Slavo-baltische Forschungen*, VI (1931), p. 282: « *Volothen*, 2, 3, 14, romanisches Volk im Donaubereich (mutmasslich die Vorfahren der späteren Rumänen) ». La fel S. Manguia, *Daco-Romanische Sprach-und Geschichtsforschung*, I Theil, Oravicza, 1891, p. 118 sqq. Pe Volochii pomeniți în primul pasagiu, printre celelalte popoare europene, Schafarik, *SA.*, I, p. 225—238, îi consideră Gali, ceea ce de sigur e greșit, căci același fragment are Галлчане. Tot ca niște strămoși ai Românilor îi declară Léger, *o. c.*, p. 391. Istoricii noștri, începând cu Xenopol, *IRDT.*, II³, p. 137, și terminând cu C. C. Giurescu, *IR.*, I², p. 263, cred în românitatea Volochilor. O vedere nu prea clară asupra diferitelor pasagii are Tamás Lajos, *Romains, Romans et Roumains*, cit., p. 46 sqq. Vezi o încercare de recapitulare a comentariilor la G. Popa-Lisseanu, *o. c.*, introducere.

¹⁾ Argumentul principal al lor este că în Viața sfântului Methodiu (cf. *Vita sancti Methodii, russo-slovenice et latine*, ed. Fr. Miklosich, Vindobonae, 1870, capit. V) se află următorul pasagiu: и соуть въ ны вышуканъ зччигице мнози крестияни изъ Блэхъ изъ Гърци и изъ Пѣмкци, сучаще ны разнѣхъ а мы Славѣни... не имамъ..., pe care Dvornik, *Les légendes*, cit., p. 385, o traduce: « chez nous sont venus pour enseigner de nombreux chrétiens, des Italiens, des Grecs, des Germains, qui nous ont instruits de différents façons, Mais nous Slaves... n'avons... ». Miklosich le redase cu: Italia, Grecia, Germania, și așa le primește și J. Melich, *Über den ungarischen Volksnamen 'lengyel'*, *Polonus, der Pole*, în *Archiv für slavische Philologie*, XL (1926), p. 280. S. Manguia crede chiar că această formă a biografului sfântului Methodiu i-a folosit ca exemplu și cronicei rusești; cf. *o. c.*, p. 122 și 219. Însă denumirea de Vlah dată Românilor nu face decât să confirme implicit obârșia italiană a populației carpato-dunărene. În acest sens este foarte elocvent pasagiul citat din Kinnamos (Bonn), p. 260: *Βλάχων πᾶσιν ὁμιλον, οἱ τῶν ἐξ Ἰταλίας ἀποικοι πάσαι εἶναι λέγονται* — prin care se atestă mărturia clară despre originea italiană a Vlahilor. De altfel, în secolul al IX-lea, pe timpul anterior apostolatului celor doi frați dela Salonic, cu greu s'ar putea admite « Italieni »; mai curând poate fi vorba de « romanici ». K. Schünnemann, *Ungarische Hilfswölker in der Literatur des deutschen Mittelalters*, în *UfB.*, IV (1924), p. 114, nota 1, susține categoric că « Donauwalachen » — căutați de multă lume în izvoarele rusești — n'au existat: citând cap. II și VIII din *Повѣсть временныхъ лѣтъ*, afirmă că se înțeleg acolo « ganz deutlich die Römer, von deren Herrschaft in Pannonien sie Kenntniss hatte. Im übrigen verwendet sie das Wort entsprechend dem deutschen *welsch* für alle

начальные Лѣтописи. Cea mai bună dovadă despre identitatea acestor Волохи romanici, dela sfârșitul secolului al IX-lea, cu Românii ¹⁾ o găsim tot în cronica rusească: anume așa-zisul Илатиевскій списокъ, manuscrisul din grupa apuscană ¹⁾ păstrat la mănăstirea Ipatie din Kostroma, care are la început exact același text ca și celelalte manuscrise principale numite, pomenindu-i pe Волохи în pasagiile respective, la anul 1292 (*recte* 1290) are următoarea știre: «Того жъ року короля Венгерского Кумане албо Половцы зъ Волохами оубили именемъ Володислава» ²⁾. Prin această informație se infirmă explicația lui Jagić: «Sub volochis semper Romanos intelligere debes» ³⁾ — pe care au repetat-o în cor istoricii unguri, sau

romanischen Völker». Dacă pentru primul pasagiu ar putea avea dreptate, căci pe la anul 600 se mai poate vorbi despre Romani ca atari, apoi pe la sfârșitul secolului al IX-lea de sigur numai de «romanische Völker» — cum erau Românii — se poate vorbi. *Quod erat demonstrandum!*

¹⁾ E adevărat, cronica rusească nu-i așează într'un loc anumit pe acești Волохи, după cum nu-i așează nici pe Sloveni și pe năvălitorii Unguri, însă de vreme ce îi menționează pe Români *după trecerea Ungurilor peste munți*, adică peste Carpații păduroși, ei trebuie căutați în Pannonia propriu zisă și firește și în colțul de nord-vest al Ardealului, în țara lui «Gelou».

²⁾ Cf. ПСРЛ, vol. II., p. 892; v. și Hodinka, *o. c.*, p. 453. Traducerea românească e: «În acest an Cumanii sau Polovții cu Volochii l-au ucis pe regele unguresc, cu numele Volodislav». Înțelegerea și cooperarea Românilor cu Cumanii a arătat-o — mai mult prin sugestii — d-l N. Iorga, în *Imperiul Cumanilor și domnia lui Basarabă, un capitol din colaborația româno-barbară în evul mediu* în *Academia Română. Memoriile Secțiunii Istorice*, seria III, tom. VIII (1927—1928), p. 97—103. Un studiu mai comprehensiv e al lui Dr. Ioan Ferent, *Cumanii și episcopia lor*, Blaj, 1931; cf. aci capitolul 12: «Cumanii și înființarea împărăției româno-bulgară» pentru alianța Românilor din dreapta Dunării cu Cumanii, în secolul al XIII-lea. Iar pentru colaborarea cumano-română în cuprinsul regatului maghiar — care pe timpul unui rege cumanizat de sigur era accentuată — cf. scrisoarea lui Ottokar din Boemia către papa Alexandru IV, asupra luptei dela Kressenbrunn din 1262, Hurmuzaki, I-1, p. 287 și N. Iorga, *Acte și Fragmente cu privire la istoria Românilor*, vol. III-1, București, 1897, p. 76: «...innumerablem multitudinem inhumanorum hominum, Comannorum, Ungarorum et diversorum Sclavorum, Siculorum quoque et Balachorum, Bezzerminorum...», din care reiese că încă înainte de Ladislau Cumanul în oastea regilor unguri luptau Românii alături de Cumani. Românii sunt alăturați la Cumani în foarte multe izvoare germane medievale; cf. K. Schünemann, *Ungarische Hilfsvölker*, cit., p. 112: «Valwen und wilde Vlachin».

³⁾ *MHK.*, p. 360.

cel puțin se corectează în sensul că după ce poporul românesc a fost zămislit, desprinzându-se din amorfismul daco-romano-slav, prin Волохи cronicei rusești *trebuie* să-i înțelegem pe Români. Căci în secolul al XIII-lea, alături de Cumanii care l-au ucis pe Ladislau Cumanul (1272—1290)¹⁾ numai Români puteau fi aceiași Волохи, care sunt menționați mai înainte vreme în viitoarea Ungarie, la sfârșitul secolului al IX-lea, în Повѣсть временныхъ лѣтъ.

În felul acesta pasagiul din cronica rusească, în care se vorbește despre Români ca așezați, împreună cu Slavii, în locurile pe care le vor ocupa mai târziu Ungurii, la sfârșitul secolului al IX-lea, — spre deosebire de celelalte anterioare, în care sunt pomeniți numai strămoșii lor, Străromânii sau chiar Romanii — este o dovadă incontestabilă despre existența unei populații romanice la nordul Dunării în adâncul evului mediu. Ea întărește informația Geografiei lui Moise Chorenaț'i.

Confirmarea aceasta se face însă și prin cronicile apusene, mai ales prin cele ungurești.

În fruntea lor stă Notarul regelui Bela, care ne-a transmis un șirag de știri privitoare la Românii din veacul al IX-lea, răspândiți pe întreg cuprinsul Ungariei arpadiene. Hărțuit mult și contestat, cu excepția capitolelor despre vitejia și faptele Ungurilor, ori de câte ori era vorba de ținuturile în care urmașii cuceritorilor din secolul al IX-lea nu se aflau în majoritate, — mai ales de vreun secol încoace, — declarat « poet » de o școală hipercritică maghiară, care totuși primea cele mai multe informații păstrate numai la el, sau altele care se coroborau prin izvoarele apusene și bizantine²⁾, în ultimul

¹⁾ Ucis la 10 Iulie 1290 sud cetatea Kőresszeg, în cort noaptea, de Cumanii Arboc, Törtel și Kemenč; cf. Szabó Károl, *Kún László 1272—1290*, Budapest, 1886, pg. 179, unde cronica rusească nu este întrebuințată.

²⁾ De ex. Karácsonyi János, *Kakuktojás*, în *Erdélyi Irodalmi Szemle* (1924) p. 196—203, unde vede în pasagiile privitoare la Tuhutum-Gelou un adaus al vreunui diac de după 1203, fără probe convingătoare, însă. Rösler, *RSt.*, cit., aceeași părere o avu despre Anonymus, apropiindu-l în timp de noi, făcându-l să trăiască pe timpul regelui Bela al IV-lea. Nu mult diferită de aceste păreri este și aceea a d-lui Iorga, *Cele mai vechi cronici ungurești și trecutul Românilor*, în *Revista istorică*, VII (1921), p. 1—22; dintre istoricii noștri, de altfel, niciunul nu-l judecă așa de aspru.

timp, în urma cercetărilor metodice, cu multă pătrundere și acribie, el a fost reabilitat ¹⁾.

În orice caz, logica sănătoasă umană precum și cea istorică, esențial identice, nu resping autenticitatea știrilor unui cronicar care scrie în secolul al XII-lea despre un popor deosebit prin numele și felul său de celelalte, pe care el nu-l face nici prin cea mai mică aluzie să vină — fie ca năvălitor, fie strecurându-se pe neobservate — din alte părți. Un cronicar în situația unui secretar regal, care avea toate posibilitățile de investigație ale timpului său, nu se poate concepe că n'ar fi avut cunoștință de deplasările Românilor, care prin urmare ar fi trebuit să găsească ecou în opera sa.

Însă Românii erau, în timpul în care scrie el — cel puțin atunci — de atâtea generații așezați acolo unde trăiau atât de temeinic — ca stejarii din « silva Blacorum » de peste câteva decenii — încât nimeni nu i-a oferit vreo știre cu privire la deplasările lor, la fel ca și

¹⁾ După cunoscutele păreri negative exprimate asupra valorii informațiilor lui Anonymus, cum a fost de ex. a lui Rösler, *RSt.*, *passim*, pe care în această privință, îl urmează și d-l N. Iorga, a lui Kaindl, *Studien zur ungarischen Geschichtsquellen*, Wien, 1907 și alții, în ultimul timp Notarul regelui Bela este tot mai acreditat. Heinrich Marczali, *Ungarns Geschichtsquellen im Zeitalter der Árpáden*, Berlin, 1882, p. 102, declarase: « Das Werk des Notars kann also für die Zeit der Eroberung Ungarns nicht mehr als Quelle dienen », fiind « naivă » și putând fi utilizată cu folos numai pentru secolul al XIII-lea. Fejérpataky, însă, în *Irodalmunk az Árpádok korában*, Budapest, 1878, p. 516—517, apoi Pauler Gy., *Anonymus külföldi vonatkozásai*, în *Századok*, XVII (1883), p. 23 sq. precum și Id., *A magyar nemzet története az Árpád-házi királyok alatt*, I², p. 359—361 și 516—517; Sebestyén Gy., *Ki volt Anonymus?*, Budapest, 1879, fixându-i epoca în care a trăit pe timpul lui Bela III, îi acordă tot mai multă credibilitate. Cercetările comparative, de temeinică critică a izvoarelor, de judecată pătrunzătoare — deși nu deplin purificată de prejudecata politică națională — întreprinse de Hóman Bálint asupra cronicilor ungurești mai vechi, și le-a rezumat în *La première période de l'histoire hongroise*, în *Revue des études hongroises*, III (1925) — asupra căroră cf. și Aur. Sacerdoțeanu, *Considérations sur l'histoire des Roumains au Moyen-Âge*, Paris, 1929, p. 49 sq. — însă partea de elaborare critică a expus-o în amintita *A Szent László-kori Gesta Ungarorum*, Budapest, 1925, unde, arătând că la baza celor mai multe din vechile cronică ungurești stă *Gesta Ungarorum* de pe la 1091—1092, constată, p. 45, că Anonymus: « forrásait általában hiven követi, de mégis kritikával használja. Feltűnő a mondákkal szemben követett szkeptikus eljárása », recunoscându-i un « raționalism savant ».

asupra Slavilor. Ei sunt răspândiți pe o arie foarte întinsă din Ungaria arpadiană, la venirea Ungurilor. Și anume în felul următor:

În cap. IX: « Duci » Rutenilor îi laudă lui Almus Ungaria (arpadiană)—« terram Pannonie ultra modum esse bonam. Dicebant enim quod ibi confluerent nobilissimi fontes aquarum, *Danubius et Tyscia*, et alii nobilissimi fontes bonis piscibus habundantes. *Quam terram habitarent Sclavi, Bulgarii et Blachii ac pastores Romanorum*. Quia post mortem Athile regis terram Pannonie Romani dicebant pascua esse eo quod greges eorum in terra Pannonie pascebantur. Et iure terra Pannonie *pascua Romanorum*¹⁾ esse dicebatur, nam *et modo Romani pascuntur de bonis Hungarie* »²⁾.

¹⁾ Ed. Fejérpataky, p. 14; cf. și cap. XI, unde, înșirând printre râurile Pannoniei « Danubius, Tyscia, Wag, Morisius, Crisius, Temus et ceteri », după moartea lui Atila: « Et mortuo illo preoccupassent Romani principes terram Pannonie usque ad Danubium ubi collocauissent pastores suos ».

²⁾ Prima oară se găsește acest termin în Odo de Deogilo, *De Ludovici VII projectione in orientem*. MGH. SS., XXVI, p. 60, 62, privitor la « Dunántúl »: « Terra hec in tantum pabulosa est, ut dicuntur in ea pabula *Iulii Caesaris* exstiteri ». Terminul acesta este foarte frecvent în izvoarele occidentale ale evului mediu. Richardus, ed. G. Popa-Lisseanu, *IIR.*, VI, p. 9: « tandem uenerunt [Ungurii] in terram que nunc Ungaria dicitur, tunc uero dicebatur pascua Romanorum », « subiectis sibi populis, qui tunc habitabant ibidem ». Kézai, ap. Florianus, II, p. 65 și ed. G. Popa-Lisseanu, *IIR.*, IV, p. 32: « Pannonie, Panfilie, Macedonie, Dalmacie et Frigie ciuitates, que crebris spoliis et obsidionibus per Hunos erant fatigate, natali solo derelicto in Apuliam per mare Adriaticum de Ethela licentia impetrata, transierunt, *Blackis, qui ipsorum fuere pastores et coloni, remanentibus sponte in Pannonia*. Repausato autem rege Ethela Sicambria V annis »; iar la pagina 70—37, așezându-i de astădată în mod hotărât în Ardeal: « *Zaculi [Săcuii], cum Blackis in montibus confinii sortem habuerunt* ». *Chronicon Pictum Vindobonense*, ed. Florianus, I, p. 114: « *Vlachis qui ipsorum coloni existeri ac pastores remanentes sponte in Pannonia* »; la fel *Chronicon Dubnicense*, ibid., III, p. 17, cu varianta « *ulachis* ». În *Descriptio Europae Orientalis*, fără legături cu cronicile ungurești, afară eventual de « *Gesta Ungarorum* » și, care a fost scrisă la anul 1308, și a fost publicată mai întâi de O. Górká, apoi de G. Popa-Lisseanu, *IIR.*, II, p. 98 — redând și tradiția păstrată la Aromâni despre originea și coborîrea lor dela nordul Dunării — spune: « inter machedoniam, achayam et thesalonicam est quidam populus ualde magnus et spaciosus qui vocantur *blazi*, qui et olim fuerunt romanorum pastores ac in Ungaria ubi erant pascua Romanorum propter nimiam terre uiriditatem et fertilitatem morabantur. Sed tamen ab ungaris inde expulsi, ad partes illas fugierunt... *Pannoni autem, qui inhabitabant tunc panoniam, omnes erant pastores romanorum, et habebant super se decem reges* ».

În acest capitol (precum și în cap. XI), *Anonymus* cuprinde nu numai Pannonia propriu zisă, adică Ungaria întinsă *stricto sensu* între Tisa, Dunăre și Drava-Sava, ci toată Ungaria de pe timpul său, din secolul al XII-lea — care, în acea epocă, se întindea aproximativ între granițele ei dinainte de războiul ¹⁾ — cu excepția Ardealului și a nordului Ungariei ²⁾. În toată această vastă arie, în șesul rodnic și opulent udat de fluviile înșirate în cap. XI, care, în parte, se opresc tot la linia munților ardelenesti, înspre răsărit, le-a fost indicată noua patrie nomazilor Unguri ca foarte potrivită felului lor de viață, condiționat de pășuni și de râuri. Însă aci, la venirea lor, existau, pe lângă Slavi — Slovaci, Sloveni, etc. — și pe lângă Bulgarii slavizați și ei, « Vlahii, adică păstorii Romanilor » ³⁾, răspândiți pretutindeni. Așa mărturisește tradiția păstrată în a doua jumătate a secolului al XI-lea, în « *Gesta Ungarorum* », la a doua sau a treia generație după a cuceritorilor, când faptele vibrau încă cu puternică intensitate în istorisirile bătrânilor ⁴⁾.

potentes in tota messia et panonia », pe care îi bat Ungurii. Cf. și Drăganu, *o. c.*, p. 29. Pe Kézai, care singur a păstrat știrea că « Blacki » au rămas *sponte* în Pannonia, împreună cu Săcuii (pe cari el îi consideră urmași ai Hunilor) și anume în munți, deci în Ardeal, Hóman, *A Szent László-köri Gesta Ungarorum*, cit., p. 64, îl declară: « a teljes Gesta Hungarorum írója ». Iar în ceea ce privește pășunile Romanilor din *Anonymus*, S. Domanovszky, *Kéza Simon mester Krónikája*, Budapest, 1906, p. 82 le așează de-a-dreptul în Ardeal: « *Az ultra silvam Erdély régi neve, a pascua Romanorum, mely nevet Anon. Pannoniára alkalmaz, pedig világosan Erdélyre mutat; erre vall a lakosok felsorolásának rendje is: Slavi, Bulgarii et Blachii ac pastores Romanorum* ».

¹⁾ Cf. Melich, *A honfogl. Magyarorsz.*, cit., p. 415 și Drăganu, *o. c.*, p. 15.

²⁾ Cf. Drăganu, *ibid.*

³⁾ Așa trebuie tradus: « ... et Blachii ac pastores Romanorum », unde *ac* nu e copulativ ci expletiv; cf. Dr. I. Gherghel, *Pascua Romanorum; Pabula Iulii Caesaris? Un capitol din nomenclatura istorică română*, în *Revista Arhivelor*, II (1923), p. 383—397. La fel K. Schünemann, *Die « Römer » des anonymen Notars*, în *UJB.*, VI (1926), p. 454: « Wenn er daher die *Blachii* und die *pastores Romanorum* nebeneinander nennt, so bedeutet das nur, dass er beide für gleichartige Völker hält ».

⁴⁾ Un obiect de discuție îl formează termenul *Romani*, tot la *Anonymus*. Cap. XLVIII și cap. XLIX, p. 43 Fejérpataky: « *reliqui uero Romanorum... dimisso castro Bezprem, fuga lapsi sunt, et pro remedio uitae in terram Theotonicorum properauerunt* » « *plures milites Romanorum in ore gladii consumpserunt... Reliqui uero Romanorum... dum Hungarii et Romani in confinio essent, Romani*

După ce arată *Anonymus* ce fel de popoare erau așezate, la venirea Ungurilor, în ceea ce numea el și contemporanii săi, cu un cuvânt arhaic, Pannonia, începe să povestească cucerirea — « a hon-foglalás », care se desăvârșește treptat-treptat.

În părțile răsăritene ale viitorului regat unguresc Româniile sunt pomeniți în două ducate: al lui « Glad » și al lui « Gelou » încă pe când trăia Arpad (+ 907)¹⁾. Primul se întindea între Murășul inferior și vechea cetate dispărută de pe Dunăre Haram: « mitterent exercitum contra Glad ducem, qui dominium habebat a fluuio Morus

fugiendo latenter fluuium, qui est confinio Pannonie et Theotonicum, transnatauerunt »; apoi cap. XLVI *ibid.*, p. 41: « Et hoc audito omnes Romani, per totam terram Pannonie habitantes uitam seruauerunt ». Schünemann, *o. c.*, p. 451, îi consideră « Italiener oder Romanen » sau chiar « Römer », însă nu « Römerhirten »; la fel E. Moór, *Zur Siedlungsgeschichte der deutsch-ungarischen Sprachgrenze*, în *UJB.*, IX (1929), p. 65—66. Însă această interpretare nu este în întregime ei justă: prin acești « Romani » se înțelegea de bună seamă populația romanică moștenitoare îndreptățită a stăpânirii romane de odinioară, dovedită în Pannonia prin cercetările arheologice până în secolul al VI-lea cf. Alföldi Andreas, *Der Untergang der Römerherrschaft in Pannonien* (în: *Ungarische Bibliothek. Erste Reihe*, vol. 10 și 12), Berlin-Leipzig, 1924—1926, populație care acolo unde era în continuitate teritorială cu grupul daco-român, ca parte a romanității mai mari orientale, în mod firesc poate fi socotită ca populație veche românească, așa cum o face d-l Drăganu, *o. c.*, p. 16—17. Cf. și Josef Pfister, *Pannonien in politisch-geographischen Betrachtung*, în *UJB.*, VIII (1928), p. 153: « Bis 568 bestand die Römersiedlung, während in der Umgebung schon lange alles von den Avaren besetzt war. Jedoch waren die Römer wahrscheinlich gezwungen, den Avaren durch ihre Kunst und Handfertigkeit zu dienen. Und so mag anderen geschützten Stellen nach manche Niederlassung die ersten Völkerstürme überdauert haben oder von den neuen Völkern Dienste gestellt worden sein ». De felul cum concepeau cronicarii din secolul al XII-lea această descendență *Romani-Români* stă dovadă apodictică Presbiterul din Dioclea, ap. Schwandtner, *Scriptores rerum Hungaricarum, Dalmaticarum, Croaticarum et Slavonicarum veteres ac gemini*, vol. III, Viena, 1748, p. 478: Bulgarii cuceresc. Totam Macedoniam... post haec totam provinciam Latinorum, qui illo tempore Romani vocabantur, modo vero Morovlahi, hoc est Nigri Latini vocantur ». Cf. și S. Dragomir, *Vlahii și Morlacii*, cit., p. 57 și P. Cănel, *Despre « Rumân » și despre unele probleme lexicale vechi slavo-române*, București, 1921, p. 6. O altă dovadă în acest sens, este pasagiul cunoscut: « Olahi Romani commorantes in partibus Ungarie Transilvanis, Ultrapinis et Sirmis » din secolul al XIV-lea. În acest complex de mărturii, și « Romanii » Anonymusului ne apar cu multă verosimilitate ca o populație românească, cel puțin parțial.

¹⁾ Cf. Szabó K., *A magyar vezérek kora*, cit., p. 140 sq.

usque ad castrum Horom, ex cuius etiam progenie longo post tempore descenderat Ohtum, quem Sunad interfecit »¹⁾. În alt loc, cap. XI, Anonymus definește astfel hotarele stăpânirii lui « Glad »: « Terram uero, que est a fluuiio Morus usque ad castrum Vrschia preoccupauisset quidam dux nomine Glad de Bundyn castro egressus »²⁾. Cei doi căpitani unguri Zuardu (Zoárd) și Cadusa (Kadocsa) « ad partes Beguey peruenerunt, et ibi per duas ebdomadas permanserunt, donec omnes habitatores illius patrie a Morisio usque ad fluuium Temes sibi subiugauerunt, et filios eorum in obsides acceperunt. Deinde amoto exercitu uenerunt uersus fluuium Temes et castra metati sunt iuxta uadum arenarum, et cum uellent transire amnem Temes, uenit obuiam eis Glad, a cuius progenie Ohtum descendit, *dux illius patrie cum magno exercitu equitum et peditum adiutorio Cumanorum et Bulgarorum atque Blacorum* »³⁾. Lupta se se dă pe l'imiș « et in eodem belo mortui sunt duo duces Cumanorum et tres Kenezy Bulgarorum ». Glad⁴⁾ se predă. La urmă Ungurii « castrum Vrsoua ceperunt ». În felul acesta ajung să stăpânească regiunea pe care peste câteva decenii Constantin Porfirogenitul o cunoaște ca supusă Ungurilor, regiunea Banatului românesc și sârbesc de astăzi.

Pe lângă această stăpânire a lui Glad, care — originar din Vidin — era desigur slav, Notarul regelui Bela mai cunoaște o formație politică, în care Românii se întâlnesc ca principal sau chiar exclusiv

¹⁾ Ed. Fejérpáthy, p. 27; ed. G. Popa-Lisseanu, *IIR.*, I, p. 57.

²⁾ *Ibid.*, p. 16 și p. 34.

³⁾ *Ibid.* Prin « Cumanii » lui Anonymus se înțelege Pecenegii; cf. Szabó, *o. c.*, p. 90: « Nem lehet ezeken másokat értenünk mint az Etelközt elfoglaló besenyőket, kik a mai Oláhország nagyobb részét is birták s így Glád Orsováig terjedt birtokához közel szomszédok voltak, kiket mint a kún népek egyik ágát krónikáink is fölváltva *besenyő és kún* néven neveznek ».

⁴⁾ Alte informații asupra lui Glad nu avem. Raționamentele lui Ortway, *o. c.*, I, p. 171—172, îl fac să se nască pe la 840. Diculescu îl derivă din germanicul *Glada; cf. *Die Gepiden*, cit., p. 187. Melich, se pare cu mai multă dreptate, din slavul *glad* — « foamc », ca *Gladimir* (cf. « de Bundyn egressus », deci sudslavic). Cf. și Drăganu, *o. c.*, p. 227, unde se dă o serie întreagă de numiri de sate și de ape în Banat, care păstrează aceiași rădăcină. Însă Melich cu toate acestea îl crede pe Glad ungur, deoarece Ajtony-Ohtum coboară din el, *A honfoglaláskori Magyarország*, cit., p. 308. Însă Ajtony putea foarte bine coborî în ramură colaterală din Glad.

factor, atât ca locuitori, cât și ca—ceea ce este, până acum, unic — conducători: anume voevodatul « ultrasilvan ».

În cap. XXIV: *De terra Ultrasilvana*, Anonymus povestește cum « Tuhutum pater Horca » ¹⁾ « dum cepisset audire de incolis bonitatem terre Ultrasilvane, ubi *Gelou quidam Blacus* dominium tenebat, cepit ad hoc hanelare (cor. anhelare), quod si posse esset, per gratiam ducis Arpad domini sui terram Ultrasilvanam sibi et suis posteris acquireret ». El îl trimite pe Ogmand (Agg Mánd?), care « more uulpino bonitatem et fertilitatem terre et habitatores eius inspexisset » și, cap. XXV: « domino suo de bonitate illius terre multa dixit: *Quod terra illa irrigaretur optimis fluuiis, quorum nomina et utilitates seriatim dixit, et quod in arenis eorum aurum colligerent, et aurum terre illius optimum esset, et ut ibi foderetur sal et salgenia, et habitatores terre illius uiliores homines essent tocius mundi, quia essent Blasj et Sclauj, quia alia arma non haberent nisi arcum et sagittas, et dux eorum Geleou minus esset tenax et non haberet circa se bonos milites, et auderent stare contra audaciam Hungarorum, quia a Cumanis et Pice-natis multas iniurias paterentur* ». Cap. XXVI: *Quomodo contra Gelu itum est*: Cu voia lui Arpad, Tuhutum « egressus est ultra siluas uersus orientem contra Gelou ducem Blacorum. Gelou uero dux Ultrasiluanis ²⁾ audiens aduentum eius, congregauit exercitum suum et cepit uelocissimo cursu equitare obuiam ei, ut eum per portas *Mezesinas* prohiberet, sed Tuhutum uno die siluam pertransiens ad fluuium *Almas* peruenit. Tunc uterque exercitus ad inuicem peruenierunt, medio fluuio interiacente. Dux uero Gelou nolebat, quod ibi eos prohiberet cum sagittariis suis ». Apoi în cap. XXVII: *De morte Gelu*, într-o frumoasă pagină istorisește înfrângerea voevodului român de pe Someșul rece: « Mane autem facto, Tuhutum ante auroram diuisit exercitum suum in duas partes, et partem alteram misit parum superius, ut transito fluuio, militibus Gelou nescientibus, pugnam ingrederentur. Quod sic factum est. Et quia leuem habuerunt transitum utraque acies, pariter ad pugnam peruenierunt, et pugnatum est inter eos acriter, sed uicti sunt milites ducis Gelou

¹⁾ « Tuhutum » este transcris de filologii unguri *Töhötöm* sau, mai nou *Tétény*; iar « Horca » pare să fie *Károlyas* din Constantin Porfirogenitul.

²⁾ Greșit, pentru *Ultrasiluanus*.

et ex eis multi interfecti, plures uero capti. Cum Gelou dux eorum hoc uidisset, tunc pro defensione uite, cum paucis fugam cepit. Qui cum fugeret, properans ad castrum suum iuxta fluuium Zomus positum, milites Tuhutum audaci cursu persequentes, ducem Geloum iuxta fluuium Copus interfecerunt. Tunc habitatores terre uidentes mortem domini sui, sua propria uoluntate dextram dantes, dominum sibi elegerunt Tuhutum patrem Hiorca, et in loco illo qui dicitur Esculeu fidem cum iuramento firmauerunt, et a die illo locus ille nuncupatus est Esculeu eo, quod ibi iurauerunt ¹⁾.

Prin urmare, « Gelou » era voevodul ²⁾ « ultrasilvan » — socotind direcția dinspre Ungaria (*uersus orientem*), din câmpie — el însuși Român de neam (*quidam Blacus*) și stăpânind peste *Români și Slavi*. El avea aci *dominium*, peste *terra Ultrasilvana*; pe lângă sine străjuia *exercitus suus*; ca loc de refugiu și, desigur, și de reședință, poseda *castrum suum*. Însă, mai presus de toate, acest voevod este *independent cu desăvârșire*; în timp ce toți ceilalți principii cu care se luptă Ungurii sunt sau dependenți de alți suzerani sau sunt arătați ca veniți de aiurea, numai acest *quidam Blacus* nu are niciun stăpân și nicio legătură cu nimeni ³⁾ și nu a venit de nicăieri: el este liber

¹⁾ Ed. Fejérpataky, p. 26—27; G. Popa-Lisseanu, *IIR.*, I, p. 44—45. « Esculeu eo, quod ibi iurauerunt », ar fi Esküllő, Aștileul de azi (cf. Erdély-Ardeal, Erdőd-Ardud, etc.), *eskü* însemnând « jurământ ». O altă etimologie — în sensul teoriei care pornind dela numele topice « făurite » de Anonymus, mai ales în părțile unde-i așează pe Români — propune Karácsonyi J., în *Magyar Nyelv*, II (1906), p. 176—177, anume: satului i se zicea nemțește Schwalbendorf, iar un cuvânt vechiu unguresc, pierdut, *küllő* însemna tocmai un fel de rânțunică; ergo Anonymus a ticluit el numele localității. Cf. însă argumentele contrarii ale lui Viski K., *Küllő és Esküllő*, în *Magyar Nyelv*, I (1905), p. 368.

²⁾ Anonymus îi zice latinește *dux*. Voivod, după cum se știe, este *bellidux*. Terminul *duce* în românește nu s'a păstrat, sau, cel puțin, nu-l avem atestat. De altfel în această privință cf. judicioasa observație a lui J. B. Bury, *The treatise*, cit., p. 542, la *βοέβοδος* ai Ungurilor încă de pe timpul bătăliilor lor în Etelköz: printre populațiile mongolice « the Slavonic language was a sort of lingua franca »; totuși în epoca post-arpadiană *βοέβοδος* este înlocuit cu *ἄρχωντες*.

³⁾ Nu se poate susține nici gogomânia lui Melich J., *A honfoglaláskori Magyarországról*, cit., p. 313: « Ilyen költőzködő, vándorló, menekülő oláh volt Gelou-Gyelő is, aki bizánci segítségével akart országot alapítani », în traducere românească: « Un astfel de român migrator, rătăcitor, refugiat a fost și G., care voia să întemeieze țară cu ajutor bizantin ». Nicio informație nu mai avem asupra acestei

ocârmuitor al « țării sale » în clipa în care Ungurii « more uulpino » îi iscodesc țara.

Țara sa însă nu pare să fi cuprins întreg Ardealul istoric. După indicațiile lui *Anonymus* în ea se intra *per portas Mezesinas*, din regiunea Crișului, dincolo de pădure, care avea o întindere de o zi (*uno die siluam pertransiens*); o străbătea râul Almașului, apoi Căpușul și « castrul » și-l avea pe Someș. « Ardealul lui Gelou nu este deci tocmai Ardealul lui Simion Dascălul, « mijlocul țerii », ci numai văile celor două Someșuri cu centrul la *Gilăul* de lângă *Chuj* » ¹⁾.

Pentru autenticitatea comunității româno-slave în nord-vestul Ardealului la venirea Ungurilor — comunitate care în ceea ce privește componenta slavă pare a fi avut un caracter pronunțat rusorutean, sau, în orice caz nord-slavic ²⁾ — nu constituie nicio piedecă

măndre figuri de epopee a trecutului nostru, în afară de *Anonymus*, de unde reiese tocmai contrarul acestei insinuări absolut gratuite și tendențioase a filologului ungar. Un domn (*dominium tenebat*) peste *habitatores*, lucrători la aur și la sare, care are fortăreață, înseamnă, pur și simplu, *că era așezat acolo*. *Anonymus* nu permite mistificarea lui Melich.

¹⁾ Drăganu, *o. c.*, p. 427.

²⁾ Cf. asupra acestei chestiuni Drăganu, *o. c.*, p. 432, întemeiat pe argumente filologice. Rösler, *RSt.*, p. 65 sqq.—, neadmițându-i pe Români la venirea Ungurilor în Ardeal — crede că destul de frecvențele localități din Ardeal, care conțin numele « Rușilor », ca: Ruși, Rusciori, Reussdorf, Reussmarkt, Oroszfája, Oroszfalu etc., ar fi premaghiare. Însă Grot, *o. c.*, p. 66, relevând că însuși numele de « Rus » dovedește că n'au putut fi premaghiare, le declară mult ulterioare: « было исторически известное передвижение русского населения въ эти края (XV), чемъ къ домадьярской эпохѣ ». Prin secolul al XII-lea pune Dr. Karácsonyi J., *Orosz-szláv lakosok Erdélyben*, Lugos [1926], trecerea păstorilor ruso-slavi în Ardeal; cf. și Dr. I. Nistor, *Der Nationale Kampf in der Bukovina mit besonderer Berücksichtigung der Rumänen und Ruthenen historisch beleuchtet*, București 1919, p. 8 sqq., împotriva părerii acreditate mai cu seamă printre istoricii ruso-ruteni că Statul rutean din secolele XII și XIII s'ar fi întins peste o bună parte din Moldova, precum și peste nordul Ardealului, într'o epocă, așadar, din care crede d-l Iorga, *Ducele Ramunc*, în *Revista istorică*, XIX (1933), p. 114, că provine numele conducătorului Vlahilor din *Nibelungenlied*, care l-ar reda pe *Roman* din Halici (o altă părere rezumată la Drăganu, *o. c.*, p. 226). De sigur infiltrările vagi de ruso-ruteni spre sfârșitul evului mediu nu înlătură de loc verosimilitatea obârșiei nordice a elementelor slave de pe pragul evului mediu, care coboriseră dela nordul Carpaților spre sud și din care o parte în mod firesc se opri în părțile de nord ale Ardealului, desnaționalizându-se pe urmă încetul cu încetul în masa Românilor.

faptul că, în relatarea supunerii voevodatului independent din nord-vestul Ardealului, se întâlnesc câteva nume de origine ungurească, sau cel puțin turco-ungurească; a) *Almas-Almás*, din *alma* «măr», împrumutat el însuși dela Turci: *elma*; b) *Copus-Kapus*, (vlea) «Căpușului», din *kapu* «poartă», împrumutat tot din turcă: *kapu*¹⁾; și c) *portas Mezesinas-Mészes*, «Meseșul» din ungurescul *mész* «var». Numele, așa cum le dă Anonymus, sunt desigur numele cunoscute în mod general pe timpul lui, în secolul al XII-lea, fiind nume ungurești oficiale, care le substituieră pe cele slavo-românești genuine.

În ceea ce privește, apoi, însuși numele voevodului, el nu complică deloc socotelile istoricilor. Filologii i-au lămurit proveniența, — mai bine decât istoricii — însă neverosimilitatea existenței lui «Gelou» ca nume dat unci persoane care ar fi trăit pe la anul 900, nu exclude cătuși de puțin existența persoanei însăși, nici veracitatea faptelor și nici istoricitatea luptei date, sau prezența Românilor și a Slavilor în acele locuri, după cum nu exclude nici ființa râului Someș sau a ruinelor «castrului» medieval de pe «*gialu*» de lângă Gilău. Toate aceste contingente nu se desmint, chiar dacă numele de «Gelou» n'a fost purtat de voevodul român, care va fi avut, în acest caz, probabil un nume asemănător²⁾, iar existența Românilor — constituiți într'un voevodat condus de un Român — în nord-vestul Ardealului, în epoca năvălirii Ungurilor este mai presus de orice îndoială.

Anonymus, care a fost și este suspectat de către adversarii continuității, nu este însă singurul dintre cronicarii unguri, care, în

¹⁾ Un alt (*Kis*) *Kapus* a dat, tot în Ardeal *Copșa-mică*.

²⁾ Diculescu, *Die Gepiden*, p. 188, îl consideră de origine gepidă: *Geilamir*, *Gelu-mir*, dintr'un **Gaila*. Cf. însă obiecțiunile juste ale lui Melich, o. c., p. 294 sqq. și id., *Gépides et Roumains: Gelou du notaire anonyme*, în *Revue des études hongroises*, VI (1928), p. 62 sqq. Pentru lămurirea acestui nume, este foarte important faptul că el nu se întâlnește ca nume de persoană. De aceea trebuie considerat ca nume topic, — așa cum la Anonymus se mai găsesc câteva. D-l Drăganu, o. c., p. 427 sqq. îl explică în legătură cu *Gyalú-Gildul*, derivat dintr'un slavo-român *D'elou*, *D'ilou* «mons, Grenze, Gebirgszug», încheind, p. 432: «Deoarece în comunitatea slavo-română a lui Gelou, cu totul deosebită de a lui Glad, cum este explicabil prin poziția geografică, Slavii vor fi fost mai mult Ruși-Ruteni, cari aveau forma *D'ilov*, cea cu *e* li se poate atribui Românilor cari trăiau împreună cu aceștia». Tot aci o bogată bibliografie.

secolele XIII și XIV, îi așează pe Români în Ardeal, nu numai la sfârșitul secolului al IX-lea, ci de-a-lungul întregului ev mediu, ca urmași ai Romanilor, dovedind această descendență și prin atestarea formală și prin numele dat Românilor, prin numele de Vlahi. Și alți cronicari unguri îi așează tot în locurile în care locuiesc astăzi Români și care sunt exact aceleași peste care s'a întins stăpânirea romană în ținuturile Dacilor, după cum a fost relevat de atâtea ori.

Astfel Kézai — un bihorean — în cap. IV—I, arătând cum o parte din romanicii dalmatini au trecut peste mare în Italia, pe timpul lui Attila, « *Blackis, qui ipsorum fuere pastores et coloni, remanentibus sponte in Pannonia* » ¹⁾. Prin « Pannonia », ca și Anonymus uneori, înțelege întreaga Ungarie arpadiană, căci la cap. IV—6, vorbind despre urmașii Hunilor în Europa, se exprimă astfel: « *Remanserunt quoque de Hunis uirorum tria milia ex prelio Crimildino erepti per fugae interfugium, qui timentes occidentis naciones in campo Chigle usque Arpad permanserunt, qui se ibi non Hunos sed Zaculos uocauerunt. Isti enim Zaculi Hunorum sunt residui, qui dum Hungaros in Pannoniam iterato cognouerunt remeasse, redeuntibus in Ruthenie finibus occurrerunt, insimulque Pannonia conquestata, partem in ea sunt adepti, non tamen in plano Pannonie, sed cum Blackis in montibus confinii sortem habuerunt. Unde Blackis commixti litteris ipsorum uti perhibentur* » ²⁾. În acest pasagi, în care scopul lui Kézai era de a înfățișa originea hunică a Săcuilor ³⁾, în al doilea loc sunt prezentați Români, care trăiau împreună cu Săcuii în regiunile muntoase ale Ardealului, rămași după Romani *sponte*, apărând deci în ochii Ungurilor din secolul al XIII-lea ca adevărații băștinași ai locurilor, mai vechi în orice caz decât înșiși Hunii ⁴⁾.

¹⁾ V. mai sus, p. 522.

²⁾ Ed. Florianus, I, p. 70; G. Popa-Lisseanu, *IHR.*, IV, p. 37.

³⁾ Una din teoriile originii Săcuilor este aceea « hunică ». Cf. Szabó Károly, *A régi székelység, Kolozsvár*, 1890; el primește și știrile falsificatului cunoscut sub numele de « Csiki Székely Krónika ». Teoria aceasta, părăsită într-o vreme, a fost reluată mai nou de către învățații unguri; cf. succinta expunere a diferitelor teorii făcută de Gyallay Domokos, în Dr. Jancsó Benedek, *Erdély Története*, Cluj-Kolozsvár, 1931, p. 379 sqq. Asupra literelor împrumutate de către Săcuii dela Români, cf. G. Popa-Lisseanu, *Excursul* la ediția lui Kézai.

⁴⁾ Tot pe *Gesta Ungarorum* se întemeiază și *Cronica Hunilor*, considerată de Domanovszky, o. c., p. 33—34 și apoi de Hóman, *A Szent Lászlókor Gesta*,

Tradiția hunică păstrează în același timp încă următoarea informație: « Exterminata multitudo filiorum Atilae regis, tandem Pannonia remansit sine regibus decem annis, Vlachis, Grecis advenis, Messianis, Teutonicis, Sclavis exulibus remanentibus tantummodo in Pannonia » ¹⁾. Dintre aceste popoare ²⁾ înșirate ca su-puse lui Atila — schimbându-le numai numele uneori, nu și caracterul etnic — nici unul n'a lipsit, firește, din alaiul « biciului lui Dumnezeu »: în felul acesta, potrivit terminologiei cronicilor ungurești (*Blachi ac pastores Romanorum*), prin « Vlahii » Hunilor îi înțelegem pe Romani, iar prin « Vlahii » contemporani ai *Gestei* din secolul al XI-lea — coborâtori, după aceeași concepție, aderentă perfect cu desfășurarea istoriei, din ei — pe Românii nord-dunăreni, adică tot pe *Balak'* ai lui Moise Chorenaf'i și *Болххи* ai croniciei rusești.

Cronicile ungurești, prin urmare, când îi menționează pe Români ca existând, în secolul al IX-lea, în teritoriul care va deveni mai târziu Ungaria, nu fac decât să întărească informația strecurată în redacțiunile, studiate mai sus ale Geografiei armenesti, simplă,

cit., p. 50 sqq. ca o operă independentă, în care se păstrează știrile — împrăștiate pe urmă în toate cronicile ungurești — asupra Hunilor. Hóman recunoaște însă că pentru istoria Hunilor elementele acestea nu au nicio valoare, servind numai la reconstruirea *Gestei*.

¹⁾ Mai bine în *Chronicon Budense*, edidit Podhraczky, Budae, 1838, p. 32; cf. Hóman. o. c. Același pasagiu apare astfel în celelalte cronici, toate derivate din *Gesta Ungarorum*:

a) *Chronicon Posoniense*, ed. Florianus, IV, p. 21: « Exterminata itaque multitudo filiorum regis Athile tandem Pannonia permansit sine rege X annis, Olachis Grecis Machianis Theutonicis Sclavis exulibus remanentibus tum in Pannonia, qui Athile serviuerunt »;

b) *Chronicon Pictum Vindobonense*, ed. Florianus, I, p. 120: « Postquam autem filii Athyle in prelio Crumhelt cum gente Scytica fere quasi deperissent, Pannonia extitit decem annis sine rege, Sclavis tantum modo grecis *vlachis* teutonicis aduenis messianis remanentibus in eadem, qui viuentes Athyla populari seruitio sibi seruiebant »;

c) Kézai, ed. Florianus, I, p. 70 și G. Popa-Lisseanu, *IIR*, IV, p. 37: « Postquam autem filii Ethele in prelio Crumhelt cum gente Scitica fere quasi deperissent Pannonia extitit X. annis sine rege, Sclavis tantum modo Grecis Teutonicis Messianis et *Vlahis* aduenis remanentibus in eadem, qui viuentes Ethela populari seruitio sibi seruiebant ».

²⁾ « Messiani » sunt probabil « Moesiani ».

însă cu atât mai plauzibilă și mai categorică și având valoarea unei știri contemporane.

Dintre dovezile pozitive, care pot fi invocate pentru existența Românilor în regiunea Carpaților, în epoca alcătuirii *Gestei Ungarorum*, adică la sfârșitul secolului al XI-lea, mai aducem aici una, care prin faptul că provine dintr'un loc foarte îndepărtat, este cu atât mai importantă. Anume o inscripție runică aflată în Sjönhem pe Gotland mărturisește că un tânăr vareg numit Rōdfōs, în călătorie prin țări străine, fu ucis mișelește de *Blakumen*¹⁾. Prin *Blakumen* se înțelegeau Românii²⁾. În aceea inscripție, așadar, e vorba despre Românii dela răsăritul Carpaților, din ținuturile care mai târziu vor alcătui țara Moldovei. Tot cam în aceleași locuri sunt cunoscuți Românii, cu un secol mai târziu, din pasagiul lui Niketas

¹⁾ R. Ekblom, *Die Waräger im Weichselgebiet*, în *Archiv für slavische Philologie*, XXXIX (1924), p. 211 (după Noreen, *Altischwedische Grammatik*, 495): « *Blakumen* hält man — und wohl mit Recht — für gleichbedeutend mit *Walach*, d. i. dem Mischvolk von vorzugsweise Römern und Slaven, aus dem die Rumänen unserer Zeit hervorgegangen sind. . . (Rōdfōs) benutzte für seine Reise den Weg Weichsel und Bug stromaufwärts und dann direkt zum schwarzen Meer, so erklärt die Angabe der Sjönhemer Steines eine recht natürliche Erklärung. Die fragliche Runeninschrift, dürfte frühestens aus dem Ende des 11 Jahrhunderts herrühren. Vielleicht war Rōdfōs einer der letzten, die auf diesem Wege nach dem Ziel vorzudringen versuchten, das allen Wikingern verlockend im Osten verschwebte — der Kaiserstadt am Bosphorus ». Melich, o. c., p. 303, admitând această explicație a lui Ekblom, își sprijinește pe ea, în parte, argumentarea admigrației dela sudul Dunării care revine, ca un leit-motiv al obsesiei istorice ungurești. Lajos Tamás, *Romains, Romans et Roumains*, cit. p. 46, nota 71, încercând o răstălmăcire a lui *Blakumen* fiindcă există radicalul *blak* în unele limbi germanice, din care ar deriva *vlah*, se întreabă: « L'explication de l'inscription runique *Blakumen*, trouvée à l'île de Gotland mériterait par contre un sérieux examen: ne doit-on pas partir dans ce cas spécial de la signification « *homines nigri* » ? » Prin această îndoială, însă, poate aduce în discuție numai accepțiunea etimologică a cuvântului și nicidecum faptul că prin suedezul *Blakumen* se desemna o populație românească în secolul al XI-lea, la nord-estul României actuale. Cf. și Drăganu, o. c., p. 223, 404 și Giurescu, *IR.*, I, p. 309.

²⁾ Cf. Grigorovitza, o. c., apoi Dr. I. Gherghel, *Câteva contribuțiuni la cuprinsul noțiunii cuvântului « Vlach »*, extras din « *Convorbiri Literare* » pe 1920, București, 1920, p. 11. Cf. și Müllenhoff, *DA.*, V, p. 311: « *saga* » lui Starkad, unde se spune că a atacat, « *părțile Poloniei* », deci aceeași regiune pe care o vizează Ekblom; iar în aceea a lui Egil și Asmundar sunt pomeniți « *Visin af Blökumanalandi* », care ar putea să fie, contrar credinței lui Müllenhoff, « *Biseni* », *Pecenegii*.

Choniates, în care se spune că aventurosul Andronic, vărul lui Manuil Comnenul (1143—1180), după ce scăpă din închisoare, refugându-se în principatul Haliçului, *fu prins de Vlahi la hotarele Haliçului*, la anul 1164¹⁾. Acești Vlahi nu sunt nici « chervanagii »,

¹⁾ Niketas Choniates (Bonn), p. 171: τῶν τῆς Γαλιτζῆς ὁρίων λαβόμενος... συλληφθεὶς γὰρ παρὰ Βλάχων... că e vorba de granițele Galіției actuale reiese din p. 168: ἔστι δὲ ἡ Γάλιτσα μὲν τῶν παρὰ τοῖς Ῥῶς τοπαρχιῶν, οὗς καὶ Σκυῖτας Ὑπερβορέους φασίν. Acest fapt—fără a fi de altfel menționați Românii—este relatat și de cronica ruscască; cf. Onciul, *Originile Principatelor Române*. București, 1899, p. 236. Din această mărturie explicită, istoriografia ungurească trage concluzia că pe la mijlocul secolului al XII-lea Românii începuseră să apară la răsăritul Carpaților, *mai întâi*; cf. Pauler, *MNTÁKA.*, I², p. 466: « mi arra mutat, hogy az oláhok első nyomait a Duna balpartján, a mai Oláhország északkeleti részében abban a hégzagban kell keresnünk, mely a nyugot felé terjeszkedő kunok, s az egyre mindinkább errefelé szoruló bessenyők közt támadt, kiknek lezorulása e vidékről, a XI. század vége felé, adhatott nagyobb lendület is az oláhoknak a Dunán való átvándorlásra, ámbár megkezdődni, *bizonynyal már jóval előbb kezdődött* ». Așadar, urmându-și firul judecății,— chiar dacă « golul » dintre Pecenegi și Cumani, în secolul al XI-lea, situabili după Pauler (fără nicio indicație a izvoarelor !) în părțile nord-estice ale României ante-belice nu este nici dovedit, nici verosimil — istoricul maghiar admite că Românii erau înainte de secolul al XI-lea, deci în al X-lea și al IX-lea, la nordul Dunării. Dogma emigrării Românilor din Sudul Dunării la nordul ei în secolul al XIII-lea, când sunt atestați documentar pentru prima dată — dogma atât de dragă istoriografiei ungurești — în ultimul timp, de altcun, pare că își vede sguduit termenul *a quo* tocmai de către cei mai înfocați apărători ai ei; tot mai adânc în evul mediu este împinsă epoca « venirii » Românilor din Balcani. Astfel, filologul Melich, în cartea sa des citată, *A honfoglaláskori Magyarország*, p. 315, strecurând dovezile istorice și cele filologice prin filtrul logicei sale specifice, formulează în felul următor rezultatele cercetărilor sale, pe care le redăm aici în traducere: « Părerea mea în chestiunea română este așa dar aceasta: Daco-românii *s'au putut* desprinde de patria lor de baștină înainte de hotarul secolelor al IX-lea și al X-lea. Printre evenimentele din peninsula balcanică în secolele VIII-IX au fost mai multe de așa natură, încât *au putut avea* ca urmare strămutarea, cutreerarea, refugiarea dintr'un loc într'altul a unor mase sau frânturi de neamuri locuitoare acolo. Așa *au putut* să se strămute, să cutreere, să se refugieze și Străromânii, dintre care Daco-Românii *ar fi putut locui*, la hotarul secolelor al IX-lea și al X-lea, precum și în prima jumătate a secolului al X-lea, în Ardeal și chiar și în afară de Ardeal, răsfirați, adeseori în mod temporar. Un astfel de Român rătăcitor, cutreerător și refugiat a fost și *Gelou-Gyeló*, care voia să întemeieze țară cu ajutor bizantin. Și el *a putut* ajunge dela Dunărea de jos acolo, unde îl așează Anonymus, și de unde oamenii săi, supuși săi, *eventual putură* să emigreze, să se refugieze mai departe... ». Toate aceste probabilități sunt lipsite de bază istorică.

nici nu stau sub altă stăpânire; nu depindeau — după izvorul bizantin — nici de principatul Haličului. Acest izvor istoric, prin urmare, dovedește peremptoriu că în a doua jumătate a secolului al XII-lea, cam la o sută de ani dela uciderea, prin aceleași locuri, a lui Rōdfōs, și tot de către « Blakumeni », nearătați ca supuși cuiva, Românii trăiau, de bună seamă în număr considerabil, și la răsăritul Carpaților.

VARDAPETUL VARDAN

Din importante lumini care se pot aduce din izvoarele istorice armenesti pentru istoria noastră în evul mediu, spicuim aici și ceea ce ne oferă opera vardapetului *Vardan Pardseperț'i* ¹⁾.

Unul dintre cei mai cunoscuți scriitori ai vechei și bogatei literaturi armenesti este Vardan, zis și « Răsăriteanul » ²⁾. Se impusese contemporanilor pe la jumătatea secolului al XIII-lea, la Pardseperț, unde se născu, în Cilicia armenescă ³⁾. Numai anul morții îi este sigur: 1271. Fost elev al lui Vanagan și primind o instrucție foarte frumoasă, căci, pe lângă cunoașterea limbii greacă, siriană, persană și ebraică, a fost foarte bine inițiat în studiile teologice, a lăsat mai multe opere, care în majoritatea lor au un caracter religios ⁴⁾.

Din toată opera sa pe noi ne interesează numai Geografia și Istoria Universală atribuite lui.

¹⁾ « Vardapet », sau după pronunțarea Armenilor din Turcia, « vartabed » (cari zic « Vartan »), înseamnă « doctor » « maître »; cf. P. Alphandéry, *Note sur une étymologie du mot « Vardapet »*, în *Revue des études arméniennes*, IX (1929), p. I sq.

²⁾ *Vardan Arevelt'i*.

³⁾ Asupra acestei Armenii nouă cf. Éd. Dulaurier, *Royaume de la Petite Arménie à l'époque des croisades*, Paris, 1862.

⁴⁾ Cf. Mons. Placido Sukias Somal, *Quadro della storia letteraria di Armenia*, Venezia, 1829, p. 109 sq. Pe urmele acestui « cadru » e și C. Fr. Neumann, *Versuch einer Geschichte der armenischen Literatur nach den Werken der Mechitaristen*, Leipzig, 1836. Independent e Félix Nève, *L'Arménie chrétienne et sa littérature*, Louvain, 1886. Printre operele religioase ale lui Vardan sunt de amintit: Comentariile sf. Scripturi, în special asupra Psalmilor, Pentateuchului, a Cărții lui Daniil; Elogiul unui teolog armean, Grigore Iluminatorul; Omiliile; o Carte de fabule: « Cartea Vulpei ». Mai nou, asupra lui Vardan, în Garegin Zarp'analian, *Istoria literară a Armeniei vechi, sec. IV—XIII*, (în armeneste). Veneția, 1923, vol. II⁴, p. 743.

GEOGRAFIA

Una din operele sale, în care îi pomeneste pe Români, este *Geografia* ¹⁾.

Această Geografie este atribuită de către toți cercetătorii, aproape fără excepție ²⁾, vardapetului nostru. Copiștii ne-au transmis-o sub numele lui Vardan, cu toate că la sfârșitul ei se vorbește despre următorul lui. Această știre, însă, poate fi vreun adaus ulterior, făcut de vreun elev pios al lui ³⁾. Ea a fost publicată pentru prima dată la Constantinopol, la anul 1728, *ad calcem* unui dicționar de cuvinte grele din Sf. Scriptură, de către Dirațu Murad, care a primit-o de la vardapetul Iacob. După această ediție, având, după cum însuși mărturisește, — însă necorespunzând întru toate adevărului, cum vom vedea mai jos — ca mijloc de control și un manuscris păstrat la Paris, J. de Saint-Martin, a republicat-o în ale sale *Mémoires historiques et géographiques sur l'Arménie*, Paris, 1819, vol. II, pp. 406—471, atribuindu-i-o, bineînțeles tot lui Vardan și însoțind-o de o traducere în franțuzește și de note. Ea are la bază, după cum se poate constata numai deocădată, și după cum o recunoaște și SM., Geografia mai veche a lui Moise Chorenăț'i, deosebindu-se de ea în mai multe amănunte.

Aici reproducem — folosindu-ne și de traducerea armenizantului francez — părțile privitoare la Europa ⁴⁾, după SM.:

« Către apus este Frankistanul. Spania e triumfiulară. Acolo « se găsesc moaștele sfântului apostol Iacob ⁵⁾ » și multe mine de aur, « unde sunt chinuiți condamnații la moarte. La apus ajungi la țara « Aganaț'ienilor și de acolo la orașul de aramă, care azi e ruinat și

¹⁾ Intitulată « Geografia noului traducător și al doilea iluminător a lui Vardan vardapetul »; cf. Zarp'analian, *l. c.* *Așcharhagrut'ian*, propriu-zis « Arătătoarea Lumii »; așa cum și Persanii și apoi Turcii își intitulasă Geografiile: *Djihânumâ*.

²⁾ Cf. mai sus Zarp'analian o consideră apocrifă și « mai degrabă o onomastică a orașelor, decât o Geografie », ceea ce se potrivește pentru Armenia. V. însă H. Oskean, *Vardan Arevel'i*, în *Handes Amsorya, Monatsschrift für armenische Philologie*, XXXV (1921), Wien, col. 373, care nu se îndoiește de autenticitatea ei și-l numește răspicat pe Vardan, *Așcharhagir* « geograf ».

³⁾ Cel mai vechiu manuscris al lui Vardan e dela 1297.

⁴⁾ SM., p. 451—452.

⁵⁾ I. a San Iago de Compostella.

« e numit Liurike ¹⁾. Acolo e capătul lumii unde s'a dus Sf. Pavel.
 « Apoi e țara Alamanilor, unde se găsesc rămășițele sf. maici a lui
 « Dumnezeu. Aceste popoare sunt din rasa Arsacizilor, din urmașii
 « viteazului Tiridat. Constantin îi ceruse, și Tiridat îi trimise 400
 « de oameni. Țara Germanilor este lângă Galia și Oceanul nordic.
 « Dalmația este către izvoarele Dunării (*Danob*). Italia e la răsăritul
 « Galici și la Sudul Dalmației; acolo e marele oraș Roma (*Hrom*),
 « întemeiat de regele Romulus. Acolo se găsesc sorii lumii, sf. Petru
 « și Pavel. Este scaunul patriarhal al Latinilor, care sunt Franci
 « (*Latinaț'oț' or ên Frangk'*). Sunt în apus patru capitale: adecă
 « Roma, Milanul, Anglia (*ev Anklizay*) și Parisul. Trei sunt reșe-
 « dințe regale iar Parisul e locul unde se adună doctorii (vardapeții).

« Dincolo de râul Dunării este neamul Goților ²⁾. Apoi sunt
 « Rușii, al căror oraș Moscova le este capitală. În vecinătate se gă-
 « sește neamul Ulach ³⁾, apoi acela al Bulgarilor, care se întinde
 « până la țara Sarmaților; iar de acolo se merge la Iberieni ⁴⁾. Toți
 « sunt înspre Nord-Vest. Țara Thracilor (*T'rakat'oț'*) e la răsăritul
 « Dalmației. Thracia are șapte țărișoare, râuri, orașe, insule și orașul
 « Samandria ⁵⁾, care e pe Lova (?) și pe Sečova (?), de unde se merge
 « până la Constantinopol. Veneția este un port în mijlocul mării,
 « unde se studiază chimia și unde se dă argintului culoarea aurului.
 « Sunt la Franci douăsprezece neamuri de limbi diferite, opt la Ro-
 « mani [*horomn (sic)*] și opt la Iberieni. Olintul e un oraș în Thracia,
 « lângă Stagira, patria lui Aristotel. Mai sunt încă multe neamuri,
 « orașe și țări, care nu ni se par vrednice a le descrie și de care de
 « aceea n'am voit să ne ocupăm ».

Ediția Geografiei dela Constantinopol n'am putut-o consulta, ne-
 gășind-o nicăieri. Însă am cercetat două manuscrise ale ei, unul dela

¹⁾ SM., crede că Liurike ar fi Illyricum, iar « orașul de aramă » un oraș le-
 gendar din poveștile arabo-persane; cf. și H. Laurentic, *La version arménienne*
du conte de la ville d'airain, în *Revue des études arméniennes*, I (1920-1921), p. 297 sq.

²⁾ SM., traduce astfel: « la nation des Gètes »; cf. mai jos.

³⁾ Aci, între parenteze, SM., explică « Valaques ».

⁴⁾ *Ivir*. E vorba de Iberienii din Caucaz, de unde ne-a venit nouă, peste
 veacuri, Antim Ivireanul.

⁵⁾ SM.: *Sémandria*. În text e Samandria. Este Smederevo din Iugoslavia
 de astăzi, lângă Dunăre, numită și Semendria.

Paris și altul dela Londra, pentru a controla textul. Manuscrisul dela Paris — acea pe care spune că l-a întrebuințat și *SM.* — e cel mai vechiu ¹⁾, fiind copiat în secolul al XVI-XVII-lea. El diferă și în alte privințe, în special tocmai în pasagiul care ne interesează, de ediția lui *SM.*, precum și de manuscrisul dela Londra, care pe de altă parte, se apropie mai mult de *SM.* (și de ediția constantinopolitană), deși e tot din secolul al XVII-lea (1616) ²⁾.

Pasagiul în care ne pomeneste pe noi manuscrisul cel mai vechiu, este următorul: *ev aba ainkoys Danobar getoyn, azgn Gît'af'. ev aba Rusaf' ³⁾, ev Ulachať azgn sahmanakiť ē nmin. ev aba azgn Bulgharať gay hasanē i Sarmatať'ik' ⁴⁾.* «Și apoi dincolo de râul Dunăre» (*Danob*) ⁵⁾ neamul Goților ⁶⁾. Și apoi al Rușilor. Și neamul Ula-«chilor în vecinătatea lor. Și apoi neamul Bulgarilor, care se întinde «până la [al] Sarmatilor».

¹⁾ V. Fr. Macler, *Catalogue des manuscrits arméniens et géorgiens de la Bibliothèque Nationale*, Paris, 1908, p. 80, Nr. 147 (Nr. vechiu: Ancien fonds arménien, 74). Scriere bolorgir, pe hârtie. De vechimea textului mărturisesc unele forme arhaice, curente încă în secolele XII—XIII, care pe urmă fură modificate. De ex., în MS. Paris, avem *Paulos* «Pavel». Prin «Lautverschiebung», acest *p* s'a schimbat în *b*, în pronunțare, iar *l* dur, (ca *l* polonez și *лѣ* rus), în *gh* gutural, iar *au* în *o* (cf. A. Meillet, *o. c.*, p. 6, 15, 12), încât astăzi se scrie *Bolos* și se pronunță *Boghos*, așa cum e în MS. Londra. Exemplele s'ar putea înmulți, însă ajunge acesta, care e destul de concludent.

²⁾ Fred. Cornwallis Conybeare, *A Catalogue of the Armenian Manuscripts in the British Museum*, London, 1913, p. 293—294. MS. acesta are cota: Or. 5450; scriere notergir, pe hârtie, «with modern orthography».

³⁾ MS., *irusaf'*; *i* e superfluu.

⁴⁾ Paris, Bibliothèque Nationale, Ms. arménien, Nr. 147, fol. 145 a.

⁵⁾ *Danob* (Danubius), poate fi citit și *Tanop*; cf. Meillet, *o. c.*, p. 11, după dialecte.

⁶⁾ *SM.*, cetise și traduse «Gêtes», prin care desigur el nu-i înțelegea pe alții decât pe Geții, despre care și Kantakuzenos (Bonn), I, 465 zice (sec. XIV): *οἱ πλείων Ἰστρον Γέται οἱ ὀνομαζόμενοι τοῖς Σκύθαις*, prin care, poate îi desemnează pe Români; cf. și N. Iorga, *Geschichte des rumänischen Volkes, im Rahmen seiner Staatbildungen*, vol. I, Gotha, 1905, p. 143 notă. În text e *Gît'af'*, genit. plur. dela sing. *Got'*, care în mod normal dă *Gît'af'*, de unde *i* neaccentuat poate cădea, rămânând *Gî-af'*. Dintr'un *Get'* ar fi genit. plur. *Gîf-a-f'*, transformându-se *e* în *i*. (De altfel există, în armeneste cuvântul genuin *got'* «milă, conștiință», care, firește, n'are ce căuta aici). Menținem, așadar, Goții.

Aşa este textul în manuscrisul cel mai vechiu, cel dela Paris. Textul publicat de *SM.* — deşi el traduse « la nation des Oulakh » — are *ev aba chaghať Ulachať* « şi apoi [neamul] mişcătorilor Ulachi ». *Chaghať* este genit. plur. dela tema verbală *chagh-a-l* « a se mişca »; *chaghať* poate fi deci tradus cu « mişcător, agil, uşor ». Acest calificativ însă probabil se găseşte numai în ediţia 1728 dela Constantinopol, iar *SM.* l-a introdus de acolo într'a sa. În manuscrisul dela Londra stă ¹⁾ *ev ap' z-chaghať azgn sahmanakiť ē nmin* « şi ţărmlu cu neamul mişcător [?] în vecinătatea lor ». Acest manuscris mai arc, apoi, la fel ca şi *SM.* — Constantinopol²⁾, *Rusať or Moskov ē anun k'aghak'in or ē at' or azgin i-Rusať . . .* « al Ruşilor, care au oraşul Moscova, care e capitala Ruşilor ». Această ultimă informaţie, care nu se găseşte în manuscrisul dela Paris — cel mai vechiu, repetăm, este ca şi înseşi manuscrisele, de altcum, de dată mai recentă. Moscova într'adevăr fu întemeiată la mijlocul secolului al XII-lea (1147) ³⁾, aşa că — conform desvoltării ei istorice, legată de evoluţia principatului de Moscova ⁴⁾ — nu putea să câştige atâta faimă, ca de ex. Parisul, Roma, Milanul şi « Anglia », încât să-şi lase numele într'o geografie din secolul al XIII-lea. Această informaţie trebuie socotită, aşa dar, ca o sigură interpolaţie tardivă, poate de aceeaşi vârstă cu manuscrisele.

În ceea ce priveşte atributul *chaghať* [Ulachať] « al mişcătorilor [Ulachi] », sau *ap' z-chaghať azgn* « ţărmlu cu neamul mişcător », s'ar putea de asemenea să fie o interpolaţie, căci în cel mai vechiu manuscris nu există acest calificativ.

De aceea, în urma celor expuse mai sus, noi considerăm ca autentic textul Geografiei, aşa cum îl dă manuscrisul din Paris. Ră-

¹⁾ Londra, British Museum, Ms. Or. 5459, fol. 31 a.

²⁾ *Ibid.*

³⁾ Cf. M. Karamzin, История Государства Россійскаго, Санктпетербургъ, 1818, vol. II, p. 216: По крайней мѣрѣ знаемъ, что Москва существовала въ 1147 году, Марта 28, и можемъ вѣрить новѣйшимъ Лѣтописцамъ въ томъ, что Георгій былъ ея строителемъ; cf. şi Примѣчанія, p. 176 Nr. 301, unde indică izvoarele.

⁴⁾ Cf. A. Rambaud, *Histoire de la Russie depuis les origines jusqu'à l'année 1877*, Paris, 1878, p. 157 sq.; P. Milioukov-Ch. Seignobos-L. Eisenmann, *Histoire de Russie*, Tome II²: *Des origines à la mort de Pierre le Grand*, Paris, 1935. p. 126 sqq.

mânând, în orice caz, pomenirea și în Geografia lui Vardan a Românilor, de astă dată învecinați cu Rușii, deci la nordul Dunării, alcătuind un popor (« neam ») destul de numeros și de însemnat, ca să poată fi alăturat de-al Rușilor și al Bulgarilor, relevăm aici faptul că « al doilea iluminator » al Armenilor a avut, pentru cele două opere ale sale, două izvoare de informație. Cel dintâiu era bizantin: Blach-Vlach ¹⁾, iar celălalt, venindu-i dela nord, era cel obișnuit « turanic »: Ulach, Oláh, Ūlāk, etc. Acesta fu primit desigur dela Tătari, care erau stăpânii stepelor din nordul Mării Negre, în secolul al XIII-lea.

ISTORIA UNIVERSALĂ

Istoria sa, care începe cu creația lumii și ajunge până la anul în care o termină, 1269 ²⁾, e întemeiată pe documente adeseori străine și e de un deosebit interes pentru epoca mongolă, autorul ei fiind unul dintre bine văzuții teribilului han monhol Hūlāghū, care a distrus califatul 'abbāsid dela Bagdad (1268). Intr'un pasagiu, însă, din descrierea celei de-a treia cruciade (1189—1192), Vardan îi pomeneste pe Români ca fiind în solda « Francilor » lui Frederic Barbarossa. Intr'adevăr, după ce arată desfășurarea jocului diplomatic între basileul bizantin și împăratul apusean, el spune că constantinopolitanii « *transportară gratuit toată mulțimea pe care Francii o re-* »
« *crutaseră în ținuturile Vlahilor și ale Bulgarilor (i-Blachaț' ev i-Bul-* »
« *gharaț')* cu o grămadă de comori adunate, trecând prin aceste ținuturi » ³⁾

¹⁾ V. « Istoria Universală ».

²⁾ F. Nève, *l. c.*, greșeste: 1267.

³⁾ *Istoria Universală* a lui Vardan a fost tipărită, în armeneste numai, la Moscova, și la Veneția. Éd. Dulaurier, cunoscutul armenizant francez, a dat o traducere a celor mai interesante pasagii referitoare la Mongoli în *Journal Asiatique*, pe anii 1860—1861. Apoi tot el a publicat textul armenesc, însoțit de traducerea franțuzească, a părților privitoare la cruciade, în Tom. I din *Recueil des historiens des croisades. Documents arméniens*, Paris, 1869, de unde, dela p. 440 împrumutăm și noi datele, folosindu-ne și de traducerea franțuzească. Cf. Louis Bréhier, *L'église et l'orient au moyen âge: Les croisades* (în: *Bibliothèque de l'enseignement de l'histoire ecclésiastique*), VII-me édition, Paris, 1928, p. 122; apo F. Chalandon, *The later Comneni*, în *Cambridge Medieval History*, vol. IV, p. 384; Vasiliev, *Histoire de l'empire byzantin*, cit. II, p. 88.

Prin acești « Blachi » așezați alături și înaintea Bulgarilor, trebuie înțeleși nu Românii din nordul Dunării — din părțile Banatului cu care ar fi putut veni eventual în atingere Frederic Barbarossa în trecerea sa pe la Belgrad și Braničevo ¹⁾ — ci desigur Românii din sudul Dunării, adică din regiunea Balcanilor. Aceștia, după cum se știe, cu vreo trei ani mai înainte întemeiascră, sub conducerea fraților români Petru și Asan, un nou stat, care, fiindcă îi cuprindea între limitele sale și pe Bulgari, este numit în deobște româno-bulgar ²⁾.

¹⁾ Drumul pe uscat, european, al cruciaților pe acolo era: prin Ungaria de dincolo de Dunăre, trecea Drava în Sirmiu, apoi Sava lângă Belgrad: « in villa Bellegravae Bulgarorum hospitio, quam Petrus [Eremitul] et illius exercitus non longe ante deprædati combusserant » poposește și Godefroy de Bouillon: cf. Reinhold Röhrich, *Geschichte des ersten Kreuzzuges*, Innsbruck, 1901, p. 64 și René Grousset, *Histoire des croisades et du royaume franc de Jérusalem*, vol. I, Paris, 1934, p. 9, 14. De acolo continua prin Niș, Sofia, Filipopol. În ultimii ani ai secolului XI, pe timpul primei cruciate, Românii nu sunt pomeniți în aceste părți, cf. N. Iorga, *Les narrateurs de la première croisade*, Paris, 1928: de ex. Raymond d'Agiles, p. 9, spune că au întâlnit cruciații « des Turcs, des Cumans ou des Ouzzes (*Husi*), des *Tanaces*, non identifiables, des *Pétchénegues* et des « Bulgares », iar Albert « Aquensis », p. 22, la fel informează numai asupra Cumanilor (Comanitæ), asupra Bulgarilor și-i menționează și pe « Pincenarii [Pecenegii] qui Bulgariam inhabitabant ». Am văzut însă mai sus că în secolul al XI-lea, prin chrisobula lui Vasile II Bulgaroctonul, Românii sunt cunoscuți în toată Bulgaria. După un secol, pe timpul cruciatei a treia, apoi, numele lor va umple cronicile timpului, deoarece ei s'au ridicat la un rol determinant politic.

²⁾ Acest nou factor politic a fost alcătuit de Românii din Balcani sub conducerea celor doi celnici, Petru și Asan, « proprietari de turme fără nume de familie »; cf. N. Iorga, *Istoria Poporului Românesc*, trad. rom. vol. I, p. 223. D-l Iorga, însă, îi crede din Pind; cf. și Id., *Istoria Românilor din peninsula balcanică (Albania, Macedonia, Epir, Tesalia, etc.)*, București, 1919, p. 21 sq. capitolul intitulat « Românii din Pind întemeietori de stat ». Vezi însă C. C. Giurescu, *IR.*, I, p. 296. Istoricii slavi în mod constant neagă românitatea conducătorilor Petru și Asan, începând cu Jireček, *GB.*, *passim*. V. de ex. F. Uspenskiy, *Образование второго болгарскаго царства (Изъ XXVII т. Записокъ Императорскаго Новороссійскаго Университета)*, Одесса, 1879, p. 88—108, capitolul Румыны (Валахи). Происхождение династии Асеней, în care — cu toată tendința sa de a-i înlătura cât mai mult pe Români dela înscuturile acestui nou și important stat — recunoaște, p. 104, că нѣтъ ничего удивительнаго, что византийскіе лѣтописци начавшееся на Балканскомъ полуостровѣ движеніе назвали валахскимъ и предводителямъ Петру и

Prin urmare, tocmai în epoca aceasta, neamul poate cel mai numeros din peninsula balcanică¹⁾, Românii, se aflau într-o epocă de mare expansiune și de deplină afirmare a însușirilor atâta timp neexercitate, de organizatori politici. Apăruiți astfel ca niște neofiți în lupta politică, ei la început nu au fost apreciați după valoarea lor. Pe urmă însă, aproape toate izvoarele istorice, atât bizantine, cât și apusene, ne dau îmbelșugate vești asupra lor. Astfel, cel mai amănunțit informator asupra cruciatei lui Frederic Barbarossa, clericul cunoscut sub numele de Ansbertus²⁾, îi întâlnește pretutindeni pe Români, în calea cruciaților porniți în ziua de sf. Gheorghe, 1189 dela Regensburg³⁾. După ce aceștia trec de « Brandiz » (Braničevo): « in

Асеню прямо или косвенно приписали романское происхождение. Dar el îi consideră pe bizantini tendențioși, motivându-și afirmația prin ura Grecilor contra Bulgarilor. Însă din adâncirea comparativă a izvoarelor bizantine — de o claritate convingătoare — nu reiese deloc acest lucru. V. Vasilievskiy, în recenzia pe care a făcut-o cărții lui Uspenskiy, în *Журналъ Министерства Народнаго Просвещения*, 1879, CCIV, p. 181 nu lămurește deloc confuzia voită slavofilă: Петръ и Асень были потомки прежнихъ Болгарскихъ царей выросшіе среди валахскаго населенія, въ такой мѣстности Болгаріи, гдѣ они преобладаго вѣлѣдствіе того усвоившіе языкъ этого племени. Они могли считаться и Валахами, и Болгарами, могли обращаться къ тѣхъ и другимъ, какъ къ своимъ родичамъ. Aceleași neîntemeiate afirmări și la Mutafčiev, *o. c.*, p. 218, și la Zlatarski, *Исторія Т. II: България подъ византийско владичество (1018—1187)*. Софія, 1934, p. 410 sq. Studiul lui Const. R. von Höfler, *Die Walachen als Begründer des zweiten bulgarischen Reiches, der Asemiden 1186—1255, Abhandlungen aus dem Gebiete der slavischen Geschichte*, 1, [în: *Sitzungsberichte der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften, Philos.-Histor. Classe, Bd. XCV (1880)*], p. 229—245, — distins printr-o desăvârșită obiectivitate științifică, cf. p. 244, ajunge la concluzia următoare, cu privire la coborârea prezumptivă din vechii țări bulgari a celor doi frunțași români, p. 242: « Es ist nun berechnend, dass er [Ioniță] selbst da, wo es in seinem Interesse lag, sie als seine *Ahnen* zu bezeichnen, nur den Ausdruck Vorgänger (praedecessores) gebrauchte, während er sie Kaiser nennt, sich selbst ebenso bezeichnet und daneben vom Kaiserthum Bulgariens und Wlachiens spricht ».

¹⁾ O recunoaște și Rösler, *RSt.*, p. 115, că populația romanică din Thracia, Thesalia, Moesia, Macedonia « an Zahl und physischer Kraft das griechische übertraf ».

²⁾ *Fontes Rerum Austriacarum, I Abtheilung: Scriptores*, V Band, Wien, 1863, p. 1 sq., intitulată: « *Ystoria de expeditione Friderici imperatoris edita a quodam Austriensi clerico, qui eidem interfuit, nomine Ansbertus* ».

³⁾ Cf. Dr. Friedrich Wilken, *Geschichte der Kreuzzüge nach morgenländischen und abendländischen Berichten*, IV Th., Leipzig, 1826, p. 58.

ipsa silua longissima Bulgarie ¹⁾, quam idus iulii ²⁾ ab Brandiz pro-
« mouentis intrauimus, Greculos, Bulgaros, Seruos et *Flacos* ³⁾ se-
« mibarbaros in insidiis ponerent, ut ex abditis repentinis incur-
« sibus extremos in castris, sed et seruiantes in pastu equorum col-
« ligendo progredientes sagittis toxicatis ferirent, quorum plures
« dum comprehenderentur, confessi sunt, iussu domini sui ducis
« de Brandiz et principaliter imperatoris Grecorum edicto ad hec
« se perpetranda coactus » ⁴⁾. După ce trec, cu greutate, de aceste
neamuri, care le îngreuiiau drumul, fiind în serviciul « voevodului »
(*dux*) de Braničevo, sau în al acelaia al basileului, cruciații con-
stată că un nou stat se înființase înspre nord și nord-est: « Preterea
Bulgarie in maxima parte ac uersus Danubium, quousque mare influit,
quidam Kalopetrus Flachus et frater eius Crassianus ⁵⁾ *cum subditis*
Flachis tyrannizabat » ⁶⁾. Era noul imperiu româno-bulgar ⁷⁾. Acești

¹⁾ Arnoldus Lubecensis, la Wilken, o. c., p. 62: « Nemus illud maximum et notissimum, quod *Bulgerewalth* dicitur ».

²⁾ 15 Iulie.

³⁾ Pe « Greculos » d-l Iorga îi traduce « păcătoși de Greci », în *Istoria Românilor din peninsula balcanică*, cit., p. 25. În privința formei *Flacos* — deși Ansbertus are și *Blaci* — pare a fi o formă supusă influenței « Lautverschiebung »-ului frecvent german; cf. p. 22: Antronico. Nu e nefirească proveniența dublă a celor două forme, la același autor.

⁴⁾ Ansbertus, p. 20.

⁵⁾ Petru — acest « *quidam* . . . *Flachus* », ca și « Gelou », care era pentru învățatul cronicar ungur tot un *quidam* — era numit *Kalo-*, ca și mai târziu Ioniță, *Kalo-johannes*, ceea ce însemnează « frumos », « bun », « viteaz ». *Crassianus* este explicat de d-l Iorga, l. c.: *Kyr Assianus*, ceea ce indică o contaminare bizantină.

⁶⁾ Ansbertus, p. 24, continuând astfel: « In ea fluctuatione regni Grecie prefati comites de Seruia et Crazzia [Croatia] eo tempore, quo exercitus crucis transmeabat, occasione accepta partem Bulgarie sue dicioni subiugauerant federi inito cum Kalopetro aduersus imperatorem Constantinopolitanum, qui scilicet Kalopetrus dominum imperatorem [pe Frederic] scriptis et nunciis officiose salutauit debita reuerentia et fidelis auxilii contra hostes spensione maiestati eius inclinabat ».

⁷⁾ Tot această nou-înființată « Românie » dintre Balcani și Dunăre, trebuie înțeleasă și atunci, când, dela Adrianopol, unde poposise împăratul, o parte din oaste curătea împrejurimile, p. 48—49: « Rursus duobus cum agminibus nostri diversas in partes Graeciae funduntur et unum quidem agmen, quod erat episcopi Wirtzburgensis et comitum de Salm et de Widin et de Spanheim, *uersus terram Blacorum* duas civitates ab hostibus relictas et tertiam bellica manu cum multo sanguine ultra quinque millia occisorum expugnarunt. Una ipsarum

doi « tirani » intră în legături cu împăratul german (« *imperator Romanorum* »), făgăduindu-i dela început ajutoare, încă de pe când staționa la Niș. Cruciații purced mai departe, pe drumul bine cunoscut spre Constantinopol ¹⁾. În timp de Frederic se afla la Adrianopol, în Ianuarie 1190, « *Kalopetrus Blacorum et maxime partis Bulgarorum in hortis* ²⁾ *Tracie dominus*, qui se imperatorem et coronam imperialem regni Grecie ab eo sibi imponi efflagitat seque ei circa initium ueris *quadraginta millia Blacorum et Comanorum tenentium arcus et sagittas* aduersus Constantinopolim transmissurum constanter asseuerabat. Quem nuntium dominus imperator benigne a se pro tempore remisit et Calopetro placentia rescripsit » ³⁾. Deși o

civitatum incendio data est ». Cetățile lor muntoase sunt arătate și de către istoricii bizantini; totuși nu se poate preciza mai mult asupra celui *versus terram Blacorum*, care pare că indică direcția, deci o regiune la poalele Balcanilor sudici; *terra Blacorum* fiind, bine înțeles, în Balcani și la nord de Balcani. O altă « Românie » cunoaște Ansbertus în apropierea Salonicului, p. 42: « *Fridericus advocatus de Perge... invasit regionem opulentam Flachiam dictam, non multum a Thessalonica distantem, in qua rebelles aliquot occidit, abundantiamque necessariorum plus quam revehere sui potuissent invenit* ». Ultimele cuvinte confirmă « comorile » lui Vardan.

¹⁾ Cf. mai ales Dr. Const. J. Jireček, *Die Heerstrasse von Belgrad nach Constantinopel und die Balkanpässe. Eine historisch-geographische Studie*, Prag, 1877, p. 31, 34, 82, 92, etc. — Ansbertus, p. 26: « *per asperas et duras vias siluarum progrediebamur et redimina insidiarum et incursionum fortiora ue certamina ab hostibus Grecis et Flachis incurrimus, sicut ab imperatore Grecorum Ysaakio procuratum dinoscitur* » — luptând oarecum *more thracico*: « ... et rapinis rerum et occisione pabulariorum non modicum sustinuimus detrimentum. Nam iterum quidam latrunculi sagitarii secus stratum publicam in condensis ueprium latitantes ex improviso sagittis toxicatis plerosque ex nostris inermes et minus caute incedentes affligere non cessarunt ». Printre ei erau și Cumani, p. 40.

²⁾ În notă: probabil *in hortis*.

³⁾ Ansbertus, p. 44. Cf. Wilken, *o. c.*, p. 96 « *Friedrich... zerstörte aber mit Klugheit nicht völlig seine Hoffnung, sondern erhielt diese wichtige Verbindung für den Fall der Noth* ». În aceeași termeni — cu excepția pomenirii Românilor, alături de Cumani — se exprimă și un alt cronicar, la Wilken, *ibid.*, nota 88 (după Canisii lect. antiq. t. I, fol.: Anonymi narratio de expedit. Asia-tica Frederici): « *Interea, Kalopetrus, qui cum Assamo fratre suo dominabatur populis Blacorum, misit legationem Adrianopolin, diadema regni Graeciae de manu capiti suo rogans imponi, et adversus Imperatorem Constantinopolitanum promittens se venturum illi in auxilium cum XL millibus Cumanorum, Imperator vero illius petitioni amicabile et placens pro tempore dedit responsum.*

parte dintre Români luptau în rândurile bizantinilor, alături de Greci, în majoritatea lor erau în acel moment cei mai înverșunați dușmani ai basileului ¹⁾ și de aceea nu e de mirare să găsim confirmată știrea lui Vardan chiar la Ansbertus ²⁾, când declară că în fața piedecilor puse de Isac Anghelul cruciaților « si invitum admodum piissimum Romanorum imperatorem obstinatio et pertinacia Constantinopolitani imperatoris perduxisset, naves etiam galeas ab Italia et Apulia et maritimis idem providus imperator per literas et nuntios prae-paraverat, *exercitum quoque auxiliarorum Servorum et Blacorum ultra sexaginta millia* in promptu habebat » însă acest ajutor dat — fie de către Vlahi și Sârbi, cum zice Ansbertus, fie de către Vlahi și Bulgari, cum informează Vardan — poate fi recunoscut și într'un pasagiu dintr'o scrisoare contimporană a lui Tageno, scrisă la « 3 Idus Novembris » (1189), deci înainte de soliile Românilor: « *Urbes et castella in manu nostra sunt, nec est qui audeat audito nostro nomine mutire, Blaci nobiscum sunt. Armeni fideles nostri sunt...* » ³⁾.

Quamvis alia cura et videre bona Ierusalem, quam in Graecia demorando alienum sibi imperium vindicare ». Aprecieri asemănătoare asupra tactului politic al împăratului apusean are Wilhelm von Giesebrecht, *Geschichte der deutschen Kaiserzeit*, vol. VI⁵, Leipzig, 1895 (herausgegeben und fortgesetzt von B. von Simson), p. 247.

¹⁾ Celălalte pasagii în care se vorbește despre Românii sud-dunăreni la Ansbertus sunt, p. 53, — încă în luptele din Balcani — « *Sequenti die [3 Februarie] impegerunt nostri in phalangas conductitii exercitus Constantinopolitani imperatoris Blacorum et Cumanorum*, cum quibus congressi duce absente in fugam eos inopinatum converterunt, paucis quidem e nostris, pluribus vero hostium captivatis et vix quindecim nostrorum servientibus occisis, uno etiam milite Hugone et Tispach perempto ». La 1 Martie 1190, înainte de trecerea Hellespontului, Frederic mai primește două solii: « *Eo... tempore dapifer magnus Constantinopolitani imperatoris, qui exercitus pergrandem adunauerat, ut Blachorum hostium publicorum agmina proturbaret, transmissa legatione supplicavit domino imperatori [pe Frederic], ut quoniam pax inter ipsum et dominum suum Constantinopolitanum imperatorem fratrem imperii ejus unita esset, gloriosum exercitum peregrinorum Christi sibi transmitteret in adjutorium ad dimicandum contra Blachos. Ipsa nichilominus die Kalopetrus Blachorum dominus itemque a suis dictus imperator Grece, literis directis auxilium Christi peregrinorum aduersus exercitum Grecorum expoposcit, sed utrique nuncii a domino imperatore inefficaciter sunt reuersi* ».

²⁾ p. 53.

³⁾ *Tagenonis relatio*, cuprinsă în *Chronicon Magni Presbiteri*, în MGS., SS. XVII, p. 510.

Fără a mai face apel la istoriografia bizantină — care de altfel n'are această informație — constatăm, prin urmare, că pe temeiul celor trei izvoare, îndepărtate ca proveniență, se poate considera ca sigur ajutorul dat de către Românii sud-dunăreni lui Frederic Barbarossa, sporind astfel rândurile cruciaților și însușindu-și cauza creștină încă dela sfârșitul secolului al XII-lea.

E de remarcă că forma sub care sunt pomeniți, la Vardan, acești soldați români și bulgari, recrutați — și nu știm în ce condiții fuseseră recrutați de Frederic, care, după cum am văzut, făcu să se întoarcă fără un răspuns precis cele două solii oficiale ale celor doi celnici — care desigur vor fi ajuns până în Cilicia lui Vardan, unde se înecă împăratul german și de unde se vor fi întors apoi acasă, împreună cu ceilalți cruciați, este bizantină: *Βλάχοι* pronunțată *Vlachi*, însă cetită și *Blachi*, așa cum o redă istoricul armean.

Deosebirea de forme — turanică și bizantină — la același autor nu este deloc anacronică; și europeanul Ansbertus are *Blaci* și *Flachi*. Faptele însă rămân deplin valabile.

« DACIA » ÎN IZVOARELE MEDIEVALE

Fără a mai invoca și celelalte pasagii din scriitorii bizantini sau occidentali, care au fost utilizate pentru a dovedi existența unei populațiuni românești în ținuturile carpato-dunărene, în adâncurile evului mediu, în acest loc ne mai oprim puțin asupra numirii « Dacia » — adică a teritoriului Daciei Traiane — în izvoarele evului mediu, numire care se întâlnește și în versiunea *Soukry* a lui Moise Chorenaf'i. Bine înțeles, presupunem elucidată cunoscuta asonanță Dacia-Dania, după modelul lui Iordanes: Geți-Goți, care se încetățenise în cronicile medievale ¹⁾ și care nici nu are niciun fel

¹⁾ Această confuzie se regăsește chiar și în istoriografia ungurească latină medievală, care totuși se întemeiază în mare parte pe tradiții proprii; de ex. Kézai, ed. Popa-Lisceanu, p. 31: « [Attila]... super *Dacos*, Noruagios, Frisones, Lituanos et Prutenos exercitum magnum destinavit », — unde *Daci* sunt *Danezii*. Cât era de mare confuzia se poate vedea — pe lângă alte exemple, din Cronica lui Ekkehardus, *MGH., Scriptores rerum Merovingicarum*, VIII, p. 124: « Ex hac igitur Scanzia insula diversae nationes egressae sunt *Dani*, *Daci*, Heruli, Rugi, Turcilingi, Wandali, Winidi, qui et Longobardi »

de reflex asupra istoriei noastre, decât atâta că prin această confuzie a cronicarilor Dacia propriu zisă, cea înflorită în preajma Carpaților, era oarecum ostracizată din terminologia geografico-istorică a timpului. Locul și oamenii dăinuiau, însă termenul fiind aplicat altei țări, Dacia adevărată, cea deposecată de nume, rămânea și se adâncea tot mai mult în obscuritate. Abia din când în când mai apare în terminologia vremii, mărturisind eroica sa vitalitate de-a-lungul secolelor și a vijeliilor istorice care s'au deslănțuit asupra ei.

În a doua jumătate a veacului al treilea p. Chr. Dacia Traiană, adică acea dela nordul Dunării ¹⁾, este părăsită în mod oficial de Romani, creindu-se una nouă între cele două Moesii: Dacia Aureliană împărțită și ea, după cum se știe, în două părți: Ripensis și Mediterranea ²⁾. Scăpând astfel din raza intereselor romane — deși câteva secole de-a-rândul foștii stăpânitori mai întrețin relații economice-politice cu ținuturile tot mai mult barbarizate ale fostei Dacii Felix — și lumina geografică este tot mai rar proiectată acestei Dacii, fiindcă majoritatea provinciilor romane se află la sudul Dunării, însă, în același timp, este pomenită Sciția, care era, după cum se știe, la nordul fluviului. În secolul al VI-lea, însă, când scrie Iordanes, *Dacia* — care un răstimp fusese și *Gotia* ³⁾ — se chema, sau cel puțin apologetul germanicilor o chema, *Gepidia* ⁴⁾. El delimitase, de altcum, mai înainte, astfel Dacia Traiană: «... in qua Scythia prima ab occidente gens resident Gepidarum — *introrsus illis* [sc. fluminibus] *Dacia est, ab coronam specimen arduis*

¹⁾ Cf. Kiepert, *Lehrbuch der alten Geographie*, cit., II, p. 333.

²⁾ Pasagiile principale din autorii clasici referitoare la acest fapt sunt următoarele: Eutropius, *Breviarium*, VIII: «[Dacia] sub Gallieno imperatore amissa est, per Aurelianum translatis exinde Romanis duae Daciae in regionibus Moesiae ac Dardaniae factae sunt» și IX, 8: «Dacia quae a Traiano ultra Danubium fuerat adiecta tum amissa est». Cf. și Flavius Vopiscus, XXXIX, 6, 7. Asupra Daciei Aureliene cf. B. Filow, *Die Teilung des Aurelianischen Dakiens*, în *Klio*, XII (1912), p. 234 sqq.

³⁾ *Getica*, XII, 74: «Quae patria [sc. Dacia] in conspectu Moesiae sita Danubium corona montium cingitur... Haec Gotia, quam Daciam appellavere majores, quae nunc, ut diximus, Gepidia dicitur».

⁴⁾ Cf. Diclescu, o. c., p. 71. Se întâlnesc și formele ἡ Γηραιδων χῶρα, τὰ ὄρη τῶν Γηραιδων și τὰ Γηραιδων ἡθρη.

Alpibus emunita »¹⁾). În felul acesta, Iordanes are aproape exclusiv în vedere Dacia Traiană, relevând-o și sub forma de *Dacia antiqua*²⁾, spre a o deosebi limpede de cea nou creată în peninsula balcanică.

Procopiu, însă, din aceeași epocă, înțelege prin Dacia pe cea sudică: *Δακίας δὲ ὡς ἀρχοτάτω γινόμενος ἐνταῦθα διορίζων... τὴν τε Ῥωμαίων γῆν ἐν δεξιᾷ οὖσαν*.³⁾

Scriitorii bizantini, pe lângă ideea politică romană, ai cărei exponenți se socoteau, perpetuiază și terminologia istorico-geografică clasică. Acest sentiment al tradiției, dezvoltat într-o așa măsură și potrivit pentru interiorul imperiului bizantin, unde de cele mai multe ori formele vechi durau, era anacronic atunci când ținta țările și popoarele atât de primenite, din afara granițelor. Numele vechi, mărturii glorioase, produc numai încurcături, atunci când sunt aplicate unor contingente nouă etnice, mai cu seamă la Dunărea de jos, unde de multe ori ființa o *no man's land*.

Astfel Suidas, care cunoaște izvoarele clasice, în secolul al X-lea, numește amândouă Daciile: cea nord- și cea sud-dunăreană: *Δακίῃ χώρᾳ ἥν ὁ Τραϊανὸς ἐν τοῖς πέραν τοῦ Ἰστροῦ χωρίοις κατέκτισε... Ἀδρελιανὸς... ἀπειλημμένην διασώζεσθαι... ἐν μέσῃ τῇ Μυσίᾳ καθίδουσε, τὴν χώραν ὀνομάσας Δακλίαν*.⁴⁾ Însă când îi identifică pe Daci cu Pecenegii: *Δάκες. οἱ νῦν Πατζινάκται λεγόμενοι*⁵⁾, desigur se gândește nu la Pecenegii care poate prădau și treceau și prin peninsula balcanică, ci la Pecenegii care începeau să se instaleze durabil în câmpia munteană precum și în văile și câmpiile ardelenene⁶⁾. Această identificare însă nu exclude existența unei auten-

¹⁾ Iordanes, *Getica*, V, 33. În același capitol înșiră râurile: *Tisia, Danubius, Flutausis* (Oltul). Cf. și L, 264.

²⁾ *Ibid.*, XII, 74: « *Daciam dico antiquam, quam nunc Gepidarum populi possidere noscuntur* ».

³⁾ *De bello gothico* (ed. Haury), IV, 5.

⁴⁾ *Suidas* (ed. Bernhardt), I, 1164.

⁵⁾ *Ibid.*, col. 1163.

⁶⁾ Cf. mai sus, p. 494 Constantin Porfirogenitul, tot în secolul al X-lea, prin informațiunile analizate mai sus lasă să se bănuiască ceea ce peste un secol afirma categoric Kedrenos (Bonn), II, p. 583: *Τὸ ἔθνος τῶν Πατζινάκων Σκνθικὸν ὑπάρχον... νέμονται δὲ τὰς πέραν Ἰστροῦ ἀπὸ τοῦ Βορυσθέου ποταμοῦ καὶ μέχρι Παννονίας ἡπλωμένας πεδιάδας, νομάδες τε ὄντες καὶ τὸν σκηνίτην διὰ παντὸς*

tice populații daco-romane în locurile pe care le ocupă, mai mult nominal, Pecenegii; vechea populație trăiește mai departe și cu noii năvălitori, care tocmai din cauza ei sunt botezați, de către arhaizanții bizantini, Daci. Consecința logică ce se poate trage din această împrejurare ar fi că, de vreme ce, în secolul al X-lea — când văzurăm că Ungurii, tot după izvoare bizantine, nu se întindeau, cel puțin pe la jumătatea secolului, mai în spre răsărit de linia munților din apusul vechei Dacii, a Daciei *antiqua*, cum ar zice Iordanes iar alți stăpânitori, de orice natură, nu se cunosc asupra plaiurilor carpatine, Pecenegii vor fi fost aceia care exercitau această dominație poate nominală prin munți și codri și efectivă din bărăganuri, asupra populației băștinașe, nevenetice.

Ethnikonul Δάκος — fără a fi menționată o Δακία, ceea ce implica un stat, o formă politică — se mai întâlnește apoi la Anna Comnena, în secolul al XII-lea, referindu-l însă la secolul al XI-lea. Anume, ea arată că sub Alexiu Comnenul (1081—1118), după ce este încoronat, ἐπεὶ γὰρ ἂν πάλαι εἶχον οἱ τῶν Δακῶν ἀρχηγέται μετὰ τῶν Ῥωμαίων σπουδὰς τηρεῖν εἰσέτι οὐκ ᾔθελον, ἀλλὰ παρυσπονδῆσαντες διέλυσαν ¹⁾). Sub acești Daci e verosimil să se ascundă Ungurii.

ἀσπαζόμενοι βίον. Tot în secolul al XI-lea, un alt mare scriitor bizantin, Mihail Psellos, *Chronographie ou histoire d'un siècle de Byzance* (976—1077, Tome II, Paris, 1928 [edit. Ém. Renauld, în « Collection Byzantine publiée sous le patronage de l'Association Guillaume Budé »] p. 124—125, îi așează pe Pecenegi tot la nordul Dunării, deci în fosta Dacie, pe timpul expediției ungaro-pecenege a lui Isac Comnenul (1057—1059): πανστρατιᾷ ἐπὶ τοὺς ἐσπερίους χωρεῖ οὗτος Μυσοῦς μὲν ὁ πάλαι χρόνος ὠνόμαζεν, εἶτα δὲ εἰς ὃ λέγονται μετωνομάσθησαν· νερόμενοι δὲ ὅποσα ὁ Ἰστρος πρὸς τὴν τῶν Ῥωμαίων δυορίζει ἡγεμονίαν, ἀθρόον τε ἀπανέστησαν καὶ πρὸς τὴν ἡμεδατὴν γῆν μετωνομάσθησαν· αἰτία δὲ αὐτοῖς ἀπαναστάσεως τὸ τῶν Γετῶν ἔθνος, ὁμοροῦντες μὲν ἐκείνοισ, ληστεύοντες δὲ τούτους καὶ ληϊζόμενοι, καὶ πρὸς τὴν μετοικεσίαν ἐκβιαζόμενοι. Renauld, în notă, explică: « Psellos, nous l'avons constaté à diverses reprises, se fait, pour ainsi dire, une loi de ne pas désigner les gens et les peuples par leur nom ». Enigma o desleagă Zonaras (Bonn), III, p. 671, referindu-se la aceleași evenimente: Ὁ δὲ Κομνηνὸς, κατὰ τῶν Οὐγγῶν καὶ τῶν Σκυθῶν, οἱ Πατζωακίται λέγονται, ἐκστρατεύσας τοῖς μὲν Οὐγγῶσι εἰρήνην αἰτησάμενος ἐσπέλιστο. Psellos prin Misieni îi înțelege așa dar pe Pecenegi, chiar și nenumindu-i, iar Zonaras tot pe Pecenegi îi numește Sciți. Geții lui Psellos sunt Cumanii, care tot în a doua jumătate a secolului al XI-lea apar și în cronică rusească.

¹⁾ Ed. Bonn, I, p. 166. Dr. I. Gherghel, *Zur Geschichte Siebenbürgens. Nach den Quellen dargestellt*, Wien, 1891, p. 41 nu crede că acești ἀρχηγέται ar fi fost

În pasagiul, în care arată că *Κελτοί*, care sunt cruciații, *καθάπερ τινὰς ποταμοὺς ἀπανταχόθεν συρρέοντας τὰς διὰ τῶν Λακῶν ὡς ἐπίπαν πρὸς ἡμᾶς ἔπερχομένους πανστρατιᾷ*¹⁾ fără nicio îndoială sunt desemnați, prin Daci, Ungurii, deoarece primii cruciați n'au trecut prin teritoriul locuite de Români, la nordul Dunării. Această substituie de nume e și mai evidentă în fraza: *οἱ ἐκ τῶν Λακῶν ἦγοντες ἀποκρισάριοι παρὰ τοῦ κράλη καὶ συμπευθέρου τῆς βασιλείας*²⁾, căci *Κράλης*-*Király* era numai regele Ungariei numit. La fel și în pasagiul geografic, în care vorbește despre Hemus-Balkan *ἐκατέρωθεν δὲ τῶν καταρρέων αὐτοῦ πολλὰ καὶ πλουσιώτατα ἔθνη νέμεται Λακῶν, μὲν ὄντων βορειοτέρων καὶ τῶν Θρακῶν, νοτιωτέρων δὲ Θρακῶν τε αὐτῶν καὶ Μακεδόνων*³⁾ prin Daci trebuie înțeleși Ungurii, deoarece Anna Comnena descrie Hemul ca un munte pornind dela Marea Neagră și întinzându-se până la Adriatică, înspre pădurea Hercinie: în felul acesta, Dacii dela nordul lui pot fi foarte bine aceiași Daci supuși « kralului ». S'ar putea însă ca lucrurile să stea altfel în acest discutat pasagiu privitor la anul 1087, când Čalgí și Solomon au pătruns în sudul Dunării: **Εαρος δὲ ἐπιφανέντος διελθὼν ὁ Τζελοῦν τὰ ὑπερκείμενα τοῦ Δανούβεως τέμνη (ἡγεμὼν δὲ οὗτος ὑπερέχων τοῦ Σκυθικοῦ στρατεύματος), σύμμικτον ἐπαγόμενος στράτευμα ὡσεὶ χιλιάδας ὀγδοήκοντα ἔκ τε Σαυροματῶν καὶ Σκυθῶν, καὶ ἀπὸ τοῦ Λακικοῦ στρατεύματος οὐκ ὀλίγους, ὧν ὁ οὕτω καλούμενος Σολομὼν δημαγωγὸς ἦν.*⁴⁾ « Strâmtoarea Dunării » este desigur re-

Unguri: « Die Stelle, die man bisher als entscheidend auf das Volk der Ungarn gedeutet hat, spricht von *τῶν Λακῶν ἀρχηγέται* zu einer Zeit (1059), als die ungarische Theilfürsten ihre Macht schon eingebüsst hatten ». Însă se pare că nu trebuie înțeleși « principi », « conducători », ci numai fruntași ai Ungurilor, care veniră ca soli la Sofia înaintea basileului; cf. Pauler, *MNTÁKA*, I², pg. 104 și 429, și Hóman, *MT*, I, pg. 269. Rege al Ungariei era Andrei I (1047—1060), Cf. si Muralt, *o. c.*, II, pg. 4.

¹⁾ Ed. Bonn, II, pg. 30. La II, 35 Petru Eremitul trece *διὰ τῶν μερῶν τῆς Οὐγγαρίας!*

²⁾ *Ibid.*, II, 246. Cf. recenzie a lui Vasilievskiy, cit., p. 171, unde traducând « apocrisiarii » cu *посолъ* « ambasador », afirmă: Яснѣ дня, что здѣсь Даки (*ἐκ τῶν Λακῶν*) суть Угры; на дочери ихъ короля былъ женомъ сынъ царя Алексѣя Иоаннѣ Комнинъ.

³⁾ *Ibid.*, II, 299.

⁴⁾ *Ibid.*, I, 330—331. Cf. și Muralt, *o. c.*, II, 61.

giunea Porților de Fier; prin «Sauromați» — dacă «Sciții» sunt Pecenegii lui Čalgî ¹⁾ — trebuie înțeleși Cumanii, cu care de altfel Solomon avusese legături, promițând Ardealul hanului lor Kutesk. Solomon — care aici apare numai ca conducător, — este fostul rege al Ungariei (1063—1074). «Nu puținii soldați *dacici*» pe care îi conduce el și care, prin urmare nu erau în mod necesar dintre supușii lui ²⁾, dat fiindcă el trăia de vreo câțiva ani între Pecenegi, la

¹⁾ Numele de popoare arhaizante, la Anna Comnena, au dat loc la foarte multe discuții asupra naționalității lor. Ea cunoaște foarte bine și numele noi, de Pecenegi și Cumani, însă în mod obișnuit se pare că prin Sciți îi înțelege pe Pecenegi, iar prin Sauromați pe Cumani; cf. Indicele, la sfârșitul ediției Bonn.

²⁾ Finlay, ap. Vasilievskiy, cit., p. 170, îi vedea în ei pe Români. La fel și Uspenskiy, Образование, cit., p. 97 sqq. Unul dintre argumentele sale este că bizantinii îi numeau pe Unguri *Ούροι, Ούγγροι, Παλοες, Γήπαιδες*, ceea ce e adevărat; cf. Darkó Jenő, *A magyarokra vonatkozó népnévek a bizánczi irodalm.*, cit., precum și Gyula Moravcsik, *Die archaisierenden Namen der Ungarn in Byzanz*, în *BZ*, XXX (1930), p. 247 sqq. Au mai fost numiți Ungurii și «Turci» și altfel, însă acest argument nu e concludent, deoarece, după cum reiese din Anna Comnena, la care se găsește pasagiul cu pricina, Ungurii sunt desemnați prin *Δάκοι*. O altă dovadă pentru teza sa o găsește Uspenskiy într'un pasagiul din Niketas Akominatos obținut dela Miller, care sună astfel: *καὶ Δάκας μὲν σοι δουλαγωγεῖται Δαλμάτης δὲ καὶ Ἰλλυριὸς θαπεινοῦται σοι. ὀλοπίπτει δ' ὁ Παῶν, ὁ δ' Ἀλαμανὸς σπένδεται* conchizând: «эти и подобные мѣста имѣють по крайней мѣрѣ то значеніе, что не позволяютъ видѣть въ дакахъ византийскихъ писателей непремѣнно угровъ». Însă pe lângă faptul că acest ultim pasagiul se găsește la alt autor, din secolul al XIII-lea, prin «Dacul» care și i-a supus pe Iliri, pe Dalmați și pe Pannoni și s'a împăcat cu Alamanii (Germanii) nu-l putem înțelege decât pe regele ungar, cu toate că sunt enumerate printre supușii săi Pannonii, prin care trebuie să-i înțelegem poate pe Moravi. Vasilievskiy, cit., nu primește această interpretare. Gherghel, *Zur Geschichte Siebenbürgens*, cit., p. 41—42 disociază just: «Unter den τοῦ Δακικοῦ στρατεύματος οὐκ ὀλίγους dürfte daher weniger Salomons nächster Anhang, als vielmehr ein beträchtlicher Heerestheil der «Daker» zu verstehen sein», însă greșește când îi identifică pe *Δάκοι* cu «Cuni» din *Chronicon Pictum Vindobonense*, ed. Florianus, I, p. 194 și 195: «Salomon... fugiens adiit ducem Cumanorum qui uocabatur Kutesk. Cui iuravit quod Transiluanam prouinciam proprietario sibi traderet, et filiam eius in uxorem acciperet, si ille in auxilium eius super Ladizlaum ueniret... Salomon cum latrunculis Cunorum inuasit Bulgariam et confinia Grecie, ubi ab exercitu imperatoris Grecie miserabiliter sunt percussi». Asupra luptei mai amănunțit la Pauler, *MNTKÁ*, I², p. 152 și notele 304—305; Pauler prin Daci îi înțelege pe Unguri, iar prin «Cuni» pe Pecenegi. Tot Unguri îi consideră, fără excepție, și Moravcsik, *o. c.*, p. 250.

răsăritul Ungariei, au fost declarați de unii cercetători ca Români, iar de alții ca Unguri. Considerând că, de obicei împărăteasca autoare prin *Δάκοι* îi înțelege pe Unguri — deși cunoaște de asemenea și *Οὐγγρία*¹⁾ — ar trebui ca și în acest pasagiu să îi vizeze pe ei; însă față de împrejurarea că aliații lui Solomon sunt numiți ei înșiși în izvoarele bizantine Daci, fiindcă locuiau în fosta Dacie Traiană, iar Pecenegii lui Čalgı își fac trecere împreună cu revoltatul ex-rege prin regiunea Porților de Fier, în plină Dacie, e foarte posibil ca sub numele acesta străvechiu să se ascundă o bună parte din locuitorii băștinași ai muntoaselor ținuturi din Răsăritul Ungariei, din Banat și Ardeal, peste cari Ungurii abia de câțva timp își afirmau supremația contestată în repetite rânduri de către Pecenegi și Cumani, care neconținut le-o pustiau. De altfel Ungurilor nu li s'a putut atribui numele de Daci, decât după ce la Bizanț se știa precis că au în stăpânirea lor și părți din fosta Dacie Traiană, adecă părțile ardelene. Faptul că Anna Comnena nu-i așează pe Români (*Βλάχοι*) la nordul Dunării în mod explicit, arătând un popor și statornic și nomad²⁾ cu acest nume în sudul fluviului care în secolul al XI-lea era din nou acoperit de vasele imperiale³⁾, nu prejudiciază deloc asupra probabilității existenței unei populații românești în cuprinsul fostei Dacii Traiane, care se ascundea sub numele deplasat și asupra Ungurilor — care, cum am văzut, își au și numele lor propriu — stăpânitori din acest secol ai teritoriilor răsăritene ale Ungariei « arpadiene ».

În același secol al XI-lea, însă, un alt scriitor bizantin, Kekaumenos, îi identifică, fără puțință de altă interpretare, pe Daci cu Românii, în capitolul intitulat *περὶ ἀπιστίας τῶν Βλάχων* din « Strategikonul » său: *οὐδέποτε δὲ ἐφύλαξεν πίστιν πρὸς τινὰ (τὸ τῶν Βλάχων γένος) οὐδὲ πρὸς τοὺς ἀρχαιοτέρους βασιλεῖς τῶν Ῥωμαίων. πολεμηθέντες παρὰ τοῦ βασιλέως Τραπεζανοῦ καὶ παντελῶς ἐκτριβέντες ἐάλωσαν καὶ τοῦ βασιλέως αὐτῶν Δεκεβάλλον ἀποσφαγέντος καὶ τὴν κεφαλὴν ἐπὶ δόρατος ἀναρτηθέντος ἐν μέσῃ τῇ πόλει Ῥωμαίων. οὗτοι γὰρ εἰσὶν*

¹⁾ Ed. Bonn, I, 256 și II, 33.

²⁾ *Ibid.*, I, 245 și I, 395. Cf. Sacerdoțeanu, *Considerațiuni*, cit., 238.

³⁾ După cum reiese clar din pasagiul care descrie expediția navală a lui George Euphorbenos, I, 337.

οἱ λεγόμενοι Δάκαι καὶ Βέσσοι; ὥκουν δὲ πρότερον πλησίον τοῦ Δουναβίου ποταμοῦ καὶ τοῦ Σίου ὃν νῦν ποταμὸν Σάβαν καλοῦμεν ἐνθα Σέρβοι ἀρτίως οἰκοῦσιν, ἐν ὄχυροῖς καὶ δυσβάτοις τόποις. Τούτοις θαρροῦντες ὑπεκρίνοντο ἀγάπην καὶ δούλωσιν πρὸς τοὺς ἀρχαιοτέρους βασιλεῖς καὶ ἐξερχόμενοι τῶν ὄχυρομάτων ἐληίζοντο τὰς χώρας τῶν Ῥωμαίων. ὅθεν ἀγανακτήσαντες κατ' αὐτῶν, ὡς εἴρηται, διέφθειραι αὐτούς. Οἱ καὶ ἐξεληθότες τῶν ἐκεῖσε διεσπάρησαν ἐν πάσῃ τῇ Ἡπειρῷ καὶ Μακεδονίᾳ...¹⁾

În acest capitol se găsește formulată, pe lângă identitatea, în sensul de descendență, dintre Daci și Vlahi, și părerea despre originea Românilor. Că este vorba despre Dacia Traiană o arată fraza în care se spune că Traian a purtat războiul contra lor, învingându-l pe Decebal. Egalitatea Vlahi — Daci și Bessi²⁾ nu arată că primii coborau numai din Bessi, așa cum vrea Tomaschek³⁾, ci conține, în germene, adevărul stabilit de atâția istorici și filologi moderni, că Românii sunt o parte din marea romanitate, întinsă și la nordul și la sudul Dunării; certitudinea aceasta se sprijinește și pe fraza

¹⁾ Publicat mai întâi de B. Vasilievskiy, *Совѣты и рассказы византийскаго боярина XI вѣка*, Санкт—Петербургъ, 1881, p. 106 apoi republicat de B. Wassiliewsky și V. Jernstedt, *Cecaumeni Strategicon et incerti scriptoris de officiis regis libellus*, Petropoli 1896, p. 74. L-a relevat și comentat mai întâi W. Tomaschek, *Zur Kunde der Haemus-Halbinsel*, cit., p. 58 sqq. Cf. traducerea românească a pasagiului la Philippide o. c., I, p. 663—664. S. Mangiuca, o. c., p. 220: prin Daci îi înțelege pe locuitorii Daciei Traiane. Cf. și Sacerdoțeanu, *Considerațiuni*, cit., p. 238 și Drăganu, o. c., p. 20 sqq.

²⁾ Asupra acestui neam al Thracilor cf. V. Pârvan, *Getica*, cit., p. 75.

³⁾ O. c., p. 62. Nu e deloc convingătoare logica lui Tomaschek: « In der Verbindung, mi. Βέσσοι kann Δάκαι nur die romanischen Provinzialen von Dacia ripensis, Dacia mediterranea und Dardania bezeichnen. Nur insofern, als diese aurelianischen Provinzen auch die aus dem traianischen Dacien herausgezogenen römischen Provinzialen aufgenommen hatten, ist eine Anknüpfung an die nordische, frühzeitig verlorene Provinz gestattet. Der missverstandene Name (?) hat den Despoten verleitet, die Wlachen mit den weit berühmteren Daken des Decebalus in Verbindung zu bringen und seine Reminiscenzen aus Dio Cassius anzufügen ». Însă tocmai faptul că Kekaumenos îi deosebește răspicat pe Daci (și nu cunoaștem niciun izvor istoric, în care să fi fost aplicat termenul de « Daci » locuitorilor nou-createi și efemerei Dacii Aureliene) de Bessi, arată că erau două popoare deosebite, trăind în ținuturi deosebite; iar Dio Cassius, la care face apel Tomaschek, în capit. IX, 419. îi cunoaște pe Daci în Dacia Traiană, iar pe Bessi tot el îi așează la sudul Dunării.

următoare, care enunță că ei (fie Daco-Bessii, fie Vlahii) locuiseră la nord în vecinătatea Dunării și a Savei, ceea ce fără îndoială înseamnă, cum arată istoria, și la nordul acestor două fluvii, prin locuri tari și prin fortărețe (*ὄχυράματα*), de unde îi infestau pe împărații romani (*τοὺς ἀρχαιοτέρους βασιλεῖς*). Sunt apoi bătuți. Fugind de acolo, s'au răspândit în sudul peninsulei balcanice până în Epir și Macedonia. Epoca, în care au coborât dela nord Vlahii în sudul Balcanilor — deși nu toți Aromânii sunt dela nord ¹⁾ — a fost fixată de unii cercetători în secolul al VII-lea, pe timpul invaziunii Slavilor ²⁾ iar de alții, mai cu dreptate, după venirea Ungurilor, deci după anii 900 ³⁾. Această ultimă teorie a fost confirmată prin mărturia călugărului anonim care scrie pe la anul 1300: « Notandum est quod inter machedoniam, achayam et thesalonicam ⁴⁾ est quidam populus ualde magnus et spaciosus qui uocantur blazi, qui et olim fuerunt romanorum pastores, ac in Ungaria ubi erant pascua romanorum propter nimiam terre uriditatem et fertilitatem olim morabantur. Sed tamen ab ungaris inde expulsi, ad partes illas fugierunt ⁵⁾. . . regnum ungarie olim non dicebatur ungaria, sed messia et pannonia. . . Panoni autem, qui inhabitabant tunc panoniam, omnes erant pastores romanorum, et habebant super se decem reges potentes in tota messia et panonia » ⁶⁾. Această mărturie formală, complectându-se admirabil cu Kekaumenos, confirmă, pe lângă teoria unității teritoriului întins de formare a neamului românesc, și faptul istoric că Românii au fost despărțiți în mai multe ramuri, în epoci diferite. Studiile atât

¹⁾ Cf. Drăganu, *o. c.*, p. 22; Th. Capidan, *Românii din peninsula balcanică*, în *Anuarul Institutului de Istorie Națională*, II (1923), p. 91 sqq., Idem, *Meglenoromânii*. I. *Istoria și graiul lor*; II. *Literatura populară la Meglenoromâni*, în: *Academia Română. Studii și cercetări*, vol. VII, (1925—1928); și O. Densușianu, *Histoire de la langue roumaine*, vol. I, Paris, 1922, p. 330 sqq.

²⁾ D. Onciul, *Tradiția istorică în chestiunea originilor române*, în *Analele Academiei Române, Memoriile Secțiunii Istorice*, Seria II, Tom. XXIX, p. 570.

³⁾ B. P. Hașdeu, *Strat și substrat-Genealogia popoarelor balcanice*, în *Etymologicum Magnum Romaniae*, Tom. III, București, 1892, p. XXXII.

⁴⁾ Deci în același loc, aproape de Salonic, unde Ansbertus numește *Flachia*; cf. mai sus, p. 543.

⁵⁾ Ed. G. Popa-Lisseanu, *IIR*, II, sub titlul *Anonymus geographus, Descriptio Europae Orientalis* (după Olg. Górká) p. 17. Anul exact, în care scrie, este 1308.

⁶⁾ *Ibid.*, p. 42.

de minuțioase ale filologilor români cu privire la diversele *membra disiecta* ale romanității orientale, precum și cu privire la drumurile străbătute de Străromâni în evul mediu sub presiunea năvălirilor mereu înprospătate dinspre răsărit, sunt astfel sprijinite și de rezultatele cercetărilor istorice.

Aceeași tradiție bizantină, întemeiată pe realitățile străvechi istorice și de dragul căreia numirile oarecum sfinte ale trecutului nu puteau fi desrădăcinate ¹⁾ — fiind, e adevărat, uneori greșit întrebuințate pentru popoare care aveau comun cu popoarele antichității numai faptul că locuiau pe aceleași meleaguri — o găsim exprimată și mai târziu. În ultimul secol de viață bizantină, în al XV-lea, Laonikos Chalkokondilas prin Daci îi înțelege totdeauna pe Români, fără a menționa termenul bizantin curent pentru Români: *Βιῆχοι*. În același mod procedaseră și Suidas, Kedrenos și Kekaumenos când îi numesc pe locuitorii contemporani cu ei ai Daciei Traiane Daci, chiar dacă îi ținteau numai pe proaspăt veniții nomazi ai stepelor: sub numele acordat cu destulă ușurință veneticilor se ascunde grosul populației băștinașe ²⁾. Chalkokondylas lămurește minunat obscuritățile celorlalți. Pentru el Pannonia ³⁾ adevărat Ungaria, se întinde (înspre răsărit) până la Daci: *Παιονία δὲ ἀρχεται ἀπὸ Βιέννης . . . καθήκει ἐπὶ Λακούς τε καὶ Τριβαλλούς* ⁴⁾. Iar când înfățișează ori-

¹⁾ Un exemplu despre întrebuințarea numelor arhaice, fără niciun discernământ, cf. la Iorga, *Histoire de la vie byzantine, empire et civilisation*, vol. III: *L'empire de pénétration latine* (1081—1543), București, 1934, p. 41, unde retorul triumfurilor lui Ioan Comnenul înșiră lângă olaltă: Geți, Masageți, Daci, Sciți, Cilicieni, Isaurieni, Pamphili, Perși, Asirieni, Dalmați și Nomazi.

²⁾ Adevărul acesta îl recunoaște Moravcsik, *o. c.*, p. 252: « Diese Namen, welche die Ungarn nach der Landnahme erhielten, spiegeln jenes Bild wider, welches sich die Byzantiner von Ungarn unter den Arpaden machten. *Πατορες* (*Πανρόνιοι*), *Σαυρομάται*, *Ἀδάκες* bedeuteten eigentlich die drei Hauptteile von Ungarn bzw. ihre alten Bewohner und werden im XI-XII Jahrhundert nach der Landnahme und Erstarkung der ungarischen Herrschaft von den Byzantinern auf die Ungarn als die Herren jener Gebiete übertragen. *Γύπαιδες*, *Μυσοί*, *Γέται*, deren Gebrauch erst im XII Jahrhundert zur Zeit der Komnenen aufkam sprechen von dem südlichen Vordringen der Ungarn ». In notă mai citează câteva pasagii *sub specie*.

³⁾ Asupra identității: Pannoni-Unguri, cf. Darkó, *l. c.*, și Moravcsik, *o. c.*, p. 249, unde se citează și exemple slavonice, de ex. unul de pe la 900.

⁴⁾ Ed. Bonn, p. 72. Prin Triballi îi înțelege pe Sârbi. Cf. și p. 7.

ginea Pannonilor-Ungurilor recurge la terminologia antică, recunoscând singur că denumirea de Daci și Geți aplicată neamului care-și avea capitala la Buda ¹⁾ nu este potrivită ²⁾. Intrebuițând *Παιονία* pentru Ungaria propriu zisă, prin compusul *Παιονοδακία* desemnează Ardealul ³⁾, ceea ce întărește spusele noastre de mai sus, că Ungurii au fost numiți Daci numai după ce s'a știut la Bizanț că ei au pus stăpânire pe o parte, cel puțin, din Dacia Traiană. Construind astfel logica bizantină, rămânea ca Românilor și Țării-Românești întemeiată și deslipită de orice suzeran între timp să li se confere numele de *Δάκες* și *Δακία* ⁴⁾.

În comparație cu izvoarele istorice bizantine, cele apusene sunt mai realiste; nu împiedică vederea prin reminiscențele istorice, decât rareori. Dar deoarece nici în acestea nu găsim informațiuni mai amănunțite asupra fostei Dacii Traiane, în evul mediu, în afară de vagi și sporadice aluzii sau mențiuni foarte sumare, cursul isto-

¹⁾ *Ibid.*, p. 73: ἔστι δὲ αὐτοῖς βασιλεία ἐν Πονδῇ πόλει εὐδαίμονι παρὰ τὸν Ἰστρον.

²⁾ *Ibid.*: [Pannonii] οἰσονται δὲ τινες τούτους οἱ μὲν Γέτας γενέσθαι τὸ παλαιόν, καὶ ὑπὸ τὸν Αἰμον οἰκοῦντας, ὑπὸ Σκυθῶν κακουμένους, ἀναχωρῆσαι ἐς τήνδε τὴν χώραν ἦν καὶ νῦν οἰκοῦσιν· οἱ δὲ φάσι Δάκας γενέσθαι ἐγὼ δὲ ὁποῖον ἂν τι εἴη τὸ γένος τοῦτο τὴν ἀρχὴν, οὐκ ἂν ὀρθῶς εἰπεῖν ἔχοιμν τοῦνομα μέντοι τοῦτο ἐπὶ τε σφῶν αὐτῶν καὶ ὑπὸ Ἰταλῶν καλουμένους, οὐ πάντῃ καλῶς ἔχοιμι ἐτέρῳ τινὶ ὀνόματι καλεῖν τούτους. Prin Geți el îi înțelege pe Geții scriitorilor clasici, care erau arătați ca locuind și în dreapta Dunării.

³⁾ *Ibid.*, p. 77: ἐπὶ Παιονίαν καὶ Παιονοδακίαν.

⁴⁾ *Ibid.*, ἐπὶ Μόρξαν τὸν Δακίαν ἡγεμόνα. Țara acestor Daci dîrîmci δ' αὐτῶν ἡ χώρα ἀπὸ Ἀρδελίου τῆς Παιόνων Δακίας ἀρχομένη ἔστε ἐπὶ Εὐξείνων Πόντον. Originea lor: Δάκες δὲ χρῶνται φωνῇ παραπλησίᾳ τῇ Ἰταλῶν διεφθαρμένη δὲ ἐς τοσοῦτον καὶ διενεγκούση ὥστε χαλεπῶς ἔπατειν τοὺς Ἰταλοὺς ὅτιον, ὅτι μὴ τὰς λέξεις διασημειουμένων ἐπικινώσκειν, ὅτι ἂν λέγοιτο. ὅθεν μὲν οὖν τῇ τοιαύτῃ φωνῇ διαχρῶμενοι ἦθελαι Ῥωμαίων ἐπὶ ταύτην ἀφίκοντο τὴν χώραν καὶ αὐτοῦ τῆδε φῆκαν, οὔτε ἄλλον ἀκήκοα περὶ τοῦτου διασημαίνοντος σαφῶς ὅτιον, οὔτε αὐτὸς ἔχω συμβαλέσθαι ὡς αὐτοῦ ταύτῃ φηλόθη. Predilecția pentru denumirile vechi se găsește și în *Critobuli epistola ad Machemitem*, în C. Müller, *Fragmenta historicorum Graecorum*, vol. V. P. I, Paris, 1883, unde, la p. 143, pe Vlad Tepeș îl numește τὸν ἡγεμόνα Γετῶν iar pe Ioan Corvin din Huniedoara, la p. 143, 115: Ἰωάννης, ὁ Παιόνων καὶ Δακῶν ἡγεμόν. Prin Daci, prin urmare, în aceeași ordine, îi înțelege pe locuitorii Daciei Traiane, însă nu pe Unguri, ci pe Români.

riei plaiurilor noastre, în această epocă, nu poate fi reconstituit decât fragmentar.

Geograful Ravennat, după cum văzurăm ¹⁾, dă numele de *Datia* și Danemarcei și Daciei Traiane, considerând-o pe cea dintâi *minor*, iar pe cea autentică *magna et spatiosa Datia quae modo Gîpidia ascribuntur*. El e poate primul care identifică Dacia cu Dania, lăsând această identificare moștenire cronicarilor medievali. Ar fi fost normal ca Dacia « cea mare și întinsă » să fie mai des pomenită printre știrile rămase din evul mediu, însă lucrurile s'au întâmplat tocmai pe dos. Cronicarii apuseni, trăind în contact neîntrerupt cu Dania, și despărțiți de Dacia propriu zisă prin neamurile barbare icuite între ele, ne-au lăsat multe notițe privitoare la mica țărișoară apuseană, în timp ce asupra fostei provincii romane abia la doi-trei dacă se mai găsește vreo pomenire.

Când întâlnim numele Daciei aplicat Daciei Traiane este sigur că avem de-a face cu o reminiscență clasică, ca și la bizantini. Însă, spre deosebire de scriitorii greci, în apus numai atunci se întâlnește, când autorul utilizează de-a-dreptul un izvor clasic, când are înaintea ochilor vreo descriere geografică antică, pe care o reproduce întocmai. Astfel, chiar Ravennatul, deși lasă posibilitatea unei confuzii în ceea ce privește termenul de Dacia, totuși înțelege în mod obișnuit, prin același termen Dacia Traiană, când spune: « sunt patriae *spatiosissime*, quae dicuntur *Datia prima et secunda*, quae et *Gîpidia appellatur*, ubi modo *Uni qui et Avari inhabitant* », prin care (per quas *Dacorum* patrias) trec râurile Tisa, Marisia, Gresia, etc. Dacia prima și secundă poate să fie *Superior* și *Inferior*, adică primele împărțiri administrative ale Daciei Traiane ²⁾.

S'ar părea apoi, că în pasagiul citat ³⁾ din Eginhard, în care se înșiră o parte din ceea ce Carol cel Mare a supus în răsărit: « *utramque Pannoniam et adpositam in altera Danubii ripa Daciam, Histriam quoque et Liburniam atque Dalmatiam, exceptis maritimis civitatibus* » ⁴⁾,

¹⁾ Mai sus, p. 462. Cf. și Diculescu, *Die Gepidem*, p. 135 și 233.

²⁾ Cf. Diculescu, *o. c.*, p. 233.

³⁾ Mai sus, p. 466.

⁴⁾ *Annales Marbacenses*, în « *Scriptores rerum Germanicarum in usum scholarum* », Hannoverae-Lipsiae, 1907, p. 12, mai explicit același text « *et adpositam in altera parte Danubii ripa Daciam Hystriam*... ».

în raport cu Dalmația, Istria și chiar cu Panoniile, Dacia așezată pe cealaltă parte a Dunării ar trebui să fie Dacia Traiană; însă socotind că Eginhard scria la Aachen ¹⁾, care se afla la nordul Dunării, prin *altera Danubii ripa* trebuie să înțelegem laturea dreaptă a marelui fluviu, deci Dacia *ripensis*, cum sugerează de altfel și *ripa*. Această interpretare apare cu atât mai sigură cu cât se știe că oștile lui Carol cel Mare nu s'au luat după fugarii Avari la răsărit de Tisa, așa dar în Dacia Traiană ²⁾.

De asemenea și în celălalt pasagiu citat din Analele carolingiene, în care e vorba despre solia bulgară dela 824: « ... legatos Abodritorum, qui vulgo Praedenecenti vocantur et *contermini Bulgaris Daciam Danubio adiacentem* incolunt... » nu poate să se refere la Dacia din Carpați, ci tot la aceeași Dacie Aureliană lipită de Dunăre, singură cunoscută la curtea împăratului care deodată cu vechile forme politice învia și moștenirea științifică clasică. Argumentul decisiv este — pe lângă învecinarea Bulgarilor cu Dacia — situarea « Praedenecenților » la Branișevo, aproape de gura Moravei. Pentru desăvârșirea logicei, e adevărat că o Dacie, arătată anume ca fiind aceea adiacentă cu Dunărea, nu exclude o altă Dacie, deosebită de cea luată în discuție; însă supoziția aceasta, deși îndreptățită, nu este totuși exprimată, și atunci, cel puțin după această informație, nu se poate susține în mod categoric perzența în cronicile apusene a termenului geografic de Dacia, indicând hotărît fosta stăpânire romană în nordul Dunării ³⁾. Ceea ce însemnează că, în concepția

¹⁾ Cf. Louis Halphen, *Études critiques sur l'histoire de Charlemagne*, Paris, 1921, p. 116.

²⁾ Greșește, așadar, Konrad Schünemann, *Die Deutschen in Ungarn bis zum 12. Jahrhundert*, Berlin u. Leipzig, 1923, pg. 133: « Einhard... bezeichnet einmal, um mit möglichst viel verschiedenen Namen der unterworfenen Länder prunken zu können, das Land zwischen Donau und Theiss als *Dacia*, indem er hierbei ebensowenig wie die andern in Übereinstimmung mit dem Altertum verfährt. » « Praedenecenti » și Timoșanii erau în Dacia Aureliană și pentru ei poartă carolingii lupte cu Bulgarii.

³⁾ În evul mediu, când granițele între diferitele state sau neamuri nu erau totdeauna bine fixate, sau nu sunt cunoscute pretutindeni, fluviile constituiau un punct de plecare fix pentru delimitarea lor. Dunărea, care străbate Europa în direcția Vest-Est, era de mare ajutor sub acest raport. Însă adverbele de loc întrebuințate în funcție de Dunăre produc încurcături la o lectură gră-

istoriografilor apuseni, care desigur cunoșteau o parte din izvoarele clasice, după ce imperiul roman a renunțat în mod oficial la Dacia Felix, organizând o nouă Dacie la sudul Dunării, atât denumirea veche, cât și locuitorii care în mod firesc continuau să trăiască în fosta provincie carpatină, au căzut deliberat în păragină.

BCU Cluj / Central University Library Cluj

bită a izvoarelor. Astfel, în *Chronicon Vedastinum*, MGH, SS, XIII, p. 699, referindu-se la atacul Arabilor asupra Bulgarilor, la 716, spune: « *Bulgarorum gentem. quae est super Danubium, bello aggrediuntur* ». Super trebuie aici considerat dinspre nord, de unde era scrisă cronica și ar avea sensul de *dincolo*; Bulgarii fiind aceia dela sudul Dunării, din nou-întemeiatul stat Bulgar. Aceleași expresii în *Chronicon Universale*, *ibid.*, p. 19. Cu totul opus e sensul lui *supra* în *Conversio Bagoariorum*, cit.: « ... a Moimaro duce Maravorum *supra Danubium* » unde trebuie înțeles « la nord » de Dunăre, deoarece *Conversio* a fost scrisă la Salzburg, în Tirol. Nu trebuie apoi înțeles ca o dovadă de stăpânire bulgară la nord de Dunăre, pe timpul războiului bizantino-ungaro-bulgar dela 893, prin fraza Analelor dela Fulda s. a. 896: « Greci astucia sua naves illorum contra Avaros [sc. Ungurii; mai sus « cum Avaris, qui dicuntur Ungari »], mittunt ac eos in *regnum Bulgarorum ultra Danubium* transponunt », deoarece aceste anale se scriau în Bavaria, față de care *ultra Danubium* era la sudul Dunării.

INCHEERE

La sfârșitul cercetărilor noastre se impune o recapitulare a concluziilor la care am ajuns.

N'am avut de gând a istovi toate mărturiile, directe sau, mai curând, indirecte, privitoare la teritoriul și la neamul nostru în răstimpul indicat în titlu, după cum nu ne-am pus ca țintă nicio construcție — de multe ori ipotetică — a seriei evenimentelor istorice desfășurate de soartă peste plaiurile noastre între cele două secole: al IX-lea și al XIII-lea, de când au venit Ungurii în bazinul pannonic și până când apar cu certitudine și cu amănunte primele organizații politice-militare românești, documentar. Nu ne-am fixat, prin urmare, aprioric, un plan, în care să silim, ca într'un pat al lui Procustes, să între toate informațiunile care se pot storce din scriitori atât de diferiți ca origine și ca loc de activitate în evul mediu vechiu. Am avut în vedere numai cernerea critică a știrilor privitoare la ținuturile noastre, carpato-dunărene, fiind siliți astfel să le căutăm printre știrile în cari se pomeneau popoarele străine, năvălitoare, care în continua lor primenire alcătuiau state efemere, însă cu caracter aproape exclusiv războinic, lăsând astfel urme uneori destul de adânci în istoriografia vremii.

Fără a parcurge cele patru-cinci lungi și întunecate secole care îi despart pe cei doi autori armeni, informațiunile pe care ni le oferă ei într'o anumită continuitate, constitue cu toate acestea o trăsătură de unire între diferitele izvoare istorice utilizate precum și un prilej de a le alcătui într'o cercetare autonomă, care izbuteste — sperăm — să devină în același timp un studiu organic.

După ce am stabilit autenticitatea textului Geografiei armenesti în redacțiunea Saint-Martin, cea mai nouă, dela sfârșitul secolului al IX-lea, controlând datele ei cu ceea ce, în parte, este cunoscut, și înșirându-le armonice, am putut constata că termenul ptolemeic

« țară necunoscută » — în urma știrilor noi ale lui Moise Chore-naț'i — devenea o « țară . . . căreia îi zic Balak' », care se afla la nordul Bulgarilor. Noua știre, admisibilă prin logică și confirmată de faptul că același nume de popor apare, cu un secol mai târziu, și în izvoarele bizantine, este de importanță foarte mare pentru trecutul nostru. Ea ne arată că o populație hotărât romanică, era așezată, în secolul al IX-lea, și desigur în cele anterioare, în precajma Carpaților — identificabili cu Rifeii — și în ținuturile dunărene, deosebită fiind de Bulgari și de Slavi, pe care Geografia îi cunoaște și îi menționează; — aceeași Geografie, care pe Unguri încă nu-i cunoaște.

Tot în aceleași locuri sunt pomeniți la sfârșitul secolului al IX-lea, la însemnata cotitură istorică marcată prin invazia Ungurilor, Românii atât în cronicile cele mai vechi ungurești — fie în *Gesta Ungarorum*, fie în *Anonymus* și *Kézai* sau în celelalte, înrudite cu ele — cât și în « Letopisețul primordial » rusesc, și în alte izvoare istorice puțin posterioare. Însă Geografia armenească nu confirmă numai existența pură a Românilor în locurile pe care ei le ocupă astăzi, ci, în deplină concordanță cu amintitele cronici, care nici ele nu oferă vreo legătură derivativă între ele, îi înfățișează ca trăind într-o « țară românească », prin urmare ca având o unitate teritorială, care firește nu putea fi numită stat, însă totuși nu mai puțin era o *terra*. Nu ni se dau în această Geografie, nici întinderea, nici natura organizației țării, precum oaste, biserică ¹⁾, negoț, — după cum nici în documentul

¹⁾ În ceea ce privește viața religioasă a Daco-Românilor în evul mediu adânc, — până în secolul al XIII-lea, când avem primele și foarte valoroasele informațiuni despre temeinicia și capacitatea de răspândire a credinței ortodoxe a Românilor, prin documentul dela 1234, (Hurmuzaki, I, 132,) în care, pe lângă episcopii « falși » de rit grecesc, se vorbește de proselitismul acestora printre Sași și Unguri, precum și prin acela dela 1247, citat, în care sunt amintite bisericile Românilor clădite și care se vor clădi — avem mai curând deducții în loc de dovezi. Astfel cf. P. P. Panaitescu în judiciosul său studiu *La littérature slavo-roumaine (XV—XVII-e siècle) et son importance pour les littératures slaves*, v Praz, 1931, p. 2, arată că unitatea ritului greco-slav la Români confirmă teoria că liturgia slavă este anterioară cuceririi Transilvaniei de către Unguri, într-o epocă în care Românii trăiau în mici voievodate libere, căci nu se poate închipui că s'ar fi produs o astfel de reformă religioasă din partea unor imigrați sub tutela coroanei apostolice catolice a sfântului Ștefan, regele Ungariei; apoi, orânduiala ierarhică aproape completă n'ar fi fost cu puțință să și-o fi dat niște « pă-

cancelariei ungurești, care amintește *terra Blacorum* în Ardeal, nu se dau — însă, dată fiind depărtarea foarte mare la care scria Moise Chorenași, nici nu ne putem aștepta la mai mult. E destul atâta, *cu atât mai mult cu cât Moise Chorenași, trăind în secolul al IX-lea, e contemporan cu evenimentele povestite mai amănunțit de Anonymus și de cronica rusească.*

În aceeași tradiție, apoi, peste câteva secole scrie vardapetul Vardan. Inspirându-se din aceeași Geografie, el — în secolul al XIII-lea, prin urmare în acela în care documentele latinești apusene mărturisesc peremptoriu existența unei populații organizate în regiunea Carpaților — în loc de termenul bizantin *Βλάχος*, care persistă în primele atestări ungurești, și pe care el îl folosește numai atunci când e vorba de Românii din sudul Dunării, cunoscuți acum mai bine de către bizantini, are pentru Românii dela nordul Dunării Ulah ¹⁾, ca o dovadă despre proveniența răsăriteană, mon-

stori nomazi din Balcani », căci ea implică necondiționat o organizare politică. Se menține însă verosimilitatea românității lui Ursus, *ἐπισκοπος τῶν Ἀβαριτῶν*, episcop al « locuitorilor din țara Avarilor », care a participat la sinodul dela Niceea, la 787, mai nou la C. C. Giurescu, *IR*, I, p. 208. Incercarea pe care o face O. Tafrali, *Monuments byzantins de Curtea de Argeș*, vol. I. Paris, 1923, p. 368 — primită, fără discuție, de Ph. Schweinfurth, într-o recenzie în *Byzantinische Zeitschrift*, XXXV (1935), p. 115 — de a găsi un arhiepiscopat ortodox românesc, la Curtea de Argeș într-o listă a sufraganiilor patriarhiei din Constantinopol sub Leon VI Înțeleptul, (886—911) nu este deloc sigură. Chiar dacă *Ἀρτζεσὺν ἱερὸν ἀγίου Νικολάου* se acopere cu Argeșul, — însă poate fi foarte bine și orașul omonim din Armenia din apropierea lacului Van — în afară de *ὁ Τόμωος* care poate fi Tomi-Constanța de azi, unde în primul ev mediu este atestată o viață creștină, cf. Tomaschek *Die Goten in Taurien*, cit., p. 47, niciuna dintre apropierea făcute de Tafrali nu rezistă criticei. *Τουτάρων* e imposibil să « fait penser à *Tarátar* » c'est-à-dire au territoire des Tartares, probablement de la Russie méridionale » deoarece Țătarii apar acolo numai la începutul secolului al XIII-lea. Însă prin acest nume se înțelege mai curând provincia *Taron-Daron* din Armenia; cf. *SM.*, I, 98, 99 și II, 361, 429. La fel *Χατζήτων* ar putea fi o lectură greșită pentru *Χατζήτων*, *Hač'iun* din provincia Duruperan în Armenia; cf. *ibid.*, I, 25. Iar localitatea *Ἀρτζιμέ* e desigur *Ardzge*, *Artzge*, o mănăstire lângă lacul Van; cf. *ibid.*, I, p. 104—105. Aceste identificări sunt cu mult mai plauzibile decât cele propuse mai sus.

¹⁾ În legătură cu ethnikonul *Ulah-Olah*, care reproduce, fără nicio îndoială, slavicul *Vlach*, mai relevăm un nume de persoană asemănător, cel puțin ca fonetism, la popoarele turanice: *ἀνδρό: Baláz*, în regiunea Donului, soț al reginei

golică a denumirii date de nomazii care își izbeau ultimele valuri de zidul străvechiu al Carpaților. Însă, tot odată, prin concordanța deplină a celor doi geografi, despărțiți și în timp și în spațiu, însă întrebuintând, în parte, aceleași noțiuni clasice, peste care turnau știrile nouă, lămurindu-le în sens contemporan, câștigăm certitu-

Boaqîş, pe la anul 520, la Theophanes (Bonn), I, p. 269, iar la Malalas (Bonn), p. 430: *Bláz* și *Bóa*; cf. Dr. I. Gherghel, *Câteva contribuțiuni la cuprinsul noțiunii cuvântului « Vlach »*, extras din « *Convorbiri Literare* », 1920, p. 6—7. Aceiași nume pare să fie și cel dat de Mâr Mihail; cf. *Chronique de Michel le Syrien, patriarche jacobite d'Antioche (1166—1199) éditée pour la première fois et traduite en français par J.B. Chabot*, t. III, Paris, 1905, p. 198: « Bâlaq était un des Turcs qui régnaient en Mésopotamie ». Același nume și printre tovarășii chanului Batu în cronica lui Kirakos Gandzakefi (sec. al XIII-lea), la K. Patkanov, *Исторія Монголовъ по армянскимъ источникамъ*, СПбургъ 1874, vol. II, p. 88 și 90: Балаха. Și din limbile turanice s'a încercat să se lămurească originea ethnikonului prin care ne desemnează pe noi străinii; cf. ipoteza nereușită a lui Pais Dezső, rezumată de Gyallay Domokos în Dr. Jancsó Benedek, *Erdély Története*, Cluj-Kolozsvár, 1931, p. 383: «... Gyalu («Gelou») vezér népe. Ez valójában *bolgár-szláv* népség, amennyiben a *blak* a török «*bulgar*» (*bolgár*) népnévvel egy töröl sarjadt és vele együtt «*keverék*» értelmű *bulak* nép névnek szláv nyelvi elváltozása ». Raportând această elucubrație la informațiile clare și naturale ale lui Anonymus, apare cu atât mai îndreptățită contestarea, din motive fonetice, pe care i-o face d-l Drăganu, o. c., p. 426 nota 4. Totuși Pais, văzând că nu poate fi susținută etimologia propusă, oferă alta; cf. L. Tamás, *Romains, Romans et Roumains*, cit., vol. II, p. 57, nota 23: « Tout récemment, M. Pais suppose que chez l'Anonyme (Chap. 24—25) *Blacus*, resp. *Blacorum* soit un nom d'origine turque venu par l'intermédiaire des langues slaves; cette fois il le prend pour un dérivé nominal à suff. -ku-zu du verbe *bal* couper, battre. A son avis, l'éthnique *balku* — *balxu* > *blach* aurait subi une contamination avec le nom des *Vlach* de langue romane [?] d'ou résulta aussi la confusion des connaissances relatives à ces deux peuples... » încheind în aceeași notă de probitate științifică: « Si l'on pouvait apporter aussi des preuves historiques à l'appui de cette thèse, la légende de l'existence des Roumains en Transylvanie à l'époque de la conquête du pays s'en trouverait, une fois de plus, fortement discreditée ». Faptele istorice, însă, refuză acest ajutor. Dimpotrivă, dacă cineva ar primi alambicarea lui Pais, ar contribui la confuzia, pe care el o atribuie înaintașilor, căci nu există un « nom de *Vlach* de langue romane », iar Slavii având numele etnic de *Vlach* în secolul al IX-lea, deci înainte de « honfoglalás », după cum rezultă din Legenda sf. Methodiu (cf. mai sus, p. 518), dându-l unei populații romanice, nu mai era nicio pricină ca să primească același nume (deși *blach* este imposibil într-o gură turanică, unde niciodată nu încep cuvintele cu două consonante) dela alt popor întrebuintând concomitent *vlach* și *blach*.

dinea, așa cum o aveau și ei că în aceleași locuri trăia același popor, că toate vicisitudinile soartei nu l-au mișcat de acolo, iluminând astfel ipotezele construite de istoricii de bună credință cu elemente nu totdeauna pozitive, însă nu mai puțin logice și verosimile despre existența unei populații romanice în diferitele teritorii numite, fie *Blökumanaland*, fie *terra Blacorum*, fie — mai târziu — «Țara Românească».

Intemeiați și pe aceste două izvoare armenesti, putem afirma așadar că, începând cu secolul al IX-lea, în nordul Dunării, prin plaiurile carpatine se poate vorbi — fiind cunoscută și, mai ales, atestată — despre o țară românească. Teritoriul stăpânit astăzi de Români nu era, prin urmare, o «terra deserta et inhabitata»¹⁾, ci era locuit de stăpânii lui de astăzi. Organizarea acestei «țări», gradul de independență al ei nu-l știm, însă îl putem bănuși din faptele ulterioare, ca de ex. natura voevodatului transilvan — studiat și adâncit, în ultimul timp, de d-l profesor I. Lupaș²⁾ — menținut, cu forme

¹⁾ I. Iung, *Roemer und Romanen in den Donauländern, Historisch-ethnographische Studien*, ed. II, Innsbruck, 1887, p. 268, a adunat un mănunchiu de pasagii din cronici medievale, în care se pomenesc ținuturi «deșerte și necultivate» «fără locuitori», din Bavaria, Carintia, Polonia, Austria, ținuturi care erau însă populate. Cf. și *Vesten = Wüsten* a lui Alfred cel Mare, care e desigur «Pannoniorum et Avarum solitudines» din Regino din Prüm, adică șesul panonic, al Ungariei de astăzi. Acest șes, după cum se știe, e numit și astăzi de către milioanele lui de locuitori *puszta*, cu un cuvânt de origine slavă, care nu este altceva decât *desertum*. În *Conversio Bagoariorum et Carantanorum*, cit., care îi amintește pe Huni (= Avari), «in aquilonari parte Danubii in desertis locis habitantes». În aceiași termeni vorbește despre aceleași ținuturi și *Gestorum Treverorum X Continuatio III*, *MGH, SS, XXIV*, p. 389, despre expediția cruciată a lui Frederic Barbarossa, prin urmare la sfârșitul secolului al XII-lea: «iter arripuit et exercitum vivificare crucis per desertum Hungariae et Bulgariae quasi alter Moyses transduxit». La fel Odo de Deogilo, în *Liber de via Sancti Sepulchri a Ludovico VII Francorum rege suscepta*, *MGH, SS, XXVI*, p. 63: «intravimus Bogariam, terram Grecorum... ceterum deserta transivimus». Cf. și mai sus, p. 451, unde Zagora dată Bulgarilor este declarată de bizantini «pustie». În felul acesta întreaga Europă, cum nu le-ar plăcea unor istorici tendențioși, era un *desertum* și o *puszta*!

²⁾ *Voievodatul Transilvaniei în secolul XII și XIII* (în: *Academia Română, Memoriile Secțiunii Istorice, seria III*). București, 1936; cf. la p. 3 fundamentala constatare asupra organizațiunii voievodale din Transilvania: «ea trebuie considerată ca un produs specific românesc, pe care penetrațiunea stăpânirii ma-

originale și răspicat românești și în cadrul statului maghiar, chiar fără a mai face apel la celelalte forme politice alcătuite de Români în alte părți ¹⁾, și cunoscute din documentele rămase. Concluzia finală, deci, și în același timp cea mai importantă, este aceea a existenței, în secolul al IX-lea, — după Moise Chorenaț'i — a unei populații romanice în același loc în care, în secolul al XIII-lea și Vardan o cunoaște.

În cercetările viitoare istorice privitoare la trecutul nostru va trebui prin urmare, să se țină seamă și de aceste două izvoare armenesti.

BCU Cluj / Central University Library Cluj

ghiare în această regiune nu a fost în stare s'o desrădăcineze din solul natal, nici s'o împiedice în ulterioara ei dezvoltare, oricât de mult s'a străduit s'o facă, după cum apare din repetatele mărturii ale documentelor vremii ». Persistența unei astfel de alcătuirii politice, a voevodatului ca o moștenire a ducatului de forma lui « Gelou » nu era cu puțință în cazul unei ocupări violente și deodată a întregului Ardeal. Însă, după cum înșiși istoricii unguri recunosc, în *Ardeal n'a fost cucerire*; cf. Tagányi Károly, *A honfoglalás és Erdély. Megvilágításul a székely kérdéshez*, în *Etnographia*, I (1890), p. 215: « Erdélyben nem volt honfoglalás, vagyis Erdély meghodításában a nemzet nem vett részt ». Aceași lentă penetrație o desprinde din mărturiile rămase, din epoca lui Ștefan cel Sfânt până la a lui Andrei II, la începutul secolului al XIII-lea, și Dr. Karácsonyi János, *A honfoglalás és Erdély*, Budapest, 1896 [Különlenyomat a « Katholikus Szemle » 1896-iki III füzetéből].

¹⁾ La sudul Carpaților, în viitoarea « Țară Românească », sau la Dunărea de jos, în secolul XI-XII; cf. N. Iorga, *Cele d'întâiu cristalizări de stat ale Românilor*, în *Revista Istorică*, V (1919), p. 103—113 și N. Bănescu, *Les premiers témoignages byzantins sur les Roumains du Bas-Danube*, în *Byzantinisch-Neugriechische Jahrbücher*, III (1922). — Cf. însă, mai nou, C. Necșulescu, *Ipoteza formațiunilor politice române la Dunăre în sec. XI*, în *Revista Istorică Română*, VII (1937), 122 sq.

BIBLIOGRAFIE

- ADONTZ, N., *À propos de la note de M. Lewy sur Moïse de Chorène*, în *Byzantion, Revue internationale des études byzantines*, XI (1936).
- ALFÖLDI, ANDREAS, *Der Untergang der Römerherrschaft in Pannonien*, în *Ungarische Bibliothek, erste Reihe*, vol. 10 și 12, Berlin-Leipzig, 1924—1926.
- ALFRED CEL MARE, *Descrierea Europei*, v. Bosworth.
- ALPHANDÉRY, P., *Note sur une étymologie du mot « Vardapet »*, în *Revue des études arméniennes*, IX (1929), (REA).
- Annales Fuldenses*, în *Scriptores Rerum Germanicarum in usum scholarum*, Hannoverae, 1891.
- Annales Marbacenses*, în *Script. Rer. Germ. in usum schol.*, Hannoverae-Lipsiae, 1907.
- Annales regni Francorum*, inde ab a. 741 usque ad a. 829 ui dicuntur Annales Laurissenses maiori et Einhardi, în *Script. Rer. Germ. in usum schol.*, Hannoverae, 1895.
- ANASTHASIUS BIBLIOTHECARIUS (sec. IX), Bonn, *ad calcem* Theophanis.
- ANONYMUS BELAE REGIS NOTARIUS, v. Fejérpataki și Popa-Lisseanu, (IIR.).
- ANONYMUS GEOGRAPHUS, *Descriptio Europae Orientalis*, v. Popa-Lisseanu (IIR.).
- ANSBERTUS, *Ystoria de expeditione Friderici imperatoris edita a quodam clerico, qui eidem interfuit, nomine —*, în *Fontes Rerum Austriacarum*, I Abtheilung: *Scriptores*, V Band. Wien, 1863.
- BĂNESCU, N., *La domination byzantine sur les régions du bas-Danube*, în *Académie Roumaine, Bulletin de la section historique*, XIII (1927).
- BĂNESCU, N., *Les premiers témoignages byzantins sur les Roumains du bas-Danube*, în *Byzantinisch-Neugriechische Jahrbücher*, III (1922).
- BĂNESCU, N., *Viața și opera lui Daniel (Dimitrie) Philippide*, în *Anuarul Institutului de Istorie Națională din Cluj*, vol. II, București, 1924.
- BARSI, FR., *A Kárpátok neve*, în *Magyar Nyelv*, XI (1915).
- BARTHOLD, W., *Bâtû-Khân*, în *Encyclopédie de l'Islam*, Leyde-Paris, t. 1, s. v.
- BARTHOLD, W., *Turkestan down to the Mongol invasion*, ed. II, în « E. J. W. Gibb Memorial » Series, New Series, V, Londra, 1928.
- BECKERS, W. J., *Das rätselhafte Hochgebirge des Allertums, die sogenannten Rhipaen*, în *Geographische Zeitschrift*, XX (1914).
- BEŠEVLIJEV, V., *Zur Chronographie des Theophanes*, în *Byzantinische Zeitschrift*, XXVII (1927) (BZ.).

- BIELOVSKY, *Latopis Nestora*, în *Monumenta Poloniae Historica*, vol. I, Lemberg, 1884.
- BOGDAN, I., *Românii și Bulgarii, raporturile culturale și politice între aceste două popoare*, București, 1895.
- BOSWORTH, J., *A description of Europe and the voyages of Ohthere and Wulfstan, written in anglo-saxon by king Alfred the Great*, London, 1855.
- BRAUN, F., *Die letzten Schicksale der Krimgoten*, St.-Petersburg, 1890.
- BRÉHIER, L., *L'église et l'orient au moyen-âge. Les croisades*, în *Bibliothèque de l'enseignement de l'histoire ecclésiastique*, ed. VII, Paris, 1928.
- BRENNERUS, HINRICUS, *Epitome Commentariorum Moysis Armeni, de origine et regibus Armeniorum et Parthorum item series principum Iberiae et Georgiae*, Stockholmiae, 1723.
- BRÜCKNER, PROF. DR. A., *Slaven und Litauer*, în *Chantepie de la Saussaye, Lehrbuch der Religionsgeschichte*, vol. II, Tübingen, 1925.
- BURY, J. B., *The Bulgarian treaty of A. D. 814, and the great fence of Thrace*, în *The English historical Review*, XXV (1910).
- BURY, J. B., *The chronological cycle of the Bulgarians*, în *Byzantinische Zeitschrift*, XIX (1910).
- BURY, J. B., *The early history of the slavonic settlements in Dalmatia, Croatia and Serbia, Constantine Porphyrogenetos's de administrando imperio, chapters 29—36*, London, 1920.
- BURY, J. B., *The treatise De administrando imperio*, în *Byzantinische Zeitschrift*, XV (1906).
- CANCEL, P., *Despre « Rumân » și despre unele probleme lexicale vechi slavo-române*, București, 1921.
- CAPIDAN, TH., *Meglenoromânii. I. Istoria și graiul lor. II. Literatura populară la Mezlenoromâni*, în *Academia Română, Studii și Cercetări*, vol. VII (1925-1928).
- CAPIDAN, TH., *Romanitatea balcanică*, în *Academia Română, Discursuri de recepțiune*, LXVII, București, 1936.
- CAPIDAN, TH., *Românii din peninsula balcanică*, în *Anuarul Institutului de Istorie Națională*, II (1923).
- CAPIDAN, TH., *Românii nomazi*, în *Dacoromania, Buletinul « Muzeului Limbri Române »*, IV, I, Cluj, 1927.
- CASTORIUS, *Weltkarte*, v. Miller.
- CHABOT, J. B., *Chronique de Michel le Syrien, patriarche jacobite d'Antioche (1166-1199) éditée pour la première fois et traduite en français*, t. III, Paris, 1905.
- CHIALADON, F., *The later Comneni*, în *Cambridge Medieval History*, vol. IV.
- CHALOUPECKY, V., *Súl z Bulharska (892)*, în *Sbornik Filosof. Faculty Univ. Komenského v Bratislavě*, III (1925).
- CHEVALIER, U., *Répertoire des sources historiques du Moyen-âge. Bibliographie*. Nouv. éd., Paris, 1907.
- Chronicon Dubnicense*, în N. Florianus, *Historiae Hungariae Fontes Domestici*, Pars prima: *Scriptores*, vol. III, Quinque-ecclesiis, 1884.

- Chronicon Magni Presbyteri*, în *MGH. SS.*, XVII
- Chronicon Pictum Vindobonense*, ed. M. Florianus, *HHFD.*, vol. I.
- CHVOLSON, D. A., Извѣстія о Хозарахъ, Буртасахъ, Болгарахъ, Мадырахъ, Славянахъ и Русахъ Абу-Али Ахмедъ бенъ Омаръ Ибнъ-Даста. Санкпетербургъ, 1869.
- CORNIDES, DANIEL, *Vindiciae Anonymi Belae regis notarii*. Budae, 1802.
- CONSTANTIN PORFIROGENITUL, *De administrando imperio* (Bonn).
- CONSTANTIN PORFIROGENITUL, *De Thematis* (Bonn).
- Conversio Bagoariorum et Carantanorum*, v. MHK.
- CONYBEARE, FRED. CORNWALLIS, *A Catalogue of the Armenian Manuscripts in the British Museum*, London, 1913.
- Critobuli epistola ad Mechem tem*, în G. Müller, *Fragmenta Historicorum Graecorum*, vol. V, p. I, Parisiis, 1883.
- CVJIĆ, JOVAN, *La péninsule balkanique. Géographie humaine*, Paris, 1918.
- DARKÓ, JENŐ, *A magyarokra vonatkozó népnevek a bizanci íróknál*, în *Ertekezések a nyelv-és széptudományok köréből*, XXI köt. 6. sz., Budapest, 1910.
- DECEI, A., *Asupra unui pasagiu din geograful persan Gardizi*, în *Omagiul Lapedatu*, București, 1936.
- DE GOEJE, *Bibliotheca Geographorum Arabicorum*, vol. VI: *Ibn Churdadhbih, Kitab al-masalik wa al-mamalik*.
- DENSUSIANU, O., *Histoire de la langue roumaine*, vol. I, Paris, 1922.
- Descrierea Europei*, de Alfred cel Marc, v. Bosworth,
- Descriptio ciuitatum et regionum ad septentrionalem plagam Danubii*, v. *Geograful Baveaz.*
- DICULESCU, DR. C., *Die Gepiden. Forschungen zur Geschichte Daziens im frühen Mittelalter und zur Vorgeschichte des rumänischen Volkes*, Leipzig, 1922.
- DICULESCU, DR. CONSTANTIN C., *Die Wandalen und die Goten in Ungarn und Rumänien*, în «*Mannus-Bibliothek*» herausgegeben von Prof. Dr. Gustaf Kossinna, Nr. 34, Leipzig, 1923.
- DIEHL, CH., *Études byzantines*, Paris, 1905.
- DIEHL, CH., *Le monde oriental de 395 à 1081*, în *Histoire Générale publiée sous la direction de G. Glotz*, Paris, 1935.
- DOMANOVSKY, S., *Kézai Simon mester kronikája*, Budapest, 1906.
- DRĂGANU, N., *România în veacurile IX—XIV, pe baza toponimiei și a onomasticeii*, în *Academia Română. Studii și Cercetări*, XXI, București, 1933.
- DRAGOMIR, S., *Über die Morlaken und ihren Ursprung*, în *Bulletin de la Section Historique de l'Académie Roumaine*, XI (1924).
- DRAGOMIR, S., *Vlahii din Serbia, în secolele XII—XV*, în *Anuarul Institutului de Istorie Națională*, vol. I. Cluj, 1921—1922.
- DRAGOMIR, S., *Vlahii și Morlacii*, Cluj, 1924.
- DUCAEUS, *Bibliotheca veterum patrum*, Paris, 1624, vol. I.
- DULAURIER, ÉD., *Royaume de la Petite Arménie à l'époque des croisades*, Paris, 1862.
- DÜMMER, E., *Geschichte des ostfränkischen Reichs*, vol. I², Berlin, 1862 (*GOF.R.*).

- DÜMMLER, E., *Über die älteste Geschichte der Slawen in Dalmatien*, in *Sitzungsberichte der Wiener Akademie der Wissenschaften, Phil.-Hist. Classe*, Bd. XX (1856).
- DÜMMLER, E., *Über die südöstlichen Marken des frankischen Reiches unter den Karolingern (795—907)*, in *Archiv für Kunde österreichischer Geschichts-Quellen*, X (1833).
- DVORNÍK, FR., *Les légendes de Constantin et de Méthode vues de Byzance* («Byzantinoslavica Supplementa, tome I»), Prague, 1933.
- DVORNIK, FR., *Les Slaves, Byzance et Rome au IX-e siècle*, Paris, 1926.
- ECK, A., *Le moyen-âge russe*, Paris, 1933.
- ECKHARDT, A., *L'énigme du plus ancien historien hongrois*, in *Revue des études hongroises* III (1925).
- EGINHARDT, *Vie de Charlemagne*, éd. L. Halphen. Collection «Les classiques de l'histoire de France au Moyen-âge», Paris, 1923.
- EISENMANN, L., v. Milioukov.
- EKBLOM, R., *Die Waräger im Weichselgebiet*, in *Archiv für slavische Philologie*, XXXIX (1924).
- EKKHARDUS, MGH., *Scriptores rerum Merovingicarum*, VIII.
- ENDLICHER, ST. L., *Rerum Hungaricarum Monumenta Arpadiana. Vita Sancti Gerardi Moresanae ecclesiae episcopi*, Sangalli, 1849.
- ENGEL, J. CH., *Geschichte der alten Pannonien und der Bulgaren*, Halle 1797.
- FEHÉR, G., *Atelkuzu tertilete és népe*, Budapest, 1913.
- FEHÉR, G., *Bulgarisch-ungarische Beziehungen in dem V—XI Jahrhunderten* (in *Veröffentlichungen der Asiatischen Kommission der Körösi-Csoma Gesellschaft*), Budapest, 1921.
- FEHÉR, G., *Ungarns Gebietsgrenzen in der Mitte des 10. Jahrhunderts. Nach dem De administrando imperio des Konstantinos Porphyrogenetos*, in *UJB.*, II (1922).
- FEJÉRPATAKY, F., *Anonymus Belae regis Notarius*, Budapest, 1892.
- FEJÉRPATAKY, *Irodalmunk az Arpádok korában*, Budapest, 1878.
- FERENT, DR. I., *Cumanii și episcopia lor*, Blaj, 1931.
- FERGUSON, R., *The river-names of Europa*, London, 1862.
- FILOW, B., *Die Teilung des Aureliamischen Dakiens*, in *Klio*, XII (1912).
- FINCK, F. N., *Lesarten der Etschmiadziner Handschrift des M. von Choren*, in *Zeitschrift für armenische Philologie*, I (1903).
- FLACCI, G. V., *Argonauticon*, VII, 560—563.
- FLICHE, A., *L'Europe occidentale de 888 à 1125*, in *Histoire Générale publ. G. Glotz*, t. II (Paris, 1930).
- FLORIANUS, M., *Historiae Hungariae Fontes Domestici. Quinque-ecclesiis*, 1884. *Fontes Rerum Austriacarum*, v. Ansbertus.
- FORBES, N., *The composition of the earlier Russian chronicles*, in *The Slavonic Review*, I (1922-23).
- FÖRSTER, M., *Der Name der Donau*, in *Zeitschrift für slavische Philologie*, I, (1924).

- FRAUEN, CHR. M., *Ibn Fozzlans Berichte über die Russen älterer Zeit*. St.-Petersburg, 1823.
- FREDEGARIUS, SCHOLASTICUS, *MGH.*, *Scriptores rerum Merovingicarum*, vol. II, Hannoverae, 1888.
- GELZER, H., *Die Genesis der byzantinischen Themenverfassung*, in *Abhandlungen der phil.-hist. Classe der königlichen Sächsischen Gesellschaft der Wissenschaften*, Bd. XVIII (1899).
- GELZER, H., *Ungedruckte und wenig bekannte Bistümerverzeichnisse der orientalischen Kirche*, in *Byzantinische Zeitschrift*, II (1893).
- GEOGRAFUL PAVAREZ (sec. IX), *Descriptio ciuitatum et regionum ad septentrionalem plagam Danubii*, in *Schafarik, SA.*, II.
- GEORGIOS MONACHOS (Bonn).
Gestorum Treverorum Continuatio, III, *MGH.*, SS., XXIV.
- GERGHEL, DR. I., *Zur Geschichte Siebenbürgens. Nach den Quellen dargestellt*. Wien, 1891.
- GERGHEL, DR. I., *Câteva contribuțiuni la cuprinsul noțiunii cuvântului « Vlah », extras din « Convorbiri Literare »*, București, 1920.
- GUERGHEL, DR. I., *Pascua Romanorum. Pabula Iulii Caesaris. Un capitol din nomenclatura istorică română*, in *Revista Arhivelor*, II (1923).
- GIESEBRECHT, W. VON, *Geschichte der deutscher Kaiserzeit*, vol. VI⁵ (Herausgegeben und fortgesetzt von B. von Simson), Leipzig, 1895.
- GIURESCU, C. C., *Istoria Românilor*, I. *Din cele mai vechi timpuri până la moartea lui Alexandru cel Bun (1432)*, București, 1935.
- GOMBOCZ, Z., *Die bulgarische Frage und die ungarische Hunnensage*, in *Ungarische Jahrbücher*, I (1921).
- GRIGOROVITZA, E., *Românii în monumentele literare germane medievale*, București, 1901.
- GROT, C., *Моравія и Мадьяры съ половина IX до начала X вѣка*, Санктпетербургъ, 1881.
- GROUSSET, R., *Histoire des croisades et du royaume franc de Jérusalem*, vol. I, Paris, 1934.
- GUTSCHMID, K., *Kleine Schriften*, vol. V, Leipzig, 1894.
- HAASE, DR. F., *Die Abfassungszeit der armenischen Geschichte des Moses von Khoren*, in *Oriens Christianus, Halbjahrshefte für Kunde des christlichen Orients*, N. F., Bd. X—XI, 1923.
- HALPHEN, L., *Études critiques sur l'histoire de Charlemagne*, Paris, 1921.
- HALPHEN, L., *Les Barbares des grands invasions aux conquêtes turques du XI-e siècle*, éd. II, in *Peuples et civilisations, Histoire Générale*, publiée sous la direction de L. Halphen et Ph. Sagnac, Paris, 1930.
- HAMPEL, J., *Der Goldfund von Nagy-Szent-Miklós, sogenannte « Schatz des Attila »*, Budapest, 1885.
- HAȘDEU, B. P., *Istoria critica a Romanilor din ambele Dacie în secolul XIV*, Bucuresci, 1873.

- HAȘDEU, B. P., *Strat și substrat — Genealogia popoarelor balcanice*, în *Etymologicum Magnum Romaniae*, t. III, București, 1892.
- HATZIDAKIS, G. N., *Einleitung in die neugriechische Grammatik*, Leipzig, 1892.
- HAUMANT, E., *La formation de la Yougoslavie*, în *Institut d'études slaves de l'Université de Paris. Collection historique*, V, Paris, 1930.
- HAUPTMANN, L., *Les rapports des Byzantins avec les Slaves et les Avars pendant la seconde moitié du VI-e siècle*, în *Byzantion*, IV (1927—1928).
- HERRMANN, K., *Tanais*, în *Pauly-Wissowa-Kroll-Mittelhaus, Real-Encyklopädie der Klassischen Altertumswissenschaft*, Zweite Reihe, VIII Halbband, coll. 2162—2171.
- HILFERDING, A., *Geschichte der Serben und Bulgaren*, trad. din rusește de I. E. Schmalzer, vol. I, Bautzen, 1856.
- HIRSCH, F., *Byzantinische Studien*, Leipzig, 1876.
- HODINKA A., *Az orosz évkönyvek magyar vonatkozásai*, Budapest, 1916.
- HÖFLER, C. R. VON, *Die Walachen als Begründer des zweiten bulgarischen Reiches der Aseniden*, 1186—1255. *Abhandlungen aus dem Gebiete der slavischen Geschichte*, I, în *Sitzungsberichte der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften, Philos.-histor. Classe*, Bd. XCV (1880).
- HOLTZMANN, W., *Bruchstücke aus der Weltchronik des Minoriten Paulinus von Venedig* (I Rezension). *Texte zur Kulturgeschichte des Mittelalters*, vol. III, Rom, 1927.
- HOMAN, B., *A magyarok honfoglalása és elhelyezkedése*, în *A magyar nyelvutató. mány kézikönyve szerk. Melich J., Gombocz Z., Németh Gy.*, I, köt. 7 füz., Budapest, 1923.
- HOMAN, B., *A Szent-László-kori Gesta Ungarorum és XII—XIII századi lezár-mazói (forrástanulmány)*, Budapest, 1925.
- HOMAN, B., *Der Ursprung der siebenbürger Székler*, în *Ungarische Jahrbücher*, II (1922).
- HOMAN, B., *La première période de l'historiographie hongroise*, în *Revue des études hongroises*, III (1925).
- HONORIUS AUGUSTODUNENSIS, *Imago Mundi*, în *MGH.*, SS., X.
- HUART, C., *Histoires des Arabes*, t. I, Paris, 1912.
- HULTSCH, F., *Pappi Alexandrini Collectionis quae supersunt e libris manu scriptis edidit latina interpretatione et commentariis*, 3 volume, Berolini, 1875.
- HUNFALVY, P., *Die Rumänen und ihre Ansprüche*, Wien und Teschen, 1883.
- HURMUZACHI, *Documente privitoare la istoria Românilor*, vol. I, București, 1897.
- IBN CHURDADHBĪH (sec. IX), în traducere franțuzească la De Goeje.
- ILIE, R., *Cetățile dela Dunăre și rostul lor în secolul al VI-lea*, în *Revista Istorică*, XI (1925).
- IOANESOV, I., *Арменская Исторія сочиненная Моисеемъ Хоренскимъ съ краткимъ географическимъ описаніемъ древней Арменіи*, Санктпетербургъ, 1809.
- IORGA, N., *Acte și fragmente cu privire la Istoria Românilor*, vol. III-1, București, 1897.

- IORGA, N., *Cele d'întâi cristalisări de Stat ale Românilor*, în *Revista Istorică*, V, (1919).
- IORGA, N., *Cele mai vechi cronici ungurești și trecutul Românilor*, în *Revista Istorică*, XIX (1933).
- IORGA, N., *Ducele Ramunc*, în *Revista Istorică*, XIX (1933).
- IORGA, N., *Essai de synthèse de l'histoire de l'humanité*, vol. II: *Histoire du Moyen-Age*, Paris, 1927.
- IORGA, N., *Formes byzantines et réalités balkaniques. Leçons faites à la Sorbonne*, Bucarest-Paris, 1922.
- IORGA, N., *Geschichte des rumänischen Staates, im Rahmen seiner Staatsbildungen*, vol. I, Gotha, 1905.
- IORGA, N., *Histoire de la vie byzantine. Empire et civilisation*, vol. I: *L'empire oecuménique (527—641)*, București, 1935.
- IORGA, N., *Idem*, vol. III: *L'empire de pénétration latine (1081—1453)*, București, 1934.
- IORGA, N., *Imperiul Cumanilor și domnia lui Băsarabă, un capitol din colaborația româno-barbară în evul mediu*, în *Academia Română. Memoriile Secțiunii Istorice*, seria III, tom. 8, VIII (1927—1928).
- IORGA, N., *Le Danube d'empire*, în *Mélanges offerts à M. Gustave Schlumberger*, Paris, 1924.
- IORGA, N., *Istoria poporului românesc*, trad. Ot. Teodoru-Ionescu, București, 1922, vol. I.
- IORGA, N., *Istoria Românilor din Ardeal și Ungaria*, București, 1915.
- IORGA, N., *Istoria Românilor din peninsula balcanică (Albania, Macedonia, Epir, Tesalia, etc.)*, București, 1919.
- IORGA, N., *Istoria Românilor prin călători*, vol. I, București, 1920.
- IORGA, N., *Istoria Românilor*, vol. III: *Oamenii pământului (până la anul 1000)*, București, 1936.
- IORGA, N., *Les narrateurs de la première croisade*, Paris, 1928.
- IORGA, N., *Notes d'un historien relatives aux événements des Balkans*, Acad. Roum. Bull. Sect. Hist., I, 1913.
- IORGA, N., *Patru conferințe despre Armenia*, București, 1929.
- ISOPESCU, C., *Notizie intorno ai Romeni nella letteratura geografica italiana del Cinquecento*, în *Académie Roumaine, Bulletin de la Section Historique*, XVI (1929).
- JAGIC V., *Dunav-Dunaj in der slavischen Volkspoesie*, în *AfslPh.*, I (1876).
- JAKUBOVICH, E., *P. mester. Adalékok az Anonymus-kérdéshez*, în *Emlékkönyv Dr. Grof Klebersberg Kuno negyedszázados kulturpolitikai működésének emlékére*, Budapest, 1925.
- JANCÓS, DR. BENEDEK, *Erdély Története*, Cluj-Kolozsvár, 1931.
- JERNSTEDT, V., v. *Wassiliewsky*.
- JIREČEK, C., recenzie în *Archiv für slavische Philologie*, XXI (1899).
- JIREČEK, C., *Das Fürstenthum Bulgarien*, Wien, 1891.

- JIREČEK, C., *Die Heerstrasse von Belgrad nach Constantinopel und die Balkanpässe. Eine historisch-geographische Studie*, Prag, 1877.
- JIREČEK, C., *Die Romanen in den Städten Dalmatiens während des Mittelalters*, in *Denkschriften der Wiener Akademie der Wissenschaften. Philosophisch-Historische Classe*, XLXIII—XLIX (1902—1904).
- JIREČEK, C., *Einige Bemerkungen über die Überreste der Petschenegen und Kumanen, sowie über die Völkerschaften der sogenannten Gagausi und Surguci*, in *Sitzungsberichten der königlichen böhmischen Gesellschaft der Wissenschaften*, Praga (1889).
- JIREČEK, C., *Geschichte der Bulgaren*, Prag, 1876.
- JIREČEK, C., *Geschichte der Serben*, vol. I, Gotha, 1911.
- JORDANES, *De origine actibusque Getarum*, XXII.
- JUNG, J., *Contributium la istoria trecătorilor Transilvaniei*, trad. Biron, extras din «Convorbiri Literare», a. XXVII, București (1895).
- JUNG, J., *Römer und Romanen in den Donauländern, Historisch-ethnographische Studien*, ed. II, Innsbruck 1887.
- KADLEC, DR. E., *The Empire and his northern neighbours*, in *The Cambridge Medieval History*, vol. IV.
- KAINDL, *Studien zur ungarischen Geschichtsquellen*, Wien, 1900.
- KAINZ, C., *Praktische Grammatik der armenischen Sprache für den Selbstunterricht*, Wien, f. a.
- KALINKA, E., *Antike Denkmöler aus Bulgarien*, in *Kaiserliche Akademie der Wissenschaften, Schriften der Balkankommission*, Antiquarische Abteilung. Wien, 1906.
- KALUZNIAČKI, F., *Einige Berichtigungen zum Texte der Urkunde Asens II vom Jahre 1230—1241*, in *Archiv für slavische Philologie*, XI (1883).
- KARÁCSONYI, J., *A hamis, hibás keltű és keletkezetlen oklevelek jegyzéke 1400-ig*, Budapest, 1902.
- KARÁCSONYI, J., *A honfoglalás és Erdély*, Budapest, 1896. (Különlenyomat a «Katholikus Szemle», 1896-iki, III füzetéből).
- KARÁCSONYI, J., *Erdély és Szent-László*, in *Erdélyi Múzeum*, XXXII-uj, f.X (1915).
- KARÁCSONYI, J., *Halavány vonások hazánk Szent István korabeli határaitól*, in *Századok*, XXXV (1902).
- KARÁCSONYI, J., *Kakuktojás*, in *Erdélyi Irodalmi Szemle* (1924).
- KARÁCSONYI, J., *Orosz-szláv lakosok Erdélyben*, Lugos, 1926.
- KARÁCSONYI, J., *Szent István élete*, Budapest, 1904.
- KARAMIANZ, DR. N., *Verzeichniss der armenischen Handschriften*, in *Die Handschriften-Verzeichnisse der königlichen Bibliothek zu Berlin*, Bd. X, Berlin (1888).
- KARAMZIN, M., *Исторія Государства Россійскаго*, Санктпетербургъ, 1818.
- KARST, DR. J., *Historische Grammatik des Kilikisch-Armenische*, Strassburg, 1901.
- KERESZTURY-OLTEANU, AL., *Vlach (Oláh), Rumun ori Român*, in *Familia*, seria II, vol. II (1927).

- KEZA, *Magistri Simonis de —, Gesta Hungarorum*, v. Florianus, *HHFD.*, vol. II și Popa-Lisseanu, *IIR.*, vol. IV.
- KIEPERT, H., *Lehrbuch der alten Geographie*, zweite Hälfte, Berlin, 1878.
- KINNAMOS (Bonn).
- KLUGE, E., *Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache*, Strassburg, 1910.
- KRETSCHMER, V. K., *Sarmatia*, în *Pauly-Wissowa, Real-Encyclopädie der klassischen Altertumswissenschaft II*, A-1, coll. 1—12,
- KRETSCHMER, V. K., *Sarmatici montes*, în *RE.*, II, A-1, zweite Reihe, dritter Halbband, col. 14.
- KRUMBACHER, K., *Geschichte der byzantinischen Literatur von Justinian bis zum Ende des oströmischen Reiches (527—1453)*, ed. II, München, 1897.
- KUBITSCHKE, J. W., *Der Text der Ravennatischen Erdbeschreibung*, în *Hermes*, XXII, (1887).
- KUTSCHERA, I., *Die Chasaren*, Leipzig 1910.
- KUUN, CONTELE GÉZA, *Relationum Hungarorum cum Oriente gentibusque orientalis originis historia antiquissima*, Claudiopoli, 1892.
- LAMBIN, O., Славяне на сѣверномъ Черноморьи, în: Журналъ Министерства Народнаго Просвѣщенія, часть СХСІ, 1877.
- LAUER, DR. M., *Des Moses von Chorene Geschichte Gross-Armeniens* (trad.), Regensburg, 1869.
- LAURENTIE, H., *La version arménienne du conte de la ville d'airain*, în *Revue des Etudes Arméniennes*, I (1920—1921).
- LAVISSE-RAMBAUD, *Histoire Générale du IV-e siècle à nos jours*, ed. III, vol. I, Paris, 1922.
- LEEPER, ALLEN, *Germans, Avars and Slavs*, în *The Slavonic Review*, XII (1933—1934).
- Legenda minor Sancti Stephani regis*, v. Endlicher.
- LÉGER, L., *Chronique dite de Nestor*, Paris, 1884.
- LÉGER, L., *Les anciennes civilisations slaves*, în « Collection Payot », vol. V, Paris, 1921.
- LEO GRAMATICUS (Bonn).
- LEWY, HANS, *An additional note on the date of Moses of Chorene*, în *Byzantion*, XI (1936), p. 593.
- Lexicon, Grosses vollständiges Universal —, aller Wissenschaften und Künste*, etc., Leipzig-Halle, 1747.
- LOEWE, R., *Die Reste der Germanen am Schwarzen Meere*, Halle, 1896.
- LOT, F., *Les destinées de l'empire en Occident de 395 à 888*, în *Histoire Générale publiée sous la direction de G. Glotz*, Paris, 1928.
- LUCANUS, M., *Pharsalia*.
- LUKÁČSI, K., *A magyarok őselei, hajdankori nevei és lakhelyei*, Kolozsvár, 1870.
- LUPAȘ, I., *Voevodatul Transilvaniei în sec. XII și XIII*, în *Academia Română. Memoriile Secțiunii Istorice. Seria III*, București, 1936.
- MACARTNEY, C. A., *The Pechenegs*, în *The Slavonic Review*, VIII (1929—1930).
- MACLER, FR., *Armenia*, în *The Cambridge Medieval History*, vol. IV.

- MACLER, FR., *Catalogue des manuscrits arméniens et géorgiens de la Bibliothèque Nationale*, Paris, 1908.
- MACLER, FR., *Les livres imprimés arméniens de la bibliothèque de l'Université d'Amsterdam*, REA., VI (1926).
- MACLER, FR., *Notices de manuscrits arméniens ou relatifs aux Arméniens vus dans quelques bibliothèques de la péninsule ibérique et du sud-est de la France*, in REA, I (1920—1921).
- Magyar Honfoglalás Kutatói, A., ed. Szilágyi Sándor și Pauler Gyula, Budapest, 1900.
- MANANDIAN, DR. IACOB, *Die Lösung des Problems des Moses Chorenathsi (Horenaf-ov areldzadzi ludzusi)*, Erivan, 1934.
- MANGIUCA, S., *Daco-Romänische Sprach- und Geschichtsforschung*, I Theil, Oravicz, 1891.
- MANGOLD, J., *A magyarok oknyomozó történelme*, ed. IV, Budapest, 1903.
- MARCU, AL., *Riflessi di storia rumena in opere italiane dei secoli XIV e XV*, in *Ephemeris Dacoromana*, I, 1923.
- MARCZALI, H., *Magyarország Története*, in Szilágyi Sándor, *A Magyar Nemzet Története*, vol. I—II, Budapest, 1896.
- MARCZALI, H., *Ungarns Geschichtsquellen im Zeitalter der Arpaden*, Berlin, 1882.
- MÁRKI, S., *Aradvármegye és Arad szabad királyi város története*, I rész.: *A legrégebb időktől a török hódításig*, Arad, 1892.
- MÁRKI, S., *Europa a magyarok honfoglalása idejében*, Budapest, 1897.
- MARQUART, J., *Die altbulgarischen Ausdrücke in der Inschrift von Čatalar und der altbulgarischen Fürstenliste*, in *Извѣстія русскаго археологическаго Института въ Константинополь*, XII (1911).
- MARQUART, J., *Die Chronologie der alttürkischen Inschriften*, Leipzig, 1898.
- MARKWART, J. (= MARQUART), *Die Genealogie der Bagratiden und das Zeitalter des Mar Abas und Ps. Moses Chorenac'i*, in *Caucasica*, VI (1930).
- MARQUART, J., *Ērānšahr nach der Geographie des Ps. Moses Xorenac'i. Mit historisch-kritischem Kommentar und historischen und topographischen Excursen*, in *Abhandlungen der königlichen Gesellschaft der Wissenschaften zu Göttingen, Philol.-Histor. Klasse, N.F., Band III, Nr. 2*, Berlin, 1901.
- MARQUART, J., *Καρυβαλοῦν, der «skythische» Name der Maiotis*, in *Keleti Szemle-Revue Orientale*, XI (1900).
- MARKWART, J. (MARQUART), *Kultur- und sprachgeschichtliche Analekten*, in *Ungarische Jahrbücher*, IX (1929) (UJB).
- MARQUART, J., *Osteuropäische und ostasiatische Streifzüge*, Leipzig, 1905.
- MARTIN, M., *Deux dissertations critiques*, Utrecht, 1717, v. Vermischte Bibliothek.
- MAURIKIOS, *Strategikon*, in *Archiv für slavische Philologie*, I (1876) (AfslPh).
- MEILLET, A., *Altarmenisches Elementarbuch*, in *Indogermanische Bibliothek*, herausgegeben von H. Hirt und W. Streitberg, Erste Abteilung, Erste Reihe, Bd. 10, Heidelberg, 1913.

- MELICH, J., *A honfoglaláskori Magyarország*, in *A Magyar Nyelvtudomány Kézikönyve*, szerkeszti Melich J., Gombocz T., Németh Gy., I köt., VI füz., Budapest, 1925.
- MELICH, J., *Gépides et Roumains: Gelou du notaire anonyme*, in *Revue des études hongroises*, VI (1928).
- MELICH, J., *Über den ungarischen Volksnamen lengyel, 'Polonus', der Pole*, in *Archiv für slavische Philologie*, XL (1926).
- METZGER, F., *Altgermanische Zeugnisse zu ost-und nordeuropäischen Völker- und Ländernamen*, in *UJB*, II (1922).
- MICHAUD, *Biographie Universelle Ancienne et Moderne*, nouv. éd., Paris, s. d. t. XXVIII.
- MIKKOLA, J. J., *Die Chronologie der türkischen Donaubulgaren*, in *Journal de la Société finno-ougrienne*, XXX (1914).
- MIKLOSICH, FR., *Chronica Nestoris*, Vindobonae, 1860.
- MIKLOSICH, FR., *Etymologisches Wörterbuch der slavischen Sprachen*, Wien, 1886.
- MIKLOSICH, FR., *Vita Sancti Methodii, russo-slovenice et latine*, Vindobonae, 1870.
- MILIOUKOV, P.-CH. SEIGNOBOS-L. EISENMANN, *Histoire de Russie*, éd. II, t. I: Des origines à la mort de Pierre le Grand, Paris, 1935.
- MILLER, Dr. K., *Weltkarte des Castorius gennant die Peutingerische Tafel*, Ravensburg, 1888.
- MLADENOV, ST., *Zur Erklärung der sogenannten Bucla-Inschrift des Goldschatzes von Nagy-Szent-Miklós*, in *UJB*, VII (1927).
- MONACHUS SANGALLENSIS, *Gesta Karoli imperatoris*, in *MGH., SS.*, II. *Monumenta Germaniae Historica, Scriptores*, (MGH., SS.)
- MOOR, E., *Zur Siedlungsgeschichte der deutsch-ungarischen Sprachgrenze*, in *UJB*, IX (1929).
- MORAVCSIK, GY., *Die archaisierenden Namen der Ungarn in Byzanz*, in *BZ*, XXX (1930).
- MORAVCSIK, GY., *Zur Geschichte de Onoguren*, in *UJB*, X (1930).
- MÖTEFINDT, H., *Der Schatzfund von Nagy-Szent-Miklós, Komitat Torontál, Ungarn*, in *UJB*, V (1925).
- MÜLLENHOFF, K., *Deutsche Altertumskunde*, vol. II, Berlin, 1887.
- MÜLLENHOFF, K., *Donau-Dunavъ-Dunaj*, in *AfslPh*, I (1876).
- MÜLLER, C., *Fragmenta Historicorum Graecorum*, vol. V, p. I, Parisiis, 1883.
- MÜLLER, C., *Ptolemäus-Atlas*, Paris, 1901.
- MURALT, ED. DE, *Essai de chronographie byzantine*, vol. I, St.-Petersburg, 1855.
- MURNU, G., *Când și unde se ivesc Românii întâia dată în istorie*, in *Convorbiri literare*, XXXIX (1905).
- MURNU, G., *Istoria Românilor din Pind. Vlahia Mare (980—1259). Studiu istoric după izvoare bizantine*, București, 1913.
- MUTAFČIEV, P., *Bulgares et Roumains dans l'histoire des pays danubiens*, Sofia, 1932.

- NECȘULESCU, C., *Ipoteza formațiunilor politice române la Dunăre în sec. XI*, în *Revista Istorică Română*, VII (1937).
- NEHRING, W., *Über die Namen für Polen und Lechen*, în *AfstPh*, III (1879).
- NÉMETH, J., *Die petschenegischen Stammesnamen*, în *UJB.*, X (1930).
- NÉMETH, J., *La provenance du nom « bulgar »*, în *Symbolae grammaticae in honorem Ioannis Rozwadowsky*, vol. II, Cracoviae, 1927.
- NÉMETH, J., *Les inscriptions du trésor de Nagyszentmiklos*, în *Revue des études hongroises*, XI (1933).
- NÉMETH, J., *Zur Kenntniss der Petschenegen*, în *Körösi-Csoma-Archivum*, I (1922).
- NESTOR, *Cronica*, v. Léger, Miklosich, Popa-Lisseanu și Bielovsky.
- NEUMANN, K. FR., *Die Völker des südlichen Russlands in ihrer geschichtlichen Entwicklung*, ed. II, Leipzig, 1855.
- NEUMANN, K. FR., *Versuch einer Geschichte der armenischen Literatur nach den Werken der Mechitaristen*, Leipzig, 1836.
- NÈVE, F., *L'Arménie chrétienne et sa littérature*, Louvain, 1886.
- NICEPHORI, *archiepiscopi Constantinopolitani opuscula historica*, ed. De Boor.
- NIEDERLÉ, L., *Ein Beitrag zur Geschichte der südslavischen Wanderungen*, în *AfstPh.*, XXV (1903).
- NIEDERLÉ, L., *Manuel de l'Antiquité slave*, t. I: *L'Histoire*, în *Collection des manuels publiée par l'Institut d'études slaves*, I, Paris, 1923.
- NIKEPHORES GREGORAS (Bonn).
- NIKETAS CHONIATES (Bonn).
- NISTOR, DR. J., *Der nationale Kampf in der Bukowina mit besonderer Berücksichtigung der Rumänen und Ruthenen historisch beleuchtet*, București, 1919.
- NORDENSKIÖLD, A. E., *Facsimile-Atlas to the early history of Cartography*, Stockholm, 1888.
- ODO DE DEO GILO, *Liber de via Sancti Sepulchri a Ludovico VII Francorum rege suscepta*, MGH., SS., XXVI.
- ONCIUL, D., *Teoria lui Rösler. Studii asupra stăruinții Românilor în Dacia Traiană de A. Xenopol*, în « *Convorbiri Literare* », XIX (1885).
- ONCIUL, D., *Tradiția istorică în chestiunea originilor române*, în *Analele Academiei Române. Memoriile Secțiunii Istorice. Seria II*, t. XXIX.
- OUSELEY, *Travels in various countries of the East*, vol. I, Londra, 1819.
- OREND, M., *Die ältesten Familiennamen der Siebenbürger Sachsen*, *UJB.*, IX (1929).
- OROSII, P., *Historiarum adversum Paganos libri VII (recogn. C. Zangemeister)*, Lipsiae, Teubner, 1899.
- ORTVAY, T., *Temes vármegye és Temesvár város története a legrégibb időktől a jelenkorig*, I köt., Budapest, 1914.
- OSKAFAN, H., *Vardan Arevel'i în Handes Amsorya Monatsschrift für armenische Philologie*, XXXV (1921), Wien.
- PANAITEȘCU, P. P., *La littérature slavo-roumaine (XV—XVII-e siècle) et son importance pour les littératures slaves*, v Prazs, 1931.

- PANAITEȘCU, P. P., *Les relations bulgaro-roumaines au moyen-âge (à propos d'un livre récent de Mr. Moutaftchiev)*, în *Revista Aromânească*, I (1929).
- PAPADOPOUL-CALIMAH, AL., *Despre scrieri vechi pierdute atingătoare de Dacia*, în *Columna lui Traian*, VII (1876).
- PARIS, G., *Romani, Romania, lingua romana, romanicum*, în rev. *Romania*, I. (1872)
- PARTHEY, G., v. Pinder, M.
- PÂRVAN, V., *Considerațiuni asupra unor nume de răuri daco-scitice*, în *Analele Academiei Române. Memoriile Secțiunii Istorice. Seria III, t. I* (1923).
- PÂRVAN, V., *Getica, o protoistorie a Daciei*, București, 1927.
- PATKANOV, K. P., Армянская Географія VII вѣка по р. X. приписывавшая Мойсею Хоренскому. Текстъ и переводъ съ присовокупленіямъ картъ и объяснительныхъ примѣчаніямъ. Санктпетербургъ 1877. In: Монографія Императорской Академіи Наукъ, Nr. 12.
- PATKANOV, K. P., Изъ новаго списка Географіи приписываемой Моисею Хоренскому, în: Журналъ Министерства Народнаго Просвѣщенія, часть ССХХVII, 1883.
- PAUL, H., *Grundriss der germanischen Philologie*, vol. I, Strassburg, 1896.
- PAULER, GY., v. *A magyar honfoglalás kútfoi*.
- PAULER, GY., *A magyar nemzet története 1301-ig*, Budapest, 1894.
- PAULER, GY., *A magyar nemzet története az árpádházi királyok alatt.*, ed. II, vol. I, Budapest, 1899.
- PAULER, GY., *A magyarok története Szent-Istvánig*, Budapest, 1900.
- PAULER, GY., *Anonymus külföldi vonatkozásai*, în *Századok*, XVII (1883).
- PAULER, GY., *Lebedia, Etelköz, Millenarium*, în *Századok*, XIV (1880).
- PAULUS, DIACONUS, *Historia Langobardorum*, în *MGH., Scriptores rerum langobardarum et italicarum saeculi VI—IX*, Berolini, 1878.
- PÉCH, J., *A zsadványi avar telepek Temes vármegyében*, în *Történelmi és régészeti értekezések*, III (1887).
- PHILIPPIDE, AL., *Originea Românilor*, vol. I: *Ce spun izvoarele istorice*, Iași, 1923.
- PIČ, L., *Über die Abstammung der Rumänen*, Leipzig, 1880.
- PINDER, M. și PARTHEY, C., *Ravennatis Anonymi Cosmographia et Guidonis Geographica*, Berolini, 1869.
- PLINIUS, *Naturalis Historia*.
- POETA SAXO, în *MGH., SS.*, I.
- Полное Собрание Русскихъ Лѣтописей изданные по высочайшему повѣленію археографическою комиссіею. Санктпетербургъ.
- PONTELLY, I., *Romai vagy avar emlékek-e a délmagyarországi műsánczvonalak*, în *Történelmi és régészeti értekezések*, II (1886).
- POPA-LISSEANU, G., *Izvoarele Istoriei Românilor (IIR.)*:
1. Anonymus Bele regis notarius, *Gesta Hungarorum*.
 2. Anonymus Geographus, *Descriptio Europae Orientalis*.
 4. Simon de Kéza, *Chronicon Hungaricum*.
 7. Nestor, *Cronica*.

- PREOBRAJENSKIY, A., *Этимологический Словарь Русского Языка*, Москва 1910.
- PRISCIANUS, *Carmina*.
- PROCOPIUS, *De bello gothico*, ed. Bonn și Haury.
- PRUDENTIUS, *Annales Bertiniani*, în *Script. rer. Germanic. in usum schol.*, Hannoverae, 1883.
- PSELLOS MIHAIL, *Chronographie ou histoire d'un siècle de Byzance (976—1077)*, t. II, în *Collection byzantine publiée sous le patronage de l'Association G. Budé*, Paris, 1928.
- PTOLEMAEUS, CLAUDIUS, *Geographia*, ed. C. Müller, vol. I, p. I, Parisiis, 1883.
- RAMBAUD, v. Lavissee-Rambaud.
- RAMBAUD, A., *Histoire de la Russie depuis les origines jusqu'à l'année 1877*, Paris, 1878.
- RAPPAPORT, I., *Die Einfälle der Goten in das Römische Reich bis auf Constantin*, Leipzig, 1899.
- RAUSCHEN, DR. THEOL. GERH., *Manuale di patrologia e delle sue relazioni con la storia dei dogmi* (vers. ital. G. Bruscoli), Firenze, 1904.
- Recueil des historiens des croisades*, t. I: *Documents arméniens*, Paris, 1869.
- Recueil de voyages et de Mémoires, publié par la Société de Géographie*, t. IV, p. I, Paris, 1839.
- REDSLOB, W., *Thule*, Leipzig, 1885.
- Reginonis Abbatis Prumiensis Chronicon cum continuatione Treverensi*, în *Script. rer. Germanic. in usum schol.*, Hannoverae, 1890.
- RÖHRICHT, R., *Geschichte des ersten Kreuzzuges*, Innsbruck, 1901.
- ROSETTI, R., *Invaziunile Slavilor în peninsula balcanică și formarea naționalității române*, București, 1889.
- RÖSLER, R., *Romänische Studien. Untersuchungen zur älteren Geschichte Rumäniens*, Leipzig, 1871.
- RÖSLER, R., *Über den Zeitpunkt der slavischen Ansiedelung an der unteren Donau*, în *Sitzungsberichten der Wiener Akademie der Wissenschaften, Philos.-Hist. Classe*, LXXIII (1875).
- RUBRUK, W. DE, v. *Recueil de Voyages*.
- RUNCIMAN, ST., *The emperor Romanus Lecapenus*, Cambridge, 1929.
- RUNCIMAN, ST., *A history of the first Bulgarian empire*, London, 1930.
- SACERDOȚEANU, A., *Considerații asupra istoriei Românilor în evul mediu*, București, 1936.
- SACERDOȚEANU, A., *Guillaume de Rubrouck et les Roumains au milieu du XIII-e siècle*, Paris, 1930.
- SACERDOȚEANU, A., *Vlahii din Calcidica*, extras din vol. « In memoria lui Vasile Pârvan », București, 1934.
- SAINT-MARTIN, JEAN DE, *Histoire d'Arménie par le Patriarche Jean III, dit Jean Catholikos*, Paris, 1841.
- SAINT-MARTIN, J. DE, *Mémoires historiques et géographiques sur l'Arménie*, vol. I—II, Paris, 1819 (SM.).

- SAINT-MARTIN, J. DE, *Mémoire sur l'époque de la composition de la Géographie attribuée à Moïse de Khoren*, in *SM.*, II, Paris, 1819.
- SAINT-MARTIN, J. DE, *Notice sur la vie et les écrits de Moïse de Khoren, historien arménien*, in *Journal Asiatique*, II (1823).
- SCHAFARIK, *Slavische Alterthümer*, trad. M., v. Achrenfeld, vol. I—II, Leipzig, 1843.
- SCHLÖZER, A. L., *Kritische Sammlungen zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*, vol. I—II, Halle.
- SCHLÖZER, A. L., *Nestor, Russische Annalen in ihrer slavonischen Grundsprache*, Göttingen, 1802.
- SCHULZE, E. O., *Die Kolonisierung und Germanisierung der Gebiete zwischen Saale und Elbe*, Leipzig, 1896.
- SCHNETZ, J., *Untersuchungen zum Geographen von Ravenna*, München, 1919.
- SCHNETZ, J., *Jordanis beim Geographen von Ravenna*, in *Philologus*, LXXXI (1912).
- SCHÜNEMANN, K., *Die Deutschen in Ungarn bis zum 12. Jahrhundert*, Berlin u. Leipzig, 1923.
- SCHÜNEMANN, K., *Die « Römer » des anonymen Notars*, in *UfB.*, VI (1926).
- SCHÜNEMANN, K., *Zur Landnahme der Ungarn*, in *UfB.*, III (1923).
- SCHÜNEMANN, K., *Ungarische Hilfsvölker in der Literatur des deutschen Mittelalters*, in *UfB.*, IV (1924).
- SCHWANDTNER, *Scriptores rerum Hungaricarum, Dalmaticarum, Croaticarum et Slavonicarum veteres ac genuini*, vol. I—III, Viena, 1748.
- SCRIPTOR INCERTUS, *De Leonis filii Bardae Armeni imperio, ad calcem L. Gramm.* Bonn.
- SEBESTYÉN, GY., *Ki volt Anonymus?*, Budapest, 1876.
- SEIGNOBOS, GH., v. Milioukov.
- SIMON, R., *Moïse le Grammairien*, in *Le grand Dictionnaire historique, ou le mélange curieux de l'histoire sacrée et profane*, etc., al lui Luis Moréri. Nouv. éd., t. VII, Paris, 1759.
- SIROUNI, H. DJ., *Mărturii armenesti despre Români: Valahia și Moldova, eialetele guvernate de principii creștini, de pâr. Hugas Ingigian (1758—1843)*, in *Analele Academiei Române. Memoriile Secțiunii Istorice*, seria III, t. IX, București, 1929.
- SMITH, W., and Wace, H., *A Dictionary of Christian Biography*, London, 1882.
- SOUKRY, ARSEN, *Géographie de Moïse de Chorène d'après Ptolémée, texte arménien traduit en français*, Venise, 1881.
- STRZYGOWSKY, J., *Altai-Iran und Völkerwanderung*, Leipzig, 1917.
- SUIDAS, *Lexicon graece et latine*, rec. G. Bernhardt, Halis et Brunswigae, 1853.
- SOMAL, MONS. PLACIDO SUKIAS, *Quadro della storia letteraria di Armenia*, Venezia, 1829.
- SYMEON MAGISTER, Bonn.
- SZABÓ, K., *A magyar vezérek kora. Arpádtól Szent Istvánig*, Pest, 1869.
- SZABÓ, K., *A régi székelység*, Kolozsvár, 1890.

- SZABÓ, K., *Biborban született Konstantin császár munkái magyar történeti szempontból ismertetve* in *Magyar Akadémiai Frtésítő. A philosophiai, törvény és történettudomány osztályok közlönye*, I köt., Pest, 1860.
- SZABÓ K., *Kun László, 1272—1290*. Budapest, 1886.
- SZILÁGYI, S., v. *MHK*.
- SZILÁGYI, S., *A magyar nemzet története*, v. Marczali.
- TACITUS, *Germania*.
- TAFRALI, O., *Monuments byzantins de Curtéa de Arges*, vol. I, Paris, 1923.
- Tagenonis Relatio*, in *Chronicon Magni Presbiteri*, *MGH.*, SS., XVII.
- TAMARO, AT., *La Vénétie julienne et la Dalmatie*, vol. I—II, Roma, 1918—1919.
- TAMÁS, L., *Romains, Romans et Roumains dans l'histoire de la Dacie Trajane*, I, in *Archivum Europae Centro-Orientalis*, I (1935).
- TEUFFEL, V. C., *Geschichte der römischen Literatur*, Leipzig, 1882.
- The Cambridge Medieval History*, vol. IV: *The eastern Roman empire*, Cambridge 1923.
- THEOPHANES, Bonn.
- THOMSEN, W., *Alt türkische Inschriften aus der Mongoloi*, in *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft*, N. F., LXXVIII (1924).
- THOMSEN, W., *Der Ursprung des russischen Staates. Drei Vorlesungen*. Deutsche Bearbeitung von Dr. L. Bornemann, Gotha, 1879.
- THUNMANN, J., *Untersuchungen über die Geschichte der östlichen europäischen Völker*, Leipzig, 1774.
- TAGÁNYI, K., *A honfoglalás és Erdély, megrálgatásul a székely kérdéshez*, in *Ethnographia*, I (1890).
- TOMASCHEK, W., *Antike Inschriften aus Bulgarien*, in *Archaeologisch-epigraphische Mitteilungen aus Österreich-Ungarn*, XVII (1894).
- TOMASCHEK, W., *Die alten Thraker*, in *Sitzungsberichte der Wiener Akademie der Wissenschaften, Philos.-Histor. Classe*, CXXVIII (1893).
- TOMASCHEK, W., *Über Brumalia und Rosalia*, *ibid.*, LX (1918).
- TOMASCHEK, W., *Zur Kunde der Hämus-Halbinsel. Topographische, archeologische und ethnologische Miscellen*, Wien, 1882.
- TRAUTMANN, P., *Die altrussische Nestorchronik, Povest' vremennykh let*, in *Slavobaltische Forschungen*, VI (1931).
- UKERT, I., *Geographie der Griechen und Römer*, Weimar, 1885.
- USPENSKIY, F., *Образование второго болгарскаго царства* In: *Записки Императорской Новороссійскаго Университета*, vol. XXVII, Одесса, 1879.
- VARDAN, *Istoria Universală*, v. *Recueil des historiens*.
- VASILIEVSKIY, B., *Совѣты и расказы византійскаго боярина XI вѣка*, Санкт-петербургъ 1881.
- VASILIEVSKIY (WASSILIEWSKY), B. și V. JERNSTEDT, *Cecaumenii Strategicon et incerti scriptoris de officiis regis libellus*, Petropoli, 1896.

- VASILJEV, A. A., *La Russie primitive et Byzance*, in *L'Art byzantin chez les Slaves. Les Balkans, I recueil, I partie; Orient et Byzance. Études d'art médiéval publiées sous la direction de Gabriel Millet*, IV, Paris, 1930.
- VASMER, M., *Studien zur albanesischen Wortforschung*, in *Acta et communicationes Universitatis Dorpatensis*, I, Tartu, 1921.
- VETTER, Moses von Chorén, in *Wetzer u. Welters Kirschenlexikon oder Encyclopädie der Katholischen Theologie und ihrer Hilfswissenschaften*, II Aufl., Bd. VIII, Freiburg im Breisgau, 1893.
- VISKI, K., *Küllö és Esküllö*, in *Magyar Nyelv*, I (1905).
- Vita Sancti Gerardi, Moresanae ecclesiae episcopi*, v. Endlicher.
- WACE H., v. Smith.
- WARDAPET, S., *Moses von Khoren oder Khorin*, in *Ararat*, XLV (1908).
- WEBER, S., *Kirchlicher Handlexikon*, ed. M. Buchberger, Freiburg im Breisgau, 1912.
- WESTBERG, FR., *Beiträge zur Klärung orientalischer Quellen über Osteuropa (Erste Hälfte des Mittelalters)*, in : *Извѣстія Императорской Академіи Наукъ, Bulletin de l'Académie Impériale des Sciences de St-Petersbourg*, t. XI, 1899.
- WESTBERG, FR., Къ анализу восточныхъ источниковъ о восточной Европѣ in: *Журналъ Министерства Народнаго Просвѣщенія, Новая Серія, часть XIII—XIV*, 1908.
- WHISTON, WILLIAM și GEORGE, *Mosis Chorenensis Historiae Armeniacae libri III. Accedit ejusdem scriptoris Epitome Geographiae, etc.*, Londini, 1736.
- WILKEN, DR. FR., *Geschichte der Kreuzzüge nach morgenländischen und abendländischen Berichten*, vol. IV, Leipzig, 1826.
- XENOPOL, A. D., *Istoria Românilor din Dacia Traiană*, ed. III, vol. II, București, 1925.
- XENOPOL, A. D., *Teoria lui Rösler, studii asupra stăruinții Românilor în Dacia*, Iași, 1884.
- ZARF'ANALIAN, G., *Istoria literară a Armeniei vechi*, sec. IX—XIII, ed. IV, vol. II, Veneția, 1923 (în armenește).
- ZEUSS, K., *Die Deutschen und die Nachbarstämme* (ed. anastatică), Göttingen, 1904.
- ZIMMERMANN-WERNER-MÜLLER, *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*, vol. I, Hermannstadt, 1892.
- ZLATARSKI (SLATARSKI) V. N., *Geschichte der Bulgaren*, I. Teil: *Von der Gründung des bulgarischen Reiches bis zum Türkenzeit (679—1396)*, in *Bulgarische Bibliothek*, Bd., V, Leipzig, 1918.
- ZLATARSKI, V. N., *История на българската държава прѣзъ срѣднитѣ вѣкове, Томъ I—II*, София 1918—1922.
- ZLATARSKI, V. N., *The making of Bulgaria*, in *The Slavonic Review*, IV (1924—1925).
- ZSIRAI, F., *Jugria, Finn-ugor népnevek*, I, Budapest, 1910.

MISCELLANEA

« VIZITE » CALVINEȘTI LA PREOȚII ROMÂNI DIN ȚARA FĂGĂRAȘULUI. UN DAR AL LUI CONSTANTIN BRÂNCOVEANU LA FĂGĂRAȘ

Comunicări de VALER LITERAT și MARTIN JÁRAY

1. În arhiva bisericii reformate din Făgăraș, în documentele privitoare la această biserică, se găsesc câteva date cari interesează și trecutul bisericii românești din secolul al XVII-lea. Parte din ele au fost publicate de Pokoly József, în *Magyar protestáns egyház-történeti adattár*, an. VIII, Budapest, 1910.

Acolo s'a publicat decretul dela 2 Apr. 1657 al principesei Susana Lorántfy, prin care se instituiau inspectori « vizitatori » ai preoților și parohiilor românești din Țara Făgărașului, cari nu mai erau sub jurisdicțiunea metropolitului ortodox dela Alba Iulia, — precum și cel dela 3 Aprilie 1657, prin care se organiza o școală românească, alături de cea ungurească. Această școală trebuia să o urmeze toți viitorii învățători și preoți din Țara Oltului.

Nu e nicio îndoială că amândouă aceste decrete aveau să promoveze scopurile calvinismului, dar ele au avut și o urmare fericită pentru biserica ortodoxă: au contribuit la familiarizarea preoților și credincioșilor cu limba românească la slujbe, ajutând astfel la înlăturarea celei slavone.

Despre activitatea inspectorilor, până acum nu se cunoștea nicio urmă scrisă. În suspomenita arhivă se păstrează un document, (catalogat la Nr. 298, în pach. XXIX), care din afară poartă însemnarea: 1658-beli visita(t)ioja az olá Papok(na)k, iar înlăuntru titlul: *Examen Pastorum Districtus Terrae Fogaras, Anno 1658 Febr. inchoatum*, despre care credem că a fost chiar primul act de acest fel.

Pentru afirmația aceasta ne bazăm pe împrejurarea că la începutul acestui proces verbal, examinatorii arată oarecare nesiguranță în așezarea chestiunilor.

Au fost cercetați preoții și gramaticii din 39 sate, începând cu cele dela răsăritul districtului și ajungând, spre Apus, până la Drăguș și Viștea de Jos. Dacă examenul s'a continuat și cu satele din spre Apus de această linie, nu putem ști, rezultatele nefiind consemnate în protocol. Foarte probabil însă că examenul a fost întrerupt sub amenințarea invaziei tătarăști, care în August 1658¹⁾, va pustii Țara Făgărașului. Chiar și pe teritoriul străbătut de examinatori au rămas nepomenite câteva sate. Nu ni se spune nimica pentru ce au fost trecute cu vederea. Aceste sate sunt: Beclean, Beșimbac (Olteț), Grind, Hurer, Luța, Perșani, Sebeș și Voila. Nu mai vorbim de Șercaia, unde nu era organizată parohie românească, nici de însuș orașul Făgăraș, pe ai cărui preoți români îi cunoșteau bine conducătorii bisericii reformate și inspectorii.

Juriul examinador trebuia să fie compus din mai mulți inspectori, după dispozițiile din p. III și XI ale Instrucțiunii sus pomenite. Se pare că jurații, preoții și gramaticii satelor au fost grupați în câteva centre, ca Veneția de Jos, Șinca, Ileni, Recea, Voila, ori chiar că au fost aduși pe rând, după sate, la Făgăraș. Sigur e că examinatorii n'au trecut din sat în sat, cum trebuia să facă, după întreg spiritul aceleiași ordonanțe, și mai ales după p. VIII și XIV.

Astfel, la Sâmbăta de Sus, ei însemnează că din partea domnului Preda Vornicul nu s'au înfățișat la cercetare nici jurații, nici preoții. Însemnarea ar fi fost de prisos dacă inspectorii ar fi fost la fața locului. Inspectorii văd în dosul acestei neînfațișeri o instigație, dar nu precizează din partea cui. Vizat e însuși Preda Vornicul, stăpânul satului²⁾, care se vede că se simțea destul de tare ca să-și ferească preoții și gramaticii de amestecul inspectorilor calvini. În actul de față, la Sâmbăta de Sus, se însemnează totuși jurații și preoții, precum și constatările examenului. Explicația ni se pare a fi următoarea:

¹⁾ Dr. Nagy Géza, *A kik kösziklára építettek*, Cluj, 1937, p. 155.

²⁾ Stăpân dela 1654, după documentul publicat de d-l I. Lupaș, în *Documente istorice, privitoare la moșile brâncovenești din Transilvania și Oltenia (1654—1823)*, Cluj, 1933.

Se ştie că Sâmbăta de Sus stă din două sate, despărţite prin un râu. Stăpânirea brâncovenească pare a fi fost mai întărită în satul din spre apus; din *acest* sat nu se vor fi prezentat cei chemaţi la examen. Urmează deci că cei însemnaţi ca prezenţi la «examen», să fi fost din Sâmbăta de Sus răsăriteană.

Constatările acestui examen sunt cuprinse pe 11¼ pagini de coală. Din cele 4 coale cusute laolaltă, au rămas nescrise 4¾ pagini. Dacă examenul s'ar fi terminat, am fi avut de sigur şi formula de încheiere, din care am fi putut vedea cine au fost examinatorii şi locul sau locurile, unde au ţinut examenul. La tot cazul, unul dintre examinatori a trebuit să fie însuşi Mihai Silvaşi, învăţătorul şcoalei româneşti din Făgăraş.

Ceea ce se cerea preoţilor: Să ştie spune româneşte: Tatăl nostru, Crezul, Zece porunci, apoi cetitul, scrisul românesc, — ni se pare azi extrem de puţin. Predica ce li se cerea, încă se va fi redus la cetitul Cazaniei. De asemenea şi pentru grămăticii, un fel de învăţători şi candidaţi de preoţie, obligaţia de a şti ceti româneşte era de tot neînsemnată. Totuşi comisia nu e prea mulţumită de rezultatul examenului. Explicaţia: Preoţii ştiau în slavoneşte slujbele, iar introducerea limbii româneşti în biserică li se va fi părut o înnoire care nu cadra cu tradiţia ortodoxă.

Au fost de sigur şi preoţi cu cunoştinţe foarte puţine. Pe lângă preoţii credincioşi tradiţiei slavone, comisia găseşte la alţi câţiva cunoştinţe mulţumitoare, adică în limba românească şi după Catehism, aşa cum cereau îndrumările calvineşti: la preoţii Dobre din Comăna de Sus, Neagoe din Comăna de Jos, Sin din Vad şi Oprea şi Aldea din Şinca, Radul din Toderiţa, Radul şi Luca din Ludişor şi Mani din Voivodenii mari. Popa Stoica din Breaza se sileşte să înveţe, deşi e om în vârstă, iar popa Toma din Dridif întrece în învăţătură pe toţi ceilalţi.

E interesant de văzut raportul, în care sunt preoţii faţă de păstoriţii lor. Juraţii spun despre aproape toţi preoţii lor că au purtare morală bună, că, după cât îi ajută priceperea lor, preoţii au destulă învăţătură şi că îşi împlinesc bine îndatoririle. De abia despre 12 se spune că sunt beţivi, certăreţi, ori sunt învinovaţi că au refuzat unor credincioşi administrarea tainelor, ceea ce, faţă de 63 preoţi cercetaţi, reprezintă o proporţie redusă pentru acele timpuri. Că

de cele mai multe ori preoții fac slujbele în slavonește (« sârbește »), din partea juraților nu se arată nemulțumiri.

Pentru această atitudine a juraților însă sunt nemulțumiți examinatorii. Așa de ex. față de jurații dela Voivodenii mici, examinatorii fac observația că afară de unul, ceilalți sunt oameni foarte neînțelegători, iar imediat la Pajorta cetim: Și aceștia mărturisesc bine despre preotul lor, dar n'ar strica dacă și ei ar avea mai multă pricepere, pentru ca și adevărul lor să aibă mai multă crezare.

2. Calvinii aveau în Făgăraș biserica lor veche aproape de Piața Unirii de azi, pe țărmul stâng al râului Berivoi. La sfârșitul lui August 1658, Tătarii n'au putut cuprinde cetatea, dar au distrus orașul. Ei au ars și biserica reformată și, de sigur, și pe cea românească. Cea calvină a fost reclădită de principele Mihail Apafy, prin anii 1662—1663, în partea de miazănoapte a Pieții Unirii.

În vremea răscoalei lui Fr. Rákoczy II, cetatea Făgărașului a fost ținută de imperiali. Orașul a fost iară și ars, între 1704 și 1707. Biserica reformată a fost sdrobotită, la 1704, de tunurile din cetate, mai apoi turnul i-a fost doborât, sub pretextul că din el dușmanii spionau cetatea, în adevăr însă din ură față de calvini.

Acestora li s'a dat totuși voe să-și facă slujbele în biserica din cetate, până la 10 Febr., 1712, când au fost opriți. Au fost îndrumați să-și construiască altă biserică, dar mai departe de cetate, nu pe locul celei vechi. Astfel s'a zidit biserica actuală, pe un loc cumpărat, în cursul anilor 1712—1715.¹⁾

Ardealul trecuse prin lunga revoluție a lui Fr. Rákoczy, sfârșită la a. 1711. Curuți și Labanți pustiiseră țara, locuitorii erau împrăștiati. Parohienii reformați din Făgăraș nu erau în stare să-și zidească biserica, de aceea s'a format un comitet din marii nobili, cari au strâns fondurile de lipsă. E interesant că au cerut ajutor și dela voevodul Constantin Brâncoveanu, prin mijlocirea stolnicului Constantin Cantacuzino. Amândoi erau « vecini » cu Făgărașul, ca proprietari ai satelor Sâmbăta și Recea.

¹⁾ Aproape toate informațiunile de până aci sunt scoase din arhiva bisericii reformate din Făgăraș.

Publicăm aci scrisoarea stolnicului Cantacuzino, din care se vede că marele voevod binefăcător a dăruit bisericii reformate, pentru clădire, *200 taleri leoni sau 400 flori ungurești*. Până acuma el era cunoscut ca mare ocrotitor al bisericii ortodoxe din întreg Răsăritul. Personalitatea lui ni se arată acum și mai luminoasă: Nu-și precupeția banul când era vorba de vreo binefacere față de orice biserică creștină.

Stolnicul Cantacuzino pomeneste de o altă scrisoare a lui Constantin Brâncoveanu însuși, în legătură cu același dar. De sigur că s'ar da de ea, când s'ar cerceta actele privitoare la zidirea bisericii, acte cari nu sunt în arhiva bisericii și nici nu știm unde se păstrează.

Scrisoarea stolnicului Cantacuzino, pentru noi, e o dovadă mai mult despre relațiile destul de strânse, cari au existat și în trecut între Muntenia și Transilvania, îndemnând pe Constantin Brâncoveanu a priveghia asupra așezămintelor din Nordul Carpaților aproape ca și asupra celor din propria sa țară.

BCU Cluj / Central University Library Cluj

ANEXE (traducere

I

(pag. 1)

Cercetarea Preoților Districtului Țării Făgărașului, începută în Februarie, anul 1658.

1. Veneția de Jos

Oprea Mircan
Barb Burcea
Toader Șigmond
Stan Oancea
Stanciul Fâstac
Mani Piciorag
Dumitru Săcuiu, jude

Jurații satului.

Preoți aprobați

Popa Hherman
Popa Radul

Gramatici

Solomon, fiul popii Radul
Ion, fiul lui Radu Penciu
Dumitru, fiul popii Gherman

Popa Gherman e învinovăţit că n'a comunicat, la moarte, pe iobagul domnului Szegedi.

Aceşti preoţi sunt declaraţi că nu ştiu cele Zece porunci, iar Radul stă rău şi cu cititul.

2. Comăna de Jos

Bucur Rogojel
Stan Turţea
Stan Josanul
Stan Şerb
Radul Joban
Stănilă Suflea
Costea Mucenic

Juraţi. Aceştia mărturisesc bine despre preotul lor. Totuşi spun că săvârşesc serviciul mai ales pe limba sârbească.

Gramatic: Stan, alţii nu sunt. Şi acesta e surd.

Preoţi

Popa Neagoe. Ştie 'Tatăl nostru, Crezul, Zece porunci, şi să cetească (ştie) cam aşa.

(pag. 2)

3. Cuciulata

Radul Fuiorea, jude
Ion Chiuşdea
Oprea Tânjălă
Stanciul Tânjălă
Oprea Crănguţă
Radul Toader
Stoica Roşca
Mihăilă Crepşa

Juraţi. Aceştia mărturisesc despre preotul lor că cercetează câteodată, rar, cârciuma. Odată n'a ţinut nici predica de duminică.

4. Luşşa

Radul Omul
Radul Danciul
Stanciul Cloţara
Lud Bontea

Juraţi

Gramatic

Stan, fiul lui Aldea Chiușdea din Cuciulata; e orfan, n'are nici tată, nici mamă.

Preoți

Popa Stanciul Acest preot locuiește în Cuciulata, dar slujește și la Lupșa. Cetitul românește, Tatăl nostru și Crezul etc. le știe cam așa.

5. *Comăna de Sus*

Mani Pleșa
Stan Mija
Oprea Brezan
Bucur Șuteica
Oprea Drăghici
Stan Vodă
Mani Brotea

} *Jurați.* Aceștia mărturisesc bine despre preotul lor.

BCU Cluj / Central University Library Cluj

Gramatic

Lupul, fiul lui Mani Purcar, fiu de boier.

Preoți

Popa Dobre. Căsătorit a doua oară. Știe Tatăl nostru, cetitul, Crezul, Zece porunci.

(pag. 3)

6. *Veneția de Sus*

Stan Brânză
Roman Bacoș
Rad Pasere
Aldea Daicul
Bucur Roșca
Mani Șuteică
Radul Țitirează

} *Jurați.* Aceștia mărturisesc despre preotul din Veneția de Jos așa ca și cei de acolo.

Preot n'au în sat, ci servește uneori preotul Radul din Veneția de Jos.

7. *Holban*

Stanciul Putea (Pântec?)	}	<i>Jurați.</i> Despre preotul, juratul cu numele Banul Negrea, așa mărturisește că, deși l-a chemat în vremea boalei de moarte a fiului său, dar (preotul) nu s'a dus, și a murit necuminecat.
Banul Negrea		
Vasile Iepure		
Radul Căpraru		
Stoica Oltean		
Drăghici Muntean	}	

Aceștia *n'au preot* în satul lor, ci la ei servește popa Dragumir, preotul Poienii Mărului.

8. *Părău*

Radul Rață	}	<i>Jurați.</i> Aceștia mărturisesc despre buna purtare și știința preoților lor.
Mani Măneguț		
Făt Buta		
Neagoe Cârstea		
Roman Grasă		
Mani Nore	}	

Preoți

Popa Andrei	}	'Tatăl nostru, Crezul, Zece porunci și să cetească românește Testamentul, le știu cam așa.
Popa Ion		

Gramatici

Stanciul Făt	}	Căsătorii. Făt știe cet ibine, Bucur însă e absent.
Bucur Andrei		

(pag. 4)

9. *Vad*

Solomon Cârștian	}	<i>Jurați.</i> Aceștia răspund bine despre preoții lor și dintre ei unii știu bine și 'Tatăl nostru.
Idumir Bațcul		
Șandru Hara		
Idumir Frat		
Toader Burtea		
Drăghici Bungard		
Aldea Cozgarea	}	

Preoți

Popa Sin	}	Și aceștia știu Tatăl nostru, Crezul, Zece porunci; Sin știe și să cetească ¹⁾ , dar Radu nu (știe) atâta.
Popa Radul		

10. *Ohaba*

Ludul Avram	}	<i>Jurați.</i> Și aceștia mărturisesc bine despre preotul lor.
Dobrea Avram		
Stoica Colțea		
Stan Nartea		
Radul Codâia		
Radul Zelize ((Zeche?))		

Preotul lor: Popa Coman. Știe cam așa Tatăl nostru, Crezul, Zece porunci și să cetească.

BCU Cluj / Central University Library Cluj

Coman Pilecse	}	<i>Jurați.</i> Și aceștia mărturisesc bine despre buna purtare, știința și în- vățătura preoților lor.
Neagoe Pulecse		
Stan Popa		
Radul Vârșog		
Solomon Ștefan		
Vlad Tritul		
Stoica Bobei		

Preoți

Popa Oprea	}	Știu Tatăl nostru, Crezul, Zece po- runci și cetitul.
Popa Aldea		

Gramatici

Roman Dobre	}	Lipsesc amândoi.
Aldea Popii Oprea		

¹⁾ La 1666, Sin e făcut boer de principesa Ana Bornemissa. Vezi: Ioan cav. de Pușcariu, *Fragmente istorice despre boerii din Țara Făgărașului*, Sibiu, 1907, pag. 358.

12. Șercăița

Radul Bulbos, jude
 Ion Sfrighenciu
 Bărbat Sagan
 Roman Stupilă
 Șandru Digma
 Coman Todoran
 Coman Idumir

Jurați. Mărturisesc (bine) despre viața preotului și despre buna purtare a lui între ei. Despre știința lui însă spun că în biserica lor vorbește mai mult sârbește decât românește.

Preotul lor: Popa Mitrea. Știe Crezul, Tatăl nostru, nu (știe) Zece porunci. Are un fiu de 12 ani, ca *gramatic*. Tatăl știe cam așa și scrisoarea românească.

13. Bucium

Coman Tatul, jude
 Ion Albul
 Cârstian Bude
 Ion Dan
 Mani Manta
 Ion Muntean

Jurați. Și aceștia mărturisesc despre viața și buna purtare între ei a preotului lor.

Preotul lor, Popa Ionașcu. Știe Tatăl nostru, Crezul, nu (știe) Zece porunci. Nu prea știe să cetească nici scrisul românesc.

Gramatici are doi acest preot. Unul e fratele său mai mic, și celălalt e Cârstian Bude, fiu de țăran.

14. Hârșeni

Ion Lie, jude
 Oprea Doboriță
 Lazăr Buzar
 Oprea Stan
 Bucur Bănciulea
 Voicu Marciul
 Aldea Ciuciul

Jurați. Și aceștia mărturisesc bine despre viața, învățătura și buna purtare printre ei, ale preotului lor.

Preotul lor: Piopa Neagoe. Știe Tatăl nostru, Crezul, dar nu (știe) Zece porunci. Și la cetitul românește e aproape slab.

Garmatici are trei acest preot, dintre cari unul e însuși cumnatul lui, al doilea e fiul lui Bârsan Urs, al 3-lea e fiul fiului lui popa Petrea Șchiopul (?).

15. *Răușor*

Comșa Cotârcă, jude
Barb Fabian
Oprea Stoică
Comșa Cornea
Ceilalți lipsesc

Țurați. Aceștia au doi preoți și, precum raportează, câteodată e ceartă între ei. Incolo mărturisesc bine (despre ei). Preotul lor, popa Aldea e învinovătit pentru nebotezarea copilului lui Ivan Frățilă și pentru necuminecarea tatălui acestuiași.

Preoți

Popa Aldea
Acesta nu e aprobat:
Popa Comșa

Tatăl nostru, Crezul, Zece porunci le știu în felul cum le învățaseră mai înainte. Și cetitul românește (îl știu) așa și așa.

(pag. 6)

16. *Ileni*

Ion Botea, jude
Bucur Poponiță
Stan Alante
Radul Itul
Oprea Bobeș
Stoica Mihul
Cârștian Ghizdav

Țurați. Aceștia raportează despre preotul lor că vorbește mai mult sârbește decât românește. Și de altfel spun că e bețiv mai ales Comșa, care, ce e drept, e fiu din Ileni.

Preoții lor

Popa Comșa Ilereanul
Popa Comșa Beriveanul

(p. C. Ilercanul) știe stricat Tatăl nostru și Crezul. Și scrisoarea românească o cetește rău.

17. *Mărgineni*

Ion Şchiop, jude
 Stanciul Stan
 Stoica Fulic(ea)
 Bucur Lupenciu
 Roman Vasile
 Toader Pulpă
 Radul Botă

Juraţi. Aceştia acuză pe preoţii lor de beţie şi de cercetarea crâşmelor; şi serviciul îl săvârşesc mai adsea sârbeşte decât româneşte.

Preoţii acestora:

Popa Stanciu
 Popa Ilie
 Popa Oana
 Popa Ion

Gramatici sunt 4, trei dintre ei sunt fiii preoţilor, al 4-lea e ţăran.

18. *Toderiţa*

Moize (?) Ciobaş
 Ion Stoica
 Mani Şarlău
 Oprea Toma
 Stan Şarlău
 Mani Drăghiciu
 Ion Hăşman

Juraţi. Aceştia mărturisesc bine despre preotul lor, purtarea şi ştiinţa lui sunt cum se cuvine, după cât pricep ei.

Preotul lor: Popa Radul. Ştie Tatăl nostru, Crezul, Zece porunci, nu. Ştie ceti româneşte.

Gramatic. Stoica, frate mai mic al preotului, e fecior bătrân. Preotul de mai înainte, pe care l-au avut, s'a făcut călugăr şi în aceea stare locuieşte şi acuma în sat.

În acest sat mai e şi un alt gramatic, cu numele Ionaşcu, fiul preotului Ion. Ştie ceti rău scrisoare românească. S'a poruncit ca să meargă la Făgăraş, să înveţe.

(pag. 7)

19. *Mândra*

Oprea Gurgunea, jude
Comșa Moldovan
Oprea Bunea
Mihăilă Tarbă
Bucur Roșca
Radul Coleșoi

Țurați. Și ei mărturisesc, ce e drept, despre purtarea bună și știința preotului lor, dar după cum raportează ei și acela împlinește serviciul mai adeseori în limba sârbească.

Preotul lor, Popa Neacșa.
Gramatici sunt 2.

20. *Iași*

Bucur Lie, jude
Dan Neagoș
Stoica Scorțea
Bucur Scorțea
Șerban Draghiciu
Cârstea Mani
Stoica Neagoș

Țurații satului. Și aceștia mărturisesc bine despre purtarea și învățătura preotului lor, dar învățătura (*) a avut obiceiul să o săvârșească mai adesea pe sârbește.

Preotul lor: Popa Radul. Tatăl nostru, Crezul, Zece porunci și el le știe așa ca și ceilalți; (știe) și cetitul românesc cam așa.

Gramatici sunt doi, unul e din boieri, celălalt e fiu de țăran.

21. *Săvăstreni*

Aldea Pitar
Oprea Făt
Radul Micul
Ion Muntean
Luca Bărdaș
Stanciul Făt
Comșa Purdul jude

Țurați. Mărturisesc bine despre purtarea și învățătura preoților la amândurora, precum și conversațiile lor cu ei.

Preoții lor

Popa Aldea	}	Știu stricat Tatăl nostru, Crezul,
Popa Stan		Zece porunci; și cetitul scrisului românesc (îl știu) numai puțin.

Gramatici 4.

1. Hangul, fiul preotului Radul. 2. Ionașcu, fiul preotului Stan.
3. Marcul, fiul bătrânului Pitar. 4. Fătul, fiul lui Ion Pralea.

22. *Berivoii mici*

jude Coman Cazan	}	<i>Jurați.</i> Mărturisesc bine despre buna purtare, învățătura și știința preoților lor.
Aldea Stroia		
Radul Frat		
Oprea Tâmpa		
Stoica Micul		
Comșa Bălan		
Bucur Frat		

Preoții lor:

Popa Aldea	}	Știu stricat, și ei ca mai toți ceilalți
Popa Nicudă		Tatăl nostru, Crezul, Zece porunci.

Gramatici sunt doi, dintre cari unul e fiul preotului Aldea, celălalt e al lui Nicudă. Acesta e și căsătorit, celălalt e un copil lipsit de educație.

(pag. 8)

23. *Săsciori*

Stoica Botu iun. jude	}	<i>Jurați.</i> După cum raportează aceștia, amândoi preoții lor au purtare rea, sunt bețivi și bătauși. Nici slujba lor din biserică nu o îndeplinesc precum s'ar cere, ba încă, din pricina beției lor (năravului lor de a se îmbăta) s'a pierdut de câteva ori chiar și slujba bisericească de dumineca.
Stoica Botu		
Stoica Popa		
Stan Cascul		
Chiușdea Rodul		
Radul Pălae		
Stan Boștea		

Preoții lor.

Popa Ion
Popa Coman

Tatăl nostru, Crezul, Zece porunci,
le știu și ei stricat, ca mai toți
ceilalți, dar la cetitul scrisului so-
mănesc sunt rău amândoi.

Gramatic este un tânăr fecior, cu numele Radu, fiul preotului Ion, știe ceti rău scrisoarea românească.

24. *Copăcel*

Ion Pită
Bucur Bucurenciu
Radul Cozma
Stoica Baica
Marcu Iepure
Coman Luptate
Radul Manta

Țurați. Mărturisesc bine despre pur-
tarea bună a preoților lor, despre
învățătura și știința lor, numai că
și aceștia îndeplinesc serviciul lor
mai des sârbește.

Preoții lor.

Popa Ion. Știința acestuia, după felul lor (al preoților români), poate merge, dar n'ar strica dacă ar ști mai bine cetitul scrisului românesc.

Popa Vasile e absent.

25. *Berivoii mari*

Stoica Picioarea
Petraș Bărat
Radul Gheorghe
Stoia Bărat
Ștefan Nasea

Țurați. Mărturisesc bine în toate,
despre viața, învățătura și știința
preotului lor.

Preotul lor: Popa Radul, Știe Tatăl nostru, Crezul, Zece porunci, au ei obiceiul să le spună, așa precum (știe) și cetitul românesc.

26. *Recea*

Oprea Michiea
Bucur Pavel
Martin Cojocarul
Dumitru Robu
Tătar Matei
Bucur Tărchilă
Radul Goț

} *Țurați.* Mărturisesc bine despre viața
și învățătura preoților.

Preoți.

Popa Oprea ¹⁾
Popa Mani ¹⁾

} Știu în felul lor Tatăl nostru, Crezul,
Zece porunci; și scrisul românesc
mai așa, mai ales Mani.

Gramatic e fiul popii Oprea, căsătorit.

BCU Cluj / Central University Library Cluj (pag. 9)

27. *Dejani*

Bârsan Brișchin, jude
Radul Alde
Oprea Sin
Radul Cornea
Stoica Bobei
Mailat Brișchin

} *Țurați.* Ei fac bună laudă despre
purtarea morală și învățătura preo-
tului lor, numai că și acesta împli-
nește serviciul adescori sârbește.

Preotul lor: Popa Comșa Liseanu. Știe, după felul lor, Tatăl nostru, Crezul. Și scrisul românesc îl cetește cam așa.

Gramatic. 1. Un ficior tânăr, cu numele Vlad Drăghiciu, care s'a căsătorit nu de mult. Nu știe bine nici cetitul scrisului românesc, nici nu are bază la catehism. Se cere neapărat să meargă la școala românească.

Despre amândoi se face pomeaire și în însemnările de pe Triod-Penticos-
tarul slavonesc dela Netotu. Vezi: V. Literat, *Din Țara Oltului. Insemnări vechi
din biserici noi*, în «Țara Bârsei». An X, No. 4—6, Iulie—Dec. 1938, p.
316 = 317.

28. *Netotu*

Gavrilă Dumitru
 Oprea Bucșa
 Stoica Folea
 Radul Gruet
 Pătraș Clabul
 Stan Monea
 Oprea Buzunar

Jurați. Aceștia au doi preoți. Despre amândoi mărturisesc bine, atât despre purtarea morală, (cât și despre) știința și învățătura lor.

Preoți.

Popa Radul cel bătrân
 Popa Radul cel tânăr

Aceștia sunt oameni foarte simpli, mai ales cel mai bătrân nici nu vede să cetească, celălalt cetește așa și așa, și știe stricat Tatăl nostru și Crezul.

BCU Cluj / Central University Library Cluj

29. *Drăguș*

Radul Șerb, jude
 Oprea Comșa
 Bărbat Șandru
 Oprea Stoica
 Bărbat Vechete (Vichente?)
 Ion Țuna

Jurați. Aceștia mărturisesc bine despre cei doi preoți ai lor, cu privire la învățătura și purtarea morală a lor, numai că și acesta (sic! aceștia) nu pot părăsi scrisul sârbesc.

Preoți.

Popa Bărbat
 Popa Lazăr

Aceștia știu totul stricat: Tatăl nostru, Crezul, Zece porunci; și la cetit sunt rău, mai ales Bărbat.

Gramatici sunt 3. Unul e căsătorit, ceilalți doi sunt necăsătoriți. Cel căsătorit e fiul preotului Bărbat, Ionașcu, cetește scrisul românesc cam așa. Numele unuia necăsătorit e Gheorghe. Al 3-lea e fiul unui iobag de al Măriei Sale Doamnei noastre, și locuiește în mănăstirea Drăgușului. Acestora le e de lipsă învățătura în școală.

30. *Breaza*

Jude Senca Dateș
 Bucur Toma
 Bucur Ganea
 Oprea Bădilă
 Stoica Oancea
 Nicul Comșa
 Bucșa Frățilă

Jurați. Și aceștia mărturisesc (bine despre moralitatea, știința și învățătura preotului lor, întru cât pot ei face o judecată despre el.

Preot. Popa Stoica. Știe Tatăl nostru, Crezul, Zece porunci, după Catehism, nu așa stricat ca ceilalți și se și silește să învețe, cu toate că e om în vârstă.

(pag. 10)

31. *Ludișor*

BCU Cluj / Central University Library Cluj

Frățilă Coșda
 Aldea Pleșa
 Aldea Comaniciu
 Radul Ganea
 Aldea Drăghiciu
 Oprea Stroia
 Ion Boer

Jurați. După cum raportează aceștia, un preot al lor, anume popa Radul, mai întâi a trăit în concubinaj cu soția, cu care locuște acum și — cerând iertare comunității bisericești — locuiesc împreună. Despre ceilalți preoți mărturisesc bine, întru cât pot ei să judece.

Preoți.

Popa Mani
 Popa Stoica
 Popa Radul
 Popa Luca
 Popa Banciu

Tatăl nostru, Crezul, Zece porunci și cetitul românesc le știu, deși stricat; totuși Radul și Luca le-au învățat după Catehism, și le și știu.

Gramatici sunt trei: 1. Fiul popii Banciu, al 2-lea al lui Ionașcu Grama, al 3-lea al popii Mani.

32. *Lisa*

Vulcan Cațavei
 Ion Cobia
 Micul Șerb
 Aldea Marcea
 Radul Monea
 Aldea Lupul
 Oancea Marcea

Preoți.

Popa Mani
 Popa Marcu
 Lipsește popa Bârsan

Jurați. Aceștia mărturisesc bine despre preoți, după cât pot ei judeca; după cum spun ei, fac mai adesea serviciul sârbește.

Tatăl nostru, Crezul, Zece porunci le știu stricat, și cetitul slab. Mani totuși știe mai bineșor.

33. *Dridif*

Șandu Banciu
 Aldea Șerban
 Comșa Cioară
 Ion Coleșa
 Bucșa Nen
 Barbu Romcea
 Barbu Toflea

Preoți.

Popa Toma. Acesta întrece pe ceilalți cu privire la știință.

Popa Comșa. Și acesta știe stricat Tatăl nostru, Crezul, etc.

Gramatici sunt doi. Unul e Nen, care e căsătorit, celălalt e Bucșa, care e necăsătorit.

Jurați. Despre preoții lor, întru cât pot judeca ei după înțelegerea lor slabă, mărturisesc bine; numai că îndeplinesc sârbește slujba bisericască.

34. *Voivodenii mari*

Toader Pleșa
 Stanciul Boanta
 Ion Hâlmul
 Mani Teleu
 Aldea Giurgiu
 Radul COTONA
 Bucur Nistor

Jurați. Despre preoții lor mărturisesc așa ca Dridișenii, mai sus.

Preoți.

Popa Mani. Acesta știe după Catehism Tatăl nostru, Crezul, etc.

Popa Stan. Aceasta e mai jos decât Mani, atât ca privire la știință, cât și la viața lui.

Gramatici 2. Amândoi necăsătoriți și le e de lipsă învățătura în școală.

(pag. 11)

35. *Voivodenii mici*

Bucur Căbuz
Coman Cercel
Barb Oana
NB. Mani Cercel
Mani Ifternie
Radul Șerb
Aldea Aldeș

Țurați. Despre preoții lormărturisc
așa și așa; dar afară de unul
(poate cel însemnat cu NB) sunt
oameni foarte nepricepuți.

Preotul lor. Popa Stanciul. Acesta e un bătrân foarte neînvățat, i-a scăzut și lumina ochilor.

36. *Pojorta*

Oprea Bors
Bărbat Iele
Șandru Zârnovan
Bucur Bărbat
Dumitru Bârsan
Comșa Petru

Țurați. Și aceștia mărturisesc bine
despre preotul lor, dar n'ar strica
dacă și ei ar avea mai multă pri-
cepere, pentru ca și certificatul lor
să poată avea mai multă crezare.

Preotul lor: Popa Cordea. Slab în știință.

37. *Sâmbăta de Sus. Observare*

Oprea Buta
Oprea Vlăgărea
Coman Toacă
Toader Pulțea (Pilțea?)
Radul Pocan
Oprea Nartea

Țurați. Despre preoții lor mărturi-
sesc ca mai sus.

Preoți.

Popa Comșa
Popa Radul

} Amândoi știu stricat Tatăl nostru,
Crezul, Zece porunci etc. și cetitul
slab.

Observare. Din partea domnului Preda Vornicul nu s'au înfățișat nici preoții, nici jurații; de ce gânduri au fost îndemnați și de ce spirit au fost ațâțați, nu se știe.

38. *Viștea de jos*

Radul Stoia
Ivan Dan
Ion Albul
Ion Dulea
Oprea Comșulea
Streza Potcoavă
Petraș Trușcă

} *Ţurați.* Despre preoți mărturisesc tot
aşa ca mai sus.

Preoți.

Popa Ioan
Popa Comșa

} Stau slab cu ştiința.

(pag. 12)

39 *Sămbăta de jos*

Radul Ion
Oprea Dragumir
Oprea Molduvan
Coman Ţipea
Oprea Mareş
Toader Mareş
Cârstea Aldoia

} (*Ţurați*). Despre preotul lor mărtu-
risc bine.

Preotul lor: Popa Ion. E slab la cetitul scrisului românesc.

II (traducere)

(Membrilor de toate categoriile ai bisericii reformatе din Făgăraş) le doresc după inima mea toate binecuvântările sufleteşti şi trupeşti şi bunuri de mântuire.

Primind cu cinste scrisoarea Excelențelor Voastre, scrisă mie la 26 Noemvrie, din ea am înțeles despre cererea Excelențelor Voastre către Ilustrul Voevod al Munteniei, Măria Sa, pentru un ajutor la zidirea bisericii din Făgăraș a Excelențelor Voastre. In privința căreia n'am trecut cu vederea, după dorința Excelențelor Voastre, să stăruiesc după puțința mea, înaintea Măriei Sale Voevodului Munteniei, pentru lucrul Excelențelor Voastre, drept care Măria Sa a și poruncit să se numere la mâna curierului Excelențelor Voastre două sute de taleri leoni, adecă patru sute de florini ungurești, ceea ce Excelențele Voastre o pot înțelege mai pe larg din scrisoarea Măriei Sale.

Eu însă și după asta, în orice Vă pot servi Excelențelor Voastre după puțința mea puțință, nu numai cu dragă inimă nu o trec cu vederea, ci mai mult voi socoti-o ca un câștig și noroc al meu.

După cari, recomandând pe Excelențele Voastre pazei Indurătorului Dumnezeu, rămân al Excelențelor Voastre totdeauna binevoitor vecin, servitor.

Târgoviște, 6 Dechemvrie 1713.

(ss) Constantinus Cantacuzénus

ANEXE

I

(pag. 1)

Examen Pastorum Districtus Terrae Fogaras Anno 1658 Febr. inchoatum.

1. Alsó-Venicze

Opre Mirkán
Bárb Burcse
Thoader Sigmond
Sztan Oáncsa
Sztancsul Fusztuk
Many Picsorágh
Dumitru Szekuj Biro

} *Falu Esküttej.*

Confir(malt) Papok

Popa Germán
Popa Ráduly

Grammatikok

} Salamo(n)(,) Ráduly pap fia
} Iuon(,) Ráduly Pencs fia
} Dumitru(,) Popa German fia.

Popa German avar vádoltatik hogy az Szegedi ur jobbágyát halálakor nem communicálta.

Ezen fen declaralt papok nem tudgyák a' 'Tiz Parancsolatot Ráduly penigh az olvas(a s)ban is rossz.

2. *Alsó-Komána*

Bukur Rogosel
Sztán Turcze
Sztán Zoszanul
Sztán Serb
Ráduly Joban

Esküttek. Ezek a papjok felől jól testálnak, a tanítást mind az által racz nyelven mondják hogy peragálja gyakrabban.

Grammatik. Sztán több nincs, s ez is süket.

Papok

Popa Nyagoj. Pater nostret, Credot, 'Tiz parancsolatot tudja, volasni is alkalmasint.

(pag. 2)

3. *Kucsuláta*

Raduly Fujore biro
Iuon Kúsde
Opra Tensála
Sztancsul Tensála
Opra Krenkucza
Raduly Thoder
Sztojka Roska
Mihajla Krepsa

Esküttek. Ezek ugy testaltak a papjok felől hogy néha neha el latogata' korcsmára. Vásarnapi praedica(ti)ot is mulatot el egyszer.

4. *Lupsa*

Raduly Omul
Ráduly Dáncsul
Sztáncsul Kloczára
Lud Bonte

Esküttek.

Grammatik

Sztán. Kucsulati Alde Kúsde fia;
árva, sem attia, sem annyja.

Papok.

Popa Sztancsul. Ez a' pap Kucsulátán lakik, de Lupsára is szolgál.
Az olá olvasást, Mi Atiankot s- Credot etc. tudja alkalmasint.

5. *Felső-Komána*

Mány Plessa
Sztán Misa
Opre Brezan
Bukur Süteke
Opre Dragics
Sztán Vode
Mány Brute

Esküttek. Ezek jól testálnak az
papjok felől.

BCU Cluj / Central University Library Cluj

Grammatik

Lupul, Many Purhar, fia, boerfi.

Papok

Popa Dobre. Masodsor hazasodot. Mi Atiankot, olvasást, Credot,
Tiz Parancsolatot tud.

(pag. 3)

6. *Felső-Venicze*

Sztán Brinza
Roman Bakos
Rád Paszszere
Algye Dajkul
Bukur Rosk(a)
Many Süteke
Raduly Titireza

Esküttek, Ezek a' szerent testalk az
Alsó Veniczey pap felől mint az
oda valók.

Papjok nincs falujokban, hanem az Alsó Veniczey Ráduly pap
szolgál néhánykor.

7. *Holbák*

Sztáncsul Putek
 Banul Nyegre
 Vaszily Iepure
 Radul Kaprarul
 Sztojka Oltán
 Dragics Muntán

Esküttek. Papjok felöl Bánul Nyegre
 nevü esküt úgy testál hogy noha
 hitta fia halalos betegseginek idején,
 de el nem ment, s communicálatlan
 halt meg.

Papjok ezek(ne)k nincsen falujokban, hanem az Pojána Marului
 pap, popa Dragumir szolgál kösztük.

8. *Parro*

Raduly Rácza
 Mány Manyégutz
 Fet Buta
 Nyagoj Kirszte
 Román Grasze
 Mány Nore

Esküttek. Papjok jo maga viseletireoi
 és tudománjarol ezek testalk.

Papok

Popa András
 Popa Iuon

Mi Atiankot, Credot, Tiz Parancso-
 latot és oláhul a' Testamentumat
 olvasni alkalmasint tudják

Grammatikok

Sztancsul Fet
 Bukur Andras

házasok. Fet jól tud olvasni, Bukur
 penigh absens.

(pag. 4)

9. *Váád*

Salamon Kirsztján
 Idumir... Baczkul
 Sandru Hara
 Idumir Frat
 Thodor Burte
 Dragics Bungard
 Alde Kozgare

Esküttek. Ezek a papjok felöl jól
 felelnek, s közüllük némellyik jól
 tudja a Mi Atiánkot is.

Papok.

Popa Szin
Popa Ráduly

} Ezek is tudják a' Mi Atiankot, Credot, Tiz Parancsolatot; olvasni is tud Szin, de Ráduly nem annyira.

10. *Ohába*

Ludul Abraham
Dobre Abraham
Sztójka Kolcze
Sztán Nárte
Raduly Kodiye
Raduly Zelike (Zekke)

} *Esküttek.* Ezek is jól testalk a' papjok felől.

Papjok.

Popa Koman. Mi Atiankot, Credot, Tiz Parancsolatot és olvasni, alkalmasint tud.

11. *Sinka*

Koman Pulyeksze
Nyagoj Pulyeksze
Sztán Popa
Raduly Virsogh
Salomon Stephan
Vlád Tritul
Sztójka Bobej

} *Esküttek.* Ezek is papjok jó magaviseletéről és tudományásol, s tanításáról jól testalk.

Papok

Popa Opre
Popa Alde

} A' Mi Atjánkot, Credot, Tiz Parancsolatot és az olvasást tudják.

Grammatikok

Roman Dobrul
Alde Popi Opre

} Absentes uterque.

12. *Sarkanyicza*

Raduly Bulbosz biro
 Iuon Szfrigencs
 Barbát Szágan
 Roman Sztupila
 Sandru Digna
 Koman Todoran
 Koman Idumir

Esküttek. Az Pap életireol, s köztök jó magaviseletirül, testalk; tudomannyáról penigh azt mondják hogy ráczul többet beszél templumjokb(an) mint oláhul.

(pag. 5)

Papjok. Popa Mitre. A' Credot, Mi Atiánkot tudgja, a' Tiz Parancsolatot nem. Egy fia vagyon 12 esztendő *Grammatik* szamban. Az átyia az oláh írást is alkalmasint tudja.

13. *Bucsum*

Koman Tátul, biró
 Iuon Albul
 Kirsztian Bude
 Iuon Dán
 Mány Mánta
 Iuon Muntean

Esküttek. Papjok élete s közsteok való jó magok viseletireol ezekis testalk.

Papjok. Popa Ionásko. Az Mi Attiankot, Credot tudgja, a' Tiz Parancsolatot nem: Olvasni is nem igen tud oláh írást.

Grammatikja ezen papk ketteő. Egygyik Ocse s-az más Kirsztian Bude paraszt ember fia.

14. *Herszeny*

Ion Lie biró
 Opre Doboricza
 Lázár Buzár
 Opre Sztan
 Bucur Buncsule
 Vojk Márcsul
 Alde Csucsul

Esküttek. Ezek is jól testalk élete, tanítása s közsteok való jó magaviseletéről papjokk.

Papjok. Popa Nyagoj. Az Mi Attiankot, Credot tudja, de a' Tiz Parancsolatot nem, s-az oláh olvasásban is majd gyárlo.

Grammatikja ezen papk vagyon haro(m), kikk egygyike maga sogora, masodikja Barszan Ursz fia, 3-dik Popa Petre Skiopul (?) fiának a' fia.

15. *Rusor*

Komsa Kotiske b(iró)
Barb Fábjan
Opre Sztojke
Komse Kornye
Caeteri Absentes

Esküttek. Ezekk két papjok vagyon, s a' mint referálják, néhánykor vagyon veszekedes egymás köszt, egyéb iránt jól testalk. Ivan Fraczila gyermekinek meg nem keresztelesivel vádoltatik az papjok popa Alde és ugyan enne attíanak nem communicálásával.

Papok

Popa Alde
Ez nem Confir. Popa Komsa

Mi Attyánkot, Credot, Tiz Parancsolatot tudk a' szerint a' mint azelőt tanulták volt. Az oláh olvasást is imigy amugy.

(pag. 6)

16. *Illyen*

Juon Bote, biró
Bukur Poponicze
Sztán Alante
Raduly Itul
Opre Bobes
Stoika Mihul
Kirsztian Gizdav

Esküttek. Ezek a' papjok felől azt referálják hogy ráczul beszél többet, mint oláhul, s egyéb iránt is részes(ne)k mondják, főképpen Kom-sát, a' ki ugyan Illyen is.

Papjok

Illyeni — Popa Komsa
Berivoj Popa Komsa

Az Mi Attiankot, Credot corrupte tudgya, az oláh írást is roszzszul olvassa.

17. *Margsina*

Juon Skiop, biro
 Sztáncsul Sztán
 Sztojka Fulik
 Bukur Lupencs
 Roman Vaszily
 Thoder Pulpe
 Raduly Bote

Esküttek. Ezek a' papjokat részeskedessel s korcsomak latogatásával vadolják; a' szolgálatot is raczul viszik gyakrabban végben mint oláhul.

Papjok (ezek(ne)k

Popa Sztáncs
 Popa Ilie
 Popa Ona
 Popa Iuon

Grammatikok vannak nr. 4, harman a' papok fiai, 4-dik paraszt ember

18. *Thodoricza*

Majze (?) Csobás
 Juon Sztojka
 Many Sárlo
 Opre Thoma
 Sztán Sárlo
 Mány Dragics
 Juon Keszmány

Esküttek. Ezek a' magok papjok felől jól testalk, az maga viselete s tudommánnya illendőképpen vagyon, az ő módjok szerint.

Papjok. Popa Ráduly. Mi Attyánkot, Credot tud, de a 'Tiz Parancsolatot nem. Oláhul olvasni tud.

Grammatik. Sztojka a' papk öcse, eoregh legény. Elebbeni papjok a' ki volt, calugerre lőt, s azon állapotban lakik most is a' faluban.

Ezen faluban, vagyon más grammatik is, Jonasko nevü, popa Iuon fia, oláh írást rosszszul tud olvasni; meg van hagyva hogy Fogarasban mennyen tanulni.

(pag. 7)

19. *Mondra*

Opre Gurgune, biro
 Komsa Molduvan
 Opre Bune
 Mihaile Tárba
 Bukur Roska
 Raduly Kolesai

Esküttek. Papjok jo maga viselesi-ről, s tudomannyáról testalk ök is ugyan, de a' mint referálják az is gyakrabban rácz nyelven viszi végbe a' szolgálatot.

Papjok: Popa Nyaxa.
Grammatik vagyon 2.

20. *Jáás*

Bukur Lie, biro
 Dán Nyagos
 Sztojka Szkorcze
 Bukur Szkorcze
 Serban Dragics
 Kerszta Mány
 Sztojka Nyagos

Falu Esküttej. Ezek is jól testalk papjokk maga viseleteről, s tanittásáról, de a' tanítást raczulszokta gyakrabban perágalni.

Papiok. Popa Ráduly. Mi Atyánkot, Credot, Tiz Parancsolatot mint a: többi eois a' szerent tudja, oláh olvasás is alkalmasint.

Grammatik vagyon nr. 2. Egygyik boér, a más paraszt fi.

21. *Szevestrény*

Alde Pitár
 Opre Fet
 Raduly Mikul
 Iuon Muntán
 Luka Bardas
 Sztancsul Fet
 biro Komsa Purdul

Esküttek. Mind a' két papjok magok viseletiről, s tannittásokról is, s velek való conversatiojokról jól testalk

Papiok.

Popa Alde
 Popa Sztán

Mi Attiankat, Credot, Tiz Parancsolatot corrupte tudjak, az oláh irask olvasásatis csak mediocriter.

Grammatikok: no. 4.

1. Hangul, popa Raduly fia. 2. Jonasko, popa Sztan fia. 3. Markiul, az eoregh Pitar fia. 4. Fetul, Iuon Prale fia.

22. *K. Berivoi*

biro Koman Kázán
Alde Sztroje
Raduly Frat
Opre Tompa
Sztojka Mikul
Komsa Balán
Bukur Frát

Esküttek. Papjok jó magaviseletekről, tanításáról és tudományokról jól testalk.

Papiok

Popa Alde
Popa Nikude

Mi Attiankot, Credot, Tiz Parancsolatot ökis corrupte, mint szinte mások tudják.

Grammatikoj vannak nr. 2. Kikk egygyike Popa Alde fia, az más Nicudeje. Ez házas is, az másik neveletlen gyermek.

(pag. 8)

23. *Szeszcsor*

Sztojka Boto jun. biro
Sztojka Boto
Sztojka Popa
Sztan Kászku
Küsde Rodul
Raduly Palae
Sztán Boste

Esküttek. Ezek a' mint referálják mind a' ket papjok rossz magok viselői, részegesek, s verekedők. Templumbeli szolgálatiokat sem viszik úgy végben a' mint kívántatnék, sőt részegeskedések miat a' vasarnapi templumbeli szolgálat is egynehányszor mult el.

Papjok.

Popa Iuon
Popa Koman

A Mi Attiánkot, Credot, Tiz Parancsolatot tudják corrupte ökis mint szinte a' többi, de az oláh írást olvasásában rosszazak mind kettő.

Grammatik vagyon egy Raduly nevü ifiu legényke, popa Iuon fia, oláh írást roszszul tud megholvasni.

24. *Kapocsel.*

Juon Pita
Bukur Bukurencs
Raduly Kozma
Sztoika Bajka
Márkul Jepure
Koman Luptate
Raduly Mánta

Esküttek. Papjaikk jo magok vise-
lésekről, tanittásokról, s-tudoman-
nyokrol jól testalk, csak hogy szol-
galattiokat ezekis raczul peragaljak
gyakrabban.

Papjok.

Popa Juon. Ennek az eő módjok szerént való tudománnya meg-
lehet, de az oláhirás olvasását nem ártana ha jobban tudná.

Popa Vaszilie absens.

BCU Cluj / Central University Library Cluj

25. *N. Berivoi*

Sztoja Piczore
Petras Barat
Raduly Georgy
Sztoja Barát
Stephan Násze

Esküttek. Papjok eletireol tanitta-
sarol és tudományáról jól te-
stálnak mindenekben.

Papjok.

Popa Raduly. Mi Attiankot, Credot, Tiz Parancsolatot a' szerént
a' mint ők szokták mondani tudja, s az oláh olvasást is.

26. *Récse*

Opre Mikije
Bukur Pavel
Martin Kosokárul
Dumitru Robu
Tatár Mate
Bukur Terkila
Raduly Gocz

Esküttek. Az papok eletireol s-ta-
nittasáról jól testalk.

Papok

Popa Opre
Popa Mány

Mi Atyánkot, Credot, Tiz Parancsolatot tudjak az eő módjok szerént, az oláh írást is alkalmasint, főkepen Mány.

Grammatik vagyon popa Opre fia, házas.

(pag. 9)

27. *Desány*

Berszán Briskin, biro
Raduly Alde
Opre Szin
Raduly Kornye
Sztójka Bobei
Majlad Briskin

Esküttek. Papjok erkölcsiről s tanittasáról jó commenda(ti)ót tésznek csak hogy ez is ráczul viszi gyakorta az szolgálatot végbe.

Papjok.

Lészai Popa Komsa. Az eo módjok szerént Mi Atyánkot, Credot tudgya. Az oláh írást is alkalmasint olvassa.

Grammatik. 1. Dragics Vlád nevű ifiu legény, ki nem régen házasodot megh, se oláh írást olvasni nem tud jól, sem penigh a' Catechismusban fundatus, szükségesképpen az oláh Scolába kelletik menni.

28. *Netot*

Gabrilla Dumitru
Opre Buxa
Sztójka Folye
Ráduly Greucz
Petrás Klabul
Sztán Mónya
Opre Buzunar

Esküttek. Papjok ezek kettő, mind a' kettő felől jól testálnák mind erkölcsiről, tudományáról es tanittasáról.

Papok

Popa Ráduly senior
Popa Ráduly junior

Ezek igen simplex emberek, kíváltképpen az idősbik nemis lát olvasni, a' másik imigy amugy olvas, es mind Mi Atyánkot, Credot corrupte tud.

29. *Dragus*

Raduly Serb, biro
 Opre Komsa
 Barbat Sandru
 Opre Sztojka
 Barbat Vekete
 Juon Czuna
 Dan Buzilecse

Esküttek. Ezek két papjok felől tanításokra, s erkölcsökre nevezve jól testalk, csak hogy ez is a' rácz írást nem hagyhatta.

Papok

Popa Barbat
 Popa Lazar

Ezek mind Mi Atyánkot, Credot, Tiz Parancsolatot corrupte tudjak, az olvasásban is rossz, főképpen Barbat.

Grammatik vagyon nr. 3. Egygyik házas, a' ketteje nőtelen, a' házas, popa Barbát fia, Ionásko alkalmasint olvassa az oláh írást. Az egygyik nőtelennek neve Górgy. Az 3-dik Aszszoniunk ő Nga Jobbágya fia, s az Dragusi Monaszteriában lakik. Ezek szükséges az Scolába való tanulás.

30. *Bráza*

Biro Szenka Dátes
 Bukur Thoma
 Bukur Gánye
 Opre Badila
 Sztojka Oáncsa
 Nikul Komsa
 Buxa Fraczila

Esküttek. Ezek is papjok erkölcsé, tudománnya, s a tanítása felől testalk, a' menyiben iteletet tudk föle tenni.

Pap.

Popa Sztojka. Az Mi Atyánkot, Credot, Tiz Parancsolatot tudja a Catechesis szerint, nem olyan corrupte mint a' teobbi, s- igyekezik tanulni, noha idős ember.

(pag. 10)

31. *Ludissor.*

Fraczila Kosda
 Alde Plessa
 Alde Kománics
 Ráduly Gánye
 Alde Dragics
 Opre Sztroje
 Juon Boer

Esküttek. Ezek a' mint referálják egy popa Raduly nevü papjok elsőben a' mely feleségivel most lakik paráznául élt, s- Eccl(esi)a követvelak(na)k edgyüt. Az több papok felől jól testálnak, a menyiben ítéletet dudk tenni.

Papok.

Popa Many
 Popa Sztojka
 Popa Raduly
 Popa Luka
 Popa Bances

Az Mi Atyánkot, Credot, Tiz Parancsolatot, és az oláh olvasást tudják, jól lehet corrupte, mind az által Raduly is Luka a Catechesis szerint tanulták, studják is.

Grammatikok vannak No 3.: 1. Popa Bances fia. 2-dik Grama Jonaskoje, 3-dik. Popa Manye.

32. *Lésza*

Vulcán Kaczave
 Juon Kobe
 Mikul Serb
 Alde Marcse
 Raduly Monye
 Alde Lupul
 Oanca Marcse

Esküttek. Ezek a' papok felől a' menyiben íteletet tehe znek jól testalk, ráczul viszik a' szolgálatot gyakrabban végben, a' mint mondják.

Papok

Popa Many
 Popa Márk
 Absens Popa Berszan

Mi Attyankot, Credot, Tiz Parancsolatot corrupte tudk, az olvasást is mediocriter, Many mint az által jobbacsbán tud.

33. *Dridiff*

Sandru Báncs
Alde Serban
Komsa Csore
Iuon Kolesa
Buxa Nen
Bárb Romcsa
Barb Toffle

Esküttek. Papjok felöl a' menyiben vékony értelmek szerént iteletet tehetnek jól testálnak, csak hogy a templumbeli szolgólatot raczul peragajdk.

Papok.

Popa Thamas. Ez excellalja a' teoóit tudományra nézve.

Popa Komsa. Ez is corrupte tudja a' Mi Attyáinkot, Credot etc.

Grammatik vagyon 2. Egygyik Nen, ki házasa, a' másik Buxa, ki nőtelen.

34. *N. Vajdaffalva*

Thoder Plessa
Sztancsul Bonta
Juon Helmul
Mány Czelő
Alde Gsurgs
Raduly Kotona
Bukur Nisztor

Esküttek. Papjok felöl similiter testálnak ut supra Dridifienses.

Papok.

Popa Many. Ez Catechesis szerint tudja a' Mi Attyáinkot, Credot etc.

Popa Sztan. Ez mind tudományára, s mind elete(re) nézve aláb való Mánynál.

Grammatikok Nr. 2. Nőtelen mind kettő s szükséges a' Scoában való tanulás.

(pag. 11)

35. *Kis Vajdafalva*

Bukur Kabur
Koman Csercse.
Barb Ona
NB. Mány Csercsel
Many Iftemje
Ráduly Serb
Alde Aldeş

Esküttek. Papjok felöl testálnak imiggy amugy, de egygyen kívül igen értetlen emberek.

Papjok,

Popa Sztáncsul. Ez igen tudatlan öreg ember, szemével is megfogyatkozott.

36. *Posorita*

Opre Bos
Barbált Jele
Sándru Zernovan
Bukur Barbát
Dumitru Berszán
Komsa Petru

Esküttek. Ezek is papjok felől jól testalk de nem ártana ha ezekben is több értelem volna hogy testimoniumjok jobb hitele lehetne.

Papjok: Popa Korde. Mediocris a' tudományban.

37. *Felső Szombatfalva* Not.

Opre Buta
Opre Vlágare
Koman Toke
Thoder Pulcze
Raduly Pokan
Opre Nárte

Esküttek. Papjok felől similiter testalnak ut suprá.

Papok

Popa Komsa
Popa Ráduly

Mind Mi Attyánkot, Credot, Tiz Parancsolatot etc. corrupte tudk, olvasást is mediocriter.

Notandum: Praeda Vornik uram reszsziről sem papok, sem penigh esküttek nem compareáltak, quibus inducti respectibus et que moti spiritu? nescitur.

38. *Alsó-Vist*

Ráduly Sztoje
Jvan Dán
Juon Albul
Juon Dulye
Opre Komsulye
Szetreza Patkoev
Petras Truska

Esküttek. Papok felől si(mil)iter testalnak ut supra.

Papok.

Popa Ivan	}	mediocriter vannak'a tudományban.
Popa Komsa		

(pag. 12)

39. *Alsó-Szombatff.*

Ráduly Iuon	}	Papjok felöl jól testalk.
Opre Dragumir		
Opre Molduvan		
Koman Czipé		
Opre Mares		
'Thoder Mares		
Kirszta Aldoje		

Papjok.

Popa Juon. Gyarló az oláh írás(na)k olvasás(a)ban.

II

SCRISOAREA DELA 6 DECEMVRIE 1713, A LUI
CONSTANTIN CANTACUZINO

Az főgarasi Reformata Ecclesiának Milgos, Tekintetes, Nemes és Nemzetes Tagjainak közönségessen, Istentől minden Lelki s Testi Áldásokat, és üdvességes jókat szívem szerint kívánom.

Az Kgltek 26-ta Novembris nékem írott levelét becsülettel vévén abból az Kgltek a Milgos Havasalföldi Fejedelem(ne)k ő Ngának az Kgltek Fagárasai Templomának felépítésére segítség iránt való tett Instantiáját meg értettem. Kihez képest a Kglmetek Kévánsága szerint, a Milgos Fejedelem előtt tehetségem szerint a Kgldek dolgát promoteálni el nem mulattam, a mint is ő Nga az Kgltek Expressusi kezébe két száz oroszlanys tallérokot az az négy száz magyar forintokat olvastatni parancsolt, melyet az ő Nga Leleveléből Kgltek bővebb(en) megértheti. En pedig ez után is valamib(en) vékony tehetségem szerint Kgltek(ne)k szolgálhatok, nemcsak tiszta jó szívvél

el nem mulatom, hanem inkább nyereségnek és szerencsémnek fogom tartani.

Melyek(ne)k utána az Ur Isten Kegyelmes oltalmába ajánlván Kglteket maradok mindenkor Kglmeteknek kész jóakaró szomszédja, szolgája.

Tergovest, 6-tâ X-bris 1713.

(ss) Constantinus Cantacuzénus

Adresa dinafară:

Az Fagarasi Reformata Ecclesiának Milgos, Tekintetes, Nemes és Nemzetes Tagjainak Közönségessen becsülettal adassék.

Făgăraş

Sigil mic, pe ceară neagră, cu emblema Cantacuzinilor: vultur cu două capete şi coroane, cu literele: KSKT (Constantin Cantacuzino Stolnicul).

(Scrisoarea se găseşte în pachetul 30, sub Nr. 306, al bisericii reformate din Făgăraş).

DIETELE TRANSILVANIEI ȚINUTE SUB DOMNIA LUI MIHAIU VITEAZUL

(1599—1600)

Mihaiu-Vodă Viteazul a convocat, ca stăpân al Transilvaniei, patru diete. Două la Alba-Iulia, una la Braşov şi una la Sebeş. Cea din urmă, chemată pentru ziua de 1 Septemvrie 1600 la Sebeş, nu s'a mai putut ţinea fiindcă nobilimea răsculată nu s'a dus la Sebeş, ci la Turda, pregătind lupta dela Mirislău, nenorocită pentru Domnul român.

Cine va citi în întregime hotărârile dietelor, al căror text se tipăreşte aci în traducere românească, îşi va putea da seama de greutatea pe cari le-a întâmpinat Domnul român din partea celor trei « naţiuni transilvane », înmănunchiate în dietele, de cari a trebuit să ţină seama chiar şi Mihaiu, cuceritorul Transilvaniei. Părţi din hotărârile dietelor au fost cunoscute şi până acum. D-l prof. I. Lupaş ne-a dat în cartea d-sale: *Istoria unirii Românilor* mai multe fragmente

din hotărârile primei diete, ținută la Alba-Iulia în zilele de 20—28 Noemvrie 1599¹⁾, precum și părțile privitoare la preoții și iobagii *români* din Transilvania din hotărârile votate în dieta a treia, convocată tot la Alba-Iulia în zilele de 20—27 Iulie 1600²⁾). Monografia d-lui prof. P. P. Panaitescu asupra lui *Mihaiu Viteazul* reproduce deasemenea părți din aceste hotărâri³⁾. Textul românesc respectiv însă e mai puțin precis, aci, decât în studiul d-lui Lupaș, probabil fiindcă traducerea a făcut-o un literat, nu un istoric.

Textul original al acestor diete e tipărit de istoricul maghiar Alexandru Szilágyi în vol. IV din *Monumenta Comititalia Regni Transylvaniae*. Textul dietei a doua, ținută la Brașov în zilele de 12—15 Martie 1600, este inedit. Documentul original mi-a fost pus la dispoziție de d-l Ștefan Meteș, directorul Arhivelor Statului din Cluj, pentru a-l folosi la cursurile ce le-am ținut despre Mihaiu Viteazul în anul universitar 1937—1938 la Cluj, suplinind în anul respectiv catedra de Istoria veche a Românilor⁴⁾. Tot pentru cursuri am făcut și traducerile de mai jos din limba ungurească, străduindu-mă să redau textul original pe cât posibil mai fidel și, firește, în întregime.

Cele mai mari greutăți le-am întâmpinat la citirea textului cuprinzând hotărârile dietei a treia. Cine va deschide vol. IV al *Mon. Com. Regni Transylvaniae* din posesiunea bibliotecii *Institutului de Istorie Națională din Cluj* la pag. 520—529, unde se reproduce textul unguresc al acestei diete, va rămânea uimit de mulțimea greșelilor pe cari le-a constatat d-l prof. I. Lupaș, confruntând textul acesta al lui Szilágyi cu textul documentului aflător în arhiva fostei Universități săsești din Sibiu. În textul lui Szilágyi d-l prof. Lupaș a găsit nu mai puțin de 170 greșeli de transcriere. E adevărat că documentul din arhiva dela Sibiu nu este documentul original al dietei, ci o copie contemporană, însă anumite părți din textul dat de Alexandru Szilágyi au greșeli de sens, pe cari nu le-am putut înțelege

¹⁾ I. Lupaș, *Istoria unirii Românilor*. București, Fundația Culturală Regală «Principele Carol», 1937, p. 127—130.

²⁾ Idem, *ibidem*, p. 136—138.

³⁾ P. P. Panaitescu, *Mihaiu Viteazul*. București, Fundația Regele Carol I, 1936, p. 164—168.

⁴⁾ Mulțumesc d-lui Ștefan Meteș și aci pentru bunăvoința cu care mi-a dat să folosesc documentul din posesia Arhivelor Statului din Cluj.

decât călăuzit de îndreptările făcute de d-l prof. I. Lupaș în temeiul confruntării cu textul păstrat la Sibiu.

Urmează acum traducerea românești. Am menținut preambulele și epilogurile latinești, deasemenea și împărțirea pe puncte a hotărîrilor, date de Al. Szilágyi, deși în original semnul grafic al punctelor lipsește. Hotărîrile die'ei a doua le-am înșirat deasemenea pe puncte, cu toate că și aci originalul nu are semnul grafic al punctelor.

I. DIETA DELA ALBA-IULIA DIN 20-28 NOEMVRIE 1599

Traducerea românească

Nos Michael Valachiae transalpinæ vajvoda, sacratissimæ caesareæ regiaeque maiestatis consiliarius, per Transylvaniam locumtenens, et eiusdem cis Transylvaniam partiumque ei subiectarum fines exercitus generalis capitaneus etc. Memoriae commendamus tenore praesentium significantes quibus expedit universis. Quod spectabiles, magnifici, generosi, egregii, nobiles caeterique status et ordines trium nationum hujus regni Transylvaniae, et partium ditioni huic subiectarum, in generalibus eorum comitiis ad diem 20. novembris anno domini 1599. hic Albae Juliae ex edicto nostro celebratis congregati, exhibuerunt et praesentaverunt nobis quosdam infrascriptos articulos, in eisdem comitiis paribus ipsorum votis et unanimi consensu conclusos; supplicantes nobis humilime: ut nos universos eos articulos, omniaque et singula in eisdem contenta, ratos, gratos et accepta habentes, nostrum illis consensum benevolum, pariter et assensum praeberere dignaremur. Quorum quidem articulorum tenor talis est.

Articuli dominorum regnicolarum trium nationum regni Transylvaniae et partium Hungariae huic ditioni subjectarum in generalibus eorum comitiis ad diem 20. novembris anno domini 1599. Albae Juliae celebratis conclusi.

[1] Deoarece toate puterile și stăpânirile sunt dela Dumnezeu, credem că prin grija Sfinției Sale, prin milostivirea arătată nouă și prin buna hotărîre a întregii creștinătăți ai ajuns Măria Ta, în această

vreme de luptă împotriva cumplitului dușman păgân, Principe al nostru milostiv, pentru care lucru ne silim neconținut să-i fim mulțumitori, că până în această vreme ne-a păzit cu milostivire în dulcea noastră patrie de orice dușman, rugându-ne și acum Sfinției Sale: ca să putem rămânea în dulcea noastră patrie sub milostiva și sânguitoarea ocrotire a Măriei Tale, spre mărirea numelui cel sfânt al Lui și spre lățirea și mărirea numelui și gloriei Măriei Tale. În această adunare am înțeles dorința Măriei Tale, potrivită cu împrejurările vremii de acum, că adevărat Măria Ta dorești dela noi două lucruri spre binele și dăinuirea sărmanei noastre patrii: întâi, să fie hrană potrivită și cuviincioasă în orice timp și în orice loc, ca Măria Ta să nu duci lipsă nici de hrană, nici de bani, cari sunt nervul războiului, fără de cari nu e cu putință războirea, după Dumnezeu.

[2] În ce privește hrana, Măria Ta, văzând marea scădere a țării în deosebi pentru nutreț, hotărîm să se dea de fiecare poartă 8 banițe de făină de grâu și 8 banițe de ovăs, sau de orz; de câte 10 porți o vită de tăiat. Pentruca cei săraci să nu fie scăzuți nici ei, hotărîm: în loc de o căblă clujană de făină, adică în loc de 8 banițe, să dea un florin, iar în loc de o căblă de ovăs, adevărat 8 banițe clujene, patruzeci de bani; săracii cari n'au nici orz, nici ovăs, să aducă seacă, al cărei preț să fie de 60 de bani, iar al orzului așijderea.

Vitele de tăiat să fie prețuite de judele târgului; dacă omul sărac nu poate da o vită, să dea trei oi.

Deoarece prețul grâului e mare și acum, și e în creștere, după cum vedem cu ochii, de ceeace să ne ferească Dumnezeu, Măria Ta să-l îngrădească după împrejurări; de darea hranei să nu fie scutite moșiile nimănui, nici ale Măriei Tale, nici ale domnilor, nici ale nobililor. Sașii vor lua parte și ei, după obiceiul lor, în aceeași măsură la purtarea sarcinei. Aceia cari vor aduce în tabără hrană spre vânzare să nu fie supărați de nimeni, ci să o vândă cum vor putea, căci astfel de negoț pacinic aduce pretutindeni belșug. Am înștiințat pe Măria Ta că ovăsul crește la Secui, dar cum va fi voia Măriei Tale, ne vom supune.

Deoarece Măria Ta ai dat Secuilor libertatea, după amintirea oamenilor ei aveau potrivit cu vechea lor libertate astfel de lege, că de câteori se schimba principele, ori se căsătorea, din câte șase boi se lua unul pe seama principelui, ceeace ei numiau frigerea

boilor; această dajdie s'o ia Măria Ta și acum, căci cu ea își va putea împlini Măria Ta o mare parte din trebuințele Curții și ale oștirii.

Clujul, Aiudul și 'Turda, fiind așezate chiar în drumul țării, și 'Turda și Aiudul fiind și acum cuprinse de oștire, au greutateți nenumărate, să fie scutite de darea hranei și a banilor, iar celelalte orașe să dea hrană pentru oaste, fiecare după puterile sale.

[3] În ce privește partea a doua a dorinței Măriei Tale, banii, nervul cu care se poartă războiul, ne-am înțeles că, deși țara e așa de stricată și pustiită, cum ști și vezi cu ochii Măria 'l'a, cu toate acestea pentru dănuirea patriei, pentru unirea noastră cu creștinătatea și pentru bunăvoința noastră față de Măria Ta, din dragă voie făgăduim Măriei 'Tale câte 6 florini de fiecare poartă; 3 florini să fie plătiți până în a 25-a zi dela data acestor articole, iar ceilalți 3 florini iarăși până în ziua a 25-a de atunci înainte; de această dare să nu fie scutită averea nimănu, nici a Măriei Tale, nici a domnilor. Cei cu moșiile neimpuse, precum au plătit mai înainte 3 florini, acum fiind darea îndoită, îndoit să plătească și ei. Orașele libere să plătească și ele, după puterile lor de mai înainte, darea vremurilor de acum.

La dajdia aceasta să contribue și Sașii, după obiceiul lor; să contribue însă și Sărbii, cari se află în țară, astfel ca Sărbul, care are casă proprie în țară să dea un florin, iar cel ce nu are casă, să fie scutit.

Tot astfel și Grecii și alți negustori veniți din țări străine, să plătească fiecare după averea și negustoria sa.

Locurile și satele arse în cursul acestui războiu să fie scutite de dare. Ne rugăm Măriei Tale ca Măria Ta să primești acestea cu bunăvoință și cu milostivire dela noi, și după aceasta, dacă ne va ajuta Dumnezeu, nu vom fi spre scăderea Măriei Tale.

[4] Deoarece adesea nu se poate încasa darea din pricina sărăciei, șpanii să prindă, în cazurile acestea, pe iobagii nemeșilor din satul sau de pe moșia respectivă și să-i poată ținea prinși până ce vor achita darea, iar unde ar fi rămas moșia nemeșască pustie, fără iobagi, șpanii să încaseze darea de pe altă moșie a nemeșului cu pricina.

[5] După cum te-ai milostivit Măria 'l'a a făgădui, să aduni oastea la un loc anumit și să cureți drumurile țării de tâlhari, să scoți ostașii din casele nemeșilor și te străduiești spre binele nostru, pentru

toate acestea vom sluji Măriei Tale ca Domnului nostru milostiv; ne rugăm Măriei Tale să fie acestea după făgăduința milostivă a Măriei Tale, ca trăind în pace sub ocrotirea Măriei Tale, să fim mai potriviți pentru slujba Măriei Tale și a patriei.

[6] Fiindcă în cursul războiului iobagii, ne mai voinđ să asculte de noi, au săvârșit felurite necuviințe, ne rugăm Măriei Tale să porunciască șpanilor din județe, să vestească, ca toți iobagii să asculte și după aceasta, ca mai înainte, de domnii lor și să le fie supuși, așa încât darea Măriei Tale și hrana oștirii s'o putem aduna și administra mai ușor și să putem fi și noi omni ex parte de folos în slujba Măriei Tale și a patriei.

Sunt plângeri, milostive stăpâne, că unii Sârbi și fugari ce locuiesc în această țară, trecând de partea vagabonzilor, au săvârșit multă răscolire; rugăm pe Măria Ta să poruncească căpitanului-general să-i pedepsească pe acești fel de oameni.

Deoarece sunt și unii nemeși cari, trecând în oastea Măriei Tale, au făcut pagube și au prădat, hotărîm ca astfel de nemeș să fie silit să se prezinte personaliter et rationem facti reddere; dacă a fost judecat și va face apel, apelul să i se primească, el însă intra tempus revidende appellationis să fie închis la dispoziția șpanului și să nu fie slobozit la cererea nimănu, apelul să fie judecat, iar dacă nu se va prezenta să fie proscris. Acestorfel de păcătoși, rugăm pe Măria Ta, să nu le dea nicio iertare. Acest fel de purcedere să se urmeze și pentru Secui.

[7] Fiindcă Măria Ta, la rugămintea noastră, vrea să înfrâneze și să judece în officio pe Cazacii și pe alții cari au năvălit în mahalalele orașelor, au jefuit tot ce au găsit și au amenințat orașele cu foc, — pentru aceasta vom sluji Măriei Tale ca Domnului nostru milostiv.

[8] Ne-am plâns Măriei Tale despre niște bieți nemeși, cari deși ar fi depus jurământul de fidelitate în fața Măriei Tale, totuși moșiile lor, rămase din străbuni, sau zălogite, au fost cerute de alții dela Măria Ta; cum Măria Ta ne-ai dat un răspuns milosiv și astfel de moșii rămase din străbuni, sau zălogite, ori cumpărate cu bani ni le-ai lăsat, pe seama acelor nemeși și pe seama noastră, vom sluji pentru aceasta Măriei Tale.

[9] Moșiile rămase din străbuni, sau zălogite, ori cumpărate cu bani, ale celor morți sau pieriți în războiu — și cerute de alții dela

Măria Ta — dacă au rămas văduve sau orfani, să nu-i scoți Măria Ta pe aceștia din posesiunile lor, nici să le dai în mâna altora, dinpotrivă chiar dacă au fost luate de alții, să fie restituite văduvelor și moștenitorilor și Măria Ta să faci lege, și cum va statori legea așa să rămână, după legile vechi ale țării.

[10] Am hotărât despre servitorii fugiți: să fie restituiți, de pretutindeni, sub pedeapsă capitală ¹⁾, după articolele din trecut, adăugând că pe servitorii fugiți în orașe, sau cari vor fugi, judele e dator a-i da îndată și de facto, sub pedeapsă capitală, în mâna acelora dela cari au fugit; dacă vre-un nobil ar face apel la jude și judele nu ar împlini cele de cuviință, rămâne asupra lui prețul servitorului și, dacă l-ar achita, stăpânul vechiu să poată ținea un orășean în locul lui, iar servitorul fugit să poată fi urmărit pretutindeni.

[11] Am mai hotărât ca acei bieți nemeși, cari din cauză de boală, sau temându-se de vagabonzi, n'au putut veni aci să facă jurământ de credință, să poată face jurământul după această dietă, înaintea șpanilor rezidenți ai scaunelor sau înaintea reprezentanților lor, după obiceiul vechiu; pentru absențele lor de până acum să nu fie pedepsiți.

Nu vorbim despre domnii și despre cei mai mari, cari au plecat în alte țări, ori n'au voit să vină la dietă.

Casele și vitele văduvelor sau ale orfanilor de nemeși, cerute de alții dela Măria Ta, rugăm pe Măria Ta ca, luând pe acești săraci sub ocrotirea milostivă a Măriei Tale, să le restituie orice li s'a luat, păzindu-i cu milostivire de orice violențe.

[12] Pentru promisiunea de a restituie cu milostivire moșiile unor nemeși, luate de slujbașii Măriei Tale din Buia ²⁾, Monor ³⁾ și din alte locuri, vom sluji Măriei Tale ca unui stăpân milostiv.

[13] Am hotărât, ca servitorii fugiți sau pierzători de vreme, dacă ar fi intrat printre Cazaci sau printre alți oșteni ai Măriei Tale, cu voia Măriei Tale să fie restituiți stăpânilor lor.

[14] Am rugat pe Măria Ta, ca Măria Ta să ne țină generaliter pe noi în țară în toate privilegiile și scrisorile noastre; pentru

¹⁾ Sub poena homagii.

²⁾ Bolya = Buia, jud. Târnava-Mare.

³⁾ Monor, jud. Năsăud.

milostivul răspuns ce ne-ai dat că vei respecta toate privilegiile, scrisorile și libertățile noastre, în afară de donațiunile făcute de principele Sigismund ¹⁾, vom sluji Măriei Tale, ca stăpânului nostru milostiv.

[15] S'a hotărît ca în vremurile acestea orice nemeș a păgubit pe vecinul său nemeș sau ne nemeș, fie în persoana, fie în moșiile sau în vitele lui, acești fel de nemeși să fie pedepsiți de către șpani în cea dintâi zi de judecată, fără întârziere și fără nici o amânare.

[16] Pentru că Măria Ta ai slobozit pe Nicolae Gávai, Francisc Budai și Ștefan Kakas să se întoarcă în această țară, la Măria Ta, și să-și stăpânească în pace moșiile rămase din strămoși, sau zălogite, și alte vite, vom sluji Măriei Tale, ca stăpânului nostru milostiv.

[17] Am mai hotărît, cu privire la vechii iobagi ai nemeșilor din Secuime, cari s'au înscris între Secuii liberi, nefiind Secui ci iobagi, stăpâniți în pace înainte de cel dintâi atac, să fie restituiți stăpânilor lor, iar în viitor astfel de iobagi moșteniți să nu mai fie primiți între Secui. Tot astfel casele rămase din bătrâni, moșiile, câmpurile arătoare, fânațele, lacurile, pădurile, morile, apele, locurile de mori și orice moșteniri nemeșești aparținătoare lor dela început și pe cari le-au stăpânit în pace până acum, să rămână pe seama nemeșilor și să le stăpânească liberi ca moștenirea lor proprie.

Sunt apoi și iobagi de aceia, pe cari nemeșii i-au adus, din alte părți, pe moșiile lor din Secuime, cari nu sunt Secui, ci sau Români, sau Sași, sau Unguri; am hotărît ca să rămână și ei în liniște la vechii lor stăpâni, iar Măria Ta să dai porunci aspre către toți căpitani scaunelor secuiești să fie respectată hotărîrea și aprobarea aceasta a Măriei Tale de domnii Secui.

[18] În ce privește pe Sași, cari nu sunt mai puțin însemnați în țara aceasta, plângându-se de mari lipsuri și jafuri din partea vagabonzilor, am hotărît cu învoirea milostivă a Măriei Tale: ca nici domn, nici nemeș, nici servitor și nici un om de orice rang ar fi, umblând printre ei, să nu cuteze a le lua ceva cu puterea, ci acelor cari doresc adăpost, să li se dea adăpost, iar de ar avea trebuință de ceva să li se dea pe bani și dacă ei de bună voie ar oferi cuiva ceva, să rămână la judecata lor.

¹⁾ Báthory.

[19] Poștele, cari umblă cu scrisorile Măriei Tale, să se țină de ceea ce stă scris în ele: o poștă să primească un cal, dacă sunt două poște, doi cai, dar căruțe să nu se dea nimănui, afară de cazul când s'ar spune anume acest lucru în scrisoarea Măriei Tale. Cine va cere cai și căruțe în afară de scrisorile Măriei Tale, aceluia să nu i se dea nimic. Dela astfel de poște să adune Măria Ta, prin domnul cancelar, scrisorile, ca poștele să nu mai poată umbla cu asemenea scrisori.

Deoarece se poate întâmpla ca iobagii, din cauza dărilor apăsătoare, să fugă, dorind libertatea, între Secuii liberi, trecând darea lor mărită asupra altor săraci, se hotărăște că orice iobag care ar fugi acolo dinaintea dărilor și n'ar voi să se reîntoarcă la vechiul lui stăpân, să fie spânzurat; Măria Ta să dea de știre tuturor căpitănilor din scaunele secuiești și să le porunciască să respecte și ei această hotărâre.

[20] În sfârșit Măria Ta făgăduiești că vei face jurământul după obiceiul și datina celorlalți principii creștini pentru păstrarea libertății patriei; vom sluji Măriei Tale, pentru aceasta, ca stăpânului nostru milostiv.

Nos itaque praemissa supplicatione annotatorum dominorum regnicolarum trium nationum regni Transilvaniae et partium Hungariae huic ditioni subjectarum etc. praescriptos universos articulos, ac omnia et singula in eisdem contenta ratos gratos et accepta habentes, praesentibusque literis nostris inseri et inscribi facientes, nostrumque illis consensum praebentes clementer acceptavimus ac probavimus, ratificavimus et confirmavimus, prout acceptamus, approbamus, ratificamus et confirmamus; offerentes nos benevole, quod praemissa omnia in omnibus suis punctis, clausulis et articulis tam nos ipsi observabimus, quam per alios quoslibet ubique per nostram ditionem firmiter et inviolabiliter observari faciemus. Harum nostrarum vigore et testimonio literarum mediante. Datum Albae Juliae vigesima octava die mensis Novembris, anno domini 1599 ¹⁾).

¹⁾ Textul unguresc e publicat mai întâiu de Iosif Kemény și Ștefan Kovács în *Erdélyország Történeti Tára*, Vol. I, p. 234—244, de unde îl reproduce Alex. Szilágyi în: *Monumenta Comitalia Regni Transylvaniae*, Budapest, 1878, Tom. IV, p. 429—437.

II. DIETA DELA BRAȘOV DIN 12—15 MARTIE 1600

a) Textul original

Nos Michael Valachiae Transalpinæ vaivoda, sacrae caesareæ regiaeque majestatis consiliarius, per Transylvaniam locumtenens, eiusdemque cis Transylvaniam ac ditionum partiumque ei subiectarum fines exercitus generalis capitaneus etc. Memoriae commendamus tenore praesentium significantes quibus expedit universis. Quod magnifici domini ac egregii nobiles coeterique status et ordines trium nationum hujus regni Transylvaniae in partialibus eorum comitiis ad diem duodecimum mensis Martii, anno domini millesimo sexcentesimo in civitate Coronensi ex edicto nostro celebratis congregati, exhibuerunt nobis et praesentaverunt quosdam infrascriptos articulos, in eisdem comitiis paribus ipsorum votis et unanimi consensu conclusos, supplicantes nobis humilime: ut nos universos ac singulos eos articulos, omniaque et singula in eisdem contenta ratos, gratos et accepta habentes, nostrum illis consensum benevolum pariter et assensum prebere dignaremur. Quorum quidem articulorum tenor talis est:

Articuli dominorum regnicolarum trium nationum regni Transylvaniae in partialibus eorum comitiis ad diem duodecimum mensis Martii, Anno domini millesimo sexcentesimo in civitate Coronensi celebratis conclusi.

[1] Nagy hálákat adunk kegyelmes urunk az mii kegyelmes Istenünknek, hogy mii oltátul fogva Nagyságodat mutatta ő felsége kegyelmes fejedelmünknek lenni, az oltátúl fogva Nagyságodnak oly kegyelmes gondviselése volt reánk, hogy édes hazánkban minden ellenségek ellen békével és csendesen meghmaradtunk. Könyörgünk ő szent felségének, hogy ez utánnis Nagyságodat mindenekben úgy vezérellie és igazgassa, kii legyen mind az szeghény hazának és minniájunknak meghmaradására, az Nagyságod jó hírének nevének kiterjedésére és az egész keresztiénségnek javára és épülésire.

[2] Látván azért és meghgondolván Nagyságodnak az praesidium és külömb külömbféle hadainak tartására való sok köldségét és naponként való szükségét, noha az mint Nagyságod megtapasztalhatta országunknak és az szeghénségnek sok fogyatkozását úgy annyira, hogy majd mindenüktől exhauriáltatunk, mindazáltal az mire az

úrsten elégségessé teszen bennünket, mint ez ideig ez utánnis Nagyságodnak semmi üdőben meg nem akarunk fogyatkozni.

[3] Igerünk azért Nagyságodnak kapuszám szerénth hada népe tartására négy négy forintot, felét a dato praesentium és jövődő huszadik napra, felét pedig az után mégh huszadik napra az Nagyságod tárházába éppen és fogyatkozás nélkül beszolgáltatni, mely tereh viselésre az szász uraink iz az ő módjok szerént ígerik magokat. Az rovatlan heliek pedig ezen adóban harmad részen kívül annyit contribuálnának mint ennek előtte való közelbik gyűlésben felvete adóban; könyörgünk Nagyságodnak mint kegyelmes urunknak, hogy Nagyságod tekintene az szeghénségnek sok fogyatkozását, vegye kegyelmesen tőlünk ez után is, valamire eleget teszünk, Nagyságodnak semmiben nem akarunk megfogyatkozni.

[4] Miért pedig hogy Nagyságodnak az harminczadok jövedelmében nagy fogyatkozását láttjuk, az szeghénség is pedig kiváltképpen az buzának árrából adhattja meg az adót, végeztük, hogy Magyarországon és Havasalföldön kívül semmi heliekre az buzát ki ne vihessék, hanem tulajdon csak Magyarországon és Havasalföldében. Mely dolog ellen ha ki cselekednék attúl priváltassék és meg is büntetessék.

[5] Vagyon nagy panaszkodás az nemességtúl, hogy az lakságon való jobbágyság földes uroknak nem akarnának szolgálni, sőt némelliek öléssel és egyéb méltatlan dologgal illetnék őket. Végeztük azért, hogy mint az előtt ez után is minden helieken levő laksági jobbágyság az földes uroknak szolgáljanak, szavokat fogadgiák, túllők halgassanak és mindenekben az elébi állapattiokhoz tarcsák magokat, mert ha ki az ellen cselekszik mindenüt persecuálhassák és fejével érje megh, ha pedig földéről akár mely nevezetes heliekre mennének is minden helyekről tartozzanak ki adni.

[6] Tetszet ez is, hogy valamely jobbágyság az lakságról és városokról is vagy az adónak megh nem adhatása miat vagy egyéb aránt az Székely földre ment volna, azokat is minden heliekről az Capitánok és egyéb tisztviselők sub amissione offitii tartozzanak restituálni.

Ha ki pedig az laksági jobbágyság közül az szabad Székeliak közzé beiratta volna magát, azokat is sub eadem poena tartozzanak ki adni. Az kik pedig ez ideig be nem irattattanak azok ez után is be ne irattassanak.

Nos itaque praemissa supplicatione praefatorum dominorum regnicolarum nobis modo qui supra porrecta benigne ex audita et admissa praescriptos universos et singulos articulos ac omnia et singula in eisdem contenta ratos, gratos et accepta habentes, praesentibus literis nostris verbo tenus inseri et inscribi facientes, nostrumque illis consensum praebentes, benevolum pariter et assensum acceptavimus, approbavimus, ratificavimus et confirmavimus. Offerentes nos benevole, quod praemissa omnia et singula tam nos ipsi observabimus quam per alios quospiam ubique per ditionem nostram firmiter observari faciemus harum nostrarum vigore et testimonio literarum mediante. Datum in civitate Coronensi die decima quinta mensis Martii, anno domini millesimo sexcentesimo.

† Io Mihail V[oevo]d. (Iscălitură cirilică).
(L. S.)

(Pe verso la pag. 4: Pro civitate Colosvár).

BCU Cluj / Central University Library Cluj

b) Traducerea românească

După preambulul latinesc:

[1] Înălțăm rugăciuni fierbinți către milostivul Dumnezeu pentru-că, de când ni te-a trimis pe Măria Ta să ne fii Principe milostiv, ai avut atâta grijă milostivă de noi, încât am putut rămânea în dulcea noastră patrie, împotriva tuturor dușmanilor, cu pace și în liniște. Ne rugăm Sfinției Sale ca să îndrepte pașii și să conducă pe Măria Ta și de acum înainte întru toate, ca să fie spre dăinuirea bieteii noastre patrii și a noastră a tuturor, spre lățirea faimei și a numelui Măriei Tale și spre binele și întărirea întregii creștinătăți.

[2] Văzând și judecând cheltuelile multe și trebuințele zilnice pe cari le ai Măria Ta cu întreținerea curții și a feluritelor oști, nu vom fi spre scăderea Măriei Tale nici de acum înainte, cum n'am fost nici până acum, din ceeace ne va da Dumnezeu cu prisosință, cu toate că Măria Ta ai putut oblici marile lipsuri ale țării și ale săracimii, fiind aproape secătuiți.

[3] Făgăduim, astfel, Măriei Tale pentru întreținerea oștirii, de fiecare poartă, câte patru florini; jumătate să fie plătiți cinstit și fără scădere la cămara Măriei Tale până în a 20-a zi dela data de azi,

iar jumătatea cealaltă până în ziua a 20-a de atunci înainte; aceste sarcini vor fi purtate și de Sași după obiceiul lor. Locurile neimpuse să contribuie la această dare, în afară de $\frac{1}{3}$ parte, cu darea stabilită în dieta de mai înainte. Ne rugăm Măriei Tale, domnului nostru milostiv, să privească Măria Ta lipsurile sărăcimii, și să primească acestea cu milostivire dela noi și și după aceasta, atât cât vom putea, nu vom fi întru nimic spre scăderea Măriei Tale.

[4] Deoarece am văzut marile lipsuri ale Măriei Tale în ce privește veniturile treizecimilor, iar sărăcimea poate plăti darea mai ales din vânzarea grâului, am hotărît ca grâul să nu poată fi exportat în alte părți în afară de Ungaria și de Țara-Românească, ci numai în Ungaria și în Țara Românească. Cine va face altfel să i se ia [grâul] și să fie pedepsit.

[5] Sunt plângeri mari din partea nobilimii că iobagii nu vor să mai slujească domnilor lor, iar unii au început să-i ucidă și să le facă tot felul de necuviințe. Hotărîm ca iobagii de pretutindeni să slujească și să asculte de stăpânii lor și de acum înainte, ca în trecut, să fie supuși și să fie întru toate în stările de mai înainte; iar aceia cari nu vor face astfel să fie pretutindeni urmăriți și să plătească cu capul; fugind de pe moșii, oriunde, să fie restituiți.

[6] Am hotărât și aceasta, ca toți iobagii, dela țară sau din orașe, cari ar fugi dinaintea dărilor sau din alte pricini pe pământul Secuilor, să fie restituiți, de pretutindeni, de către căpitani și de către alți funcționari, sub pedeapsa pierderii slujbei.

Aceia dintre iobagii dela țară cari s'au înscris între Secuii liberi, să fie restituiți și ei sub aceeași pedeapsă. Cei neînscriși până acum să nu poată fi înscriși nici de aci înainte.

Urmează finalul latinesc și iscălitura.

III. DIETA DELA ALBA-IULIA DIN 20—27 IULIE 1600

Traducerea românească

Nos Michael Valachiae Transalpinæ et Moldaviæ vayvoda, sacratissimæ caesareæ regiaeque majestatis consiliarius et per Transylvaniam locumtenens. Memoriae commendamus tenore praesentium significantes quibus expedit universis. Quod spectabiles et

magnifici generosi et egregii nobiles coeterique status et ordines trium nationum regni hujus Transylvaniae et Partium Hungariae ditioni huic subjectarum, in generalibus eorum comitiis ad vigesimum diem mensis Julii, anno domini millesimo sexcentesimo in civitate nostra Alba Julia, ex edicto nostro celebratis, congregati, exhibuerunt et praesentarunt nobis quosdam infrascriptos articulos, in eisdem Comitiis paribus ipsorum votis et unanimi consensu conclusos, omniaque et singula in eisdem contenta ratos, gratos et accepta habentes, nostrumque illis consensum praebentes, benevole acceptare, approbare, ratificare ac confirmare, ac tam nos ipsi observare quam per alios quospiam, ubique per hanc ditionem firmiter observari facere dignaremur. Quorum quidem articulorum tenor talis est:

Articuli dominorum regnicolarum trium nationum regni Transylvaniae et partium regni Hungariae, ditioni huic subjectarum, in generalibus eorum comitiis ad vigesimum diem mensis Julii, Anno domini millesimo sexcentesimo hic Albae Juliae celebratis, conclusi.

Milostive stăpâne, am înțelese din vorbele Măriei Tale grija și milostivirea Măriei Tale față de noi, precum și ceea ce dorește Măria Ta dela noi în aceste împrejurări.

Mai întâi ne bucurăm și înălțăm rugăciuni fierbinți către Dumnezeu, că Sfinția Sa ne-a ținut, până în acest ceas, patria și pe noi în aceste vremuri de războaie sub protecția Măriei Tale. Ne rugăm Sfinției Sale ca și de aci înainte să-și întindă această milostivire și bunătate asupra noastră. Vedem că și de aci înainte Măria Ta te străduiești să-ți îndrepti toate intențiunile, cu prisosință, pentru scăparea biete noastre patrii de dușmanii din afară și pentru starea ei liniștită și pacinică, pentru care bună pornire și sentimente milostive față de noi ale Măriei Tale dorim, ca Dumnezeu să binecuvinteze pe Măria Ta, să dea putere și ajutor Măriei Tale ca să avem și de aci înainte pace și rămânere sub cârmuirea Măriei Tale, pentru care osteneală și purtare de grijă a Măriei Tale noi te vom sluji ca pe stăpânul nostru milostiv.

[1] În ce privește dorința Măriei Tale, o vedem în două lucruri: întâi, în plățirea banilor pentru întreținerea oștirii, a doua, în participarea noastră la războiu. Cu toate că astfel de cheltueli, milostive stăpâne, trebuie suportate de satele sărace, și ele sunt în lipsuri — Măria Ta ști bine aceasta — totuși, pentru că întreținerea oastei nu

poate fi fără cheltueli și concedierea oștenilor n'ar fi spre folos, nu voim să fim nici acum, cum n'am fost nici în trecut, spre scăderea Măriei Tale, sau a patriei, din ceeace ne-a dat Dumnezeu.

Făgăduim, astfel, Măriei Tale pentru întreținerea oastei și pentru diferite alte cheltueli de fiecare poartă 6 florini; 3 florini să fie plătiți până în a 20-a zi dela data acestor articole, iar 3 florini până în a 20-a zi de atunci înainte.

Sașii să suporte greutatea în aceeaș măsură cu noi, după obiceiul lor, de asemenea și locurile neimpuse și libere, și orașele și locurile impuse; după cum au plătit mai înainte 6 florini, așa să plătească și acum. Ne rugăm cu umilință Măriei Tale, stăpânului nostru milostiv, ca văzând starea neasemănat de nenorocită a satelor noastre, să primești acestea cu milostivire dela noi. Și și de aci înainte, pe cât ne va ajuta Dumnezeu, nu vom fi niciodată spre scăderea Măriei Tale și a patriei.

[2] În ceeace privește participarea noastră la războiu: vom fi gata cu călăreții și cu pedestrașii noștri; așteptăm semn dela Măria Ta și ceeace ne va cere Măria Ta noi ne vom ținea, după trebuință, de cele stabilite.

[3] Ne plângem, mai departe, că iobagii și slugile tocmita ne fug dinaintea dărilor și trec între călărașii și pedestrașii Măriei Tale, unii apoi între haiduci, alții între pedestrașii din cetăți, de unde ne amenință cu uciderea și cu devastarea. Deasemenea trec la boeri și la alți slujitori ai Măriei Tale.

Hotărîm ca astfel de slugi și iobagi fugiți să fie restituiți în grabă de pretutindenii. Iar după aceasta nimeni să nu poată primi astfel de iobagi și slugi.

[4] Aflând, apoi, că mulți oameni lipsiți și neplătiți au trecut între lefegii Măriei Tale, cari din ceas în ceas ne pradă și ne strică satele, rugăm pe Măria Ta să urmărească prin cei mai mari, fără întârziere, pe ostași și găsind printre ei astfel de vagabonzi și rătăcitori, să fie pedepsiți; și cu asprime să poruncească căpitanilor și hodnogilor să nu mai primească de aci înainte astfel de oameni.

[5] S'a hotărât ca în aceste vremuri, dacă nevoia o va cere, să fim și noi gata pentru războiu; iar în nici o casă nemeșcască ostași, călărași sau pedestrași să nu poată sălășlui, ci dacă au sălășluit până

acum în unele locuri Măria 'Ta să-i scoți de acolo, ca să putem fi îndestulători în slujba Măriei Tale.

[6] Fiindcă s'a înmulțit pretutindeni numărul răufăcătorilor, ne rugăm Măriei Tale să poruncească prin scrisori generale șpanilor din județe, precum și orașelor, să alunge și să pedepsească pretutindeni pe răufăcători; pentru alungarea lor orașele să fie silite, la nevoie, să dea ajutoare pentru întreținerea drabanților.

[7] Am hotărît cu privire la acei nemeși dintre noi cari, după venirea Măriei Tale în această țară, au năvălit asupra caselor noastre și ne-au jefuit vitele, să poruncească Măria Ta șpanilor ca din vitele acestor fel de vagabonzi să fie satisfăcuți cei păgubiți, iar în ce privește pe cei abuzivi să fie judecați după forma sumară.

[8] Se întâmplă și lucruri ca acestea: unii nemeși — mai ales în timpul când eram în Moldova cu domnii boieri — au prins pe boieri cu plângeri mincinoase cuprinzând moșii și, când cei păgubiți au voit să-și apere drepturile, au pus mâna pe moșiile lor. Ne rugăm Măriei Tale să poruncească domnilor boieri să nu se amestece în astfel de lucruri, căci treburile noastre ni le descurcăm noi cu legea; să nu ne turbure pe noi în așezămintele noastre. Iar cei cari vor umbla cu astfel de plângeri mincinoase de aci înainte, și minciuna plângerilor se va dovedi prin lege, să fie pedepsiți ca mincinoși.

[9] Am hotărît, să nu se facă execuție numai pe bază de plângeri de rea credință, prin scrisori circulare, ci în astfel de lucruri să se observe vechiul obicei al țării.

[10] În ce privește pe nemeșii, cari nu sunt nici în solda Măriei Tale, nici altfel, și s'au împrăștiat pe moșiile noastre, săvârșind și diferite alte fapte, să fie ținuti în cadrele articolelor de mai înainte. Iar aceia dintre țărani, cari au săvârșit sau vor săvârși astfel de lucruri, să ajungă sub autoritatea șpanilor, ca la urmărirea păgubitului să poată fi prinși și după lege pedepsiți.

[11] Deși am hotărît în dieta din Brașov, ca ficcare iobag, sub pedeapsa pierderii capului, să asculte de stăpânul său și să-i slujească, totuși sunt plângeri că în unele locuri nu se împlinesc acestea. Ne rugăm, astfel, Măriei Tale, să îngăduie Măria Ta mână liberă tuturor nemeșilor să-și poată pedepsi iobagii și pro omnia remedia să-i poată sili la muncă; dacă pentru acestea nemeșii n'ar avea puteri îndeajuns, șpanii comitatelor să le fie de ajutor. În județe și în orașe

să se dea de știre, că iobagii cari vor lipsi dela aceste îndatoriri, vor fi pedepsiți de șpani, iar dacă nici aceasta nu-i îndreaptă, să fie spânzurați.

[12] Iobagii cari au fugit, după venirea Măriei Tale, în locuri lăzuite, între Secui sau între Sași, hotărîm să fie ceruți cu poruncă: cei de pe locurile lăzuite, de pe toate moșiile și din mine, dela nobili, iar cei dintre Secui sau dintre Sași, dela căpitanii acestora, asijderea și cei din orașele întărite și libere. Dacă nu vor fi restituiți, să fie chemate amândouă părțile cu toate scrisorile și dovezile la scaunul județului, la Sași sau la Secui, la cea dintâi adunare după prezentarea cererii și non obstante eo, quod attestaciones intemptivae essent să judece, și la ceeace va hotărî legea să nu mai încapă apel, ci să stabilească omni ulteriori remedio post habito finaliter. Astfel de iobag nerestituit, post judiciariam determinationem sedis comitatus, să fie restituit nu cu zece mărci ci cu prețul de patruzeci de florini.

La Sași și Secui, iobagul nerestituit după judecată, va rămânea în schimbul prețului de două sute florini.

În acest timp orice dări s'au pus asupra acestor fel de iobagi fugiți, să fie plătite de cel răzvrătit, acela care praeter omnem causam rationabilem a reținut pe iobag.

Căpitani și slujitorii Măriei Tale din orașe și dela curte, asijderea și căpitanii camerali dela mine, să se țină peste tot de aceste hotărîri.

Aceleași hotărîri să fie urmate și în ce privește pe slujitorii fugiți.

[13] Aceia, cărora Măria Ta le-ai dat moșii în comitate, sau chiar în afară de ele, au leafă dela Măria Ta, și sunt nemeși, să dea după vechiul obicei calărași și pedestrași de pe moșii sub steagurile comitatelor; dacă sunt slugi să trimită oameni de ai lor.

[14] Orașul Teaca ¹⁾, care a plătit dările și alimentele și mai înainte județului Cluj, decidem să asculte și în viitor de șpanii județului Cluj și dările și alimentele să le dea după rânduiala veche, asijderea și ținutul Poiana Sărată ²⁾ să urmeze în acestea obiceiul din bătrâni.

¹⁾ Teke = Teaca, azi comună mare, sediu de plasă, în jud. Mureș.

²⁾ Sósmező = Poiana Sărată, în jud. Trei-Scaune.

[15] Am hotărît, ca nemeşii cari au bătut şi ucis iobagi în vremurile acestea, să fie judecaţi sub formă sumară de către şpanii comitatelor.

[16] Moşiile pustiite de foc sau de oşti să fie cercetate de şpanii judeţelor, după sate sau după parcele, constatându-se dacă au fost pustiite cu totul sau numai în parte, de foc sau de oşti, câţi birnici au fost mai înainte şi câţi mai sunt acum, făcându-se arătare Măriei Tale şi Măria 'I'a să faci scăzăminte după făgăduinţă, şi dabilarii Măriei Tale să ia astfel în seamă dările dela domnii şpani şi dela incasatori.

[17] Sârbii, cari nu sunt lefegii, să plătească dări oriunde ar fi stabiliţi în ţară, iar aceia cari n'ar voi să plătească, acolo unde locuiesc, să fie scoşi din ţară.

[18] Unii nemeşi ne fac cunoscut că şpanii camerali, după un obicei nou, nu vor să dea sare din mine pentru trebuinţele casei; decidem ca şpanii camerali de pretutindenii să dea sare, după noul obicei, pentru trebuinţele caselor nemeşeşti.

[19] Se plâng nemeşii din comitatul Zarandului că li se cere, din partea căpitanului din Ineu ¹⁾, să meargă la adunări şi la scaunele de judecată la Ineu. Hotărîm ca, fiind împotriva vechilor obiceiuri, adunările şi scaunele de judecată ale comitatului să rămână cum a fost mai înainte. Iar căpitanul din Ineu să nu mai aibă astfel de dorinţi nemotivate.

[20] S'au întâmplat şi astfel de lucruri, că unor oameni de seama noastră li s'au adus scrisori de ale Măriei Tale, unele scrise în limba sârbească, altele în limba românească, din care pricină n'au putut înţelege din ele porunca şi voinţa Măriei Tale. De aceea am hotărît ca astfel de scrisori să fie trimise nobilimii sau în limba maghiară sau în limba latină; cine ar mai umbla pe la nemeşi cu astfel de scrisori româneşti sau sârbeşti, pe nişte oameni ca aceia să-i prindă şi să-i trimită prinşi la Măria Ta împreună cu scrisorile.

[21] Văzând numărul scăzut al vitelor, hotărîm ca astfel de vite cornute să nu poată fi duse din ţară; cine le va duce dela acela să-i fie luate la vămi şi în alte părţi.

[22] În privinţa hranei sunt neajunsuri, pentrucă de pe multe moşii ale Măriei Tale şi chiar din ținuturile cetăţilor, aşijderea şi

¹⁾ Jenő = Ineu, azi Inceşti, în jud. Bihor.

de pe moșiile domnilor, nu se dau cele trebuincioase pentru hrană, ci numai moșiile bieților nemeși dau ce pot să dea; ceeace însă fiind puțin și neîndestulător pentru întreținerea atâtor oști, hotărîm să se dea pentru hrană și de pe moșiile Măriei Tale și și din alte locuri.

[23] Mai departe poștești Măria Ta, stăpânul nostru milostiv, ca satele lăzuite, satele ungurești și săsești, să îngăduie pășunat liber, în locurile și hotarul necultivat, satelor românești ce sunt hotarnice cu ele, cu toate că greutatea și plata dărilor o poartă în chip egal. N'am putut da pășunat liber, milostive stăpâne, satelor românești vecine din pricina că ne-au păscut semănăturile cu vitele și oile lor, deasemenea și fânațele; au făcut pagube mari și viilor, de unde au ars parii și spinii, săvârșind multe astfel de lucruri. Cu toate acestea din respect față de Măria Ta și din bunăvoința noastră față de Măria Ta încuviințăm aceasta ca toate satele lăzuite, atât cele ungurești cât și cele săsești, să dea satelor românești, precum și satele românești altor sate românești, pășunat liber pentru cai, boi, junci și porci, afară de oi, fiindcă pentru oi nici până acum n'a dat nici un vecin altui vecin asemenea locuri de pășune.

Pășunatul boilor, juncilor, cailor și porcilor va fi numai pe acolo, pe unde e loc liber și pășune; nu vor putea fi lăsate nici în păduri, nici pe sămănături, nici pe fânațe, nici în vii sau în alte locuri oprite. Dacă fânațul e dat pentru păscut, să nu fie rămat de porci, căci dacă vor fi găsiți pe astfel de locuri, vor putea fi luați, iar stăpânii lor pedepsiți după legile țării.

În schimb și satele românești, cari primesc pășunat, să dea și ele drept de pășunat satelor vecine dela cari primesc acest drept, iar dacă aceste sate românești n'ar da drept de pășunat, nici satele vecine ungurești, săsești sau românești să nu fie datoare a le da pășunat. Acest drept de pășunat să fie astfel, încât să nu colinde până la al treilea sau al patrulea sat, ci numai în locurile, unde se întâlnesc hotarele a două sate vecine.

Sașii să se țină și ei, în toate amănuntele, de încuviințarea acestui fel de pășunat liber.

[24] În ce privește a doua dorință a Măriei Tale, ca persoanele preoților români să nu poată fi silite de nimeni la robotă, am respectat și în această privință dorința Măriei Tale și am hotărît, ca

preoții români să fie scutiți pretutindeni, în persoana lor, de astfel de slujbe.

[25] Despre ființa vămilor din țară, mai ales la pasuri, să meargă șpanii să se convingă; să dea și Măria Ta oamenii Săi pe lângă ei și văzând unde și în ce locuri sunt trebuincioase astfel de vămi, să încunoștiințeze pe Măria Ta. Accia cari stăpânesc astfel de vămi să arate scrisorile doveditoare, pe cari, văzându-le Măria Ta, să hotărăști pro loci statu et reipublicae emolumento în ce locuri trebuiesc să fie astfel de vămi.

[26] Decidem ca și căpitanii din cetăți, juzii dela Curte și alți slujbași, cari vor săvârși samavolnicii sau alte necuviințe asupra nemeșilor, să fie chemați, după obiceiul de mai înainte, la scaunul de judecată al comitatului, în care se află cetatea, și să fie judecați după forma sumară asupra samavolnicilor săvârșite; să stea și ei înaintea judecății.

[27] Dacă au fost luate moșiile unor bieți oameni de seama noastră, sau ale orfanilor și urmașilor acestora, cei păgubiți să purceadă la șpanul suprem și să înscrie pentru cel dintâi scaun de judecată, la comitat, pe cel care i-a luat moșiile, numind așijderea și locul. Dacă nu ar fi scaun de judecată, oriunde va găsi pe șpan să facă înscrierea și, înscriind șpanul, astfel, pe toți, să-i dea în mâna Măriei Sale, pe cari Măria Sa să-i cheme într'o anumită zi — aducând Măria Ta din timp aceasta la cunoștința celor două părți — și să restituie moșiile cui se cuvin.

[28] Sunt și astfel de plângeri că Măria Ta ai dăruit moșii — fără ca după legile noastre vechi să le fi luat cu scrisori, așa cum s'ar fi cuvenit, — cerute pe drept sau pe nedrept, intrând curând cu scrisori în posesiunea lor, fără să fi avut loc nici o judecată. Am hotărât ca în cazul unor deciziuni contrare celor stabilite, fiind moșiile totuși luate în posesiune, șpanii să continue, diligențer, a restitui cele luate, donatarul să-și arate donațiunea iar aceasta să fie urmărită suis modis prin lege.

[29] Decidem ca pentru cele ce duc nemeșul spre folosința casei sale să nu plătească nici dare nici treizecime, iar tricesimarii și vameșii să se țină de această hotărîre.

[30] Fiindcă în dieta mai veche din Mediaș funcțiunea de voevod al ȝiganilor a fost abrogată pentru totdeauna, hotărîm ca acea

deciziune să fie respectată și cei cari de curând au stors dela Măria Ta funcțiunea de voevod al ȝiganilor să nu o poată exercita, iar scrisorile emanate cu acel prilej să nu aibă nici o tărie.

[31] Am hotărît și aceasta ca, dacă vreun preot român s'ar recăsători și satul nu ar vesti pe vlădica cu prilejul vizitației canonice, șpanii să poată lua dela astfel de sat două sute de florini pe seama Măriei Tale.

Nos itaque praemissa supplicatione fidelium nostrorum regnicolarum trium nationum regni nostri Transylvaniae, et partium Regni Hungariae ditioni huic subjectarum, clementer exaudita et admissa, praescriptos universos articulos, modo praemisso nobis praesentatos, praesentibus literis nostris inseri et inscribi fecimus. Eisdemque ac omnia et singula in eisdem contenta, ratos, gratos et acceptos habentes, nostrum illis consensum praebentes, benevolum pariter et assensum acceptavimus, approbavimus, ratificavimus et confirmavimus, offerentes nos benevole, quod praemissa omnia in omnibus punctis, clausulis et articulis tam nos ipsi observabimus quam per alios quoslibet, ubique per ditionem nostram firmiter observari faciemus. Imo acceptamus, approbamus, ratificamus et confirmamus harumstrarum vigore et testimonio literarum mediante. Datum Albae Juliae die vigesima septima mensis Julii, anno domini millesimo sexcentesimo.

(Locul sigilului lui Mihaiu) ¹⁾.

IOACHIM CRĂCIUN

NEGUSTORI GRECI AGENȚI REVOLUȚIONARI LA NOI ȘI ÎN APUS

În arhiva orășenească din Lipsca se află, sub Tit. L (13), un dosar referitor la câțiva negustori greci, cari în ultimii ani ai veacului XVIII se refugiară în acest vestit centru comercial al Saxoniei, expulzați fiind din Viena și de pe teritoriul statelor austriace pentru agitație revoluționară. Cazul acestor greci, neastâmpărați vestitori și pregătitori ai eteriei de mai târziu, merită atenția cuvenită cu atât

¹⁾ Textul unguresc reprodus de Alex. Szilágyi în: *Monumenta Comititalia Regni Transylvaniae*, Budapest, 1878, Tom. IV, p. 520—529.

mai mult, cu cât unii din ei se dovedesc a fi activat și în Țările Române, folosindu-se fie de legăturile de rudenie, fie de complicitatea compatrioților lor, cari aciuiți pe la curțile domnilor noștri, nu erau streini nici de răspândirea ideilor revoluționare franceze, nici de agitația și uneltirile emigranților poloni și nici de mișcările revoluționare dela Dunăre pentru eliberarea creștinilor de sub jugul otoman.

Iată cuprinsul dosarului: Cu data de 10 Mai 1798 Direcțiunea Poliției din Viena înștiințează pe Principele elector Frideric August al Saxoniei că « mai mulți greci — din cauza uneltirilor revoluționare pe teritor turcesc — au fost arestați, cercetați și aceia dintre ei, cari erau supuși turci, la cererea Porții fură extrădați spre judecare. Cei ce erau supuși imperiali, sau de altă natură, ca oameni deosebit de primejdioși, în urma deciziei aulice fură expulzați din toate statele imperiale ».

Cum însă dintre supușii austriaci:

George Pulio, născut în Siatista, Macedonia, fost tipograf în Viena;

George Teohar, originar din Castorea în Macedonia, fost judecător de mărfuri (Warensensal) în Viena;

Filip Petrovitsch din Diosch, din Smirna, fost servitor de prăvălie, precum și

Gaspar Peters, originar din Wartstein, în Vestfalia, profesor de limba franceză, au declarat că vor să plece și să se așeze la Lipsca, — unde Pulio și Teohar au și plecat, rămânând ca familiile lor să-i urmeze îndată, — iar Petrovitsch și Peters, mâine, la ora 11, vor fi duși cu poștalionul la graniță, Direcțiunea Poliției din Viena în-cunoștiințează despre aceasta Magistratul orașului Lipsca, pentru a lua măsurile cuvenite.

Sesizată de adresa de mai sus, conducerea orășănească chiamă pe Teohari și Pulio la Rathstube, unde, în ziua de 22 Mai, li se ia interogatoriul.

Primul declară următoarele:

Il chiamă *Gheorghe Teohar*, de 39 ani, născut la Castorea în Macedonia, de religie ortodoxă.

Înainte cu vreo 20 de ani și-a părăsit patria, fiind adus la Viena să învețe negoțul; a stat timp de 6 ani în slujba negustorului vienez Ioan Hagi Mosco, apoi a făcut comerț pe cont propriu, cercetând

și târgurile dela Lipsca. În anul 1786 s'a căsătorit la Viena, unde se află și acum soția lui, cu care a avut 6 copii, dintre cari trăiesc trei. În anul 1795 și-a desființat negoțul, deoarece a fost pus judecător de mărfuri orientale, slujbă pe care a administrat-o până în luna Mai din anul curent. Cum însă în acest timp la Viena au fost arestați și improcesuați diferiți Greci sub învinuirea că vor să organizeze o revoluție în Grecia, a căzut și asupra lui năpasta să fie arestat, fără să fi avut cea mai mică vină. Curând însă fu pus în libertate cu obligația de a părăsi Viena și țările imperiale, primind în acest scop și pașaportul alăturat. În ziua de 3 Mai părăsi deci Viena împreună cu feciorul său mai mare, copil de 8 ani, venind la Lipsca.

La întrebarea că, străin fiind, de ce nu s'a anunțat până acum personal, sau prin gazda lui, autorităților superioare, răspunde că n'a știut să fie nevoie de așa ceva și că era datoria hotelierului să o facă. Scopul venirii lui la Lipsca este să se așeze aici ca negustor grec și să facă comerț; în acest sens a și scris soției sale să vină și ea cu cei doi copii și crede că e pe drum. De altfel este foarte bun cunoscut de toți Grecii de aici și de diferitele case de comerț, și a stat în legătură și cu consilierul cameral Grega v. Felix și cu d-nii Hofmann și Bracke.

În continuare, următorul, *Gheorghe Pulio*, declară că are 32 de ani, născut în Macedonia, căsătorit, de religie ortodoxă. Înainte cu 13 ani și-a părăsit patria, mergând întâiu în Ungaria, apoi la Viena, unde a făcut comerț și unde s'a căsătorit, soția sa aflându-se și acum în capitala austriacă. Puțin înainte de căsătorie a fost pus jude de mărfuri, slujbă pe care a îndeplinit-o până în luna Aprilie a acestui an. Cum însă la Viena mai mulți Greci au fost arestați pentru tipărirea de scrieri revoluționare, a căzut și asupra lui năpasta de a fi arestat pentru simple bănueli, la începutul acestei luni însă a fost pus în libertate, cu condiția să părăsească imediat capitala și țările imperiale și în acest scop a primit pașaportul alăturat, cu care, în ultima săptămână a trecutului târg de Paști, a venit la Lipsca.

Scopul venirii lui este să se așeze aici ca negustor grec și să facă negoț, dar întru cât ar întâmpina piedici, este dispus să-și încerce norocul și în altă parte.

A doua zi li se comunică celor doi negustori hotărîrea magistratului, prin care erau obligați să părăsească imediat teritoriul saxon,

fiind solicitați să precizeze locul unde vor să plece. Indică ră Frankfurt-am-Main, pentru care primiră pașaport, dar odată cu plecarea lor porni și adresa poliției din Lipsca către autoritățile noului loc de refugiu al celor doi pribeagi.

Peste o lună, la 30 Iunie 1798, Poliția din Viena aviză pe Principele Elector al Saxoniei, că urmează să mai vină la Lipsca un alt negustor grec, *Constantin Duca*, aflător deocamdată în spitalul închisorii din capitala imperială, dar care va fi expulzat din țările austriace.

Noul pribeag sosi abia peste patru luni la Lipsca, unde a stat apoi mai bine de un an fără să se fi anunțat la autoritățile cuvenite și ar mai fi rămas încă mult timp ascuns, dacă, în urma unor certuri, nu ar fi fost denunțat de grecul Pano Sica. Denunțatorul, cu data de 2 Dec. 1799, depuse o plângere la Poliția din Lipsca împotriva lui Constantin Duca, destăinuind că acesta în anul 1797 fusese arestat împreună cu mai mulți complici în capitala austriacă, sub învinuirea de conspirație împotriva statului și că din acest motiv a făcut 10 luni închisoare, fiind apoi expulzat din țările imperiale, în timp ce complicitii lui fură duși și extrădați la Belgrad, unde au fost decapitați. De când se află aici — scria reclamantul — C. Duca nu numai că a căutat tot timpul să-și bată joc de religia creștină, dar în repetate rânduri a declarat în locuri publice că Isus Christos a fost un impostor, iar în decursul slujbei dumnezești din capela noastră, în timpul când, după obiceiurile noastre bisericești, se făcea procesiunea cu luminările de său aprinse, acuzatul se deda la exhibiții de exerciții militare și alte batjocuri ale ritului nostru grecesc.

Tot atâta lipsă de considerație are însă acest C. Duca și față de înaltul regim, declarând în repetite rânduri că regimul rusesc și cel austriac sunt tiranii.

Cum acest C. Duca, din cauza purtării sale din Viena, se dovedea a fi un om peste măsură de periculos, care n'ar trebui să fie suferit în nici un stat, și cum prin cele rostite împotriva lui Isus Christos a comis o blasfemie și împotriva religiei aici stăpânitoare, mai de parte, cum coreligionarilor greci exercițiul slujbei divine le-a fost îngăduit de forul prea înalt și a fost împărtășit de ocrotirea autorităților, și cum nu mai puțin defăimarea capilor de state streine în nici un chip nu este îngăduită, și cum, în sfârșit, mai sus denunțatul

zilnic mă insultă și tulbură pe mine și pe ceilalți Greci de aici, în temeiul reclamațiunii mele rog prea plecat anchetarea și pedepsirea lui Constantin Duca, precum și asigurarea slujbei noastre religioase, a persoanei mele și a celorlalți negustori, împotriva insultelor lui.

În urma acestui denunț pârâțul fu adus în aceeași zi la Rathstube, unde i se luă interogatoriul, dresându-i-se proces verbal.

C. Duca declară că are 46 ani, născut în Siatista, Macedonia, unde tatăl său, de mult mort, a fost negustor. La etatea de 18 ani fu trimis la Viena la companistul tatălui său, Constantin Lazăr, să învețe limba germană și negustoria. Înainte cu 24 ani a fost luat de tatăl său tovarăș la întreprinderea lui negustorească, făcând apoi multe călătorii prin patria sa și mult negoț. În anul 1783 s'a căsătorit la Tesalonic, aducându-și soția la Siatista, unde a rămas timp de 2 ani și de unde apoi « din cauza tulburărilor survenite » a plecat părăsindu-și patria și stabilindu-se la Viena.

După moartea tatălui său, întâmplată în anul 1786, și-a mutat întreagă întreprinderea comercială de acasă la Viena și acolo a negustorit mai departe până la 1797. Soția sa în schimb a plecat la părinți, în Tesalonic, unde se află și acum.

La întrebarea dacă e adevărat că a zăcut în anul 1798 în spitalul închisorii din Viena răspunde: da; a avut o boală de nervi și a stat acolo timp de 87 zile până s'a lecut.

Neagă că ar fi fost expulzat din țările imperiale; nu poate tăgădui însă că în ziua de 30 Dec. 1797 a fost arestat la Viena și pus sub cercetare. Atunci — spune anchetatul — 12 Greci au fost arestați, sub învinuirea de ațătare la răscoală, el însă nu e vinovat că l'au amestecat în această afacere pe simplul motiv că se cunoștea cu cei arestați. Nici n'a fost găsit culpabil și de aceea a fost pus în libertate.

Declară că a venit la Lipsa în ziua de 29 Octomvrie 1798. Aici n'a făcut comerț, ci a trăit din averea ce i-a mai rămas. Vrea să se apuce însă din nou de negoț, în nădejdea că va reuși să-și recâștige o parte din averea pierdută într'o bancrută.

Punându-i-se apoi în vedere, că dacă îngreunează descoperirea adevărului, riscă să i se prelungească arestul, inculpatul recunoaște că după ce a fost arestat la Viena a fost ținut 10 luni în închisoare, dar neagă că aceasta s'ar fi întâmplat din cauza unei conspirațiuni

împotriva statului. Cu totul pe nedrept i s'a atribuit că ar fi iscat răscoală în Turcia, dovadă că după o amănunțită cercetare a fost achitat și pus în libertate.

Stăruie să nege că ar fi fost expulsat, dar recunoaște că unii din complici au fost excortați din Viena și extrădați la Belgrad, aceasta însă a auzit-o abia după plecarea sa din capitala austriacă. De asemenea neagă că și-ar fi bătut joc de religia creștină, că ar fi spus că Isus Christos a fost un impostor, că în timpul slujbei de Paști, în timpul procesiunii în jurul capelei grecești, când i s'a dat lumânarea, ar fi făcut exerciții de pași militărești, că ar avea sentimente ostile față de regim și că ar fi declarat că regimul austriac și cel rusesc sunt tiranii. Toate acestea — spunea C. Duca — sunt minciuni și răzbnări din ură.

Nu mai puțin este neadevărat că el n'ar trăi bine cu ceilalți greci; unul singur îi este dușman, anume Pano Sica, autorul reclamației, care, ducând o viață ușurată și luxoasă i-a cerut bani împrumut în repetite rânduri și, fiind refuzat, l-a amenințat cu cuvintele: « ai să vezi tu ce vei păți ».

De altfel acest Pano Sica a fost arestat la Viena și expulzat din țările imperiale, fiindcă a vrut să-și ucidă fratele și pe vărul său în plină stradă. În consecință cere pedepsirea lui pentru denunț calomnios.

Reclamantul Pano Sica aduce însă în sprijinul acuzațiilor lui un certificat eliberat de *Calinic* « arhimandritul Grecilor și preot al capelei de aici », care sub iscălitura lui și altor doi martori, unul Theodorit și celalt Sergius Manussi, susține că C. Duca a stat 10 luni în arest la Viena împreună cu alți complici pedepsiți de regimul turcesc, că aici în Lipsca acuzatul a avut o purtare scandaloasă față de biserică, făcând propagandă anticreștină între Greci, spunând că Biblia e o minciună și că Isus Christos a fost un înșelător ca și Mahomed și alții, și declarând că regimurile monarhice și aristocratice sunt tiranii. Toate acestea — spunea Calinic — le-a declarat înaintea mea și a altor martori.

Înainte însă de a se lua o hotărâre împotriva lui C. Duca, acum complet demascat, fu chemat în ziua de 9 Dec., 1799 la Ratstube și reclamantul, care declară următoarele:

Se numește *Pano (Panajot) Sica*, necăsătorit, de 24 ani, născut în Chanina în Epir, unde trăește tatăl său. Aici, la Lipsca, se susține din propria-i avere.

În anul 1792 a venit, cu permisiunea tatălui său, la Viena, la vărul său — un negustor grec cu numele Stavro Ioan —, să învețe nemțește. Aici a stat 3 ani, apoi a plecat la Veneția și de aici în patrie. La Paștile anului trecut, tatăl său l-a trimis din nou la Viena și din Ianuarie a acestui an a stat aici la vărul său Stavro Ioan, unde stă și fratele său mai mare ca companist în negoțul acestuia. Scopul acestei din urmă călătorii era să învețe bine nemțește, englezește și italienește și să stea în ajutorul vărului său în negoț. Cum însă în luna Februarie a acestui an fu recomandat unui principe din Valachia, la stăruința vărului său a fost nevoit să plece spre Țara Românească, dar la graniță a aflat că Turcii au ucis pe principele respectiv. Avizând prin scris pe vărul său de cele întâmplate, acesta i-a ordonat să se reîntoarcă la Viena, ceea ce a și făcut. După un popas de 4 săptămâni apoi, vărul său l-a trimis la Berlin să se perfecționeze în negustorie; între timp însă s'a răsgândit și i-a ordonat să rămână la Lipsca pentru a învăța nemțește. A venit deci la Lipsca la începutul lunii August. A locuit la început timp de 2 luni la grecul de aici Sterio Manussi, apoi s'a mutat în Neue Markt 18.

Toate acuzele aduse de C. Duca împotriva lui le respinge. Neagă că ar fi fost expulzat, că ar duce viață luxoasă, că ar fi făcut multe datorii, că ar fi cerut vre-odată împrumuturi dela Duca, sau că l-ar fi amenințat. Deasemenea respinge acuzația că ar fi vrut să-și ucidă fratele și vărul pe străzile Vienei și că ar fi fost din această cauză arestat și expulzat.

Recunoaște însă că la Viena, la cererea vărului său, a fost arestat, dar nu din motivele spuse de Duca, ci din cauza că el voia să învețe medicina, iar vărul său se opunea; deasemenea voia să plece la Berlin numai dacă i se dă voie să facă medicina, ceea ce l-a determinat pe vărul său să-i ceară arestarea și să-l oblige pe cale judiciară să facă cum îi ordonă el. Deacea și clauza din pașaport. În sprijinul celor de mai sus invoacă drept martor pe Sterie Manussi.

A doua zi după audierea lui Pano Sica, C. Duca, din arestul unde se afla, ceru eliberarea sa, oferind o cauțiune de 100 taleri și stăruind că denunțul acuzatorului său se întemeiază pe simple calomnii.

Autoritățile deciseră însă ca amândoi să părăsească țara. Pano Sica ceru și pe data de 3 Ianuarie 1800 obținut pașaport pentru Amsterdam.

Constantin Duca în schimb stăruia să i se acorde rămânerea în Lipsca cel puțin până la viitorul târg de Paști, să se ceară noi informațiuni dela Viena și se vor convinge că nu e un criminal și nici om de desordine. Anexează în acest scop un certificat iscălit de un Armean și trei negustori nemți din Lipsca, că e un om de treabă și face negoț cinstit și nu uită să adauge, că de când petrece în acest oraș a cheltuit peste 800 taleri. Dar toate stăruințele lui Duca de a rămânea în acest emporiu comercial, devenit al doilea focar de răspândire a ideilor revoluționare grecești, se dovediră zadarnice. Cu data de 10 Februarie 1800, poliția din Lipsca elibera pașaportul în care se preciza că expulzatul C. Duca, fiind oprit să mai petreacă în interiorul țării, este îndreptățit să călătorească la Halle, iar de acolo peste Groskugel mai departe.

Acestea sunt informațiile ce ni le dă dosarul amintit cu privire la negustorii expulsați din Viena. Activitatea lor revoluționară din capitala imperiului austriac ne este însă bine cunoscută din alte documente referitoare la complotul organizat în cursul anului 1797 de către revoluționarul de origine macedoromână, Riga Veleștinul ¹⁾, ai cărui colaboratori fuseseră cei patru negustori expulsați.

Se știe anume că Riga, după ce organizase la București « Eteria » ²⁾, atrase asupra sa atenția agentului comercial austriac Merkelius, care la începutul lui August 1796 îl semnală ca pe un « om foarte viclean și mare prieten al Francezilor », care a plecat peste Transilvania ³⁾, la Viena, unde vrea să tipărească o hartă grecească ⁴⁾. Aici Riga intră în legături strânse cu Coroneo, care rămăsese apoi un colaborator și îndrumător prețios al Veleștinului, ajungând să fie arestați împreună la Triest ⁵⁾.

¹⁾ Emil, Legrand, *Anekdotă engrafu peri Riga Velestinli*, în *Deltion tis istorikis kai etnologikis etairas tis Ellados*, Tom. III, Atena, 1889.

²⁾ Pompiliu Eliade, *De l'influence française sur l'esprit public en Roumanie*, Paris, Gamber, 1898, p. 202 sq.

³⁾ În legătură cu această călătorie trebuie pusă oare scrisoarea lui din Iulie 1796 către compania Grecească din Sibiu? (N. Iorga, *Studii și Docum. XII*; p. 120, No. 250).

⁴⁾ Hurmuzaki, *Docum. XIX*, p. 789.

⁵⁾ E. Legrand, *o. c.*, p. 598.

Ca material de propagandă destinat întregii lumi creștine din sud-estul european, Riga făcu să apară în capitala austriacă cunoscuta-i hartă, gravată de Franz Müller și tipărite de Iacob Nitsch din cartierul Iosefstadt ¹⁾, precum și numeroase foi volante revoluționare, printre cari celebrul imn « Os pothe palicaria », marsilieza grecească, și o proclamație cu idei inspirate din constituția franceză.

Acțiunea Veleștinului găsi răsunet și sprijin în lumea negustorilor greci din Viena, dintre cari unii, lichidându-și întreprinderea prin bancrută frauduloasă, plecau spre porturile libere italiene pentru a sprijini de acolo liberarea Greciei ²⁾.

Aceștia umplură Peninsula Balcanică și Țările Române cu materialul de propagandă revoluționară tipărit în capitala austriacă. Astfel negustorii bucureșteni Poligaki (Pilizahi) și Avrami fuseseră pe la Viena și preluară câte 300 exemplare din harta lui Riga și alte tipărituri, iar negustorului din Iași, Gheorghe Michaeli îi fură expediate 500 exemplare din Noul Anacharsis partea IV ³⁾.

Manifestul revoluționar al lui Riga ajunsese să fie răspândit în Țările Române și prin ostașii răsculatului Pasvan-Oglu, alarmând Poarta, care era în posesiunea unor astfel de exemplare ⁴⁾.

O mare cantitate din acest material — câteva lăzi — destinat Greciei, fu trimisă de însuși Riga la Triest, unde veni și el cu gândul de a pleca în Morea, după ce în prealabil va lua înțelegere cu Napoleon, care se afla în campania din Italia ⁵⁾.

Autoritățile austriace, prinzând însă de veste de cuprinsul lăzilor și de planurile lui Riga, la sosirea acestuia în Triest îl arestară împreună cu Coroneo și-l aduseră la Viena, de unde plecau firele complotului ⁶⁾.

Între timp, în ziua de 24 Decembrie 1797, fură arestați sub învinuirea complicității 5 greci din Viena, anume Eustratie Argenti,

¹⁾ N. Iorga, *O hartă a Țării Românești din c. 1780*, An. Ac. Rom., Mem. Sect. Ist., Ser. II, Tom. XXXVI, p. 925 sq; E. Legrand, *o. c.* p. 652.

²⁾ E. Legrand, *o. c.*, p. 596.

³⁾ E. Legrand, *o. c.*, p. 652—54.

⁴⁾ Hurmuzaki, *Docum.*, Supl. I₃, p. 484.

⁵⁾ G. G. Cervinus, *Insurrection et regeneration de la Grèce*, Paris, 1863, Tom. I, p. 87—88.

⁶⁾ Diamandi-Amniccanul, *Aromânul Riga Fereu și Revoluția grecească din 1821*, « Adevărul Literar », 1923, Apr. 22.

negustor; Mihail Panaiot, comptoarist; Philip Petrovitsch, expeditor; Andrei Macoti, fost contabil, toți în serviciul lui Argenti și medicul Dimitrie Nicolides. Peste două zile, la 26 Decemvrie, fu arestat și « Georg Bullio, tipograf grec » ¹⁾ apoi la 30 Decemvrie veni rândul și lui Constantin Duca, numărul deținuților urcându-se — după cum mărturisi acesta cu prilejul anchetei din Lipsca — la 12, între cari și Gheorghe Teohari Torunzia.

Ancheta — după cum se știe — dovedi vinovăția celor arestați și drept urmare 8 din deținuți, în frunte cu Riga Veleștinul, ca supuși otomani fură extrădați Pașei din Belgrad, care îi execută ²⁾, iar ceilalți 4, supuși austriaci, fură expulzați din țările imperiului habsburgic, după cum ne arată actele din dosarul aflător în arhiva orașului Lipsca.

Să ne oprim puțin asupra acestora din urmă. Dintre ei, sigur român este numai *Gheorghe Pulio*.

Născut în 1766 la Siatista ³⁾ în Macedonia, pe la 1785 își părăsește patria, probabil din aceleași motive pentru cari făcuse la fel și în același an și compatriotul său Constantin Duca, adică « wegen entsthenden Unruhen » — după cum declară acesta din urmă la ancheta din Lipsca. G. Pulio se așează întâiu în Ungaria — spune el — de sigur la Buda, unde era un puternic centru de negustori aromâni; de aici veni la Viena unde s'a căsătorit. Cu prilejul anchetei dela Lipsca, Puliu ascunde adevărata activitate desfășurată la Viena, limitându-se să spună că în capitala imperiului a făcut negoț, ajungând mai târziu să îndeplinească slujba de judecător de mărfuri orientale până în momentul arestării lui. Poliția din Viena îl semnală însă autorităților saxone în calitate de « fost tipograf » și această activitate tipografică l-a dus în închisoare.

¹⁾ E. Legrand, *o. c.* p. 606.

²⁾ Rizo-Nerulos Iakovaki, *Histoire moderne de la Grèce*, Genève, 1828, p. 139—140.

³⁾ La 1890 Weigand preciza: „Schatista, früher rein aromunisch, fast ganz gräzisiert“. (Die Aromunen, Leipzig 1895, I, p. 287). Printre *Armatolii Români* găsim la 1750 pe căpitanul Macri-Puliu, la 1770 pe căpitanul Mavro-Puliu, iar între anii 1800—1810 pe « frații Puliu » (Ioan Caragiani, *Studii istorice asupra Românilor din Pensinsula Balcanică*, Ac. Rom., București, 1929, p. 145—148). La începutul veacului al XIX-lea ajunge dascăl la școala din Ohrida românul Hagi Puliu din Samarina. (T. Capidan, *Aromânii*, Ac. Rom., Studii și cercetări, XX, Buc. 1932, p. 56—7).

De fapt *frații Gheorghe și Publio Pulio* cumpăraseră tipografia lui Baumeister din Viena și primul lor produs tipografic a fost Calendarul din anul 1795 ¹⁾. Tot în această « Imprimerie a Marchizilor Pulio » apărură la 1797 cartea de capitală importanță pentru istoria literaturii macedoromâne « Nouă pedagogie sau Abecedă ușor spre a învăța pe copiii tineri carte românească în deobște întrebuințare la Aromâni » scrisă de Constantin Ucuta, « hartofilax și protopop în Posen din Prusia Meridională » ²⁾ și se mai știe că tot acești descendenți ai lui Marcu (= Marchides) ³⁾ Pulio au fost editorii primelor ziare sârbești ⁴⁾.

Pe lângă această activitate tipografică, frații Pulio făceau și negustorie, dar nu de natură a putea fi mărturisită la Rathstube din Lipsca. Anume, cu data de 5 Februarie 1797, agentul austriac din București, Merkelius, anunță guvernul din Viena că în ziua de 28 Decembrie 1796 supusul austriac « librarul (*Buchhändler*) Publio Marchides Pulio » veni cu pașaport austriac la București cu diferite cărți, pe cari în cursul lunii Ianuarie a acestui an le-a oferit spre cumpărare la diferiți boeri. De câteva zile însă s'au făcut auzite cuvinte de condamnare împotriva acestor scrieri și Merkelius, procurându-și lista lor, constată că întradevăr sunt « foarte stricătioase ». Drept urmare agentul austriac întreabă pe Pulio dacă are permisiunea înaltului regim să scoată din țară asemenea cărți, la ceea ce librarul răspunde că are chiar ordin în acest sens. Domnul Țării, alarmat și el de răspândirea unor asemenea scrieri, ceru lui Merkelius să oprească desfacerea lor, ceea ce acesta se grăbi să raporteze la Viena.

Catalogul anexat cuprinde peste 60 titluri de scrieri revoluționare franceze ⁵⁾.

Simțindu-se urmărit, Pulio se ferca de Merkelius, care, bine informat, raportează la 1 Aprilie 1797 că numitul librar se pare că

¹⁾ Per. Papahagi, *Scritori Aromâni în sec. XVIII*, București, 1909, p. 50.

²⁾ Th. Capidan, *Aromâni. Dialectul Aromân*, Ac. Rom. Studii și Cercetări XX, București, 1932, p. 61.

³⁾ N. Iorga, *Istoria Românilor*, vol. VIII, *Revoluționarii*, București, 1938, p. 81.

⁴⁾ Dr. D. I. Popovici, *Aromânii ca negustori în Serbia și Austro-Ungaria* (trad. C. Constante), București, 1934, p. 18.

⁵⁾ Hurmuzaki, *Documente*, XIX, p. 815—816.

n'a venit cu cărțile sale la București cu intențiile cele mai curate, de vreme ce evită să dea pe la Agenție, deși fusese în repetite rânduri invitat, « și mai cu seamă de oarece în ziua de 29 Martie a plecat la Iași în tovărășia republicanilor poloni » ¹⁾).

Librarul Pulio se dovedea astfel a fi un agent revoluționar, care activa în Țările Române, unde Riga întreținea corespondență cu tovarășii săi de idei: Gheorghe (Iordachi) Golescu, Manolachi Persiano, Gheorghe (Iordachi) Slătineanu, Theodosi, Lambros, Poligaki, Ioanni Zanzi (Ceauș ²⁾), Nicolati, Stafraki și Manassi din București și Ioan și Gheorghe Michaeli din Iași ³⁾).

Vinovăția fraților Puliu se dovedi apoi în întregime după arestarea lui Riga, cu prilejul anchetei dela Viena. Gheorghe Puliu era înșirat printre cei ce au sprijinit bănește pe Riga; el era pe larg informat de toate planurile acestuia, ajungând cu Veleștinul la o înțelegere că poporul grec trebuie să fie pe deplin luminat asupra rostului mișcării, prin scrieri potrivite, cari, firește, urmau să fie tipărite, sau numai procurate și răspândite de Puliu. Nu s'au înțeles însă asupra prețului de desfacere al cărților ⁴⁾. Dar fapta cea mai greu incriminată a fost tipărirea clandestină a proclamației revoluționare a Veleștinului în tipografia lor. Lucrul s'a făcut în taină: în două nopți ale lui Noemvrie fură trase 3.000 exemplare din proclamație, cari au fost trimise la locuința lui Riga ⁵⁾. Mărturisirea făcută în acest sens de ucenicii tipografi Ioseph Adam, Ioseph Klötzl și Franz Hugale, au fost deplin doveditoare ⁶⁾.

Tot la George Puliu au fost depozitate 900 exemplare din harta lui Riga ⁶⁾ și tot la el s'a găsit un pachet sosit din Augsburg cu numere din ziarul « La Décade philosophique, litteraire et politique », despre proveniența căruia Puliu mărturisește că înainte cu ½ an un negustor din Constantinopol, Alexandru Basili, i-a dat în comision

¹⁾ Hurmuzaki, *Documente*, XIX₁, p. 821; N. Iorga, *Histoire des relations entre la France et les Roumains*, Paris, Payot, 1918, p. 86.

²⁾ Alexandru Elian, *Conspiratori greci în Principate și un favorit mavroghenes*: Turnavitu, Vălenii de Munte, 1935, p. 3 squ.

³⁾ E. Legrand, *o. c.* p. 688.

⁴⁾ Idem, *ibidem*, p. 608.

⁵⁾ Idem, *ibidem*, p. 660.

⁶⁾ Idem, *ibidem*, p. 654.

ca jurnalele de mai sus, cari vor sosi pe adresa fraților Puliu la Viena, să le transmită pe adresa lui în capitala imperiului otoman. De unde veneau aceste ziare la Viena, Puliu declară că nu știe ¹⁾.

Puliu era bine cunoscut pentru ideile sale democratice, dar cu toate dovezile pentru vinovata activitate desfășurată în cadrul acțiunii revoluționare a lui Riga, el găsi totuși în timpul procesului mari sprijinitori printre membri guvernului din Viena, cari voiau să-l scape. De aceea baronul Herbert Rathkeal scria la 24 Februarie 1798 din Pera ministrului său din Viena, că « Je m'affligeois entre autre sensiblement de voir qu'un homme comme Pulliu, malgré sa mauvaise conduit et sa profession ouverte de démocratisme, eut pu encore trouver assez de protecteurs dans nos départements pour résister aux attaques diverses que je lui portois sous les auspices de Votre Excellence » ²⁾.

Cu toate aceste mari protecții însă, Gheorghe Puliu fu condamnat la expulsare. Din capitala imperiului plecă la Lipsca, iar de aici, după cum ne arată dosarul amintit, se îndreptă spre Frankfurt-am-Main. Se pare însă că nici acum n'a renunțat la activitatea revoluționară, fiindcă el trebuie să fie acel « Puliu » care, după moartea lui Riga, își lua angajamentul să poarte din Germania corespondență cu Grecia, cu Levantul și cu Țările Române ³⁾.

Tovarășul de exil al lui Pulio, *Gheorghe Teohari Torunzia* ⁴⁾ ispăși vina de a fi fost răspânditorul ideilor și al tipăriturilor lui Riga Veleștinul. Anume, cu prilejul anchetei dela Viena, el mărturisește că a cumpărat 3 hărți și 50 tablouri reprezentând pe Alexandru cel Mare, editate de Riga, și le-a trimis fratelui său Gheorghe Torunzia, negustor la Zemlin. Recunoaște apoi că a discutat cu studentul în medicină Karakassi, cu Sacellarius și Panajot, stările din Grecia și și-au manifestat dorința de a o vedea eliberată de sub jugul turcesc.

¹⁾ Idem, *ibidem*, p. 702.

²⁾ E. Legrand, *o. c.*, p. 638.

³⁾ Pompiliu Eliade, *o. c.*, p. 230.

⁴⁾ În dosarul din Lipsca e numit doar Gheorghe Teohari, originar din Castorea; în actele anchetei din Viena e arătat cu numele complet Gh. Teohari Torunzia, originar din Siatista, (Legrand, *o. c.*, p. 692).

În Martie anul trecut (1797), fiind la Zemlin, a cântat Os pothe palikaria înaintea fratelui său și a negustorilor Nicolae Phylacto, Gheorghe Athanasi și Gheorghe Auxentio. Iar în Octomvrie a primit dela Riga un exemplar din proclamație, pe care, la Pesta fiind, a dat-o spre copiere lui Demetriu, calfa negustorului Dormussi. Despre această proclamație a discutat și cu fiii negustorului, cu Cristofor și Alexandru Dormussi, cari însă îi cunoșteau de mai înainte cuprinsul. De altfel în cafeneaua Leser din Pesta toți Grecii cunoșteau conținutul proclamației, deși nu o văzuseră. Torunzia, la stăruințele crâșnicului Ioan Karaza, i-a dat-o să și-o transcrie. Întrebat de anchetatori, Karaza spune că a dus proclamația la revizorul de cărți din Pesta, Petrovitsch, pentru a o deferi autorităților. Actele sosite din capitala Ungariei arătau însă anchetatorilor vienezi, că crâșnicul a dat proclamația revizorului de cărți ilirice din Buda, cu numele Ragazzi, pentru a o imprima din nou și a o răspândi.

Acestea fiind dovedite, Torunzia împărtăși aceeaș soartă ca și Pulio: fu expulzat din Viena, de unde plecă la Lipsca, iar de aici la Frankfurt-am-Main.

Dintre complotiștii anchetați la Lipsca, cel mai îndrăzneț agitator pare să fi fost *Constantin Duca*. Din dosarul anchetei dela Viena nu reiese că vinovăția lui ar fi fost așa de mare ca a lui Pulio și a lui Torunzia. S'a aflat doar atâta, că în una din zilele lunii Septemvrie 1796, fiind la masă cu Riga în casa lui Argenti, au cântat imnul revoluționar al Veleștinului și că a răspândit proclamația acestuia ¹⁾. Totuși cele 10 luni petrecute în spitalul închisorii din Viena sunt o indicație că C. Duca era un agitator periculos, iar acuzațiile, dovedite, ridicate împotriva lui de Pano Sica în fața autorităților din Lipsca, sunt o probă că și după expulsarea din țările imperiale a rămas un îndârjit propagator al ideilor revoluționare franceze.

Republicanismul răspicat mărturisit în repetite rânduri prin desele declarații că regimurile monarhice — cel rusesc și cel austriac — sunt tiranii, apoi propaganda fățișe dusă împotriva bisericii creștine, bătându-și joc de slujba religioasă și afirmând că Mântuitorul a fost un impostor ca Mohamed și alții, ne duc la literatura revolu-

¹⁾ E. Legrand, *o. c.*, pp. 668, 680.

ționară ascunsă în depozitele clandestine ale librăriei fraților Pulio ¹⁾, pe care aceștia încercau să o desfacă printre boerii Țărilor Române și printre emigrații poloni.

De altfel aceleași idei le răspândea la Viena și doctorul Dimitrie Nicolides care, cu prilejul anchetei din capitala imperială, se scuză susținând că declarațiile lui că monarhii sunt tirani și că în Franța domnește dreptatea, nu se referă la Austria și la Prusia, ci la Turci și la Domnii Munteniei și Moldovei, cari în adevăr sunt tirani ²⁾.

Pe lângă această acțiune de răspândire a ideilor revoluționare, Constantin Duca a fost și un sprijinitor bănesc al mișcării lui Riga Veleștinul. În declarația pe care o face la Ratsstube din Lipsca vorbește de o bancrută ce ar fi suferit-o la Viena și de pe urma căreia a pierdut o parte din avere. Acest faliment trebuie să fi fost în realitate o lichidare de bună voie a întreprinderii sale comerciale pentru a servi mai liber scopurile revoluționare ale lui Riga, așa cum erau informate autoritățile austriace că fac numeroși Greci din capitala imperiului și dela Constantinopol ³⁾.

* * *

Acestea sunt deci vinovățiile pentru care cei trei negustori fruntași Gheorghe Pulio, Gheorghe Teohari Torunzia și Constantin Duca, fură nevoiți să ia calea pribegiei. Dosarul dela Lipsca, pe lângă informațiile ce ni le dă în legătură cu soarta acestor complotiști expulzați din țările imperiale austriace, ne oferă prilejul să privim în lumea negustorilor răsăriteni din cele două vestite emporii comerciale ale Europei Centrale. Marile case de comerț macedo-române și grecești din Viena și din Lipsca erau, pentru frații noștri din Macedonia și Epir, o înaltă școală de practică negustorească, introducându-i în arterele unei circulații economice, care atingea toate marile centre comerciale ale Europei apusene și răsăritene.

În capitala imperiului austriac și în cea saxonă, ca și în toate centrele mai importante europene, « Grecii » constituiau o societate

¹⁾ În Palladion, *Poeme en 6 Chants par Frederic II Roi de Prusse*, Cap. XVI *Pensées sur la religion*, se găsește între altele: « De Jesus Christ était un homme comme Mohamet etc. », Hurmuzaki, *Documente*, XIX₁, p. 816.

²⁾ E. Legrand, *o. c.* p. 676—678.

³⁾ E. Legrand, *o. c.*, p. 596.

aparte. Își aduceau rudeniile sau cunoscuți să învețe limbă streină și tehnică negustorească, sau să studieze medicină și filosofie, căsătorindu-i aici, dar ținând strânse legături cu cei de acasă.

Datele biografice cuprinse în dosarul din Lipsca ne dau în privința aceasta prețioase amănunte. Gheorghe Teohari Torunzia vine din Siatista să facă timp de 6 ani ucenicie la casa de comerț a lui Hagi Moscu din Viena, apoi se însoară aici și rămâne să facă negoț pe cont propriu. Acest Hagi Moscu, amintit de Torunzia ca negustor între anii 1778—1784 la Viena, trebuie să fie identic cu Pantazi Moscu, negustor și agent al Domnului muntean Nicolae Mavrogheni (1786—1790) în capitala austriacă ¹⁾. În favoarea acestui Pantazi intervine « din înalt ordin » la 1 Octomvrie 1787 agentul austriac la București, Metzburg, să-și primească cărțile ce le reclama dela fratele său din capitala Munteniei ²⁾. Se știe apoi, că Pantazi, Ioan și un al treilea frate, Dimitrie, erau fiii bătrânului Ioan Moscu, care între anii 1737—39 era staroste de ne gustori la București. Dintre cei trei frați, Ioan avea casă de bancă în capitala Țării Românești. La începutul domniei lui Vodă Șuțu îl găsim printre cei trași la răspundere pentru sprijinirea Austriacilor ³⁾; între anii 1793—98 ajunge apoi paharnic ⁴⁾. E numit totdeauna « Hagi Moscu » ⁵⁾ de aceea și Pantazi din Viena se simțea îndreptățit să poarte atributul de « hagi » și deci el este acel « Hagi Mosco », negustor vienez, care până la data de 16 Maiu 1796 era « comisionar și corespondent » al Domnului muntean Alexandru Moruzi, care la data de mai sus îl înlocuește în această sarcină cu Grigorașcu, al doilea secretar domnesc ⁶⁾.

În această casă de comerț cu strânse legături familiare în Țara Românească, și de mare vază și încredere în capitala imperiului, austriac și-a făcut educația negustorească Torunzia. Și, de sigur, tot datorită legăturilor acestei case a ajuns mai târziu să fie « foarte bun cunoscut cu toți Grecii și cu diferitele case de comerț din Lipsca.

¹⁾ I. C. Filitti, *Arhiva Gh. Grigore Cantacuzino*, București, 1919, p. 280.

²⁾ Hurmuzaki, *Documente*, XIX₁, p. 336.

³⁾ N. Iorga, *Istoria Românilor*, vol. VIII (*Revoluționarii*), București, 1938, p. 105.

⁴⁾ I. C. Filitti, *o. c.*, p. 280.

⁵⁾ Hurmuzaki, *Documente*, XIX₁, p. 807.

⁶⁾ Hurmuzaki, *Documente*, XIX₁, p. 776, 785.

Asemănător e cazul lui Constantin Duca pe care tatăl său, negustor în Siatista, îl trimite să învețe limba germană și negustoria la companistul său din Viena, Constantin Lazăr, pentru ca mai târziu să-l recheme acasă ca tovarăș pe deplin instruit, care să poată face numeroase călătorii de afaceri, după cerințele negoșului de atunci. După moartea tatălui său apoi, din cauza tulburărilor politice ivite în acele părți, revine în Viena, unde ajunge negustor de vază.

Tot negoșului a fost destinat și acuzatorul din Lipsca al lui C. Duca, tânărul cam risipitor, Panaiot Sica, pe care tatăl său îl trimise la Viena la negustorul Stavro Ioan, nepot al bătrânului Sica și companist cu un alt fiu al acestuia. Tânărul Pano, stătu un timp la rudenii, vărul și fratele său, apoi se duse la Veneția, de acolo în patrie, pentru ca să fie apoi din nou trimis la Viena «să învețe bine nemțește, englezește și italicenește și să stea în ajutorul vărului său la negoț». Voiau deci să-l pregătească pentru comerț în stil mare, deși tânărul se simțea atras mai mult de studiul medicinei.

Nu știm cu ce rosturi fusese recomandat tânărul Pano Sica Domnului muntean Const. Hangherli. În împrejurările haotice dela Dunăre și din Țara Românească a acelor vremi ¹⁾ însă, un tânăr instruit putea fi în multe feluri utilizat. Cert este că nădejdlile legate de călătoria dela Viena spre Țara Românească s'au spulberat odată cu vestea, aflată la graniță, că Domnul Țării Românești fusese ucis de Turci. Iar rostul acestei călătorii nu se putu acorda cu noua domnie a lui Moruzi, și Pano Sica se reîntoarce la Viena.

I. MOGA

«ȚARA», «DISTRICTUL» ȘI PLAIUL LOVIȘTEI

În *Buletinul Societății Regale de Geografie*, vol. LV, 1936, p. 275—277 d-l I. Conea răspunde la recensia pe care o făcusem în vol. VI al Anuarului nostru, asupra lucrării d-sale despre Țara Loviștei ¹⁾. Tonul acestui răspuns și mai cu seamă faptul că el nu

¹⁾ N. Iorga, *Istoria Românilor*, VIII, pp. 130—131.

²⁾ I. Conea, *Țara Loviștei*. București, 1935, 217 p.; Recensia noastră în *Anuarul Institutului de Istorie Națională*, VI, 1931—1935, Cluj, p. 664—673 și tiraj aparte: I. Moga, *Problema Țării Loviștei și ducatul Amlașului*, Cluj 1935, 11 p.

aduce nimic nou pentru lămurirea problemei puse în discuție, ne-ar scuti de orice replică.

Chestiunea Țării Loviștei merită însă o revenire, o mai atentă cercetare. De aceea în cele ce urmează, ca întregire la recensia noastră amintită, ne vom opri asupra « țării », a « districtului » și a « plaiului » Loviștei.

D-l Conea, rezumând cercetările sale din cap. I și II al monografiei amintite, în cap. III scrie, concludiv, următoarele: « În documentele dela 1233, 1265 și 1311 — Loviștea este arătată ca fiind o « terra », adică o « țară », — în înțelesul vechiu românesc al acestui cuvânt, așa cum apare el la unii din cronicarii noștri și cum apare în documentele vechi.

Iar aceste « țări » — se știe — erau un fel de mici state mai mult sau mai puțin autonome, unități politico-administrative locale, situate de obicei în câte una din așa numitele depresiuni *peri-* sau *intracarpatic*e. Loviștea, deci, fiind fost și ea o asemenea « țară » sau « romanie », înseamnă că avem și în cazul ei de a face cu una din acele mici organizații autonome în care Românii și-au dus viața pe timpul evului mediu » ¹⁾.

Depresiunea intracarpatică în care e așezată Loviștea este bazinul Titești-Brezoi din fața confluenței Lotrului cu Oltul. În acest bazin crede, deci, d-l Conea că a existat în secolul XIII un asemenea « mic stat, mai mult sau mai puțin autonom », o « țară », o « unitate politico-administrativă », deducând toate acestea din studiul geografic al bazinului amintit și din textul documentului dela 1311 în care se vorbește de « Terram... Loystha vocatam, ab aqua Lottur vocata, que fluit ad aquam Olth ».

Am arătat în recensia noastră că documentul amintit e un falsificat și că autorii acestui falsificat n'au avut în vedere Loviștea din bazinul Titești-Brezoi, ci munții din Nordul Lotrului. D-l Conea, în răspunsul său, spune că îi este indiferent dacă documentul e fals, sau nu; dacă o asemenea țară a existat în sec. XIV, când a fost falsificat documentul, « a trebuit să existe sigur și în cel anterior și în cel pre-anterior, etc. ».

¹⁾ I. Conea, *o. c.*, p. 46—48.

Se înțelege că o realitate geografică, dovedită ca existentă în secolul XIV, trebuie să fi existat și în veacul anterior etc. Problema este, însă, dacă realitatea geografică amintită în falsificatul conților de Tâlmăciu este în adevăr o « țară » în sensul de unitate politică administrativă, mai mult sau mai puțin autonomă, izolată în bazinul Titești-Brezoi, sau e altceva.

Dacă o asemenea « țară » ar fi existat în acel bazin, la 1233, 1265 și 1311 și regii Ungariei ar fi avut cunoștință de existența ei, ea ar fi trebuit să fie cunoscută și la 1247 și am găsi-o amintită de regele ungar în diploma Ioaniților, în care sunt înșirate toate « țările » cunoscute la acea dată de regii unguri, la apus și răsărit de Olt, pe versantul nordic și sudic al Carpaților. Absența din diploma Ioaniților a acestei « țări » — care trebuia să fie amintită, fie în categoria celor dăruite, fie a celor exempte din această donație, fie ca teritoriu de delimitare spre nord sau spre apus a « țării » vecine a lui Seneslau, — dovedește că regii ungari n'aveau cunoștință de existența Țării Loviștei și că documentul dela 1233, din care derivă pretinsa confirmare din 1265 și 1311, e o plăsmuire târzie, care după cum vom vedea nu se referă la Loviștea din bazinul Titești-Brezoiu. Existența acestei « țări » deci, în înțelesul dat ei de d-l Conea și limitat la granițele bazinului amintit, documentar rămâne nedovedită.

În sprijinul tezei sale, autorul nu poate aduce decât izolarea forțată a bazinului Titești-Brezoiu de valea și munții Lotrului și interpretarea și mai forțată a termenului « Terra Loystha ». D-l N. Iorga a lămurit la timpul său că « terra » « nu trebuie să fie în realitate o țară de hrană și locuită. Putea fi și munți. « Utilitates et pertinential » nu înseamnă decât venituri și dependențe » ¹⁾. Noi i-am dat acestui termen înțelesul de *regiune* muntoasă, cu păduri și ape, toate *pertinentiae*, cu *utilitates*, ca vânatul, pescuitul, pășunatul, ghinda, — venituri regale obișnuite pe acea vreme.

O asemenea regiune era și masivul de munți din Nordul Lotrului — lat de 40 km — și valea Lotrului, despre care d-l Conea atât de pripit afirmă că « mai ales în acea vreme este de bănuir că va fi fost foarte slab populată și, deci, foarte puțin prețuită » ²⁾.

¹⁾ *Revista Istorică*, April-Iunie, 1935, p. 148.

²⁾ I. Conea, *o. c.*, p. 27.

« Bănuiala » de mai sus n'are alt rost decât să excludă valea și munții Lotrului din cercul posibilităților de a găsi în ei elementele caracteristice ale « terrei » amintite în falsificatul conților de Tălmăciu. Această « bănuială » însă e în contradicție cu *realitatea* constatată mai târziu de autor, deoarece în alt capitol tot d-sa spune: « pe munții din raza Lotrului am avut *totdeauna* o viață pastorală foarte intensă. Și cum de această viață se leagă, pe de altă parte, un fenomen de adâncă rezonanță în trecutul nostru, — acela al *transhumanței* —, vom înțelege ușor cum *valea Lotrului a fost fatală să joace, prin situația ei, un mare rol (de mare drum al oilor) în trecutul poporului românesc* » ¹⁾. Deci însuși autorul e de acord că marele drum al oilor constatat de d-sa ca existând pe valea Lotrului din mărturii ale secolului XIX și XX, a fost fatal să existe și în veacurile anterioare și, fără îndoială — adaogăm noi — că și în secolul XIII—XIV, când păstoritul nu a fost constrâns încă, în măsura impusă de veacurile următoare, să cedeze terenul agriculturii, și deci trăia o epocă de înflorire. În această privință prețioase indicațiuni ne dă un document din 1383, o convenție încheiată între Românii dela poalele munților Țibinului și între Sașii din Cristian și din Sibiu ²⁾.

În articolul prim al acestei convenții se vorbește de « mulieres vel viri de partibus Transalpinis » veniți aici și uciși în lupte, al căror caracter ni-l lămurește articolul al doilea din convenție, prin care Românii își luau angajamentul să nu mai pască oile și vitele pe teritoriul Sașilor. Era deci lupta pentru pășuni, în care au căzut și Români din Muntenia. Faptul apoi că Românii ardeleni își luau în articolul al treilea al acestei convenții angajamentul să păzească munții dela Tălmăciu până la Săliște, ne arată că acești Munteni veniau pe potecile din munții Lotrului, iar nu pe la Căineni și Turnu Roșu, pe unde puteau fi opriți de organele de pază. Iată, deci, că transhumanța prin munții Lotrului exista și atunci și față de opreliștile pe care le întâmpina oieritul la șes, el trebuie să se fi intensificat peste munți, pe potecile de totdeauna și pe marele drum din valea Lotru lui.

Acest lucru se întâmpla tocmai pe timpul când se ticluia falsificatul conților de Tălmăciu și deci numiții conți aveau tot motivul

¹⁾ I. Conea, *o. c.*, p. 67.

²⁾ Zimmermann-Werner, *Urkundenbuch*, II, p. 565.

să prețuiască munții și valea Lotrului pentru un « proventus » atât de însemnat ca păstoritul.

Dar termenilor de « proventus et pertinentiae » — care în teza d-lui Conea joacă un rol important în determinarea înțelesului de « terra », ca țară intens locuită — nu le putem da prea mare crezare, fiindcă n'avem certitudinea că acești termeni din falsificatul conților de Tâlmaciu vizează realități *precis* cunoscute. Puteau să fie și termeni generali, o formulă diplomatică usuală, care aici ar arăta că autorii falsificatului nu cunoșteau veniturile precise și dependențele acestei « terra ». Intr'un act de donație de importanța preteniei danii făcute la 1233 comitelui Connad de Tâlmaciu, regele ungar de obicei precizează veniturile țării, modalitățile de folosință ale lor, delimitând precis cât îi revine lui și cât are drept să folosească din aceste proventus cel ce primește donația. Diplomele similare date cavalerilor Teutoni și celor Ioaniți sunt în această privință foarte precise.

Lipsa acestor precizuni în falsificatul conților de Tâlmaciu, care ar fi *trebuit* să facă mențiune cel puțin de vama dela Căneni, sau dacă aceasta nu exista încă, de vadul comercial ce trecea prin Loviștea și de veniturile lui, sau cel puțin de obligația conților de a păzi acest vad pentru bunul mers al comerțului — suntem doar în epoca lui Vlaicu care dăduse privilegiul de comerț Sașilor, când funcționa vama dela Slatina — arată că acest falsificat n'a avut în vedere Loviștea din bazinul Titești-Brezoi, ci munții dela Nord de Lotru, ale căror venituri autorii falsificatului nu le puteau preciza decât în termeni generali.

Că acești munți au fost în mod arbitrar revendicați de conții de Tâlmaciu, ne-o dovedește faptul că asemenea deprinderi abuzive au devenit, pe semne, o tradiție la acești conți și dovada ne-o dau documentele din 17 Aprilie 1418 date de regele Sigismund, din care se constată că numiții castelani au îndrăsnit prin « abusivis novitatibus, imo potius corruptelis adinventis et introductis, quae iam quamvis omino indebite et irrationabiliter quasi in ius essent redactae » să stoarcă munci și dări de pe moșiile abației din Cârța « contra iura ac libertates et privilegia predicti manasterii abusive inventas » ¹⁾. Iată deci, că acești conți falsificau adevărul fără scrupule

¹⁾ G. Gündisch, *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*, tom. IV (1416-1437), Hermannstadt, 1937, p. 73—74.

de conștiință, pentru a revendica drepturi imaginare. Și dacă au îndrăsnit să o facă față de abația din Cârța, ale cărei drepturi de posesiune asupra moșiilor erau ușor controlabile, cu atât mai mult au putut-o face pentru o regiune de munte, a cărei situațiune de drept nu era deplin lămurită.

*

Dar, dacă falsificatul conților de Tălmăciu nu s'a referit la Loviștea din bazinul Titești-Brezoiu, ce au înțeles ei prin « Terram... Loystha vocatam, ab aqua Lothur vocata, que fluit ad aquam Olth ».

Acum credem a fi în măsură să dăm răspuns hotărât: au înțeles « *Plaiul Loviștei* ».

D-l Conea s'a lovit și d-sa de existența plaiului Loviștei, care cuprindea și valea și munții Lotrului. Așa l-a văzut pe harta stolnicului Cantacuzino, care arăta « județul Argeș trecând și pe dreapta Oltului, unde cuprindea valea Lotrului toată. Această vale intra, evident, în *plaiul Loviștei* » (p. 58). La fel găsește încadrat plaiul și la Fotino, ca parte integrantă a județului Argeș. « Așa era pe vremea lui Fotino — spune autorul — și așa a fost totdeauna, până la 1833 » (p. 59). Suntem și noi de acord că așa a fost totdeauna și admitem că autorul a rostit un adevăr care va rămâne, anume că « *un plaiu Loviștea trebuie să fi existat totdeauna, dela Intemeiere încoace* » (p. 58). Numai că această afirmație e în contrazicere cu tot ceea ce susține d-sa privitor la Țara Loviștei. Fiindcă dacă a existat *totdeauna* un plaiu al Loviștei care să fi cuprins munții cu valea Lotrului, rămâne inutilă izolarea în bazinul Titești-Brezoi a termenului « Terram Loystha » din documentul falsificat de conții de Tălmăciu. De aceea d-l Conea pentru a punc de acord mica unitate politico-administrativă susținută de d-sa, cu realitatea Plaiului Loviștei arătat de documente și hărți, susține existența a *două Loviști*, una populară, la stânga Oltului, în bazinul Titești-Brezoi și alta, o *Loviște recentă* ¹⁾ administrativă, care cuprinde și valea Lotrului, așa cum arată hărțile și documentele că s'a întins Plaiul Loviștei. După d-sa « A fost deci o vreme, când Loviștea argeșană trăia — fără ca Loviștea Lotrului să existe » ²⁾.

¹⁾ I. Conea, *o. c.*, p. 28.

²⁾ *Idem*, p. 31.

Această Loviște argeșeană, din bazinul Titești-Brezoi « evoluând ca spațiu în cursul vremii », ca numire administrativă ajunge să cuprindă și transgresiunea ei de pe Olt. Astfel « a urmat un răstimp — spune d-l Conea — în care denumirea de Loviște a unit, pentru administrația țării, ambele maluri ale Oltului » ¹⁾. Când s'a săvârșit acest proces? Autorul răspunde că: nu știm. « El trebuie să dateze, însă, din vremea când satele de pe Loviștea au intrat în preocupările de organizare administrativă ale Țării Românești: cu alte cuvinte, vremea Intemeierii » ²⁾.

Ori, credem că și d-l Conea este de acord că timpul întemeierii nu poate fi mai târziu de anul 1311 și în acest caz documentul falsificat în favoarea conșilor de Tâlmăciu putea avea în vedere această « Loviște recentă » care cuprindea și valea Lotrului cu munții dela nord. Și dacă documentul dela 1311 se referă la « Loviștea recentă » cam ce dovezi are autorul — și cât sunt ele de vechi — despre timpurile când trăia o Loviște argeșeană « fără ca Loviștea Lotrului să existe? ».

Dar să revenim la *Plaiul Loviștei*.

D-l Conea trece prea ușor asupra înțelesului *geografic* al termenului de plaiu și se ocupă aproape exclusiv de caracterul administrativ al lui; « Dacă n'a existat un județ Loviștea, a existat în schimb un plaiu (= plasă, unitate administrativă) cu acest nume... » Și pentru a sublinia caracterul administrativ al Plaiului Loviștei, precizează că valea Lotrului a fost « excrescența *administrativă* de pe Olt a Loviștei » ³⁾.

Deci a fost un timp când Loviștea Lotrului nu exista, iar când apare, ea e rezultatul unui proces politic: e excrescența administrativă a Loviștei — tot administrative, nu? — din bazinul Titești-Brezoiu.

O afirmație categorică, dar nedovedită, care în realitate se reduce la o ipoteză, și aceasta puțin verosimilă.

Și iată de ce:

Fotino înregistrează o realitate, care se dovedește a fi fost la fel în toate veacurile cunoscute ale Loviștei. El ne arată existența unui

¹⁾ *Idem*, ibidem.

²⁾ I. Conea, *o. c.*, p. 30.

³⁾ I. Conea, *o. c.*, p. 60.

plaiu al Loviștei cu 20 sate, care trecea Oltul și cuprindea și valea și munții Lotrului. *Toate* potecile Plaiului Loviștei spre Transilvania arătate de el, duc peste *acești* munți, deci toate satele Plaiului Loviștei se orientează spre *dreapta*, nu spre stânga Oltului. În schimb satele Corbeni, Brăteni, Bălăcenii, Titești, Băișoara, Glăveștii și Căinenii, deci satele așezate de-a-lungul vadului comercial Turnu-Roșu, Căineni, Titești, Sălătruc, «drumul cel vechiu» căruia d-l Conea îi atribue rol hotărîtor în organizarea «țării» Loviștei și cari de fapt erau în marginea Loviștei, aparțin *Plaiului Arifului* și potecile lor se îndreaptă toate peste acest plaiu, la *stânga* Oltului ¹⁾. Această orientare diferită a satelor amintite nu poate fi rezultatul unei măsuri administrative, ci a unui firesc proces geografic: vadul comercial Căineni-Titești-Sălătruc, pare a fi avut rolul de delimitare și *unire* a două zone geografice, a două plaiuri, deosebite.

Harta lui Riga Veleștinul (1797) situează Plaiul Loviștei exclusiv pe dreapta Oltului, în munții și valea Lotrului, iar Loviștea propriu zisă, din bazinul Titești-Brezoi, o delimitează deosebit, fără să o numească.

Harta lui Sulzer (1774) ne dă un «*District Loviștea*», identic cu cel conturat pe harta căpitanului inginer Schwanz, lucrată la 1717. Acesta din urmă înglobează în «districtul» Loviștei nu numai Plaiul Loviștei și Loviștea din harta Veleștinului, ci și câțiva munți din plaiul Arefului.

Pentru a dovedi inexistența acestui district atât de categoric trasat de pe harta lui Schwanz, — și, credem, că intenționat păstrat și de Sulzer — d-l Conea recurge la o spectaculoasă confruntare de date și teatrale deducții istorice, de cari s'ar fi putut lipsi, dacă ar fi cunoscut materialul documentar de mult publicat de C. Giurescu ²⁾. Astfel ar fi aflat că originea «districtului» Loviște, trebuie căutată în măsurile autorităților militare și fiscale austriace, cari încă din Ianuarie 1717 au pus satele ³⁾ din acest proiectat district

¹⁾ D. Fotino, *Istoria generală a Daciei*, Tom. III. București, 1859, p. 161.

²⁾ C. Giurescu, *Material pentru istoria Olteniei sub Austriaci*, I, București, 1915, 690 p.

³⁾ În număr de 12 și anume: 1) Căineni; 2) Greblești, Robești; 3) Boișoara, Găușani; 4) Titești; 5) Burboiești, Bratovoiești; 6) Cocoi; 7) Spini, Băiești;

sub autoritatea vameşului din Căineni «cum priore etiam usuata dependentia», atât în cele juridice, cât şi în ce priveşte dările. Judecăţile — spunea documentul amintit — le va pronunţa vameşul, după obiceiul ţării (pământului), consultând şi pe bătrâni şi dând sentinţă în scris la mână. Jumătatea veniturilor din pedepse va fi vărsată fiscului regal, ceealaltă jumătate va reveni vameşului, dând din ea şi *vătafului*, de câte ori acesta îl asistă şi va fi consultat în judecată, de asemenea se va ţine seama şi de ceea ce oficiul vamal va adjuceca celor două mănăstiri, Cozia şi Arnota, precum şi *Căpitanului* «antea în Lovista existens», dacă din nou va fi aşezat în slujbă.

Satele mai sus amintite, făcând slujbă de *plăeşi*, aceeaşi slujbă o vor face, şi cu acelaşi număr de oameni, şi de acum înainte; din rândul acestor plăeşi vameşul va propune un vătaf potrivit, care să stea sub autoritatea lui.

Iată deci originea districtului trasat pe harta lui Schwanz şi el corespunde aproximativ cu Plaiul — administrativ — al Loviştei. Credem chiar că în acest caz «districtus» este traducerea latinească a termenului de «plaiu» în sens administrativ. Consideraţiunile de ordin *strategic* care au impus austriacilor nevoia de a anexa bazinul Titeşti-Brezoi, au fost subliniate de generalul Stainville, în instrucţia ce o dădu plenipotenţiarilor austriaci însărcinaţi cu încheierea păcii dela Passarowitz: «umb den Ruckhen in Siebenbürgen heraus frey zu setzen»²⁾.

Tot Stainville însă, văzând opoziţia întâmpinată cu prilejul tratativelor, adaogă curând că pentru Loviştea din bazinul Titeşti-Brezoiu nu trebuie priclitată pacea «demnach entscheidet sich die gränitz naturaliter durch den flusz Aluta von sich selbst»¹⁾. Graniţa aşa a şi fost apoi fixată³⁾.

Chiar şi după această delimitare, care lăsa Loviştea sub stăpânirea Țării Româneşti, munţii şi satele din *dreapta* Oltului mai sunt odată amintite ca «districtum Lovist» cu indicaţia, «supra monasterium

8) Perişani, Mlacşani; 9) Sărăcineşti, Racoviţa; 10) Copăceni, Cornet; 11) Călineşti; 12) Voineasa, Mălaia, Brezoiu. V. C. Giurescu, *Material pentru istoria Olteniei sub Austriaci*, I, Bucureşti, 1913, p. 132.

¹⁾ Hurmuzachi, *Docum.* VI, p. 214.

²⁾ Hurmuzachi, *Docum.*, VI, p. 240.

³⁾ C. Giurescu, *o. c.*, p. 348.

Cozia usque Arxaviam, ad ripam Alutae situm » ¹⁾, apoi odată ca « districtum Lotrensis » ²⁾ pentru ca apoi numirile acestea să dispară și să se vorbească doar de « Dörfern an der Lotra oder Lovista » sau « Dörfern in der Lovista und an der Lotra » ³⁾ ai căror locuitori fură scutiți de dări, primiră un jude al lor, fiind în schimb obligați să dea oameni la lucru pentru întreținerea viei Carolina, pe care tot ei o lucraseră pe vremea căpitanului Schwanz ⁴⁾. Toți acești locuitori erau însă cuprinși sub numirea de *Lovișteni* ⁵⁾.

Așa dispare efemera numire de « district Lovista » încă în timpul stăpânirii austriace în Oltenia și rămâne numirea generală de *Lovișteni* pentru toți locuitorii dela dreapta Oltului, deși în documentele române îi găsim cu numele de « Lotreni ». Prin această numire de Lovișteni străbătea realitatea Plaiului Loviștei, căruia Austriacii au încercat să-i suprapună construcția exagerată ca dimensiuni a « districtului Loviștea ».

Continuând cu cercetarea retrospectivă a Lovistei vedem că harta Stolnicului Cantacuzino nu ne aduce nimic nou: județul Argeșului înainte de stăpânirea austriacă în Oltenia cuprindea și munții și valea Lotrului, deci și Plaiul Loviștei, pentru care vedem confirmată, la 1691, existența unui « căpitan » al Loviștei ⁶⁾. La fel și la începutul acestui veac, la 1625 județul Argeș cuprindea și Loviștea ⁷⁾.

În legătură cu situația specială a satelor din Plaiul Loviștei, semnificativ este hrisovul din 1505 al lui Radu cel Mare, prin care confirmă dăruirea vamei dela Căineni făcută la 1415 de Mircea cel Bătrân, mănăstirei Cozia ⁸⁾. În acest act de confirmare se precizează « Și Lotrenii, cari voesc să fie negustori și a duce mărfuri din țara domniei mele, sau din Ungaria, *toți Lotrenii*, să plătească vama sfintei mănăstiri, pentru că omul acela care *nu vrea* plăti vama

¹⁾ C. Giurescu, *o. c.*, p. 360.

²⁾ C. Giurescu, *o. c.*, p. 468.

³⁾ Giurescu, *o. c.*, p. 630.

⁴⁾ C. Giurescu, *o. c.*, p. 637—638.

⁵⁾ Hurmuzachi, *Docum.*, VI, p. 525.

⁶⁾ N. Iorga, *Studii și Docum.*, XIV, p. 243.

⁷⁾ N. Iorga, *Studii și Docum.*, XI, p. 289.

⁸⁾ St. Niculescu, *Documente inedite dela Mircea cel Bătrân*, 1386—1418, p. 23..

sfintei mănăstiri și ce i se cuvine, unul ca acel om, așa să știe: că se va pune în țeară la vad » ¹⁾).

Nu poate fi aci vorba, deci, de contrabandă, ci de refuzul Lotrenilor de a plăti această vamă, bazați, fără îndoială, pe o tradiție, pe care o vedeam confirmată în instrucția dată de organele austriace în 1717 vameșului dela Căineni. Și această situație, oarecum privilegiată, ne face să avem convingerea că sub « toți Lotrenii » cari se ocupau cu negoț trebuie să înțelegem pe locuitorii plaiului Loviștei, sau cel puțin că acești Lotreni și în veacul XV făceau parte din Plaiu.

O indicație în această privință ne-o dă hotărnicia dela 1520 care stabilește granițele acestui plaiu pe culmile nordice ale munților Lotrului.

Dar această hotărnicie mai are și o altă, importantă, semnificație. Ea dovedește că la 1520 a fost nevoie să se pună capăt unei vechi neînțelegeri asupra hotarului dela dreapta Oltului. Inseamnă că granița de pe culmile munților din dreapta Oltului până atunci a fost *discutabilă*, într'o situațiune de drept nelămurită și în anumite puncte ea a rămas ca atare și după hotărnicia din 1520, încă până adânc în veacul XVIII. Nevoia de a stabili granița, — până atunci nesigură, în orice caz nerespectată, — în munții dela nord de Lotru s'a simțit de mult, încă din veacul XIV. O dovadă o avem în amintita convenție din 1383. În punctul al treilea al acestui act se precizează: « assumpserunt ipsi Walachi custodiam observandam in omnibus alpebus a Talmacz usque ad Magnam villam Walachikalem » (= Săliștea). Deci Românii dela poalele munților Țibinului se angajau la slujbă de *plăeși*, de paznici ai graniței, care este indicată vag a se întinde pe munții dela Tălmăciu până la Săliște, deci aproximativ pe unde trece hotărnicia dela 1520, graniță care înainte de 1383 n'a fost respectată, și care tot așa a rămas și după această dată până la 1520.

Dar acest document vine să întărească și el convingerea noastră că falsificatul conților de Tălmăciu numai la munții Lotrului s'a putut referi, iar nu la Loviștea din bazinul Țitești-Brezoi. Și iată de ce. Din paza ce trebuia să se facă pe munții dela Tălmăciu la Săliște, rezultă că munții Lotrului erau în stăpânirea Domnului

¹⁾ St. Nicolaescu, *Documente slavo-române cu privire la relațiile Țării Românești și ale Moldovei cu Ardealul în secolul XV-XVI*. București, 1905, p. 236.

Țării Românești, a lui Radu I și deci cu atât mai mult trebuie să fi aparținut acestei stăpâniri Loviștea din bazinul Titești-Brezoi. Ori este exclus să ne putem imagina că numiții conți au putut nădăjdui să obțină prin falsificatul lor vama dela Căineni (= vadul Genune) sau drumul comercial de prin Loviștea, atâta timp cât în munții Lotrului erau în stăpânirea Domnului Țării Românești. În schimb pentru acești munți am arătat în recensia din Anuarul VI împrejurările istorice care puteau face discutabilă stăpânirea lor, iar acum am stăruit cu dovezile existente asupra faptului că granița din Nordul acestor munți, cel puțin până la 1520, a fost discutabilă. Imprejurarea că prin falsificatul lor conții de Tălmăciu n'au putut obține dela regii Ungariei confirmarea pretinselor drepturi asupra acestei regiuni, dovedește că acele drepturi n'au existat. Și odată căzută această încercare de mistificare, Sașii, la 1383, iau măsuri de pază nu la Turnu Roșu, pe unde se pătrundea pe la Căineni în Loviște și unde paza putea fi făcută ușor, ci de-a-lungul munților dela Tălmăciu până la Săliște, unde trebuia fixată o graniță — dacă nu era — pentru a pune capăt neplăcerilor care le veneau *peste și din* acești munți, dela Români de pe ambele versante ale Carpaților.

După această lămurire a înțelesului mărturiilor documentare contemporane, teza d-lui Conea, că « Terra . . . Loystha » din falsificatul conților de Tălmăciu nu se poate referi decât la Loviștea din bazinul Titești-Brezoiu nu mai poate fi susținută. Dimpotrivă *prezența lui « Terra Loysta » în documentul datat la 1311 — considerat de noi ca falsificat în a doua jumătate a veacului XIV — este o dovadă că în acest veac numirea de Loviștea cuprindea și munții Lotrului și deci că documentul ne certifică existența Plaiului Loviștei.*

Ce alt echivalent *latinesc* și *medieval*, al termenului de *plaiu* puteau folosi conții de Tălmăciu decât acela de « terra »?

Deci textul: « *Terram . . . Loystam, ab aqua Lothur vocata, que fluit ad aquam Olth* », are înțelesul firesc și gramatical de: *Plaiul numit Loviștea, dela apa numită Lotru, care se varsă în Olt* », iar nu interpretarea nefirească pe care se sprijine arhitectura monografiei d-lui Conea.

În textul de mai sus avem deci precis indicați munții dela nord de Lotru și la apus de Olt, cari și pe acea vreme formau « plaiul » Loviștei așa cum ni-l arată Fotino, cu potecile care se orientau toate

spre apus, pe dreapta Oltului, și cum îl delimitează și harta lui Riga Veleștinul. Un «plaiu» în sens *geografic*, vechiu ca și Loviște, plaiu a cărei posesiune conții de Tâlmăciu o considerau discutabilă și ai cărui locuitori — «Lotrenii» din 1415 — cu greu se puteau împăca cu normele fiscale impuse celorlalți locuitori de Domnia dela Argeș.

I. MOGA

«OBȘTEA OPINCARILOR» DIN SĂLIȘTE

Dăm, în cele ce urmează, două plângeri dela sfârșitul anului 1826 ale Obștii Opincarilor din Săliște împotriva Breslei Pielarilor și Tălparilor din Sibiu. Vechimea acestei industrii țărănești, legată de viața păstorească și de portul Mărginenilor, este desigur tot atât de îndepărtată în veacuri ca și a piuăritului, a țesutului pănurei ¹⁾, adică din «moși strămoși cari s'au hrănit cu acest meșteșug», cum spun opincarii în plângerea lor către Magistratul din Sibiu.

Tăierea opincilor și vânzarea lor de opincarii Mărgineni a luat însă avânt mai cu seamă de o jumătate de veac încoace, când aceștia își desfăceau marfa nu numai în satele vecine ci și pe la târgurile de țară mai îndepărtate. Această negustorie pe rază întinsă trebuie pusă în legătură cu măsurile luate în a doua jumătate a veacului al VXIII-lea de guvernele vieneze pentru sporirea industriei indigene burgheze și țărănești și intensificarea comerțului, chiar neținând prea mult seama de privilegiile breslelor. După moartea lui Iosif II însă, restabilirea vechilor privilegii aduce cu sine eliminarea treptată din târgurile de țară a acelor, cari prin mărfurile lor puteau aduce vreo atingere monopolului exercitat de bresle.

Împotriva acestei excluderi opincarii Mărgineni nu puteau protesta, fiindcă n'aveau drepturi de «țehiu» ²⁾, și apoi le mai rămânea destul teren pentru desfacerea marfei lor prin satele de sub munte și mai cu seamă la târgul săptămânal din Săliște. La acest târg, a cărui existență e subliniată de geograful ardelean din sec. al XVIII-lea

¹⁾ V. lucrarea noastră din prezentul Anuar, Politica economică austriacă și Comerțul Transilvaniei în veacul al XVIII-lea, cap. «Incurajarea industriei ardeleni», p. 133.

²⁾ «Țehiu» = czéh = breaslă.

M. Lebrecht ¹⁾, se aprovizionau toate satele din împrejurimi și venitul strâns din vamă era destinat «spre înzestrarea școlai noastre a satului», venit pe care Săliștenii reușesc să îl asigure și pe viitor prin încuviințarea obținută în acest sens la 1821 dela Împărat, datorită intervenției făcute de «naționalul Episcop, prealuminatul și prea sfințitul Domnul Vasilie Moga ²⁾».

Firește că în acest târg nu se aproviziona numai lumea păstoraască și «obștea sărăcimei», care se plânge Magistratului și care purta opinci cu păr, ci și oameni înstăriți și multe țărance, cari din cauza pământului nerentabil pentru agricultură, își petreceau tot timpul cu țesutul pănurei, a brânelor, a cergilor frumos colorate și a pânzei fine, țărănci cu ales gust în împodobirea minuțioasă, pe fir, a îmbrăcăminții lor de o rară distincție și simplitate. Era lumea celor ce trăiau acasă din venitul turmelor dela munte și cari știau prețui o îmbrăcămintă mai aleasă ca opincile de talpă. De aceea ne simțim îndemnați a crede că nu era cu totul lipsită de temei acuză adusă de Breasla Pielarilor și a Tălparilor din Sibiu, că pentru a se sustrage scumpetei opincilor de talpă (= 1 zlot (florin) perechea), Mărginenii cumpărau dela opincarii lor opinci cu păr, le rădeau și le argăseau, lucru pe care numai breslașii pielari din Sibiu aveau dreptul să-l facă.

Dar pentru a înlătura concurența opincarilor de pe piața Săliștii, «Țehiul» Sașilor din Sibiu se pare că mai invoca și o pretinsă ordonanță prin care se oprea portul opincilor cu păr, pretextând probabil molima care a determinat măsurile de carantină impuse pieilor aduse din Țara Românească de «Obștea hăsnarilor» Sălișteni. Această ordonanță are însă același substrat ca și măsura cerută la 1769 de postăvarii din Cisdădia și Sibiu, de a se interzice Sașilor să mai poarte ținute românești, din cauza concurenței pe care o făcea pânura țesută de Mărginenii marilor țesători săsești ³⁾.

Prin ordonanța invocată de «Țehiul» din Sibiu se lovea greu în «hăsnarii» mărgineni, negustori ambulanți, cari erau acum con-

¹⁾ Versuch einer Erdbeschreibung des Großfürstenthums Siebenbürgen. Hermanstadt, 1789, p. 72—3. V. și I. Moga. Din trecutul economic și administrativ al Săliștei în secolul al XVI—XVIII-lea, în *Anuarul Gimnaziului Mixt din Săliște-Sibiu pe anul școlar 1928—9*. Sibiu, 1929, p. 21.

²⁾ Adresa Săliștenilor către Guvernul ardelean în proprietatea noastră.

³⁾ V. prezentul Anuar, p. 139.

strânși să-și dea marfa adusă din Țara Românească pe preț derizoriu pielarilor sași, dar mai cu seamă se da lovitura de moarte opincarilor Mărgineni, cari ne mai putând tăia și vinde nici opinci cu păr, erau condamnații pieirii, lăsând piața Săliștii la discreția pielarilor din Sibiu. Aceștia apoi, prin Inspectorul din Sibiu, s'au și prezentat în 4 Dec. 1826 la târgul din Săliște și au sechestrat opincile cu păr, chemând la răspundere la Sibiu de fruntașii comunei, sub învinuirea de « contrabandă ».

Drept urmare Săliștenii fac plângerile de mai jos și îndrăznesc a cere să li se dea și lor « Privilegium de Tehiu ».

Această plângere opincarii o adresează nu numai Magistratului din Sibiu, dela care n'șteptau cine știe ce bine, ci și Comisiei Imperiale însărcinată să decidă într'un vechiu proces al Săliștenilor cu Universitatea Săsească.

Inclite Magistratus Cibiniensis !

Noi jeluitorii cei mai din jos iscăliți, opincarii din satul Săliște, ne plângem și arătăm la Cinstitul Magistratum al Sibiiului, cum că fiind satul nostru supt munte în loc pietros și pădureț, rece și iernatec, n'avem hotar bun că-i strâmt și sterp de nu să fac bucatele cu care să ne hrănim noi și copiii noștri cei săraci, că hrana noastră și portul ne ieste acesta, meșteșug opincăria, — pe care-l avem dela moșii și strămoșii noștri rămas de ne-am hrănit până acuma noi și copii noștri, că dintr'acesta meșteșug am plătit contribuția Impăratului, dintr'acesta ne-am ținut casele, dintr'acesta ne-am hrănit copiii, și dintr'acesta am împlinit toate lipsele Impăratului și ale satului, la ce ne-au poruncit până acuma Înălțatul Impărat și de toată persoana de om am plătit 30 cr. de argint de om.

Dară acuma de vre-o câțiva ani în coace, nu știm pentru ce pielarii (chielarii) sau tălparii dela Sibiiu ne-au oprit dela târgurile cele de țară mari a vinde opinci cu păr, — iară prin satele noastre pe sub munte tot ne-au fost slobod a vinde opinci cu păr până acuma, — dară acuma în 4-a December 1826 au venit dela Sibiiu chelarii (tălparii) în târgul nostru al Săliștii și de tot ne-au oprit a vinde opinci cu păr și au luat în scris pe cari i-au găsit cu opinci cu păr vânzând. Dară n'am vândut numai cu păr, ca și de cele de talpă am vândut, care tocmai dela tălparii dela Sibiiu le-am cumpărat și cine de care

vrea de acelea cumpără, — și numai de cât au poruncit D. Inspector ca noi opincarii să mergem la Sibiiu la Dumnealui. — După care poruncă minteni ne-am și dus, cu Stan Beju, și Aleman Hanciu, Aleman Muntean, Jurca Jurca, Mitiu Hanciu, Coman Roșca, și așa ne-au poruncit D. Inspector ca opincile cele cu păr să le ducem la Sibiiu pe *controbona* negreșit.

Așa dară noi simțim și înțălegem că nu-i așa precum au dat Țehiul Chielarilor și al Țalparilor asupra noastră ponosurile la Cinstitul Magistratum al Sibiiului, — că noi putem arăta cu marturi că cumpărăm cheile (pieile) dela oameni cunoscuți și neguțătorii fleșeri rânduți la acela meșteșug și așezați, cu contracturi dela Țisturile orașelor și ale satelor, care ne dau chei fără de nici o boală atinsă, — nu așa precum ne părăsc chielarii și tălparii Sibiiului. Pentru care ne rugăm cu umilință de cinstiții domni ai Magistratului Sibiiului să se milostivească a ne slobozi și nouă acest meșteșug, după care ne-am hrănit copiii noștri până acuma, — iară dacă nu se va putea într'alt chip sau modru, ne rugăm să ni se deie și nouă puterea și Privilegium de Țehiu a face talpă ca să nu perim și noi cei săraci ne având alt meșteșug cu ce să ne plătim darea Împăratului și să ne împlinim lipsele hrăniției noastre după care până acuma ne-am hrănit și ne-am îmbrăcat.

Secundo. Arătăm și noi ceialaltă parte a sărăcimii, care ne hrănim cu neguțătoria aceasta, de ne plătim contribuția împărătească și ne ținem copiii noștri, — că noi aducem chiei din Țara Românească pe vama Împăratului, după ce facem Lazaretul 3 și 6 săptămâni până ce se curăță cheile, după cum iaste porunca împărătească, și plătim hărminția de vamă cum să cade precum arată Reghiile ¹⁾ oamenilor din satul care aduc chei (piei). Dară chielarii dela Sibiiu ne opresc pe cumpărătorii noștri opincarii ca să nu putem vinde marfa noastră după cum să cade, ca alți negustori și hăsnari ²⁾; nu socotesc că noi încă facem dobândă la împăratul că-i plătim pentru marfa noastră *vama* de câte ori aducem.

Ci dacă mergem la Sibiiu cu chieile (pieile), marfa noastră, al dumnealor chielari și tălpari, nu mai ne trufuluesc și ne ciufuluesc marfa, că nu ne plătesc precum se cade și cât face marfa noastră, ci

¹⁾ Autorizație de import.

²⁾ = házalo = hausierer = negustori ambulanti.

sântem numai cu osteneala cea multă și treapădul în zadar, — De-i ceva haznă toată o trag dela noi mai sus numiții chielari și tălpari.

Așa dară-noi hăsnarii cei de chiei sântem gata a pieri, ca și mai sus numiții opincari.

Tertio. Și Noi obștea cea mai mare a sărăcimii, care avem oi, capre, vaci pe munți, care le ținem cu păstori, și ne caută ai încălța cu opinci de cele cu păr, că cele de talpă sânt arse, și nu pot sluji acolo la munte, fiindcă să umble ciobanii și păstorii noștri pe locuri pietroase și tari cu cele de talpă, minteni să taie și să sfârtică, dară cele de păr nu, ci sânt cu mult mai trainice, și dacă să sparg le cârpim și mai mult tân decât cele nouă de talpă cu cârpitul, dară cele de talpă nu tân cârpitura și minteni să stracă. Și aceasta ne jeluim a Cinstitul Magistratum cum că o pereche de opinci de cele de talpă de frunte le cumpărăm dela tălpari cu câte un zlot și mai scumpe perechea, iară de cele cu păr le putem cumpăra cu 30 cr. ¹⁾ și mai lesne perechea, și care-s de talpă cu 30 cr., cu părul le putem căpăta cu 15 cr. și așa Dumnealor chielarii și tălparii cu țechiurile lor tot din zi în zi ne îngreuiază pe sărăcime, că noi cei săraci nu avem putere de a cumpăra opinci scumpe de talpă, că banii s'au împuținat și nu putem da pe lucru slab, că la munte numai o dată calcă pe piatră opinca de talpă să taie. Că numai Dumnezeu știe cu câte lipsuri și ostăneală câștigăm noi sărăcimea câte un ban că năcazurile sânt multe la sărăcime și grele.

Și aceasta arătăm noi obștea sărăcimii, că nu-i așa pre cum arată tălparii dela Sibiiu că noi dacă cumpărăm opincile dela opincari le radem părul cu briciul și cu cuțatul jos și le argăsăm cu scoartă de arin și le fierbem în scoartă, după aceea le ținem 3 zile, apoi le facem și le încălțăm și dacă-i vre-o poruncă împărătească și gubernială să nu să poarte opinci cu părul neras și neargăsite, noi sărăcimea ne rugăm la domni ca să milostivească spre a noastră plânsoare a ne face și nouă vre-o mângăiere, ca să nu ni se strice obicciul dela moși strămoșii noștri cel vechiu.

În fața mea judele Dumitru Borcea, Mihai Buda jurat, Oprea Popa detto, Dumitru Hășigan detto, Oprea Chipară detto, Văsălie Dădârlat detto, Ioan Popa detto, Nicolae Popovici notariu.

¹⁾ crețari = kreuzer = krajczár.

Noi opincarii jeluitori:

Dumitru Șteflea, Stan Beju, Alăman Hanciu, Ioan Popa, Dumitru Miron, Oprea Moga, Ioanăș Gosa, Dan Hășigan, Oprea Cărată, Ioan Dădărlat, Dumitru Hanciu, Ioan Cergău, Nicolae Hanciu, Toader Hanciu, Ioanăș Schitea, Dumitru Lazăr, Ioan Miclăuș, Alăman Muntean, Coman Cup, Savu Zămonie, Jurca Jurca, Nicolae Remetic, Lupea Tipuriță, Dumitru Popa, Ilie Grecul, Nicolae Beju, Oprea Comă, Stan Beju, Coman Hanciu, Ioan Popa, Oprea Goșa.

Prea Cinstită Comisie Impărătească, nouă mult milostive Stăpâne,

Noi opincarii, care am tăiat și acum tăiem opinici, de ne-am pomenit dela moși și dela strămoșii noștri cu acest meșteșug, în Săliște, de ne-am hrănit și ne-am plătit vama Impăratului și până acuma n'am avut nice o supărare, nice părinții noștri, și ne-am putut hrăni,—iară acuma de vreo câțiva ani ne-au dat poruncă Țehii Chelarilor din Sibiiu, ca noi mai mult să nu fim slobozi a mai face opinci de acelea cu păr, acuma noi având acel puțin meșteșug și dela acesta ne oprește, de unde ne-am hrănit casăle și copii noștri și ne-am plătit darea Înălțatului Impărat, suntem pieriți de tot, că alt meșteșug nu știm, că acela l-am avut dela părinții noștri, de când ne-am pomenit, și nu ne-au mai oprit nimenea. Dară dacă nu ne vrea a ne îngădui ca să facem și să vindem opinci de acele cu păr, să ne căpătăm îngăduirea a lua și noi părul de pe chici, să avem și noi meșteșug a ne putea ține casele și copii noștri, ca să putem trăi după cum am trăit moșii și părinții noștri.

Pentru aceea foarte umilit jeluim la Prea Mult Milostiva și Mărita Comisie Impărătească, a se milostivi și a căuta cu ochi milostivi la sărăcia și la neputința noastră numai în cât va lumina Dumnezeu cu mare dreptate.

Și rămânem în toate ascultători mai mici plecați, așteptând o milostivă mângăiere.

Săliște, la 13 December 1826.

In fața mea judele (urmează toate semnăturile din plângerea adresată Magistratului din Sibiu).

I. MOGA

CUM DESCRIE STĂRILE POLITICE ȘI ECONOMICE DIN TRANSILVANIA UN NOBIL UNGUR LA 1744

Memoriul baronului Ștefan Dániel (Vargyasi) către dieta din Sibiu: *Despre relele interne ale Transilvaniei și remediile lor salutare* (De intestinis Transylvaniae malis et eorum remediis salutaris). Memoriul scris în întregime în latinește este datat din Sibiu în timpul dietei generale, înainte să fi comunicat comisarul regal statelor propunerile regale (mandata regia), la 3 Mai 1744. Manuscrisul se află în arhiva Bibliotecii Universității din Cluj. A fost publicat la anul 1913 de d-l Ludovic Kelemen în colecția « Ujabb adattár a Vargyasi Dániel család történetéhez » Cluj, pp. 175—196.

Credem că nu va fi de prisos publicarea lui în resumat cu părțile traduse integral și interpretate acolo, unde prezintă interes deosebit pentru Românii ardeleni.

Înainte de a trece la memoriu să spunem câteva cuvinte despre autorul lui. Ștefan Dániel (senior) s'a născut la 1684 din părinții Ștefan Dániel prim jude regesc, asesor la scaunul regesc de judecată și Sofia Kemény. Crescut în religia unitariană, mai târziu trece la reformați (calvini). În timpul răscăleii lui Francisc Rákoczy II este trimis în solie la Brâncoveanu, mai târziu îl aflăm refugiat în Moldova. La 1711 după încetarea mișcării este grațiat, iar la 1740 primește titlul de baron. La 1745 este numit jude regesc al scaunului Odorheiu. Moare la 1774.

Desvoltă o activitate literară destul de bogată, scrierile lui au mai mult caracter religios-moral. (Szinnyei, Magyar írók élete, etc., vol. II, pp. 195—6).

Vedem că n'a fost un nobil de rând, a fost om cult pentru epoca sa. Cunoștea pe Românii ardeleni, dar cunoștea și starea de spirit din cele două Principate. Toate aceste l-au făcut, precum vom vedea, să se teamă de Românii din Transilvania și să fie încredințat de ajutorul ce-l vor primi din Principate.

Înainte de toate, memoriul vorbește despre antagonismul, care există în fiecare stat, între armată și administrația civilă, dar înțelegerea administratorilor trebuie să introducă armonie între ele. Soldatul este respectat în Transilvania — spune autorul —, deși se observă anumite excese din partea armatei, ale căror cauze le vede în:

1. Indulgența generalilor față de soldați. În urma războaielor cu Turcii soldații sunt obișnuiți cu anumite libertăți (*licentia... assuetus*) pe care le aplica și în dauna poporului.

2. Nu se mai observă regulamentele (*regulamentorum debitae observationis nulla amplius habetur ratio*) confirmate de principii Transilvaniei, ci slăbindu-se disciplina în armată, calea este deschisă pentru asuprirea locuitorilor.

Memoriul se referă apoi la funcționari. Spune că cei mari precum și cei mici își caută numai interesele personale (*privati studium*) neglijându-și oficiul. Iar poporul contribuabil, care și înainte fusese extenuat, fu luat în apărare încă de Carol VI. Funcționarii nu se conduceau de iubirea virtuții (*qui enim virtutis amore regi nollent*) erau împlânziți de frica socotelii ce trebuiau să dea (*metu reddendae rationis compescuntur*), dar exceselor li s'a pus zăgaz și liniștea contribuabililor începe să revie.

Vorbește și despre administrarea justiției cuprinsă în vechile «*Tabula regia*». Carol VI s'a îngrijit și de justiție; opera sa a fost continuată și de Maria Terezia, care a dat o rezoluție regească la 1742.

Prudența politică cere, ca cetățenii să nu fie îngreunați cu mai mari sarcini decât este necesar pentru susținerea statului. Dreptul, care politicește se cheamă «*dominii eminentis extraordinarium*», adică dreptul de a se folosi de avutul cetățenilor ca și de al său — se numește și crima Machiavellismului —, însă datoria bunului principe este să se îngrijească de avutul fiecăruia. Totuși, s'a întâmplat acum că poporul este prea încărcat cu impozite. În timp ce locuitorul sărac nu mai este solvabil, este expus execuțiilor militare, încât se vede, nevoit a-și vinde și vitele de jug. De aici provine lipsa animalelor, de aici holdele rămase nelucrate. Astfel poporul abia își târește vieța (*vix iam spiritum trahit populus*) din lipsa banilor și a articolelor de prima necesitate. Aici autorul zugrăvește adevărata stare a poporului de jos din Transilvania. Trebuie deci a se lucra în direcția aceea ca contribuabilii să fie solvabili, căci în cazul contrar urmarea este sărăcia publică (*eorum aegestatem publica pernicies sequatur*).

Pentru întărirea circulației banilor să se întrebuințeze mijloacele cele mai potrivite, mai ales promovarea comerțului și a meșteșugurilor, apoi legiferarea potrivită.

Mesteşugurile încă din cele mai vechi timpuri n'au înflorit în Transilvania, deci s'ar putea introduce cât mai multe manufacturi. Industriile trebuiesc aşezate în suburbiile cetăţilor Alba Iulia, Gherla şi Hunedoara. Oraşele libere contra privilegiilor lor să fie constrânse a primi şi străini.

Ştim, că Transilvania este mai puţin potrivită pentru comerţ, din cauza provinciilor vecine cu sol mai fertil.

Mai important este comerţul cu sare, dar sarea este încă din bătrâni drept regal. Totuşi, dincolo de Transilvania este permis comerţul cu sare cu beneficiul carelor (vamă după care). Astăzi însă acest beneficiu îl revendică numai pentru sine Direcţia Cameratică.

Deoarece comerţul cu sare este liber, eraiul regal şi poporul transilvănean va avea mare câştig din acesta şi prin el poporul şi-ar relua puterile aproape secătuite. N'ar trebui să absoarbă funcţionarii camerari mare parte din venitul regal cu salariile lor foarte mari.

Comerţul transilvănean izvoreşte de obicei din: animale, vin şi tot felul de cereale. Cândva boii din Transilvania erau exportaţi în voie, dar azi din cauza urcării excesive a vămii dela introducerea exarendării Nefczeriane a fost înstrăinat şi acest comerţ care aproape cu totul a încetat. De aceea în toate vitele este săracă, vin şi cereale nu sunt în abundenţă ca să fie exportate, deci trebuiesc distribuite în Transilvania, prin urmare este necesară augmentarea circulaţiei banilor, precum trebuie să fie interzis şi exportul în Ungaria (în afară de timpul foametei) a vitelor (cu excepţia porcilor) a vinului şi a cerealelor. Toate produsele naturale ale provinciilor vecine, ca mulţime şi în calitate, întrec pe acelea din Transilvania şi când acestea sunt introduse în Transilvania se vând uşor pe un preţ mic şi cele originare tânjesc, astfel comerţul întreg din această provincie îl acaparează provinciile vecine, deci banii Transilvaniei ajung la externi, provincia sărăceşte, se depopulează iar poporul contribuabil nu mai este în stare a-şi îndeplini obligaţiile către principe.

Totuşi, Direcţia cameratică afirmă că prin acest lucru cresc mult veniturile regale, şi că paguba eraiului regal şi cea publică ar fi numai aparentă şi neînsemnată.

Promovarea comerţului cere ca negustorii să nu fie mai puţini decât cei de trebuinţă, însă nici să nu fie prea mulţi cum sunt în Transilvania. Saşii au în oraşele regeşti prea mulţi, în afară de aceştia

este compania negustorilor greci la Sibiu, la care se adaugă Bulgari, Evrei și Armeni. Cei dintâi nu ating număr prea mare, dar societatea negustorilor armeni așa de mult a crescut că au două orașe însemnate Gherla (Armenopolis) și Dumbrăveni (Elisabethapolis) cu multe biserici și clădiri frumoase și populație deasă. Al treilea oraș este Frumoasa (Szépviz, jud. Ciuc) asemenea cu biserici și clădiri frumoase.

Această mulțime a negustorilor externi periclitează țara, deci autorul cere să se aducă legi împotriva lor:

1. Să nu-și întindă coloniile în afară de cele trei orașe.
2. Să nu ceară, cu atât mai puțin să li se dea, dreptul de cetățenie.
3. Grecilor și Armenilor, precum și altor peregrini, le este interzis

a cumpăra și a avea posesiuni, a îndeplini funcțiuni publice, în baza legilor (Appr. Con. P. 3. T. 41. AR. 1). Privilegiile orașelor armene au fost admise numai întru cât nu sunt în contradicție cu legile țării, dar este cunoscut că societatea Armenilor este în contrast cu aceste legi. Autorul aduce și dovezi din Biblie, unde se spune că străinii care locuiau între Evrei erau așezați la porți.

Dar, pentru noi, partea cea mai interesantă a memoriului este pasajul dedicat Românilor, de aceea unele locuri de aici le vom da traducându-le în întregime:

«Deși poporul Valah nu este recunoscut în Transilvania, în adevăr trebuie tolerat numai «usque ad beneplacitum principis et statuum» Appr. Con. P. 1. T. 1. Art. 3. Tit. 8. Ar. 1. Tit. 9. Ar. 1. Part. 2. Tit. 53. Ar. 1). «Mult mai mult decât Armenii trebuie priviți (Românii) numai ca supuși vremelnici: și dacă folosul patriei așa cere aceasta și anume dacă între termenii fixați amintiți mai înainte pe lângă care sunt admiși și tolerați, câtuși de puțin se astâmpără, deci după judecata principelui și a statelor vor fi pedepsiți sau chiar eliminați.

Se adaugă la aceasta fraudă lor în ceea ce privește contribuția, foarte prejudicioasă vistieriei publice. Obişnuiesc a plăti domnului (pământului) sau fiscoi regal ca terragiu de fiecare familie câte zece floreni» în casa provincială conform pactului încheiat; câte un Armean foarte bogat dă numai 30 fl. renani dar un negustor din Sibiu tot așa de bogat 120. Se mai vorbește despre înfloritoarea stare materială a Armenilor, care curând vor cumpăra și posesiunile nobililor. Se referă apoi la îmbrăcămintea poporului de jos care poartă haine de preț, deși nu i se cuvin; acest lucru trebuie oprit. Credem

că sunt vizati Românii, majoritatea poporului, care era împiedecat a purta haine de postav.

« *Constituția Transilvaniei prevede trei națiuni recepte încă din vechime contopite laolaltă și patru religii de asemenea primite, și în uniunea pragmatică a acestora consistă fericirea și bunăstarea Transilvaniei, precum este cunoscut tuturor. Totuși, se găsesc unii cetățeni ai patriei, care nesocotind legile ei fundamentale se străduiesc a recunoaște acea barbară și abjectă plebe Valahă ca a patra națiune și a introduce în acest scop sugestii sfătuitoare și prin aceasta frâng sancțiunea pragmatică a uniunii Transilvanice și tind cu mare primejdie, a o strica prin toate mijloacele* ».

Vorbește apoi din nou despre această uniune preamărindu-o, numindu-o sfântă și repetă articolele de lege aduse contra acelor care ar căuta să se împotrivescă acestei uniuni.

Dreptul tuturor popoarelor, chiar și Sf. Evanghelie, oprește ca străinii să aibă beneficii și drepturi cetățenești.

« Valahii însă (în afară de câțiva boieri pe cari în loc de nobili îi au în districtul Făgărașului, iar alți nobili de obicei cu o singură sesiune în Chioar) așa au fost admis odinioară de către Statele și Ordinele aceluiași principat ca să ridice colonii în menționatul principat, că în mare parte vor trebui să fie supuși ereditari ai posesiunilor teritoriului, în parte într'adevăr sunt considerați clăcași și venetici. De aceea și articole de legi s'au stabilit împotriva lor și întâi că nu trebuie priviți ca națiune receptă. (App. Cons. Pa. 1. Tit. 8. Art. 1 și 2). Că trebuie tolerați în patrie «usque ad beneplacitum principis et regnicolarum dumtaxat» și numai până când vor fi folositori binelui obștesc ».

« Articolul 6 al anului 1661 din Alba Iulia prevede că nu sunt capabili să obțină donațiuni, chiar dacă au obținut oarecare privilegii, acestea sunt casate și trebuiesc privite invalide. Și dacă plebea valachă nesocotind rațiunile amintite bazate pe constituția Principatului, s'ar încumeta a urgita în mod temerar și a pretinde drepturi cetățenești și starea de națiune receptă, turburători în mod public și în contra liniștei bazate pe uniunea sacră a celor trei națiuni din Transilvania merită și totdeauna se pot teme de pedeapsa stabilită prin articole și foarte atroce precum se poate vedea din condițiile formulei jurământului uniunii susnumite (si... plebs antelata Valachica, ius civitatis, et receptae nationis statum, iurisdictionem que civilem etiam

nunc temerarie urgere atque praetendere non supersederet...)). Aici Baronul se referă la activitatea episcopului Ioan Inochentie Micu Klein. Acesta ceruse încă în dieta din 1737/38 drepturile promise pentru preoții uniți, iar pentru Români recunoașterea ca a patra națiune. Dieta sculându-se în picioare protestează împotriva obrăzniciei Valahilor. Și în anii următori episcopul cere din nou aceleași lucruri. Este memorabilă mai ales dieta din 1744 către care adresează memoriul acesta Baronul Daniel, de altfel ultima la care a mai participat episcopul Micu-Klein înainte de a pleca la Roma, în care curajosul episcop răspunde cu demnitate la toate ofensele aduse Românilor de către nobili. Aceștia spuneau că «Românii sunt niște pribegi» la care cuvinte episcopul răspunde «nu pot fi altcum, deoarece sunt împilați până la sânge». Apoi după ce nobilii spun că Românii «sunt tâlhari și hoți și leneși» episcopul le răspunde «*Nu trebuie să vă mirați, căci bieților oameni, în afară de piele, nu le lăsați nimic, cu ce să se hrănească... iar de pe unii nu despoiați și pielea?*».

«Este vrednică de atențiune chiar și din motive politice propagarea și înmulțirea peste măsură a acestei plebe venetice și străine; pentrucă aceasta în așa măsură a inundat aproape toată Transilvania încât acum se vede că dacă nu întrece cel puțin egalează două din cele trei națiuni recunoscute într'ânsa. Și cât este de uimitoare fecunditatea acestei plebe, o vedem de acolo că foarte multe sate înainte cu aproximativ 50 de ani au fost locuite amestecate în parte cu Valachi, în parte cu Unguri și Sași; din contra, azi, după ce s'au stins prin moarte acești locuitori primitivi, toate locurile lor le țin ocupate urmașii fecunzi ai Valahilor străini. În afară de aceasta, se văd multe sate în care numai bisericile, ba chiar nu puține dintr'insele înșiș satele sunt împrejmuite cu ziduri și cu turnuri, ceea ce arată, că odinioară Ungurii sau Sașii au fost posesori, azi însă, locuitorii lor sunt în toate Valachii străini cărora *dacă nu li se vor pune piedeci în timp, cu atât mai mult dacă frânele li se vor slăbi și puterile lor vor crește*, de această mulțime a străinilor, *de libertatea lor trebuie să ne fie frică, ca nu cumva precum în vechime din calul troian... să provină pieirea și nimicirea națiunilor recepte și strămoșești*, în fine a întregului popor din Transilvania».

Baronul Dániel și-a dat seamă de realitatea prezentului și a întrezărit urmările ei într'un viitor nici nu prea îndepărtat. Nația Valahă,

atât de disprețuită dar viguroasă prin sporul ei extraordinar și prin tenacitatea ei, și-a spus cuvântul respicat la 1918, dărâmând toate privilegiile nedrepte ale celorlalte națiuni în minoritate, lucru tocmai de care îi era frică Baronului Dániel la 1744.

«Și dacă se examinează serios natura schimbăcioasă neconstantă și șiretenia geniului său și se cercetează *uniunea popilor ei*, care încearcă să convingă pe toți că s'au unit cu biserica romano-catolică, nu este niciun motiv să li se dea crezare ».

«In adevăr totdeauna a fost obiceiul minții Valahilor a se acomoda printr'un fel, de a se uni cu acea religie pe care o urmau principii Transilvaniei, dar nu din cunoașterea adevărului nici din îndemnul lăuntric al Spiritului Sfânt, ci în realitate numai pentru a câștiga favorul principelui și pentru ca și popii lor să participe la drepturile și privilegiile de care se bucură clerul religiilor recunoscute, de aceea să deschidem analele principatului și ni se vor oferi exemple variate ale popilor acelei religii, și anume, în timpul lui Ioan II s'au unit cu religia unitariană, pe urmă sub principii reformați cu cea reformată, azi într'adevăr cu cea catolică în mod simulat; *că numai clerul valah a profitat. Dar este orb cine nu vede că tot poporul rătăcește în erorile sale strămoșesti* ». În această parte a memoriului autorul prezintă în lumina ei adevărată unirea. «Precum se spune în vremuri mai vechi s'a făcut o protestare de mai mulți în numele poporului întreg de ritul grecesc și încă în timpul divului împărat Leopold, fățiș împotriva unirii mai sus pomenită. În privința aceasta dacă privim starea amânduror valachi, atât a clerului cât și a poporului, aflăm că au acea natură, *acea perseverență așezată în suflet de natură care pentru maxima religiei sale, la care țin ca la unicul și principalul scop al mântuirii veșnice*, la care toți trebuie să se supună, *acea superstiție oarbă și total barbară care în limba lor natală sună astfel: Așa am pomenit*, adică ei în religia moștenită dela strămoși, până la sfârșit trebuie să persiste. Deși azi clerul valah pare a nu accepta religie străină dar pentru puțin timp este gata a-și schimba (religia) în confesiune simulată. *Poporul dîmpotrivă, nici nu vrea să-și imagineze pretinsa uniune*, ba chiar superstiția mai sus amintită a înfipt rădăcini așa de adânci în sufletul său *că nici printr'un sfat uman nici prin vreo silință, ci numai singur prin virtutea și prin extraordinara operațiune a Spiritului Sfânt s'ar putea desrădăcina*. Același popor valah

recent a dat dovada eclatantă a tenacității și inconstanței, căci când a sosit aici la Sibiu, în timpul dietei din prezent pe lângă încuviințarea patriarhiei din Bosnia, un oarecare eremit sau monah schismatic, care blestema extrem pe Valachii uniți de ritul grecesc și se străduia a-i rechema la vechile erori schismatice, aceștia uitând de unirea lor amintită au alergat în cete la el și nu li-a fost rușine să-l adore ca pe un zeu...».

Autorul memoriului cunoștea bine evenimentele în legătură cu călătoria călugărului Visarion, căci el se înțelege sub acel « oarecare eremit ». De fapt Visarion obținuse cu doi ani mai înainte un pașaport dela patriarhul sârbesc Arsenie IV Iovanovici. Baronul Daniel nu exagerează de loc efectul propagandei antiunite a lui Visarion, care plecând în Martie 1744 dela Dobra atinse Deva, Săliștea până ce fu arestat în drum spre Sibiu. Și lucrurile acestea s'au petrecut tocmai în timpul dietei ținute la Sibiu.

Baronul avea cunoștințe exacte despre reacțiunea ortodoxă împotriva unirii și despre extraordinara alipire a poporului de legea sa străbună.

Spune apoi că toate popoarele cu care se mărginește Transilvania spre răsărit și miazăzi sunt de rit grecesc la fel cu Românii din Transilvania. De popoarele mai sus amintite Transilvania ar fi foarte expusă dacă n'ar fi despărțită prin Munții Carpați. Încă mai de mult Transilvania era să fie absorbită de acești tovarăși în credință ai Românilor din Transilvania, precum arată ostilitățile din anii trecuți « unii dintre acești principii valahi contând pe mulțimea Valachilor transilvăneni și îndemnați și de zelul religiei și conaționalității odioare au dat mult de lucru principilor Transilvaniei care, precum ne transmite, istoria au purtat împotriva lor războiu. Și anume sub Ioan I când acesta prin războiul lung și periculos purtat în Ungaria a fost reținut, Petru, un principe al Moldovei, în răstimp de doi ani de cinci ori a năvălit cu armată în Transilvania, prin foc a devastat provincia, cetatea orașului Brașov a asediat-o și a cuprins-o apoi luând ca pradă pe mulți Unguri și Sași i-a dus în captivitate ». Autorul își dă seama că comunitatea națională și religioasă a poporului român din Transilvania și a principilor de dincolo de Carpați formează un pericol permanent pentru principii Transilvaniei. « În cursul timpului Mihai, principe muntean, bărbat fățarnic și sperjur,

împotriva credinței jurate a atacat cu armată puternică pe principele și cardinalul Andrei Bathori, pe care deși mai mult pașnic decât războinic, înainte să se fi încăerat l-a pus pe fugă, pe fugar l-a ucis, stăpân pe capitala principală a Transilvaniei, nu cu altceva și-a frământat pieptul ziua și noaptea, decât cum, nimicind total pe patrioți, cu Sârbii și Valachii lui schismatici să poată umplea Transilvania (Michael Transalpinus princeps... sede principali Transylvaniae positus, non aliud (ut historiae tradunt) diu noctuque in pectore volvit, quam, ut Transylvaniam patriotis ad interneccionem deletis Rascianis et Valachis suis schismaticis replere possit) ». Aici autorul pervertește adevărul istoric; nu Mihai ci Secuii l-au ucis pe Andrei, care fugise după o luptă pierdută, Mihai dimpotrivă a arătat multă compătimire pentru Andrei, a pedepsit pe ucigași și el însuși a ținut lumânarea aprinsă la înmormântarea Principelui fără noroc. « Dar cine ar crede că principii vecini amintiți și în viitor vor conțeni și nu vor da ajutor conaționalilor lor în credință; de câteori vor avea o oarecare speranță și vreo ocazie li se va oferi de a le veni în ajutor, de aceea pentru a-și duce la bun sfârșit, conform promisiunii, străduințele lor, își au tot ajutorul, toată încrederea în puterea rusească. Căci cine trage la îndoială că nu va fi greu ca monarhul Rușilor, atât din dorința de a-și lărgi stăpânirea, cât din zel religios, cu ocazia dată, să le dea învoire și armată pentru îndeplinirea scopurilor lor... ».

«...des amintita nație *așa de nemernică, așa de abjectă*, așa de volubilă și inconstantă de-a-dreptul barbară (tam vilis abdiectaeque sortis, tam volubilis inconstantisque genii prorsusque barbarem nationem...) tinde la răsturnarea legilor patriei și a diplomelor regale fundamentale, este îmbrățișată și se îmbogățește din beneficii, acești peregrini și supuși temporari îndrănesc să se folosească de putere pentru a răsturna unirea celor trei națiuni vestite coalizate și recunoscute în Transilvania din bătrâni și a nimici statul Transilvaniei și sunt străini și de-a-dreptul nevrednici de harul creștinesc de apropierea sângelui și necesitatea conațională ».

Baronul Dániel, dându-și seama de forța ce reprezintă Românii și de tendințele lor naționale, a întrezărit viitorul, că uniunea celor trei națiuni și statul medieval al Transilvaniei va fi răsturnat tocmai de nația « *așa de nemernică și abjectă* ». Intr'adevăr teama baronului era pe deplin justificată.

« Unii cred că ura dintre diversele națiuni a fost între altele cauza slăbiciunii Transilvaniei, dar nicidecum, ceea ce cred a putea dovedi ». Vorbește apoi despre Secui pe care îi consideră *Sciți* veniți aici de o mie de ani din Sciția. Iar după dreptul de a se putea întoarce în patrie și în urma ajutorului dat la cucerirea Pannoniei, Secuiei s'au bucurat totdeauna de privilegii. În ceea ce privește Sașii, emite și părerea că ar fi fost aduși aici la 948 în timpul lui Carol cel Mare. Se întreabă apoi autorul memoriului cum ar fi putut înflori Transilvania în timp de atâtea secole dacă ar fi existat ură între aceste națiuni. Continuă că mai puțin greșește acela care atribue ruina Transilvaniei urii religioase, căci încetând din această cauză legăturile de iubire dintre națiuni, a încetat liniștea publică, căci se tindea la ruina și nimicirea celor de altă religie. Națiunea săsească și cetățile regești, acest viu erar al principelui, au suferit injurii, atacuri și opresiuni.

Singurul remediu salutar împotriva acestor rele, remarcă autorul, ar fi iubirea reciprocă și frățietatea concetățenilor catolici față de religiile diferite de cea catolică.

Catolicii să se folosească de toate drepturile și instituturile în afară de cele întemeiate după 1700, de toate oficiile profane și bisericești și acest lucru se referă și la ordinul iezuiților. În același mod și celelalte religii recepte, dar și pagubele care li s'au făcut după 1700 să fie compensate. Articolele religiei catolice dăunătoare să înceteze sau să fie înlocuite prin altele.

Și astfel va fi restabilită liniștea în Transilvania « tranquillior imposterum diversarum in Transilvania nationum persistat, status, periculosae machinationes exulabunt ac omnium animis salus publica pro optimo regiminis fine . . . haerebit radicata ». În general autorul pledează pentru echilibrul dintre catolici și celelalte religii. Nici catolicii să nu fie împiedecați în drepturile lor, dar nici reformații vrednici să nu fie înlocuiți cu catolici nepricepuți sau prea tineri, în posturi de conducere. Vorbește despre armonia necesară între cele patru religii recepte, pentru ortodoxi n'are decât cuvinte de ocară și de dispreț, totuși acestora le-a dat satisfacție istoria. Vorbește apoi despre (contumacie) carantina instituită în părțile spre Turcia, de către consiliul sanitar. Acest consiliu însă începe să-și atribue prea multe drepturi. Este adevărat că pe vremea ciumei acest consiliu a făcut bun serviciu țării, dar odată încetată molima « irato Numine recon-

ciliato », consiliul amintit trebuie să-și înceteze activitatea, căci carantinele sunt dăuna comerțului și vistieriei regale. Aceste daune le vede autorul în:

1. 15.000 de fl. renani s'au investit în clădiri de prisos pentru clădirea carantinelor, iar despre întrebuințarea acestei sume încă nu s'au dat socoteli vrednice de crezare.

2. Cheltuelile pentru « solaristarium ».

3. Cele 40 zile impuse negustorilor pentru purificare înstrăinează comerțul cu Turcia, la care se adaogă taxele impuse negustorilor.

4. Nici după 40 de zile negustorii nu sunt liberi, ci numai în urma aprobării consiliului sanitar din Sibiu, ceea ce reclamă alte 40 de zile.

5. Din cauza multelor vexațiuni negustorii sunt constrânși a-și vinde marfa funcționarilor carantinei.

6. Vinurile și alte asemenea mărfuri cu care negustorii nu pot aștepta multă vreme le vând funcționarilor de acolo cu mare pierdere.

7. Consiliul sanitar se amestecă și în chestiunile forurilor civile, nu de mult a comunicat statelor, magistraților și domnilor ca pe acei care vor trece ilegal peste carantină să-i prindă și legați să-i ducă la carantină. Pe aceștia, după un proces sumar, consiliul sanitar îi pedepsește cu grele pedepse corporale sau chiar cu moartea.

Din aceste cauze negustorii se înstrăinează, comerțul extern încetează și vistieria regală pierde foarte mult. Meseriașii care fabrică din lână și bumbac, sunt pierduți. Articolele orientale fructele și comestibilele atât de necesare pentru hrana zilnică în Transilvania lipsesc, cauzând mare pagubă locuitorilor. Intru cât din bunătatea divină a încetat ciuma, trebuie suspendată carantina așa de dăunătoare vistieriei regale și provinciilor.

* * *

Din tot pasagiul privitor la Români transpiră ura și disprețul, dar în același timp și teama de această nație periculoasă pentru celelalte trei prin extraordinara ei înmulțire, prin alipirea ei nestrămutată la legea strămoșilor și prin ajutorul pe care îl speră neconținut și îl primesc în toate ocaziunile dela principii vecini conaționali și coreligionari.

Din cele spuse în memoriu se vede că baronul Dániel n'a fost dintre acei nobili unguri care nu vedeau realitatea sub raport politic, național

și economic. Poate că și o parte din această ură pentru Români i-a fost inspirată de frică (oderint dum metuant). Deși întrezărește ce se va întâmpla în mod fatal, totuși are comun cu ceilalți nobili unguri că în ură și disprețul de care este cuprins, nici nu se gândește la remedii salutare. Ridicarea la rangul de a patra națiune și recunoașterea religiei ortodoxe i se par ceva imposibil, ceva neadmisibil, ceva strigător la cer.

Evenimentele de acum douăzeci de ani au arătat că temerile baronului Dániel au fost pe deplin justificate, nația socotită « barbară și abjectă » și-a frânt cătușele dispunând ea singură de soarta ei.

AL. DOBOȘI

INFORMAȚIILE ISTORICE ALE LUI « CAPTIVUS SEPTEMCASTRENSIS »

Cărțulia în care « Captivus Septemcastrensis » istorisește pe scurt pățaniile sale, din clipa în care a căzut prizonier în mâinile Turcilor, la asediul Sebeșului-săsesc (azi Sebeș-Alba) în anul 1438, până când a izbutit să fugă, reîntorcându-se între creștini, cuprinzând în același timp și o sistematică expunere a religiei, moravurilor, legilor, etc., ale Turcilor, deși nu a rămas necunoscută istoriografia noastră, totuși din cauza rarității edițiilor, — în afară de publicarea de către d-l N. Iorga a unor pasagii din ea, după un manuscris latinesc dela Nürnberg ¹⁾ — nu a fost la noi pusă îndeajuns în lumină.

O publicăm aici din nou, după o ediție rămasă necunoscută și cercetătorilor sași, punând-o astfel la îndemâna acelor care se ocupă cu istoria noastră mai veche.

Autorul acestui opuscul este necunoscut: el nu-și dă numele în niciunul din manuscrise sau ediții ²⁾. Potrivit unei glose tardive,

¹⁾ In *Acte și fragmente cu privire la istoria Românilor adunate din depozitele de manuscrise ale Apusului*, vol. III, București, 1897, p. 8—10.

²⁾ Într-o ediție dela 1596, la Berlin, sub titlul: *Mahometische Genealogia, Das ist vom Beschreibung, Herkommen und Absterben Mechemetis, darinnen der gantzen Tuerckey mit ihrem Provintzen, Voelkern, etc.* — ediție care se numește fals « gedruckt erst zu Berlin » — se indică autorul: « Durch . . . einem Siebenbuer-gischen Edelman, Johannes Lasski genannt, welcher 22. Jahr darin gefangen

s'ar putea să fi fost din Romos, un sat din apropierea Orăștiei ¹⁾. El însuși, de altfel, pomenește — fără să-i dea numele — o localitate, nu prea departe de orașul unde a mers la studii, de Sebeș: « Der ich vor einem jar von der stat meiner geburt hinweck zogen war » ²⁾. Titlul originalului latinesc ³⁾ a fost: « Tractatus de ritu, moribus, nequitia et multiplicatione Turcorum » ⁴⁾. Sub acest titlu e publicată pentru prima dată la anul 1482. Pe urmă au mai fost date la lumină o serie întreagă de ediții, în latinește și în traducere nemțească ⁵⁾: la Roma, Köln, Paris, Nürnberg, Strassburg, etc. O ediție dela Nürnberg, din anul 1530, este prevăzută « mit eyner Vorrhed D. Martini Luther ». Marele teolog și reformator religios a manifestat fără îndoială un deosebit interes față de credința mohamedană

gelegen, beschrieben ». Cu drept cuvânt relevă Joseph Trausch, în *Schriftsteller-Lexikon oder biographisch-literärsche Denkbätter der Siebenbürger Deutschen*, III Band, Kronstadt, 1871, p. 435, că aflându-se acest nume numai pe foaia de titlu a ediției berlineze, autorul nu putea să fie numit astfel. Cf. și Iorga, *o. c.*, p. 9, nota 1, unde se arată, după Fessler, că primul Laski fixat în Ungaria, pare a fi Ieronim, pe la anul 1527.

¹⁾ Cf. Johann Seivert, *Nachrichten von Siebenbürgischen Gelehrten und ihren Schrifften*, Pressburg, 1785, p. 457: « Der Verfasser ist ein siebenbürgischer Sachs », und darf ich einer alten Randglosse meines Exemplars von Biblianders Sammlung glauben, so war er von Ramosch (Rumes), einem Dorfe im Brüserstuhle ». Theodor Bibliander, *Scriptorum ad Historiam Mahumedanam pertinentium*, etc., Basileae, 1550, îl publică în vol. III, p. 7 sq. și e foarte probabil ca informația sa să fie mai autentică decât cea berlineză, mai târzie.

²⁾ Textul latinesc, *op. Iorga, l. c.*: « anno precedenti recesseram de loco nativitatis mea ».

³⁾ Trausch, *o. c.*, p. 436.

⁴⁾ Trausch, *ibid.*, crede posibilă o ediție la 1460; alta la 1478—81. Constantin I. Karadja, *Die ältesten gedruckten Quellen zur Geschichte der Rumänen* (Sonderabzug aus dem Gutenberg - Jahrbuch, (1934), f. I., la Nr. VII, fixează prima ediție la 1479—1482, tipărită de Konrad Fyncer, la Urach, având 72 de foi. Înainte de anul 1481 nu poate fi, deoarece pe manuscrisul utilizat de d-l Iorga se poate citi la urmă de tot: « Et sic est finis, anno M^oCCCC^oLXXXI^o », iar în text îl menționează pe Murat II sub forma: « Moratbeg, pater illius qui nunc regnat, videlicet Mechemetbeg ». Mehmet II a murit la 3 Mai 1481. Fraza ultimă, după « Moratbeg » se regăsește și în textul latinesc publicat de Seivert și de Trausch, însă din traducerea nemțească pe care o reproducem noi aici a fost eliminată, ca un ingredient. Cf. textul, mai jos.

⁵⁾ Cf. Trausch, *ibid.* Mai nou și mai complet: C. I. Karadja, *o. c.*, unde sunt înșirate vreo 20 de ediții.

și, ca o consecință, a contribuit mult la răspândirea opusculului nostru. Însă, după cum însuși arată în «Prefața» sa, el, primind cartea, a dat-o numai la tipar; nu el a tradus-o în nemțește, cum greșit afirmă necunoscutul editor care o reproduce pentru Sași ¹⁾. Traducătorul în nemțește n'a fost până acuma identificat; nici ediția pe care o folosim noi aici, reproducând din ea, nu este cunoscută celor care s'au ocupat de acest «Tractatus» ²⁾. Din chiar titlul de pe copertă: «... inn Latein beschryben, *Durch Sebastian Franck verteütscht*» reiese clar că traducătorul este vestitul cosmograf, filosof și istoric Sebastian Franck (* Donau-Wörth, 1499 + Basel 1542), prieten al lui Martin Luther ³⁾. Ediția noastră este prefătată de însuși traducătorul, iar la urmă tot el o completează cu unele însemnări istorico-religioase, pe care le socotește interesante ⁴⁾.

Fie în forma originală latinească, fie în traducere germană, acest «Tractatus» s'a bucurat de o întinsă răspândire, rămânând o vreme cunoscut numai acelorora cărora le cădeau în mână edițiile apusene, destul de rare. În Ardeal, în țara de origine a autorului, a fost retipărit textul original mai întâi de către Seivert ⁵⁾, însoțindu-l de lămuririle necesare. Mai târziu este tipărit în întregime sau, mai adesea, reproducându-se numai acele părți care prezentau un deosebit interes istoric, de către Horányi ⁶⁾, Schlözer ⁷⁾ — îi fu cunoscut și

¹⁾ *Nachricht von einem näher bezeichneten, seltenen, alten, Druckschriftchen, in Archiv des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde, III Band, Hermannstadt, 1848, p. 70: «... von Luther verdeutschten Chronik und Beschreibung der Türkei».*

²⁾ D-I Karadja, e adevărat, cunoaște o ediție dela Augsburg, însă e alta decât a noastră: «Augsburg, H. Stayner, 15 Juni, 1531, 4°, deutsche Übersetzung». Ceilalți la fel.

³⁾ Cf. W. Hagenmacher, *Sebastian Franck*, Zürich, 1886.

⁴⁾ În ediția sa, Luther notează la sfârșit: «Beschluss Sebastian Franci Wördensis, wider den Türcken und aller Gotlosen scheynnenden frümkeyt, gestalt und gericht, vil ergernuss abzuleynen und zufürkommen...» Deci, cu mai multă băgare de seamă, editorul din *Archiv des Vereins*, etc., ar fi putut evita contradicția.

⁵⁾ O. c., pp. 458—643.

⁶⁾ Alexius Horányi, *Nova Memoria Hungarorum et Provincialium*, Pestini, 1792, pars I, p. 159—165: «Anonymus Saxo Transilvanus natus est in vico Romos Anno MCCCXXIII».

⁷⁾ A. L. Schlözer's *Kritisch-historische Nebenstunden*, Göttingen, 1797, p. 91 sq.

vestitului Hammer, care îl numește « primul German, care ne informează asupra istoriei și obiceiurilor turcești » ¹⁾ — apoi în « Archiv des Vereins, etc. » (în nemțește) ²⁾ și de către groful Kemény ³⁾, Trausch ⁴⁾ și groful Majláth ⁵⁾, care o dă în rezumat, apoi iarăși Kemény ⁶⁾ și, în sfârșit, după un manuscris dela Nürnberg, citând însă și ediția dela Berlin, 1596, d-l Iorga.

Informațiile pe care le dă « Captivus Septemcastrensis » au valoarea unor știri date de un martor ocular: el însuși a pățit tot ceea ce a scris. Pentru jumătatea întâia a veacului al XV-lea, când în general știrile privitoare la trecutul nostru sunt puțin numeroase, tot ceea ce ne-a lăsat scris în al al său « Tractatus » — mai cu seamă în partea introductivă, autobiografică, referitoare la expediția de jaf a sultanului Murat II și a lui Vlad Dracul în Ardeal — prezintă un interes deosebit ⁷⁾. Partea a doua, care pentru contemporani desigur apărea cu mult mai interesantă, decât cealaltă, care are valoare pentru noi, deși este sistematic concepută și redă tot ceea ce trebuia să știe

¹⁾ Cf. Joseph von Hammer, *Bibliographisch-kritische Uebersicht der in Europa über osmanische Geschichte erschienenen Schriften*, în *Archiv für Geschichte, Statistik, Literatur und Kunst* (a lui Hormayr), Wien, XIV (1923), p. 810.

²⁾ V. mai sus. După ediția: Nürnberg, 1530, « durch Fridericum Peypus ».

³⁾ Gróf Kemény József, *Szász-Sebes XV. századbeli tanódja török általi ostroma és történet írójának emlékezete*, în *Uj Magyar Muzeum egyszersmind a Magyar Akadémia Közlönye*, hetedik folyam, első kötet, Pest, 1857, pp. 45—55.

⁴⁾ O. c., pp. 431—439, după Seivert, completându-l.

⁵⁾ Joh. Graf Majláth, *Geschichte der Magyaren*, zweite Auflage, II Band, Regensburg, 1852, pp. 145—147.

⁶⁾ În *Történelmi és irodalmi kalászatok*, Pest, 1871, pp. 1—9. Trausch arată că groful Kemény credea în mod greșit că ar fi fost doi autori, unul care descrie lupta cu Turcii dela 1436, și celălalt, prizonier al Turcilor, la 1438.

⁷⁾ Cf. I. Minca, *Vlad Dracul și vremea sa* (Extras din « Cercetări Istorice », IV), Iași, 1928, p. 99 sq. Mai nou Gustav Gündisch, *Die Türkeneinfälle in Siebenbürgen bis zur Mitte des 15. Jahrhunderts*, în *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas*, II (1937), p. 404 sq. Apoi, între altele, F. Baumann, *Zur Geschichte von Mühlbach*, în *Program des evangelischen Untergymnasium A. k. in Mühlbach*, Schuljahr 1881—1882, Mühlbach, 1882, p. 33 sq. I. Kupelwieser, *Die Kämpfe Ungarns mit den Osmanen bis zur Schacht bei Mohács, 1526*, Wien u. Leipzig, 1895, p. 50. A. Amlacher, *Kellings Untergang im Türkeneinfälle von 1438*, în *Korrespondenzblatt des Vereins für siebenbürgische Landeskunde*, XXX (1907), p. 33—35. Amlacher e de părere că Vlad Dracul și la cetatea Călnicului a jucat același rol ca la Sebeș.

asupra Coranului, obiceiurilor și a istoriei Turcilor, nu mai stăruim asupra ei.

Deoarece însă partea introductivă, după cum am spus, nu e fără valoare, apoi fiindcă edițiile acestui opuscul sunt foarte rare, iar aceasta, pe care o reproducem noi, lămurește unele puncte noi în legătură cu el, am crezut că nu e nepotrivit a o pune din nou la îndemâna cercetătorilor istoriei noastre.

Titlul este următorul:

Cronica-Abconterfayung und entwerffung der Turkey mit yrem begryff, Inhalt, Provintzen, Völckern ankunfft, Kryegen, Sigen, nyderlage, glauben, Religion, Gesetzen, sitten, Regiment, Pollizey, reütterrey, frommigkeit und bossheit, von einem Sybenburger 22. jar darin gefangen gelegen, inn Latein beschrben, Durch Sebastian Franck verteütscht.

Newlich widerumb uberlesen Corrigiert und begessert.

Augsburg, 1530.

După câteva cuvinte introductive, ale lui Sebastian Franck, urmează:

Vorrede des Lerers, und Sibenburgers.

Die Histori meiner gefencknus, arbaytseligkeit und unfals, wann und wie ich von den Türcken gefangen und in die Turkey geführt worden bin, wil ich hie in einer Summa fürlegenn. Das dem, das ich sagen würd, ein jeder dester gewiser glaubenn geb, die weil er mich nit einn fabel, oder erdicht meer, sonder ein erfarnen warheit in mir selbs einfetig erzelen, vernemen würdt.

Im Jar 1436 Als Keyser Sigmund mit tod abgieng ¹⁾ und ein grossen zwitragt zwischen den Ungern und Teutschen entstand, in erwölung eines Roemischenn Königs, weil der Keyser on manlich erben entschlaffen, kein nachkommen hett gelassen nach ym zu regieren, uberfiel der gross Türck Morat beg genant, mit erschrocklichen gewalt die gegent der Sibenburg, diser mainung, das er alles Ungerland wolt ersigen und verheren. Der soll, ward gesagt, habenn gehabt alleynn dreyhundert tausent reysiger, das Ungerland zünerderben (*sic*), das auch ein zweyffel geschehen wer, wo nit ein grossen guss und uberfluss des wassers, auss Gottes ordnung

¹⁾ Împăratul Sigismund moare la Znaïm, la 9 Decembrie, 1437.

in hett verhindert und abgefordert. Derhalb richtet er wie gesagt, sein spitz schlecht auff die Sibenburg, und alles das ym entgegen kam, zerfleyschet er grewlich, unnd leget es gewaltig zu der erden, in dem ym niemant kein widerstand thet.

Zü dieser zeyt bin ich gewesen ein Junger umb fünffzehen oder 16. jar, und dieser prouinz bürtig. Der ich vor einem jar von der stat meiner geburt hinweck zogen war, und studierung halb in ein Stätlin auff Ungrisch Schebesch, auff Teutsch Mülennbach, mich thon hett, welche Statt dazu mal gnügsam volckreich, aber nit also fast wol bewartt was Für welche da der Türck kam, und sein leger schlug, fieng er gleich an zum sturm zü arbeysten. Der Hertzog der Valachorum der mit den Türcken kommen war, von wegen der alten freundschaft, die er vormals mit den Jnwonern und Burgern dieser stat het, Kam zü der Mauer, machet frid, und berüfft die Burger, beredet sie, das sie seinem rath folgten, und mit den Türcken, dess macht sie zü schwach, und zü widersteen nicht gnügsam weren, mit nichten stritten, sonder sich ergebenn mit frid, So wolt er vom Türcken züwegen bringen, das er die Obersten der stadt onverletzt, mit hab und güt biss heim in sein Land mit sich solt füren, und als dann freye wal vund freyheit zügeben, so es jn gefiel, wider züruck anheims züziehen, oder bey ym zübleiben. Das ander volck, wolt d' Türck on einich nachteil, an leib und güt mit jm in dies Türckey füren. Alda ein land eingeben zü besitzen. Darnach nach gefallen alda zübleiben, oder mit foid wider hinweck züziehen, onn geirret nit auffhalten. Dz alles geschach, wie verheisseh war. Auff dise weiss ward der krieg biss auff morgen angestellt, das sich ein yeder rüsten möcht mit seiner hab, güt, und haussgenissen, mit frid zü morgen auss zügeen.

Ein gestrenger Edelman, ein pfleger auff eine Schloss gewesen, mit seinem Bruder gleichsam streng, der mitt den Türcken vil gekempfft hett, wolt disem rath mit nichtenn volgen, und ebe hundert mal sterben, dann sich sein weib und kinde in die hende der Türcken übergeben, beredet auch vill auff dise meinung. Die erwelten in ein thurn jnn den sie dye gantzen nacht Profandt, waffen und was zur gegenwer not ist, eintrügen, und den auff das best erwarten. Mit disenn bin ich auch in thurn eingegangen, wartende mit grosser begirde, mehr des tods, dann des lebens.

Zü morgens kam der gross Türck inn eigner person für die pfort der stat, und hiess alle die mit gren weibern und kinden hinauss gangen, eigentlich beschreyben, und yhn hüt zühalten, mit ym yn die Türckey züfüren, on alle entgeltung und schaden yrer person oder farenden hab. Die Burger und Obersten der stadt entpfalch er dem Hertzog der Walachen auff gemelte weyss züuerwaren, und mit ym in seyn Lannd zügeleytten.

Als nun das gantz Heer von disem volck allen kein raub oder beutt erhüb, oder davontrüg, richteten sie sich mit grosser unsinnigkeit einhellig an den Thurn, yn dem mir warenn. Und lieffen den Thurn an mit grossen sturm, yn hoffnung vil zügewinnen, und bey uns züfinden. Was das für ein hagel und anlauff sey gewesen, kan kein Zung gnügsam sagen, ein sollich dicke der Flitschen sein, etc., also das es dicker dann ein Regen oder schnee anzusehen war, ein sollich geschrey d' Krieger geschärr und klappern der waffen, krachen, stürmen der anlauffenden, als wölt himel und erden brechen in einem augenblick. Dieweil nun der Thurn nit seer hoch war, zermulen und verderbten sie zühand das Dachwerck und überzymmer, das mir neinder sicher stünden von den pfeyen und steynen. Aber der Maur, von yr sterck wegen, mochtenn sie gar nicht abgewinnen. Als nun die Sonn nach mittag zum undergan sicht neiget und sie noch nicht hetten aufgericht, warden sie zürath. Das die andren nit nach liessen den thurn zü stürmen, Die andren holtz zütrügen, damit sie ein sollich Bastey machten, das schier den Thurn gleich war. Dz zündten sie an, kochten und brietten uns gleich wie brot in einem ofen. Als sie nun fast all von dem fewer zerschmolzen und tod waren, und sie vernamen, das sich niemandt mehr yhn Thurn reget, zerrissen sie das Feuer, fielen zür thür hinein, ob sie villeicht yemant halb tod fünden, das sie den frischten und erquickten, zogen. In dem fanden sie mich auch halb tod, gaben mich geladet und verkaufft einem kauffman, der mich mit anderen gefangnen anfesslet, und an Ketten schmidetm und über die Thonaw biss gen Adrianopolim, do der stül des grossen Königs dozümal was, füret.

Nu von gemeltem jar 1436 biss in dz 1458 jar, hab ich die schweren bürd und unleidenlich angst diser aller her testen erbärmlichen gefencknus nit on gefar und nachtheyl leibs und seel erlittenn,

darinn ich siben mal verkaufft, siben mal entrunden, siben mal wider gefangen, und mit gelt erkaufft. Darinn ich yrer barbarischen red so gewonet bin gewesen, das ich meiner mütter zungen vergessen het, yrer gesatz unnd schrifft hoch erfaren, also dz man mich zü einer pfründ yrer Kirchen nit mit schlechten auffheben und einmkommen und sehen, begaben wolt. Ich hab auch mer von jrem glaubenn gewist, schrifftlich, und ym kopff auch bas (*sic*) davon wissen züreden (*sic*), dann sie selbs (*sic*), als das nit allein mein Nachpaur, sonder von fernen landen Legation geschickt, und vil volcks kam mich zühören, auch vil geystlichen. Ich was auch meinem letsten Herren so lieb, als sein aygen kind, wie er oft bekennet, und sich auch erzeigt. Als ich schön frey war, het er mich gern frey bey ym gehalten. Mich batt das gantz hauss gesind Müsst mich zületst mit listen aussreden, ich wölt auff ein hohe schül, und wider kommen. Dess beschwürenen sie mich bey dem namen Gottes und yres Mahomets. Also soll ich noch kommen und für mit meinen Keiserlichen frey Brieffen über Meer davonn, Got hab lob ».

După capitolul al XXXI-lea, ultimul, Sebastian Franck dă câteva note istorice, pe care le numește « getzogen auss Petro Apiano » ¹⁾.

¹⁾ Petrus Apianus (Bienewitz) s'a născut la Leisnig, în Saxonia, în anul 1495 și a murit la Ingolstadt, în anul 1552. A lăsat o *Cosmographia*, tipărită mai întâi la Landshut, în anul 1524. În cele două ediții ale Bibliotecii Universității din Cluj: Antverpiae, 1564 și Coloniae Agrippinae, 1574, se dau următoarele date asupra ținuturilor românești:

« Sarmatiam habitant Prussi, Livoni, Russi, Mossoni, Lituani, Poloni, VVlachi, Transilvani. Deinde Dacia est, super quam Thracia, quae Graecia modò appellatur (p. 29).

« Iazygum aut Sibenburgensium Ciu.

Clesenburgum, Pto. Germanum 46.10/47.36.

Zeurina ad Danu 46.45/45.5.

Furtarca, Pto. Pessium 44.40/47.0.

« Daciae, Scythiae, Europeae, nunc VValachiae magnae, ac Transsylvaniae Civitates. Dico Scythiae, quia tractus ille qui à Tanai ad Thraciam usque protenditur, Scythia Europaea dicitur:

Album Castrum, Pto. Noua moenia, Weysenburg 60.5 48.35.

Chilia, Pt. Axium, ubi Danubius mutat nomen, & ad pontum

usque Ister aut Istros appellatur, ibi habitant Trogloditae populi 54.20 45.45*.

N'am putut vedea ediția cea mai veche. Sebastian Franck a utilizat-o poate pe aceea.

Ele se termină, în ceea ce ne privește, astfel:

« Bessarabia lest Bulgariam und Thraciam gegen mittag ligen, unnd hatt gegen dem nydergand die gross Walachey transalpinam. Nun Bessarabiam hat der Dürck gewonnen, 1484. Von Transalpina hat der Dürck den Weiuoda vertriben anno 1521, wider eingesetzt anno 1522.

Daran stossen die Sibenbürgen dahyn ist kommen d' Dürck anno 1479 jetzund anno 1526 und 1529, wider daran stösst bass herauff Ungerland.

Molda das land ligt zwischen der grossenn Walachey und Pedolia.

Mehmmet hüb anzü regieren in 1408 hat gewonnen Syrffen, Walachen und eine teil des Windische lands ».

A. DECEI

ROMÂNII ÎN POLIGRAFIA LUI BOLDÈNYI DELA MIJLOCUL SECOLULUI TRECUT

În volumul al doilea al poligrafiei *La Ungheria antica e moderna*¹⁾ printre alte chestiuni, care privesc pământul fostului regat unguresc, este și un capitol închinat Românilor din Transilvania și părțile ungurești (I. Valachi pag. 70—84, ed. franc. 59—71).

Deși multe din informațiile, pe care le dă autorul capitolului, nu resistă criticii istorice și sunt departe de a fi de acord cu ultimele cercetări în domeniul trecutului neamului nostru, totuși credem interesant a schița părerile acestui autor de acum optzeci și cinci de ani, despre trecutul nostru și, mai ales, statisticele ce le dă despre numărul Românilor în acea epocă.

Întâi se ocupă de originea noastră, admitându-ne descendența din coloniștii romani. Despre Daci spune că făceau parte din marea familie elenică și erau originari din Tracia. Ocupau dincoace de Dunăre teritoriul dintre Tisa, Nistru și Dunăre. Le arată vitejia și felul cum în cele din urmă au fost totuși învinși și aduși sub

¹⁾ *La Ungheria antica e moderna*. Sua storia, arti, letteratura, monumenti scritta da una società di letterati sotto la direzione di M. J. Boldènyi. Pistoja, a spese dell'editore, 1852, in-8¹; vol. Storia 289 pag.; vol. Varietà 300 pag., Ed. franceză Paris, H. Lebrun, 1851.

ascultarea autorităților imperiului roman de către Traian, care se folosi de această victorie, spre a se debarasa de proletarii din Roma, pe care îi coloniză în această nouă provincie. Din încrucișarea acestora — zice autorul — cu locuitorii băștinași și cu Slavii adică Sciții, se nascu această nouă națiune amestecată a Valahilor sau « Rumanilor ». Trece apoi la suferințele poporului în timpul diverselor năvăliri, remarcând că populația provinciei creștea cu această ocazie, deoarece fiecare hoardă își lăsa coloni aici. Românii au fost sortiți să trăiască apoi sub robia barbarilor până la venirea Ungurilor, care i-au eliberat și le-au permis să fie guvernați de principii proprii, numiți « cneji » sau « bani ». Aceștia revoltându-se însă, au recăzut în robie. Autorul vrea să știe chiar, că în secolul al XII-lea Românii au fost creștinați de către niște arieni unguri, și că la 1220 un arhiepiscop de Strigoniou ar fi botezat un principe valah. Dar tot aici spune că au mai trecut mulți ani până când acest popor a dat semne de viață. Pe baza știrilor culese din T. Laurian, N. Bălcescu și Kogălniceanu, vorbește apoi despre întemeierea Principatelor.

Partea de mai sus o consideră numai ca o introducere, scopul său fiind de a se interesa numai de Românii separați de domiciliul principal al rasei lor, de cei din Nord-Estul Ungariei și Sud-Vestul Transilvaniei. Mulți din Românii aceștia, care reprezentau rasa învinsă a robilor, sub principii transilvani 1527—1713 au fost înno-bilați pentru merite militare, obținând toate drepturile, pe care le aveau nobilii unguri. Ține să remarce că pe baza documentelor oficiale, numai în comitatul Maramureșului existau 3750 *nobili valahi*, 717 *slavi* și 483 *unguri*! *Frumoasă cifră!*

Amintește și de memorialul episcopilor români Ioan Bob și Gherasim Adamovici dela 1790 și de al lui Leményi și Moga dela 1842. Se plânge apoi că după 1848 Românii n'au știut să aprecieze îndeajuns nobila acțiune a Ungurilor, care le-ar fi acordat Românilor egalitate de drepturi.

După dânsul principii ardeleni mai meritau și o altă recunoștință pentru străduința lor de a crea o literatură valahă! Ea ar fi fost o consecință a edictului lui G. Rakoczy, prin care la 1643 fu abolită limba slavă în favoarea idiomului « ruman ». Remarcă faptul că primele produse literare românești au apărut în Transilvania, înșirând o serie de cărți tipărite în diversele tipografii de aici. Vorbind

și despre limbă, pe care o consideră ca trăgându-se din cea latinească, îndeamnă pe cei care se interesează mai aproape de ea, să se adreseze gramaticii lui Vaillant. Ziaristica din Transilvania o socotește a fi mai progresivă decât cea din Principate. Despre Gazeta Transilvaniei și Foaia pentru Minte, ale lui Bariț, spune că erau oprite, ca și alte publicații românești din Transilvania, de a pătrunde în Țările Române, dacă nu aveau un permis special din partea cenzurii. Ca dovadă a libertății Românilor din Transilvania, citează operele de *mare merit* ale lui Șincai, Klein și Gheorghe Lazăr.

Dar iată partea cea mai interesantă. O statistică a repartiziei Românilor: *Tot poporul «rumân» — zice autorul — e repartizat în următoarele țări: Moldova 1.500.000; Țara Românească 2.000.000; Bulgaria 100.000; Basarabia 1.000.000; Bucovina 300.000; Transilvania și Ungaria 2.500.000!*

În paginile următoare prezintă pe Români după înfățișarea și portul lor și le descrie casele. Le admiră bisericile, picturile. Despre dansurile lor naționale spune că toate au un sens determinat și sunt de origine romană.

G. V.

1669 Oct. 22

ANA BORNEMISA, PRINCIPESA TRANSILVANIEI, RIDICĂ ÎN CINUL BOERESC PE DUMITRU GREAVUL, PE FRĂȚII SĂI MAI MICI DOBRIN, RADU ȘI ALDEA, PRECUM ȘI PE URMAȘII LOR BĂRBĂTEȘTI, DIMPREUNĂ CU CASA ȘI MOȘIA LOR DIN COMUNA LISA, JUD. FĂGĂRAȘ

(Originalul în proprietatea d-lui Gh. Greavul, Făgăraș. Copie fotografică în arhiva Institutului de Istorie Națională, Cluj).

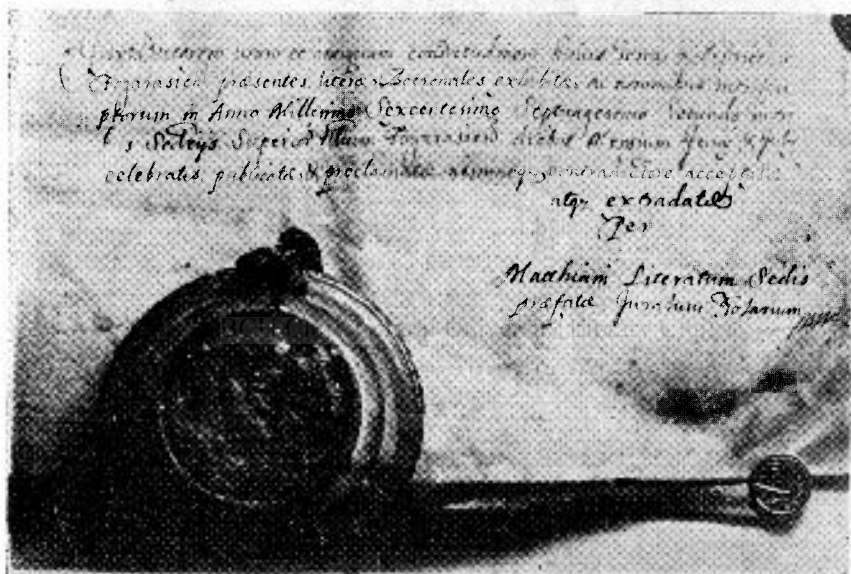
Nos Anna Bornemisza Dei Gratia Principissa Transylvaniae partiumque Regni Hungariae Domina et Siculorum Comitissa et cet.

Adgyuk emlekezetül mindeneknek az kiknek illik ez levelünknek rendiben, mostaniaknak es következendőknek, hogy becsületes hiveinknek is szolgálainknak kíváltképpen való törekedéseket megh tekintvén kegyelmessen és Fogaras Várának s annak tartamánnyának boldogh emlékezetü Possessorinak dicsiretes cselekedeteket eleötünk

viselvén, Fogarasi várunkhoz tartozó érdemes hiveinkel, a kik Boéri szabadságra méltók voltak, hasonló emlékezetes dolgott követtünk. Mostan penigh nevezet szerint Fejér vármegyében Fogaras földén Lesza nevű Falunkban lako Graul Demternek es öcseinek Graul Dobrinnak, Radulynak es Aldénak hűséges szolgálattyogat megh tekintvén, mellyet eők Fogaras Várának előttünk való boldogh emlékezetű Possessori, és a mi hűségünk mellett is minden reáyak bizattatott dolgokban tökéletes hűségében ez ideigh viseltek, de kíváltképpen mellettek törekedő némely becsületes hiveinknek instantiájokat kegyelmesse meg tekintettük és hogy ennek utánna is azon tökéletes hűségünk mellet megh maradnak el hittük: Mellyhez képest megh nevezet *Graul Demetert* es öcseit *Graul Dobrint*, *Radulyt* es *Aldet* kegyelmességünkől Boéri szabadsággal megh ayándekeztuk Fiuágon leveő es leyendő maradékyokkal edgyüt, és ugyan megh nevezet, Graul Demeternek es öcséinek Graul Dobrinnak Aldenak es Radulynak azon Lesza nevű Falunkban leveo hazokat is, mely házoknak edgyik felől való szomszédgya Raduly Paragyina, más felől pedig a Vizmosásos patak, azon házokhoz való szántóföldekkel, szénafüves rétekekkel, havasokkal, Malmokkal es azoknak helyeivel edgy szóval minden mezei es hegyeben leveő haszon vevő örökségekkel mellyeket házok után mostan örökösön bírnak, és nem zálogh képpen, a többi Boérok örökségeihez hasonló Boéri szabadságban állítottuk, helyhezettük, és minden adozás, Dézma adas és egyéb szedéstől, vevéstől üressékké tettük es megh Nemesítettük. Ugy mind azáltal hogy minket, maradékinkat es Successorinkat is megh irt Fiu ágon leveő es leyendő maradékyokkal edgyüt Boéri szolgálatban jó Paripáson, Fegyveresen es tisztességes posztó köntösben szolgállyanak, seött a régi szokás szerint való tereh viselést engedelmességgel supportállyák, utánunk lévő tisztieinkhez engedelmességgel legyenek, Fogaras Várunktól semmi nemű változásokban el ne szakadgyanak, törvényes dolgokban és egyéb közönséges igasságban is az Várunk Tiszteitől fügjenek: Ezt mind azáltal megh tudván, hogy tilalmas erdőkkel, vizekkel, Havasokkal és egyéb ezekhez hasonló helyekkel, a magok házok és eörökségek kívül, szabadosokká nem tétettetnek. Melly eő hozzájuk Fiu ágon levő es leyendő maradékyokkal edgyüt mutatott kegyekmeségünknek nagyob bizonyására, adtuk a fellyeb meg irt conditiok alatt ez

kezünk írásával és függő pecsétünkkel megh ereösittet levelünket megh irt Leszai Gravul Demeternek es eöcseinek Graul Dobrinnak, Radulynak es Aldenak Fiu ágon levő es leyendő maradékyokkal edgyüt megh másolhatatlanul és örök emlékezetre. Datum in Civitate nostra Alba-Iulia, die vigesima secunda Mensis Octobris Anno Domini Milesimo Sexcentesimo sexagesimo Nono.

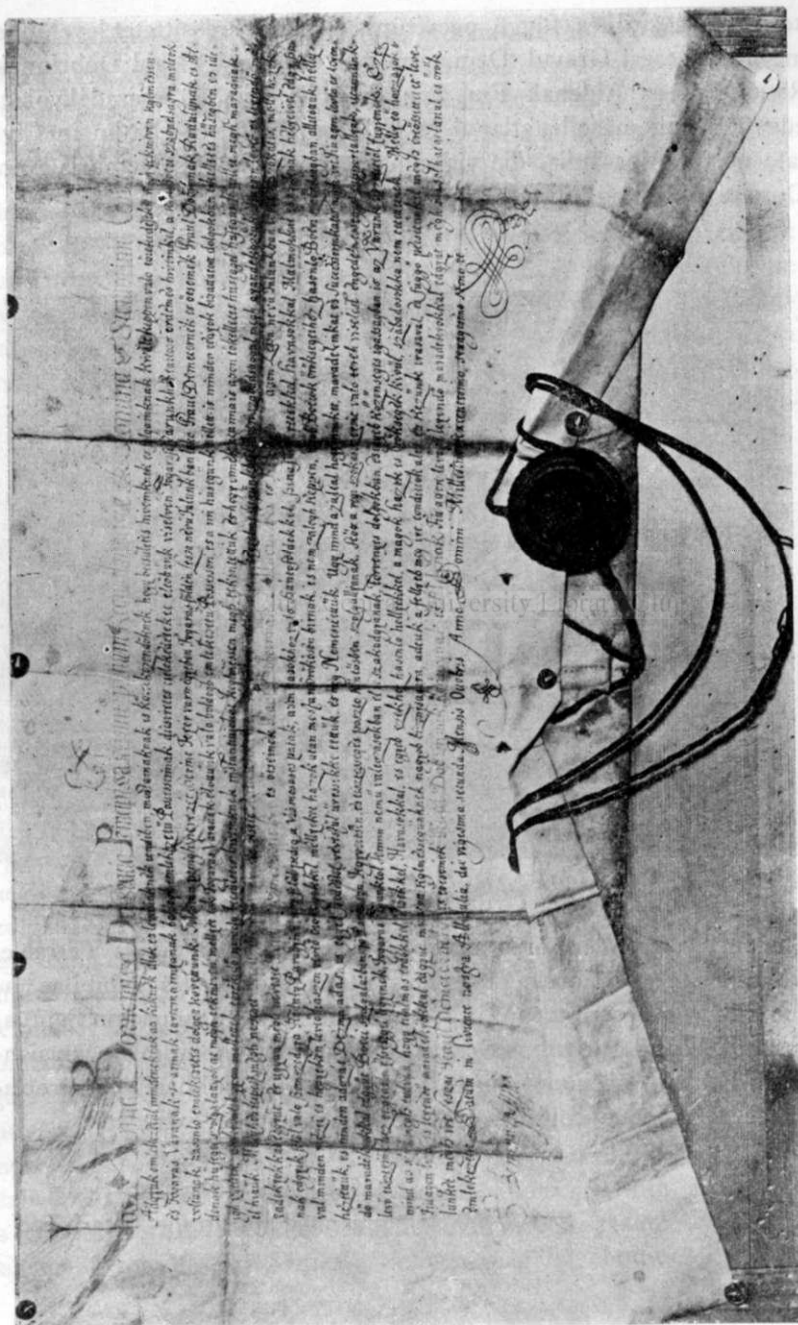
A. Bornesmissa m. p.-a.

Iuxta veterem usum et antiquam consuetudinem huius Terrae et Districtus Fogarasiensis praesentes literae Boeronales exhibitae, ac nominibus introscriptorum in Anno Millesimo Sexcentesimo Septuagesimo Secundo in tribus Sedriis Superiorum Nobilium Fogarasensium diebus Mensium Iunii et Iulii celebratis, publicatae et proclamatae nemineque contradictore acceptatae atque extradatae

per

Matthiam Literatum Sedis
praefatae Juratum Notarium
m. pr.

Traducere

Noi Anna Bornemissa din mila lui Dumnezeu Princesă a Transilvaniei, stăpână a părților Regatului Ungariei și contesă a Secuilor etc.

Dăm de știre tuturor căroră se cuvine prin această a noastră scrisoare, celor de azi și celor din viitor, că ținând cu milostivire seamă de străduințele deosebite ale cinstiților noștri credincioși și slujitori, și având înaintea ochilor noștri faptele vrednice de laudă ale stăpânitorilor de fericită pomenire ai cetății Făgărașului și ai ținutului acestei cetăți, cu credincioșii noștri de ispravă aparținători la cetatea Făgărașului, cari au fost vrednici de libertate boierească, asemenea lucru de pomenire am săvârșit. Iar acum, luând în dreptă socotință slujba credincioasă a numitului Dumitru Greavul și a fraților săi mai mici Gravul Dobrin, Radul și Aldea, locuitori în satul nostru Lisa din Țara Făgărașului, comitatul Albei, pe cari (slujbe), în toate lucrurile ce le-au fost lor încredințate, le-au purtat până acum cu desăvârșită credință față de înaintașii noștri, stăpânitorii de fericită pomenire ai cetății Făgărașului și față de Noi, dar mai ales am ținut seamă de stăruința unor cinstiți credincioși ai noștri cari s'au străduit pe lângă ei și am dat crezământ că și de acum în colo cu desăvârșită credință pe lângă credința noastră vor rămâne; Potrivit căroră din mila Noastră i-am împodobit cu libertate boierească pe numitul *Dumitru Greavul* și pe frații săi *Greavul Dobrin, Radul și Aldea*, dinpreună cu urmașii lor bărbătești ce-i au și îi vor mai avea, precum și casa numitului Greavul Dumitru și a fraților săi mai mici Greavul Dobrin, Radul și Aldea, aflătoare în satul Lisa, care casă se învecinează deoparte cu Radul Paraghina, de altă parte cu păraul cu surpături, dinpreună cu arăturile aparținătoare acelei case, cu luncile, cu fânețele, cu munții, cu morile și cu locurile acestora, cu un cuvânt toată moștenirea din câmp și din munți, aducătoare de venit, pe care o stăpânesc după casa lor cu drept de moștenire, iar nu ca zălog, o am statornicit și așezat în libertate boierească asemănătoare cu moșiile celorlalți Boieri și o am scutit de orice dare, dijmă sau altă strânsură și i-am nobilitat cu aceea ca pe Noi, pe urmașii și succesorii noștri (numiții Greavul Dumitru, Dobrin Radul și Aldea), dinpreună cu urmașii lor bărbătești pe cari îi au și îi vor avea, să ne slujească cu slujbă boierească, cu cai buni, cu arme înarmați și îm-

brăcați în cinstită haină de postav, ba chiar să poarte cu supunere îndatoririle după vechiul obicei, să fie cu ascultare față de slujbașii noștri, iar de cetatea noastră a Făgărașului în nici o împrejurare schimbătoare să nu se rupă, și în pricinile de drept și în judecățile obicinuite să fie atârănători de slujitorii cetății noastre. Toate acestea așa să le cunoască, cum că în afară de casa și moșia lor, pentru păduri oprite, ape și munți opriți și locuri asemănătoare acestora nu vor avea libertate (boierească). Iar pentru mai mare mărturie a milostivirii noastre față de ei și a urmașilor bărbătești ce îi au și îi vor avea, am dat pe lângă tocmelile mai sus scrise cartea aceasta întărită cu pecetea noastră și cu iscălitura mânei noastre, mai sus zisului Greavul Dumitru și fraților săi mai mici Greavul Dobrin, Radul și Aldea dîmpreună cu urmașii lor bărbătești ce îi au sau îi vor mai avea, neschimbat și spre vecinică amintire.

Dat în cetatea noastră Alba-Iulia, în 22 Octomvrie Anul Domnului 1669.

A. Bornemissa, manu propria.

BCU Cluj / Central University Library Cluj I. M.

ORDINUL DIRECTORULUI ȘCOLAR RADU TEMPEA
CĂTRĂ PROTOPOPUL FĂGĂRAȘULUI SĂ PRIMEASCĂ
DIN NOU ÎN SLUJBĂ PE ANDREI CARE A SERVIT
35 ANI CA DASCĂL

Sibiu 5.VI.1796.

Prea cinstite părinte protopoape, mie iubite frate;

Cunoscute va fi Sfîntenii tale înpărăcherile și pricinile dascălilor dela Făgărași. Departe să fie dela mine a căuta eu la vreo deosebită pîrtinire, și dintru aceea a întări vreo nedreptate!

35 de ani sînt de cînd dascălu Andrei slujește pravoslavniciei biserici a Făgărașului; silința cu cîntarea la biserică, strădania și nevoița pentru învățătura pruncilor, totdeauna o au avut-o cu cuviință și dreptate. Acuma dară nu numai cinstiții jurați și dumnealor orășenii, ci încă tot creștinul cel pravoslavnic care va avea măcară numai o fărîmă de pravoslavie, adevăr și dreptate și frica lui Dumnezeu la inima sa, va socoti și să va teme de dreptatea lui Dumnezeu cel adevărat, cugetînd: că nu iaste cu dreptate a scoate din pînea cea de toate zilele sau, mai bine să zic, a-i răpi hrana vieții sale, unuia

om bătrân ajuns într-o slăbiciune, căsătorit și încurcat cu valurile cheltuelii casii; slujind sfintei biserici 35 de ani, scoțând din strădanie învățătura sa și din râvna către pravoslavie, cu răvărsarea învățăturii pre dieci și la treapta dascălii și la treapta preoții.

Deci ca să se dezrădăcineze această nedreptate care i să face acestui bătrân nevinovat, de către cinstiți orașeni ai Făgărașului; te rog pre Sfințenia ta ca un frate al meu, să bine voești a lua ostenală până la Făgăraș, și a face cercetare din ce pricină cuvioasă, nu pohtesc pre dascălul Andrei cel mai dintâi, ca să nu fie acuma mai mult dascăl. Socotesc că ar fi mai bine a aduna obștea laolaltă și așa să se facă cercetarea, sau a umbla din casă în casă și a-i întreba și bine ar fi ca cu duhul blândețelor sfătuindu-i Sfințenia ta și învățându-i, să se lase de această răzvrătire că într'alt chip voi fi silit însuși la În(altul) K(răesc) Gubernium și apoi socotesc că ar fi cea mai depre urmă mai rea, decât cea dintâi. Alta am auzit că să fi zicând cinstiții jurați deacolo pre cum nici vlădica, nici directoru n'au a le porunci Dumnealor ceva; cu adevărat vlădica în lucrurile din afară care nu sânt bisericesti, și directorul în lucrurile care nu sânt școlarești, adecă neguțătoarești, criminalicești și celelalte, așa nu avem a ne amesteca, cum și Dumnealor în ceale bisericesti și școlarești. Eu nedreptate nici într'un chip până la moarte nu voi face, având suflet și temându-mă de Dumnezeu. Pre dascălul cel tânăr să-l scoți din strana cea dreaptă, fiindcă și dascăl și cântăreți îmi iaste mie dat, dela înălțatul împărat și dela În. K. Gubernium putere a pune. Și de să va amesteca cineva în lucrurile mele fără de știrea mea, să amestecă unde nu i să cade și îmi micșorează haracteriu dirigătorii mele, pre care căutându-mi cinstea mea, voi trage totdeauna pre omul acela la locurile ceale încuviincioase.

Sibii, Iunie 5.1796.

Rămâind al Sfințeniei Tale deapănarea gata spre slujbă și întocma ca un frate.

Radu Tempea
al Școalelor) Neun(ite) Naționalicesc
Director.

(P. S.) Să am ertăciune că n'am putut scrie singur fiindcă tot sînt bolnav.

I. L.

CONDICA DE MOȘII A FAMILIEI CANTACUZINO

Condica aceasta a ajuns în proprietatea Institutului de Istorie Națională prin cumpărare. Legată frumos în piele roșie cu înflorituri aurii, condica are 594 foi. Nefiind toate scrise sau paginate, e bine să dăm situația foilor: 2 f. albe + 9 f. cu lista moșiilor + 14 f. albe + 530 f. paginate care cuprind copiile documentelor + 39 f. albe. Lăsarea atâtor foi albe între cele scrise, ne impune următoarea observație: sau condica e necompletă, sau foile albe au fost lăsate intenționat pentru trecerea documentelor moșiilor care vor fi achiziționate. La începutul condicii găsim următoarele:

« Condica »

« De scrisorile moșiilor dumisale biv. vel. vist. Costachi Cantacuzino pre cum înainte să arată anume, adică: Șolcanii, Mărginenii țării ce să număsc și Spinienii, Cărneștii, Fărceștii. Aceste toate moșii sântu la ținutul Neamțului, și să numesc astăzi Spinienii cu un nume, și Pungeștii Gârștinii la ținutul Tutovii, care Gărcini să împarte pe bătrâni Ghinii, Bălan, Rusul, Solomon, și Nemțanul ce-i zic și Brăilă. Și s'au scris de mine Chiriță log. dă divan aici în orașul Bucureștii, în domnia prea înălțatului și luminatului Domnu Alexandru Nicolae Suțul Vvd. Și în arhiepiscopia preaosfințitului și a toată Uggrovlahia mitropolit Kiriu Kiriu Dionisie Lupul la anii dela Mântuitorul nostru Is. Hs. 1820, Septemv. 1. Prefăcându-să întocmai, și din cuvânt în cuvânt după condica ce s'au scris de Toader Gașpar diiac de divan, și de alții, în oraș Iașii, la lt. 1820 Martie 10, în domnia prea înălțatului și luminatului Domnu Mihail Grigorie Suțul Vvod. și în arhiepiscopia preaosfințitului și a toată Moldavie mitropolit Kiriu Kiriu Veniamin Negel ».

Condica cuprinde 296 documente din secolul XV—XIX. Scrisul este frumos, citeț, cu cerneală neagră și roșie.

Foietând condica, data a două documente mi-a atras, mai ales atenția. Unul e dat de Domnul Moldovii Petru la anul 7003 Noemvrie 24 (p. 65), iar altul e un suret dela Ștefan Voevod din anul 7000 Martie 30 (p. 101). Aceste două documente, prin dată,

ar aparține lui Ștefan cel Mare. Ori numele altor voievozi exclud această posibilitate. Iar pentru că eroarea așa de mare, de nume, e mai greu de admis, singura presupunere valabilă e că datele sunt sau cetite greșit sau rău copiate.

GH. D.

PRIMARIII SATELOR ROMÂNEȘTI DIN ARDEAL ÎNAINTE DE 1848

Insemnările unui notar român, Ion Ungur, din comuna Mărgău în jud. Cluj, dela 1835 ne dau interesante lămuriri cu privire la primarii satelor din acele vremi. D-l T. V. Ungur, din Mărgău, un strănepot al acelui notar, a descoperit aceste însemnări, rămase uitate prin arhiva familiară, și ni le-au pus la dispoziție spre a fi publicate.

Tatăl lui Ion Ungur, Teodor Ungur, fost protopop unit în Mărgău, fusese notar în comună prin anii 1750, pe urmă a intrat în cler. Fiul său Ioan, care terminase în 1822 cursul de filosofie în Cluj, a fost notar pe patru sate cu centrul în Mărgău din 1822 până în 1835, când a luat locul tatălui său intrând și dânsul în cler. Ca notar nu avea leafă, ci primea numai remunerații pentru actele ce le redacta. Cancelarie nu avea, ci actele le făcea acasă punând pe dânsle clauza: «Dat și cetit în comuna Mărgău, la casa mea, ceea ce certific cu iscălitura mea de notar jurat».

Insemnările lui ne spun că primarii satelor erau numiți de autoritățile statului sau de domnii feudali, cari își puneau ochii pe câte un Român din sat și îl forțau să primească slujba de primar (birău). Dacă refuza îl torturau, legându-l de stâlp și răsucindu-i părul capului, îl chinuiau sau îl băteau cu nuele pe trupul gol până declara că primește. Pentru orice greșală suferea el pedepse în natură, palme și bătai.

După desființarea iobăgiei în 1848 primăria a ajuns la vază și respect, împreună cu plată bună. Atunci n'au mai lăsat primari români, ci luau înșiși grofii primăria unor sate.

Documentul fiind de interes obștesc îl dăm aci în forma sa originală, cu stilul și ortografia proprie:

— « Din schimbarea și vechimea vremilor, de aici putem cunoaște și schimbarea lucrurilor în lumea aceasta. Mai dedemult birău (primar) în sat, fără mare frică, nu se așeza nimeni, pentru frica tisturilor de varmeghie (funcționarii județeni), care pe birău pentru puțină greșală îl băteau și-l pedepseau nu numai cu bâta (toiagul) cu paltauă (nuia) peste țșoareți (pantaloni) și peste găți (izmene), ba încă îl bătea și cu nuiiele peste trupul gol. Care a-l bate pe om de vârstă așa cu nuiiele peste trupul gol, a se desbrăca omul mare, bătrîn, cu muierc și cu prunci în antea norodului era cea mai mare rușine și a-l bate cu zmicele peste trupul gol. Totuș birău, care era capul satului și purta nume de mai mare în sat, aceasta rușine și batjocură, căuta de frică să o suferc, deci din pricina și frica aceasta, fără mare frică, fără mare silă nimeni birău nu se pune, pentru aceasta face stâlpu în mijlocul satului, pe care după înălțimea omului, mai mare, au mai mic om, îl sflederește stâlpul acela, și băga părul capului, chica celui ce nu vrea să fie birău și bate cui în hudă (gaură) și-i strânge acolo părul în hude cu cui și astfel îl ține o zi și două și mai mult, până ce făgăduie (promite) că va primi birăirea. Deci dacă primea birăirea nu-l slujca pe domnul său, ci pentru slujba sa ce trebuia să o facă el, în anul acela domnesc, plătea satul, o casă câte 20 kr. (kreuzer = kraiczăr = crețar, grițar) sau 30 kr., încă și un husoș (douăzeci de crețari) de argint (a patra parte dintr'un fiorin) au plătit acum mai târziu, și o face sumă de bani satul ca la 80 florini și mai mult, sau de era domnul birăului aproape de sat, tot omul făcea o zi de slujbă au cu coasa, au cu secerea la domnul birăului. Birău nu avea nici o haznă (folos) de birăirea lui, numai cât căpăta ceva de beut, rachiu au vin de ici colea, aceia puțină cinste încă o plătea cu răbdarea la vreme și cu pielea. Așa au ținut domnia și cinstea birăilor și a juraților până la anul 1848, când au adus Dzeu slobozirea jobagilor și ștergerea robotelor domnești.

De parte ce lumea de acum începută dela slobozire încoace, bota e luată din mîna tisturilor (oficianților), nu-i slobod a bate cu bota pe nime, ceva mare răutate trebuie să facă care îl vor bate cu paltauă. Incă și de fură ceva numai cu arest îl pedepsesc, da nu cu bota, antea (înainte) fraiteri (frunțașii) și căprari cătanelor (soldați) lângă șold purta bota acățată ca mintin (îndată) să fie gata a da unde va fi porunca, dar aceasta tirănie cu totul s'a șters, a strălucit în lume

umanitatea, omul nu-i dobitoc, a da în vită încă i milă omului cu simțiri omenști dar apoi a bate cu bota pre om. Pe vremea iobăgiei, Domnii nu cunoșteau a fi iobagul lui om ca și dâșii, lucra cu el ca cu o vită. Domnii și tristurile și cele de varmeghie (judet) și tristurile domnilor de curte atâta putere luase asupra omului sărac slujbaş cât nu-l socotea a fi om, nici îl băga în samă mai mult decât (pe) un câne.

După ce slobozică iobagii de sub iobăgie și nu fac slujbă domnilor, birăirea s'a înălțat la mare respect, mai vârtos cei ce au învățatură, știu ceti, scrie nemțește, ungurește nu numai e birău, ci e domn cu plată bună dela o casă 30 grițari în argint. Acum plata birăului pe un an să fie la 3 și 4 sute de floreni cum e și satul mai mare au mai mic, sau tot omul e dator să-i facă o zi de lucru la ce va vrea, și așa satul întreg acuma e iobag la un birău, căci nu îi va da plată hotărâtă de l'istie, au îi va lucra o zi. Tocmai pentru aceasta acum nu-i strămtoresc părul capului în stâlp în hude cu cui că doară nu vrea a fi birău, acum vâncează birăirea, acum și dacă e om prost poruncește la domni. Și merge la forșponturi (prestație) la drumuri, la prundit, unde se duc și alți oameni proști și unde-i mână acolo se duc și domnii cu caru. Unde sunt domni în sat șezând cu proștii merg cu boii sau cu caii, căci acuma nimeni nu-i scutit de sub prestațiile publice. Singuri numai preoții. Tot omul care are moșie trebuie să facă slujbă unde tistis va porunci, mai ales de sub cătanie, a da cortel (cvartir) și de mâncat la cătane, a plăti porția, nu-i scutit nimeni. Tocmai dintru aceste pricini domnii nemeși (nobili), decât să vadă birău din omul prost, care mai nainte i-a fost iobag, iarăși acuma acela să-i poruncească lui, mai bine cuprind dâșii birăirea. Cine ar fi putut socoti și zice mai înainte de acum cu 10 ani grofului dela Almaș lui grof Csaki Gheorghe, măria ta va veni vremea de vei fi măria ta birău sătesc în Almaș, nu grof cu iobagi. Așa în Ciula e birău Keresztes Sandor, în Sâncraiu Zambo Dani, și într'alte locuri alții. Pretutindenea domnii cuprind stațiune birăiască, care mai nainte o purta iobagii lor. Pagubă că nu domnește și acum aceia aristocrație să-i bată și pre ei foștii lor iobagi, iar acum cetățeni slobozi ca pe niște biraie, cu bota și cu nuiiele, apoi ai vedea, care ar mai vâna și care s'ar mai îndesa a primi aceia deregătorie, « vicem pro vice ».

SEBASTIAN STANCA

SAVA POPOVICI BARCIANU DIN RĂȘINARI, INTORS DIN
CĂLĂTORIA SA LA INNSBRUCK, E ÎNTÂMPINAT
DE CONSĂTENI, 1848

Intre delegații cari s'au prezentat în 1848, în numele poporului român din Transilvania, la împăratul Austriei, în Innsbruck, era și preotul Sava Popovici Barcianu. La întoarcere poporul din Rășinari i-a făcut o strălucită primire, întâmpinându-l cu mic cu mare pe câmpul din apropierea comunei, unde învățătorul Nicolae Lazar i-a ținut următoarea cuvântare:

« Preaonorate Părinte ! Fericit și prea fericit mă țin că am ocaziunea de a putea saluta în numele ceștii mici, dar cu atâta mai tare pătrunsei însoțiri de tinere și mai bătrâne persoane stătătoare de amoearea către persoana Verniciej Tale, — a putea saluta zisei, binevenirea aceasta de toți cei buni cu mare dor așteptată. Crede-ne, bune părinte, că nu lingușirea, nu prefacerea, nu interesul ne-au scos pe această câmpie romană ce au nutrit lângă această biserică, ce au adăpat pe un Părinte spiritual, pe un frate sincer al nostru, pe un cetățean ales al acestii patrii, în sfârșit pe un martir (de 'mi este iertat a vorbi astfel) al libertății, al reînvierii, al mării națiunei romane, carele împreună cu alți fericiți Părinți și frați adevărați ai ginte romane, conduși de Măria Sa Preabunul nostru Arhipăstoriu Episcopul Andrei, al cărui Preafericit nume s'au făcut nemuritoriu în inimile Românilor transilvăneni și ale întregii ginte romane, ați mijlocit dela P. S. Sa Maiestate, bunul nostru împărat, assecurarea naționalității, ridicarea în ranguri și vredniciile dulcei noastre patrii, și pe scurt reînvierea romanității. Nu lingușirea, ziseiu, acea înjositoare proprietate a amăgitorilor, căria, mă cunoști și bine știi, că în timp de zece ani, în care avui fericirea de a fi nu numai conlocuitoriu, ci încă și consoț într'un serviciu cu Vernicia Ta, mă pociu lăuda, că m'am ferit a mă face vinovat, nu aceea ne-au scos într'acest loc, ci adevăratul simț intern, adevărata recunoștință, de care suntem însuflețiți cătră toți înaintătorii binelui genului roman, dintre cari Vernicia Ta ești unul nouă mai cunoscut. Bine știm și tare credem, că nu suntem numai noi cei aici de față, ci mulți alții, la cari n'a putut încă străbate știrea aceasta mult așteptată, sunt de acest spirit însuflați. Bine știm și aceea, că laudele publice nu-ți plac; însă în-

credințați în Părinteasca Ta bunăvoință sperăm iertare, pentru că nu ne putem înăduși simțirile, ci prin aceste strigări îi facem vânt: Trăiască P. Induratul nostru împărat Ferdinand, trăiască P. B. nostru Episcop, trăiască Părintele Sava Popovici. Trăiască toți împreună deputații Românilor. Trăiască toți tinerii însuflători spre binele dobândit. Trăiască națiunea română. Trăiască fiitoarea gardă națională. Trăiască toate națiunile împreună lăcuitoare. *Trăiască fiitorul oraș român Rășinari!* » — [Ms. Nr. 177 în Colecția Episcopiei Cluj].

SEB. ST.

JALBA PREOȚILOR CLEMENTE ȘI IOAN MUNTEAN IMPOTRIVA CĂPITANULUI ALEXANDRU HEGYESI CARE I-A BĂTUT ȘI FURAT IN CURSUL REVOLUȚIEI

Sebeș 8.IX.1849.

Visum et Repertum.

Der romanische Geistliche aus dem Dorfe Limba Nahmens Muntian Clement ist beim Gefertigten durch 5 Wochen aerztlich behandelt worden, bei der ersten Visitte fund der Gefertigte den obbenannten Geistlichen im Bette auf dem Bauche liegend, das allgemeine Befinden sehr aufgereggt und fieberhaft, *ausserlich* waren die beiden Hinterbacken um das doppelte auf geschwollen und Steinhart anzufühlen, auf jeder derselben gegen 3 zoll lange und eben so viel breite *brondige* Stelle sichtbar, welche nach Aussage des Patienten von den vielen Stochstreichen herrührten.

Guttachten.

Nach der Regel der Heilkunst gehören die so vielen Stockhiebe, wodurch die so starke Eretation der Brand entstanden ist und nur der gesunden kräftigen Constitution des Geistlichen und der zwechmässigen aerztlichen Behandlung die Heilung mit Mühe herbei geführt wurde, zu den *schweren Verletzungen*.

Karlsburg am 7 September 1849.

L. S. Stadtarzt

Euere Excellenz!

Während der heurigen ungarischen Regierung in Siebenbürgen ist der früher bei dem Kaiserlichen Regimente Graf Leininge gewesene, dann zu die ungarischen Truppen übergetretene Haupt-

mann Alexander Hegyesi in Máros Porto als Commissaire gewesen, und als solcher unter mehreren seiner Grausamkeiten und Plündereien liess er:

1-tens. Mir Erstgefertigten wie es auch das hier gehorsamst unter *A* beigebogene zeugniss darthut zwey hundert Stockstreiche geben, dann nahm er gewaltsam von mir 500 RM: V: V: baares Geld, zwey Ochsen im Werthe von vom 300 RM: V: V:, dreyssig Viertl Frucht 90 RM: V: V:, vierzig Viertl.

2-tens. Viertl Kukurutz 80 RM: V: V: 22 RM: 30 Kr. V. V. von uns zweyt und Drittgefertigten acht Ochsen im Werthe von 1200 RM: V: V:, ein hundert dreyssig Schaafe sammt der abgescho-
renen Wolle 1040 RM: V: V:, dreyhundert Viertl Frucht 900 RM: V: V:, vier Schweine 32 RM: V: V: baares Geld 87 RM: V: V:, Kleider Leinwand sammt mehreren im Hanse zerstörten Sachen 100 RM: V: V:

3-tens. Von mir viertgefertigten, 4 Ochsen 600 RM: V: V: 1 Schwein 25 RM: V: V: 30 Viertl Frucht 90 RM: V: V:, 40 Viertl kukurutz 80 RM: V: V:, Kleider Leinwand sammt mehreren im Hause zerstörten Sachen 120 RM: V: V:

4-tens. Vom Fünftgefertigten 3 Ochsen 450 RM: V: V: 2 Kühe 250 RM: V: V:, 1 Stier 80 RM: V: V:, 74 Viertl Frucht 222 RM: V: V:, 26 Viertl Kukurutz 52 RM: V: V:, Kleider und andere Sachen aus dem Hause 15 RM: V: V:

5-tens. Vom Sechstgefertigten 130 Viertl Frucht 390 RM: V: V:, aus dem Hause Kleider und andere Sachen 60 RM: V: V:, — dieser Tyran lies meiner Frau 40 und mir 300 Stockprügel geben — dieser Tyran hat ferner den Ion Plésá und Plésá Arthénié aus Limba den Metsinik Dregits aus Felső Várodja so lange prügeln lassen, bis sie gestorben sind.

Nachdem wir es nun in Erfahrung gebracht haben, dass der gedachte Alexander Hegyesi in Hermannstadt gefangen ist; so bitten wir Euere Excellenz unterthänigst, die Verfügung gnädigst treffen zu wollen, damit der gedachte *Tyran*.

Tyran nicht nur des uns gehorsamt Unterzeichneten, sondern nach einer so bald-als möglich erfolgenden Untersuchung auch Anderen in der Umgebung verursachten Schadens und angethaner Misshandlungen wegen, alle seine Güter in Beschlag nehmend zur Ver-

gütung des Schadens und Erhaltung einer geruhten Strafe verurtheilt
werde, mit vollkommenster Hochachtung verharrend Euerer Excellenz

unterhänigste Knechte

Clement Muntyán

nicht unirter Geistlicher aus Limba

Ioann Muntyán

nicht unirter: Geist.

Michaile Muntyán

Szimion Moldovián

aus Felső Várodja

Gyorgyé Bukur

Nikolái Bukur

aus Limba

Unteralbenser

Commitats.

Mühlbach am 8-ten Sept. 849.

Wird dem Kriegsgerichte zu Hermannstadt zum Behufe der gegen
den hier im Stadthause in sitzenden Alexander Hegyesy ein gelei-
teten Untersuchungzugestellt.

Hermannstad: 19 Sept. 849.

(Name unleserlich)

K. K. (?) Aud.

N. 84.

f. van der Vürth
oberst

Sr

Excellenz F. M. L. Freyherr

Ludwig Wohlgemuth

Civil und Militaire Guverneur

von Siebenbürgen.

durch Johann Ohnitz
geprüften advokaten

unterthänigste Bitte
der Innbenannten
mit 1 St. Beil:

UN DOCUMENT SUSPECT

Intr'o lucrare de mare muncă și de migăloasă cercetare a documentelor, s'a afirmat că turburările din Ungaria cauzate de depunerea și arestarea lui Sigismund în Aprilie 1401 și luptele care au urmat pentru ocuparea tronului acestuia, ar fi influențat orientarea politică externă a lui Mircea cel Bătrân ¹⁾. Dacă numai aceste evenimente au avut influență sau și politica lui Alexandru cel Bun care la 12 Martie 1402 intra în alianță cu Polonia ²⁾, nu e locul să discutăm aici. Fapt cert e că Mircea, care a fost nu numai viteaz comandant ci și dibaciu politician, plănuind să se amestice, spre a-și crea o situație mai bună, în frământările turcești cauzate de căderea lui Baiazid, și nevoind ca evenimentele din Ungaria să-l găsească nepregătit, a reînnoit în 1403, alianța cu Polonia ³⁾. Data de zi și lună a acestui document a fost admisă ca 13 Mai ⁴⁾. Să vedem care sunt mijloacele pentru a găsi data exactă a acestui document. În fraza ultimă a documentului găsim următoarele: « Scriptae sunt hae litterae in oppido nostro Georgevio dominica post sanctum Matthaeum et secundum rossicum calendarium dominica post venerabilis crucis exaltationem. . . » ⁵⁾. Să datăm întâi documentul după sărbătoarea catolică. În Orient, Sf. Matei cade la 9 August; în Occident la 21 Septemvrie. Strămutarea acestui sfânt la Salerno în anul 954 e de asemenea sărbătorită în ziua de 6 Mai ⁶⁾. Făcând calculele necesare găsim că dacă folosim data de 9 August documentul ar fi dat la 12 August. Dacă folosim sărbătoarea din 21 Septemvrie, data documentului ar fi 23 Septemvrie ⁷⁾. Numai data de 6 Mai ne dă, prin calcul, 13 Mai așa cum datează documentul d-l Minea. Înainte de a ne pronunța dacă este bine sau rău datat documentul de d-l Minea, să calculăm data și după sărbătoarea orto-

¹⁾ I. Minea, *Principatele române și politica orientală a împăratului Sigismund*, București 1919, p. 92—93.

²⁾ M. Costăchescu, *Documente moldovenești înainte de Ștefan cel Mare*, II, Iași 1932, p. 621—622.

³⁾ I. Minea, *op. cit.*, p. 93.

⁴⁾ *Ibid.* Vezi și p. 101—102.

⁵⁾ Hurmuzaki I₂, doc. din 1403, p. 824.

⁶⁾ A. Giry, *Manuel de diplomatie I*. Nouvelle édition, Paris 1925, p. 301.

⁷⁾ *Ibid.*, *Tabelele G la lunile Mai, August, Septemvrie*, p. 219, 220, 221.

doxă. Aceasta cade la 14 Septemvrie ¹⁾. Prima Duminică după această sărbătoare e 16 Septemvrie ²⁾. Deci după sărbătoarea catolică, documentul nostru ar fi putut fi dat la: 13 Mai, 12 August sau 23 Septemvrie. Uneia dintre aceste date, în mod normal, ar fi trebuit să-i corespundă data calculată după sărbătoarea ortodoxă, ori nu e așa. Să admiți o greșeală? Este imposibil. Chiar dacă documentul ar fi o copie, încă ar fi greu să presupui o greșeală de copist. Acesta poate greși o dată în cifre, dar să admiți greșirea unei propozițiuni întregi ar fi să mergi prea departe cu indulgența.

Greșeala d-lui Minea e dublă: a luat drept bază de calculare 6 Mai, sărbătorirea strămutării Sf. Matei la Salerno, în loc de 9 August, cum ar fi fost mai normal, această dată fiind valabilă pentru Răsărit; a doua greșeală e că n'a calculat data și după calendarul ortodox spre a vedea dacă coincide cu data după calendarul catolic.

Documentul acesta a mai fost întrebuințat de istorici, niciunul însă n'a dat atenție datei de zi și lună ³⁾).

Onciul a greșit și el data de lună și zi a documentului căci a calculat-o numai după sărbătoarea ortodoxă a Sf. Cruci: 16 Septemvrie ⁴⁾.

Pentru noi însă, nepotrivirea de dată, este un indiciu puternic ca să ne îndoim de autenticitatea documentului așa cum îl avem.

GH. DUZINCHEVICI.

¹⁾ A. Giry, *op. cit.*, p. 265.

²⁾ Ibid., *Tabela G*, p. 221.

³⁾ Victor Motogna, *Politica externă a lui Mircea cel Bătrân*, Gherla 1924, p. 47; N. Iorga, *Istoria Românilor*, III, București 1937, p. 316; Constantin C. Giurescu, *Istoria Românilor* I, ed. III, București 1938, p. 472.

⁴⁾ D. Onciul, *Titlul lui Mircea cel Bătrân și posesiunile lui*, în *Convorbiri Literare*, anul XXXVII, Nr. 3, București 1903, p. 219 și nota 2 *ibid.*

DĂRI DE SEAMĂ

N. IORGA, *Istoria Românilor*. Vol. I—IX. București, « Datina », Vălenii de Munte, (M. O., Imprimeria Națională), 1936—1939, în-8°, 9 vol.

Din noianul de material rămas din trecut reconstrucția istorică este foarte anevoioasă. Totul depinde de spiritul aceluia care se apleacă asupra documentelor, cronicilor, portretelor, cu un cuvânt asupra tuturor resturilor de umanitate, moartă numai pentru o păreche de ochelari morți, căci un spirit viu are puțința de a învia trecutul. De aceea, cu tot aparentul paradox, *trecutul* poate deveni în spiritul uman *present*. Și în această activitate își găsește cea mai înaltă justificare un istoric.

Sub acest raport, una dintre recentele realizări strălucite în domeniul istoriografiei noastre este, fără îndoială, această nouă și vie sinteză de « Istorie a Românilor », în curs de apariție, a d-lui profesor Nicolae Iorga. Publicându-se într'un moment al dezvoltării noastre ca neam și stat, în care o seamă din obiective au fost atinse, această vastă sinteză istorică se deosebește mult de operele înaintașilor, poate și fiindcă starea de spirit colectivă este alta decât aceea din care a luat naștere istoriile mai vechi. Fără a stăruia asupra lui Cantemir, care a introdus metoda apuseană în istoriografia noastră, primele înjghebări mai întinse, ca a lui Aron Florian sau a lui Mihail Kogălniceanu, ținteau înainte de toate să demonstreze anumite teze, de ordin național și social, pentru a putea contribui în măsură cât mai mare la prefacerea neamului. Marea « Istorie a Românilor din Dacia Traiană » a lui A. D. Xenopol — singura concepută, până la cea de față a d-lui Iorga, de pe o schelă măreață — făcând abstracție de cantitatea cunoștințelor pe care se întemeiază, sporite mult de atunci încolo, este o operă în care sistemul sau poate chiar calupul se impune peste materialul istoric: faimoasa teorie a « seriilor » istorice, susținută și în cercurile științifice străine, apoi o excesivă raționalizare; își găsesc exemplificarea în « Istoria » lui Xenopol. La acestea se adaugă rezultatele nenumăratelor cercetări, meticuloase și limpezi, ale lui B. P. Hașdeu, D. Onciul, I. Bogdan, C. Giurescu și I. Ursu, precum și ale d-lor Al. Lapedatu, I. Lupaș, S. Dragomir, I. Minea, I. Nistor, C. C. Giurescu și P. P. Panaitescu — pentru a-i aminti numai pe cei ce și-au creat mai cu prisosință un nume în istoriografia română — care toate clarifică uneori fapte singurate, alteori epoci întregi, deslegând probleme socotite uneori insolubile și mergând *pari passu* cu publicarea de noi materialuri.

« Istoria Românilor » nu este prima operă de sinteză a d-lui Iorga. Posibilitățile d-sale extraordinare de muncă au mai fost încercate de repetate ori până acum pentru a alcătui o icoană a trecutului nostru. Odinioară i s'a cerut din partea marelui istoric german, Karl Lamprecht, o istorie a poporului român pentru o serie de istorii asupra Statelor Europei, și fructul trudei d-sale din tinerețe este acea programatică *Geschichte des rumänischen Volkes im Rahmen seiner Staatsbildungen* ¹⁾ (« Istoria poporului român în cadrul formațiunilor sale de stat »). După cum autorul însuși mărturisește în prefața primului volum din noua operă de sinteză, atunci « am căutat să introduc un principiu de unitate românească, rupând, cu tot caracterul general al colecției, împiedecătoarele cadre ale « Istoriei Principatelor », și în același timp am acordat așa numitei istorii culturale, în locul capitolelor adatase, cuvenita parte de amestec intim în viața politică, înțreșându-le ». Mai târziu, în alte cărți, d-sa introduce tot mai mult « principiiul de viață, factorul de mișcare, motorul evenimentelor ». Străbătută, până în cele mai neînsemnate articolașe pierdute, uneori din vedere, de un cald suflu naționalist — ceea ce nu-i scade din valoarea intrinsecă, iar considerată sub unghiul efectului asupra contemporanilor, ea numai câștiga poate — opera istorică a d-lui Iorga de atunci și până astăzi a tot sporit, și cu fiecare cucerire nouă din împărăția întunerecului în care multe fapte ale trecutului sunt sortite să cadă, deschizându-și orizonturile își făurea și își lărgea concepția.

La baza acestei noi și monumentale lucrări stau cam aceleași idei. În primul rând: unitatea neamului românesc. Nu ni se înfățișează numai soarta Românilor nord-dunăreni, ci în paginile ei îi găsim pretutindeni și pe frații noștri din Bulgaria, Serbia, Rusia, Ungaria, etc., fie incidental, fie cu capitolele lor deosebite, dovedindu-se prin aceasta nu numai unitatea de gândire, ci și unitatea reală istorică a romanității orientale. Faptele culturale nu sunt izolate în esența lor supra-politică; ele, fiind un aspect al vieții sufletești mai cu seamă și nu în ultimul lor și al celei materiale, sunt așezate în rosturile lor genuine, reliefându-se momentele capitale. Elementul pur politic, de creație autohtonă sau de suplanțare străină și de osmoză, își are cuvenita interpretare, fără a înnăbuși însă celelalte categorii. În același complex, apoi, factorul personal este apreciat de cele mai multe ori după criterii obiective. În anumite puncte decisive se accentuiază determinismul geografic, care, împreună cu elementul uman al primelor volume — în mare măsură același din ultimele — înfăptuiesc istoria noastră.

Aceste idei și altele încă, nerelevante aici, dar care nu mai puțin constituie firul conducător al giganticei opere, cu toată informația deconcertantă pusă la contribuție, ar fi rămas însă amorfe, dacă nu ar fi fost rechemate la viață de autor. Căci, trebuie s'o spunem, aceasta este una din marile însușiri ale istoricului N. Iorga: în dauna erudiției ca atare, peste rigiditatea raționalismului istoric, produs al cartesianismului clar însă uneori sec, sub bagheta magică a interpretării d-sale, faptele mărunte, evenimentele mari, cauzalitatea și chiar finalitatea lor, în urma împrejurării că sunt trecute prin inima, nu numai prin mintea d-sale, primesc

¹⁾ Gotha, 1905, 2 volume. Tradusă și în românește.

scânitea supra-științifică menită să le înlănțuiască, fie într'o verosimilitate, fie într'o autenticitate, vrăjindu-le vii înaintea ochilor noștri. Ceea ce intră fragmentar sub lupa spiritului d-sale, în urma puterii colosale de construcție, apare ca o alcătuire complexă. În noua « Istorie a Românilor », prin urmare, ceea ce izbește mai cu seamă este covârșitoarea viață de care ea e animată.

Legată lăuntric « prin ideile de care sunt astăzi condus în scrierea istoriei » — după cum afirmă d-sa în prefață, marea lucrare a fost plănuită în zece volume. Până astăzi au ieșit de sub tipar nouă volume. În felul acesta, deși nu este încheiată încă în forma ei definitivă, nefiind încă nici terminată, totuși ne-am încumetat aici să o prezentăm prin câteva rânduri, căci, bine înțeles, atât prin natura acestei succinte dări de seamă, cât și prin faptul imensității informației și al mulțimii ideilor noi și originale, pe care le cuprinde, nu e aici locul să începem o discuție mai amănunțită și mai întinsă asupra lor.

Cele nouă volume au pe frontispiciu câte un titlu, care sintetizând o epocă cuprinsă în limitele impuse de tipar, sugerează prin pregnanța lor și sensul ascendent al evoluției istoriei Românilor. Ele sunt următoarele: Vol. I, împărțit în două părți: partea întâia: *Strămoșii, înainte de Romani*; partea a doua: *Sigiliul Romei*. Vol. II: *Oamenii pământului (până la anul 1000)*. Vol. III: *Ctitorii*. Vol. IV: *Cavalerii*. Vol. V: *Vitejii*. Vol. VI: *Monarhi*. Vol. VII: *Reformatorii*. Vol. VIII: *Revoluționarii*. Vol. IX: *Unificatorii*. Toate au fost scrise și au fost date la iveală între anii 1936 și 1939, deci într'un interval-record de patru ani.

Titlurile acestea, care de sigur vor face carieră prin plasticitatea lor, se acordă în cea mai mare parte cu realitatea istorică. În deobște se spune că noi avem doi strămoși, anume Dacii și Romanii, ba într'o vreme se exagera învățându-se că numai ultimii sunt adevărații noștri strămoși. Studiile mai noi au dovedit însă că baza noastră etnică o formează Dacii: « Strămoșii ». Astfel, considerând « invazia romană » — cum a numit-o un învățat francez, Pittard, crescut în spiritul gallic al școalei lui Camille Jullian, care la fel vedea în cucerirea și romanizarea Galliei o invazie — ca un fenomen deciziv întru crearea noului neam carpato-dunărean, « Sigiliul Romei » este foarte justificat. De asemenea epoca întunecată a evului mediu vechiu, când s'a plămădit poporul românesc, are o sugestivă caracterizare în « Oamenii Pământului », deși, după cum se știe, tocmai în acești vre-o mie de ani peste oamenii pământului, anevoie de desprins din șirul nesfârșit de limbi venetice, elementul străin este acela care domină istoria meleagurilor noastre mai mult ca oricând, iar adâncurile abia ici-colo răsar. Însă, când răsar, se impun în mod peremptoriu. Mai fericit este titlul dat în spiritul religios ortodox al vremii aceleia: « Ctitorii » — epocii formării primelor organizații politice independente românești cunoscute mai bine, prin secolele al XIII-lea și al XIV-lea. « Cavalerii » apoi au fost și « Ctitorii » și « Vitejii », prin însăși definiția lor, însă e adevărat iarăși că atât termenul, cât și ideea feudală apuscană li se potrivește, în istoria noastră, mai bine secolelor al XV-lea și al XVI-lea. Volumul « Vitejilor » și-a primit botezul fără îndoială dela impunătoarea figură a lui Mihai Viteazul. La fel « Monarhi » au fost — nu în sens « oriental » sau « cultural », ca Duca-Vodă sau Constantin Brâncoveanu — și Mircea cel Bătrân

sau Ștefan cel Mare, în sens politic, firește, căci Ioan Huniade, căruia de altcun i se face un loc poate prea redus față de proporțiile europene ale personalității sale, a fost mai curând un « viteaz » ca Ștefan și ca Mihai. Epoca fanariotă, printr'un eufemism îndreptățit în parte, deși o încercare de reformă poate să rămână și neisbutită, este ocrotită sub semnul « Reformatoarelor », terminându-se la anul 1780, cu toate că reformele fanariote în Principate și cele sociale-bisericești în Transilvania au continuat și după această dată. Totuși acțiunea epocală a lui Horia și a tovarășilor săi la 1784 trebuia să deschidă o eră nouă; de aceea, volumul care cuprinde apoi și răscoala lui Tudor Vladimirescu, poartă titlul de « Revoluționarii ». Ultimul volum, ieșit proaspăt de sub tipar, prin faptele categorice, neîndoelnice, săvârșite de generația Unirii, se cerea numit al « Unificatorilor ». (Ciclul nu e încheiat încă. Oare ce caracterizare va conține volumul epocii contemporane?).

Așa dar, desfășurarea vieții în cadrele geografice determinate de soarta neamului nostru, adică istoria noastră, fiind cristalizată nu după o metodă inexorabilă științifică, ci după aspectele fundamentale ale personalităților reprezentative din anumite epoci care, cum e și firesc, prezintă unele caractere ce se prelungesc până în miezul altor epoci sau chiar dincolo de ele, nu a mai avut de suferit fărâmișarea și constrângerea diviziunilor scolastice. Este un punct de vedere nou, oferind în același timp și un avantaj: se poate în felul acesta urmări, atât cât îngăduie stilul personal al d-lui Iorga și furnicarul datelor, în mod evolutiv istoria neamului nostru, concepută aproape ca a unei ființe omenești, curgând dela puternicele izvoare originare, alimentată cu felurile alte amestecuri și amplificată tot mai mult, până în zilele noastre, când ne aflăm nu la apus, ci la un nou punct de mănecare.

În aceste cadre, pe de altă parte, i se face un loc cuvenit istoriei popoarelor înconjurătoare, care au influențat într'un chip mai mult sau mai puțin hotărâtor neamul nostru. În același timp, îndemnat de interesul mereu crescând al d-sale pentru istoria generală, d-l Iorga leagă în orice împrejurare evenimentele românești care au avut o rezonanță mai mare, de contingențele istoriei universale. Atât faptele trecutului nostru, cât și personagiile de mândrie națională ale noastre, capătă astfel un relief deosebit, ne mai rămânând supuse unui examen strict local. « Istoria Românilor » înseamnă, prin urmare, și o valorificare a trecutului nostru.

Pentru cei care se îndeletnicesc mai stăruitor cu studiul istoriei noastre, urmărind paginile acestor volume, vor constitui adeseori o revelație acele fraze subliniate și răspândite în toate capitolele, ascuțite intuiții, în spatele cărora însă străjuește o vastă experiență. Neputându-le reproduce pe toate, și fiindcă multe din ele pierd dacă sunt scoase din context, relevăm aici câteva numai. În jurul Mării Negre « e un Bizanț înaintea Bizanțului, formându-se, fără transmisiune romană, de-a-dreptul din strălucita Monarhie a Rusiei » (vol. I, partea I, p. 265). Decebal apare ca « un mijlocitor între adevărata barbarie și cultura greco-romană » (vol. I, partea II, p. 109). Ceea ce formează apoi una dintre intuițiile fundamentale și deosebit de pătrunzătoare, este sublinierea care constituie de altfel un crez

al vieții d-sale: « crearea pe încetul a Daciei neoficiale », în care « Statul nu face decât să urmărească o viață populară în plin mers » (*ibid.*, p. 220) — o viață rurală, care este pe urmă înfățișată ca singura posibilă în epoca « Oamenilor Pământului », la sfârșitul căreia « satul tracic biruise dela un capăt la altul » (vol. II, p. 77). « Ambele State românești din secolul al XIV-lea înseamnă ieșirea la suprafață a unor energii populare ascunse » (vol. III, p. 286). . . Dar ar trebui să le cităm aici pe toate. Mai reproducem una singură, expresie a aceleiași unități de concepție: prin Mihai Viteazul « s'a restabilit nu numai o Dacie de hegemonie românească, dar și toate legăturile cu acele ținuturi din Sud-Estul european, pe care nicio schimbare a vremilor nu le putea rupe din legături firești, care se formaseră și desvoltaseră în curs de două milenii » (vol. V, p. 362).

Opera aceasta măreață, dăruită publicului — e adevărat, însă, în primul rând cititorilor căliți în studiile istorice — ca o istorie vie, îmbrățișând domenii atât de variate, utilizând o informație copleșitoare, împodobită cu caracterizări noi și scilpitoare, corespunde cerințelor unei critici exigente, chiar dacă s'ar întâmpla ca unele opinii să nu poată fi acceptate pe de-a'ntregul. Inșă ceea ce împletește cununa de lauri pe fruntea monumentale sinteze, este izbânda înfățișerii vieții românești în cea mai desăvârșită autenticitate a trecutului ei.

AUREL DECEI

BCU Cluj / Central University Library Cluj

FRANZ BABINGER, *Conrad Jacob Hildebrandt Dreifache schwedische Gesandtschaftsreise nach Siebenbürgen, der Ukraine und Constantinopel* (1656—1658); Leiden 1937, 259 p.

Editorul, d-l prof. Babinger dă în introducere biografia documentată a pastorelui Hildebrandt (1629—1679) ale cărui descrieri de călătorie prezintă un deosebit interes pentru oricine dorește să fie mai bine informat cu privire la stările și obiceiurile Principatelor din preajma Carpaților la jumătatea veacului al XVII-lea. Intr'o anexă a Introducerii (Anhang) sunt cuprinse pe scurt și date biografice privitoare la Heinrich Coelestinus von Sternbach (1613—1679) și Gotthard Welling (1624—1659).

De relevat amănuntele pe cari le-a notat acest preot luminat (Hildebrandt) despre viața Românilor din Transilvania, despre portul, datinile și despre originea lor, scriind că formează « a treia națiune » (*die dritte Nation*, so ich in Siebenbürgen wohnend angetroffen habe). Acest popor — adaugă H. — este în timpul de față (1656—1657) foarte puțin prețuit în țara aceasta, nici nu este socotit între stările țări (*Landstände*); nu are nici orașe, nici cetăți sau vreo unică așezare proprie (*einzige eigene Wohnung*), ci e răspândit în toate părțile sau prin munții cari încercuesc țara sau prin orașele și târgurile nemțești și ungurești, își stăpânesc colibile ca supuși milei acestora. Dar după obârșia lor ei sunt foarte vestiții de odinioară ostași grănițeri ai nobililor romani și astfel după Nemți ar fi cei mai vechi locuitori ai Țării, pe cari i-a adus mai întâi aci împăratul Traian în anul dela Christos 100, când a învins pe regele nemțesc Dietschwald și i-a cuprins cetatea regească

Sarmiz Gethusa (care acum e un sat micuț, dincoace de Porțile de fier) populând-o cu coloniști romani și dispunând să fie numită Ulpia Traiana. Acești urmași ai Romanilor locuiesc în timpul de față în Transilvania, Moldova și Țara Românească. Moldova și Țara Românească o țin în propria lor stăpânire, fiind cârmuiți aci de chiar principii și voievozii lor. În Transilvania sunt însă lipsiți de libertatea stării (haben sie keine Standesfreiheit), fiind toți împreună păstori și zileri. În limba lor se numesc Români (Rummunos) sau Romani. În vechiul Maramurăș (Mörös ?) în Transilvania sunt așa de mulți, încât pe amândouă celelalte neamuri, pe Unguri și pe Nemți, îi întrec aproape cu mulțimea lor de oameni. După cum locuiesc ei printre Transilvăneni, aceștia învață astfel și limba Valahilor, ca să poată vorbi cu ei ca cu niște zileri și servitori ai lor și să le poată porunci la muncă. Acești servitori valahi de rând sunt hoțomani, de aceea sunt pedepsiți cu asprime în Transilvania și de obicei trași în șa, cum se pot vedea aproape la intrarea tuturor orașelor, târgurilor și satelor din țară astfel de spectacole îngrozitoare. Când sunt pedepsiți în chipul acesta, ei merg spre șa sau spre răstignire cu bucurie spunând că și Christos, Mântuitorul lor, a fost răstignit . . .

Bucuria aceasta e proprie să reamintească avântul cu care, după descrierea lui Herodot, se aruncau Dacii de odinioară în vârfurile sulitelor, disprețuind durerea trupului, ca cu prețul ei să se poată înălța sufletește spre zeul luminii.

Constată apoi preotul suedez că nobilii unguri tratează mai rău decât Turcii cu poporul dela țară — (die ungrische Edelleute plagen das Landvolk durchaus sehr) vânzând iobagii împreună cu soțiile și copiii lor și ferecându-i în obezi (gar mit Weib und Kind verkaufen, wie ich dann in Siebenbürgen schier mehr in *Eisen* gehen sehen als bei den Türken). Scrie despre vălmășagul credințelor religioase (Religionsgemeng) din Transilvania, unde aproape în fiecare zi se văd oameni închinându-se zeilor străini (dass man fast alle Tage fremde Götter ehren sahe). La biserica românească din Alba Iulia auzind cum se bătea *toaca*, întâmpină mai târziu același obicei și la bisericile din Moldova și observă că această «muzică de scândură» nu displace auzului (Diese Bretmusik war den Ohren nicht unangenehm). Muntenii i-au făcut impresie mai bună decât Moldovenii, fiind mai prevenitori și mai pricepuți (doch kamen mir die Wallachen höflicher und verständiger als die Moldauer). Despre preoții moldoveni arată că toată slujba o citeau din cărți scrise, fără carte nu predicau decât rareori sau niciodată; purtau bărbi lungi făcând impresia unor oameni serioși, plini de evlavie, cari împlineau serviciile divine cu mai mare devoțiune decât catolicii (mit grösserer Devotion als die Catholiken). Nu recunoșteau pe papa dela Roma ca șef al bisericii, nu credeau în purgatoriul curățitor de pungi (glauben kein Beutel purgierendes Purgatorium). Cele mai multe biserici erau clădite din lemn, multe din ele zugrăvite. Pe Sf. Gheorghe și Sf. Nicolae îl cinsteau în chip deosebit; la sf. botez obișnuiau *afundarea în apă* (*immersionem*); cuminecătura o luau din pâine dospită și vin, care li se dă cu lingurița.

La Crăciun i s'a dat prilej să asculte în biserica din Sebeș-Alba o predică săsească; nu a înțeles însă tot cuprinsul ei din cauza pronunțării ciudate. Preotul

i-a spus că e nevoit să predice săsește, căci altfel credincioșii l-ar alunga cu pietri din amvon (würden ihn die Einwohner von der Cantzel herunter steinigen).

H. găsește cuvinte de laudă pentru iscusința țărancilor române din Transilvania, care se pricep să pregătească singure îmbrăcămintea necesară pentru toți ai casei (*die wallachischen Weiber spinnen und wircken ihrem ganzen Haus-Gesind die Kleider*) având gust fin, care le îndeamnă să-și împodobească iile cu multă artă de împetrișare încât rigidului protestant sosit din Suedia, i se părea înfloritura aceasta prea exagerată (*ihre Hembder seind auch so nährisch bund ausgeheth*). Le laudă și danțurile, pe cari le-a privit cu plăcere înțelegând, că Martin Opiz era în drept să scrie cu însuflețire despre Românii din Transilvania:

Die Menschen die noch itzt fast römisch Muster tragen
Zwar schlecht, doch witzig sind, viel denken, wenig sagen...

Are cuvinte bune și despre Moldovence spunând că, deși casele lor sunt rău clădite, totuși le țin curate (so ist doch noch sauber drein). A fost însă rău impresionat de femeile din Ucraina, văzând câteva în stare de ebrietate, cum se răsturnau în zăpadă (und alles zum sehen bloss gaben).

Editorul s'a simțit îndemnat să închine această foarte îngrijită publicație a sa d-lui N. Iorga.

BCU Cluj / Central University Library Cluj

ELEKES LAJOS, *Nagy István moldvai vajda politikája és Mátyás király* (Politica lui Ștefan cel Mare, Voevodul Moldovei, și Regele Matia). Budapest, 1927.

Acest studiu, cu aparențele unei teze de doctorat, încearcă să înfățișeze politica lui Ștefan cel Mare cu deosebită privire la relațiunile lui cu Regele Matia. Chestiunea a fost tratată, precum se știe, și de răposatul Vasile Pârvan, al cărui studiu despre « Relațiile lui Ștefan cel Mare cu Ungaria » (1905) autorul n'a aflat prilej să-l amintească decât o singură dată în nota bibliografică dela nr. 91. În schimb și-a dat silința să urmărească atent contribuțiile ce s'au mai adus de atunci încoace asupra acestei chestiuni fie de către cercetători români, fie de către istoricul polon O. Gorka în studiul introductiv la cronica lui Hermann.

Recunoscând în prefață că Ștefan cel Mare este « fără îndoială cea mai strălucită figură a istoriei române medievale » autorul își însușește caracterizarea personalității lui excepționale, izvorită din condeiul lui Gorka. Acesta, în temeiul notițelor meșteșugite din cronica lui Hermann, subliniașe în concluzia studiului său « caracterul lui Ștefan cel Mare uimitor de neînduplecat, capacitatea lui de a se ridica și a se răzbuna în mod fulgerător după fiecare înfrângere, fie cât de sdrobitoare, spiritul lui de a risca și de a da piept bărbătește cu primejdii tot mai noi, bravura cu care se arunca personal în lupte și talentul lui militar care se manifesta mai ales și aproape în totdeauna prin a surprinde dușmanul ».

Deși autorul mărturisește că s'a silit să înfățișeze politica lui Ștefan cel Mare într'un mod « scutit de elemente hipotetice », lunecă totuși spre ipoteze încer-

când a micșora importanța acestui erou al creștinătății prin tendința de a-l socoti cu totul lipsit de « spiritul cruciatei », iar mărturisirile lui categorice despre hotărârea de luptă și de sacrificiu până la moarte pentru apărarea creștinătății interpretându-le, *s sofisticc*, numai ca « expresiuni ale relațiilor lui cu Ungurii » (p. 59).

— . —

Dr. KURT WESSELY, *A doua Diplomă Leopoldină*. București, 1938. (An. Ac. Rom., M. S. I., S. III, t. XX).

O chestiune, discutată vreme îndelungată și cu multă pasiune, e lămurită prin această contribuție, al cărei autor a avut norocul să găsească în Muzeul Bruckenthal din Sibiu originalul așa numitei *Diplome Leopoldine II* (19.III.1701). Acest original, întărit cu semnătura împăratului Leopold I și cu sigilul împărațesc, nu se știe pe ce cale va fi ajuns în posesiunea preotului-istoric sas Martin Reschner, cu lăsământul căruia a trecut apoi la 1865 în păstrarea Muzeului Bruckenthal (p. 10). În studiul introductiv arată autorul că lupta politică a episcopului Inochentie Micu-Klein avea ca obiectiv egalitatea de drept a Românilor uniți din Transilvania (și nițidecum *emanciparea nației românești întregi* cum s'au obicinuit unii să creadă). El spera să-și ducă la izbândă lupta aceasta tocmai cu ajutorul Diplomei Leopoldine II, al cărei original nu e sigur că-l cunoștea și pe care o interpreta într'un sens puțin corespunzător constituției feudale și situației politice de atunci. Văzând că nu izbutește, admitea ca posibilă *revenirea uniților în sânul bisericii ortodoxe și nu se temea s'o spună aceasta chiar în ultimul său memoriu din 1744* (al cărui original se păstrează în Arhiva Statului din Viena — Transilvanica Separata, fasc. 363) în următoarele cuvinte: « Îndeplinirea acestui al treilea articol (privitor la drepturile făgăduite mirenilor cari s'ar face « uniți ») o dorește nu numai clerul, ci și poporul cu o dorință așa de mare, încât în caz de refuz aproape că mai bucuros vor să fie *șismatici decât catolici* și zic, că cei de ritul latinesc, nu vor a-i recunoaște *catolici decât cu numele*, nu și în ce privește folosirea *beneficiilor* » (p. 3—4). Autorul promite să publice în limba germană o lucrare mai întinsă asupra frământărilor religioase ale Românilor din Transilvania. Lucrarea în pregătire este așteptată cu viu interes, chiar « cu nerăbdare » — cum spune *Cultura Creștină* din Blaj.

— . —

ERNST BENEDIKT, *Kaiser Joseph II, 1741—1790. Mit Benützung ungedruckter Quellen*. Wien, Gerold et Co., 1936, 362 p.

O nouă monografie asupra interesantei personalități a împăratului Iosif II. Autorul a întrebuințat și material inedit. Caracterul ciudat al împăratului e înfățișat în cuvinte pregnante, ca un suflet plin de contradicții, ca geniu și ca diletant, ca zeu și ca demon. Despre răscoala țaranilor din Transilvania abia scrie însă o pagină și jumătate, pe Horia numindu-l *Choriah*, la fel cum îl numise și Mitrofanov în monografia lui tradusă din rusește și în limba germană. Afirmă

că Horia ar fi avut 15.000 de luptători sub comanda sa și că s'ar fi numit duce al Crișului (Herzog von Köres = Dux Chrystalis) și mai târziu Rege al Daciei; o pură născocire. Nu ar fi voit să cucerească numai Transilvania, ci în înțelegere cu Românii de sub stăpânire turcească « să înnoiască vechiul imperiu roman » (!). Înainte de a-și fi dat obștescul sfârșit împăratul Iosif II, s'ar fi răspândit printre cetățeni cuvântul volant: « Der Bauern Gott, der Bürger Not, des Adels Spott, liegt auf dem Tod » (Dumnezeul țăranilor, strămtoarea cetățenilor, batjocura nobililor trage de moarte). La ceea ce adaugă autorul reflexiunea: *Dumnezeul țăranilor* a rămas împăratul Iosif și acesta a fost unicul titlu, care a supraviețuit renunțările lui la reformele ce încercase în cursul domniei.

— . —

I. BREAZU, *Literatura Tribunei, 1884—1895*. Partea I: *Proza*. București, Impr. Naț., 1936, în -8°, 111 p. (Extras din « Dacoromania », Cluj, 1936).

Intr'un studiu bine încheiat întâlnește d-l Ion Breazu, șef de lucrări la Universitatea din Cluj, *15 ani din evoluția prozei românești în Transilvania*, sub titlul *Literatura Tribunei 1884—1895. Partea I: Proza*.

Din cuprinsul celor 111 pagini se desprinde constatarea că meritul cotidianului, înființat în primăvara anului 1884 la Sibiu și încredințat conducerii talentatului Ioan Slavici, nu a fost numai în politica, ci și în literatura Românilor dintre Carpați și Tisa cu totul excepțional, înviorându-le deopotrivă ritmul cugetării și imprimându-le o direcție foarte apropiată de sufletul și de graiul poporului dela sate.

La început direcția nouă « junimistă » a Tribuniștilor a întâmpinat rezistența școlii latiniste din Blaj. Această rezistență a putut fi însă înfrântă nu numai prin spiritul combativ al junimiștilor, ci și prin propria ei slăbiciune, întrucât latinismul avea « din naștere două păcate » fatale pentru literatura română din Transilvania: 1. Inițiatorii și reprezentanții lui au fost — după constatarea d-lui Breazu — « cu desăvârșire lipsiți de gust și de vocație artistică ». 2. Prin ciudata lor concepție despre limbă porniseră pe un drum « deadreptul funest pentru dezvoltarea sufletească » a Românilor și « cu cât latinismul câștiga în prestigiu . . , cu atât rătăcirea creștea » . . .

Sibienii și Brașovenii, sprijinind cu entuziasm curentul sănătos inițiat prin *Junimea* dela Iași, au izbutit să înfrângă latinismul, salvând neamul românesc din rătăcirile lui fatale. Meritul liceului din Brașov și al organelor de publicitate din Sibiu (*Telegraful Român, Foișoara, Tribuna, Foaia Ilustrată, Albina Carpaților*) precum și al revistelor din Arad (*Speranța, Lumina, Biserica și Școala*) este arătat din partea autorului în mod obiectiv și documentat. Se indică și felul înțeleghător cum era apreciată la Sibiu, la Brașov și la Caransebeș valoarea operei poetice a lui Vasile Alecsandri și Mihail Eminescu. Pe cel dintâi îl asemena vestitul orator bisericesc *Zaharia Boiu* — el însuși autor de versuri vădit influențate de felul de a scrie al bardului dela Mircești — cu *Evanghelistul Ioan*, despre care tradiția spune că *răzimat pe pieptul lui Isus* ar fi primit inspirația divină

a minunatei sale evanghelii « așa vom zice și noi de Alecsandri că, *răzimat pe pieptul poporului român*, el a ascultat și a auzit, mai bine decât toți, toate palpitările inimii lui, s'a inspirat mai mult decât toți din spiritul lui și a zugrăvit mai fidel decât toți chipul vieții lui sufletești. De aici neasemănata simplitate, curățenie, căldură, adâncime, dulceață și putere a poeziei lui: Ale tale, putem zice, dintru ale tale. Ceca ce poporul i-a dat din comoara cea nesecată a sentimentelor sale, poetul îi redă înmulțit, înfrumusețat, așezat în ordine, pus pe vasele de argint și de aur ale divinei poezii; și poporul uimit recunoaște în limba lui Alecsandri limba sa, în simțămintele lui simțămintele sale, în chipul lui chipul său și strigă cu cuvântul biblic: *iată os din oasele mele și trup din trupul meu!* » . . .

Iar despre Mihail Eminescu rostea, la două luni după tragicu-i sfârșit, tânărul profesor dela Caransebeș, *Vasile Goldiș*, o conferință științifică, analizând du; metoda lui Hipolit Taine, pesimismul poeziilor lui, conferință publicată în foiletonul *Tribunei* din Sibiu și apreciată de d-l Breazu astfel: « Prin gândirea ei strânsă, prin metoda taineană, aplicată cu pricepere operei poetului, prin explicația filosofic-istorică a pesimismului lui și indicarea legăturilor lui precise cu filosofia lui Schopenhauer, avem de a face mai mult decât cu o conferință, cu un studiu care merită un loc de seamă în bibliografia eminesciană » (p. 53).

Intre scriitorii *Tribunei* cari au contribuit esențial la progresul prozei românești în acest răstimp de un deceniu și jumătate, cei mai talentați au fost: *Ioan Slavici*, *Silvestru Moldovan*, *Ioan Berescu* — socotit drept cel mai artist, — *Septimiu Albini* pe care împrejurări politice l-au împiedicat să continue « o carieră literară începută atât de promițător », *Enea Hodoș*, fratele lui Ion Gorun, *Virgil Onițiu* — care poate fi așezat alături de Caragiale având fiecare din ei « nota lui de originalitate — și Ioan Popovici-Bănățeanul, iscusit scriitor în versuri și în proză, distingându-se acesta din urmă prin un stil mai mlădios, străbătut « de o dulceață feminină ».

Ca talente de a doua mână sunt înfățișate condeiele lui Iuliu T. Mera, consăteanul lui Slavici, Grigore Sima al lui Ion, Ioan Pop-Reteganul și Ioan Rusu Șirianul, nepotul lui Slavici — dela unica lui soră.

Scrișul fiecăruia este analizat numai în măsura în care a văzut lumina tiparului în coloanele *Tribunei* dela Sibiu, stăruind autorul să-și înzestreze prezenta monografie literară cu indicațiunile cronologice și bibliografice, menite a înlesni munca pregătitoare a celui sau a celor cari vor fi chemați să scrie *Istoria literaturii românești din Transilvania*.

Dintre ei, nădăjduim, că d-l Ion Breazu nu va lipsi. Publicațiile d-sale, al căror număr e în creștere continuă, îl indică nu numai ca pe pregătitorul acestei scrieri de o necesitate arzătoare, ci chiar ca pe unul dintre cei chemați a contribui la apropiata ei săvârșire.

— . —

N. SULICĂ. *Cea mai veche școală românească din cuprinsul României întregite.*

În volumul « *Omagiu lui Constantin Kirilescu* », București 1937, pp. 733—764 s'a publicat această importantă contribuțiune la istoria culturii și a învățămân-

tului românesc. Se cunoștea din monografia școalelor brașovene scrisă de răposatul Andrei Bârseanu vecchimca respectabilă a acestor așezăminte. Dar situația lor din veacul XVI era în cuprinsul acelei monografii puțin lămurită. D-l N. Sulică izbutește însă a o lămuri prin foarte prețioase dovezi contemporane arătând că școala existentă dela 1495 abia în jumătatea a doua a veacului XVI-lea « poate fi numită românească, în sensul propriu al cuvântului, căci limba română numai sub influența reformatiei își făcea intrarea în această școală » (p. 741).

S'a păstrat în mss. un *octoih românesc*, transcris la Brașov în 1570 de gine-rele popii Dobre și cumnatul protopopului de mai târziu Mihai, prin ostencala căruia s'a clădit la 1597 noul edificiu școlar de lângă biserica Sf. Nicolae din Șchei, — de luminatul « meșter al școalei românești » diacul Oprea, care era totodată și « *dascăl mai mare* » (director) al ucenicilor cari se pregăteau pentru cariera dascălească.

Acest octoih românesc are un epilog, de mare valoare documentară, izvorât din același condeiu al diacului Oprea. Pentru deosebita lui însemnătate epilogul merită să fie reprodus aci, în graiul românesc de atunci :

« Această dmnedzeiască carte ce iaste osmoglasnic o au scris cela întru sfnții părintele nostru Ioan Damaschin. dară nu cu știință omeniască, ce cu minte de sfnții îngeri luminată au scris, iară acum *rumâniaște scrisu-am eu Oprea diiac zeat popei Dobre* să fie de *învațătură ucenicilor cine învață dascălie*, și să fie mai iușor spre înțeles oamenilor creștini, cine cântă cumu grăiaște și David proroc și împărat, psalom. 46 *cântați înțelegându* : — Că cu voia țareci și cu știrea Măriei lu craiu, așa au *porâncit vlădica Pavel*. cărmitoriu bescarecilor rumânești. de suptu despusul Măriei lu craiu. cându au fostu acice în cetate în Brașov. să se mulțească cuvântul lu dumnedzeu, și să se adaugă, până va veni vriame și lesnire să scrie cu tipariul : — *Așisdere în școală mearșterii și dascălii. să înveaște mai vârtos rumâneaște au porâncit. den cărțile ce le deaderă boiarii cinstitului sfat de mainte. și ce va da sfnția lui*. împreună cu alalți creștini buni. că în *școală*, cumu trebuiaște și în *besearecă*. așa mai vârtos cuvântul lu dumnedzeu trebuiaște să înțeleagă feciorii. dară cumu să înțeleagă deacă învață în limbă striină de nu înțeleage nimea. iară sârbeaște și letinează să știe numai cine iaste om cărtulariu oare preut. oare dascăl oare diiac. iară mișclamia n'arc lipsă de-a știrea ; — Și am scris depre izvodul ce iaste în *beseareca Șcheuilor*. de lângă cetatea Brașovului de l-au scos den limba sârbească pre limba rumânească. sfnții părinți cine au fost mainte întru acestu loc : — Iară sfinției lui foarte plăcu. deaca ceti și deade ca ia să rămâne școaleei. și *chelciugul au cerșut dela creștinul cela bunul și milostivul. sfiatnic dentâniu și cașelariu. Măriei lu craiu jupânul Ceac Mihaiu. den cetate den Bălgrad*. derepce că deade *chelciug de-a se scrierea și alaltor beseareci* : — și încă și alta porânci sfnția lui să strângă preuții milă dela *blagocestivii voenodzi și dela cinstiții boiari și dela oamenii creștini*. care cât se-are îndura de-a darea. drept să rădice școala de iznoavă, căce slomnul și chiliile beseareciei sau vechit și au scăzut, de nu iaste ca mainte de tremetia la *învațătură den țara Bârseei și den tot ținutul Ardialului* : —

Celora milostivi amu tremete-va făptoriul și spăsitorul și învățătorul lumiei
*He dmnul nostru harul ccla dulcele. că cine învățăturiei sălașiu rădică, șieș rădică
 sălașiu în cerure prea luminat și întru oameni pomiană mai delungată și mai tare.
 de fierul și de aramea care furul nu va fura. nice vântul va strica. nice apa va neca.
 e oamenilor putiare dăruiaște, derepce că învăătura putiare este neminciunoasă și
 despunitoare spată : —*

Napisah az *Oprea diac miarșteriu scoalei rumânești* de lângă beseareca
 Șcheailor și *dascăl mai mare ucenicilor cine învață dascălie. și beseareciei psaltu
 dentâniu. vă leato 7078. și era atunci craiu Ardealului și țarci ungurești Ianăș
 Jigmon. și despunitoriu în toată țara rumânească. Io. Alexandru voevod* ». (p.
 744—745).

Episcopul Pavel din Turdaș, care a cercetat în 1570 de două ori Brașovul,
 n'a mai trăit să vadă roadele izvorite din îndemnurile sale și din strădaniile proto-
 popului Mihai care, după ce Aron Vodă prin hrisovul dela 28.XI.1594 dăruise
 bisericii Sf. Nicolae o subvenție anuală de 12.000 aspri, a fost în stare să ridice
 cu trei ani mai târziu școala de piatră-vizibilă și în timpul de față în curtea bi-
 sericii, dar nu în forma ei dela 1597 ci în alta, refăcută la 1760.

Dintr-o analiză pătrunzătoare a citatului epilog autorul scoate încheieri pre-
 țioase cu privire la *începutul de naționalizare al școlii brașovene (1559—1570)*
 când s'a introdus ca manual didactic *catehismul* tipărit în ediția a II-a la Brașov
 (1559 — ed. I la Sibiu 1544) catehismul care « avea formatul mai mic, caracte-
 ristic pentru manualele didactice și despre care știm precis că a fost introdus
 în școala dela Brașov, prin hotărîrea consiliului orașenesc din 12.III.1559 ».
 În această școală s'au introdus apoi treptat și celelalte cărți tipărite în vremea
 lui Coresi la Brașov, precum și alte cărți sau manuscrise românești făgăduite
 de episcopul Pavel din Turdaș, cu prilejul vizitațiilor sale.

« În rezumat *programa materiilor* predate în școala dela Brașov, sub influența
 reformațiunii, se poate reconstitui astfel :

I. *Cursul inferior* : cetit, scris, rugăciuni și cântări bisericești, micul catehism,
 foarte probabil și noțiunile de aritmetică (suntem într'un oraș prin excelență
 comercial) — toate predate exclusiv românește.

II. *Cursul superior* : a) materii predate românește : catehizarea mai desvol-
 tată (dogmatica), exegeza, omiletica, dreptul canonic, tipicul și muzica vocală
 bisericească, caligrafia ; b) limba slavonă și foarte probabil limba latină » (p. 755).

Spre sfârșitul domniei lui Ioan Sigismund, care prin sfetnicii săi Mihail
 Csaki și Gaspar Bekes stăruia pentru convertirea bisericii române la protestantism,
 pornește însă un curent de reacțiune ortodoxă, după cum rezultă din notița
 scrisă la 1569 de popa Dobre pe un mss. *de molitvelnic slavon* dând îndrumări
 cum trebuie botezați în legea creștină ortodoxă ceea ce se lapadă « *de toată leagea
 lătimească* și de a lu *Mărtin Ereticul* și de toate erezile lor și de toate hulele lor,
 cu carele hulesc pre duhul svântu și pre precesta și pre svinții lui dumnezeu
 și pre svintele icoane ». Dovadă că asemenea cazuri de trecere dela biserica apu-
 seană catolică sau dela cea luterană la biserica ortodoxă erau destul de frecvente ;
 altfel nu s'ar fi ivit trebuința să scrie popa Dobre pentru împreună liturghi-

sitorii și urmașii săi în slujba altarului îndrumarea aceasta. Curentul acesta de reacțiune ortodoxă a sporit găsindu-și o expresiune literară puternică în predoslovيا Cazaniei din 1581, care îndreptățește concluzia că « Brașovul românesc are meritul de a fi fost nu numai *cea dintâi* comunitate din tot cuprinsul României de astăzi, care și-a naționalizat biserica și școala, în a doua jumătate a secolului XVI- ci are și meritul incontestabil de a fi ridicat *primul protest literar* — Cazanica ortodoxă din 1581 — în contra încercării de a înstrăina sufletul românesc, salvând ortodoxia românească din cea dintâi cursă grea și primejdioasă, care i s'a întins » (p. 757).

— . —

I. MATEIU, *Gheorghe Lazăr. Pagini de pomenire.*, Cluj 1936, în -8°, 61 p.

Broșura aceasta cuprinde, pe lângă o seamă de prețioase lămuriri critice privitoare la data nașterii lui Gh. Lazăr și la câteva momente importante din cursul sbuciumatei sale vieți, extrase din registrele de clasificare păstrate în arhiva liceului catolic din Cluj, unde și-a urmat Gh. L. studiile dela 1799—1805. În partea a doua sunt apreciate meritele lui ca « precursor al unității noastre naționale » și e reprodus cuvântul comemorativ, rostit de autorul broșurii în numele Parlamentului, cu prilejul serbărilor centenare din Avrig (30.IX.1923), precum și expunerea de motive cu care a însoțit articolul de lege privitor la înființarea unei școale normale, în această localitate, purtând numele marelui ei fiu. Urmează apoi discursul parlamentar, rostit în Adunarea Deputaților la 15 Iunie 1924 și un articol despre *Sufletul lui Gheorghe Lazăr* reprodus din *Anuarul Școlii Normale din Avrig*, care a fost desființată la 1930.

— . —

DARIU POP, *Mărturii strămoșești*. Satu Mare, 1938, 158 os p.

Autorul acestei cărți, inspectorul școlar Darius Pop, fiind un pasionat cercetător al vechilor cărți bisericești și al oricărei rămășițe doveditoare de viață românească în regiunea dela granița nord-vestică a României întregite, publicând notele culese de pe margini de cărți bisericești « sătmărene » și așezându-le în ordine alfabetică după numirile localităților în cari se păstrează, face un serviciu însemnat științei prin demonstrarea vechimii elementului românesc în regiunea aceasta. Printre notele culese, firește, cele mai numeroase par de interes local. Dar se găsesc și câteva de interes mai larg, cum sunt de pildă însemnările popii Filip din Năpradea care, copiind la 1739 un liturghier manuscris, a dat puțința să se transmită pe foile lui și notițe de interes general ca acestea: « Ciuma cea mare au fost în anii dela Hs 1710 » (urmarea revoluției lui Fr. Rákóczi II). « Apoi tătarimea a fost în anii 1717 » (ultima invazie tătară în Transilvania). « Apoi ciuma al doilea, când a fost anul 1742 » (urmarca războiului austro-turc, încheiat cu pacea dela Belgrad 1739). « Împăratul Iosif au fost în Maramureș în anii dela Hs 1773 » (cea dintâi călătorie a lui Iosif prin Transilvania).

În arhiva bisericii din Boincești a găsit traducerea românească tipărită cu chi-

rilice, a *decretului împărătesc* din 22.VIII.1785, privitor la desființarea iobăgie în Transilvania.

Munca d-lui inspector școlar D. Pop trebuie sprijinită, spre a putea fi continuată cu deopotrivă însuflețire și izbândă.

— . —

KARL KURT KLEIN, *Der Humanist und Reformator Johannes Honter*. Sibiu, 1935, 292 p.

Această monografie, cercetând cu aparat critic toate știrile privitoare la viața și activitatea reformatorului bisericii săsești din Transilvania, oferă o contribuție valoroasă la cunoașterea mai amănunțită și mai sigură a frământărilor sufletești prin cari s'a strecurat țara Transilvaniei în jumătatea primă a veacului al XVI-lea. Autorul însuși mărturisește că nu ar fi sosit încă timpul pentru o monografie deplină a lui Honter. Dar lucrarea aceasta — « magis fide quam elegantia conscripta » — poate să netezească în măsură însemnată calea spre o apropiată realizare a monografiei așteptate. Dintr'o notiță dela, pagina 275 rezultă, că înainte de Iohannes Benkner, s'ar fi gândit însuș Iohannes Honter la un proiect de răspândire a luteranismului printre credincioșii bisericii ortodoxe din Brașov.

Analiza amănunțită și conștiințioasă a tuturor știrilor culese din izvoare istorice contemporane înfățișează personalitatea puternică a umanistului, a dascălului și preotului brașovean I. H. Lui îi revine întreg meritul pentru îndrumarea neamului său în vremi atât de sbuciumate, cum fuseseră ale războiului civil dintre partizanii lui Ferdinand Habsburgul și dintre ai lui Ioan Zápolya, pe care Sașii îl numeau *Hans Cypser* (p. 93, n. 10). În tineretă fusese și H. ferdinandist, dar după ce s'a convins că această orientare politică nu corăspundea realităților transilvane, mai ales fiindcă partizanii Habsburgilor — « factio germanica » — se aflau în serviciul catolicismului, a părăsit această orientare politică și a devenit aderent al Regelui Ioan (Anhänger des Königs Hans). Pe lângă frământările de ordin politic, și mai adâncă sbuciumare îi pricinuiau lui H. cele de ordin sufleteesc. El a fost în stare să se desfacă de direcția prea intelectualistă a umanismului și, adâncit în problemele vieții religioase, identificându-se deplin cu soarta neamului, din care făcea parte, să devină unul dintre cei mai mari îndrumători, un veritabil reformator al vieții lui sufletești. Importanța istorică a lui H. o lămurește autorul în concluzia cercetărilor sale arătând că el « a fost umanist, om de școală și preot. Infloritoarea operă de educație apuseană la porțile Orientului, solidaritatea etnică și bisericească a elementului german din Transilvania este, în ultima analiză, meritul lui... Smulgându-l din distanța mondială a bisericii catolice, cărcia Sașii din Transilvania, ca personalitate etnică, au să-i mulțumească nesfârșit de mult, și-a condus H. neamul într'o patrie spirituală, care nu e la niciun caz mai strâmtă, cu toate că e determinată de alte întinderi: în imperiul mondial al spiritului evanghelic-german ».

— . —

ROBERT INGRIM, *Der Griff nach Österreich* — Zürich 1938. Europa Verlag. P. 179.

Intr'o expunere vioaie și captivantă sunt înfățișate în această carte împrejurările celor din urmă cinci ani de existență ai dispărutei Republici Austriace. Autorul a urmărit scopul de a demonstra că Austria nu s'ar fi prăbușit din pricina unor frământări politice interne; nici fiindcă ea însăși ar fi dorit să dispară, ci și-a găsit moartea fiind total părăsită de aceia « pentru a căror pace și securitate luptase timp de 5 ani pe frontul cel mai expus ».

Cu privire la felul cum a fost părăsită Austria din partea aceloră, în care-și pusese speranța de salvare, autorul reproduce observația nimerită a unui publicist englez care spunea că există la Londra o societate de apărare a cailor purtând numirca de « *Amicii noștri muți* ». La aceasta adăuga publicistul englez: de câteori văd încercările Austriei de a cucerii opinia publică a țării noastre, mă întreb oare nu ar fi cazul să întemeiem și pentru Austria o societate cu aceeași numire. Pentru ce sunteți așa de muți?

HERBERT SCHÖNEBAUM, *Der politische und kirchliche Aufbau Siebenbürgens bis zum Tatareneinfall in Leipziger Vierteljahrschrift für Südosteuropa* 1937 & Idem, *Der politische und kirchliche Aufbau Siebenbürgens bis zum Ende des Arpadenreiches*. Ibidem, 1938.

Autorul înfățișează începuturile organizării politice și bisericești din voevodatul Transilvaniei până la sfârșitul veacului al XIII-lea numai în temeiul informațiilor documentare, lăsând cu totul la o parte pe cele cronicărești. Dovezi de penetrațiune maghiară în Transilvania se găsesc numai din jumătatea a doua a veacului al XI-lea în părțile nordice (Reteag, Ocna Dejului) ceea ce confirmă încă odată, cât de orientat era Anonymus Belae regis notarius când arăta lămurit că Ungurii se strecuraseră în această țară prin poarta Meseșului. La Turda, unde au străbătut pe « drumul sării » sunt amintiți numai pe la 1070, într'un act de autenticitate contestată. În legătură cu colonizarea Sașilor admite autorul că vor fi fost și câțiva cruciați din cruciata a doua, cari vor fi rămas în regiunile transilvane. Stăruind mai amănunțit asupra împrejurărilor, în cari s'a organizat comitatul Sibiului în condițiuni cu totul diferite de ale altor comitate, subliniază că privilegiile economice acordate Sașilor prin diploma andrecană dela 1224 au contribuit să asigure pe seama acestor coloniști o *perpetuă superioritate economică*. În ce privește colonizarea cavalerilor teutoni în țara Bârsei, constată că tentativa acestora de a întemeia aci un stat papal s'a poticnit de rezistența lui Bela rex junior, care a reușit să împiedece pe tatăl său Andrei II a se învoi la o astfel de formațiune bisericească-politică în detrimentul Regatului ungar. În legătură cu documentul din 1222, în care e vorba de *Țara Românilor* și de dreptul acestora de a lua vamă corăbiilor, când transportau sare pe Olt și Mureș, lămurește că era dreptul regelui să precizeze cine să plătească astfel de vamă și cine să fie scutit de ea, dar admite că Românii aveau în acel timp organizațiune vamală fără a cerceta, dacă aveau și organizațiune politică proprie. Mai

difficilă se prezintă chestiunea Secuilor a căror primă amintire documentară e din 1210. Despre Bogumerius, filius Zubuslay, amintit la 1228 în calitate de « comes et ductor Siculorum » afirmă că era cu certitudine un Slav, nu un Secui.

În ce privește organizațiunea administrativă înainte de invazia Tătarilor, în afară de comitatul Sibiului, nu se găsesc amintite documentar decât alte 4: *Alba, Cluj, Dobâca, Solnoc* — acesta din urmă fiind cel mai vechiu și având caracterul unui pronunțat *comitat de graniță*. În a doua jumătate a veacului al XIII-lea sporește numărul acestor comitate ung. cu încă 3: *Turda* (1268), *Târnavă* (1291), *Hunedoara* (1295). Voevodatul îl consideră Sch. ca ceva specific transilvan (etwas *spezifisch Siebenbürgisches*); i se pare totuși că titlul de voevod nu ar fi de origine transilvană, ci *bizantină*. Admite însuși autorul că aceasta nu e decât o *presupunere îndrăzneată* (eine *kühne Vermutung*) pe care caută s'o sprijinească astfel: cel dintâi cărmuitor transilvan cu titlul de voevod « *Leustachius*, de neam italian, luptând cot la cot cu trupele împăratului Manuel I, evident că se afla în serviciu militar bizantin. Să fi adus de acolo titlul « *Βοεβόδος* » pe care Bizantinii îl dăduseră de mai înainte comandanților de oștiri ungurești? Nu ar fi cu puțință, să fi adus acest titlu acasă, întrebându-l ca vestit luptător aci în Răsăritul primejduit? Să fie oare în afară de domeniul *verosimilității*, dacă de aci înainte shujba supremului demnitar regal pentru Transilvania a început să poarte un titlu semnificând oarecum că țara aceasta trebuia cucerită de aci înainte?... Natural că nu sunt excluse posibilitățile de a fi împrumutat noțiunea de voevod și din altă parte, dar un lucru poate fi spus cu certitudine, anume că titlul nu-și are originea în însăși Transilvania... Socotim ipoteza aceasta nu numai îndrăzneată, dar fundamental greșită și nu înțelegem pe ce își poate întemeia autorul pretinsa « certitudine » care-l îndeamnă să excludă atât de apodictic o eventuală origine transilvană a titlului de voevod, după ce admisesese tot atât de apodictic că *instituția voevodatului e ceva specific transilvan*.

Desvoltarea acestei instituții și consolidarea ei, prin reprezentanți vrednici, este urmărită cu atențiune până la sfârșitul domniei Arpadienilor, la fel e urmărită și desvoltarea bisericească a acestei Țări. Nu înțelegem însă pentru ce cuprinsul scrisorii papei Grigorie IX dela 1234 e învrednicit de atențiune așa de redusă, câtă vreme o amănunțită analiză a acestei scrisori — măcar în măsura de care s'a învrednicit cuprinsul actului dela 1247 — ar fi dat prilej pentru concluziuni imporante.

— . —

GEORG EDUARD MÜLLER, *Die mittelalterlichen Verfassungs- und Rechtseinrichtungen der Rumänen des ehemaligen Ungarn*. Sibiu, 1938, 47 p.

În acest studiu, publicat ca Nr. 10 din colecția « Contribuțiuni la istoria constituțională și administrativă a Germanilor din România », autorul cercetează știrile documentare privitoare la așezămintele medievale, de ordin constituțional și juridic, ale Românilor din fosta Ungarie, examinând chestiunea districtelor și scaunelor românești, precum și atribuțiunile cnezilor și ale voevozilor.

În ce privește opinia d-lui Iorga, privitoare la întâietatea organizațiunii scăunale românești, față de cea săsească și secuiască, opinie acceptată și în studiul subsemnatului despre « voevodatul Transilvaniei în sec. XII și XIII, d-l Müller crede că ar fi nedovedită. Dar critica istorică modernă admite să aibă și concluziunile logice un rol oarecare, mai ales când e vorba de cercetarea unor așezăminte a căror existență este de obicei mai veche decât documentele cari fac cea dintâi mențiune despre ele. După ce amănunțita cercetare a profesorului Hans Connert cu privire la organizarea scăunală secuiască și săsească până la sfârșitul veacului al XV-lea nu a putut constata niciun fel de legătură cauzală între aceste două organizațiuni similare, ce era mai firesc decât a se căuta originea amândurora într-o a treia, care nu putea fi alta decât cea indicată de d-l N. Iorga, a cărui intuiție istorică pătrunzătoare presupun că este apreciată și din partea d-lui G. Müller. Despre rolul *intuiției* în cercetările istorice a publicat de curând savantul german W. Goetz un studiu, din cuprinsul căruia nu rezultă că ar trebui izgonită cu totul din câmpul istoriografiei nici intuiția, nici logica.

Observ că la pagina 11 a broșurii se atribue subsemnatului o afirmațiune gratuită. Niciodată nu am susținut că Românii organizați militărește la 1210 ar fi fost cetățeni ai Sibiului (Bürger der Stadt Hermanstadt). Dimpotrivă în discuțiunea, ce am avut cu d-l Friedrich Müller, am stăruit să lămuresc obârșia lor din împrejurimile, din regiunea acestui oraș (cf. Zur Frage der siebenbürgischen Städte Rumäniens - Sibiu 1936).

Dar ceea ce face impresie mai curioasă în silința de a răsturna concluziunile firești, trase din identitatea de esență, nu de grad, a organizațiunii voevodale în Transilvania, Muntenia și Moldova, este mai ales îndrăsneața afirmațiune dela pagina 32, că originea acestei organizațiuni voevodale ar putea fi căutată în Germania (!!!) și că numirea de « voevod » nu ar fi existat în Transilvania înainte de 1176, când regele Bela III ar fi dispus el însuși înlocuirea numirii de « principe » cu aceea de « voevod ». Afirmațiunile acestea fiind cu totul lipsite nu numai de vreo dovadă documentară, dar și de aparența vreunei verosimilități plausibile, nu pot fi considerate decât ca niște opinii riscate, poate chiar mai riscate decât ipoteza despre originea bizantină a voevodatului transilvan, ipoteză pe care însuși autorul ei H. Schönebaum nu ezită s'o califice decât ca o presupunere îndrăsneață (eine kühne Vermutung).

I. L.

RÉVÉSZ IMRE, *A reformáció az erdélyi oláhok között* (Reformațiunea între Românii din Transilvania). Debrecen, 1938.

E numărul 2 din colecția *Erdélyi Füzetek* (Caiete Transilvane editate de Societatea Secuilor (Székely Társaság) din Debrecen. Autorul, ca specialist în materie de istorie bisericească, dă la început o privire sintetică asupra împrejurărilor cari au contribuit la înrădăcinarea curentului de reformă religioasă în biserica apuseană, arătând cum au căutat propagatorii acestui curent să găsească tovarăși de luptă în credincioșii bisericii ortodoxe din Răsărit. Insuși Luther scria despre aceștia la 1520: « glauben wie wir, teuffen wie wir, predigen wie wir, leben wie

wir ». Iar despre Românii din Transilvania spunea Melauchton încă din 1539 că ar fi pătruns și printre ei învățătura lutherană.

Spre deosebire de prof. N. Sulică, al cărui studiu recent despre catehismele românești din 1544 și 1599 trage la îndoială importanța influenței săsești, cercând s'o reducă numai la preocupări de ordin economic-comercial, prof. Révész subliniază inițiativa săsească, dându-i întâietate față de cea ungurească a principilor protestanți ai Transilvaniei. Acțiunea acestora o presupune isvorită din sentimentul răspunderii pentru mântuirea sufletească a supușilor (!) dar mai ales din dorința de a forma un front antiroman, antipapist. Subliniază însă și miopia principilor protestanți din sec. al XVI-lea, care așteptau rezultate rapide dela aplicarea unor mijloace de presiune din partea Statului, câtă vreme urmașii lor din veacul al XVII-lea ar fi fost mai concilianți renunțând la astfel de presiuni (?) Admite totuși că în urma stăruințelor energicului superintendent Geleji Katona, care dela 1634 înainte își luase și titlul de « episcop al Valahilor ortodocși » (reformați), principele Gh. Rákoczi I a început din nou să impună condiții destul de grele vlădicilor români, dintre care însă niciunul n'a înțeles să le ducă pe toate la îndeplinire. Între condițiile recomandate de Geleji era și obligația vlădicilor de a stărui pentru desființarea obiceiurilor dela prohod, cum erau bocetele (megholtakkal való beszélgetés) și comăndarea (komandorazás). Autorul nu înțelege rostul acestui cuvânt; el este echivalentul termenului latin *commenda* în sens de dănie bisericească (*pomand*) făcută din partea celui răposat sau din partea familiei sale.

Stăruind asupra influențelor, pretinse protestante, în organizarea bisericii române din Transilvania, autorul arată că studiul lui Alex. Grama despre « Instituțiunile calvinești » cuprinde numeroase erori de amănunte (p. 27). Cade însă și d-sa în eroare afirmând că participarea mirenilor la chestiuni de cârmuire bisericească ar fi rezultatul unor influențe reformate. Adevărul e însă că sunt dovezi despre asemenea participare chiar înainte de a fi luat naștere curentul reformei religioase din sec. al XVI-lea. Dela începutul acestui secol s'a păstrat în biografia patriarhului Nifon (scrisă de Gavriil Protul) dovada că acest patriarh, chemat de Radu Vodă cel Mare în Țara Românească, pentru a colabora la desăvârșirea organizării bisericești, a convocat la o adunare sinodală în 1504 sau 1505 pe « toți egumenii dela toate mănăstirile țării Ungrovlahiei și tot clirosul bisericii cu Domnul și cu toți boerii, cu preoții și cu mirenii » (cf. *Vieța și traiul Sf. Sale părintelui nostru Nifon, Patriarhul Țarigradului*; ediția din 1937 București — îngrijită de Tit Simedrea, Episcopul Hotinului). Iar altă dovadă și mai veche este cea cuprinsă în traducerea latină a hrisovului dat de patriarhul Antonie din Constantinopol pe seama stavropighiei din Perii Maramureșului la 1391 (cf. J. Mihali, *Diplome maramureșene*, 1900, pp. 109—110 și I. Lupaș, *Lecturi din izvoarele istoriei române*, 1928, p. 68).

Interesantă este amintirea unei răscoale țărănești în părțile Debreținului, condusă de Gheorghe Crăciun la 1569—1570. Ulterior și-a tipărit autorul această lucrare și în traducere franceză sub titlul « *La réforme et les Roumains de Transylvanie*, Budapest, 1937.

I. L.

AXENTE BANCIU, *Morți vii*. Brașov, 1938, 147 p. Cu 15 clișee.

Directorul excelentei reviste *Țara Bârsei*, a cărei încetare va fi regretată de către toți abonații, și-a adunat într'un mănunchiu sub titlul atât de sugestiv *Morți vii* articolele și panegiricile publicate ani de-a-rândul în pomenita revistă. Entusiaste aprecieri se pot citi aci despre Vasile Goldiș, Maria Dima, Dr. Aureliu Mureșianu, Dr. Valeriu Mureșianu, Dr. Gheorghe Baiulescu, Gheorghe Dima, Maria Cunțan, Ioan Petrovici, Ioan Brânzea, Dr. Iosif Blaga, Parteniu Cosma, Pictorul Hans Bulhardt, avocatul Dumitru Răcuciu, profesorii Dr. Alexandru Bogdan, Gheorghe Bogdan-Duică, Alexandru Roman și Dr. Pavel Vasici. Toate aprecierile, fiind întemciate parte pe propriile observațiuni personale ale autorului, parte pe fragmente culese din corespondențe păstrate și reproduse în acest volum, merită o atențiune specială, oferind celor doritori să cunoască mai de aproape activitatea personalităților menționate, bun prilej de a-și putea îndeplini dorința aceasta.

I. L.

I. IONAȘCU, *Material documentar privitor la istoria Seminarului din Buzău 1836—1936*. București, 1937, 274 p.

Este o îngrijită culegere și ordonare cronologică a știrilor documentare, în temeiul cărora să se poată scrie mai târziu monografia istorică a Seminarului din Buzău. Autorul dă la început o privire succintă asupra vechilor școli existente în legătură cu Episcopia din acest oraș, înainte de 1836, anul înființării Seminarului. Din frecuența numelor de dascăli, grămăticii și logofeți amintiți la Buzău, trage concluzia că a existat aci încă din a doua jumătate a veacului al XVI-lea o școală de slavonie. Despre luminatul episcop Ștefan, mai târziu mitropolit al Ungro-vlahiei (1648—1668) se știe că era unul din marii cărturari ai timpului; din vremea păstoririi lui lipsește însă orice amintire sigură despre existența vreunei școli în Buzău. Afirmațiunea lui Iorgulescu, autorul unui Dicționar al județului Buzău, că faima creată de Vlădica Ștefan pe seama acestei școli va fi fost sporită mai târziu de episcopul Mitrofan, nu e sprijinită pe nicio dovadă. Autorul poate să admită deci, numai ca un lucru firesc, existența vreunei școli vrednice « de strălucirea chiriarchilor » cărturari și tipografi Mitrofan (1691—1702) și Damaschin (1702—1708), dar constată că nu s'au păstrat urme de activitatea ei.

Cea dintâi dovadă sigură e cuprinsă într'un hrisov al lui Nic. Mavrocordat care la 9.I.1725 încuviințează o subvenție anuală de 250 taleri pentru două școli așezate sub îngrijirea episcopului Ștefan din Buzău, una grecească, alta slavo-nească, obligând pe episcop să poarte de grijă ca dascălii « să fie oameni de ispravă ». Pe la 1740 dascălul Vasilie din Buzău avea leafă de 15 taleri pe an. La 1746 Const. Mavrocordat sporește subvenția dând voie să încaseze Episcopia dela vameșii din târgul Buzăului și chiar dela cei din Râmnic 360 taleri anual ca să poată plăti 3 dascăli: 2 la Buzău și 1 la Focșani obligându-i pe toți 3 « să dea catastif pe fiecare lună la vameși, când își vor lua leafa (10 taleri lunar) câți

ucenici au și la ce mathimă învață», catastifele vor fi trimise la Domnie « pentru ca să vedem cu ce sârguială sânt dascălii asupra ucenicilor ». Cel dintâi Seminar pentru pregătirea preoților a fost înființat la 1775 (26.IV) în Craiova de către Alex. Ipsilanti, care prin hrisovul din Ianuarie 1776 a ridicat școala dela Sf. Sava din București la rangul de *școală superioară* (universitate) cu 9 dascăli și cu felurite limbi de predare ca greaca, latina, franceza, italiana, înființând și 2 școli inferioare la Craiova și Buzău, ai căror ucenici, după terminarea lecțiilor gramaticale și poetice, să poată trece la București spre a se instrui « în toate învățăturile »... Leafa dascălilor buzoeni sporește treptat la 500, apoi la 1200 și chiar la 1500 taleri anual (pe timpul lui Ioan Caragca). Preotul Constantin, fiul lui Petrea Dascălul din Tohăneanca Buzău scria pe un Chiriadodromion la 22 Mai 1822, că după revoluția lui Tudor « și preoții erau foarte necăjiți, mitropolit nu era (Dionisie Lupu pribegise în Transilvania); episcop (Gherasim Rătescu) nu se afla și dădiile nu se curmau »...

Vechile școli buzoiene tânjeau, când luă ființă o școală națională mai serioasă având ca prim dascăl pe sălișteanul *Dionisie Romano*, a cărui activitate, precum și aceea a vingarzanului *Gavriil Munteanu*, întâiul îndrumător al Seminarului înființat la 1836, au avut influență binefăcătoare nu numai asupra dezvoltării culturale din Buzău, ci din întreaga țară. Dintr'un atestat eliberat de « profesorul școlii, ierodiacon *Dionisie Romano* » la 25.X.1835 știm că « în școala de candidați a Sf. Episcopiei Buzău se învăța în vremea aceea: *Citire* la Ceaslov și la Psaltire, slobodă și cu înțelegere; *scriere* regulată; *orânduială bisericească*; cele 4 lucruri aritmeticești; *catihismul* și *idei generale de istoria sfântă*; toate aceste materii fiind predicate de un singur profesor, iar un al doilea predă muzica bisericească.

Autorul constată cu drept cuvânt că « învățământul profan românesc din Muntenia datora izbânda și temeinicia sa lui *Gheorghe Lazăr*, ardeleanul providențial. Învățământul religios din Țara Românească avea să devină o realitate în câmpul culturii naționale numai mulțumită rezervoriului de energii intelectuale superioare din Ardeal. De acolo dela Vingar, Buzăul vrednicului Chesarie a căpătat pentru organizarea seminarului său pe tânărul *Gavriil Munteanu*, care avea să întâlnească aici pe celălalt strălucit bărbat ardelean, ierodiaconul *Dionisie Romano*, conducătorul școlii normale din Buzău ». Iar într'o notiță adaugă: « Seminarul mitropoliei din București și-a început firul sub conducerea lui *Nicolae (Nifon) Bălășescu*, care a chemat apoi lângă el pe alt ardelean, *Zaharie Boerescu*. La Râmnic, *Radu Tempea*, iarăși un ardelean a pus bazele seminarului. Seminarul argeșean a fost încredințat de ep. Ilarion în 1836 lui *Stanciu Vățășescu*, singurul care avea o origină probabil alta decât transilvăneană și pregătire inferioară, de aceea și urmele lăsate de el în trecutul seminarului respectiv sunt slabe, fără perenitate ».

— . —

CONSTANTIN C. GIURESCU, *Istoria Românilor*, II. Dela Mircea cel Bătrân și Alexandru cel Bun până la Mihai Viteazul. București, Fundația pentru Literatură și Artă « Regele Carol II », 1937, in-8°, 793 p. (fig. 4 hărți). (Biblioteca « Enciclopedică »).

În scurtă vreme dela apariția volumului I al *Istoriei Românilor* — recenzat în Anuarul precedent (VI) — d-l C. C. Giurescu ne prezintă volumul II al operei sale de sinteză. Scris metodic și clar, acest volum, în două părți, va putea să aibă aceeași răspândire ca și primul, ajuns până acum la a treia ediție.

Epoca cuprinsă în volumul pe care-l recenzăm se întinde dela 1432, moartea lui Alexandru cel Bun, până la 1601, uciderea lui Mihai Viteazul pe câmpia Turzii. Aproape două sute de ani din trecutul frământat al celor trei provincii românești, Transilvania, Moldova și Țara Românească, în care se cuprind și trei figuri proeminente din istoria noastră, câte unul pentru fiecare provincie: Iancu de Hunedoara, Ștefan cel Mare și Mihai Viteazul, asupra cărora autorul se oprește mai mult. Transilvania își are locul ei, în mod mulțumitor, în sinteza d-lui Giurescu.

Dintre urmașii imediați ai lui Mircea cel Bătrân numai Vlad Dracul ocupă un loc mai însemnat în istoria Țării-Românești, despre care Wavrin spune că era « mult vestit prin vitejie și înțelepciune », iar Bonfini se exprimă la fel. Armata lui se compunea « dintre cei mai reductabili soldați cari sunt pe lume » (p. 11—12). În Moldova e aceeași stare nenorocită, după moartea lui Alexandru cel Bun, ca și în Țara-Românească după Mircea cel Bătrân. « Cei douăzeci și cinci de ani cari despart sfârșitul lui Alexandru de începutul domniei lui Ștefan cel Mare, sunt, fără îndoială printre cei mai răi din întreaga istorie a Moldovei » (p. 15). Cel dintâi tribut îl plătește Turcilor Petru Aron în 1455 (p. 29).

În capitolul despre Iancu de Hunedoara autorul încearcă să precizeze data nașterii eroului român la 1386. Astfel la moartea lui, întâmplată la 1456, nu mai era « încă tânăr » — cum se credea — ci ar fi fost în vârstă de 70 de ani, sau aproape atâția (p. 33). « După Mircea cel Bătrân, Iancu de Hunedoara a fost a doua personalitate de caracter european, pe care a dat-o neamul nostru; Ștefan cel Mare va fi a treia » (p. 39). La această pagină numele cumnatului lui Iancu trebuie scris Szilágyi, nu altfel.

Vlad Țepeș n'a fost mai crud decât mulți alți monarhi ai veacurilor XV și XVI (p. 41). Pretinsa nerecunoștință a lui Ștefan cel Mare, față de Vlad Țepeș, cel care i-a ajutat să ocupe tronul Moldovei, e privită din alt punct de vedere, ne mai putând fi vorba de « nerecunoștință » (p. 46 și 52).

Epoca lui Ștefan cel Mare e caracterizată astfel: « Intocmai cum Grecii cei vechi au avut epoca lui Pericle — acel maximum de strălucire politică și artistică — noi am avut epoca lui Ștefan cel Mare » (p. 49). Scrisoarea circulară a lui Ștefan, trimisă monarhilor creștini din Europa după biruința dela Vaslui (1475), e reprodusă în întregime în traducere românească (p. 63—64). Ni se pare interesantă constatarea că sub domnia lui Ștefan cel Mare « la mulți dintre dregătorii de curte, începând cu cel mai mare, logofătul, și isprăvind cu cel mai mic, comisul, întâlnim o continuitate impresionantă. Logofeți mari, adică șefi ai cancelariei și prim-miniștri, au fost numai trei timp de patruzeci și șapte de ani » (p. 103). Lui Ștefan i se dă titlul de « cel Mare » mai întâi de regele Sigismund al Poloniei la 1531 (p. 109).

Dela Vlad Țepeș până la Radu cel Mare domnii Țării-Românești, neprezentând vreun interes deosebit, sunt tratați sumar (p. 111—121). Radu e organizatorul temeinic al bisericii muntene. Mută reședința mitropolitană dela Argeș a Târgoviște și întemeiază o nouă episcopie, la Buzău, pe lângă cea existentă dela Râmnicul Vâlcea. E ctitorul mănăstirii *Dealul*, înfrumusețată de meșteri pricepuți, și introducătorul tiparului (1508) în Țara-Românească (p. 122—128).

Bogdan al III-lea, fiul și urmașul lui Ștefan cel Mare, n'ar fi închinat Moldova în 1513 Turcilor, așa cum s'a crezut până acum (p. 132).

Din timpul domniei lui Neagoe Basarab ni s'a păstrat prima hotărnicie dintre Țara-Românească și Transilvania cunoscută până azi (p. 144). Biserica dela Curtea de Argeș a lui Neagoe trebuie înșirată « printre capo-d'operele arhitecturii din întreaga lume », autorul citând și cuvintele de admirație ale lui Gavriil Protul: « Și așa vom putea spune cu adevărat că nu este așa mare și sobornică ca Sionul, carele îl făcuse Solomon, nici ca Sfânta Sofia, care o făcu Justinian împăratul, iar cu frumusețe este mai predeasupra decât acelea » (p. 145).

Radu dela Afumați a fost ucis de boieri în biserică, « mizerabilă crimă — unică prin împrejurările ei în istoria noastră » (p. 154). Intemeietorul eparhiei Buzăului ar fi, după unii, Radu Paisie nu Radu cel Mare (p. 160).

Capitolul privitor la Petru Rareș e intitulat nimerit: Petru Rareș și « nevrednicii săi fii » — unul turcit (Iliăș), celălalt desfrănat (Ștefan). Petru Rareș stăpâni la un moment dat Ciceul, Cetatea de Baltă, Bistrița, Rodna și Ungurașul în Transilvania, iar în 1530 reocupă și Pocuția. « În acest moment Rareș atinge punctul culminant al domniei sale... Păreau că reînvie vremurile lui Ștefan cel Mare » (p. 165—166). Alexandru Lăpușneanu e prezentat mai puțin fioros. « Felul în care au înfățișat cei mai mulți dintre istorici pe Alexandru Lăpușneanu este inexact: exagerat, în unele privinți, incomplet în altele. Atmosfera creată de povestirea cronicei lui Grigore Ureche și Simeon Dascălul pe de o parte, de nuvela lui Negruzzi, pe de altă parte, i-a fost cu totul defavorabilă... Cercetarea obiectivă a mărturiilor contemporane ne arată că Lăpușneanu, dacă a tăiat un număr de boieri... n'a făcut-o fără motiv; ea ne mai arată însă și deosebita atenție pe care a dat-o vieții economice a țării și numărul însemnat de lăcașuri bisericești pe care l-a ridicat, fiind în privința aceasta demnul urmaș al lui Petru Rareș și Ștefan cel Mare » (p. 182).

Ioan Vodă cel Cumplit e numit de autor « cel viteaz » (p. 194—201).

Decăderea politică a Țării Românești dela suirea pe tron a lui Mircea Ciobanul până la Mihai Viteazul e prezentată sumar (p. 202—218).

Petru Șchiopul, voevodul Moldovei, n'ar fi fost domnul ideal, așa cum îl arată cronicile și n'a avut « toate podoabele » « ci numai unele dintre ele și nu pe cele esențiale » (p. 220). Sub Ștefan Răzvan și Ieremia Movilă Moldova ajunge într-o situație grea, caracterizată prin câteva rânduri ale unei scrisori contemporane: « Țara e a Polonilor, cetățile ale păgânilor și trebuie să dăm bir Turcilor ca mai înainte » (p. 234).

În aceste împrejurări vine la domnie Mihai Viteazul. Originea lui, prezentată în ultimul timp sub o formă curioasă, nu e acceptată ca atare nici de d-l Giurescu

(p. 238). Intr'adevăr « după cum ideea cuceririi Ardealului fusese a lui (Mihai Viteazul), iar nu sugerată de Imperiali, tot așa și înfăptuirea acestei idei îi aparține exclusiv » (p. 259). Czákî dela p. 263 și 270 e de fapt Csáki, iar Chioara dela p. 263 și 283 e Chioar, Chioarul, dela Kővár (cf. p. 404 și 406, unde e bine redat). « Alături de Mircea cel Bătrân, de Iancu de Hunedoara și de Ștefan, el (Mihai) este al patrulea mare luptător pentru creștinătate pe care l-a dat neamul nostru » (p. 284).

Starea socială și religioasă a Românilor din Ardeal în veacurile XV și XVI e tratată pe scurt, însă just, p. 290—311. Tot așa și capitolul « Principatul Transilvaniei în veacul al XVI-lea » (p. 312—320).

În ce privește pe « Români din Peninsula Balcanică în veacurile XV și XVI » (p. 321—328) sunt de reținut două puncte dintr'un hrisov cu data de 1435, în care se precizează că peste Români din valea Cetinei « să nu fie peste ei voevod un Croat, ci unul dintre ei », iar mai departe « și la judecata lor să nu șadă niciun Croat, ci cneazul și juzii lor » — urme de organizare și obiceiuri respectate de stăpânitorii politici. « Mai mult decât Români dela Nord de Dunăre, cei din Peninsula Balcanică au avut înclinare pentru viață orășenească. Negustori și meseriași, cărauși și călăuze, ei s'au așezat în vechile orașe și târguri și au întemeiat altelă noi » (p. 327).

În partea a doua a volumului e vorba de « Vechea organizare a Țărilor Române, vechea noastră cultură ».

E bine că s'au adunat la un loc și s'au expus clar toate numele din trecut și de azi ale poporului și ale țării noastre (p. 321—337). Havas Alföld nu se traduce prin Muntenia de jos (p. 334), ci, cuvânt de cuvânt, prin Șesul cu zăpadă, Șesul de dincolo de munții cu zăpadă, deci Transalpina. Cea mai veche și mai obișnuită numire a acestei țări e « Țara Românească », nu « Muntenia » (ibidem).

Argumentele, prin care se dovedesc ca neîntemeiate părerile lui Xenopol asupra « monarhiei absolute » sau a « despotismului asiatic » al Domnilor noștri, sunt convingătoare (343—354). Voevodul Transilvaniei percepea, în epoca arpadiană, un impozit special, care poate fi « un rest al suveranității de odinioară, de dinainte de cucerirea ungurească » (p. 355).

Dregătorii Domnului și ai Doamnei (p. 365—385). Important capitolul în care e vorba despre « județe, ținuturi, comitate, districte » (p. 386—417) din cele trei provincii locuite de Români. Numirile județelor din Transilvania — analizate rând pe rând — constituie « încă un argument pentru continuitatea noastră în Ardeal... » (p. 413).

Cele câteva rânduri din fruntea capitolului « Orașele sau târgurile. Satele » (p. 419—463), caracterizează foarte bine întregul capitol: « Primele orașe de pe teritoriul românesc s'au întemeiat acum două milenii și jumătate pe țărmul mării. Forma de așezare tipică românească n'a fost însă orașul, ci satul ». Orașe pe malul Dunării, anterioare întemeierii Principatelor: Chilia, Vicina, Sulina, Isaccea, Silistra, Calafat, Severin, etc. În Moldova: Baia, Siret, Iași, poate și Suceava și Neamțul. La p. 436 în loc de Locrih trebuie scris Noerich, în Transilvania.

Muncă migăloasă pentru stabilirea etimologiei orașelor, mențiunea lor în primele documente și, unde era cazul, dispariția lor. Locuitorii orașelor în Principatele libere sunt, pe lângă Români, în ordinea vechimei: Sași, Unguri (Ciangăi), Armeni, Greci. În Moldova primii Evrei sunt pomeniți la 1504, în Țara-Românească pe vremea lui Radu cel Mare (1495—1508). « Satele au constituit întotdeauna forma de așezare tipică a noastră » (p. 460).

Foarte documentat și cu interpretări noi e capitolul despre « Clasele sociale » (p. 464—483). Organizarea judecătorească în Principate (p. 484—506). În cadrul « Organizării militare » autorul crede că totalitatea subalternilor *din toată țara* a marilor dregători o alcătuiau *curtenii*, în Moldova, cari mergeau la război sub comanda marelui dregător de care depindeau, și *roșii* — cel puțin la început — în Țara-Românească (p. 511—513). Se pare că, întocmai ca și în Transilvania, fiecare oraș din Principate era obligat să echipeze pe socoteala lui un număr de ostași (p. 513). Armele de foc s'au introdus în Țara-Românească la 1432—1433, iar în Moldova la 1454 (p. 522). Cetățile cele mai vechi sunt: în Moldova, Cetatea Albă, în Țara-Românească, Severinul, Turnul, Dârstorul; în Transilvania, Bălgradul, Turda, Arad, Cluj, etc. La p. 537 Meșendorf e de fapt Moșna, lângă Mediaș.

Viața economică din Țara-Românească, Moldova și Transilvania (p. 539—561). Organizarea financiară e prezentată destul de amănunțit (p. 562—588). Cuvântul dijmă e luat direct dela Slavi, nu prin intermediul Ungurilor (p. 564). De asemenea cuvântul bir este de origine slavă, nu maghiară (*bér*), cum cred unii (p. 571). Birul ar fi fost plătit, în epoca veche, de toată lumea, chiar și de boieri. În ce privește dijmele, « e foarte probabil ca ele să fi fost plătite de proprietari, adică de boieri », cât despre lucrul domnesc și diferitele shujbe sau prestații de muncă, « credem că proprietarii erau scutiți de ele, *lucrul* în evul mediu și în epoca modernă fiind incompatibil cu situația de nobil, de boier » (p. 585).

Ne-a interesat în mod special capitolul despre « Literatura veche. Istoriografia. Primele texte românești. Tiparul » (p. 589—626). Cronica moldo-polonă e scrisă la Iași, în 1566, nu de Brzeski, cum s'a crezut, ci de altcineva — tot Polon — la curtea lui Alexandru Lăpușneanu (p. 594). « Incunabule » avem și noi prin schimbarea datei dela 1500 la 1550, așa cum s'a făcut acest lucru și în țările mai îndepărtate de Germania — patria lui Gutenberg — și cum a propus acest lucru pentru Români și subsemnatul într-o broșură intitulată « Cartea românească în decursul veacurilor »¹⁾, apărută și în limba franceză: « Le livre roumain au cours des siècles »²⁾. Data aceasta admisă s'au tipărit la noi opt incunabule. « Tipografia curții » din Ungaria, dela 1473 (p. 612), e întemeiată de un rege de sânge românesc, Matia Corvinul. E binevenită observația d-lui Giurescu în ce privește tipărirea de cărți în *românește*, până la 1637, numai în Transilvania, și niciuna în Principatele libere (p. 618). E lucru nou pomenirea

¹⁾ Cluj, Tip. Eparhiei Ort.-Rom., 1937, în -8°, 30 p.

²⁾ Bucarest, M. O. Impr. Nationale, 1938, în -8°, 25 p.

unor cărți tipărite în Transilvania, scrise în alte limbi, în care e vorba despre noi (p. 622—625).

Cu capitolul despre « Artă » (p. 627—675) se încheie partea a doua a volumului. Pictura bisericii dela Streiu (Hunedoara), datând dela începutul veacului al XIII-lea, este cea mai veche « din întreaga țară » (p. 648), iar numele meșterului ei, Ambrosie, « e nu numai cel mai vechiu dela noi, dar din întreg domeniul picturii bizantine » (p. 652).

Indicele, sub formă analitică acolo unde necesitatea o cerea, ocupă aproape una sută pagini. Hărțile celor trei provincii românești — între 1400—1600 — sunt instructive și originale. La harta Transilvaniei Căpălnea de pe valea Târnavei-Mici nu e pusă, cumva, în locul Căpălnei din județul Someș, unde s'a încheiat faimoasa « Unio trium nationum » la 1437?

I. CRĂCIUN

G. POPA-LISSEANU, *Izvoarele istoriei Românilor* (Fontes historiae Daco-Romanorum). Vol. IX-XII. București, Tip. « Bucovina », I. E. Toroușiu, 1936—1938, în -8°, 4 vol.

După primele opt volume de « Izvoare » — recenzate în Anuarul precedent — dl Popa-Lisseanu continuă cu multă sârguință și cu multă conștiinciozitate tipărirea altor izvoare străine privitoare la trecutul nostru. Vol. IX și X, tipărite în 1936, sunt două istorii romane, invocate de atâtea ori în legătură cu continuitatea Românilor în Dacia Traiană: *Viața Împăratului Aurelian de Flavius Vopiscus* și *Istoria romană prescurtată de Eutropius*.

În prefața la « Vita divi Aureliani » d-l G. Popa-Lisseanu readuce în discuție scopul pe care-l urmărește prin colecția de izvoare ce a început: « Lucrarea noastră principală, am putea spune lucrarea noastră fundamentală, căreia i-am dat o grijă deosebită, constă în publicarea textelor originale pe cari noi ne-am silit să le dăm cât mai exact posibil și după ultimele ediții critice » (p. 7). Această lature am avut ocazia s'o subliniem cu prilejul recenzării celor dintâi opt volume spunând că « istoriografia românească nu poate fi decât recunoscătoare d-lui G. Popa-Lisseanu » pentru această muncă migăloasă și nespuse de grea. În ce privește studiile introductive, cari preced fiecare volum, acestea atacă uneori probleme foarte complicate, asupra cărora înșiși specialiștii se pronunță cu multă circumspecție. Problema existenței și continuității noastre în Dacia Traiană, primele organizări românești găsite de Unguri în Transilvania, etc. sunt tot atâtea chestiuni, cari nu pot fi soluționate în câteva pagini introductive. Aci ar fi fost mai potrivit, credem, să se fi discutat asupra autorului, asupra genezei lucrării, asupra autenticității sau neautenticității documentului și asupra altor probleme în legătură cu viața internă a « izvorului », nu să se discute problemele cu repercusiuni externe pe cari le conține eventual izvorul și cari pot forma cel mult material de studiu pentru diverșii specialiști.

Cu aceste rezerve « Izvoarele istoriei Românilor » nu scad cu nimic ca importanță informativă, ca « izvor ». « Originalul acestor izvoare istorice — spune au-

torul — stând acum la îndemâna tuturor, va putea fiecare să scoată direct încheierile ce le va crede necesare » (ibidem). Adăugând la aceste « originale » și o traducere românească conștiincioasă, — iată monumentul nepieritor pe care și l-a ridicat d-l G. Popa-Lisseanu în câmpul istoriografiei românești.

« Introducerea » autorului din fruntea vol. IX are în orice caz mai multă legătură cu textul ce publică, decât « Avantpropos »-ul lung al unuia care iscălește « G. Th. » (p. 9—21). Flavius Vopiscus nu este un istoric pe ale cărui informațiuni să putem pune temeiul, fiind un mistificator din epoca post-aureliană, din timpul împăratului Teodosie (p. 40). După obiceiul dela volumele precedente, autorul ne dă și de astădată *întreagă* « Vita divi Aureliani » în original și în traducere românească, deși pentru istoriografia românească ar fi fost necesare numai unele capitole în legătură cu plămădirea operei (I, II), cu tinerețea împăratului Aurelian (III, IV) cu învingerea Carpilor (XXX) și firește capitolul XXXIX cu părăsirea Daciei.

Datele biografice și caracterizarea operei lui Eutropius — care formează vol. X — sunt de ajuns de clare. « *Breviarium historiae romanae* », care începe cu fondarea Romei și se termină cu urcarea pe tronul împăresc a lui Valens (364 d. Chr.), e reprodusă în original și tradusă iarăși în întregime.

Vol. XI, respectabil ca întindere — 251 pagini — cuprinde « *Chronicon pictum vindobonense* ». Introducerea franceză a d-lui « G. Th. » e și aci, ca și la vol. IX, poate pentru marele public, nu pentru istorici. « Introducerea d-lui G. Popa-Lisseanu e potrivită atâta timp cât rămâne în cadrele « istoricului manuscrisului », foarte utilă unde stabilește « filiațiunea dintre *Chronicon pictum* și alte cronici » (p. XXVI—XXVIII) și chiar pe drumurile bune, unde scoate în evidență cele 11 pasagii privitoare la istoria Românilor (p. XXVIII—XXXI). Considerațiile istorice în legătură cu știrile din aceste pasagii sunt mai puțin sigure și destul de grele pentru specialiști chiar, cum am spus și mai sus.

Cel mai important capitol din « *Cronica zugrăvită dela Viena* » pentru trecutul nostru românesc este cap. CIII, care conține știri *contemporane* despre biruința lui Basarab cel Mare asupra lui Carol Robert, regele Ungariei, la Posada în 1330 (p. 108—112 orig., p. 233—236 trad.).

În vol. XII autorul se ocupă cu « *Brodnicii* », populație probabil românească. În studiul introductiv se reîmprospătează studiile și părerile istoricilor streini și români în legătură cu acești Brodnici (p. 14—29), iar spre sfârșit d-l Popa-Lisseanu susține, spre deosebire de toți istoricii anteriori, că Brodnicii ar fi Români Pruteni, de pe valca Prutului (p. 29—33).

În partea a doua se reproduc « *Letopisețele rusești* » (p. 35—40 orig., 57—63 trad.), « *Izvoarele bizantine* » (p. 41 orig., 64 trad.) — aci e vorba în realitate numai despre Nicetas Choniates — și « *Diplomele regale* » ungurești și « *Bulele papale* » (p. 42—55 orig., 65—78 trad.), în cari sunt pomeniți Brodnicii.

Indicele de nume dela sfârșitul volumelor înlesnesc mult folosirea publicațiilor d-lui G. Popa-Lisseanu.

I. CRĂCIUN

BENITO MUSSOLINI, *Mărturii străine asupra războiului italian 1915—1918*. Prefață la cartea gen. Adriano Alberti. Roma, 1933, 14 p.

Prefața Ducelui la cartea Generalului de Corp de Armată *Adriano Alberti* a apărut și în traducere românească. Subliniind că din vasta literatură a războiului mondial — peste 15.000 de volume — Generalul Alberti și-a dat silința să facă dreptate deplină armatei italiene, mai ales prin cuvintele foștilor ei inamici, autorul reproduce câteva caracterizări splendide, izvorâte din condeiele lui Ludendorff, Hindenburg, Arhiducele Iosif de Habsburg și ale altor ofițeri superiori germani sau austriaci despre luptele dela Piave și Vittorio Veneto, în cursul cărora spiritul de sacrificiu și eroismul soldatului italian a atins culmea. Aceasta a îndemnat pe Arhiducele Iosif, comandantul Corpului VII de armată austro-ungară să scrie: « *Ceea ce au făcut Italienii, va trebui să fie scris cu slove nemuritoare în cartea de aur a Istoriei* ».

Italia este în drept deci să-și revendice meritul de a fi cruțat aliaților o a cincea iarnă în tranșee, de a fi constrâns Germania să depună armele și de a fi contribuit astfel « ca unul din cei mai mari factori determinanți » la smulgerea biruinței finale.

Insuș Generalul Ludendorff scria după lupta dela *Piave*: « *cu moartea în inimă văzui că speranțele noastre cădeau ca frunzele moarte* », iar despre lupta dela *Vittorio Veneto* (Oct. 1918) afirma că aci Austria n'a pierdut o bătălie, ci s'a pierdut pe sine însași « *târînd și Germania în propria sa ruină* ».

— . —

P. P. PANAITESCU, *Mircea cel Bătrân și suzeranitatea ungurească*. București, 1938, 21 p. (1 planșe). Acad. Rom. Mem. Secțiunii Istorice, S. III, T. XX, Mem. 3.

Originea suzeranității ungare asupra Țării Românești trebuie căutată în cauzele economice în primul rând. Drumurile de comerț Brașov—Câmpulung—Argeș—Slatina—Calafat—Vidin cu ramificația Sibiu—Turnu Roșu—Slatina precum și cel ce ducea din Brașov—Bran—Brăila—Chilia, drumuri la capătul cărora stăteau Sibiu și Brașovul, principalele emporii ale comerțului oriental ungar, au făcut din Țara Românească o zonă de interese economice ale Regatului vecin, aducându-i în acelaș timp însemnate beneficii.

Situația de subordonare economică aducea cu sine vasalitatea politică. Suzeranitatea Ungariei nu s'a manifestat însă prin dreptul regilor ei de a încasa tribut, sau de a obliga pe Domnii români la servicii militare, ci în acordarea de privilegii comerciale pe seama orașelor săsești, în teritoriul Țării Românești, — privilegii confirmate apoi de voievozii noștri — și printr'un protectorat politic. Acest protectorat a determinat pe călugării dela Tismana ca, odată cu privilegiul comercial pentru aducerea de vite din Ungaria, să ceară regelui Sigismund și o « *carte regală pentru credință să-și fie toată Țara Românească credința și legea* », carte întărită mai târziu și de Ioan Huniade la 1444. În cadrul acestei suzeranități

intră și stăpânirea feudelor Amlașul și Făgărașul de către Domnii români. Ele au fost dobândite întâia oară de Vladislav, la 1366. Spre deosebire de părerile de până acum, autorul fixează granițele acestor feude după cum urmează: Făgărașul între culmile Carpaților și Olt, întinzându-se spre Răsărit dealungul acestei ape până aproape de cot, în jud. Târnava Mare de azi, iar spre Apus până la Scoreiu și, eventual, Porumbac. Amlașul n'are nici o legătură cu Loviștea lui Conrad de Tâlmăciu și nu e cel arătat de Onciul. El se reduce la o mică enclavă izolată, cuprinzând o cetate și satele Săliște, Galeș, Vale, Sibiel și Cacova până în munți. Pierderea acestor feude nu datează dela 1460, cum s'a crezut, ci de mai târziu. Ultimul stăpânitor al Amlașului și Făgărașului a fost Basarab cel Bătrân (1476), iar Făgărașul dela 1478 e în stăpânirea lui Udriște, sfetnicul lui Basarab cel Bătrân, până la 1483, când trece definitiv în posesia Universității săsești. Situația de drept a acestor feude este aceea de « beneficii revocabile », în care însă stăpânirea Domnilor români s'a făcut bine simțită. În Făgăraș pe timpul lui Mircea s'a ajuns la completa unificare a impozitelor cu Țara Românească.

Autorul ține să sublinieze însă și înfățișarea negativă a problemei suzeranității ungurești. Cu toate că aceasta s'a făcut simțită în punctele de mai sus, totuși Domnii Țării Românești nu se simțeau micșorați în suveranitatea lor și în toată politica lor externă — mai cu seamă Mircea cel Bătrân — s'au manifestat ca adevărați suverani, purtând pe drept titlul de domni « autocratori ».

BCU Cluj / Central University Library Cluj I. M.

AL. DOBOȘI, *Datul Oilor (quingagesima ovium). Un capitol din istoria economică a Românilor din Transilvania*. București, M. O. Impr. Naț., 1937, în -8°, 96 p. Acad. Rom. Studii și Cercetări. XXVIII.

Autorul a strâns în această lucrare bogate informațiuni privitoare la darea pe care Românii o plăteau regilor unguri după vite și oi, dare numită în documentele latinești quingagesima, sau census valachorum.

Din acest material, autorul caută să desprindă cu anevoioasă străduință în ce consta darea amintită, mărimea și importanța ei și diferitele schimbări prin care a trecut în cursul veacurilor, până la dispariția și înglobarea ei în darea obișnuită a tuturor iobagilor.

Autorul constată astfel că prima amintire sigură a acestei dări, cu numele de quingagesima, se află într'un document din 1293, dar existența ei poate fi confirmată și în documente anterioare, din 1263, 1256, ba autorul crede că și în diploma Ioaniților din 1247 și în diploma papei Grigore IX din 1234 numai despre această quingagesima poate fi vorba în pasagiile, în cari se amintește despre veniturile regale luate dela Români. Se arată apoi locul pe care-l ocupa quingagesima printre dările și veniturile regale. Dela 1366, când nobilimea ardelenă fu scutită de darea globală « lucrum camerae », quingagesima plătită de iobagi rămâne singura dare regulată a acestora, în timp ce în Ungaria rămâne și pe mai departe « lucrum camerae », iar în Slavonia « mardurina ». De aici autorul trage concluzia că « quingagesima, darea Românilor, era consi-

derată drept dare specială a Transilvaniei, deci și populația care o presta, forma din timpurile cele mai vechi, populația adevărată a Transilvaniei, recunoscută ca atare și de oficialitate » (p. 13).

Regele Matia, care încarcă pe Unguri și pe Ardeleni cu noi dări, transformă quinquagesima în dijmă (p. 14—15), dar sub urmașii lui se revine iar la quinquagesimă. Pe timpul lui Ferdinand, când se reorganizează finanțele țării, comisarii imperiali susțin că quinquagesima a fost totdeauna un venit regal, deși mai înainte o strângeau și nobilii, și ea se încasa numai dela Români locuitori pe moșiile nobilitare (p. 21).

Cantitatea acestei dări cu timpul a variat; regula generală însă era că din 25 oi se lua 1 oaie cu miel; din 50, se lua 1 oaie cu miel și 1 mioară; din 75 se luau 2 oi cu miel, iar din 100 se luau 2 oi cu miel și 1 mioară. Această quinquagesimă se ridica în unele locuri și din capre, stupi și porci (p. 12). Darea se strângea între Paști și Rusalii (p. 25). Ea era încasată de cnezi, de nobili — fie din încredințarea regelui, fie prin abuz, fie că o aveau în arendă, — precum și de încasatori regali, collectores sau exactores.

Din quinquagesimă $1/10$ o primea arhiepiscopul de Strigoni (p. 35); mai reținea apoi din ea și voevodul ardelean. Darea putea fi dăruită, sau dată în arendă (p. 37—44).

Cât de mare era venitul din quinquagesima, până în secolul XVI nu se știe. La 1537 se poate constata însă că în Transilvania ea se urca la suma de circa 20.000 florini, ceca ce constituie $2/3$ din totalul veniturilor regale din această provincie (p. 44—50).

Din secolul XVI începând, *quinquagesima* apare sub forma agravată a *rigesimeii*, care în documentele latine poartă numele de « census Valachorum », iar în cele ungurești numirea de « stronga » (p. 51—56). În județele Sălaj și Sătmăr darea pe oi se numea « tretina », care, cantitativ, diferă și de vigesima și de quinquagesima (p. 57—58). Autorul ne dă după Takács un interesant tablou despre felul cum se făcea adunarea strungei (p. 59—64).

În cursul veacului XVII—XVIII, regula generală — dar cu multe abateri — este ca după oi să se încaseze decima, cota însă varia dela regiune la regiune, pe alocurea ajungându-se să se plătească nona (p. 67—71).

Românii de pe « pământul crăesc », nefiind iobagi, erau scutiți de plata quinquagesimei, dar Sașii o încasau totuși din multe sate românești. Tot ei au încasat însă și dijme iobăgești, cari au dat prilejul unor lungi procese între Români și Magistratul din Sibiu (p. 71—81).

La sfârșitul veacului XVI, începând cu anul 1593, Românii din Ungaria sunt obligați să plătească darea întreagă și același regim se întinde curând și asupra Transilvaniei (p. 82—96).

Am redat ideile principale care se desprind din lucrarea d-lui Al. Doboși. La întocmirea acestui studiu autorul s'a folosit stăruitor de lucrările lui Tallocci și Takács, completându-și informația cu o bună literatură de specialitate și cu informații culese din materialul documentar publicat, iar pe alocurea — în rare cazuri — și cu material inedit.

Pentru istoriografia noastră autorul are meritul de a se fi ocupat întâia oară mai pe larg de «darea Românilor»; prezentul studiu însă mai lasă încă, printre altele, o problemă esențială nelămurită.

Anume în capitolul intitulat «Supunerea Românilor din Ungaria contribuției generale» autorul arată repețitele stăruințe ale regilor Maximilian și Rudolf făcute în dietele ungare, pentru a supune pe acești Români dării obișnuite. În egile citate de autor însă nu se vorbește de Români în general, — cum crede autorul, — ci de *Români și de Ruteni cari locuiesc în colibe în munți* numindu-i pe aceștia «*advenas ac peregrinos*». Acest calificativ n'a fost dat de Maximilian, în dieta din 1572, Românilor, cu intenția de a-i denigra și «cu scopul de a măguli cât mai mult pe nobili» cum susține dl. Dobosi, ci pentru a sublinia că nu e vorba de Românii și Rutenii așezați definitiv pe moșiile nobilitare, ci de *păstori români* pribegi «venetici», cari cutreerău munții și pășunile nobilitare pendulând în cunoscuta mișcare a transumanței. Iar opoziția tenace ridicată de nobili față de cererile regale se poate explica numai prin faptul, că latitfundiarul strângeau dela acești păstori români însemnate venituri *necontrolabile* de autoritățile fiscalului. *Acestea* sunt concluziile impuse de materialul prezentat de autor în capitolul amintit.

Trebue făcută deci o precisă deosebire între acești păstori «peregrini» și între Românii așezați pe moșiile nobilitare din Ungaria. Și în acest caz se pune întrebarea dacă autorul poate fi atât de sigur că Illés n'are dreptate, când distinge o quinquagesimă corespunzătoare formei primitive a terragiumului și alta deosebită a Românilor? De asemenea rămâne încă nelămurită problema quinquagesimei pe Pământul Crăesc, a cărei încasare — spre deosebire de celelalte dări iobăgești — nu e sigur că înseamnă un abuz.

Ne limităm cu observațiile doar la aceste puncte esențiale, cu adăscul că materialul prețios, prezentat în această lucrare, nu este totdeauna corect interpretat, iar pe alocurea autorul are jenante incertitudini, ca la pag. 27, când în alineatul prim susține că «din documente reiese că (quinquagesima) de obicei era încasată de nobili», pentru ca în alineatul ultim din aceeași pagină să afirme: «Dar pare că chiar mai înainte (de secolul XVI) nu nobilii încasau această dare».

Cu toate acestea lucrarea autorului este un câștig pentru istoriografia noastră, fiindcă prin ea luăm cunoștință de importanța și mărimea quinquagesimei și a numirilor ei românești de strunga, tretina și datul oilor, lăsându-ne uneori să bănuim că acest census Valachorum în anumite timpuri ar dovedi o situație oarecum specială a Românilor.

Așteptăm cu justificat interes apariția noiei lucrări anunțate de autor asupra «diimei», nădăjduind că va folosi prilejul de a lămuri și celelalte dări iobăgești, fiindcă numai văzând evoluția lor paralelă, privite în complexul lor, ne vom putea lămuri definitiv asupra stării de drept și de fapt a Românilor din diferitele regiuni ale Transilvaniei.

FRIDERIC MÜLLER-LANGENTHAL, *Die geschichtlichen Rechtsgrundlagen der « Sächsischen Nationsuniversität » in Siebenbürgen und ihres Vermögens*. München, 1938, 25 p. Extras din « Südostdeutsche Forschungen », Bd. II, Heft 1.

În legătură cu soluția dată de Guvern, anii trecuți, problemei averii Universității Săsești, d-l Fr. Müller-Langenthal, vicarul Episcopiei Luterane din Transilvania, caută să lămurească din nou temeiurile dreptului istoric pe care s'a sprijinit posesiunea acelor averi, temeiuri în repetite rânduri contestate de istoriografia română și cea ungară.

În succinta sa expunere istorică, autorul acceptă ca un lucru definitiv și clar că Sașii, în timpul colonizării lor în Transilvania, au fost chemați de Regele Ungariei să se așeze în regiuni părăsite (deserta) și nelocuite (inhabitate). Această cunoscută teză a istoriografiei săsești autorul caută să o întărească cu teoria elaborată de Unguri a sistemului de apărare « gyepii » datorit regilor Arpadieni, sistem înlocuit prin așezarea Sașilor.

Teoria ne pare cu atât mai îndrăzneată, cu cât nu știm ca documentele contemporane să vorbească de Sași ca de un popor militar, așa cum ni-l prezintă autorul și nici de misiunea lor de apărători ai graniței.

De asemenea autorul susține că libertățile confirmate de Andrei II Sașilor, nu se referă la Fundus Regius ci ele au fost acordate exclusiv obștei poporului săsesc, și ele se referă numai la regiunile (deserta) resfirate unele de altele acordate Sașilor, iar nu la cele intermediare, locuite de Români, cari intrau în organizația comitatensă.

În continuare autorul se ocupă de rolul de apărători ai țării împotriva Turcilor îndeplinit de Sași și de donațiile primite în acest scop dela regii Ungariei, oprindu-se mai cu seamă asupra documentului din 1453, prin care Tâlmaciul și Săliștea sunt puse sub administrațiunea săsească. D-sa susține drept autentic acel « valachis » atât de neobișnuit înserat în documentul amintit, deosebindu-se de înaintașii săi doar într'atâta, că nu vede în el temeiul unor slujbe iobăgești, ci vede existența unor obligațiuni față de cetatea Tâlmaciului în cadrul cărora drepturile Obștei săsești se pot acorda cu drepturile etnice românești.

Marele proces istoric și politic dintre Români și Sași provine din împrejurarea că nu s'a ținut seama de faptul că libertățile și drepturile de cari s'au folosit Sașii nu izvorăsc din natura lui « Fundus Regius », ci sunt drepturi personale ale Obștei săsești, precum și din cauza că Românii s'au înmulțit în regiunile săsești nu numai în timpul războaielor turcești, prin venirea lor din alte regiuni nobilitare să impopuleze locurile pustiite de păgâni, ci și după aceste războaie și încă în număr considerabil. De aici a început lupta între Români și Sași pentru pământ. Prezentând în acest fel — cu totul curios — prezența atât de numeroasă a Românilor pe « Pământul Săsesc », autorul nesocotește faptul că lupta pentru pământ și pășuni între Români și Sași a existat mult mai de vreme și că cel puțin pentru sec. XIV, înainte de invaziunile turcești, ea poate fi documentar dovedită.

De asemenea ni se pare riscată afirmația că cererile prin cari Românii voiau să-și împlinească dorințele « pe spatele Sașilor », au găsit sprijin în anumite cercuri ungare și la Viena din cauza urei catolicilor împotriva Sașilor luterani, Românii fiind favorizați fiindcă « concomitent au trecut cu toții la unirea cu Roma », câștigând înalte protecții la Curte mai cu seamă pe timpul lui Carol VI și Maria Terezia.

Autorul de sigur a uitat că unirea religioasă cu Roma s'a răspândit mai puțin decât în oricare altă parte a Transilvaniei tocmai printre Românii de pe « Pământul Săsesc » și că chiar din rândurile acestora au răsărit pe timpul Mariei Terezia cei mai vajnici revoluționari ortodocși, pe cari împărăteasa îi « proteja » aruncându-i în închisoare și punând tunurile deasupra satelor românești.

În ce privește pe Iosif II, el era ostil tuturor privilegiilor medievale și ale Ungurilor și ale Sașilor și aceasta nu dintr'o oarecare simpatie pentru Români în vederea unor ipotetice planuri dacoromane, ci din cauza convingerilor sale politico-filosofice.

În continuare autorul consideră polemica româno-săsească în chestia naturii de drept a Universității Săsești și a bunurilor ei ca un măr de ceartă aruncat cu iscusință de Unguri între cele două popoare, cari la momentul oportun au știut găsi calea înțelegerii cum o dovedește dieta din 1863.

Face apoi cunoscută situația în care a fost pusă Universitatea Săsească prin legea lui Coloman Tisza din 1876 și caută să dovedească nedreptatea făcută Sașilor prin exproprierea și mai apoi prin împărțirea recentă a averii acestei Universități.

Lucrarea d-lui Fr. Müller-Langenthal e interesantă prin interpretarea uneori nouă a temeiurilor unei polemici de peste 100 ani.

I. M.

G. GÜNDISCH: *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*, Tom IV (1416—1437). Hermannstadt, 1937, X + 726 p. (6 planșe).

Opera începută de învățații Zimmermann-Werner-Müller și-a găsit, după decenii de așteptare, un competent și temeinic pregătit continuator în persoana tânărului director al Arhivei Naționale Săsești din Sibiu, d-l G. Gündisch, care de curând ne-a dat volumul IV din excelentul Diplomatarium al concetățenilor noștri.

Față de primele trei volume, acest al patrulea prezintă oarecare inovații: în registrele documentelor pe alocurea, în indicele dela sfârșit aproape în toate cazurile, se dă și echivalentul românesc al numirilor de localități și, ceea ce e mai vrednic de semnalat, prezentul volum înglobează și materialul documentar românesc — 45 acte chirilice — referitor la legăturile Sașilor cu Muntenia și Moldova. Volumul cuprinde 514 acte și regeste din care 203 *inedite*.

Din bogatul material documentar remarcăm: ordinul din 5 Iunie 1419 al regelui Sigismund către Secui să nu împiedece pe locuitorii Țării Bârsei să meargă

în Moldova pentru negustorie cu fier; documentul din 17 Dec. 1419 privitor la întemeierea satului românesc Rod pe locul unde mai înainte « *quandam villam Olachalem habuissent situatam* »; registrul din 14 Dec. 1422 referitor la Braşov între zidurile căruia se arată că « *tam Walachorum, Armenorum, Bulgarorum et Graecorum, quam aliarum infidelium copia una cum Christianis in eo degentibus morari solebat* »; ordinul din 3 Febr. 1426 al regelui Sigismund către castelanii dela Bran să nu oprească pe negustorii români cari vin din Muntenia pentru comerţ; confirmarea din 28 Aprilie 1428 a hotărâniciei dintre Apoldul Mare şi Tilişca stabilite prin judecata făcută de vornicul Albu; documentul din 4 Iulie 1428 al regelui Sigismund, prin care confirmă pe Gheorghe de Muckendorf în posesiunea satului Mohu, fiindcă diplomele de posesiune ce le avea acesta au fost arse de Românii cari năvăliseră în sat incendiindu-l; documentul din 6 Iulie 1428 dă multe nume româneşti şi pomeneşte de peceţile pierdute în Muntenia de Carol Robert în lupta dela Posada; registrul din 30 Martie 1430 pomeneşte de Nicolae Olahus (Nicolao Walach de Hermanstat, laico Transsilvanensis diocesis). În legătură cu cauzele răscoalei ţărăneşti din 1437 găsim în acest volum documentul din 1 Aprilie 1434 prin care regele Sigismund, în temeiul hotărârii luate în conciliul din Basel, ordonă să se strângă în toată Ungaria, Slavonia şi Transilvania o nouă dare, vigesima şi quinquagesima, pentru a putea ridica oştiri cu scopul de a nimici pe ereticii husiţi din Boemia. Darea ce se va strânge în acest scop în Transilvania va fi trimisă voevodului Ardealului (doc. 7 April 1435) şi de ea nu va fi scutită nici Ţara Bârsei pustiită de Turci (doc. 8 April 1435). Ni se dă apoi decretul de triste urmări, din 3 Sept. 1436, a regelui Sigismund, prin care ordonă locuitorilor din Transilvania să plătească episcopului ardelean *dijma în bani noi*, apoi faimosul contract din 16 Sept. 1437 încheiat la Căpâlna între Nobili, Saşi şi Secui, cunoscut sub numele de *unio trium nationum*.

Materialul preţios din acest volum, străduinţa autorului de a-l îmbogăţi cu cât mai multe acte inedite şi grija deosebită ce a pus-o în a nu lăsa să se strecoare documente de o îndoieală autenticitate, constituiesc un real merit pentru editor şi ne fac să aşteptăm cu îndreptăţită încredere volumele următoare.

I. MOGA

CONSTANTIN I. ANDREESCU şi CONSTANTIN A. STOIDE, *Ştefăniţă Lupu, Domn al Moldovei (1659—1661)*. Bucureşti, Fundaţia « Regele Carol I », 1938, 199 p.

Pentru înţelegerea împrejurărilor în care a luat domnia Ştefăniţă Lupu, autorii dau un scurt istoric al politicii din sud-estul Europei începând din anul 1648 când a devenit principe al Ardealului, Gheorghe Rákóczy al II-lea. Acesta, un om ambiţios, dar neavând totdeauna mijloacele necesare pentru a realiza măreţele lui planuri, fără a înştiinţa pe Turci şi fără a consulta o dietă, declară războiu Polonilor la 30 Decembrie 1656. Domnii români sunt şi ei târâţi în acest

nenorocit războiu care avea să se soldeze cu pierderea tronurilor pentru ei și, cu mari neajunsuri pentru principele ardelean.

După o înaintare victorioasă ajungându-se chiar și la cucerirea Varșoviei iar nu numai la impresurarea ei cum spun autorii, Carol Gustav, silit de pericolul care-l amenința direct pe el, și-a părăsit aliatul. Rákóczy începu retragerea care avea să-i fie dezastruoasă: 10.000 soldați s'au prăpădit pe drum iar alți 20.000 împreună cu cel care-i comanda, Ioan Kemény, cad în robia Tătarilor, după cum detaliază d-l prof. Lupaș într-o lucrare pe care autorii n'o folosesc: Principele ardelean Acațiu Barcsai și mitropolitul Sava Brancovici 1658—1661, în « Studii, conferințe și comunicări istorice » I, Buc. 1927. Părăsit și de Cazaci, Rákóczy încheie rușinoasa capitulație dela Czarny Ostrów (autorii scriu greșit Charny Ostrow și așa pun și în indice). Turcii supărați, înlocuiesc pe Domnii români și cer Ardelenilor să-și aleagă alt principe deși Rákóczy nu vrea să se supue. La 3 Noemvrie 1657 dieta alege ca principe pe Rhédey (nu Rédey cum scriu autorii), pentru ca la 24 Ian. 1658 să-l realegă pe Rákóczy. Urmează înlocuirea Domnilor români și campania turcească în Ardeal. Noul Domn din Moldova, Gheorghe Ghica și cu cel din Muntenia, Radu Mihnea, iau parte la campanie. Se menționează că Domnul muntean avea sentimente filocreștine. Sub presiunea turcească ajunge principe al Ardealului, Acațiu Barcsai. Domnii români maziliți, Gheorghe Ștefan și Const. Șerban sunt lângă Rákóczy care nu vroia să renunțe la titlu. Acesta, cu toată vitregia împrejurărilor, își mai păstrase cetatea Oradea Mare și comitatele ungurești. Imprejurări favorabile fac ca Rákóczy să fie reales principe în Sept. 1659. Domnii maziliți așteaptă dela acesta să-și recapete situația anterioară. Rákóczy hotărât să lupte cu Turcii, găsea în Radu Mihnea un bun aliat. Acesta, pentru ca Poarta să nu-l simtă, imitând pe Mihai Viteazul, taie pe Turcii din Capitală, bate pe pașa de Silistra, cucerește și arde Giurgiul și Brăila. Pentru a scăpa de Ghica din Moldova, Mihnea propune lui Rákóczy, prin mitropolitul Ignatie, ca în locul aceluia să fie pus Constantin Șerban căci el va da ajutor armat. La 15 Octomvrie 1659 se încheie tratatul definitiv de alianță în contra Turcilor între Rákóczy și Mihnea. Mikeș în numele principelui Ardealului, convinge pe Gheorghe Ștefan să renunțe la tron în favoarea lui Const. Șerban. Cu ajutor străin acesta izbutește să înlăture, pentru foarte scurt timp, pe Ghica. Lucrurile, însă, nu rămân așa. Poarta numește pe Gheorghe Ghica în Muntenia iar în Moldova pe Ștefan Lupu, fiul lui Vasile Lupu cu soția a doua.

Intrarea în miezul lucrării, o fac autorii cu detalierea unor fapte din domnia lui Vasile Lupu, dintre care, unele, neavând directă legătură cu subiectul, puteau fi lăsate la o parte, fără ca prin aceasta să sufere ceva lucrarea. Înșirarea copiilor lui Vasile Lupu cu a doua soție, Ecaterina, e binevenită.

Legăturile cu mai marii Porții și evident nelipsitele daruri, au înlesnit lui Vasile Lupu, prizonierul care ducea o viață comodă în Edicule, să capete tronul în Noemvrie 1659, pentru fiul său Ștefăniță. Indrumător și apărător al lui Ștefăniță din depărtare, Vasile Lupu sfârșește prin a umbla singur după domnia Moldovei văzând că fiul are apucături rele. Vasile Lupu nu și-a mai ajuns visul

cu ochii căci moartea, survenită în primele zile ale lui Aprilie 1661, l-a răpit după o scurtă boală.

Abia ajuns în Moldova, Ștefăniță trebui să-și trimită contingentul său pentru alungarea lui Radu Mihnea din Muntenia, iar trecerea lui Constantin Șerban la Cazaci după ce-și încercase norocul în Muntenia împotriva lui Gheorghe Ghica, îi prileji, se pare, motivul unei expediții împotriva orașului Râșcov, unde se afla și sora lui, Ruxanda Hmielnicki. Expediția aceasta avea să-i pricinuiască mari neplăceri.

Ștefăniță și-a trimis contingentul său de 1.000 soldați sub conducerea lui Mihalcea Hâncu, la expediția turcească din Ardeal (1659—1660). Moldovenii s'au purtat vitejește și au contribuit, în lupta dela Someșul-Mic (22 Mai 1660), la zdrobirea lui Rákóczy. Cu noul principe al Ardealului, Ioan Kemény, ales la 1 Ianuarie 1661, Domnul Moldovei nu a avut conflicte. Deși se vorbea că Constantin Șerban, în afară de Cazaci va fi sprijinit și de Kemény în expediția lui de recăștigare a tronului Moldovei, totuși acesta a stat neutru. Iar atunci când, după scurta domnie moldoveană dela începutul anului 1661, Const. Șerban vrea să se refugieze la Kemény, acesta îl amenință cu moartea dacă intră în Transilvania.

Capitolul asupra dregătorilor țării, poate mulțumi și pe cel mai exigent critic. Ineditele abundente pe care le-au folosit autorii, le-a permis să ne înfățișeze cu multe amănunte pe colaboratorii lui Ștefăniță Lupu. Pentru marii demnitari s'au scris adevărate mici biografii în care, afară de «cursus honorum» se mai dă și activitatea lor. Nici amănuntele asupra vieții lor particulare nu sunt neglijate. Slujbașii mai mici nici ei nu sunt trecuți cu vederea.

Un foarte interesant capitol este și acela consacrat situației interne. Luptele și trecerile de oști prin Moldova, au făcut că mulți locuitori și-au părăsit locurile de origine stabilindu-se acolo unde primejdia era mai mică. Aceste mutări silite de populație, jafurile trupelor turco-tătare la care se mai adaugă foametea din 1660, au influențat adânc viața economică a țării: dările se încasau cu mare greutate, prețurile au variat mult și produsele s'au scumpit. Se menționează că prețul pământului n'a variat prea mult. În ordinea utilizării, monetele au fost următoarele: leul, galbenul, talerul, ugul și zlotul. Monetele mărunte, pentru afacerile mici, au fost: potronicii și orții. Nesiguranța zilei de mâine și sărăcia, au favorizat formarea latifundiilor. Insemnată este lista celor mai mari acaparatori. Se dau numele proprietăților dobândite și prețurile plătite. Ștefăniță a încercat să remedieze criza. A dat ordin fugarilor să se înapoieze la așezările lor; a acordat scutiri și dreptul de a se întemeia slobozii în regiunile părăsite de locuitori. Se mai dau amănunte asupra activității administrative și judiciare.

La capitolul despre biserică se trec în revistă vladicii timpului și se arată grija pe care a avut-o Domnul pentru sfintele locașuri prin înzestrările pe care le face și prin restaurări. Ștefăniță continuă cu închinarea mănăstirilor «către locașurile sfinte din Balcani și Asia». El nu a fost un dușman a catolicismului, dar propunerea papei ca să urmeze credința catolică, n'a fost primită. Ineditele folosite în acest capitol sunt multe.

Moartea neașteptată a lui Ștefăniță a survenit la 19/29 Septembrie 1661, în drumul spre Nipru, unde primise ordin ca să dea ajutor hanului Crimeii și pașei din Silistra pentru ridicarea unor întărituri. Boierii l-au îngropat la biserica Trei Erarhi din Iași.

Indicele și tabla de materii încheie lucrarea ¹⁾.

GH. D.

† TIT SIMEDREA, *Viața și traiul sfântului Nifon patriarhul Constantinopolului*. București, 1937, XIV + 58 p. (1 f. + 6 pl.). (Extras din revista « Biserica ortodoxă română », [1937] LV, Nr. 5—6, Mai-Iunie).

În introducerea editorului se ocupă de: 1) Edițiile mai vechi ale *Vieții* sf. Nifon; 2) Studiile asupra lui Nifon; 3) Manuscrisurile redacției românești; 4) Motivarea retipăririi acestei *Vieți*; 5) Dovezile filologice care arată că mss. 464 reproduș în această lucrare, este copia unui text mai vechi; 6) Regulile după care s'a făcut transcrierea textului; 7) Cine este copistul mss. 464; 8) Se explică semnele întrebuintate în text. Un rezumat francez încheie introducerea.

Gavriil Protul, mare stareț la Atos — despre care n'ar fi fost rău să ni se dea câteva date — este autorul *Vieții*. El îl cunoscuse pe Nifon chiar la Sfântul Munte. La sfințirea mănăstirii dela Argeș (17 August 1517), împreună cu soborul său, a luat parte și Gavriil. « El călători pe la mănăstiri, văzu Cozia... și se întoarse... la Atos unde scrise înainte de moartea lui Neagoe opera sa » ²⁾. Scrisă în limba grecească, *Viața* a fost tradusă în slavonește și din această limbă, în secolul XVII, în românește. Versiunea grecească și slavonească, n'a fost încă găsită; așa afirmă cu dreptate editorul (p. IV), pentru ca imediat în pagina următoare (p. V), vrând să arate însemnătatea *Vieții* pentru biserica ortodoxă, să se contrazică: « În această *Viață*, dar numai în redacția ei românească — dar de unde știe aceasta editorul, dacă mijlocul de comparație, versiunile grecească

¹⁾ Puțin mai multă atenție din partea autorilor, ar fi avut drept rezultat înlăturarea unor chestiuni, e drept, nu de cea mai mare însemnătate și care nu micșorează valoarea lucrării, dar care, totuși, impresionează neplăcut pe cetitor. De ex.: Ștefăniță a atacat, în anul 1660 Râșcovul (p. 44 și 48). Aceeași localitate e numită în încheiere, Râșnov. Sub forma aceasta nici nu se găsește în indice (p. 191). Și fixarea datei acestei expediții nu e bine făcută căci vara nu ține din Iunie până în Noembrie (p. 48). Pentru numele proprii străine trebuiește adoptată o singură ortografie. Astfel: pe principele Ardealului ales în Noembrie 1657 îl chema Rhédey. Autorii îl dau sub forma Rédey (p. 8) iar în indice Rédy (p. 191). Hmielnicki e scris și sub forma aceasta, dar și cu y la sfârșit; Przemyśl e dat sub două forme: Przemyśl și Premysl (p. 6, 163). Indicele la litera R (p. 191) nu e alfabetic.

²⁾ N. Iorga, *Cronicele muntene*, în An. Ac. Rom. Seria II. Tomul XXI 1898—1899. Mem. Secț. Ist., Buc. 1900, p. 305—306.

și slavonească n'au fost găsite — aflăm cel mai vechiu caz de canonizare formală a unui sfânt în biserica ortodoxă ».

Viața are și valoare istorică, în ea găsim date asupra Domnilor: Radu cel Mare, Mihnea cel Rău, Vlad și Neagoe Basarab.

Un indice și un glosar sfârșesc lucrarea. Munca editorului poate ar fi fost și mai folositoare dacă în introducere, pe lângă bunele lămuriri pe care le dă, ar fi adăugat câteva cuvinte și despre legăturile lui Nifon cu țara noastră.

GH. D.

CONST. SOLOMON și C. A. STOIDE, *Documente tecucene*, I, secolul XVII—XIX. Bârlad, 1938, 128 p. (Extras din Anuarul Liceului « D. A. Sturza », Tecuci, Anul școlar 1931—1934).

Autorii și-au propus ca până la publicarea monografiei pe care o pregătesc despre « Târgul și Ținutul Tecuciului », să tipărească documentele inedite asupra acestui subiect, aflătoare în Arhivele Statului din Iași și București și la Academia Română. Lucrarea de față este primul volum de documente din seria anunțată. Cuprinde 170 documente. Cel mai vechiu e din 20 Octomvrie 1603 iar cel mai nou din 13 Mai 1839. Documentele sunt: întăriri de vânzări și cumpărări de moșii, etc.; dani; porunci de cercetări a neînțelegerilor relative la pământ; rapoarte către Domn asupra rezultatului cercetărilor; ordine de hotărnicii a moșiiilor; cercetări de diferite abuzuri, etc. Un indice bine alcătuit sfârșește lucrarea.

Semnalăm două scăpări din vedere: doc. IX (p. 9) trebuia pus la alt loc; nu înțelegem de ce autorii nu menționează în cuprinsul documentului, sau la sfârșitul lui, sau într-o notă în josul paginei, cum au făcut-o, de ex. la doc. XXXIV, XXXVI și LXXX, din ce cauză pun puncte: e documentul stricat, e șters sau din cauza scrisului rău nu se poate citi, ori poate așa e în original.

GH. D.

TEODOR BALAN, *Documente bucovinene*. Vol. IV, 1720—1745. Cernăuți 1938, 298 p.

Cu o râvnă demnă de laudă, d-l Balan continuă publicarea documentelor bucovinene pe care le-a strâns, cu muncă obositoare, ani de zile. Volumul de față cuprinde 162 documente. Conținutul acestora este foarte variat: diferite cercetări pentru neplata dijmei sau pentru stabilirea de hotare; neînțelegeri relative la pământ; zălogiri de moșii; acte de împărțeală; dani; vinderi și cumpărări; hotarnice.

Pentru legăturile cu Polonia, semnalăm următoarele documente: cel din 11 Aprilie 1739 prin care Grigore Ghica « stabilește ce dări vor plăti negustorii armeni din Polonia (p. 153—155); și cele două documente dela Ioan Nicolai Mavrocordat (23 Oct. 1744, pag. 235—236 și 28 Iunie 1745, pag. 245—247).

prin care asigură venituri Schitului românesc (Marele Schit, cum îi zice documentul din 1744) din Polonia și îi întărește satul Revna.

Mai semnalăm documentele care privesc familia Neculce.

La sfârșitul lucrării autorul dă: un indice de persoane; unul de nume geografice și un altul de lucruri; apoi o listă de dregători și slujbași și o amănunțită tablă de materii.

Nu putem încheia această dare de seamă fără a nu sublinia două din multele calități ale acestui volum: regește bune în fruntea documentelor și note foarte bogate la sfârșitul documentelor, ușurând prin aceasta munca cercetătorului.

GH. D.

TEODOR BĂLAN, *Dimitrie Onciul (1856—1923)*. Cernăuți, 1938, 176 p.

D. Onciul a văzut lumina zilei la 26 Octomvrie 1856 în satul Straja jud. Rădăuți. După ce a sfârșit Școala primară ortodoxă din Cernăuți, a intrat, la 1867, la liceul din același oraș. Luând bacalaureatul în 1876 se înscrie la Universitatea din Cernăuți pentru specialitatea: Istoria și Geografia. După ce a urmat șase semestre, în 1879, Onciul a trecut la Universitatea din Viena. Deși era sărman și meritos n'a putut căpăta bursă. Cu un an înainte de a părăsi Cernăuții, a înființat în acest oraș societatea « Junimea ». La Viena a fost ales vicepreședinte al societății « România Jună ». În 1881 prezintă tezele de geografie și istorie. Dacă prima « Der Bau der italienischen Halbinsel in horisontaler und vertikaler Richtung und sein Einfluss auf die geschichtliche Entwicklung der Bewohner » a fost primită numai pentru că a fost scrisă cu « oarecare hărnicie », în schimb cea de istorie « Die Beziehungen Napoleons I zur Türkei in den Jahren 1804—1812 » a fost foarte bine apreciată. Teza de filosofie a fost prezentată în 1882: « Über die Aufgaben der Völkerpsychologie und ihre Beziehungen zur Geschichtswissenschaft ». Această teză a fost găsită excelentă. În 1884 Onciul a trecut examenul de capacitate iar peste patru ani dădu examenul de capacitate la română ca specialitate principală. În 1884 își trecu doctoratul cu lucrarea: « Über die Anfänge des romanischen Staatswesens ». Această operă n'a fost în deajuns de apreciată de profesorii examinatori. În anul 1886—1887 a funcționat ca profesor la liceul « Aron Pumnul » iar din 1887 la « Școala Normală » unde, după un an, e definitivat.

Onciul a avut și o activitate extra școlară. A activat în « Societatea pentru cultură » din Cernăuți, în societatea « Școala Română » din același oraș și în asociația profesorilor secundari din Bucovina: « Bukowiner Mittelschule ».

În anii 1889—1890 și 1894 a avut concedii pentru studii. A lucrat la Berlin dar mai ales în Viena.

În anul 1895 având o dispută cu inspectorul școlar care influențase promovarea unei candidate care nu posedă bine l. română și pentru că, deși era serios bolnav, a fost bănuț că se preface, Onciul a luat hotărârea să treacă în România unde, la București, era vacantă catedra de « Istoria și literatura Românilor până

la Mihai Viteazul ». Comisia care avea să aleagă titularul catedrei, se pronunță pentru Onciul. Președintele comisiei a fost T. Maiorescu iar unul din membri, A. D. Xenopol. Plecarea lui Onciul din Bucovina a fost regretată de toți intelectualii români, și primită cu bucurie de oficialitatea austriacă.

În ultimul capitol, d-l Bălan prezintă opera lui Onciul scoțând în relief ideile mai însemnate ale unor lucrări. E interesant că Onciul a început cu studii literare încă de pe când era în liceu. A tradus versuri în limba română și a scris și proză. Aceste începuturi însă au fost curând părăsite pentru a se dedica cu totul studiilor istorice unde a devenit un creator adevărat. Onciul nu a fost numai un savant ci și un bun profesor în seminariile căruia se lucra cu o metodă științifică critică, așa cum nu se mai făcuse până la dânsul.

Anexele, 48 bucăți, sunt interesante. Lista lucrărilor lui Onciul e binevenită. Tabla de materii încheie meritoasa lucrare a d-lui Balan.

GH. D.

GRIGORE NANDRIȘ, *Documente slavo-române din mănăstirile Muntelui Athos*. București, Fundația Regele Carol I, 1936, (pe copertă 1937), 309 p. (1 f.).

Printr'un dar al bizantinologului francez Gabriel Millet, izvoarele documentare asupra trecutului nostru istoric au sporit cu documente dela mănăstirile Cutlumuș, Dochiariu, Ivron și Xenofon. Volumul cuprinde 44 documente dintre care numai două sunt moldovenești. În introducerea scurtă și precisă, editorul arată originea și însemnătatea documentelor, tehnica editării și în sfârșit, insistă asupra limbii documentelor. Este interesantă concluzia pe care o trage editorul « pentru caracterizarea limbii slave din documentele românești: împrejurările istorice au jucat un rol primordial în istoria limbii slave din țările românești; soarta și caracterul limbii slave la noi, ca și la popoarele slave, este în strânsă legătură cu evenimentele istorice prin care au trecut țările respective ». Limba documentelor muntenești « este cea medio-slavă de redacție bulgară ». Asupra limbii acesteia s'a exercitat o influență sârbească care e cu atât mai mare « cu cât ne îndepărtăm de începutul secolului al XV-lea ». Limba slavă a documentelor muntenești a fost influențată de limba românească: « a determinat construcții slave în spiritul limbii române sau a introdus cuvinte și forme gramaticale românești ». Limba slavă a documentelor moldovenești « a venit trecând prin filiera rusă, înțelegând prin acest termen întregul domeniu slav de răsărit (velicorus, malorus, bialorus)... Nu găsesc o numire mai potrivită pentru această limbă decât cea de medio-slavă de redacție răsăriteană. Termenul slavo-rus are avantajul scurtimii, dar este lipsit de precizie ».

Cele mai multe documente privesc mănăstirea Cutlumuș. Documente de închinare, de confirmare sau de danie către această mănăstire, au dat următorii voievozi: Basarab II (anul 1476); Vlad IV Călugărul (a. 1489); Radu cel Mare (a. 1500); Neagoe Basarab (a. 1514 și a. 1517—1521); Vlad Vintilă (a. 1532,

a. 1533 și a. 1535); Mircea Ciobanul (a. 1547); Mihai Viteazul (a. 1594); Gavril Movilă (2 doc. anul 1618); Alexandru Coconul (a. 1625); Matei Basarab (a. 1641 și a. 1646). Cea mai veche danie pentru mănăstirea Cutlumus e a boierului Aldea (a. 1414).

O altă mănăstire căreia i s'a acordat atenție, a fost Dochiaru. Pentru această mănăstire avem documente de danie sau întărire date de Matei Basarab (a. 1634; a. 1635; a. 1637; a. 1646; a. 1650 și a. 1652).

Documente de închinare sau întărire pentru mănăstirea Ivron, avem dela următorii voievozi: Alexandru Coconul (a. 1626); Voievodul Leon (a. 1630); Matei Basarab (a. 1649).

Relativ la mănăstirile din afara țării mai avem următoarele documente: Vlad IV Călugărul (a. 1492) acordă o subvenție mănăstirii Sf. Ilie dela Athos; Mihnea face danie mănăstirii Sf. Dimitrie din București care e mitoc al mănăstirii Vladatos dela Salonic (a. 1530); Mihai Radu întărește unele proprietăți mănăstirii Xenofon (a. 1658).

Celelalte documente se raportă la următoarele cheștiuni: cel dela 1372 privește biserica Țării-Românești și emană dela Patriarhia din Constantinopol. Un document de întărire al unor proprietăți dela Radu Șerban (a. 1608); interesant e documentul prin care locuitorii satului Bora care se vânduseră vecinilor lui Mihai Viteazul, își răscumpărau libertatea de cneji dela Radu Mihnea (a. 1613); pentru aceeași cheștiune și documentul din a. 1615; avem apoi: întăriri dela Gavril Movilă (a. 1616; a. 1618; a. 1620; o scoatere din vecinie și o întărire de proprietate dela același Domn (a. 1620); tot întăriri de proprietăți: Alexandru Coconul (2 documente a. 1626); Leon (a. 1630); Matei Basarab (a. 1636; a. 1637); Const. Șerban dă o hotărîre judecătorească (a. 1654).

Relativ la Moldova avem două documente: Petru Rareș dă un document de întărire (a. 1542) și Ștefan Tomșa face o danie (a. 1622).

Urmează: rezumatul detaliat în limba franceză al cuprinsului documentelor. o traducere franceză a celor spuse în introducere; indicele; șapte planșe; îndreptări și adăogiri și tabla cuprinsului.

GH. D.

AUREL V. SAVA, *Documente privitoare la târgul și ținutul Lăpușnei*. București, Fundația Regele Carol I, 1937, XXV+323 [—325] p. (2 pl.+1 h.).

Lucrarea aceasta a d-lui Sava, de altfel ca și cele anterioare, pot servi de model pentru acei cari ar voi să culeagă și să publice documente. Numai cine știe ce însemnează munca de arhivă, își poate da seamă de toată truda pe care o pune editorul de documente, atunci când vrea să prezinte cu adevărat științific, culegerile sale.

D-l Sava începe prin a face istoricul târgului și al ținutului Lăpușnei. Fostul târg al Lăpușnei, astăzi sat, exista, probabil, încă dela întemeierea Moldovei

Documentar însă, existența acestui târg o constatăm abea din epoca imediat anterioară lui Ștefan cel Mare. Lăpușna era un punct însemnat comercial și documentele dovedesc că acolo se plătea vamă. Prin pierderea Chilie și Cetății-Albe, « Lăpușna devine de sigur din vamă internă, vamă de margine. Localitatea căpătând deosebită importanță strategică și administrativă, apar aici o serie întreagă de dregători: mari vătafi de ținut, pârcălabi și hotnogi ». Căderea celor două cetăți sudice moldovenești se pare a dus la desființarea drumului comercial moldovenesc către Levant. Târgul avea conducerea municipală cunoscută: un șoltuz și 12 pârgari. Ținutul Lăpușnei avea și moșie domnească. Aceasta s'a tot micșorat prin diferite danii. Evenimentele secolului al XVII-lea duc la decăderea Lăpușnei și la ridicarea noului târg, Chișinău. Autorul reconstitue hotarele ținutului Lăpușnei alcătuind și o hartă. Se dă o listă a pârcălabilor de Lăpușna. « Pârcălăbia a decăzut însă cu încetul prin înființarea serdăriei în cea dintâi jumătate a veacului al XVII-lea ». Fiind și în calea năvălirilor tătare, ținutul Lăpușnei avea și organizație militară. Locuitorii ținutului fiind însărcinați cu paza frontierei — în fruntea lor aveau hotnogi — aveau diferite privilegii și scutiri. Alipirea Basarabiei la Rusia a dus la pierderea acestor favoruri. De aici nemulțămirea locuitorilor și « chiar răzvrătirea locuitorilor târgului Lăpușna ». Interesante sunt și legăturile dintre Români și Tătarii stabiliți în Bugeac. Tătarii cari au obținut dreptul « să ia în arendă locuri de hrană din cuprinsul Moldovei și anume din hotarul lui Halil Pașa... trebuiau să plătească Moldovenilor zeciuiala sau în tătarește *uşurul* ». Numele de localități care se găsesc în documente — spune d-l Sava la sfârșitul interesantei sale introduceri — « furnizează... o nouă și evidentă dovadă despre continuitatea neîntreruptă a vieții românești și despre compacta integritate etnică și istorică a regiunii ».

Volumul conține 204 documente de cuprins foarte variat: danii, întăriri, hotărâri de judecată, hotărniciri, izvod de moșii, schimbări de moșii, împărțiri de moșii sau venit, învoeli, acte de mărturie, ordine de judecare, răscumpărări de moșii, scutiri, etc.

Semnalăm câteva documente: cel din 17 August 1539 (nr. 19) arată că după căderea lui Ioan Vodă cel Cumplit, biv log. Ioan Golie și soția lui cneaghina Anița s'au refugiat la Hotin. Pârcălabul acestei cetăți, Huru, a fugit cu jupânesele în Polonia. La 30 Mai 1604 (nr. 21), se întăreau daniile făcute de aceeași cneaghină m-rii Vatopedului. Doc. din 31 Martie 1643, confirmă existența în actualul județ Lăpușna, a ocolului domnesc al Tohatinului, în afară de ocolul domnesc al Lăpușnii (nr. 40). Doc. din 2 Mai 1659 prin care Gheorghe Ghica dăruiește serdarului Mihalcea Hâncul satul Mănești, dă ocazie editorului să vorbească despre Mihalcea Hâncul. La bibliografia pe baza căreia se reconstitue activitatea serdarului, am mai adăuga lucrarea d-lui C. A. Stoide, « Un episod din domnia lui Gheorghe Duca. Răscoala lui Hâncu și Durac din 1671—1672 » [Iași] 1936 (Extras din « Arhiva » nr. 1—2, 1936). Se mai dau amănunte despre familia lui Hâncu și despre proprietățile lui (nr. 61). Siliștea dela Burnărești din ținutul Orheiului era proprietatea m-rii Golia. La 9 Februarie 1669, Duca Vodă dă voe să se colonizeze această siliște cu străini veniți dela Cazaci, din Polonia,

Turcia « și de aiuri » Coloniștilor li se acordă slobozenie pe 2 ani « și vor hi în paaci de dajde și de zloși și de galbeni și de lei și de taleri și de iliș și de sulgiu... » (nr. 82). Însemnată e menționarea în același document a celor două dări: iliș, darea pe grâne și sulgiu, darea pe carne. Deci nu mai poate fi îndoială că ilișul nu e dare pe carne, cum s'a afirmat¹⁾, ci trebuie să fie așa cum s'a documentat într'un studiu recent: dijma pe grâne²⁾. Interesantă e fixarea unei perioade de timp cu ajutorul a două evenimente istorice: « di la Conețchi încoace pân la Moscali » (doc. nr. 147 din 20 Sept. 1732), ceea ce ar corespunde anilor 1682—1683—1711, după cum afirmă editorul în nota explicativă dela sfârșitul documentului.

Aflăm din doc. nr. 183 din 28 Februarie 1766 că m-reă Sf. Ioan Zlataust din Iași e închinată m-rii Driano din Rumelia. Cartea de judecată din 23 Iulie 1774 (nr. 188) dovedește că instanța de judecată creată în sânul Divanului sub ocupația rusească, se numea « Departamentul giudecăților ». La o împărțire de avere în 1792, Domnul Alexandru Moruzi, dă ordin ca împărțeala să se facă « după dreptate și pravila pământului » (Doc. nr. 196).

Note bogate însoțesc mai toate documentele. Volumul mai dă: regeștele documentelor, indicele și cuprinsul.

Colecția de documente a d-lui Sava este foarte însemnată și acei cari iubesc trecutul nostru istoric, găsec în ea amănunte felurite.

BCU Cluj / Central University Library Cluj

GH. D.

AURELIAN SACERDOTEANU, *Preașloviile cărților românești*, I. 1508-1647. București, 1938, 129 [—132] p. (Biblioteca istorică 3).

Cartea aceasta este bine venită și folositoare. Cuprinde următoarele: 1) Liturghier slavonesc, de Macarie; 2) Evangheliar slavonesc, de același; 3) Molitvenic, de Liubavici; 4) Apostol slavonesc, de același; 5) Triod-penticostar slavonesc, de Coresi; 6) Evangheliar românesc, de același; 7) Evangheliar slavonesc, de același; 8) Tâlcul evangheliilor, de același; 9) Sbornic slavonesc, de același; 10) Psaltire românească, de același; 11) Octoih slavonesc, de același; 12) Psaltire slavo-română, de același; 13) Psaltire slavonă, de același; 14) Triod slavonesc, de același; 15) Evangheliar slavonesc, de același; 16) Evangheliar slavonesc, de Loring; 17) Sbornic slavonesc, de Coresi; 18) Evanghelie cu învățătură, de același; 19) Palia din Orăștie, de Șerban; 2) Liturghier slavonesc, de același; 21) Pravila lui Eustratie Logofătul; 22) Molitvenic slavonesc, de Alexandrovici; 23) Psaltire slavonă, de Meletie; 24) Pravila dela Govora, zisă Cea Mică; 25) Evanghelia cu învățătură, din Bălgrad; 26) Evanghelia învățătoare, dela Govora;

1) N. Iorga, *Anciens documents de droit roumain* II, Paris — București 1931, p. 464.

2) Const. C. Giurescu, *Despre iliș*, în « Rev. Ist. Rom. » 1937, vol. VII, Fasc. III—IV, p. 255.

27) *Învățăture* preste toate zilele, dela Câmpulung; 28) *Antologhion* slavonesc, dela Câmpulung; 29) *Carte românească de învățătură*, dela Iași; 30) *Evanghelie învățătoare*, dela Mănăstirea Deal; 31) *Sapte Taine*, dela Iași; 32) *Liturghier* slavonesc, dela Mănăstirea Deal; 33) *Pravilele împărătești*, din Iași; 34) *Letopisețul Țării Moldovei*, de Gr. Ureche; 35) *Imitația lui Hristos*, dela Mănăstirea Deal; 36) *Răspunsul lui Varlaam la Catchismul calvinesc*.

Note bune însoțesc citațiile. Lămuririle pe care le dă autorul la sfârșitul lucrării, înlesnesc înțelegerea textului și fac cartea accesibilă și celor cu mai puțină cultură. Lucrarea d-lui Sacerdoțeanu va fi de folos pentru școlile secundare.

GH. D.

ILIE CORFUS, *Mihai Viteazul și Polonii*. — Cu documente inedite în anexe. București 1937 (pe copertă 1938), VIII + 398 p. (Acad. Rom. Studii și cercetări, XXIX).

Domnia lui Mihai Viteazul s'a bucurat în ultimul timp de multă atenție din partea istoricilor noștri. În afară de lucrările d-lor Iorga ¹⁾ și Panaitescu ²⁾, d-l Corfus vine acum cu o lucrare de mari proporții, în care tratează pe larg, pe baza mai ales a numeroaselor inedite găsite de d-sa în arhivele polone, legăturile lui Mihai, cu țara care i-a adus căderea, Polonia.

Sfârșitul papei Clemens al VIII-lea de a organiza o cruciadă împotriva Turcilor, nu a dat rezultate prea mari. Rivalitățile dintre Rusia, Polonia și Habsburgi erau prea adânci pentru a permite acestor trei mari state să se unească în vederea luptei comune contra Turcilor. Numai cele două Principate române și Transilvania, fără multă ezitare, s'au legat pentru lupta de cruciată. Dar din frățietatea de arme dintre cele trei Principate și Habsburgi a rezultat în mod inevitabil conflictul dintre cel mai însemnat reprezentant al cruciatei, Mihai Viteazul, Domnul Țării Românești și adevăratul conducător al Poloniei, Jan Zamoyski, dușmanul neînduplecat al Habsburgilor.

Răscoala lui Mihai și a lui Aron Vodă au avut răsunet în Polonia. Veștile înfrângerii Turcilor sau Tătarilor impresionau plăcut cercurile polone. Domnii români nu vedeau în Polonia un dușman în calea luptei începute. La dieta polonă din 1595, cererile de ajutoare făcute de cei doi Domni români, au găsit înțelegerea cuvenită. Regele și senatorii au votat pentru intrarea Poloniei în cruciată. Intervenția lui Zamoyski însă, a oprit elanul războinic. Pentru a lupta alături de Habsburgi, neînduplecatul cancelar ceru solilor lui Rudolf ca cele două principate să fie date Poloniei, iar Maximilian să renunțe la tronul polon. Moldovei i se ceru prin solul Andrei Taranowski, vechiu cunoscut al lui Mihai dela Constantinopol, să cedeze Hotinul. Acesta este răspunsul Poloniei la pri-

¹⁾ N. Iorga, *Istoria lui Mihai Viteazul* I—II. București 1935.

²⁾ P. P. Panaitescu, *Mihai Viteazul*. București 1936.

mele cereri românești de colaborare la lupta contra Turcilor. Dându-și seamă de ceea ce reprezenta în adevăr Rudolf al II-lea, văzând și atitudinea lui Sigismund Báthory care, în vremuri atât de grele, înlocui pe Domnul Moldovei Aron cu Răzvan, și simțindu-se în nesiguranță lângă boierii cari căutau să-i impue voința lor, Mihai nu văzu decât o scăpare: Polonia. Prin trimis special, ceru Mihai dela Poloni ajutor și propuse chiar să primească suzeranitatea lor. Polonii, în loc de răspuns, trimiseră la Mihai pe Lubieniecki. Acestuia îi dezvălui Mihai trista sa situație, și îi arătă sincera dorință de a se pune sub scutul polon cu obligația să plătească tribut. Regele polon era nehotărît, iar Zamoyski pregătea expediția în Moldova. În August 1595, Răzvan era înălțurat provizor pentru ca din Decembrie, când acesta a fost omorît, Ieremia Movilă să domnească sub scutul polon. Această schimbare de domni însemna retragerea Moldovei din lupta împotriva Turcilor.

La seimul din 1596 trimișii lui Rudolf II au cerut intrarea Poloniei în Ligă. Zamoyski însă, prin pretențiile sale: înălțurarea lui Mihai și lăsarea pe seama Poloniei a apărării Transilvaniei și Munteniei, a făcut imposibilă colaborarea. Solii lui Mihai, prezenți și ei la seim, s'au mărginit să ceară ajutor contra Turcilor și învoire pentru Mihai să recruteze soldați în Polonia. Și recrutările de soldați la Cazaci au întâmpinat mari dificultăți din partea Polonilor.

Spre sfârșitul anului 1596 Mihai s'a împăcat cu Turcii. Mazilitul han Gazi-Ghirei încercă, oferindu-și forțele, să atragă și pe Mihai într'o luptă contra Turcilor.

La seimul polon din 1597 Rudolf II nu își mai trimise reprezentanți. Zădarnic încearcă legatul papal Caetano să atragă Polonia în lupta contra Turcilor. Zamoyski se împotrivi cu toate că li s'ar fi recunoscut drepturi asupra Moldovei. Relațiuni italiene afirmă că și Mihai și-ar fi trimis solii săi. Tot în acest an Mihai a mai trimis în Polonia o solie compusă dintr'un episcop și un postelnic să cumpere blănuri pentru darul sultanului. Se mai spune că aceeași solie ar fi oferit Polonilor vasalitatea Munteniei.

Impăcarea lui Mihai cu Turcii, îl îndemnă pe Zamoyski să trimită pe Taranowski în Principate pentru a se informa la fața locului. Duplicitatea lui Zamoyski este surprinzătoare. În timp ce Taranowski, în numele cancelarului, oferea lui Mihai ajutor armat, dacă renunță la cel habsburgic, un sol polon cerea la Constantinopol Moldova și Muntenia, Polonia obligându-se a plăti tributul pentru aceste țări. Mihai, dacă nu s'ar fi supus aranjamentului, urma să fie înălțurat cu armele.

Solia polonă la Constantinopol îl interesa mult pe Mihai. Pentru a afla amănunte asupra ei, Mihai trimise în Polonia la Taranowski, pe spătarul Const. Varșa. Taranowski înțelese dela acesta că Mihai are anumite planuri în privința Moldovei. Rezultatul misiunii lui Varșa nu e cunoscut.

Nici la seimul din 1598 Polonia nu a putut fi convinsă să treacă de partea creștinilor. Ceva mai târziu chiar, reînoi tratatul cu Turcii. Mihai n'a fost reprezentat la seim. Și în acest an și în cel următor Mihai continuă să recruteze soldați dintre Cazaci și din rândurile șleathei polono-rutene dela hotarele sudice

ale Poloniei. Măsurile luate de Poloni pentru a stăvili aceste recrutări nu erau totdeauna eficace. La sfârșitul lui Mai 1598, solul polon Skrzyniecki, ducea lui Mihai o scrisoare din partea Regelui, prin care acesta soma pe Domnul român să înceteze recrutările.

Instalarea lui Andrei Báthory, cu tot sprijinul polon, ca principe al Transilvaniei, unelțirile acestuia și ale lui Ieremia la Constantinopol pentru înlăturarea Domnului din Țara Românească, au grăbit cucerirea Transilvaniei. Reușita lui Mihai Viteazul, însemna spulberarea planurilor polone de hegemonie la gurile Dunării. Din mărețele planuri de influență asupra celor trei provincii românești n'a mai rămas nimic; victoria lui Mihai silea Polonia să încerce măcar salvarea Moldovei al cărei Domn cerea mereu ajutor dela suzeranii săi. Deoarece situația era nesigură, Polonii cerură la Praga ca Mihai să fie oprit de a ataca Moldova. Cu toate că răspunsul a fost afirmativ, Polonii se pregătiră de războiu. Regele polon și Zamoyski răspândiră manifeste pentru mobilizarea celor buni de armată. Pentru a stimula și mai mult pe Poloni, Zamoyski răspândi vestea că Mihai are anumite planuri asupra Poloniei.

Concomitent cu pregătirile militare, regele polon scrisese lui Mihai printr'un sol, Skrzyniecki, cerându-i să libereze pe fratele cardinalului Andrei, și punându-i în vedere să nu atace Moldova căci aceasta ar însemna începerea ostilităților cu Polonia. La începutul lui Februarie 1600, solul era la Alba-Iulia. Mihai răspunse că vrea să aibă bune legături cu Moldova și Polonia. Va relua și legăturile cu Turcia. De fapt, Mihai se gândea la cucerirea Moldovei, iar relațiile cu Turcii erau bune încă înainte de cucerirea Transilvaniei. La începutul anului 1600 Mihai căpătă steag de domnie, dar se pare că Turcii nu i-au încuviințat cucerirea Moldovei. Cu toate acestea Mihai nu renunță la planul său și continuă, spre nemulțumirea Polonilor, să recruteze soldați dintre Cazaci și Poloni. Aceste fapte și deseale plângeri desnădăjduite ale lui Ieremia, au alarmat pe Poloni. În timp ce dădeau acestuia sfaturi cum și unde să se apere, ei înșiși se sbăteau să-și poată organiza o armată. Nici la seimul din Februarie 1600, nu izbuti Zamoyski, nici chiar întrebuițând răspândirea de vești false, ca să convingă pe senatori să declare războiu lui Mihai. Partizanii acestuia în seim erau numeroși. Ei au propus să se cedeze lui Mihai și Moldova, pentru ca, astfel, între Polonia și Turcia, să fie un stat puternic sub suzeranitatea Poloniei.

În ajunul cuceririi Moldovei de către Mihai, Polonii au trimis în misiune la acesta pe Taranowski. Prieten și admirator al Domnului, „a încercat, credem noi, din proprie inițiativă, să împace pe Mihai cu Polonia. Astfel s'a ajuns la schițarea aceluși proiect de tratat dintre Mihai și Poloni (Brașov 10 Martie 1600), în care era menționat că Domnul și urmașii lui în linie bărbătească vor stăpâni cele trei provincii românești ca feude polone. Activitatea lui Taranowski n'a plăcut. Trimis într'o nouă solie la Mihai spre a-i arăta acestuia că regele nu poate hotărî nimic, în legătură cu cele discutate la Brașov, până la adunarea seimului viitor, Taranowski a ajuns prea târziu, după cucerirea Moldovei. Această acțiune a lui Mihai, cu toate că era așteptată de toți, a surprins cercurile polone; lipsa unei bune și mari armate se simțea mult. Neputința și haosul erau

atât de mari, încât, pentru a ascunde toate acestea, vedem pe comandantul poloni că acuză pe Ieremia Movilă — el care cerea mereu ajutor — că nu i-ar fi informat în deajuns asupra lui Mihai. Atât erau de puțin pregătiți Polonii, încât trupe de ale lui Mihai au putut ajunge până aproape de Stanisławów. Singurele măsuri pe care le-au putut lua momentan Polonii, au fost acelea de a fi grupat mici forțe lângă Hotin pentru paza frontierei.

După cuprinderea Moldovei, Mihai scrisese regelui polon și unor demnitari. Explica ocuparea Moldovei, dând vina pe Ieremia care ar fi uneltit împotriva lui. Cerea să nu fie atacat. Cu toate că și Taranowski a căutat să convingă cercurile polone de necesitatea reluării tratatelor cu Mihai, acestea, ne mai având încredere în Domnul român, cerură evacuarea Moldovei. Numai în felul acesta s'ar fi putut relua tratatele. Mihai nu dădu curs propunerii polone, iar ultimii soli pe care i-a trimis în Polonia, n'au mai ajuns la destinație. Izbucnind răscoala Transilvaniei, au fost opriți la Munkács, de Nemți.

Mihai se dovedi și un abil diplomat. În Polonia el își câștigă sprijinul partidului austrofil și dușman lui Zamoyski, în frunte cu familia Zborowski. Mihai știu să folosească cu îndemănare nemulțumirile pricinuite de unirea cu Roma la 1596 a unei părți a ortodoxilor și intră în legături cu șeful nemulțumiților, cneazul Constantin Ostrogski. Și comunitatea de religie explică de ce mulți ortodoxi din Polonia erau pentru Mihai Viteazul. Tot religia i-a înlesnit lui Mihai apropierea de țarul Moscovei.

Cucerirea Moldovei a fost o grea lovitură pentru Polonia. Împăratul Rudolf era făcut, cu toate protestele lui, vinovat de acțiunea lui Mihai. În ajunul atacării Moldovei, Polonii socotiră că e bine să cunoască punctul de vedere turcesc și în acest scop trimiseră la Poartă pe Rembowski. După lungi tratative, căci Turcii amânau răspunsul până vor vedea rezultatul luptei dintre Mihai și Poloni, solul polon s'a întors acasă doar cu recunoașterea lui Simion Movilă ca Domn al Țării Românești. Nici Moldova și nici măcar tributul pe care-l plătea această țară Turciei, nu fu cedat Poloniei.

Pregătirile militare ale Poloniei pentru războiul cu Mihai se făceau destul de încet nu numai din cauza lipsei banilor, dar și din cauza opoziției partizanilor lui Mihai. Strădania lui Zamoyski nu era numai de a strânge soldați ci și de a împiedeca pe Tătari și Cazaci ca să nu lupte de partea lui Mihai. Și de data aceasta Zamoyski, pentru a grăbi înrolările, răspândi șvonul fals că Mihai ar viza coroana Poloniei.

Expediția lui Zamoyski împotriva lui Mihai este descrisă de autor cu foarte multe amănunte. La 4 Sept. Zamoyski trecea Nistrul între Śniatyn și Hotin iar la 5 Dec. era la Camenița. Cancelarul polon avca de ce fi mulțumit. Mihai era învins, iar pe tronurile Principatelor române, Domni credincioși Poloniei.

Reinstalarea lui Sigismund Báthory pentru a treia oară ca principe al Transilvaniei dădu iarăși ocazie lui Mihai să apară strălucitor pe scena istoriei. În loc să-l extrădeze pe Mihai cum cereau Polonii, Rudolf îl însărcină cu expediția în Transilvania. Înfrângerea lui Sigismund la Gorăslău reactualiză în Moldova, Țara Românească și Polonia, teama unei invazii din partea lui Mihai.

Omorîrea neașteptată a acestuia scăpă Polonia de un coșmar. Spre necazul Poloniei, Domnul Țării Românești, Simeon Movilă, nu se putu menține mult timp pe tron și fu alungat. Vacanța tronului îi dădu lui Zamoyski posibilitatea să încerce, fără succes însă, așezarea pe tronul Țării Românești a unui Polon.

Ne permitem să semnalăm câteva greșeli sau scăpări din vedere. La bibliografie ar mai fi fost de adăugat: 1) Nicolae Buta: I ragguagli di Claudio Ranconi, Vescovo di Reggio—Emilia e Nunzio in Polonia dal 1599—1605, în *Diplomatarium italicum* I, 1925; 2) Virginia Vasiliu: *Miscellanea di piccole notizie, riguardanti la storia romana dei secoli XVI et XVII*, ibidem; 3) Anton Mesrobeanu: Documenti din Arhiva Vaticanului referitoare la Mihai Viteazul, în *Cercetări Istorice* IV₂, Iași 1928 și ibid. V—VII, Iași 1932.

Scrișă bine și cu multă claritate lucrarea poate n'ar fi avut decât de câștigat dacă, cele expuse cu începere dela pag. 114: «Partizanii lui Mihai Viteazul din Polonia și legăturile sale cu ortodocșii poloni și cu Moscova», ar fi fost plasate în altă parte a lucrării. Cele expuse în acest capitol explică fapte despre care autorul a tratat mai înainte.

Socotim nefirești expresii ca acestea: «primejdie mihăileană» și «politică antimihăileană» (p. 116, 125); apoi «imperiul polono-lituan» (p. 53).

Pomenind de partidele politice polone din timpul lui Mihai Viteazul, autorul menționează partidul austrofil «în frunte cu neamul Zborowscy-lor», (p. 3, 114). Întrebuințarea pluralului «Zborowscy», în loc de singularul «Zborowski» așa cum e corect, poate induce în eroare pe cel care nu cunoaște limba polonă. Deci: «Zborowscy-lor» = familia Zborowski.

Cele 121 documente din anexe dovedesc că autorul stăpânește greaua limbă polonă. Cuvântul «prom» din doc. IV și V (p. 204—205 și 205—206) nu însemnează luntre, ci pod umblător. Nu înțelegem de ce cuvântul «bunt» (doc. 49 p. 269—270) n'are corespondent în limba română și e tradus tot cu «bunt»? Dar «bunt» înseamnă revoltă.

Păcat că autorul întrebuințează pentru numele lui Movilă din Moldova când Ieremie când Ieremia.

La sfârșitul lucrării se dă un indice al anexelor și o listă a documentelor. Urmează erata și cuprinsul.

Lucrarea d-lui Corfus, cu excepția scăpărilor din vedere de mai sus, dovedește temeinica pregătire a autorului și înțelegerea adâncă a subiectului tratat.

GH. D.

ALEX. I. BĂLEANU și C. A. STOIDE, *Documente Moldovenesti privitoare la familia de boieri Neaniul*. Cu un studiu, Iași, 1938, 76 p.

Studiul foarte documentat al autorilor, bazat pe multe documente edite și inedite, ne arată cariera politică și starea materială a doi boerinași moldoveni, Neaniul și fiul său Gavrilăș. Tatăl își începe cariera ca diac înainte de anul 1620. A servit sub diferiți Domni, ajungând, în timpul lui Gheorghe Ștefan,

logofăt al doilea. Avere a pe care a agonisit-o în timpul lungii sale cariere, a fost foarte mare. Fiul său, Gavril, probabil mai puțin înzestrat decât tatăl, și-a început cariera ca vistier al treilea în timpul lui Ștefăniță Lupu (1659). În anul 1681 îl constatăm ultima dată cu rangul de logofăt al doilea. În anexă, 27 documente. Cel mai vechi din 11 August 1603 iar cel mai nou din 28 Oct. 1811. Indicele de nume și erata sfârșesc lucrarea.

GH. D.

G. I. BRĂTIANU, *Une énigme et un miracle historique. — Le peuple roumain*. Bucurest M. O. Impr. Națională, 1937, în -8°, 134 p.

În acest volum profesorul dela Universitatea din Iași, d-l G. I. Brătianu, dă un răspuns cărții d-lui prof. Ferdinand Lot din Paris asupra invaziunilor barbare precum și unor lucrări recente privitoare la originile poporului român.

Titlul ales de d-l G. I. Brătianu pentru lucrarea sa a format titlul unei secțiuni a lucrării d-lui Ferdinand Lot, fostul profesor al autorului. Importanța datelor cuprinse în volumul d-lui Ferdinand Lot, « *Fin du monde antique et les débuts du Moyen-Âge* » (Paris, Payot, 1937), cu privire la originile istorice ale Europei noi, a determinat pe d-l G. I. Brătianu să depășească în lucrarea sa proporțiunile unei dări de seamă și să insiste asupra apropierii ce trebuie făcută între unele dintre opiniunile d-lui Ferdinand Lot și recente lucrări ale unor istoriografi și filologi din Europa centrală și orientală de care d-l Lot nu a putut avea cunoștință înaintea tipăririi volumului său.

Lucrarea d-lui G. I. Brătianu completează deci unele capitole ale volumului amintit căutând să sublinieze unele dintre concluziile la care ajunge autorul francez, deși tendințele și metodele celor două lucrări sunt — după cum ne-o spune însuși d-l G. I. Brătianu (p. 8) — diferite.

În capitolul I al lucrării sale, d-l G. I. Brătianu relevă că autorul francez, deși pare înclinat să adopte teoria imigrațiunii elementelor românești în cuprinsul Daciei, după evacuarea acesteia de către Aurelian, își însușește totuși în liniile ei esențiale — dar cu o diferență de trei sau patru secole — teoria susținută de răposatul Alexandru Philippide în lucrarea sa asupra « *Originii Românilor* ».

Examinând indicațiunile de ordin lingvistic și relațiunile bisericilor române cu metropolia din Ohrida, autorul francez crede că ipoteza formării poporului român în Sudul Dunării are mai mulți sorți de a putea fi adoptată; dar că repopularea Daciei cu aceste elemente nu s'a putut face prin traversarea Bulgariei dunărene, ci pe un drum mai la Vest de Porțile de fier, prin ocuparea prealabilă a Banatului și a Transilvaniei înainte de secolul al X-lea, de unde apoi, mai târziu, s'ar fi coborât în Valachia și Moldova.

D-l G. I. Brătianu anticipează asupra concluziilor cărții sale arătându-ne chiar din acest capitol că adoptarea părerii autorului francez ar însemna să se atribue Românilor, — enigmă și miracol al Evului mediu, — o predispoziție spre călătorie care i-ar face să dețină, între alte popoare cu asemenea predispoziții, recordul instabilității teritoriale (p. 13).

În capitolul II, autorul trece în revistă punctele de vedere exprimate în legătură cu teoria imigraţiunii în unele lucrări recente. Punctul de vedere al istoriografiei maghiare este cuprins în studiul încă nepublicat complet al d-lui L. Tamás, « Romani, Romaniani și Români în istoria Daciei Traiane » (*Romains, Romans et Roumains dans l'histoire de la Dacie Trajane*, *Archivum Europae Centro-orientalis* I, 1935), -- punct de vedere care se opune oricărei idei de continuitate daco-romană sau română în Nordul Dunării și în Carpați.

Punctul de vedere rus este expus de către d-l Iacob Bomberg, emigrant basarabean locuind aproape de New-York, care în revista « Byzantion » publică o parte a studiului său « Toponymical and historical Miscellanies on medieval Dobrudja, Bessarabia and Moldo-Wallachia » susținând că « principatul lui Dragoș era slav și chiar rus și de loc român » și că « este imposibil de dovedit că Ștefan cel Mare vorbea românește. Dar este afară de îndoială că el vorbea rusește ». Concluzia autorului rus-american este că Basarabia ar fi leagănul slavismului, adică al vechilor ocupanți ai provinciilor dunărene.

Punctul de vedere bulgar este exprimat de către d-l P. Mutafciiev care, în studiul său « Bulgares et Roumains dans l'histoire des pays danubiens », Sofia 1932, susține că regiunile limitrofe Dunării ar fi fost ocupate inițial de către slavo-bulgari, în vecinătatea cărora au apărut mai târziu Românii care au învățat dela slavi numele fluviului.

Aceste puncte de vedere sunt combătute de autor într'o amplă expunere critică asupra originii poporului Român, expunere care face obiectul capitolului III. D-l G. I. Brătianu insistă în deosebi asupra felului cum s'a putut face evacuarea Daciei, ajungând la concluzia că dela evacuarea Daciei o serie intermi-dabilă de migrațiuni au traversat Dunărea în ambele sensuri și că astfel nu a existat niciodată o separațiune totală, o « cezură definitivă » între cele două țăr-muri ale fluviului.

« Poporul român — spune d-l Brătianu — nu s'a format numai în Dacia, prin simplul fapt al amestecului colonilor abandonăți de Aurelian cu Slavii, ci este clar că aceștia au trebuit să primească contribuțiunea elementelor romanizate din Peninsula balcanică, aci putându-se desvolta ele într'un mediu mai fa-vorabil pentru conservarea latinității » (p. 60).

Capitolul IV este rezervat unității lingvistice, în baza căreia se pot stabili originile poporului român. Concluzia la care ajunge autorul este că formațiunea limbii române a avut loc în toată regiunea, care se întinde dela vechea Dacie Traiană dincolo de Dunăre la provinciile trace și ilirice din peninsula balcanică (p. 72); « fără îndoială — spune autorul — au fost două perioade distincte în evoluțiunea acestei limbi: una, cea dintâi, care se termină cu invaziunea Slavilor în Balcani, în care centrul de gravitate al romanității orientale în formație se găsește evident la Sud de Dunăre, acolo unde imperiul a putut să conserve cetăți, târguri, episcopii; cealaltă, a doua, care ne arată o limbă nouă, pătrunsă de ele-mente slave, în dialectele sale nordice, și o primă separațiune de vorbirile romane din această parte a Europei, gonite în același timp spre Sud, Vest și Nord de către presiunea triburilor slave, care avansau către Marea Adriatică și Egee ».

Folosind studiul d-lui prof. Sextil Pușcariu «Studii de lingvistică română» (Cluj-București, 1937), d-l G. Brătianu declară că «atunci când se studiază diferențele dialectale ale limbii române primitive, se constată că adevărata limită între particularitățile din Nord și cele din Sud, frontiera care pare a înlătura posibilitatea unei pătrunderi reciproce și a determina separația domeniilor lingvistice este mai degrabă Mureșul decât Dunărea» (p. 73).

În capitolul V, autorul cercetează etnografia și geografia referitoare la problema examinată în capitolul precedent examinând situația Vlahilor în izvoarele istorice, precum și sensul geografic al denumirilor etnice cu privire specială asupra denumirii de Ungur, atribuită în documentele italiene dela sfârșitul Evului Mediu unor persoane cu nume românesc, ca Marioara, Stancu, Dumitru, Radu sau Stoica.

Autorul insistă asupra sensului social al cuvântului «rumân» și al celui de «vlah». Folosind lucrarea d-lui A. Decei «Asupra unui pasagiu din geograful persan Gardizi» (Volumul omagial Lapedatu, București 1936), d-l G. I. Brătianu adoptă concluziunile acestui cercetător român, care aruncă o lumină nouă de proveniență musulmană, asupra existenței poporului român în Dacia la mijlocul secolului al X-lea. Datele obținute din izvoarele persane de către d-l Decei sunt coroborate de către d-l G. I. Brătianu cu părerile d-lui V. Minorsky, savantul orientalist care a analizat textele persane, precum și cu opiniile lui Barthold care identificase în *Duba* persană *Duna* slavă, pentru a ajunge la concluziunea că popoarele puțin cunoscute, care se aflau în teritoriile muntoase de lângă Dunăre, creștine și pașnice, nu puteau fi altele decât Vlahii și Moldavii pomeniți un secol mai târziu și de scriitorul bizantin Choniates (p. 98).

Ultimul capitol al lucrării este destinat unor documentate observațiuni asupra istoriei Românilor cu începere din secolul XIII-lea. În legătură cu arhiepiscopatul de Ohrida și cu relațiunile, pe care poporul român le-a avut cu biserica bulgară, d-l G. I. Brătianu relevă unele erori aflate în studiul d-lui Ferdinand Lot precum și în cel al d-lui Seton Watson (*A history of the Roumanians*), utilizând în favoarea criticilor sale lucrările prof. Lascaris, P. P. Panaitescu, N. Iorga precum și unele din propriile sale cercetări (*Vicina et Cetatea Albă și Les fouilles de Curtea de Argesh*).

Perioada puțin lămurită a formării primelor state danubiene și carpatice, în secolul XIII-lea și al XIV-lea, precum și politica de echilibru a Principatelor Române sunt examinate de autor în lumina ultimelor cercetări istorice pentru ca apoi să ajungă la stabilirea științifică a originilor și a felului de formațiune a unității naționale române.

Lucrarea se încheie cu un capitol de concluziuni în care autorul subliniază necesitatea de a se utiliza în studiile istorice toate izvoarele de documentație pentru ca astfel să se poată ajunge la rezultate obiective, singurele prețioase, cu atât mai mult cu cât în ultimii ani spiritul de imparțialitate a lipsit din publicațiile unor istorici cari, nefiind români, au crezut totuși să repună în discuție o «chestiune română» pe care știința o rezolvase de mai înainte.

D-l G. I. Brătianu încheie arătând «dacă este o cheie pentru descifrarea enigmelor și o explicație pentru miracole, aceasta nu ar putea fi găsită — cel puțin în domeniul studiilor istorice — în deslănțuirea patimilor și dușmăniilor naționale».

H. GEORGESCU

CIORĂNESCU-GÖLLNER-TURDEANU, *Trois mémoires sur Michel le Brave*. București, 1938, 75 p.

Sub acest titlu colectiv sunt publicate următoarele contribuțiuni de interes pentru o cunoaștere mai amănunțită a personalității lui Mihai Viteazul:

1. Al. Ciorănescu, *Michel le Brave et la politique espagnole*.

Cercetările din arhivele din Simancas au dat autorului prilejul să cunoască (după niște copii ale unor documente) relațiile lui Mihai Viteazul cu Spania.

Relațiile acestea nu datează decât din perioada a doua a domniei lui Mihai, adică din epoca cuceririi Transilvaniei, când Spania se interesa de evenimentele din Orient. Idealul spaniol «catholicon» rămăsese călăuzitor și după Filip II († 1598). În afară de ura veche împotriva Maurilor musulmani, intervenea și un interes politic. Imperiul Otoman prin prezența sa în Mediterană însemna un pericol pentru regatul catolic spaniol.

Scriitorul Scipio Ammirato (adresează încă din 1594—95) 3 discursuri lui Filip II și lui Clement VIII. El spunea «e mai greu să combatem pentru apărarea Italiei în însăși Italia decât în Ungaria sau în Transilvania». Rudolf pentru a obține ajutor dela Spanioli uzează de influența sa personală pe lângă Filip, care îi acordă în 1595 o subvenție de 300.000 ducăți anual și ordonă lui Charles de Mansfelt, fiul guvernorului Ducatului Luxemburg, să plece în Ungaria cu 2.000 călăreți și 4.000 pedestri plătiți de Spanioli.

În acest timp Sigismund Báthory a făcut totul ca să fie susținut de Împărat și de Papă, unde trimite la 1594 pe duhovnicul său, spaniolul Alfons Carrillo.

În 1596 Carrillo ducându-se la Madrid obține 80.000 de «écus» (țechin) plățibili la Veneția. Tot pentru a sprijini acțiunea lui Rudolf și Báthory, flota spaniolă din Italia a primit ordin să se prepare de o expediție spre coastele Greciei.

În cei 2 ani (1597—98) diplomația spaniolă ocupată cu prepararea păcii dela Vervenis, n'a mai acordat Ligii decât ajutoare insuficiente. Prin venirea lui Filip III la tron s'a continuat opera catolică a tatălui său. Filip III se simțea cu atât mai dator să ajute pe Rudolf cu cât se căsătorise cu Margareta, fiica guvernorului din Tirol și verișoară cu Maria Cristina (soția lui Sig. Báthory).

Sigismund cedase locul lui Andrei Báthory cu care Filip nu se simțea înrudit, cum fusese cu soția lui Sig. Báthory. De aceea n'a mai dat Transilvaniei ajutor, lui Rudolf însă i-a dat. Se menționează în 1601, la asediul Canissei, Gaodenzio Madrucci, comandând 6.000 de pedestri în soldă spaniolă. Printre ofițerii spanioli găsiți în slujba lui Rudolf era și Basta. De asemeni, Erich Lassota de Steblau, polonez de origină, fost 4 ani în serviciul lui Filip II, și mai târziu însă-

cinat de Împărat să facă plata trupelor puse la dispoziția lui Mihai, a fost în raport direct cu acesta din urmă.

Instalat în Transilvania, Mihai se consideră urmașul lui S. Báthory și vrea ca Împăratul să-i recunoască aceleași drepturi. Prin raportul trimis la Praga prin armeanul Petru Gregorovici, Mihai cerea o arhiducesă de nevastă pentru fiul său Petrașcu, 4.000 soldați și recunoașterea titlului de Principe al Imperiului și stăpânitor în Transilvania. Liga să continue a-i servi subsidiile acordate lui S. Bathory. Vrea de asemeni să fie recomandat Papei și Regelui Spaniei pentru subsidii. Într-o scrisoare a lui Gregorovici (publicată de d. N. Iorga în « *Documente noi* » p. 457) se spune că Împăratul a recomandat pe Mihai ca pe un *al doilea Alexandru*. Mihai, în afară de ajutorul Împăratului, n'a primit nimic. Papa n'avea încredere în el fiindcă era ortodox.

Mihai Viteazul care dădea o siguranță Ligii, cucerind Transilvania după teama ce-o avusese văzând pe A. Báthory înclinat spre o înțelegere cu Turcii, era privit bine de diplomația spaniolă. Don Guillén de San Clemente, reprezentant la Praga, se arăta plin de bucurie (deși la auzul intrării lui Mihai în Transilvania nu înțelegea rostul acțiunii lui. Autorul spune, că probabil n'a fost informat de miniștri imperiali).

Rudolf era în mare dilemă, trebuind în același timp să menajeze interesele Imperiului în Transilvania, ale lui Mihai și ale nobilimii, care nu acceptase decât de silă dominația lui Mihai. San Clemente în corespondența sa către Rege arată incertitudinea, în care se găsea Cabinetul din Viena asupra reușitei tratativelor. Împăratul se temea de Mihai, pe care îl bănuia că ar duce tratative cu Turcii în vederea unei păci. San Clemente nu știa ce să creadă. În acest timp (2.II.1600) Mihai scrisese Papei cerând subvenția, care s'a acordat și lui S. Báthory și trimisese lui San Clemente o scrisoare adresată lui Filip III, spunând că vrea să continue lupta contra Turcilor și cerând să nu fie lipsit de ajutor. Scrisese și lui San Clemente personal rugându-l să intervină pe lângă Regele său. San Clemente a arătat aceste 2 scrisori miniștrilor imperiali, cari l-au sfătuit să răspundă că subsidiile acordate lui S. Báthory nu erau subvenții particulare, ci intrau în suma globală acordată Împăratului.

Scrisoarea lui Mihai pleacă din Praga în 9.VI.1600, împreună cu explicațiile lui San Clemente. În 19 Iulie e studiată de Consiliul de stat din Madrid. Consiliul e de acord să îndemne pe Rege să răspundă după cum li-se adusese la cunoștință că a răspuns San Clemente. Deci subsidiile se vor acorda Împăratului și se speră că Mihai va primi *dela acesta* partea sa. Consiliul propune totuși să i se trimită o sabie de onoare valorând 6.000 ducăți. San Clemente e în admirația lui Mihai, când acesta intră în Moldova.

Evenimentele nefavorabile lui Mihai, ce au urmat, au făcut ca scrisoarea sa către Regele Spaniei să rămână fără răspuns, deși la 13 Oct. 1600 se preparase un răspuns, dar între timp sosind raportul lui San Clemente despre conflictul Basta-Mihai, răspunsul n'a mai fost trimis.

Venit la Praga, Mihai s'a dus imediat la San Clemente spunându-i că speră în ajutorul puterilor creștine. I s'a răspuns că Filip III îl va ajuta în măsură,

în care va fi ajutat și de Împărat. Acesta avea nevoie de Mihai pentru a reintra în posesia Transilvaniei. Încurajat Mihai trimite o nouă scrisoare lui San Clemente pentru Filip. Exprimă regretele sale de a nu putea dispune de bani pentru proiectele sale, care ar urma să-l ducă la Constantinopol și chiar la Ierusalim. Mihai s'a grăbit să scrie și lui San Clemente personal să-i anunțe victoria dela Goroslău. Pe când se pregătea San Clemente să-i răspundă (tot după instrucțiunile miniștrilor imperiali), veni vestea morții lui Mihai.

La Madrid, consiliul se pregătea să răspundă când vestea morții ajunsese și acolo, făcând răspunsul de prisos. Dar spune autorul: « Acest lucru (răspunsul) n'ar fi adus nimic important, pentrucă se mulțumea să-l plătească cu cuvinte frumoase și cu încurajeri platonice, când el avea trebuință neapărată de soldați și de bani ».

Dependența financiară de Împărat l-a împiedecat să facă cu succes o altă politică decât cea imperială. Stăpânitor independent al Transilvaniei nu putea fi decât prin arme și bani, ceea ce însă îi lipsea. Marile sale proiecte au fost reduse la măsura posibilităților lui atât de restrânse.

2. Ch. Göllner, *Quelques plaquettes française contemporaines sur Michel le Brave*.

Se înțeleg sub denumirea de plachete, publicații de câteva pagini, răspunzând nevoii de informație a epocii și înlocuind întru câțva jurnalele de azi.

Aceste plachete sunt de interes pentru luptele creștinilor cu Turcii, datorită puterii amenințătoare a Imperiului Otoman. Plachetele se vindeau pe la târguri de țară și în fața bisericilor. Cele mai multe dintre ele veneau dela Veneția și dela Viena; sub titluri pompoase anunțau de multe ori evenimente puțin importante. Prin aceste compilații figura lui Mihai Viteazul devine cunoscută și familiară publicului francez.

Înainte de a se arăta importanța plachetelor ca sursă istorică, se arată fiiliația lor.

Aceste scrisori-jurnal sunt primele forme de plachete din secolul XVI. Sursa manuscrisă a acestor plachete nu se cunoștea totdeauna. De asemeni se întâmpla ca traducerea să fie mai citită decât originalul (Placheta cehă O Bitwe Sigismunda Batory s Michalem wéwodam Walosským a Yirfm Bastam, a fost reluată în textul a 5 publicații similare nemțești).

Librarul parisian Denis Duval avea la Frankfurt pe Main, un prieten ce-i trimitea informații asupra războiului cu Turcii. Imprimă « Discours de la mort de Michel Vojvode de Valaquie » tradus din italienește și « Sommaire description de la guerre de Hongrie et de Transylvanie (1598) tradusă din nemțește.

O altă plachetă, bine cunoscută istoricilor se găsește publicată de N. Hodoș în « Vitejiile lui Mihai-Vodă ».

Plachetele franțuzești nu vorbesc de Călugăreni nimic, în schimb dau mare atenție expediției lui S. Bathory, care a știut să exploateze succesul trimițând scrisori, din care lipsea numele lui Mihai. În 1595 « Advis de la seconde victoire obtenue par le Prince de Transylvanie contre Synam Bassa », se compară Báthory cu Alexandru cel Mare.

Schimbările întâmplare la Constantinopol la sfârșitul anului 1595 au fost prielnice pentru o destindere între S. Báthory, Mihai și Sultan.

Publicațiile devin mult mai numeroase începând cu intrarea lui Mihai în Transilvania; în « Nouvelles du Duché de Transylvanie réduit en l'obeissance de sa Majesté Imperial le 24 Novembre 1599 », autorul imaginează, după modelul istoricilor latini, un discurs, adresat cardinalului Andrei Báthory, în loc să dea o simplă povestire a tratativelor între Mihai și Malaspina. Bătălia dela Șelimbăr spunea autorul că a fost câștigată « grație intervenției personale a lui Mihai comandând detașamentele cazace ».

« La défaite d'une armée de quarante mille hommes » publicată la Lyon (1601) este una din cele mai interesante despre bătălia dela Goroslău. (d. N. Iorga a publicat un manuscris francez « Discours sur la bataille de Sigismund Báthory avec Michel Wojda et George Basta, donné le 3-e d'aoust de l'année présente 1601 sur la frontière de Hongrie et Transylvanie — manuscrisul conservat în arhivele din Berna). Acest manuscris a servit autorului broșurii fiind completat și cu altă sursă. Datele, numărul luptelor, expunerea faptelor sunt identice în cele 2 versiuni. Diferența constă numai în redactare.

Manuscrisul fiind o scrisoare-jurnal, era adresat unui cerc restrâns, iar broșura — marelui public. Moartea lui Mihai a fost anunțată în « Discours de la mort de Michel Vojvode de la Valaquie, après la victoire obtenu par lui et Georges Basta, contre Sigismund Battori: traduit de l'italien imprimé à Prague en Septembre 1601.

Versiunea deriva din raportul lui Basta, prezentând pe Mihai ca pe un trădător. Exemplarul italian al broșurii a fost trimis din Frankfurt de amicul lui Denis Duval la Paris.

3. E. Turdeanu, *Quelques Ragusains auprès de Michel le Brave.*

Autorul vrea să arate aportul unora dintre diplomații și luptătorii ragusani în campaniile voevodului Mihai Viteazul.

Unul din cei mai însemnați prin acțiunea sa diplomatică a fost Giovanni de' Marini Poli.

Venit probabil în suita lui Petru Cercel, ajunse sub Mihnea în divanul țării (fiind rudă cu Mihnea prin alianță) și achiziționează o mare autoritate și avere. Trecând în Moldova sub Petru Schiopul izbuti să capete concesiunea vâmlor. Când Petru Schiopul fu silit să caute azil în Tirol, Giovanni de' Marini i-a făcut un lung proces, nereușind să-l câștige deși intervenise la Regele Poloniei și la Împărat.

Apoi Giovanni de' Marini, cunoscând bine limba slavă și italiana și pe deasupra cunoscând temeinic limba română și starea din Principate, intră în serviciul Împăratului ca agent diplomatic pentru afacerile orientale. În această calitate primește misiunea să ducă scrisori de acreditare pe lângă Aron, voevodul Moldovei, Ștefan Bogdan principele presupus al Munteniei și Sigismund Báthory. Abilul raguzan a consolidat pentru interesele Împăratului rezultatele, pe care Komulovic (preot la Roma, originar din Split și el care cunoștea țările balcanice călătorind aci pe la 1583) trimisul Papei pe lângă S. Bathory, ea obținut în fa-

vorul aderării la Ligă, a cărei inimă era Papa, și cap Impăratul. (acesta mai puțin zelos).

Giovanni de' Marini a căutat să determine mai întâi pe Aron, asigurându-l că va fi apărat de invazia Tătarilor cu ajutor ardelenesc și căzăcesc (dacă 8.000 cazaci vor primi 3.000 ducăți aur pe lună și hrană). Tătarii au năvălit și pustiit Moldova, Giovanni de' Marini duce tratative pline de succes cu Radu Buzescu, ambasadurul lui Mihai la S. Báthory, în timp ce stolnicul Stroe Buzescu se găsea în Moldova, unde se depunea jurământul de alianță a Munteniei cu Aron. Această întreită înțelegere dădea Ligii o bază de siguranță. Mihai s'a decis totuși să forțeze evenimintele și prin masacrul creștinilor din 13 Nov. 1594, a reușit să rupă pentru câțiva ani dependența de Imperiul Otoman. Ecoul vitejiei dela 13 Noemvrie a ajuns repede la Ragusa unde Antun Sasin, poet al luptelor contra Turcilor, l-a adoptat pentru un poem al său. Sub titlul «Rozboj od Turoka (Războiul contra Turcilor)» cuprinde un ciclu de 9 poeme asupra luptelor din anii 1592—1595. Autorul a vroit să facă, după exemplul lui Tasso, o mare frescă epică a noii cruciade contra păgânilor. Prezentarea este în general stângace. Fragmentul care interesează istoria lui Mihai, este publicat în câteva versuri în limba ragusană (p. 72) și tradus în nota Nr. 2 în limba franceză în text neversificat.

Traducerea românească ar fi următoarea:

«*In sfârșit după aceste lucruri, ascultă acum ce se întâmplă: aceluia ce domnește peste Țara Românească tace în bucăți 2.000 de Turci, până la unul; el prinde pe Pașa viu și de asemeni îl omoară, pentru că îi tăie capul în clipa aceea. Și (muza) zice: iată că voivodul s'a aliat acum și s'a alăturat principelui (banom) Transilvaniei, căruia îi închină credința sa și jurământul său, de a lupta împreună împotriva puterii crudului Sultan, și de a aduce în ajutorul Impăratului tot ce el are la îndemână». D-l Turdeanu crede că aceste amănunte le-a deținut Antum Sasin dela numeroșii săi compatrioți, cari se găseau atunci în Muntenia și cari s'au reîntors puțin timp după aceea în Ragusa, deoarece Sasin moare la 1595 sau 1596.*

În acea epocă un număr mare de războinici balcanici în căutarea libertății sau averii («haiducii»), trec Dunărea intrând sub steagurile lui Mihai.

Ei sunt de multe ori foarte buni și credincioși colaboratori ca Baba Novac (sârb) și Deli Marco-Ragusan. Nu se cunosc începuturile militare ale lui Deli Marco, pe care înșiși Turcii îl numiau «cel groaznic și neînfricat». O mărturie dela sfârșitul anului 1600 afirmă că vorbea curent turcește și că ar fi fost de 3 ori sclav la Turci. Mihai îl plătea cu 300 ducăți pe lună. Giovanni de' Marini spune că Deli Marco cu 160 persoane «della sua gente» apăra orașul Craiova contra unui atac turc de 300 persoane și 1.000 Sârbi antrenați de Pașa din Vidin. (d. N. Iorga crede că acest Deli Marco negustor, ar fi altul decât Deli Marco căpitanul și că oamenii cari au apărat ar fi fost «locuitori din oraș». Istoria lui Mihai Viteazul, I, p. 165—166).

Giovanni de' Marini se găsea la acea dată în Alba-Iulia, de unde trimitea pentru consilierul intim al Impăratului, pentru Bartolomeu Pezzen, știrile noi venite din Orient făcându-i în același timp o privire de ansamblu asupra situației.

La 10 Aprilie (1595) scrie un lung raport, cerând schimbarea lui Aron, bănuît de trădare, cu Ștefan Răsvan.

Când pentru un moment visul lui Sigismund de a anexa Principatele părea că s'ar fi realizat, Giovanni de' Marini fu expedit la Praga, spunându-i-se că nu e nevoie să trateze cu voievozii vasali, cari de aici înainte vor trebui să primească ordine direct dela Principele Transilvaniei.

Marini care-și dădea seama de abisul dintre cele două neamuri (Români și Unguri), face cunoscut Impăratului că « li populi di Valachia et di Moldavia restanto molto disgustati del principe, il quale gli ha sottoposti, al suo dominio con più strette conditioni di quelle che erano stato loro promesse ».

Alți doi Ragusani, Francesco Lorga (Silvio Piccolomini îl întâlnește în tabăra lui Sigismund la Târgoviște) și agentul imperial Paolo Giorgio, iau parte la evenimentele întâmplate după Călugăreni.

Paolo Giorgio a fost negustor și a cutreerat în lung și în lat timp de 15 an Peninsula Balcanică. În 1595 s'a crezut în stare să promită lui S. Báthory adeviziunea Bulgarilor pentru noul imperiu creștin, pe care principele ardelean ar fi vrut să-l clădească.

În acest timp documentele, deși bine informate, nu vorbesc nimic de Deli Marco. E posibil ca după lupta dela Craiova să fi trecut în Ungaria. În 1596 îl regăsim la luptele dela Lipova. Se crede că era căpitanul unui grup de haiduci dalmatini. De altfel și o relație trimisă Dogelui din Praga în 13.II.1596 îl prezintă ca atare.

În mai toate rapoartele contemporane este arătat ca luptând în serviciul lui Mihai la Plevna și resistând soldaților turci din Nicopole. Dar un memoriu al lui Mihai, pe care-l dicta pentru marele duce de Toscana, atribue vitejia lui Baba-Novac.

Din imposibilitatea de a suporta apăsătoarea suzeranitate a lui Báthory, s'a născut ideea politică, pe care Mihai a încercat-o fără rezultat la începutul domniei sale; e înțelegerea directă cu Impăratul.

Bulgarii, prin scrisorile Mitropolitului lor Dionisie Ralli către Impărat, cereau o rapidă intervenție în Balcani. Paolo Giorgio la cererea lui Giovanni de' Marini a trimis un raport (1597) despre preparativele bulgare. Delegația română și bulgară trimisă la Praga a căpătat cadouri foarte mari. Bulgarilor li se spunea că o ofensivă contra Turcilor va începe fără întârziere, condusă de Mihai și de S. Báthory. Lui Mihai i se promiteau subsidii pentru o armată de 4.000 mercenari.

În timp ce Mitropolitul bulgar adresează lui Paolo Giorgio reproșuri pentru lipsa de energie a creștinilor, B. Sáthory își însușia banii destinați reorganizării armatei române. Giovanni de' Marini e împiedicat de Sigismund să continue drumul dela Alba-Iulia spre Mihai, către care avca o misiune dela Impărat.

Mihai nu s'a lăsat impresionat, mai cu seamă că Sigismund, devenind singularic, manifestă dorința de a părăsi tronul, și a trimis pe un alt ragusan, Luciano Pernica, la curtea imperială. Luciano Pernica fusese pe la 1592 concesionarul vâmlor în Moldova dar probabil, după cum era obiceiul, retrăgându-i-se concesiunea, a venit în Muntenia.

Misiunea lui se rezuma la exprimarea proiectului lui Mihai de a trece în Bulgaria. Chestiunea era în funcție de subsidii. Tratatulele le duceau din partea Împăratului, Giovanni de' Marini și din partea lui Mihai un ragusan numit când Marco Ivan Dobrovniky, când Marco Giovani Raguseo.

Paolo Giorgio la rândul său scria Papei că situația Bulgarilor este de nesuportat. Abdicarea lui S. Báthory a schimbat mersul tratatelor.

Împăratul vroia să asigure Transilvania pe seama lui Maximilian și gândurile pentru cruciadă nu-l mai preocupau în această situație decât slab de tot. Turcii de altfel erau prea slabi ca să-și apere drepturile asupra acestui Principat. Când pare să se consolideze situația imperialilor, se ivește din nou S. Báthory la Cluj, unde e proclamat iarăși Principe al Transilvaniei de către nobilii cari i-au rămas credincioși. Giovanni de' Marini în scrisoarea sa din 27.VIII nu spune nimic de opiniile sale. Dorez și propunea arhiducelui Maximilian să pornească în acord cu Voevodul Munteniei o campanie contra lui Sigismund. Dacă un nou atac turc n'ar fi silit pe creștini să infrunte o primejdie comună, lucrurile s'ar fi întâmplat altfel.

Printr'o delegație la Praga, formată din ungurul Balogh Grigore și ragusanul Marko Ivan Dobrowniky, Mihai informează pe Împărat de intențiile sale față de S. Báthory și « rămâne dușman al tuturor dușmanilor Majestății sale ». Cere soldați și bani. Andrei Báthory, care veni în locul vărului său, se spune că ar fi fost prevenit de planul lui Mihai de a cuprinde Transilvania și apoi Moldova, tot printr'un ragusan, Gieronimo Zlataric.

Rapiditatea, cu care Mihai și-a început înfăptuirea planului, a uimit.

La 5 Noemvrie Giovanni de' Marini rezuma pentru Rudolf cucerirea lui Mihai dela Șelimbăr și fidelitatea lui Mihai pentru Majestatea Sa. Paolo Giorgio informa pe de altă parte că Mihai vrea să rețină pentru el cuceririle și n'ar fi făcute în numele Împăratului. Semnalează că o garnizoană română s'a așezat în garnizoana Deva (condusă de alt ragusan Luciano Pernica). Un alt aport ragusan la istoria diplomatică a acestor evenimente e adus de Aloisio Radibrati prin bogatul său expozeu adresat arhiducelui Mathias. Radibrati se găsea în Transilvania, unde era trimis al Împăratului. În timpul cuceririi întâlni pe Mihai și Giovanni de' Marini la Alba-Iulia. El găsi pe Mihai indispus de știrea sosirii lui Basta. Asupra fidelității lui Mihai către Împărat și Radibrati se cam îndoia. Nu era fără semnificație faptul că Mihai lăsa pe fiul său Nicolae în scaunul Munteniei și că încerca din nou să cultive relațiile cu Turcii. Gieronimo Zlataric, ragusanul care a trădat secretul campaniei, Cardinalului, a fost aruncat la închisoare de Mihai.

Radibrati uită bănuelile avute cu privire la Mihai și devine un devotat al lui. Numai Paolo Giorgio este mereu bănuitor.

În perioada în care dorița lui Mihai de a consolida o situație câștigată, temerile și rezervele imperialilor și rezistența și intriga Ungurilor se încrucișau, domnește o mare confuzie.

Se pot nota câteva puncte de legătură, ale Ragusanilor cu faptele ce s'au întâmplat.

Avem scrisoarea lui Giovanni di Marco, alt raguzan adresată consilierului imperial Bortolomeu Pezzen împărtășind impaciența, cu care Mihai așteaptă comisarii imperiali, pentru a depune în mâinile lor destinul Transilvaniei.

Giovanni de' Marini la 3.VI.1600 chiamă pe colaboratorul său Radibrati la Praga, încredințându-i corespondența cardinalului Báthory și noutăți asupra politicii lui Mihai. Spunea că Mihai simulând că tratează cu Turcii, nu face decât un joc ca să le câștige încrederea.

Întrevederea lui Mihai cu Carlo Magno, delegat să lămurească situația lui Mihai față de împărat, a fost transmisă printr'un raport semnat de Carlo Magno și Giovanni de' Marini, care se crede că a servit drept interpret. Raportul spunea că Mihai înțelege să păstreze Transilvania ca vasal al Împăratului, pentru care e gata să se ducă să-i întâlnească pe Turci la Adrianopole decât să-i lase să vină ei la Viena.

În această întrevedere nimic precis n'a fost fixat și Mihai aștepta sosirea lui Bartolomeu Pezzen. Basta în acest timp cerea Împăratului expulzarea « Valahului » și Paolo Giorgio aducea lui Mihai cele mai grave acuzații. Spunea că soldații nemulțumiți vreau să-l părăsească. Un document spune că chiar Paolo Giorgio i-ar fi îndemnat să facă aceasta.

Nici Giovanni Marini nu mai susținea, ca înainte, pe Mihai. Întâmplându-se să moară accidental într'un oraș din Nordul Ungariei (IV.600) se svonise că în cursul unei mese l-ar fi otrăvit Banul Mihalcea.

Situația era deci foarte dificilă pentru Mihai, când s'a decis să intre în Moldova. Împăratul care dorea să menajeze interesele poloneze în Moldova, e și mai potrivnic lui Mihai decât oricând. Paolo Giorgio, neobosit, continua să-l acuze de trădare față de Împărat. Spera mereu ca Baba Novac și Deli Marco vor să-l părăsească. S'a înșelat, deoarece amândoi i-au fost fideli până la moarte.

Împăratul cu toate rezervele ce le avea relativ la fidelitatea lui Mihai, i-a trimis ajutoare bănești, puține e drept, și multe promisiuni prin Aloisio Radibrati. Ungurii strângându-se în jurul lui S. Báthory, Basta trece în tabăra inamică lui Mihai. Pericolul polonez, care amenința să rupă Transilvania de sub influența habsburgică, și înfrângerea dela Mirăslău, făcură pe Mihai să cedeze lui Basta. Înfrânt și în Moldova, hărțuit din toate părțile, se retrage în Oltenia unde pierde într'o luptă pe Deli Marco, luat prizonier de către Turci, dus la Constantinopol și omorât.

Mihai încearcă ultima șansă. Pleacă la Împăratul.

Revolta ungară din Februarie 1601, alungarea lui Basta, revenirea lui S. Báthory arată Împăratului, că se împlineau toate consecințele, pe care Mihai le prevăzuse. Împăratul îl primește acum pe Mihai cu onoruri dându-i din nou armată și bani pentru reocuparea Transilvaniei. Mihai capătă un castel în Kynsburg în Silezia, unde găsim în cele câteva luni din 1601 locuind și ocupându-se de administrație pe Mitropolitul grec din Bulgaria și Dionisios Ralli și Luciano Pernica.

În Mai 1601, când Mihai se reîntoarce în Transilvania, unde împreună cu Basta trebuia să restabilească liniștea, găsim pe Aloisio Radibrati care în cali-

tatea sa de informator trimitea Împăratului rapoarte. Prin raportul din 11 Iunie 1601 expune lui Pezzen, situația favorabilă de a relua Transilvania dela S. Báthory și insistă pentru trimiterea de subsidii lui Mihai.

Asasinarea lui Mihai în împrejurările cunoscute tăe drumul spre țara sa și spre cea a realizărilor visate de acest mare erou.

Autorul acestor pagini, d-l Turdeanu, care și-a propus să arate rolul atâtor Ragusani în viața și politica lui Mihai, a reușit să lămurească această chestiune în mod satisfăcător. Ne-a arătat un Paolo Giorgio, un Giovanni Marini, un Aloisio Radibrati, pătrunzând în diplomația imperială și reușind să obțină misiuni de mare importanță. Giovanni de' Marini poate chiar să semneze în numele Împăratului un tratat de alianță cu Aron, voevodul Moldovei. Din partea românească sarcina să expună la Praga dorințele lui Mihai, a fost dată lui Marko Ivan Dobrowniky sau lui Luciano Pernica. Un Deli Marco aduce acestei galerii chipul unui neînfricat luptător prin opoziție cu alți ragusani, ca Gieronimo Zlataric, care visând să devină regele Boemiei pe prețul unei trădări, a fost spânzurat.

Apare în sfârșit Antum Sasin, care dă ecoul contemporan al rebeliunii din 1597, într'un poem lăudând pe Mihai.

Tot în acest volum se găsesc 2 planșe, reproduceri ale unor tablouri de Frans Franken II, «Solomon arătând comorile Reginei din Saba» și «Craesus arătând comorile lui Solon» ieșită tot din atelierul lui Franken, deși la Muzeul Calvet din Avignon unde se găsește, îi e atribuită lui Frans Floris. Este evident însă că e ieșită din atelierul lui Franken compoziția tabloului și prezentarea personagiilor identică cu tablourile cunoscute din Viena și Roma. (Sunt numeroase variante ale acestui tablou alegoric. În Franța sunt multe și azi nepublicate).

În aceste două variante reproduse în broșură figura lui Mihai Viteazul se găsește printre personagiile dela Curtea lui Rudolf II. În cea dintâi reproducere (p. 16) figura lui Mihai este gravă, exprimând voință și deciziune. Această atitudine a personagiului lipsește din varianta Galeriilor Corsini.

Tabloul lui Frans Franken II conservat la Luvru și reprezentând pe Solomon cu bogățiile reginei din Saba, diferă total de tipul înfățișată în tablourile din Viena, Roma și Avignon. Numai 3 figuri din vechea formă au fost reluate: a Împăratului, a fiicei sale (reprezentând pe Regina din Saba) și a lui Mihai Viteazul. Mihai este detașat de grup și are un loc de prim plan în stânga tabloului. El pare un observator și un supraveghetor.

H. G.

E. BEAU DE LOMÉNIE: *Naissance de la Nation roumaine*. De Byzance à Etienne le Grand de Moldavie. București, M. O. Impr. Naț. 1937, în -5°, 23c p.

Pentru a explica manifestările influenței latine în Dacia, după evacuarea ei de către Aurelian, d-l Beau de Loménie găsește util să ne cheme atenția

spre capitala orientală a Imperiului roman, Bizanțul. Autorul vrea să ne arate că, datorită acestei citadele a romanității, Principatele Române s'au putut naște și desvolta, cu toată turburarea pricinuită de numeroasele invaziuni ale barbarilor.

Analizând viața politică, socială și religioasă din Constantinopol din secolul al IV-lea și până în al IX-lea, putem să ne dăm seama din expunerea d-lui de Loménie de covârșitoarea influență religioasă, pe care Biserica creștină din Bizanț a exercitat-o asupra provinciilor danubiene și asupra barbarilor, cari invadau succesiv aceste părți. « Dacă ea (cetatea Bizanțului) avea numeroși călugări, în același timpștia să scoată și bogății din solul ei, din provinciile ei în Asia, în special, avea armate țărănești. Ea a dat naștere unei elite de generali și câteodată de suverani, cari știau să părăsească pomposul decor al Capitalei, pentru a purta lupte pe toate frontierele, și ale căror nume mult timp ilustre, marchează etapele istoriei sale: Belizarie sau Narses, Heraclius, împărați ca Leon, Constantin V și apoi dinastia Phocas care 3 generații de-a-rândul în rang mai întâiu și în tron apoi s'au impus ca șefi admirabili ».

Autorul găsește că numai datorită acestor influențe, a putut lua naștere pe la anul 679 o încercare bulgară de viață de stat independent, pe care o precizează ca fiind « regatul bulgar care ne domina așa de mult câmpia dela Dunărea de Jos ». Autorul spune de asemeni că regiunea Carpaților abandonată de către Aurelian, a revenit totuși « mai mult sau mai puțin direct sub dominația politică a Imperiului bizantin în timpul lui Justinian, care a dat anexat-o un moment imperiului roman. Mai târziu în timpul așa zisului « Imperiu » bulgar, clerul ortodox a impus din nou influența civilizației bizantine.

Autorul rezervă o importantă parte a cărții sale studiului desmembrării Imperiului bizantin. Toate evenimentele istorice cu începere din secolul XI, apoi cele dintâiu cruciade, urmând cucerirea Constantinopolului de către Venețieni, dispariția peste 60 de ani a Imperiului latin de răsărit, nașterea Imperiului româno-bulgar al cărui țar pretindea coroana bizantină și « primele înjghebări de principate în unele văi ale Carpaților și câmpiile Dunării de Jos » sunt serios analizate.

Această lungă analiză a desmembrării Imperiului bizantin, autorul o justifică prin necesitatea de a putea găsi în efectul acestei desmembrări, originea formării noilor state dunărene. Aceste noi state, în lipsa apărării ce le era oarecum garantată de organizația vechiului Imperiu, simțiau nevoia de a se organiza singure pentru a putea duce o viață sigură, dacă nu independentă.

Către secolul al XIII-lea, coastele Mării Negre încep să capete viață, datorită debușeurilor comerciale înființate de Venețieni și Genovezi. Acești cărauși maritimi aduceau o binefăcătoare influență a civilizației lor și a celei bizantine.

Bizanțul, ca putere politică, nu-și stabilise autoritatea sa într'un chip prea durabil pe partea occidentală a Mării Negre. Clerul bizantin însă a avut o forță de penetrațiune foarte însemnată. Cultul ortodox și de asemeni limba slavonă — aceasta din urmă impusă, e drept, de relațiunile cu Imperiul româno-bulgar,

au adus elemente foarte puternice în civilizația populațiilor risipite pe litoralul apusean al Mării Negre.

D-l Beau de Loménie analizează apoi formațiunea Principatului Moldovei. [Pentru lămurirea acestui eveniment autorul întrebuințează date din lucrările d-lor Iorga, G. I. Brătianu și C. C. Giurescu]. Menționează amenințarea polono-ungară manifestată prin tratatul dela 1412 între cele 2 țări de mai sus, țări catolice, hotărâte să împartă între ele teritoriul care le-ar fi dat acces la Marea Neagră.

La mijlocul secolului XV, după căderea Constantinopolului sub Turci, apare în istoria Moldovei figura lui Ștefan cel Mare. Autorul îl arată dominând toată jumătatea a doua a secolului al XV-lea și care spune el « rămâne una dintre cele mai strălucitoare glorii ale trecutului românesc ».

În special, d-l de Loménie găsește că personalitatea Voevodului prezintă un interes deosebit prin faptul că în mijlocul prăbușirii Imperiului roman de răsărit, în mijlocul amenințărilor vecinilor, Ștefan prin neconținute lupte contra Turcilor a reușit să așeze pentru prima dată pe scena europeană poporul român. Autorul insistă destul de mult asupra circumstanțelor de ordin european, în care s'a desfășurat cariera politică a lui Ștefan cel Mare. Relațiile voevodului cu Europa occidentală în secolul al XV-lea, raporturile cu Ungaria, Polonia, legăturile și animozitățile cu voievozii munteni, prietenia cu Republica Venețiană le găsim prezentate printr-o amplă, dar prea puțin adâncită întrebuințare a izvoarelor.

De altfel d-l N. Iorga în prefața scrisă de d-sa acestei cărți, e surprins de faptul că autorul, făcând incursiuni și în epoca mai veche a istoriei noastre, adoptă teorii contrare permanenței Românilor și ezită să le combată, « când noi credem, spune d-l Iorga, că am dovedit, mai recent, în prima parte a unei istorii « Histoire des Roumains et de la Romanité Orientale », inanitatea lor absolută ».

Un număr de 10 planșe, în afară de text, vin să ajute cititorului spre a înțelege cât mai potrivit o atmosferă, în care s'au desfășurat evenimentele descrise.

H. G.

TH. CAPIDAN: *Les Macédo-Roumains. Esquisse historique et descriptive des populations roumains de la Peninsule Balcanique*. București, 1937. (Académie Roumaine, Connaissance de la Terre et de la Pensée roumaine, V).

Intr'un studiu mai restrâns (77 pagini) publicat de către Academia Română în vederea Expoziției universale din Paris, d-l Prof. Capidan, apreciat ca unul din cei mai temeinici cunoscători ai chestiunilor macedo-române, dă o succintă privire asupra numelui și extensiunii Macedo-Românilor din Peninsula Balcanică, asupra istoriei și limbii lor, asupra vieții lor sociale, asupra civilizației și stării lor economice.

La sfârșitul broșurii sunt anexate și 2 schițe de hărți geografice și mai multe planșe foarte reușite dând imagini clare despre viața pastorală, despre portul, locuința, stâna, turmele și așezările lor sătești.

H. G.

N. IORGA: *Histoire des Roumains et de la Romanité Orientale*. București, 1937, 5 vol. (Publiée sous les auspices de S. M. Le Roi Charles II par L'Académie Roumaine).

În seria volumelor publicate, sub auspiciile M. S. Regelui Carol II, de către Academia Română locul de frunte îl ocupă, fără îndoială, cele 5 volume traduse în franțuzește de către d. N. Iorga și tipărite toate la București, în cursul aceluiași an și într-o considerabilă extensiune de 2116 pagini.

Structura lucrării e aceeași ca și în ediția românească, din care au apărut până acum 9 volume, fiind în curs de apariție și ultimul cu care se va încheia apoi această mare sinteză a Istoriei Românilor.

Dela întâia încercare de largă sinteză științifică, realizată de A. D. Xenopol în cele 6 volume, la care a ținut să adauge mai târziu și cele 2 volume tratând Domnia lui Cuza, până în timpul de față, istoriografia română a făcut însemnate progrese în toate domeniile, prin numeroși cercetători. În fruntea tuturor stă d. prof. N. Iorga, care după terminarea studiilor la Universitatea din Iași, a continuat să se perfecționeze la școala istorică franceză și germană. D-sa a îmbogățit literatura istorică printr-o impresionantă mulțime de variate contribuții, privitoare la toate domeniile vieții românești din trecut, precum și prin zeci de volume de acte și fragmente, publicate în cunoscuta serie de « Studii și Documente cu privire la Istoria Românilor ». După ce publicase, și acum 35 de ani, o sinteză germană în două volume cu titlul « Geschichte des rumänischen Volkes im Rahmen seiner Staatsbildungen », evident că d-sa era cel mai indicat să pună la dispoziția publicului românesc și francez această nouă sinteză de istorie română, menită să-i încoroneze activitatea atât de fecundă, prin care a reușit să-și creeze o faimă răspândită în cele mai largi cercuri cu interes și cu înțelegere pentru progresele literaturii istorice.

Nota de originalitate în concepție se remarcă și în această sinteză, ca de altfel în cele mai numeroase dintre scrierile d-sale. Volumele apărute până acum în traducere franceză tratează următoarele chestiuni: vol. I, partea I, *Străbunii înainte de Romani* (Les Ancêtres avant les Roumains); vol. I, partea II, *Sigiliul Romei* (Le Sceau de Rome); vol. II, *Oamenii Pământului până la anul o mie* (Les Maîtres de la terre jusqu'à l'an mille); vol. III, *Intemeietorii Statului* (Les Fondateurs d'Etat) și vol. IV, *Cavalerii* (Les Chevaliers).

Prin această împărțire de ordin general a înțeles autorul să înviorizeze obișnuitele norme de împărțire de până acum, croite de istoriografii secolului XIX dela M. Kogălniceanu până la D. Onciul, care în repetate rânduri și-a comunicat opiniile privitoare la împărțirea istoriei naționale în epoci sau în « fazele dezvoltării », cum a preferat să le numească mai târziu. Împărțirea dată prin noua sinteză a d-lui Iorga este mai puțin rigidă, mai elastică și mai firească, neforțând

începutul și sfârșitul unei epoci în chip *cronologic*, ci dându-l, am putea spune, după un criteriu biologic: anume după calitatea esențială a factorilor determinanți în viața și dezvoltarea poporului român dintr'un anume timp. Deoarece despre volumele apărute în ediția românească se face în acest *Anuar* o dare de seamă amplă, încheiem cu dorința de a vedea cât mai curând toate volumele publicate și în traducere franceză.

H. G.

La Transylvanie, Ouvrage publié par l'Institut d'histoire nationale de Cluj. București, M. O. Impr. Nationale, 1938, în -8°, 856 p.

În colecția « *Connaissance de la terre et de la pensée roumaines* » tipărită sub auspiciile Academiei Române — în care au apărut numeroase volume de cuprins geografic, istoric, artistic, arheologic și cultural — economic în vederea expoziției internaționale dela Paris — s'a publicat și impunătorul volum *La Transylvanie*, elaborat sub directa îndrumare și supraveghere a Institutului de Istorie Națională din Cluj. Volumul cuprinde 14 contribuțiuni privitoare la structura geografică a Transilvaniei și la influența ei asupra vieții populare (L. Someșan), la rolul Transilvaniei în evoluția limbii române (S. Pușcariu), la dezvoltarea ei în antichitate (C. Daicoviciu), la realitățile istorice din voevodatul Transilvaniei în sec. XII-lea—XVI-lea. (I. Lupaș), la viața elementului românesc transilvan în cursul sec. XVI-lea—XVIII-lea (St. Meteș), la starea Românilor din Transilvania în preajma mișcării de resurecțiune națională (S. Dragomir), la luptele Românilor pentru emancipare națională (I. Moga), la desagregarea Monarhiei austro-ungare și liberarea Transilvaniei (I. Lupaș), la dezvoltarea artei române în Transilvania (C. Petranu), la dezvoltarea muzicii române în Transilvania (T. Brediceanu), la istoria literaturii române-transilvane până la sfârșitul sec. XVIII-lea (N. Drăganu), la literatura română transilvană în sec. XIX-lea (D. Popovici), la înfățișarea satului român din Transilvania și Banat (R. Vuia), și la aspectele demografice ale Transilvaniei (S. Manuilă). Valoarea întregii lucrări ca a oricărei opere izvorâte dintr'un efort colectiv se prezintă, în chip firesc, cu notele distinctivă, pe care a izbutit fiecare colaborator să le imprime contribuției sale. În general se simte însă la fiecare autor grija și silința de a-și sprijini fiecare afirmațiune pe argumente convingătoare și rezistente în fața oricărei critici obiective. De observat, că se dă atențiune și elementelor minoritare, săsești și secuești, în tabloul istoric privitor la realitățile etnice medievale din Voievodatul Transilvaniei.

În seria numeroaselor volume, publicate până în timpul de față sub îngrijirea Institutului de Istorie Națională din Cluj, acesta poate fi considerat ca unul dintre cele mai variate ca formă și mai bogate ca cuprins.

H. G.

BASILE I. LUNGU, *Les Grandes Puissances et les Principautés Roumaines de 1821 à 1826*, Paris, 1935 în -8°, 192 p.

În lucrarea sa încearcă autorul să arate atitudinea Marilor Puteri față de revolta izbucnită în Principatele Române la 1821. Această revoluție a înăsprit

situația politică europeană, deoarece complicațiile sale grave atingeau o chestiune de mare importanță: Chestiunea Orientală.

De aceea, când chestiunea Principatelor era discutată între Rusia și Turcia, celelalte Mari Puteri au intervenit în funcție de interesele lor proprii și nu de ale Principatelor.

În momentul izbucnirii revoltei lui Tudor și Ypsilanti, Țarul Alexandru I se găsea la Laybach, unde împreună cu Metternich încerca să împiedice propagarea spiritului liberal și democratic din Neapole și a celui revoluționar din Spania.

Revoluția din Principate îndreaptă brusc atenția celor 2 arbitri politici ai Europei asupra complicațiilor, ce ar putea primejdui pacea.

Metternich desaproabă revolta. Se temea ca acest spirit să nu se propage mai departe periclitând ideea absolutismului. Țarul, sub influența lui Metternich, încetează să mai dea sprijin revoluționarilor, deși opinia publică rusească era de altă părere.

La 12 Mai când se termină Congresul de la Laybach, o circulară a Marilor Puteri reunite spune că în interesul păcii trebuie să se păstreze în Imperiul Otoman Statu quo-ul. Trebuia deci evitat un conflict între Ruși și Turci, căci ar fi putut duce la un războiu. Atitudinea lui Metternich în această epocă de frământări diplomatice (1821—1826) a fost constantă stăruind a determina Poarta să cedeze pretențiilor rusești pentru a se evita un conflict armat.

Rusia a avut la început o politică echivocă: una a consulilor cari erau instigatorii mișcării revoluționare și alta a Țarului, influențat de Marile Puteri. Această politică a făcut să fie Rusia suspectă în ochii Porții, care pentru o mai bună siguranță a ocupat Principatele Române. Ideia ocupării Țărilor Române a fost la început și a Țarului. În 12 Martie Strogonov (ambasador rus la Constantinopol) semnează o înțelegere cu Poarta pentru ocuparea armată a Principatelor revoluționare. Rușii refuză însă a satisface dorința Porții de a extrăda pe capii rebeliunii refugiați în Rusia. Aceasta sub pretextul sentimentului de umanitate.

Dar Rușii speriați la gândul că trupele trimise de Poartă pentru înăbușirea revoltei ar putea să însemne un pericol pentru influența politică, pe care ei erau nevoiți s'o conserve în Principate în vederea expansiunii în Balcani, roagă Divanul de la Constantinopol să nu mai intervină cu armata. Rugămintea nefiind satisfăcută, relațiunile ruso-turce devin din ce în ce mai încordate. Dorința cea mai vie a Rușilor și a Țarului este acum să declare războiul Turciei. Pretextul se putea găsi în necesitatea apărării creștinilor din Imperiul Otoman, contra cărora în urma încercărilor de revolte se ducea o mare prigoană.

Relațiunile turco-rusești sunt foarte importante pentru politica Europei și când acestea au devenit așa de critice, încât Strogonov împreună cu tot personalul ambasadei a părăsit Constantinopolul la 10 August 1821, emoția a fost destul de mare. Războiul era să izbucnească și numai faptul că Rusia nu cunoștea precis atitudinea Europei față de ea în acest caz, a împiedecat-o să înceapă ostilitățile. După acest eveniment al ruperii relațiilor turco-rusești, politica lui Met-

ternich nu a fost îndreptată spre alt țel decât spre a evita un conflict armat între cele 2 Puteri. Omul ales de Metternich pentru a influența Poarta la repetate cedări față de amenințările rusești a fost Strangford, ambasadorul Angliei la Constantinopol. Politica engleză externă, purtată în acel timp de Castlereagh, era dusă în aceleași principii antidemocratice și legitimiste ca și cea austriacă. Anglia și Austria au fost alături spre a împiedeca Rusia în expansiunea ei balcanică. Metternich a reușit să smulgă Rusiei un aliat: pe Prusii îngrijorați de prietenia franco-rusă, și de pretențiile Francezilor la Rin.

Reluarea relațiilor turco-rusești era anevoie de realizat. Rusia pretindea evacuarea completă a Principatelor, dacă ar fi fost posibil, și numirea domnilor din familii fanariote și nu dintre boierii români. Turcia cerând la rândul ei și neobținând extradarea rebelilor și retragerea trupelor rusești, masate la granița Moldovei, nu satisface nici ea dorințele Rusiei. La insistentele presiuni ale Austriei și Angliei, Turcia evacuează complet Principatele Române și adresează la 23 Februarie 1823 o notă oficială lui Nesselrode (prin intermediul lui Strangford) arătând că și-a ținut toate angajamentele și stăruind ca Rusia, la rândul ei, să și le îndeplinească și ea. Rusia găsea mereu pretexte pentru a târăgăna un aranjament prietenesc cu Turcii. Mai cu seamă că se vedea susținută de Anglia, care după moartea lui Castlereagh și revenirea lui Canning la Ministerul de externe se îndepărtează de Metternich. Anglia își urmărea însă un scop bine definit. Vroia o protecție a Grecilor. Protectoratul englez în Grecia ar fi putut strica echilibrul european, de care Metternich avea atâta grijă. S'a lăsat să se înțeleagă că în urma unui protectorat prea pronunțat al Englezilor în Grecia, Rusia va ocupa Principatele. Prin moartea țarului Alexandru și venirea lui Nicolae situația se agravează. Nicolae începe preparative militare pentru ocuparea Țărilor Române. La 17 Martie 1826 Rușii trimit Turcilor un ultimatum. Puterile sfătuiesc Poarta să nu înceapă un războiu cu Rușii, cari se găseau bine pregătiți din punct de vedere militar. Englezii profită de acest lucru acordând libertate absolută Rusiei în raporturile ei cu Turcia, în schimbul unor avantajii în Grecia. Poarta speriată de amenințările Rusiei și de presiunile Marilor Puteri încheie Convenția dela Cetatea Albă prin care Rușilor li s'au garantat cunoscutele mari avantaje.

Metternich, care nu credea în durabilitatea acestei stări de lucruri, scrie la 18 Octomvrie 1826 baronului d'Ottensfels, ambasador al Austriei la Constantinopol: «Primul capitol al dramei, pe care o vedem reprezentându-se de 5 ani, a ajuns la sfârșit. Suntem la începutul celei de a 2-a perioade. Canning care până în prezent a făcut toate manevrele, vrea să devie stăpânul acestei perioade».

Acesta este în rezumat cuprinsul cărții care, dacă nu contribuie cu știri prea abundente la progresul cunoștințelor istorice, are totuși meritul de a spori amănuntele de ordin diplomatic cu privire la tratativele purtate cu asiduitate de către reprezentanții Marilor Puteri spre a împiedeca sau măcar temporiza izbucnirea unui nou războiu între Rusia și Turcia.

H. G.

M. EMERIT, *Les paysans roumains, depuis le traité d'Adrianopole, jusqu'à libération des terres (1829—1864)*. Studiu de istorie socială. Paris, Edit. Sirey, 1937 în -8°, 570 p.

Se poate spune că Istoria României Moderne începe cu tratatul dela Adrianopol și că în tot acest curs de evoluție istorică modernă română, chestiunea agrară, pe lângă chestiunile politice și sociale, a fost pe primul plan.

D-l Emerit prezintă sub titlul de mai sus un amplu studiu de istorie socială în legătură cu istoria emancipării clasei țărănești. În ajutorul expunerii sale autorul nu se mulțumește să analizeze textele pe care se reazemă, ci dă extrase copioase din legi, ordonanțe domnești, numeroase discursuri politice și note biografice privitoare la oamenii cari au contribuit la rezolvarea chestiunii agrare în secolul trecut. Aceste texte, inutile cititorului român ca fiind ele de repetate ori date publicității, ar putea să servească cititorului străin, căruia se adresează în primul rând autorul.

Studiul d-sale începe prin a arăta deosebirea fundamentală de felul cum s'a reglementat raportul agrar în cele 2 Principate față de regimul feudal occidental. Evoluția socială a satelor din Sud-Estul Europei a fost diferită de cea din Apus, societatea rurală dezvoltându-se și ea în chip diferit.

Autorul explică acest fenomen prin câteva împrejurări. Cea dintâi ar fi de ordin *geografic*; șesurile românești au fost mai proprii creșterii vitelor. Agricultură ar fi putut să fie mai dezvoltată, e drept, dar se cerea mai multă trudă și mai multe debușeuri, decât cele oferite de Marea Neagră prin prezența Turcilor la Constantinopol.

A doua împrejurare ar fi de ordin *demografic*; prin așezarea lor Principatele au fost un continuu coridor al năvălitorilor. Acest lucru forma o condiție grea pentru statornicirea unui regim continuativ în dezvoltarea proprietății și a unor raporturi precise între cultivatori și proprietari, sau a vreunui regim cu sistem feudal. Cea de a treia cauză, cea *politică*, este cea mai importantă după părerea autorului. Războaiele, cerințele nemăsurate ale cuceritorilor și ale Puterilor protectoare au contribuit la centralizarea Statului, puterile politice fiind concentrate în mâna principelui înconjurat de grupul marilor boeri. Societatea rurală rămânea în mâna marilor proprietari, cari aveau cuvânt hotărîtor pentru raporturile dintre țăran și pământ.

Prin părăsirea pășunatului în folosul agriculturii (dezvoltată în urma unei posibilități de export mai mari) se ivește necesitatea unui mai mare număr de brațe de muncă. Proprietarii agricoli sporesc numărul zilelor de lucru obligatorii, clăcile (corvezile) devenind astfel din ce în ce mai anevoie de suportat.

S'a încercat o remediere a acestor stări de lucru sub Fanarioți, apoi prin Regulamentul Organic și prin legile sociale ale principilor din epoca protectoratului. Remedierea nu putea fi însemnată atîta timp cît dreptul de proprietate al țăranului era contestat. Cei ce contestau acest drept, «privilegiații» erau adeseori menajați în virtutea influenței lor politice, tocmai de către adepții unei reforme avînd ca principiu dreptul absolut de proprietate al țăranului. A rămas

celălalt mijloc: lovitura de stat. Prin lovitura de stat a lui Cuza s'a putut obține înproprietărirea țărănească înlesnind determinarea proprietății agricole a țăranului, dar nu și o înlesnire a vieții lui prin proprietatea agricolă.

O înproprietărire țărănească a fost și în programul revoluționarilor din 1848. Se cunosc cauzele cari au făcut să apună așa de repede acea mișcare și cu ea să se zădărnicească programele de reformă.

Programul de reformă agrară din acea epocă, chiar dacă împrejurările politice i-ar fi permis să se realizeze, se lovea de multe alte piedici. Raporturile agrare, astfel cum se găseau la începutul secolului al XIX-lea, erau o combinație între vechiul obicei al pământului și o serie de ordonanțe și decrete domnești fixând datoriile țăranilor, pe cari în texte îi numeau clăcași. După regimul Regulamentului organic, care a precizat raporturile de sarcini între proprietari și cultivatori fără să rezolve controversa relativă la proprietatea absolută a solului, cele două Principate s'au găsit în fața mișcării din 48 cu un guvern, cu mari proprietari și țărani, cari nu aveau concepții precise asupra organizării noului regim social. Toți luau în considerare numai desideratele, nu și posibilitățile de aplicare sau consecințele acestora.

Țăranii mai cu seamă, cari nu aveau un plan bine stabilit și cari nu aveau nicio metodă în discuțiile lor, au fost aduși fără să știe să accepte principiul pe care ar fi trebuit să-l combată cu energie: că dijma și claca ar fi chiria pământului, că e necesar pentru a deveni proprietar să răscumpere, nu sarcinile, ci pământul însuși.

Cum revoluția din 1848 a fost ratată, rămâne și clarificarea chestiunii agrare în sarcina domniei lui Cuza.

Până la această dată chestiunea agrară, sbuciumul de totdeauna al celor 2 Principate, a preocupat pe cei 2 Principi: B. Stirbey și Grigore Ghica dând dispozițiile din 1851, cari au avut ca bază principiile Regulamentului Organic. În Muntenia B. Stirbey a numit la 15 Oct. 1849 o comisiune prezidată de Dr. Arsachi spre a studia viitoarea reformă. În Moldova comisiunea lucrează dela începutul lui 1850 până în Aprilie 1851. Dacă vrem să înțelegem concesiile boerilor români din 1851, spune autorul, trebuie să ținem seama de presiunea rusă și de curentul de emancipare din Transilvania. Boerii încep să-și dea seama că viitoarele lor câștiguri erau condiționate de prosperitatea generală a țării mai mult decât de opresiunea muncitorului. Gândul de a spori suprafața de pășunat, a fost determinat și de ideea că țăranii, nedispunând de loc suficient pentru pășunat, vor intra cu vitele în pădurile boerești distrugându-le.

Legile din 1851, în proiectele, anteproiectele, memoriile și redactările lor au insistat (în special cea din Moldova) asupra faptului că țăranul este numai «locatar» al pământului și că marile moșii sunt fondate pe moșiile cumpărate pe preț și de bună voe dela moșneni. Numai lipsa de bani dintr-o parte și a brațelor de lucru din cealaltă parte, ar fi dat naștere primelor instituții de clăcași.

Legea moldoveană spunea: «proprietarul e obligat să dea pământ pentru susțință țăranilor stabiliți pe proprietatea sa», în schimb aceștia sunt obligați să lucreze pentru proprietar zilele de clacă fixate. Prin această lege în Moldova

s'a desființat dijma. Tot acolo se spun următoarele: « Contractele cari ar încărcă țăranul mai mult decât spune legea, se socotesc nule. Deplasarea depe o moșie pe alta deasemeni se ușurează puțin. Țăranul poate pleca, dar cu condiția să anunțe proprietarul cu 6 luni înainte de 23 Aprilie. Proprietarul era anunțat prin intermediul subprefectului, către care țăranul înainta o cerere. Deasemeni țăranul era obligat să-și achite toate datoriile față de proprietar și de comună și să lase casa și plantația, înainte de a pleca, proprietarului.

Deplasarea în Muntenia era legată de condiții mai severe. Nu se putea părăsi o moșie, chiar cu învoirea proprietarului, decât la sfârșitul fiecărei perioade quinquennale fixate de serviciul de recrutare. Administrația trebuia prevenită cu un an înainte. Cel ce se așeza în altă parte, trebuia să facă acest lucru înainte de trecerea comisiei de recensământ.

Cu toate reformele moderate, legile din 1851 au provocat nemulțumiri în rândurile proprietarilor. Deaceia temându-se de desordini, Știrbey ar fi dorit să nu aplice regulamentul decât în 1852. G. Ghica era partizanul unei aplicări imediate și scrie în acest sens în 25.I.1851 lui B. Știrbey. În Moldova se aplică în primăvara anului 1851 și în Muntenia în Iulie a aceluiaș an.

În ce privește obligațiile țăranilor față de stat (clăcile pentru drumuri) B. Știrbey a suprimat cele 6 zile de clacă (corvezi) înlocuindu-le cu o sumă de bani: 9 lei (6 țăranul și 3 proprietarul). În Moldova G. Ghica a redus durata corvezilor pentru drumuri. Tot el a redus taxa de export dela 12% la 5%. În Muntenia s'a menținut impozitul direct, fără să i-se adauge vreo augmentare, ca să nu greveze pe țăran prea mult.

Sub acești doi domnitori s'au desrobit ȝiganii. În Muntenia dela 1851 se interzicea proprietarilor să vândă robii ȝigani altcuiva decât Statului, care îi elibera la rândul său imediat. La 1856 a oprit oricui de a mai avea robi ȝigani.

În Moldova au fost eliberați de odată, Statul obligându-se să plătească o despăgubire foștilor proprietari sub formă de rentă anuală. Această rentă s'a plătit însă foarte neregulat. Consecințele războiului Crimeii fac ca cele două Principate să treacă de sub protectoratul apăsător al Rusiei sub cel colectiv al celor 7 mari Puteri. Chestiunea agrară intră într'o fază nouă, prin suprimarea Regulamentului Organic și a legiurilor concepute după exemplul lui.

După războiul Crimeii, Congresul dela Paris a fost precedat de conferințe ținute la Constantinopol între diplomații diferitelor țări. Austria prin Prokesch-Osten era favorabilă exproprierii ce ar fi putut nemulțumi pe boeri, deoarece ura pe aceștia pentru sentimentele lor unioniste. Anglia prin Stratford susținea boerimea cu scopul de a o scoate de sub influența rusă, iar Franța își ia rolul de a concilia țăranimea cu boerii în dificila chestiune a împroprietăririi pentru a nu slăbi spiritul public ce trebuia menținut pentru realizarea Unirii.

Expozeul lui Thouvenel simplificat de Stratford, a fost adoptat de conferința dela Constantinopol și inserat în art. XVII al protocolului din 11 Februarie 1856. Spunea: « Raporturile dintre proprietari și țărani vor fi aranjate într'o formă echitabilă și, pe cât posibil, prin bună învoială. Clăcile (corvezile) și servituțiile personale existente încă, sub orice denumire ar fi, vor fi declarate răs-

cumpărabile, printr'o lege specială care trebuie să fie adusă și executată cel mai târziu într'un an, în așa fel, încât să-le facă să înceteze în întregime la o epocă apropiată.

În « Observations sur le protocole des conférences de Constantinople » un memoriu al lui Gr. Ghica, găsim următoarele întâmpinări. « Este oare avantajos pentru țăran să schimbe starea de uzufructuar și fermier cu cea de proprietar? ». Se arată apoi pericolul fărâmișării proprietății prin acest sistem, și ruinarea agriculturii. Altă consecință ar putea fi o refacere a marii proprietăți prin recumpărarea loturilor dela țăranii în mizerie.

Divanul moldovean primește petițiile clasei țărănești, ale clasei marilor boeri, și ale clasei micilor boeri spre studiere.

Petiția deputației țărănești din 26 Oct. (7 Noemvrie) 1857 conținea cunoscutele deziderate din ultimii ani, anteriori Unirii: 1. Suveranitatea rezidă în națiune; 2. Egalitate în fața legilor și fiscului; 3. Boerii sunt numai proprietari de moșie, nu și stăpâni absoluți; 4. Nu moșia trebuie răscumpărată (aceea nefiind a boerului) ci corvoada (claca) boerească. Se crede că aceste doleanțe, cari au fost pe larg explicate într'o formă foarte mișcătoare, au fost, dacă nu în toate, în unele pasagii cel puțin, redactate de Vasile Mălinescu cu ajutorul lui Neofit Scriban și al lui Melhisedec Ștefănescu, episcopul de mai târziu al Romanului. O comisiune de 5 membri studiind proiectul țărănesc, răspunde printr'un raport insistând asupra ideii că pământul, pe care țăranii îl capătă în exploatare, cu sarcina pentru ei de a plăti prin muncă permisiunea să-l folosească, este un pământ aparținând fără contestație proprietarilor, achiziționat prin titluri legale, moșteniri, schimburi, cumpărări etc. și toate confirmate de Domni. Sunt gata să contribuie la ameliorarea soartei țărănești, să adopte răscumpărarea clăcii prin bani, ca singura posibilă, cea prin muncă fiind complet desființată, toate aceste reforme actuale sau viitoare având însă ca bază respectul proprietății. Există și un proiect al micilor proprietari (cu mai puțin de 100 fâlcii). Proiectul e mai liberal. Micii proprietari au trăit cot la cot cu țăranii mai cu seamă în regiunile lor de coline și munți.

Țăranii câștigă pentru cauza lor pe democrați și pe micii proprietari.

Se depune un amendament la Divan, prin care se resping aproape complet propunerile marilor boeri, cerându-se drepturi complete asupra proprietății pământului acordat reglementar până la acea dată. Se mai cerea răscumpărarea clăcilor, suprimarea monopolurilor, recunoașterea comunii ca persoană morală și instituirea consiliului municipal ales de către țărani pentru girarea tuturor intereselor locale. Un reprezentant al orașelor, C. Negri, insistă că lumea trebuie să se gândească la un interes general și clasele de sus sunt chemate să dea exemplu.

Neputându-se ajunge la nicio înțelegere s'a decis ca această chestiune să fie supusă viitoarei adunări legislative, Divanurile ad-hoc ne având niciun mandat (ziceau ei acum) pentru acest lucru.

Divanul Munteniei a refuzat în tot acel timp să lucreze ceva în chestiunea agrară.

În textul Convenției dela Paris care reglementase statutul și soarta Principatelor, chestiunea țărănească nu ocupase un loc prea mare, « . . . toate privilegiile,

scutirile sau monopolurile, de cari se bucură încă unele clase, vor fi desființate și se va proceda fără întârziere la revizuirea legii care reglementează raporturile proprietarilor pământului și cultivatorilor, în vederea ameliorării stării țăranilor». În perioada transitorie a caimacâmiei este multă incertitudine în privința contractelor agricole ce trebuiau reînnoite la începutul fiecărei perioade cartografice, adică în anul când urma să se facă recensământul. Nefăcându-se recensământul sub caimacami, deși se împlinea sorocul, țăranii ezitau să se mute și să facă noi contracte de teamă că acestea ar putea fi ulterior anulate.

Consiliul administrativ provizoriu sesizat ia măsuri ca toate contractele în vigoare să fie prelungite și pe durata anului 1859. Iar contractele noi se vor face ca cele din trecut. Orice om prins că ar face din incertitudinea care domnea, propagandă contra ordinii de stat și a marelui proprietăți, urma să fie tradus în fața instanțelor judiciare.

Dubla elecțiune a lui Cuza înseamnă un simbol al noului spirit, în opoziție cu cel al vechilor boeri, dar nu și cu al unora din marii boeri cari prin educația în Occident, prin noi principii de conduită socială se alăturau partidului, numit mai târziu liberal.

După noua Constituție, chestiunea agrară urma să fie hotărâtă de camere, și aprobată în urmă de Principe. Cuza fiind nevoit să menajeze spiritele pentru unire, nu ia atitudine ostilă deocamdată față de propunerile marilor proprietari în chestiunea agrară.

După Unire și după recunoașterea de către Poartă, Principele disolvând Camerele, formează cele două guverne cu Kogălniceanu în Moldova și N. Golescu și apoi C. Epureanu în Muntenia, în timpul cărora au putut fi realizate prin decrete și câteodată prin simple ordonanțe ministeriale, reformele atât de însemnate.

În afară de împrumutarea țărănească propriu zisă trebuia luptat pentru egalitate în fața fiscoi și a sarcinilor militare. În fața serviciilor militare făcute prin tragere la sorți, boerii se eschivau sub diverse motive și țăranii declarau că atâta timp, cât n'au pământ, ei nu au pentru ce lupta.

Se întâmpla deasemeni că măsuri umane luate de Kogălniceanu, ca desființarea pedepsei corporale, nu numai să nu fie respectate de proprietari, dar să fie interpretate în mod barbar (boerii atârând circularile în spatele țăranului, spuneau celui ce era pus să lovească, « atenție la circulară, nu atingeți ordonanțele guvernului » și dispuneau să fie lovit pe picioare și mâini).

Circulara din 15 Mai 1863 prin care se spune că Statul român, după obiceiul Țării, este singurul stăpân al mănăstirilor închinată și al bunurilor lor, n'a speriat prea mult pe boeri cari doriau acest lucru sperând, între alte avantagii, revenirea la familie a daniilor făcute de înaintași. Văzând că numai Statul câștigă, ei devin ofensivi. Statul a avut de susținut și defensivă împotriva agitațiilor politice externe, create prin legea secularizării. Atitudinea cea mai hotărât ostilă în această chestiune a avut-o Rusia, dar fără prea mare rezultat. Statul român rămânea posesor al lucrurilor cu obligațiunea de a despăgubi locurile sfinte cu suma de vreo 30.000.000 lei. Dar consecințele morale ale secularizării au fost defavorabile

prestigiului profesesc, dat fiind că oamenii au avut ocazia să asiste la intrarea jandarmilor în mănăstiri, uneori la maltratarea călugărilor.

Rămânea rezolvarea definitivă a problemei agrare. Prin legea din 1864 se acordă țăranului *proprietatea* pământului, care-i fusese cedat în virtutea regulamentelor anterioare. Corvezile se răscumpără înmulțind de 10 ori valoarea anuală a lucrului răscumpărat. Țăranii și noii căsătoriți ce vor să părăsească satul pot cumpăra 12 pogoane dela Stat cu 5 ducați pogonul, plătit în 15 ani. Guvernul putea și el să vândă loturi de 100—500 pogoane din domeniile Statului, prin adjudecare publică și primind ca plată obligații rurale drept bani lichizi. Noua lege menține vechile dispoziții prin care numai $\frac{2}{3}$ din pământ poate fi alienat proprietarului. Se interzicea apoi, ca în decurs de 30 ani să se vândă sau alieneze parcelele în favoarea altcuiva decât a comunelor sau țăranilor.

Aplicarea legii s'a făcut a deseori cu rea voință. Proprietarii dădeau terenuri proaste, mlăștinoase sau făceau măsurători greșite. Uneori se dădeau țăranilor parcele cari nu erau accesibile decât prin moșia boerului, lucru cu nenumărate inconveniente pentru țărani. Deasemeni se făceau răscumpărări de loturi țărănești prin alți țărani interpuși să-și împrumute numele, refăcându-se astfel o oarecare parte din latifundii expropriate. După o sumară statistică, pe care o dă autorul, reese că țăranul își micșorează sarcinile simțitor, prin noua reformă agrară:

	Sarcini în Moldova (corvezi fără dijmă)		Sarcini în Muntenia (corvezi și dijmă)	
	Înainte de 1864	După	Înainte de 1864	După
1 Țăranii din categorie (4 boi) . . .	233 lei	100 lei	236 lei	130 lei
2 » (2 boi) . . .	174 »	74 »	162 »	62 »
3 » . . .	115 »	44 »	74 »	30 »

Consecințele economice n'au fost prea îmbucurătoare. Producția lăsată și ea la buna dispoziție a noilor împroprietăriți (406.844 familii țărănești au primit 3 milioane pogoane de pământ, deci cam a 8-a parte din suprafața țării) scade. Proprietatea se fărâmițează fiind împărțită între urmașii țăranului, deobicei numeroși. Chiar așa fărâmițând-o, micul lot de câteva pogoane nu ajungea totdeauna pentru a fi dat fiecărui nou căsătorit, așa cum se făcea în timpul marii proprietăți, și reforma agrară a dat în a 2-a generație o clasă necunoscută până atunci în România: proletariatul. Opinia autorului e că România merge spre o economie dirijată, semnele acestei economii văzându-se prin înființarea nenumăratelor cooperative, și restricțiunile recente de a se face loturi de pământ mai mici decât un număr de m² dat.

Consecințele morale ale acestei reforme agrare au fost o conștiință de libertate și de sine a țăranului și o atașare și mai strânsă de pământ.

Autorul povestește cum adeseori intrând prin casele țărănești a văzut în unele locuri și câte o litografie învechită așezată la oglindă sau pe perete între cele 2 ferestri înrămate de ștergare frumos țesute și mirosind a busuioc, pe care țăranul i-o arăta cu mâna: «E Cuza care ne-a dat pământ».

H. G.

VICOMTE DE GUICHEN, *La guerre de Crimée (1854—1856) et l'attitude des Puissances européennes*. Paris, Éditions A. Pedone, 1936, în -8°, 382 p.

Vicomtele Guicheu, în calitatea sa de fost prim secretar de ambasadă, prezintă un studiu al istoriei diplomatice în legătură cu evenimentele din anii 1854—1856. Ceea ce caută să evidențieze, pe lângă faptele de luptă, au fost mai ales negocierile diplomaților. A vrut să refacă «acea atmosferă specială în care se decide totdeauna pacea și războiul. Generozitate, interese, duplicitate și loialitate, aceste sentimente cari se înfruntă înainte de a arunca zarurile de fier în foc sau de a depune armele».

Pentru alcătuirea studiului său, autorul a consultat arhivele din Londra, Paris, Turin și Viena.

Maniera pe care o adoptă de Guicheu nu este aceea de a publica toate documentele sau rapoartele inedite de cari s'a servit, precedându-le de un scurt studiu comentat. Intrebuințează părți din acele documente uneori, dar numai spre a veni în ajutorul textului pe care-l vrea documentat și complex.

Un însemnat număr de pagini este rezervat pentru studierea atmosferei premergătoare războiului din 1854.

Constantinopolul a fost totdeauna marea ambiție rusă.

Ca protectoare a creștinilor de rit ortodox din Imperiul Otoman, Rusia a găsit dese prilejuri să slăbească Semiluna. Un nou pretext se ivi în a 2-a jumătate a sec. al XIX-lea. Conflictul dintre ortodoxie și biserica latină asupra drepturilor bisericii Sf. Mormânt (Mormântul Sf. Fecioare). Ceea ce de fapt dorea St. Petersburgul, era o recunoaștere printr'un act diplomatic a dreptului de a interveni oficial în chestiunea creștinilor de rit ortodox și nu o izbândă morală asupra catolicilor latini din Ierusalim.

La Valette, agent francez la Constantinopol, spunea în 1853: «Răul care roade Turcia, provine din faptul că acest stat închide în granițele sale un element creștin considerabil care n'a putut să se asimileze și care îi este profund ostil». De această ostilitate se folosea mereu Rusia, susținând dese tendințe de revoltă ale creștinilor din Imperiul Otoman. Bosnia și Herțegovina în acele momente ar fi oferit un astfel de prilej. Dar chiar și fără acest pretext intenția agresivă a Rusiei era clară. Se încerca o atingere a existenței Imperiului Otoman. Dovada a făcut-o ocuparea Principatelor. Repetatele ocupări ale Principatelor n'au fost altceva decât tendințe spre Constantinopol. Sultanul alarmat cere ajutorul Angliei și Franței. Austria rămâne să mijlocească între Puteri, iar Prusia s'a menținut neutră, spre a servi astfel cauza Rusiei. Prusia în acest conflict a jucat de multeori un rol de duplicitate, fiindcă în afară de a servi pe Ruși, ea urmărea să lovească în Austria.

Austria era supărată de neutralitatea prusă, care o împiedeca de a fi efectiv angajată în războiul acesta.

După lungi discuțiuni s'a semnat un tratat de garanție între Prusia și Austria. La acest act a fost alăturat un altul adițional stipulând: 1. Austria va adresa Țarului somația de a fixa un termen de evacuare a Principatelor și în special că

2. cele două părți contractante vor lua ofensiva numai dacă Rușii vor trece Balcanii și vor declara alipirea Principatelor.

Mai târziu deputații Munteniei plângându-se la Viena că Rușii au luat arhive și bani retrăgându-se din Oltenia, Prusia nemulțumită de atitudinea Austriei față de această deputație, îi amintește tratatul de mai sus. Dar Austria avea să semneze un tratat cu Poarta, care îi va atrage mai marea antipatie a Prusiei și ruptura cu Rusia. Acest tratat dădea dreptul trupelor austriace să « restabilească de comun acord cu Turcia, pe cât e posibil, starea de lucruri legală așa cum rezultă, din privilegiile asigurate de ea în ceea ce privește administrația Țării ».

Proclamația Baronului de Hess din 18.VIII.1854 către locuitorii Moldovei și Munteniei făcând cunoscut acordul și recenta intrare a trupelor, a surprins prin mențiunea ce o avea în el « de a se adresa orice plângere Contelui Coronini » nesocotind autoritatea Porții. Austria intrând în Principate, ridica prea mult capul; acest lucru nemulțumea pe Francezi și Englezi, cari apărau interesele Sultanului. Țarul prefera această armată austriacă neutră uneia ce-ar fi fost manifest inamică. Austria nemulțumește pe aliați prin înființarea legii marțiale în Principate, lucru ce face pe Lord Clarendon să remarce « dacă soldații austriaci sunt nedisciplinați, trebuie să fie pedepsiți după codul militar austriac, dar acesta nu are nicio justificare să fie aplicat populației din Principate ».

Austria anunță de asemeni că nu are de gând să părăsească Principatele (i se reproșase că din 50.000 soldați au devenit 150.000) decât în urma unei înțelegeri cu Poarta, tot așa după cum, spunea că a și intrat în Principate.

Căderea Sebastopolului trezi o mare speranță în Principate și în Italia. Prestigiul Franței e mare și politica ei, adică mai mult a lui Napoleon III, pruso-filă nu e prea aprobată.

Puterile occidentale au învins « colosul rus » fiindcă era desorganizat administrativ, nu fiindcă n'ar fi existat un elan al armatei în acest războiu, căruia din partea Rușilor i s'a dat un caracter de « războiu sfânt ».

Ceea ce a dominat acest războiu a fost, ca parte politică, rivalitatea pruso-austriacă. De asemeni ura Rusiei pentru Austria a fost unul din rezultatele acestui războiu. În schimb Rusia caută prietenie cu Prusia și imediat, după Războiul Crimeii, cu Franța. Aceasta e una din cele mai solide bariere contra dominației maritime absolute a Angliei.

Raporturile ruso-franceze s'ar fi stabilit fără repetatele greșeli ale lui Napoleon III. Rusia vedea importanța unor astfel de legături, dar dorea să i se menajeze principiile monarhice și antipoloneze.

Lumea a rămas mereu în acea epocă între două pericole cum spunea ministrul Prusiei Manteufel: « La răsărit barbarie și la apus civilizație ».

H. G.

R. V. BOSSY, *L'Autriche et les Principautés-Unies*. București, 1938, în -8°, 412 p. M. O. Impr. Națională.

În această lucrare d-l R. Bossy studiază diferitele atitudini ale guvernului din Viena, față de problemele ce s'au pus sub domnia Principelui Cuza.

Austria avea tot interesul să se opună la năzuințele de unire ale Românilor. Unirea era un pretext, în evoluția acestui nou organism, pentru independență. Viena se simțea cea mai amenințată de această perspectivă. De aceea Austria în tot cursul acestui răstimp dela 1859—1866 a fost o adversară foarte serioasă și mai cu seamă foarte agitată.

Cunoaștem agitația Ballplatzului și a celorlalte cabinete ale celor 7 Mari Puteri, prin rapoartele diplomatice și din scrisorile particulare ale diplomaților. Un material foarte important, inedit, folosit de d-l Bossy ne pune în lumină asupra războiului de culise, dus în jurul evenimentelor ce se petreceau în Principate între anii 1859—1866. Războiul acesta diplomatic, care a împiedecat de multe ori un războiu adevărat (dar câteodată l-a și provocat), e cu atât mai interesant de cunoscut cu cât de multe ori politica unei mari puteri era schimbată brusc, nu față de evenimentul care-i provocase atitudinea, ci față de o nevoie datorită unei conjuncturi generale europene. Pentru lămurirea acestor atitudini d-l Bossy publică, pe lângă textul cărții sale, 249 de anexe-documentare. Aceste anexe scrise în limbile germană, franceză și engleză, sunt în mare parte rapoartele ambasadurilor Austriei în diferite capitale, adresate Ministerului de externe austriac. Cel mai mare număr de rapoarte este acel al lui Prokesch-Osten, ambasadorul Austriei la Constantinopol, și al lui Apponyi, ambasadorul Austriei la Londra, căruia îi revenea de multe ori sarcina de a interveni la St. James, ca la o ultimă instanță care decidea în conflictele Puterilor de pe Continent. Sunt foarte numeroase rapoartele lui Eder, agentul austriac la București, ale lui Gödel-Lannoy, ale lui Rechberg, mereu văzând lucrurile grav; mai sunt rapoartele lui Buol, Russel, Ludolf, Revertera, Drübner, Fuad-Pașa, Drouyn de Louys și câteva scurte, ale lui Negri.

Un prim început al Unirii s'a făcut în Congresul dela Paris. A fost un succes personal al lui Napoleon III prin «porte-parole»-ul său contele Walewsky. Prusia și Sardinia s'au aliat opiniei franceze în ceea ce privește «principiul naționalităților», pentru a-l putea invoca și ele în favoarea lor aplicarea la timp potrivit. Rusia nu se opunea fățiș, deoarece nu vroia să piardă bunăvoința Franței și nici protecția asupra popoarelor creștine în Imperiul Otoman. Rămânea Anglia și Austria, care n'au putut fi convinse. Anglia văzând în crearea statelor creștine o viitoare desagregare a Imperiului Otoman, iar Austria temându-se de spiritul revoluționar pe care ideea existenței unui Stat independent român la granițele ei, pline de alți Români, l-ar fi făcut de neînvins.

Austria începe prin a fi ostilă alegerilor Divanului ad-hoc și alegerii hoșpodarilor.

Când alegerea lui Cuza e fapt împlinit, Austria nu găsește sprijin pentru revolta ei decât la Poartă. — Anglia, spre marea surpriză a Vienii, nu e solidară cu Austria. Bulwer, ambasadorul Angliei la Poartă, spunea lui Prokesch, ambasadorul Austriei: «spre marea mea surpriză mi se scrie dela Iași favorabil despre Cuza (21.I.1859). Situația Porții era destul de penibilă. Aceasta era starea de spirit când cabinetele europene au primit știrea alegerii lui Cuza. Gödel-Lannoy, agentul Austriei în Moldova, spunea, că numai o intervenție armată ar mai putea

schimba ceea ce s'a realizat, dar acest lucru ar fi schimbat mișcarea politică în revoltă.

Franța se opune oricărei intervenții armate în România. Până și Impărăteasa susținea cauza Românilor. Spunea lui Hübner: « D-voastră vedeți că Principatele vor unirea ». . . . Iertați Doamnă, răspunse Hübner, se dorește independența și pentru a ajunge acolo, se votează unirea. Ori, cum Austria vrea menținerea Porții, ea nu vrea independența Principatelor și în consecință se opune Unirii. Agitația și nenumăratele demersuri ale cancelariilor celor 7 Mari Puteri, care se găseau în divergențe, fac pe Români să profite de această situație, în care măsura ce trebuia luată contra lor nu se putea decide, ca să-și consolideze situația internă. Dar care putere armată ar fi putut în acel moment să intervină în Principate fără a atinge pacea Europei? Se poate spune aproape că nehotărîrea Puterilor față de sancțiunile ce ar fi trebuit luate și divergențele continue dintre ele au servit mai mult Românilor decât o protecție. Afară de aceasta, ceea ce a contribuit încă, a fost sistemul de « politica faptului împlinit ». Văzând Marile Puteri că nu pot împiedeca Unirea, au decis a o lăsa pentru câțiva vreme ca o experiență (timpul vieții lui Cuza) și a lua apoi măsuri în consecință. Poarta nu era în fond cea mai îndârjită contra evenimentelor din Principate. Ea doria însă ca Marile Puteri s'o lase să aprobe lucruri, pe care ele nu erau capabile să le împiedece, fiindcă numai astfel își putea păstra prestigiul moral și de autoritate, în calitatea sa de suzerană.

Fuad Pașa răspundea lui Von der Goltz, când acesta îl sfătua să nu se lase influențat de către Austria « că nu era el cel ce era cu Austria, ci mai mult Austria cu el.

Musurus, reprezentantul Porții la conferința dela Paris, este autorizat să recunoască pe Cuza cu 2 condiții:

1. Investirea prin 2 firme (unul pentru Moldova și altul pentru Muntenia).
2. Dreptul la nevoie de a face observații directe Principelui fără să consulte în prealabil Puterile Garante.

Austria sfârșește prin a recunoaște și ea pe Cuza și relațiile dintre Principate și Viena arată o oarecare destindere. Bulwer, reprezentantul Angliei la Constantinopol, care influențează mult pe Sir John Russel, ministrul de Externe al Angliei, îl convinge pe acesta din urmă că situația care se crease în Principate, cu 2 ministere, 2 capitale, 2 adunări, devine imposibilă. Austria protestează iar, și mereu așa cum a făcut fără oboseală, aproape totdeauna când i se păreau în joc interesele ei.

Anglia caută să arate că numai o consolidare a lui Cuza în Principate ar putea împiedeca aducerea unui principe străin în loc, lucru ce speria în mare măsură pe Austria. Tot Anglia mai argumenta, că fidelitatea lui Cuza față de Poartă nu va suferi nicio diminuare în fruntea unor Principate unite efectiv, dar dimpotrivă, atitudinea Principelui în caz contrar s'ar putea îndrepta spre Rusia lucru ce la rândul său pune cabinetul din Viena într-o și mai profundă desperare.

Monstier, ambasadorul Franței la Viena, face demersuri la Ballplatz de a se înceta cu opoziția la o soluție (unirea efectivă) aprobată de Franța și Anglia.

Rechberg, ministrul afacerilor străine austriace, avea o atitudine deseori intransigentă. Prokesch care-și dădea seama mai bine de situație, a îndemnat guvernul său să caute să obțină, în schimbul recunoașterii Unirii, o raliere a Principatelor la politica Ballplatzului. Rusia îndeamnă la rândul ei pe reprezentantul dela Constantinopol să lupte alături de colegul austriac, pentru a se menține ca bază în orice hotărâre luată de Poartă, Convenția dela 1858 pentru principiul separației Principatelor. « Moldova și Valachia vor putea să se sudeze temporar în Moldo-Valachia, dar niciodată să se amalgameze în România ». Aceste sunt cuvintele contelui Ludolf, ambasadorul Austriei la Constantinopol. Austria a căutat să influențeze și Berlinul. I s'a răspuns că Prusia nu este interesată direct în această chestiune.

Toate aceste tergiversări au sfârșit prin a enerva Anglia. Sir John Russell cere lui Rechberg să cedeze ca Poarta să poată da firmanul lui Cuza. Puterea Austriei de a lupta contra intereselor Principatelor a fost de neputință. Găsim pe Rechberg la 30.I.1863 propunând guvernului francez prin Metternich o revenire asupra Unirii, condamnată de către opinia publică din Moldova.

După ce firmanul confirmă numirea lui Cuza în amândouă Principatele și unirea efectuată prin aceasta, titulatura de « România » este aceea care supără din nou pe Austrieci. Ei au încercat aceleași repetate demersuri la Poartă, la Petersburg, la Londra și la Berlin, dar rezultatul a fost menținerea numelui de « România ».

Austriecii au încercat să ignoreze diplomaticăște existența acestui nou Stat român. Steege, comisar al Moldovei la Comisiunea Dunăreană e primit de Buol numai ca prieten, dar scrisoarea prin care Cuza anunța alegerea sa ca Prinț al Moldovei refuză s'o primească. De asemeni în timpul cât Cuza fusese la Constantinopol, ambasadorul Austriei se abține dela recepții în cinstea sa. Toate acestea erau mai mult mici șicane și răzbunări. Când Austria își dă seama că suzeranitatea turcă în Principate e numai o ficțiune, și că această țărișoară e prea bine susținută de Franța, Prusia și Anglia (chiar în interesele acestor Puteri) încearcă să stabilească convenții de extradare, postă, telefon, telegraf și de navigație pe Prut.

Aceasta ar fi adus o oarecare destindere în relații, dacă politica lui Cuza față de Unguri, Sârbi, Poloni nu ar fi îngrijorat-o așa de tare. Se atribuia lui Cuza că ar fi dorit să formeze o confederație a statelor creștine din popoarele creștine supuse Porții și la care ar fi urmat să fie înglobați, de bună voie, și Ungurii. Românii se simțeau legați, e drept, de celelalte popoare creștine din Imperiul Otoman. Dar România n'a fost cuprinsă în marele proiect revoluționar din Sud-Estul Europei și în special nu s'ar fi putut solidariza cu Ungurii atâta timp cât egalitate de drepturi nu exista pentru Românii din Transilvania și Banat.

Austria se temea de asemeni de relațiile lui Cuza cu Italia. Prokesch la 14.XII 1860 relatează lui Rechberg înțelegerea secretă dintre Cuza și un general sard, făcută la Turin prin G. Bălăceanu și confirmată într-o întrevedere a lui Cuza cu Klapka. Scopul ar fi fost o acțiune comună de atacare austriacă prin revoluție în Ungaria și atac în afară de granițe de către Italieni. Bălăceanu se zice că ar fi

cerut în cazul unei reușite, anexarea Bucovinei. Dar, cum Italienii sperau în ajutorul Ungurilor contra Austrieilor, ministrul italian la Constantinopol roagă pe Cavour să determine pe Klapka și Kossuth să « uzeze de mai multă generozitate față de situația eventuală a Românilor » lucru ce ar fi câștigat pe Cuza pentru cauza revoluționară.

De altfel Cuza a arătat bunăvoință lui Kossuth și Klapka în transportul armelor italiene. Acest lucru l-a pus pe Principe față de Poartă și de celelalte Puteri — afară de Franța — într'o situație foarte delicată.

Franța a fost dușmanul Austriei în chestia Principatelor. A fost chiar bănuită de către Austria că dorește desmembrarea Imperiului Otoman. Anglia nu lua măsuri severe contra politicii Franței, lucru ce supăra mult pe Austriei.

Napoleon III spunea că, dacă Franța, Austria și Rusia ar cădea de acord să se rezolve problema descompunerii Imperiului Otoman, Anglia nu s'ar putea opune forței imense a acestei acțiuni.

Tot Napoleon, în dorul său de o reconstrucție politică în Europa, caută o înțelegere cu Austria. Pentru soarta României această înțelegere ar fi putut deveni periculoasă. Împăratul francez, în dorul său de a obține Veneția pentru Italieni, și-a închipuit că Principatele puteau oferi o monedă de schimb. Dorințele lui sunt irealizabile, fiind cam confuze. Doria ca Austria să devină campioana creștinătății în Orient, luând locul Rusiei, și să-și îndrepte privirile spre Principate, unde ar fi îngăduit să se urce în scaun un arhiduce austriac. Dar în același timp manifesta și dorința de a rămâne Principatele un Stat independent. Austria a dat să se înțeleagă că un arhiduce nu va putea fi pe tronul Principatelor române fără ca acestea să fie anexate. Cel mai nemulțumit în această atitudine era chiar Drouyn de Louys, filo-austriac, care se vedea stânjenit de atitudinile neclare ale Împăratului și de deciziunile luate peste ale guvernului.

Napoleon III susținea domnia lui Cuza către sfârșitul ei din ce în ce mai puțin. Această domnie era însă socotită de Austria și Rusia ca mult mai puțin periculoasă decât a unui viitor prinț străin. În măsură ce protecția lui Napoleon III scădea, Cuza era susținut de toate celelalte Puteri.

E drept că măsurile dictatoriale ale Domnitorului au trezit proteste. În special secularizarea a trezit proteste rusești. Dar interesul politic al celor 2 Puteri limitrofe era de a se menține în scaun Cuza atâta timp, cât niciuna din ele nu putea spera un candidat înfeodat politicii sale. Rusia a încercat de altfel să aducă pe Principele de Leuchtemberg, dar s'a lovit de opoziția tuturor Puterilor garante.

Abdicarea forțată a lui Cuza s'ar fi datorit antipatiei provocate în Principate la adresa Domnitorului prin lansarea svonului că ar vrea să facă o politică filorusă, și că ar urma să ceară lui Napoleon III învoirea pentru un plebiscit, în care să se asigure ereditatea sa. De altfel el singur, Principele Cuza, nu s'a socotit niciodată decât un conducător provizor, manifestând dorința de a pleca, lăsând tronul unui principe străin.

Prestigiul Principelui Cuza, în afară de realizările sale importante, s'a datorit și farmecului său personal spune d-l Bossy. Prestanța și spiritul său au

făcut să fie apreciat de cei ce-l apropiu. Ca motto al unui capitol din lucrarea d-lui R. Bossy sunt citate câteva cuvinte englezești de Rikrer pe care credem necesar să le relevăm: «oricare ar fi fost defectele sale, Cuza a fost înainte de toate un Român».

H. G.

MARCEL EMERIT: *Lettres de Napoleon III à Madame Cornu*. Tome I—II. Paris, Éd. des Presse Moderne, 1937, in -8°, 187 p., 295 p.

M-me Cornu lasă toate scrisorile primite dela Napoleon al III-lea Bibliotecii Naționale din Paris. Ea face această donație prin testamentul său din 1875, anul morții sale. Scrisorile urmau să fie publicate sub îngrijirea lui E. Renan, dacă Impărăteasa Eugenia nu se va împotrivi. În 1885 Renan ceru voie Impărătesei Eugenia să publice corespondența dintre Napoleon și M-me Cornu, dar nu reuși să obțină învoire. Mult mai târziu prin 1902 printr'o scrisoare ministerială se dădu autorizație pentru publicarea manuscrisului acestei corespondențe. Câteva extrase au fost grabnic publicate de unele jurnale, producând oarecare decepții pentru doritorii de senzational. La 1905 contele Fleury dă o ediție incompletă a scrisorilor și uneori, după verificările d-lui Emerit, infidelă. Manuscrisul a început prin a fi publicat de către Fleury în «Carnet historique et littéraire» din 1905 (11 scrisori) și continuat în «Revue hebdomadaire» 1906 (95 scrisori). Anterior acestei publicațiuni au fost și alte lucrări în care se pot găsi fragmente, extrase sau chiar scrisori în număr mai restrâns din corespondența amintită.

Dar publicarea textului integral al scrisorilor lui Napoleon III către M-me Cornu, text în bună parte inedit, a revenit d-lui M. Emmerit.

În total fiind cunoscute până acum 166 de scrisori ale lui Napoleon III către M-me Cornu, fie integral, fie parțial, celelalte sunt publicate în cele 2 volume al d-lui Emmerit cu foarte precise și utile indicațiuni precedate de un amplu studiu a ceea ce a fost M-me Cornu în viața ultimului împărat francez.

Alături de existența lui Napoleon III biografii au găsit mereu prezența sentimentală, uneori senină, alteori îndârjită a d-nei Cornu, sora de lapte cum a numit-o multă lume.

Albine-Hortense Lacroix s'a născut la 8 Aprilie 1809 la Paris în Palatul Cerrutti, unde un an mai înainte se născuse Louis Napoleon fiul Reginei Hortense și al Regelui Louis al Olandei.

După d. Marcel Emmerit, micul principe Louis Napoleon a fost nașul micuței Albine-Hortense și nu fratele de lapte (fiind mai mare cu un an) cum au susținut mulți.

Hortense Lacroix era fiica unei cameriste a reginei, cu numele Desirée Savreux măritată cu un valet Lacroix pe care-l făcu să intre în serviciul Reginei Hortense ca Maître-d'hôtel. Desirée Savreux avea un spirit revoluționar și o ambiție fără limite. Educația micuței Albine-Hortense era făcută cu scopul de

a-i da o superioritate intelectuală ce ar fi putut ține piept oricărei fete de înaltă familie nobilă. Violența mamei acompania câteodată instrucția profesorilor. Când M-me Cornu nu învăța repede ce i se spunea, mama ei o bătea până la sânge.

Regina Hortense se amuza de acest mic fenomen, foarte inteligent din fire, și-i dădea voie să se joace cu fiii ei. După 1815 Albine-Hortense a trăit la Roma și în special la Arenenberg în Elveția pe lângă Regina Hortense. Principele Louis-Napoleon și Albine-Hortense au crescut mereu împreună și au primit aceeași educație. Hortense era mai plină de curiozitate și spirit și avea ascendent asupra principelui care avea o inteligență mai înceată. « Ea a avut tot ce-i lipsea lui Louis-Napoleon, zice Renan, inițiativă, mișcare, vieceță ».

Principele Napoleon îi scria odată dela Ham: « Ce cap ager ai: aș vrea ca tu să fi fost un bărbat. Înțelegi așa de bine lucrurile. Am mare încredere în judecata ta ».

Intre anii 1828—1841, epocă destul de lungă, nu se cunosc decât 2 scrisori ale lui Louis-Napoleon către Albine-Hortense. Cauzele acestei lungi supărări nu se cunosc.

În acest interval Albine-Hortense cunoscuse la Roma pe pictorul Sebastian Cornu cu care se căsătorește în 1835 și se stabilește la Paris. Se pasionează de literatura germană, și sub pseudonimul Sebastien Albin scrie « Balade și cântece populare germane ».

Când Louis-Napoleon e condamnat la închisoare perpetuă și închis la Ham, M-me Cornu devine protectoarea și apoi colaboratoarea lui la studiile ce le scria. Tot ea îl îndeamnă să nu scrie numai pentru « passe-temps » și-l sfătuiește să se ocupe de chestiuni sociale. Tot M-me Cornu, e aceea care se sbate pentru a procura bani deținutului din Ham, din vânzarea operelor de artă moștenite de Louis-Napoleon. Caută să-l apropie de ceilalți membri ai familiei lui și face eforturi spre a înăbuși svonurile răuvoitoare despre viața intimă a prințului. « E rar, scrie d-l Emmerit, să găsești în istorie un exemplu de un devotament așa de absolut, așa de prelungit și desinteresat ».

Mai târziu, după revenirea lui Louis-Napoleon în Franța, încearcă M-me Cornu să obțină azeziunea catolicilor, care era foarte necesară, la alegerea prințului ca Președinte al Republicii. Ajută și la redactarea programului răspândit în Franța în vederea alegerilor. Cu ocazia loviturii din 2 Decembrie M-me Cornu, republicană convinsă, poartă ură lui Napoleon. Este numită de d-l Emmerit — opoșanta — la domnia lui Napoleon III.

Câtva timp mai târziu, pe la 1860, Napoleon III voind să scrie o istorie a lui Iuliu Cezar, reface relațiile cu M-me Cornu. Ea la rândul ei arată multă soliditudine sperând să câștige în schimb influență asupra Împăratului, spre a face să evolueze regimul într'un sens mai liberal, mai « roșu ».

După împăcarea definitivă, plină de emoție și lacrimi, care a avut loc la 1862, M-me Cornu se duce des la Tuileries. Dar nu la recepții, pe care le detesta, ci pentru a sta de vorbă cu Împăratul seara în cabinetul lui de lucru. Prietenia profundă arătată lui Napoleon III a fost totdeauna desinteresată. Când acesta-i propune să ofere suma de câteva milioane pentru înființarea unui salon literar,

refuză spunând: «Vreau să fiu liberă să-mi conserv dreptul pe care singură-l posed, de a vă spune adevărul».

După 1862, când influența ei e mai hotărâtoare scrisorile devin rare, deoarece M-me Cornu avea posibilitatea să trateze chestiunile verbal.

Emil Ollivier neagă că M-me Cornu ar fi avut vre-o influență. Faptul că în jurul ei, la aceea epocă, s'a format aproape o mică curte de oameni politici, savanți, literați etc. e o dovadă că influența ei, deși n'a fost așa de mare pe cât i-o atribuiau cei din juru-i, totuși a fost o realitate. De altfel multe din scrisorile-bilete — în cari Napoleon III răspunde dând satisfacție la solicitările ei pentru diferite persoane, — o dovedesc.

În ceea ce privește rolul M-me Cornu la alegerea lui Carol de Hohenzollern, domnitor în Principate, corespondența lui Napoleon III nu relatează nimic. Charles Nouroy, autorul lui «*Les secretes des Bonapartes*» din 1889, crede că M-me Cornu ar fi sustras scrisorile privitoare la Carol de Hohenzollern și le-ar fi confiat lui Ubicini, a cărui fiică le-ar fi dat ministrului dela Paris Grigore Ghica.

D-l Emmerit e convins că aceste scrisori n'au existat deoarece, la acea epocă, M-me Cornu avea acces liber la Tuileries și totul putea fi aranjat dela om la om.

Cu ajutorul informațiilor cunoscute azi se poate trasa rolul D-nei Cornu în acest eveniment.

M-me Cornu nu este numai o femeie gata să jertfească totul pentru ideia de liberalism; este în același timp o femeie care știe să servească un prieten. La Principesa Ștefania de Baden ea cunoaște pe Carol, fiul lui Anton de Hohenzollern, pe care a vrut să-l însoare cu Ana Murat. În scrisorile din 25.XII.1863 și din 10.II.1864 ale lui Napoleon III către M-me Cornu se vorbește de condițiunile puse de familia Murat principelui Carol. Se cerea în cea dintâiu ca domiciliul viitoarei perechi să fie în Franța, în cea de a 2-a scrisoare pretențiile se rezumau de a ruga să i se spună principelui ca atât cât îi vor permite conveniențele, să-și împartă timpul între Franța și Germania. Această căsătorie, neputând fi îndeplinită condițiunile puse de familia Murat, nu s'a mai făcut.

Când I. C. Brătianu, după refuzul contelui de Flandar, vine la Paris în căutarea unui candidat, preferă să vadă întâiu pe M-me Cornu «vechea mazziniană» pe care o știe cu mare influență la Impărat. D-l Emmerit crede că ideia candidaturii lui Carol de Hohenzollern la tronul României e a D-nei Cornu. Dar care a fost exact rolul lui Napoleon III în această chestiune? A desemnat el singur pe Carol, așa cum pretinde I. C. Brătianu sau l-a acceptat la insistența altora? Pentru ca această chestiune să fie deplin lămurită, ar trebui să mai poată fi utilizate în afară de documentele cunoscute «Arhivele din Berlin (nedeschise încă publicului pentru acea perioadă, hârtiile lui I. C. Brătianu care, dacă există și n'au fost distruse, se găsesc parte la d-l G. Brătianu și Arhivele Familiei Regale Române neaccesibile publicului)».

E. Ollivier în articolul său din «*Revue des deux Mondes*» — La première Candidature Hohenzollern (Paris 1902, p. 787) crede că M-me Cornu e aceea care a sugerat Impăratului candidatura și aprobarea a obținut-o destul de ușor datorită politicei de apropiere cu Prusia, pe care o ducea atunci Napoleon. Peste

un an în « Empire libéral » acelaș autor prezintă altfel chestiunea: M-me Cornu ar fi răspuns că n'ar voi să-l întrebe pe Împărat, care fiind membru al Conferinței Marilor Puteri, ar răspunde printr'un refuz. Dar spunea ea « Mergeți înainte, el (Împăratul) se va forța, nu mă îndoiesc, de a împiedeca să nu fie împinsă rezistența Conferinței la extrem.

I. C. Brătianu ducându-se la Düsseldorf la Principele Anton de Hohen-zollern, tatăl candidatului, spune că: « urmând încuviințarea lui Napoleon III vrea să propună poporului român alegerea Principelui Carol. Nu s'a putut stabili, dacă I. C. Brătianu a fost sau nu primit de Napoleon III. Se știe numai, că înainte cu câteva zile de voiajul lui I. C. Brătianu la Düsseldorf, Benedetti, ambasadorul francez la Berlin, primește ordin să încerce să cunoască sentimentele lui Bismarck relativ la suirea unui principe străin pe tronul românesc. Bismarck întrebat răspunde între altele: « Noi credem, că această soluție oferă garanții care ar trebui să determine toate Puterile, fără a excepta Poarta, să o agreeze. Guvernul Sultanului totuși pare hotărât să o decline (această soluție) și aceeași pare să fie de asemeni intenția cabinetului din St. Petersburg. În această stare de lucruri noi suntem dispuși a ne abține și a lăsa altor curți mai interesate decât noi să intervină în această desbatere, grija de a se pune de acord. Dacă totuși guvernul d-voastră socotește indispensabil de a insista ca să fie satisfăcute desideratele populațiilor, noi ne vom uni cu el pentru a face să triumfe opinia sa ». De altfel Bismarck conta pe dificultatea de a se găsi vreo familie domnitoare, care ar accepta pentru un membru de al său suzeranitatea Sultanului, și astfel să fie dispensat să-și dea avizul. S'a înșelat, deoarece chiar un membru al casei domnitoare prusace (branșa cadetă) a fost cel ce a acceptat. Benedetti comunică la Paris lui Drouyn de Louys următoarele: « Președintele consiliului m'a asigurat că Regele ar fi în mod particular sensibil la sentimentele, pe care guvernul imperial este dispus să le manifeste în această ocazie un membru al Casei sale; dar, așa cum m'a făcut să presimt acest lucru în convorbirea precedentă pe care am avut-o în acest subiect și de care v'am dat seama, crede că Prusia nu va putea să ia o inițiativă a niciunui fel de demers oficial în această circumstanță, pentru a seconda dorința populațiilor moldo-valahe. » În sufletul său Bismarck era mulțumit că putea să nemulțumească Austria prin alegerea lui Carol ca principe în România și că își mărea influența la Dunărea-de-Jos. M-me Cornu, înflăcărată și poate prea activă ¹⁾ nu vroia nici să se gândească la faptul că ruda Murașilor și Beauharnais-ilor nu va fi cel mai aprig și mai fidel filo-francez.

Ea se agită, dă sfaturi. E drept, spune d-l Emmerit, că M-me Cornu s'a simțit totdeauna o sfătuitoare și o sprijinitoare din vocație și că ea avea speranța secretă de a deveni Egeria Principelui Carol întocmai cum se credea a lui Napoleon III.

E bine stabilit că Napoleon III a fost informat de toate aceste întâmplări și că a sprijinit combinația sugerată de M-me Cornu. El singur asigură pe Met-

¹⁾ Ea merge până acolo încât scrie lui Ali Pașa o scrisoare, în care declară că Principele Carol s'ar fi naturalizat francez, fără opoziția regelui său, și că și va face un punct de onoare de a fi vasalul Porții.

ternich ¹⁾ că nu personal a împins pe Carol de Hohenzollern la tronul României, ci Brătianu a obținut încurajări dela oarecare persoane din anturajul său.

După urcarea în scaun a lui Carol, ea nu vroia să piardă influența asupra lui. Cerând Principele un secretar francez, ea îi trimite pe Emil Picot ²⁾ tânăr avocat de 22 de ani cu o extraordinară facultate de muncă. Picot ține pe M-me Cornu în curent cu starea de lucruri din Țară și cu intențiile Principelui. Politica României înclinând spre Prusia, M-me Cornu scrie Principelui Carol: « C'est ici que malgre Sadowa vous avez votre meilleur apui ». Dar « pe măsură ce timpul trece, scrie d-l Emmerit foarte sugestiv, Principele Carol pleacă o ureche din ce în ce mai distrată la sfaturile amicei sale ». Picot este nevoit să plece în urma unei întâmplări destul de desagreabile. Manifestând antipatie pentru I. C. Brătianu și regimul lui, el scrie la Paris amicului său Crețulescu să nu mai sprijine « acest guvern care de altfel va cădea în curând ». Crețulescu transmițând această scrisoare lui Brătianu și acesta arătând-o la rândul său Principelui, Picot e nevoit să plece. M-me Cornu pierduse partida. Dar și după acest eveniment continuă să trimită scrisori Principelui, scuzând Franța că n'ar dori o alianță cu Rusia și că niciodată n'a imaginat să dea România Austriei.

După data de 1868 corespondența ei cu Principele Carol nu e cunoscută. Din cele ce se cunosc, e deajuns pentru a ne da seama de inima sinceră, pe care această femeie vioaie și inteligentă a arătat-o României.

Tot atât de neobosită e și în a proteja savanți, literați și artiști. Napoleon avea foarte deseori nevoie de erudiția ei literară. În 1863 îi scria următoarele: « te rog să-mi trimiți numele scriitorilor de merit cu o notiță asupra scrierilor lor și a antecedentelor lor ». Marii ei prieteni, Taine, Renan, Berthelot, Flaubert i-au recunoscut extraordinara capacitate de a sesiza, de a reține și sintetiza. Napoleon III a avut nevoie de aceste calități ale ei, deoarece inteligența lui, deși remarcabilă era prea înceată. El a avut, înafară de prietenie și sentimente de duioșie, pentru M-me Cornu o vie considerație. În scrisorile adresate M-me Cornu găsim nu un monarh, ci un om simplu, amabil, uneori recunoscându-și singur defectele, și afectuos. Există și o trăsătură de egoism în ele. Când Napoleon n'are nevoie de serviciile D-nei Cornu, titlul de « ma chère Hortense » devine simplu « chère M-me Cornu ».

M-me Cornu trăiește să vadă dezastrul din 1870. Din Anglia, Napoleon III trimite încă scrisori până în anul 1872. După această dată nu mai avem nicio scrisoare de a ex-împăratului către M-me Cornu.

La 1875 moare Albine-Hortense Cornu, aceea despre care Napoleon III vorbind odată scriitoarei George Sand, a spus: « E persoana care mă cunoaște mai bine, cu calitățile și defectele mele ».

H. G.

¹⁾ Metternich către Mensdorf, scrisoare publicată în « Abdication du Prince Cuza », de Paul Henry.

²⁾ Corespondența lui Picot cu M-me Cornu a fost publicată în 1925 la Paris de către D. Georgescu-Tistu.

I. NISTOR: *La Bessarabie et la Bucovine*. (Académie Roumaine, Connaissance de la Terre et de la Pensée roumaine, III). București, 1937.

Studiul d-lui prof. Nistor este conceput pentru a fi util și de interes străinătății. De aceea găsim amintite evenimente, esențiale e drept pentru cunoașterea istoriei noastre, dar mult prea cunoscute de către un public românesc.

Lucrarea începe cu un sintetic rezumat, în care se explică actul Unirii Principatelor și care era situația și atitudinea Basarabiei și Bucovinei la acea dată.

Urmează apoi sub titlul « La Bessarabie » un vast capitol (cap. II), documentat, asupra istoriei acestei provincii dela începuturi până la alipirea ei la Patria-Mumă. Pentru evoluția istorică a Bucovinei, capitolul III este o justă și reală oglindire. Sunt foarte evocativ găsite primele subtitluri ale acestor capitole rezumând istoria celor două provincii, pentru a înțelege ce au însemnat aceste părți de continuu românism sufletec, pentru formarea și închegarea poporului nostru.

Aceste subtitluri sunt pentru Basarabia « Bessarabie » *bouclier de la Moldavie* » (scutul Moldovei) iar pentru Bucovina « Bucovine, *berceau de la Moldavie* » (leagănul Moldovei. Textul volumului este completat de 18 pagini în care se găsesc reproduse fotografiile reprezentând cetățile Hotin, Soroca și Suceava, mănăstiri și biserici (Putna, Rădăuți, Suceava, Arborea, Voroneț, Gura-Humorului), vederi din Cernăuți și Serbarea inaugurării noului palat al Universității din Cernăuți. Cele trei hărți anexate volumului sunt: cea a lui Dimitrie Cantemir (*Principatus Moldaviae nova & accurate. Descriptio delineante Principe Demetrio Cantemir*) a Basarabiei și Bucovinei actuale.

H. G.

RENZO U. MONTINI, *I Processi Spielberghiani*; ALDO ZANIBONI, *I fogli matricolari dello Spielberg*. Introduzione di Enrico Scodnik. Roma, Tipografia del Senato del dott. G. Bardi, 1937 — XV, IX — 258 p. (pl.).

În introducerea care precedează cele două lucrări cuprinse în acest volum, d-l Scodnik ne arată cum îndată după prăbușirea imperiului habsburgic, sub a cărui stăpânire mulți Italieni patrioți au avut de suferit în diverse fortărețe din imperiu, dar mai ales în cea dela Spielberg, Societatea « Dante Alighieri » a avut grija să creeze în inima fortăreței în care au suferit atâția, un muzeu în amintirea acelor martiri. Primul care a început să facă cercetări în legătură cu foștii prizonieri dela Spielberg, a fost Aldo Zaniboni, care se afla în 1918 la Brno și care, împreună cu colonelul, Giulio Pellicelli au organizat noul muzeu. În muzeul acesta, numit *Muzeul Patrioților italieni*, a fost cules tot materialul care amintea ceva în legătură cu cei arestați aici. Pentru studierea materialului s'a creat « *Comitetul Național de studii asupra prizonierilor politici italieni dela Spielberg* », care și-a propus să publice o serie de studii asupra acestor prizonieri pe baza amintitului material. Colecția de publicații se numește *Documente și studii ale Comitetului Național de studii asupra prizonierilor politici italieni dela*

Spielberg; i se zice « Documente și studii », fiindcă fiecare volum va cuprinde două părți, una de documente în limba originală germană și cu traducerea italiană și altă parte expozitivă. În afară de studiile publicate în această colecție, Comitetul mai are grija să publice și alte studii mai mărunte, privind această chestiune, să reediteze jurnale de ale celor arestați etc. Pe noi direct nu ne interesează cuprinsul celor publicate în acest volum, ci ținem numai să remarcăm faptul creării Muzeului și Comitetului de studii, în amintirea celor cari și-au pierdut viața sau sănătatea în celulele acelei fortărețe pentru o idee, pentru ideea națională italiană. Este un exemplu demn de a fi imitat, mai ales că și noi am avut martiri cari au suferit, unii pentru credința strămoșească în fortăreața dela Kufstein (vezi S. Dragomir, *Istoria desrobirii religioase a Românilor din Ardeal în secolul XVIII*, vol. II, p. 307) și alții pentru curajul de a fi fost buni Români, în diverse închisori din Ungaria și Transilvania.

În partea expozitivă, Renzo Montini rezumă în 148 de pagini procesele care au dus la condamnarea a 44 de naționaliști să ispășească pedepse la Spielberg. Iar în cea documentară, Aldo Zaniboni publică foile matriculare ale celor 44 condamnați, cari au fost înmatriculați alături de hoți și criminali.

G. VINULESCU

EUGEN WOLBE, *Ferdinand I. der Begründer Grossrumäniens. Ein Lebensbild*. Locarno-Leipzig, Verban Verlag, 1938, 319 p.

D-l Eugen Wolbe, autorul unei izbutite biografii a Carmen Sylvei, bazându-se pe o bibliografie bogată și pe o corespondență inedită, publică acum o descriere a vieții regelui Ferdinand, întregitorul neamului.

Incepe prin a ne prezenta familia din care se trage și trece la Carol Anton, primul prinț german care și-a jertfit tronul de bună voie în favoarea unității germane și la prințul Carol, care va deveni cel dintâi rege al României. Despre acesta spune că și-a jertfit patria, familia și tinereța, spre a răspunde afirmativ la apelul făcut de poporul român. Exagerează însă când spune că a fost atras mai ales de perspectiva muncii grele culturale în țara aceasta încă *semibarbară*, distrusă de guvernarea unor *hospodari incapabili*. Incontestabil că tânărului prinț i se deschidea un vast câmp de activitate în domeniul cultural, dar nu se poate spune că țara în epoca aceea era semibarbară. Tineri dornici de carte străbătuseră de mult țările apusene în căutarea culturii și tocmai datorită lor s'a ajuns în stadiul de a chema un prinț străin pe tronul țării. Iar decadența politică în care se găsea, nu se poate atribui numai domnitorilor, care nici ei nu au fost toți incapabili — n'avem decât să ne gândim la predecesorul prințului Carol —, ci mai mult împrejurărilor politice, intereselor statelor vecine și greutateii apăsătoare a jugului turcesc.

Autorul amintește apoi faptul că regina Elisabeta neavând niciun fiu, prințul Carol se gândi să adopte pe unul din fiii fratelui său și anume pe Ferdinand. Prezentând genealogia acestuia, remarcă religiositatea femeilor din familie, fapt

căruia i se datorește și educația profund religioasă pe care o primeau copiii. Tatăl său l-a educat în sensul de a deveni un adevărat cavaler în societate și bun militar. În timpul studiilor i se dezvoltă gustul pentru matematici și botanică, aceasta din urmă rămânându-i o pasiune pentru întreaga viață. În 1880 îl vedem înscris la gimnaziul « Hohenzollern » din Düsseldorf. Mergea la școală pe jos împreună cu frații săi, iar cu camarazii era prietenos. A fost un element foarte disciplinat, supunându-se profesorilor și preceptorilor săi. Prevăzându-se că ar putea deveni moștenitorul unchiului său, i se permise ca în loc de grecește să ia lecții particulare de limba română, având pentru aceasta ca profesor pe Vasile Păun. Fiind declarat « matur » în urma examenului din 1885, se dedică carierei militare înscriindu-se la școala de războiu din Kassel, unde fu instruit în mod special și de unde ajunsese apoi în primul regiment pedestru de gardă. La 1887 îl vedem student la Universitatea din Tübingen, urmând studii de drept, pe care le termină apoi la Leipzig. Tot timpul acesta continuă să se ocupe de limba și literatura românească, fiind însoțit peste tot de profesorul Păun. Într'un capitol special e înfățișată alegerea lui Ferdinand ca moștenitor al tronului românesc și instalarea lui în noua sa patrie, de unde scrie tatălui său o serie de scrisori în care se reflectă, uneori, diverse situații din țară. Între altele se plângea odată că unchiul s'ar ocupa cam prea puțin de armată. Ii vorbește de educația ce i-o dă acesta în arta cărmuirii. Ni-l prezintă apoi intrând în armata română, în Senat, membru de onoare la Academia Română, etc. Trece apoi la diversele cunoștințe făcute în vederea căsătoriei, care în cele din urmă se realizează cu principesa Maria, fiica prințului Alfred de Edinbourg. Descrie apariția perechii princiare în public și impresia făcută. Pe prințul moștenitor îl vedem ținând frumoase discursuri cu ocazia diverselor festivități la care participă. Vorbind despre revoluția din 1907, autorul subliniază că chestiunea agrară a devenit o problemă vitală a prințului, care după războiul de întregire a și rezolvat-o, în favoarea micilor agricultori. În timpul războiului balcanic are comanda trupelor române, având ca șef al statului major pe generalul Averescu. Cu o serie de foarte interesante amănunte sunt descrise împrejurările în care a izbucnit războiul mondial și atitudinea hotărâtă de neutralitate a regelui Carol, care ținea ca cel puțin în felul acesta să-și respecte angajamentele față de Tripla Alianță, întru cât opinia publică era în contra unei intervenții alături de aceasta.

Trece apoi la moartea lui și urcarea pe tron a lui Ferdinand, care intră în război alături de Antantă. Povestește activitatea depusă de rege și de regina Maria în decursul acestui războiu, relevând și prezentând în cuvinte călduroase rolul reginei în momentele grele de suferință, prin care a trecut țara și cărmuitorul ei. Ajunge la pacea dela București și în sfârșit la împlinirea idealului național de întregire a neamului. Analizează evenimentele ce au urmat după războiu și descrie sbuciumul politic prin care a trecut țara. Într'un capitol aparte îl caracterizează pe regele Ferdinand ca om, remarcându-i atașamentul față de oameni și modul prietenesc cu care știa să-și trateze supușii. Față de minorități spune că a păstrat totdeauna un spirit de egalitate, tratându-i părin-

tește. Vorbind despre politica internă spune de schimbarea Constituției și de tendința de reconstruire a țării. În capitolul despre politica externă amintește de lupta dusă de Români pentru stăvilirea comunismului izbucnit și în Ungaria, apoi de restabilirea treptată a relațiilor cu diversele țări și de înjghebarea noilor alianțe. Vorbește apoi de moartea regelui Ferdinand și descrie evenimentele politice care au frământat țara până la restaurația dela 8 Iunie 1930.

Apariția acestei monografii este o dovadă că faptele Regelui Ferdinand au avut puternic ecou și peste hotare.

G. V.

CARLO ROSETTI, *Il Danubio fiume internazionale*. Milano, Istituto per gli Studi di Politica Internazionale, 1937, în- 8°, 342 p. (2 hărți). (Manuali di Politica Internazionale 5).

Sărbătorindu-se în anul 1931 a 75-a aniversare a *Comisiunii Europene a Dunării*, d-l Carlo Rosetti, pe atunci delegat al Italiei în Comisiile fluviale internaționale, a fost însărcinat să scrie un istoric al acestei Comisiuni. Colaborând cu d-l Fr. Rey, Secretarul General al Comisiunii, a tipărit marea lucrare *La Commission Européenne du Danube et son oeuvre de 1856 à 1931*, puțin accesibilă însă marelui public din cauza prețului prea exagerat. Spre a înlătura acest inconvenient, d-l Rosetti s'a gândit să publice într-o colecție italiană ieftină părțile cele mai interesante ale marelui studiu, completându-le cu evenimentele de după 1931.

D-sa începe cu Congresul dela Viena, unde prin actul din 9 Iunie 1815 se stabilesc principiile de libertate ale fluviilor ce trec prin mai multe state. Pentru Dunăre se stabilise o serie de taxe pe tot parcursul, dela punctul de unde e navigabilă, până la guri. Pentru acestea din urmă însă tratatul nu este aplicabil, ele stând sub stăpânire turcească. Pentru libertatea navigațiunii pe Dunărea de jos se luaseră măsuri prin tratatul dela București în 1812, apoi în tratatele dela Ackerman 1826 și Adrianopol 1829, dar ele au fost luate numai în favoarea celor două state contractante, adică Rusia și Turcia. Când în 1830 se înființează Societatea Austriacă de Navigație cu vapoare, începe și Austria să se intereseze de cursul inferior al Dunării, încheind la 13—25 Iulie 1840 un tratat de liberă navigație. Cam tot pe atunci încep să apară aici și vasele engleze. Rusia se angajase cu întreținerea gurilor, nerespectându-și însă angajamentele urmează o serie de proteste din partea celorlalte state. Dată fiind importanța acestui fluviu pentru transporturi, se ajunge la ideea punerii lui sub un control internațional. Și de fapt, în Congresul dela Paris 1856, luându-se în discuție și problema Dunării, ia naștere Comisiunea Europeană a Dunării. Austria propune ca aceasta să se limiteze numai pentru Dunărea inferioară, partea superioară neinteresând decât statele riverane. Se creiază astfel prin art. 16 și 17 ale tratatului în afară de Comisia Europeană și alta riverană. În 1866 se ia în discuție prelungirea mandatului Comisiunii și se acceptă până la 1871, dar în timpul războiului franco-german din 1870, Rusia se debarasează de stipulațiunile tratatului dela Paris, care impuneau neutralitatea Mării Negre. Anglia protestează și convoacă o

conferință la Londra, unde din nou se prelungeste mandatul Comisiunii Europene.

Tratatul dela Berlin (1878) recunoaște independența României și stăpânirea asupra Dobrogei și gurilor Dunării, cu excepția gurii Chilia. Intră deci un nou delegat în Comisie. Prin modificările făcute se creiază o nouă situație a întregului regim dunărean, ne mai corespunzând astfel nici actul public din 1856, fapt care duce la crearea actului adițional din 1881. La 10 Martie 1883 prin conferința dela Londra se prelungeste mandatul Comisiunii pentru alți 21 de ani și se iau câteva dispozițiuni speciale privitoare la gura Chilia, cedată Rusiei. După intrarea României în războiu, delegații Puterilor Centrale sunt duși la frontiere, Comisiunea continuând să funcționeze numai cu delegatul Rusiei și al României. Un timp o vedem lucrând chiar la Odessa ajutată material de Anglia și Franța. Prin tratatul dela București 7 Mai 1918, Comisia aceasta este înlocuită cu o Comisie a Gurilor Dunării, compusă din reprezentanții Statelor dunărene și dela Marea Neagră. După armistițiul dela 11 Noemvrie 1918, Comisia se retrage, grija Dunării rămânând delegatului român, care cu banii Statului român se și îngrijește de gură. Prin art. 331 al tratatului dela Versailles, Comisiunea fu restabilită și Dunărea fu declarată internațională dela Ulm, pentru controlul parcursului ei fu instituită o *Comisiune Internațională a Dunării*, iar prin tratatul dela Trianon, o *Comisie tehnică permanentă a Regimului apelor Dunării*. Chestiunea dunăreană se mai desbate în Conferința dela Paris din August 1920, iar în 23 Iulie 1921 prin convenția dela Paris ia naștere Statutul definitiv al Dunării, compus din 44 de articole. Amintește apoi denunțarea clauzelor fluviale de către Germania la 14 Noemvrie 1936, fapt resimțit mai ales de Comisiunea internațională a Dunării și la urmă tendința României de a desființa această Comisiune.

În paginile care urmează, dela 153 până la 342 reproduce toate textele cu privire la Dunăre, din diversele tratate precum și alte acte privind acest fluviu.

G. V.

ALEX. LAPINSKI: *Sigismund cel Bătrân și Biserica Ortodoxă*. Varșovia, 1937, 206 p. (Rozprawy historyczne Towarzystwa Naukowego Warszawskiego, Tom XIX, zeszyt 1).

Autorul utilizează un mare număr de publicațiuni: lucrări și colecții de documente polone, rusești și ucrainiene. Rezultatele la care ajunge, sunt următoarele:

Biserica ortodoxă din Ducatul Lituaniei și Regatul Poloniei, începând cu anul 1458, constituia, din punct de vedere al organizării, o mitropolie separată cunoscută în literatura istorică sub numele de mitropolia dela Kiev, mitropolia lituană sau apuseană-ruteană. Mitropolia aceasta cuprindea toate teritoriile rutene ale Poloniei și Marele Ducat al Lituaniei. Nu era autocefală, ci depindea din punct de vedere canonic de Patriarhul Constantinopolului. Dependența aceasta era însă foarte redusă, aproape numai nominală, și nu se baza pe niciun

act special de natură canonică. Din această cauză raporturile dintre Biserica Ortodoxă din Polonia și Patriarhatul din Constantinople erau infime, iar în izvoarele epocii nu există aproape niciun fel de urme despre aceste raporturi. Putem presupune că ele se reduceau aproape numai la binecuvântarea pe care Patriarhul o acorda noilor mitropoliți. Lipsa acestor legături pe timpul domniei lui Sigismund I nu a fost însă determinată de vreo tendință de unire a Bisericii Ortodoxe cu Roma. Deși mitropolii din Moscova se sustrăseseră aproape cu desăvârșire de sub autoritatea Patriarhului, ducii Lituaniei și regii Poloniei, și în deosebi Sigismund cel Bătrân, au fost mai leali față de Constantinopol. Între Biserica Ortodoxă din Polonia și Biserica rusească nu au existat legături ierarhice în timpul domniei lui Sigismund cel Bătrân, ci numai oarecare contact spiritual și material.

Sigismund I nu a încercat să profite de lipsa unor raporturi mai strânse între Biserica Ortodoxă din Polonia și Patriarhatul din Constantinople, în vederea realizării unirii cu biserica catolică. Este greu de stabilit dacă atitudinea aceasta pornea dintr'un spirit de toleranță sau din considerente de ordin politic, adică din teama ca teritoriile rutene dela frontieră să nu intre în orbita influenței rusești. De asemenea nu poate fi vorba de o convertire forțată la catolicism a ortodoxilor pe timpul domniei lui Sigismund I. Afirmațiunile autorilor catolici și uniți că primul mitropolit ortodox, ales sub domnia lui Sigismund I, Iosif II Soltan, ar fi fost partizan al unirii și chiar unit, nu sunt întemeiate. În sprijinirea tezei sale, Lapinski recurge la lucrările istoricilor ruși, cari au dovedit fără nicio umbră de îndoială că mitropolitul Iosif a rămas în tot timpul vieții sale un adept fidel al bisericii ortodoxe și a fost unul din cei mai de seamă ierarhi ai bisericii ortodoxe din Polonia. Dintre istoricii catolici, prof. K. Chodyncki, autorul monumentalei lucrări « Kosciół prawosławny a Rzeczpospolita Polska » (Biserica ortodoxă și Republica Polonă), apărută la Varșovia în 1934, recunoaște că mitropolitul Iosif a fost ortodox.

La cererea mitropolitului Iosif Soltan, a episcopilor, principilor și magnatilor ortodoxi în frunte cu principele Ostrogski, Sigismund cel Bătrân a acordat la 2 Iulie 1511 bisericii ortodoxe privilegii speciale, asigurându-i o independență cu mult mai mare decât aceea de care se bucura biserica ortodoxă din Marele Ducat al Moscovei. În schimb, Sigismund cel Bătrân a ținut să aibă personal o influență destul de mare asupra acestei biserici, în cadrul legilor în vigoare. În baza tradiției, marii duci ortodoxi ai Lituaniei, iar mai târziu regii catolici ai Poloniei, se considerau drept « fondatori și apărători supremi » ai bisericii ortodoxe din statul lor. Așa se explică cum, contrar prescripțiunilor canonice ale dreptului ctitoresc bizantin, în rolul de patroni supremi apar regii sau marii duci de altă confesiune decât cea ortodoxă. Din dreptul acesta de patronat rezulta: 1) influența Statului, prin persoana regelui Sigismund cel Bătrân, la numirea erarhilor bisericii ortodoxe; 2) controlul averilor bisericesti; 3) respectarea independenței jurisdicției bisericesti. În felul acesta atât alegerea mitropoliților cât și a episcopilor ortodoxi depindea în mare măsură de voința regelui.

Mitropolia din Haliciu, întemeiată la 1371 în urma intervenției regelui Cazimir, rămâne mai târziu fără titular, astfel încât populația din Sudul Poloniei era silită să se adreseze, pentru sfințirea preoților și a bisericilor, episcopilor ortodoxi vecini « și uneori chiar celor din Moldova ». După o luptă îndelungată și zadarnică, de abia Sigismund cel Bătrân numește în 1539 un episcop la Haliciu, cu titlu de locțiitor al mitropolitului.

Sigismund cel Bătrân, ca și toți ceilalți Iagelloni de altfel, s'a îngrijit de bunurile și averea bisericii ortodoxe din Polonia. Astfel biserica aceasta avea pe timpul domniei lui Sigismund cel Bătrân o poziție deplin neatârnată și nu numai că era tolerată de Stat, dar în același timp se afla sub ocrotirea directă a regelui. Totuși existau unele restricțiuni, care derivau din faptul că biserica catolică ocupa o poziție privilegiată în Stat. Aceste restricțiuni se refereau mai ales la manifestările exterioare ale cultului ortodox. Apoi era interzis — mai mult teoretic pe timpul lui Sigismund cel Bătrân — să se construiască biserici ortodoxe noi; de asemenea se interzicea încheierea de căsătorii între catolici și ortodoxi, precum și botezarea după ritualul bisericii ortodoxe a copiilor născuți din căsătoriile amestecate. Aceste restricțiuni însă nu erau respectate cu strictețe. Mai ales în Marele Ducat al Lituaniei ortodoxii aveau o situație foarte favorabilă. Dovada cea mai bună este că ei sunt fideli regelui catolic în luptele cu Moscova ortodoxă. Nu se înregistrează niciun act de trădare din partea populației ortodoxe. Dimpotrivă, ortodoxii joacă un rol important în armată și în diplomatie. Oștirile care luptă cu Moscova sunt comandate de principele Ostrogski, ortodox. Regele Sigismund cel Bătrân avea o încredere deplină în ortodoxi, cari i-au fost fideli. Ba mai mult, populația ortodoxă s'a bucurat atunci când Regele catolic a repercutat victorie asupra oștirii ortodoxe a Moscovei, iar prințul Ostrogski, ca semn de mulțumire, a ridicat o biserică ortodoxă.

În genere domnia lui Sigismund cel Bătrân a fost pentru biserica ortodoxă din Polonia o epocă de aur.

T. DAN

J. MACŮREK, *Prameny k dějinám československým v archivech a Knihovniách sedmíhradských* (Izvoare privitoare la istoria Cehoslovaciei din arhivele și bibliotecile ardelene) în *Věstník královské české společnosti nauk*, v Praze, 1925.

La îndemnul răposatului prof. dr. I. Bidlo în semestrul de vară al anului școlar 1923/24, actualul profesor de istorie slavă la Universitatea Masaryk din Brno, dr. I. Macůrek, a întreprins o călătorie de studii în România. A studiat la București și în vara anului 1924 a călătorit în Transilvania unde a cercetat 5 arhive și biblioteci: Bibl. și arhiva muzeului ardelean-Cluj; arhiva și bibl. colegiului unitarian-Cluj, arhiva episcopală și biblioteca Batthyáneum din Alba Iulia, arhiva colegiului unitarian din Aiud și arhiva baronului Ștefan Apor din Abus (Târnava-Mică).

În biblioteca muzeului ardelean-Cluj a găsit: 1) 2 volume din *Collectio maior* semnate A T XXXI și XXXII, conținând copia unei traduceri germane a actelor

dietelor morave (Mährische Landestage) dela 1527 până la 1613; vol. I are 412 p. + 10; vol. II 528 p. + 10. Prof. dr. I. Macûrek dă un rezumat destul de cuprinzător al ambelor volume. 2) Sign. I B 7: *Relatio de rebus in Bohemia et Hungaria* 1609—1610, scrisă de un autor contemporan necunoscut. Formatul în 4°. Conține 32 p. + 4 p. libere. Scris în prima jumătate a secolului XVII. Se dă un scurt rezumat al mss. 3) O colecție făcută între 1790—1798 de Samuel Ivanco, pastor protestant la Necpaly și trecută în Muzeul ardelean-Cluj sub Sign. IC 10 (I—X). Conține 10 volume și se referă la biserica evanghelică din Slovacia dela începutul secolului XVI până la finele secolului XVIII, cuprinzând izvoare latine (2/3) și cehe (1/3).

Fiecare volum are 250—400. p. Autorul face analiza tuturor celor 10 volume, dându-le pe scurt și cuprinsul.

În *arhivele colegiului unitarian-Cluj*, a găsit o veche ediție din 1574 a versiunii poloneze a confesiunii calviniste, ca și retipărirea din 1632 a ei, textul și actele aceluia « *Consensus Sandomeriensis* » din 1570, *Acta et conclusiones synodi gener. Torunensis* din 1559, Confesiunea fraților boheimi din 1573 și multe scrisori ale Reformatoților către Frații boheimi, ca și *Confessio fidei rever. Cyrilli patriarcha Constantinopolitani* din 1630 și răspunsul lui Sigismund III, regele Poloniei, la acea confesiune.

La Batthyáneum a descoperit un mss. intitulat: *Cronica seu origo fratrum Minorum de observantia in prov. Bosne et Hungaria Christi Jesu militantium*, relatând despre istoria ordinului franciscan în Bosnia și Ungaria dela începutul secolului XIV până la 1642. Cronica e opera mai multor autori. Incepută de Blasius de Zalko, ea fu continuată de alții. Aduce mărturii prețioase despre mișcarea husită în Ungaria de Sud și Răsărit, Transilvania și Moldova ¹⁾. Face amintire despre cei 2 husiți: Toma și Valentin, cari veniră în Moldova și făcură prima traducere maghiară a Sf. Scripturi.

Mai departe un alt capitol aduce material referitor la Anabapțiștii moravi (Mährische Wiedertäufer), cari persecutați în Moravia se refugiază în Ungaria și mai ales în Slovacia. Unii din ei veniră și la noi în Transilvania, stabilindu-se la Vințul-de-jos, aproape de Alba Iulia.

În Transilvania la 1622 Gabriel Bethlen primi numeroși Anabapțiști, cari se așezară în câteva sate în regiunea Albei Iulii, mai ales la Vințul de Jos, unde veniră mereu în prima jumătate a secolului XVII noi Anabapțiști din Slovacia. Pe la 1750 erau catolicizați ca și coreligionarii lor din Slovacia.

Mss-e care aduc mărturii despre Anabapțiștii moravi sunt în total 17: a) Cronici și b) Scrisori trimise de Anabapțiștii moravi fraților lor din afară sau pri-

¹⁾ Vezi pt. ac. și J. Macûrek: *Husitství v remunských zemích* în *Časopis Maťice Moravské*, Brno 1927 și de același: *Husitismul în România* în *Revista istorică*, Buc., 1928. Despre lățirea husitismului în Moldova vezi și Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria Românilor*, I₂, p. 700. doc. 587 [1444] și p. 706, doc. 589 [1444] și II₂, p. 698, doc. 387 [an 1571].

mite dela ei. Sunt scrise în limba germană și majoritatea lor au fost scrise în Moravia înaintea bătăliei dela Muntele Alb (1622) și apoi aduse în Transilvania. Prof. dr. Macúrek analizează amănunțit cronicile mss. Sign. II 122 conținând istoria Anabaptilor din 1524 la 1642, mss. III 118 o redacție prescurtată a mss. precedent pentru perioada dela 1524 la 1629, III 119 scris în 1638 de Isaac Droeler și conținând istoria anilor 1570—1618, III 93 mergând dela 1630 la 1700, XI 90 referitor la Anabaptilii din Múnster până la anul 1554.

Urmează apoi analiza celor 443 de scrisori (Sing. III 168), 440 (Sing. III 107), 429 (Sign. III 90) mss, scris la Vințul-de-Jos pe la 1650, 186 (Sing. I 128), 309 (Sign. III 104), 336 (Sign. III 100), 158 (Sign. III 188) și multe altele de importanță în deosebi teologică și pedagogică.

În capitolul VII autorul studiului aduce izvoare referitoare la istoria religioasă a Cehilor, aflate la Batthyáneum.

Mai întâiu mss. Sign. I 17: « *Antiphonae graduale slavicum et latinum* » cu cântece religioase cehe necunoscute. E un amestec de cântece latine și cehe scrise între 1559—1571; apoi *Tractatus contra Hussitas* din anul 1418 [I 160], *Sermones de tempore per Magistrum Miliczin Confecti* (II 63) din 1433 și *Das Bethpuech genamt Belial* (I 92) din 1463—1468.

Capitolul VIII citează izvoare pentru istoria dreptului ceh și silezian găsite tot la Batthyáneum. E mss. III 149 cu textul latin al « *Constitutiones regni Bohemiae* » A.^o 1627 reformatae », apoi *Jus provinciale ducatus Opoliensis et Ratiborensis* (mss. XI 122), *Privilegia Lusatie* și mss. Sig. III 4, de pe la finele secolului XVI, cu documente referitoare la istoria juridică a Sileziei din vremea lui Ioan de Luxemburg până la Ludovic I, latinești și cehești.

Ultimul capitol, al IX, aduce știri referitoare la Silezia în epoca reformației și la revoluția cehă din 1618—1620.

Sunt 6 vol. de mss. Sig. X 47—X 52. Autorul colecției este Gotfrid Backisch secretar regal la Brieg; iar cel ce a transcris colecția în 1715 fu franciscanul Roch Mohr. Colecția merge până la 1675. Prof. dr. I. Macúrek analizează conținutul vol. III și IV.

MIHAIL DAN

IOSEF MACÚREK, *Čeští válečníci v Krajinách černohorských koncem XV-ho století* [Războinici cehi în regiunile Mării Negre la finele secolului XV] în Českou minulosti — Práce záků Václava Novotného [Studiile elevilor lui Václav Novotný privitoare la trecutul ceh]. V Praze, 1929, p. 194—203.

În volumul omagial închinat profesorului Václav Novotný cu prilejul împlinirii vârstei de 60 ani, prof. dr. J. Macúrek publică un studiu referitor la *Războinici cehi în ținuturile Mării Negre la sfârșitul secolului XV*, care este un pasaj rezumativ din lucrarea mai mare: *Războinici cehi în Polonia în secolul XV și XVI*.

În acțiunea lui antiturcă, regele polon Ioan Albert — date fiind împrejurările de atunci — s'a văzut nevoit să recurgă și la ajutor de soldați străini, din cari

cea mai mare parte erau Cehi. Câteva cete din acestea erau cele ale lui Šilhoř, Kaňa, Hubatý, Kulaš, Matěj Polák, Lukaš, Šolc, Zálesky, Podhala și Vrana alcătuite din luptători din Boemia, Moravia, Silezia și Slovacia.

Unii dintre ei atacară (la 1485) pe Domnul Moldovei, Ștefan cel Mare, când acesta se întorcea dela Colomeea unde făcuse închinare regelui polon Cazimir ¹⁾.

O parte dintre acești războinici cehi, ca acei ai lui Hubatý trecură și în Moldova cu ocazia expediției din 1497 a lui Ioan Albert.

Cehul Jan Trnka era în această expediție mâna dreaptă a Regelui, care în urmă — după mărturia lui Wapowski — îl făcu mare hatman. Și tot Wapowski afirmă că Jan Trnka ar fi fost consilier regal și primul membru al Consiliului de războiu al regelui polon.

În expediția contra Moldovei planul de ofensivă al lui Jan Trnka viza în primul rând cetatea Hotinului, dar regele Ioan Albert se decise să meargă mai întâiu asupra Sucevei, decizie care îi fu fatală.

Ștefan primind ajutoare din Ungaria, Transilvania și dela Turci, rezistă năvălitorului și între timp — prin intervenția regelui Ungariei și cum Ioan Albert era bolnav — Polonii se deciseră să se retragă din Moldova. La înapoiere în Codrii Bucovinei, la 26 Octomvrie 1497, Ștefan cel Mare cu hoardele turcești și tătare, ce se alăturaseră la oastei moldovene, zdrobi pe Poloni și o mare parte din nobilimea malopolonă și rusă rămase acolo. Despre soarta zădărniciilor cehi în lupta din Codrii Cosminului nu sunt informații detaliate.

De sigur că mulți dintre ei vor fi avut soarta Polonilor, însă șefii Jan Trnka și Kaluš se salvară, căci îi găsim amintiți și ulterior.

Așa Kaluš (= Kulaš) e amintit și pe la 1500 (I. Gorski, *Historja piechoty polskiej*).

După ce se înapoiară din Moldova ei rămaseră și pe mai departe în serviciul regelui polon. În Noemvrie 1497 fu înscrisă în armata polonă ceata lui Lubošvarský, alcătuită din rămășițele dezastrului din Moldova. Se amintesc între soldații de rând în general Cehi, — dar nu ar fi fost exclus să fi fost și Români, căci se citează locuri ce ne fac să ne gândim la Români ca: Valašský Klobuk sau locuite de Români ca ținutul Mezifiči (Mezerici).

Despre ei și despre alți Cehi participanți la expediția contra Moldovei, se mai face mențiune pe la jumătatea anului 1498, scurtă vreme după năvala Moldovenilor și a Turcilor la Lwow.

Așa se amintesc ca apărători ai Poloniei Mici (Malopolska) cetele lui Hynka, Václav, Jan Hladký, Baran, Mikulaš, Vysěl, Bernard Čech, Sokolowský, Záleský, Skála, Jan Cyškovsky, Jiří Chomutovský, Matúš Moravčik, Rolenc, Matěj Polák și Jiří Zubatý. În 1501 câteva cete de Cehi conduși de Ján Černin

¹⁾ Despre acest atac se face mențiune la Miechowski: *Chronica Polonorum*; B. P. Hașdeu, *Arhiva istorica* I₂, p. 35; G. Picot, *La Chronique de Moldavie*, p. 108; cf. și I. Macurek, *Husitství v. ruňnských zerních în Časpris matice moravské ročník* 51, p. 89.

și Jan Polák luară parte prin Rusia Albă la războiul contra Moscovei de partea Polonezilor. În 1509 cetele de Cehi împreună cu soldați poloni sub comanda lui Jan Černin și comandantul suprem Niołcae Kamenický năvăliră în Moldova din nou. Se amintesc printre Cehii ce participară la această nouă expediție în contra Moldovei: Humburk, Bedřich Jiskra, Ondřej Musola, Ondřej, Dubský, Stanislav Gřiva, Ondřej Bzenec, Střala, Spinek, Vlček, Peka, Věřbjata, Praček, Abraham, Gřiva și Tvorovský.

În unire cu Polonii, Cehii devastară malul drept al Nistrului — în acest an 1509 — arseră Hotinul, Dorohoi și Botoșanii și asediară Suceava. După 40 de zile de jaf se înapoiară în Polonia cu o bogată pradă. În urmă cetele cehe serviră în Cracovia, apoi (1513) în Poznań și în 1513—1514 luară parte la o nouă campanie polonă contra Moscovei.

Mai departe studiul prof. dr. J. Macůrek vorbește despre organizarea, armamentul și felul de luptă al războinicilor cehi din Podolia.

M. D.

JOSEPH MACŮREK, *Slovant v pojetí starších rumunských kronikářů* (Slavi în concepția vechilor cronicari români), Bidlův Sborník, v Praze, 1928, p. 123-136.

După ce face o introducere de vreo 2 pagini privitoare la cronicarii români, autorul trece la studiul cronicarilor Gr. Ureche, Miron și Nicolae Costin, D. Cantemir și I. Neculce, pentru a vedea cum sunt înfățișați în scrierile lor Slavii.

Cronicarii moldoveni vorbesc despre Poloni și Ruși, cu cari fuseseră Moldovenii în raporturi mai strânse și mai îndelungi și mai puțin despre Sârbi și Bulgari.

De asemenea se găsesc în cronicarii români și informații relative la Cehi, cari, ca negustori originari din Boemia, Moravia și Silezia, veniră prin secolul XIV în Moldova, unde groșii cehi începură să aibă putere circulatorie.

În secolele următoare, mișcarea husită și înțelegerea politică dintre Jiři de Poděbrad și Ștefan cel Mare apropiară iar cele două țări (Moldova și Boemia).

Iar joldnerii cehi în a doua jumătate a secolului XV și la începutul secolului XVI veniră în Transilvania, Moldova și Țara Românească fie în slujba regelui polon, fie a voevodului român.

Măruntelile știri pe cari le aduc Gr. Ureche și Miron Costin despre Sârbi, Bulgari și Cehi sunt extrase din cronicile lui Joachim Bielski, Cosmografia lui Sebastian Münster și Sarmatia lui Guagnin tradusă în polonă de J. Paszkowsky.

Despre Slavii nordici se ocupară mai ales Gr. Ureche și Miron Costin, asupra cărora s'a exercitat influența polonă și apuseană, pe care prof. J. Macůrek o analizează folosindu-se și de cunoscutul studiu al prof. P. P. Panaitescu: « Influența polonă în opera lui Gr. Ureche și Miron Costin ».

Mai departe spune că la cronicarii români pe lângă influența polonă, s'a exercitat — ca la D. Cantemir — influența bizantină (Zonaras, Prokopios, Theophyllos, Simokattes, Akominatos, Nik. Gregoras, Theodosios, Kedrenos) și influența izvoarelor turcești ca și a letopisețelor sârbe, bulgare și ruse.

În ce privește — în general — ideile cronicarilor români asupra Polonilor și Rușilor, ele se inspiră din proiectele de ligă antiturcă și confirmă în această parte a Europei influența reciprocă a civilizațiilor.

În secolul XVII (Gr. Ureche și Miron Costin) se observă tendințe polonofile și influența literaturii istorice poloneze (studiaseră la Bai în Polonia), pe când în secolul XVIII se fac marcante tendințele rusofile (D. Cantemir) și simpatia pentru Poloni scade treptat, însă la I. Neculce se observă o egală simpatie pentru ambele popoare slave din Nord: Polonii și Rușii.

Cât despre Slavii de Sud și Vest, în afară de D. Cantemir, ceilalți cronicari români nu vorbesc despre ei decât prea puțin sau de loc.

M. D.

N. IORGA, *Byzantské Kroniky v Rumunsku* (Cronicile bizantine în România). Bidlův Sborník, v Praze, 1928, p. 107—110.

În volumul închinat răposatului profesor de istorie slavă dela Univ. din Praga, Iaroslav Bidlo, cu prilejul împlinirii vârstei de 60 de ani, prof. N. Iorga publică un studiu mic cu titlul de mai sus.

Amintind de cronica lui Const. Căpitanul Filipescu, Istoriile Domnilor Țării Românești, spune că acesta s'a inspirat și din cronicarul bizantin Phrantzes.

Chalkokondylas a ajutat la redactarea cronicii lui Radu Greceanu, cronicarul bogatului domn Const. Brâncoveanu.

Intr'o notă prof. N. Iorga amintește de cronicile lui Macarie și Eftimie înrânduiri de traducerea în slova bisericească a Cronicii bizantinului Const. Manasses.

Mai departe se citează din Catalogul bibliotecii lui Nicolae și Constantin Mavrocordat mai multe cronici bizantine în ediții din Augsburg, Veneția, Paris și Oxford, unele din secolul XVI, altele din secolul XVII. Așa sunt: Anna Komnena, Psellos, Gemistos Plethon, Pachynieres, Chalkokondylas, Zossimos, Malalos.

Alți cronicari români cari utilizează pe cei bizantini fură Gh. Șincai (cronicile bizantine în edițiile lor venețiene), D. Cantemir (cari luă cunoștință de scrisul lor la Constantinopol și folosi mai ales pe Gregoras, Joannes Kantacuzenos și Phrantzes).

La sfârșit autorul citează mss. bizantine din colecția Academiei Române amintite și în lucrarea cunoscută a lui C. Litzica despre manuscrisele grecești dela Academia Română:

1. *Ἀνθολογία ἱστοριῶν ἀπὸ κρίσεως κόσμου ἄχρι τῆς τελευτῆς τοῦ Χριστοῦ.*
2. O antologie în proză și versuri după Tzetzes.
3. Istoria Romei până la republică.
4. *Ἱστορία χρονικὴ* de Michail Glykas.
5. Un mss. provenit dintr'o bibliotecă din Ianina.
6. Extrase din cronica lui Georgios Synkellos.
7. Extrase din Pachymeres.
8. Cronica lui Bucas, la care e anexată o prescurtare din Cronica lui Dorotheos din Monembasia.

9. Tratat de medicină, dedicat de Michail Psellos lui Konstantin Monomachos.

10. Scrisorile lui Theophylaktos Symokattes.

11. Extrase din Alexiada.

12. Scrisorile lui Psellos.

13. *Χρονολογία* din istoria universală până la căderea Constantinopolului.

M. D.

DOUĂ CĂRȚI SIMILARE: FERDO ŠIŠIĆ, *Jugoslovenska misao. Istorija, ideje jugoslovenskog narodnog Ujedinjenja i Oslobođenja od 1790—1918*. Beograd 1937 și IOAN LUPAȘ, *Istoria Unirii Românilor*. București, 1937.

Înfăptuirea României depline și a Jugoslaviei, care reprezintă încununarea străduințelor de veacuri ale celor două neamuri, românesc și jugoslav, pentru desrobire și unire într'un singur stat, a servit ca impuls pentru doi istorici: Prof. Ioan Lupaș, dela Universitatea din Cluj, și Prof. Ferdo Šišić, dela Universitatea din Zagreb, să conceapă și să înfățișeze—cu totul independent unul la altul,—factorii și împrejurările care au contribuit la pregătirea istorică și la realizarea politică a Unirii Românilor de o parte și a Jugoslavilor de alta.

O fericită coincidență a făcut să publice în același an (1937) d-l Prof. Ioan Lupaș la București cartea sa *Istoria Unirii Românilor*, iar d-l Prof. Ferdo Šišić la Beograd *Ideea jugoslavă. Istoria ideii naționale de Unire și Desrobire dela 1790—1918*, fără ca cei doi istorici să-și fi cunoscut în prealabil intențiile.

Similitudinea acestor două lucrări istorice atrage atenția cetitorului, care remarcă și alte coincidențe ca de pildă: ambele cărți au apărut în același an (1937); una a fost concepută de un istoric ardelean de frunte și a fost tipărită într-o bibliotecă de popularizare, iar cealaltă de un istoric de seamă croat, care de asemenea și-a tipărit cartea într-o bibliotecă de popularizare, dar la Beograd și la nu Zagreb, după cum istoricul ardelean a tipărit-o la București și nu la Cluj.

Imi rezerv dreptul de a înfățișa paralelismul, care există între felul cum a fost tratat un subiect și celălalt, după ce voi da în prealabil un succint rezumat al conținutului cărții jugoslave.

Deosebirile linguistice existente la popoarele slave de sud au constituit o problemă pentru «apostolii» cari au propovăduit ideea unirii jugoslave. Ei preconizau o limbă literară pentru toate popoarele slave de sud, ca o mărturie vizibilă a identității lor sufletești, de aceea ea va fi, pentru unii propovăduitori ai ideii de unire, o problemă de prim ordin.

Este interesant de observat că dialectul serbo-croat a fost socotit în totdeauna ca dialectul care poate forma o limbă literară a popoarelor slave de sud. Acest dialect fiind cel mai răspândit și cel mai frumos, fiind vorbit de asemenea de două popoare cari au avut un rol politic în trecut, a fost prezentat «Ilirilor» și de Marmont guvernatorul «Iliriei», creată de Napoleon la 1809, ca singurul dialect care poate constitui o limbă literară a provinciei «Iliria».

La 1805, când Ungurii încercară să introducă limba maghiară în școalele croate, episcopul Moesa Vrhovac îi amenință cu scoaterea limbii latine din uzul public și chiar din biserică, iar în locul ei propune să fie introdusă « limba ilirică ».

Aceste tentative ale Ungurilor de a scoate limba croată și a o substitui cu cea maghiară în școalele croate au dus la ruptură în statul simbioză maghiaro-croat, la accentuarea sentimentului național la Croați și la o orientare a politicii croate spre Serbia, care renăștea atunci sub Karageorge.

Karageorge nu are numai meritul de a fi pus temelia Serbiei, ci mai mult, prin actul său a trezit în sufletele Sârbilor din Voivodină, în ale Croaților, Slovenilor și chiar în ale Bulgarilor gândul desrobirii. Intreaga Peninsulă balcanică era însuflețită pentru o insurecție generală.

Ideea desrobirii era trezită deci la popoarele slave de sud, însă ideea unirii lor urma să vie din afară. Crearea provinciei « Iliria » de către Napoleon, în cuprinsul căreia intrau Croația, Istria, Gorizzia, Carniolia, Corintia și orașul Trieste, însemna constituirea unui stat slav, o unire a popoarelor slave din Peninsula balcanică de Vest, care în locul unui rege de origine slavă, avea în frunte un guvernator, delegat al împăratului francez. Această unire apărea în mintea Slavilor de sud firească, de aceea guvernul lui Karageorge trimise îndată un delegat la Napoleon pentru a-i cere protectoratul și pentru Serbia, spunându-i că exemplul Sârbilor va fi urmat și de consăngenii lor Bosniicii și Muntenegrenii, pentru a forma astfel « o puternică națiune » capabilă să lupte, împreună cu Napoleon, împotriva dușmanului comun, Austria.

Acesta constituie un prim proiect de unificare a popoarelor slave de Sud, care de fapt fu realizat în parte sub egida lui Napoleon.

Un al doilea proiect de unire fu preconizat de Ljudovit Gaj. Gaj, croat de origine, e cunoscut sub numele de organizatorul și conducătorul mișcării « ilirice », fiindcă el propovăduia formarea unui stat « ilir », independent de Maghiari, în care să intre « Iliria » creată de Napoleon, Bosnia, Herțegovina, Bulgaria, Baška și Banatul. Cu alte cuvinte Gaj vedea prin « Iliria » Jugoslavia de azi, împreună cu Bulgaria.

Proiectul acesta, ca orice proiect politic nesusținut de o forță armată, n'a putut fi realizat, dar ideea unirii avea să fie reluată și propovăduită cu mai multă energie de ministrul de externe al cneazului Alexandru Karageorge, Ilie Garașaniu. Garașaniu, un clar-văzător al lucrurilor, a înțeles că numai Serbia, bine organizată, poate întreprinde opera de unificare. De aceea, el începu consolidarea internă a Serbiei, iar la 1848, când a izbucnit revoluția în imperiul austriac, socotind momentul prielnic, se puse pe lucru. El se gândi la o insurecție generală în Peninsula balcanică, de aceea trimise un delegat al său, pe Matia Banul, la mitropolitul din Karlovac Iosip Rajčić, la banul Croației Iosip Jelačić, la Zadar, în Dalmația, în Munte-Negru. Pretutindeni sămânța aruncată de Matia Banul încolți prin răskoale, dar reacțiunea austriacă fu mai puternică. Astfel se văzu eșuând și al doilea proiect de unire, conceput de Garașaniu.

Reluarea ideii de unire avea să revie de astă dată însuși cneazului Serbiei Mihailov Obrenović, care prin acte concrete, întreprindea opera de unire, și celor

două Croați de seamă, contemporani lui Mihailov, episcopul Iosif Juai Strosmajer și istoricul Rački, cari prin scris și prin graiu viu au răspândit cu energie și succes ideea unirii.

Fapta cea mai de seamă a lui Mihailov Obrenović, care avea ca scop unirea Serbiei cu Bulgaria, fu strângerea raporturilor între Mihailov și revoluționarii bulgari, cari își aveau sediul la București. La 1867 el semnă așa zisul « Program » cu ei, care era un fel de constituție alcătuită din 12 puncte pentru viitorul stat serbo-bulgar. Se prevedea în acest « Program » ca poporul sârb și bulgar să aibe o conducere comună și « un singur drapel »; viitorul stat serbo-bulgar să aibe un singur « șef » și un comandant pentru ambele armate, iar numele țării să fie « țaratul jugoslav ».

Este pentru întâia oară când în evoluția ideii de unire întâlnim acte concrete, cari puteau să constituie baza unei uniri. Dacă unirea Serbiei cu Bulgaria n'a reușit, aceasta se datorește împrejurărilor și greșelii săvârșite de Mihailov care vedea în unirea cu celelalte popoare slave de sud o cucerire; de aceea ducea o politică de « serbizare ». Această greșală i-a pricinuit moartea, căci fu asasinat.

În Croația în acest timp istoricul Franjo Rački propovăduia în scris ideea unirii Croaților cu Sârbii. El spunea: « această (unire) e bobul sănătos din care o să încolțească Jugoslovenstov ». « Jugoslovenstov » sau « Jugoslovenii » erau pentru Rački toți Slavii de sud, cari trebuie să se unească într-o țară numită Jugoslavia sau Slavia de sud.

Aceeași idee o împărtășea și colaboratorul său Strosmajer, care prin graiu viu răspândea ideea unirii. Atât de însuflețit era Strosmajer de această măreață idee, încât el nu șovăia să spue: « când mă voi despărți de această lume, ultima mea rugăciune o să fie pentru unirea poporului meu. Iar dacă Atotputernicul D-zeu va găsi de cuviință să mă înfățișez înaintea Lui, îi voi adresa rugămintea: « Doamne Dumnezeu, milostivește-te spre poporul meu și unește-l... ».

Niciunul dintre apostolii neamului jugoslav, cari au propovăduit ideea unirii n'au criticat mai vehement conglomeratul de popoare, sub forma imperiului austriac, socotit ca singurul obstacol în calea realizării unirii, ca Svetozar Marcović. « Să se rezolve problema etnică în adevăratul înțeles al cuvântului, zicea el, trebuie distrusă Monarhia habsburgică, cărpită prin căsătorii, prin moșteniri și prin felurite compromisuri și care mai dăinuiește azi prin minciunile iezuite și prin brutală forță soldățească... ». El se declară partizan al ideii de unire nesiluite; iar temelia viitorului stat jugoslav o vedea în unirea Serbiei cu Munte-Negru.

Autorul ne prezintă încă două evenimente însemnate în desfășurarea ideii de unire a popoarelor slave de sud, înainte de a încheia capitoul definitiv al realizării ei la 1918.

Este vorba de « alianța balcanică » din 1902, alianță încheiată între Serbia, Munte-Negru, Bulgaria și dușmana lor, Turcia, cu scopul de a zădărnici tentativa austriacă de expansiune spre sud, când ea devenise amenințătoare, nutrind gândul de anexare a Macedoniei. Era o alianță între trei popoare slave și Turcia.

Un alt eveniment de seamă din domnia regelui Petru I Karageorge este « uniunea vamală » proiectată între Serbia și Bulgaria, țări cari peste un deceniu aveau să se încaiere în războiul sângeros din 1914—1918, dar care în acest timp nutreau gândurile cele mai pașnice de alianță și unire chiar.

Aceasta se întâmpla la 1904. Peste zece ani, la 28 Iunie 1914, Austria declara războiul Serbiei. Sosise momentul marei răfuiei. Alexandru, moștenitorul tronului, adresa cu acest prilej un manifest către popor, arătându-i că războiul izbucnit este epilogul dușmăniei de veacuri, pe care o purtau Sârbii împotriva Austriei, dușmănie veșnic nutrită de fărâdelegile acesteia.

După victoria strălucită dela Suvobar (1914) parlamentul se întruni la Niș. În ședința care avu loc se hotărî ca (Serbia) « ... să ducă la bun sfârșit acest războiu, care chiar dela început a devenit războiul pentru desrobirea și unirea tuturor fraților noștri Sârbi, Croați și Sloveni. ... ».

După ce armatele sârbești fură înfrânte de cotoșirea austro-germano-bulgară se retraseră în insula Korfu. Speranța în victoria finală era însă în inimile tuturor ostașilor sârbi. În timpul refacerii viitorul rege Alexandru, publică un manifest către armată. Imbărbătându-și soldații el spunea: « Aliații și prietenii noștri puternici vor admira eroica rezistență a Serbiei, vor prețui nenumăratele jertfe ale poporului sârb, îi vor recunoaște maturitatea pentru viața de stat... acum sunt gata și binevoitori să ne ajute în această luptă. Serbia s'o refacem mare, ca ea să cuprindă pe toți Sârbii și Jugoslovenii, adică să creăm o puternică și vitează Jugoslavie... ».

Viziunea atât de clară, pe care a avut-o viitorul rege, nu întârzie să se înfăptuiască chiar sub ochii săi. Croații și Slovenii întrezărind victoria fraților sârbi, la 29 Octomvrie 1918, în Dieta din Zagreb, hotărîră idenpendența lor, iar când victoriosul rege Petru I intră în Beograd, delegați ai acestei Diete înmănără moștenitorului de tron, această hotărîre și dorința lor de a se uni cu Serbia. Atunci moștenitorul Alexandru proclamă în numele regelui Petru I « ... unirea Serbiei cu țările independente ale Slovacilor, Croaților și Sârbilor (Sârbilor din celelalte provincii) în Regatul unit al Sârbilor, Croaților și Slovenilor... ».

Ideea de unire a tuturor popoarelor slave de Sud se realizase astfel după ce războiul mondial se sfârși.

« Ideea jugoslavă » a fost urmărită de istoricul croat dela zămislire, prin întreaga evoluție, până la victoria ei finală, care s'a realizat prin unirea tuturor Slavilor de sud.

* * *

« Istoria Unirii Românilor » a istoricului ardelean este așezată pe temelii mai ample prezentând în decursul veacurilor împrejurările cari au contribuit succesiv la înfăptuirea celor trei uniri (1600, 1859 și 1918).

O analogic în expunere găsim și în cartea istoricului român înfățișând cele trei uniri. Pentru a explica împrejurările cari au dus la înfăptuirea lor, istoricul clujan pleacă dela aceleași considerente: unitatea de teritoriu, identitatea de sânge, de credință, de limbă, de datini și întocmiri juridice precum și de con-

știință națională. La temelia primei uniri a lipsit însă conștiința națională, de aceea autorul justifică destrămarea ei rapidă, ca lipsindu-i elementul de căpetenie.

Pe când însă împrejurările la d-l Prof. Ferdo Šišić prezintă o importanță secundară și le expune numai pentru a evidenția ideea unirii în desfășurarea ei, d-l Prof. Ioan Lupaș ține seamă de întregul complex al forțelor cari au creat și garantează Unirea, analizând succint și evenimentele de ordin politic, economic, social și religios. E un fel de a privi desfășurarea unor procese istorice, în parte similare, prin care se afirmă și o deosebire de concepție a celor doi profesori universitari dela Cluj și dela Zagreb.

Privind domeniul de cercetare al fiecărui autor, constatăm că d-l Prof. Ioan Lupaș cercetează un domeniu mai vast al istoriei, deci pe un plan totalitar, începând cu strămoșii Românilor, cu Tracii și terminând cu prezentarea Românilor cari au rămas dincolo de hotare, pe când d-l Prof. Ferdo Šišić se mărginește să trateze numai istoria « ideii jugoslave » într'o anume epocă adică dela apariția ei în lumina conștiinții naționale, până la realizarea ei politică. Este deci materialul impus de subiect. Totuși d-l Prof. Ferdo Šišić nu se mulțumește cu atât, ci ca parte introductivă, prezintă, așa cum face și cartea d-lui Prof. Ioan Lupaș, înrudirea dintre semințiile tracice, prezintă pasagiul din cronica lui Nestor, în care se spune despre popoarele slave, că fac parte din aceeași mare familie slavă.

În istoria noastră existând trei uniri, ele sunt înfățișate în cartea d-lui Prof. Ioan Lupaș pe rând, în ordinea înfăptuirii lor. Acest lucru nu-l putem constata în istoria jugoslavă, ci asistăm în primul rând la scuturarea jugului vasalității turcești, apoi vedem tendințele de unire, fie ale Sârbilor, fie ale Croaților. O singură dată se poate vorbi de o unire jugoslavă și aceasta parțială, dictată de împrejurări. Este vorba de « Iliria » creiată de Napoleon.

Când actul Unirii jugoslave a fost înfățișat de autor, scopul a fost atins pentru cartea din Beograd. Dimpotrivă în cea dela București « Unirea a treia și cea din urmă » fiind și ea înfățișată deplin, firul expunerii nu se termină. Autorul îl continuă, fiindcă nu se găsesc încă toți Românii cuprinși laolaltă în hotarele României întregite. Se așteaptă deci o Unire completă, în care să poată fi cuprinși laolaltă și frații de peste hotare.

TEODOR TRĂPCEA

ȘTEFAN MANCIULEA, *Granița de Vest*, Blaj, 1936, 140 p.

După încheierea păcii dela Trianon, prin care s'a reparat o nedreptate istorică seculară, vecinii noștri dela Apus, caută să dovedească prin orice mijloace, că prin redarea Ardealului Patriei, dela care a fost rupt, li s'ar fi făcut o mare nedreptate. Și acest cântec de tânguire, acest « Carmen miserabile », care a reușit să înduioșeze unele persoane din Apus, se repetă mereu. Ca un răspuns acestor nejuste pretenții, au început și oamenii noștri de știință să dovedească adevărul istoric și etnografic, care este atât de clar.

În categoria lucrărilor științifice de acest fel, poate fi socotită și lucrarea d-lui Manciușlea cu titlul de mai sus. Cu atât mai prețioasă pentru noi și pentru

streini este această lucrare, cu cât 80% din izvoarele utilizate sunt ungurești, încât pot vedea și Ungurii că le putem dovedi punctul lor de vedere injust, prin propriile lor argumente.

Lucrarea are patru părți, după stăpânitorii vremelnici cari au deținut aceste teritorii: Unguri, Turci, Austriaci și din nou Unguri. Existența Românilor aci sub toate aceste cârmuiri străine este mai presus de ori ce îndoială. Cârmuirea austriacă a devenit în secolul XVIII agresivă.

Care a fost atitudinea și situația Românilor? Ei au căutat să reacționeze contra politicii austriace. În contra tendințelor de catolicizare se înregistrează revoltele, care au cuprins întreg Ardealul, conduse de preoți și călugări. La 1744 acțiunea călugărului Visarion Sarai, care pornește chiar din Banat și străbate Transilvania până la Sibiu, purtat în triumf de către Români ¹⁾, cari îl numeau « Sfântul », a deslănțuit o mare furtună, care culminează peste 15 ani, la 1759 într-o acțiune deslănțuită tot de un călugăr, Șofronie din Cioara care ajunge « Stăpânul Transilvaniei ». Coloniștilor bănățeni li-se acordau privilegii și acestea în detrimentul Românilor, încât soarta băștinașilor ajunsese mai rea decât sub stăpânirea Turcilor, după cum reese din memoriul-protest al Chinezilor adunați la 1741 la Cornia unde spun că « s'au închinat steagului fără cruce — Turcilor — fiindcă steagurile cu Sf. Cruce — Austriacii — trei ani toate bucatele și verdețurile câmpului nostru ni le-au mâncat și grea foamete am răbdat . . . » ²⁾.

Despre rezultatul colonizărilor și ca urmare despre situația Românilor însăși, împăratul Iosif al II-lea, călătorind la 1768 prin Transilvania, înseamnă următoarele în itinerariul său: « Valachii sunt părtași de o tratare rea, adesea sunt siliți a-și părăsi casele și a ceda altora moșiile lor și a trece altundeva . . . » ³⁾.

Aceasta a fost situația Românilor dela granița de Vest în timpul guvernărilor anterioare secolului al XIX-lea și ea nu va fi mai bună nici în perioada a IV-a a dualismului austro-ungar, care urmărea desnaționalizarea elementului românesc prin mijloace și mai brutale, izbutind în parte, după cum reese din cap. IX al lucrării: « Desnaționalizarea elementului românesc din județele dela Apusul Țării în veacul al XIX-lea ». Șovinismul unguresc nu se mărginea numai la regiunile de graniță, ci căuta să împingă elementul unguresc pe văile râurilor până în inima Transilvaniei. Limba maghiară fiind limba oficială, nu putea ocupa nimeni vre-o funcțiune fără a cunoaște această limbă și atunci Românii pentru a putea pătrunde în oficii, o învățau. În 1879 se votează o lege prin care limba maghiară e impusă în toate școlile dela sate, iar la 1891 și la grădinițele de copii. Ca urmare a impunerii limbei maghiare în oficii și școli, sub pretext că acum Românii nu și-ar mai cunoaște limba maternă, Ungurii încep a traduce și cărțile bisericești în limba lor.

Aceasta era situația Românilor dela granița apuseană până la 1918 când le-a sosit clipa mântuirii.

ȘTEFAN PASCU

¹⁾ I., Lupaș *Răscoala țăranilor din Transilvania la 1784*, p. 20.

²⁾ G., Popoviciu *Istoria Românilor Bănățeni*, p. 318.

³⁾ *Idem*, p. 331.

BRANISLAV VARSİK, *Národnostný problém Trnavskej University. — La probléme des nationalités à l'Université de Trnava*. Bratislava, 1938, VII—259 p.

Sub titlul de mai sus, profesorul dela Universitatea din Bratislava, B. Varsik, publică un interesant studiu despre problema naționalităților la Universitatea din Trnava. Ca punct de plecare, autorul își pune întrebarea: pentru cine a fost înființată această Universitate, știind că ea a fost fondată de Petru Pázmány, Archiepiscopul Strigoniului, la 1635. Răspunsul autorului, bazat pe date precise, dovedește netemeinicia pretențiilor ungurești, cari reclamă ca proprie lor această instituție, ca și multe alte lucruri ce nu le-au aparținut niciodată.

Cum dovedește actul fundational, Universitatea dela Trnava, a fost înființată « după o lungă meditație », pentru « extinderea religiei catolice în Ungaria », pentru « a modera spiritul unui popor revoluționar » și pentru a « pregăti oameni capabili să conducă biserica și statul ». Așa dar, pentru a răspândi catolicismul în primul rând și pentru a pregăti eclesiști în al doilea rând, fără a fi avantajată vreuna dintre naționalitățile Ungariei, a fost înființată această Universitate.

De aceea în primul an sunt mai mulți studenți slovaci decât maghiari, proporție ce se va păstra tot timpul. Din numărul de 551 studenți ai Facultății de Teologie din anul școlar 1635—1636, 247 erau Slovaci, 240 Maghiari, 22 Croați, 10 Germani, 1 Român, 23 alți străini și 8 cu naționalitatea neprecizată, dar care în anii viitori s'au înscris ca Slovaci. Din numărul de 551, Ungurii nu erau nici 240 cum au spus ei, căci în anii viitori mulți dintre aceștia s'au înscris ca Slovaci și Croați. Proporție și mai desavantajoasă elementului maghiar se înregistrează la Facultatea de Logică în primii 5 ani (1636—1640) unde din 270 studenți, 90 erau Slovaci, 24 Croați, 70 Unguri, 4 Germani, 16 Transilvăneni — între cari vor fi fost și Români — 1 Român, 14 străini. Această proporție, cu cât înaintăm în timp, devine tot mai avantajoasă elementului de origină slavă. Așa, în anul 1679, din 26 bachelareți ai acestei Universități, 18 sunt Slovaci, 6 Maghiari și 2 Germani.

Dar nu numai proporția studenților, ci și cea a profesorilor dela această Universitate, îl îndreptățește pe autor să susțină că ea n'a fost creată exclusiv pentru Unguri, ci pentru catolici în general, 123 profesori fiind Slovaci, iar 8 Cehi.

Concluzia justă a d-lui Varsik este că, toate naționalitățile din Ungaria au cooperat la cultura catolică, al cărei focar era Universitatea din Trnava.

ȘT. P.

T. NEȘ, *Oameni din Bihor, 1848—1918*. Oradea, 1937, 632 p.

Cartea cuprinde trei capitole: Perioada naționalismului oportunist; Perioada atoniei politice și Perioada naționalismului intransigent. Ca un prolog al acestor capitole, cartea începe cu anul 1848 tratând pe scurt momentele prin care a trecut partidul național român din Transilvania și cel din părțile ungurene.

În cap. I. *Perioada naționalismului oportunist*, sunt înfățișate momentele principale prin care a trecut Bihorul dela 1848 până la 1881, anul unificării celor

două partide. În acest timp la Oradea se înființează «Societatea de leptură a Junimei române studioase la Academia de drepturi...» de sub conducerea primului profesor de limba și literatura română la Universitatea din Budapesta, Alex. Roman. În Almanachurile acestei societăți, întâlnim cele mai de seamă nume ale Bihorului românesc din acel timp ca: *Iosif Pop Sălăgeanul*, succesorul lui V. Erdeli în scaunul episcopesc, *Iosif Roman*, poet și prozator, din scrisul căruia transpiră un cald naționalism, *Miron Pompiliu* care prin Baladele sale populare, servește ca izvor de inspirație multor poezii scrise în gen popular de M. Eminescu, *Justin Popșiu*, influențat în poeziile sale de D. Bolintineanu ș. a.

Tot în această perioadă activează și mecenatele *Em. Gojdu*, care avea ca cel «mai de căpetenie al său scop» a așeza în fiii națiunii române «un foc sfânt patrioticesc» și care se năzuia «din toate puterile spre ridicarea și înaintarea atât materială cât și spirituală» a neamului românesc, lăsând pentru aceasta o fundațiune, din binefacerile căreia s'au împărțit instituțiile de cultură și elementele tinere cu dor de învățătură.

Alături de Gojdu stă cu vrednicie *Alex. Roman*, care stăruia în ziarul său, *Federațiunea*, pentru «reedificarea altarelor celor dărâmate ale românismului», iar în «Pronunciamentul» din 1868, cu prilejul aniversării a 20 de ani dela adunarea de pe Câmpia Libertății să îndemne pe Români a protesta împotriva Uniunii, faptă ce i-a adus un an de închisoare la Vaș și 500 coroane amendă. Alex. Roman ca primul profesor de literatura română la Universitatea din Pesta și ca membru al Academiei Române a îndeplinit un rol important în cultura românească.

Dar cea mai marcantă figură bihoreană în acest timp e *Partenie Cosma*, care desgustat de politica militantă nu se retrage din vieța publică, ca și ceilalți, ci trece la Sibiu, lucrând la unificare celor două partide și apoi conducând până la 1884 noul partid unificat. După această dată, consacrându-se laturii economice, dă un avânt puternic embrionarelor instituții economice românești, adunând în timp de 15 ani un fond de 231.007,41 cor.

Desființarea societății de lectură orădane la 1874, a atras după sine înființarea în anul viitor a unei societăți corale, *Hylaria*, ale cărei manifestații aveau caracter național-cultural.

Perioada atoniei politice, cuprinde timpul dela 1881 până la 1905, când părăsindu-se pasivismul, începe lupta intransigentă. Prigoana maghiarismului în această epocă e mai severă ca înainte. De aceasta n'a scăpat nici liceul din Beiuș, o citadelă a românismului împotriva maghiarismului, nici ferestrele Românilor din Oradea, nici presa românească. În această perioadă se remarcă prin lupta lor pe teren național cultural *Lucian Bolcaș*, care din cauza dărzeniei sale a fost eliminat din toate universitățile maghiare, săvârșind și păcatul de a reprezenta întreaga studențime română la congresul internațional dela Torino, din 1898, al cărui vice-președinte a fost ales; *Iosif Vulcan*, care timp de 40 de ani a fost conducătorul mișcării culturale din Bihor prin revista sa *Familia*, prin numeroasele sale scrieri și ca reprezentant al acestor părți între membri Academiei Române. Dintre Bihoreni colaboratori la revista lui Vulcan, întâlnim familia *Bosco-Suciu* dintre ai cărei membri se remarcă în deosebi *Lucreția Suciu*;

frații Tuducescu; Gheorghe Popa, îndrumătorul învățătorimii române pe calea progresului și a naționalismului.

Tot în această perioadă, doi Bihoreni ajung la cea mai înaltă treaptă arhierască în Transilvania. *Miron Romanul* mitropolit al Românilor ortodocși iar *Ioan Vancea de Buteasa* al celor uniți, care împreună vor apăra limba și naționalitatea română greu amenințate prin legile votate în parlamentul din Budapesta.

A treia perioadă: a naționalismului intransigent dela 1905 până la unirea din 1918, se caracterizează prin izbucnirea sentimentelor încâtușate. Inceputul îl fac adunările din 1905, la care pe lângă Bihoreni în frunte cu: C. Pop, I. Ciordaș, A. Lazar, L. Bolcaș, mai iau parte și Români din celelalte regiuni ale Transilvaniei ca: Aurel Vlad, T. Mihali, V. Lucaciu, ș. a. Rezultatul acestor adunări, a fost alegerea la 1907 a lui V. Lucaciu în cercul Beiușului, alegere ce se ridica la valoare de izbândă a românismului împotriva maghiarismului, având în vedere personalitatea candidatului.

Mentținerea trează a conștiinței naționale în Bihor se datorește și diferitelor trupe ce au trecut în turneele lor și pe aici, ca a lui A. P. Bănuț la 1911, Șt. Mărcuș la 1912 și V. Antonescu la 1913. Revoltați de această intransigență a Românilor, Ungurii caută să-i constrângă la maghiarizare pe cale spirituală. Astfel înființează episcopia greco-catolică maghiară de Haidudoragh, anexându-i 104 comune cu 76.44 de suflete, rupte dela vechile episcopii românești.

Tuturor acestor nelegiuiri le-a pus capăt războiul mondial.

În această perioadă a intransigenței naționale se remarcă persoane ca mitropolitul *V. Mangra*, înflăcărat naționalist până la 1899, dela care dată calea lui face o bruscă cotitură, ajungând în apele maghiarismului, stărnind revolta și ura tuturor celor ce-l admirau mai înainte; *Coriolan Pop*, avocat, prefect, senator și primar al Orăzii, care prin înființarea și conducerea băncii « Bihoreana » a pus bazele vieții economice în Bihor; *Ioan Ciordaș*, conducătorul tuturor instituțiilor și societăților naționale-culturale din Beiuș, apărătorul celor urmăriți de furia Maghiarilor, care împreună cu tânărul avocat *N. Bolcaș* au fost masacrați din partea bolșevicilor lui Bela Kun; *Aurel Lazăr*, stegarul românismului bihorean din acest timp, conducătorul campaniilor pentru educarea poporului, în casa căruia a redactat Vasile Goldiș la 12.X.1918 declarația de desfacere a Românilor de sub guvernul din Budapesta.

Cartea d-lui Neș înfățișează sbuciumul unei provincii românești de sub stăpânirea maghiară în cursul epocii contemporane. Din paginile ei se desprinde lupta pe care reprezentanții acestei provincii au dus-o împotriva maghiarismului asupritor.

ȘT. P.

N. IORGA, *Memorii*, Vol. VI. București, 1939, 414 p.

Al VI-lea volum din Memoriile d-lui N. Iorga, aduce o însemnată contribuție la istoria contemporană. În acest volum de însemnări sunt înregistrate

manifestările vieții noastre: culturale, economice și mai ales politice, autorul fiind în acest timp (1931—1932) primul sfetnic al tânărului Rege întors de călătorie în țară. Găsim la începutul cărții opiniile diferitelor grupări politice față de restaurație. De unde, la început, mai toți politicienii erau împotriva încoronării regelui Carol, oferindu-i un loc în Regență numai, mai târziu toți se împacă cu situația.

Ca un fir roșu ce străbate întregul volum, este extraordinara activitate desfășurată în toate domeniile de d-l Iorga. Pentru a evidenția aceasta, e de ajuns a înfățișa câteva zile de lucru ale acestui neobosit om. 10 Martie: Discuție cu studenții dela Centru cu privire la vechea lor politică... La unu și jumătate la dejun la Palat... De aici la Cameră... Apoi la radio despre Eminescu... 15 Martie: La Craiova pentru o conferință despre viitorul culturii noastre... După amiază la Tg. Jiului pentru o conferință despre Tudor Vladimirescu... etc.

Tot din acest volum deținem cele mai prețioase știri despre constituirea și ajungerea la conducere a acelei încercări de guvernare peste partide a d-lui Iorga, la 18 Aprilie 1931: « Regele mă chiamă — spune d-l Iorga. E prăpădit fizicește. Imi cere să formez ministerul. Nefiind altă soluție, trebuie să primesc. Scrie însuși lista... » (p. 86).

După această dată, nefiind numai reprezentantul culturii, ci și al politicii românești, relațiile diplomatice ale d-lui Iorga se înmulțesc. Dar la aceste întreveneri diplomatice, dânsul nu se mărginește a discuta numai politică, cum se face de obicei, ci trata probleme din toate domeniile, fapt ce-i impunea autoritatea și personalitatea.

Primul scop al acestei guvernări peste partide, a fost să aducă prosperitate țării. În alegerea colaboratorilor, d-l Iorga n'a reușit pe deplin, de aceea guvernarea d-sale a dat greș. Găsim în aceste însemnări și manifestațiile de nemulțumire ale diferitelor persoane sau ale diferitelor grupări sociale. Aceste nemulțumiri au atras după ele o întreagă serie de manifestări de protestare: a studențimii, a învățătorilor, a pensionarilor, a invalizilor, a militarilor, etc. Primii pentru unele legi cari-i desavantajau, ceilalți pentru neplata salariilor. Rezultatul acestor nemulțumiri a fost, demisia guvernului la 31 Mai 1932, după o guvernare de 12 luni și jumătate. Demisia înaintată aceluia despre care autorul memoriilor spunea: « E uimitor ce știe și ce spune cu o siguranță perfectă, în cea mai bună limbă românească. Informația lui literară și chiar istorică e puțin obișnuită » (p. 273). Demisia d-lui Iorga are următorul text « Maiestate. În fața greutăților bugetare, pe care nu văd cum le-ar putea rezolvi deplin și imediat un Guvern care nu se răzîmă pe un puternic partid, rog pe Maiestatea Voastră să primească demisia Cabinetului pe care am avut un an de zile și mai bine, dureroasa sarcină de a-l prezida ». (p. 410).

ȘT. P.

GH. D. CIORAN: *Σχέσεις τῶν Ῥουμανικῶν Χωρῶν μετὰ τοῦ Ἁθῶ καὶ τῶν μονῶν Κουτλουμουσίου, Λαύρας, Δοχειαρίου καὶ Ἀγίου Παντελεήμονος ἢ τῶν Ῥώσων* (Relațiile Țărilor Românești cu Athosul și în deosebi cu mănăstirile Cutlumuș, Lavra, Dochiar și Sf. Pantelimon sau a Rușilor. *Ἀθήναι*, Tip. Καλέγγη și Σ-ια, 1938, 304 p.

Această monografie, susținută de autor ca teză de doctorat la Universitatea din Atena, atacă aproape în întregime problema relațiilor Principatelor Române cu Athosul.

Tratarca subiectului se bazează în mare parte pe material inedit, — inscripții atonite, piese din arhivele Atenei și ale mănăstirilor Sf. Munte, pe care cercetătorul le-a studiat la fața locului.

În prima parte a lucrării, se examinează în linii generale, în cinci capitole, cauzele și istoricul acestor relații: 1) Organizarea Bisericii Țărilor Românești de monahi atoniți; 2) Organizarea vieții monastice românești sub influența călugărilor aghioriți; 3) Regultatul acestei organizări pentru cultura și arta românească; 4) Reorganizarea monahismului românesc în sec. XVIII de către monahii dela Athos și 5) Relațiile economice ale Sf. Munte cu Țările Românești.

În partea a doua se tratează amănunțit, în patru capitole, relațiile Țărilor Române cu mănăstirile aghioritice: Cutlumuș, Lavra, Dohiar și Sf. Pantelimon sau a Rușilor.

În acest capitol vorbește autorul pe larg și de schitul românesc « Prodrumul », întemeiat de călugări români și de legăturile lui cu mănăstirea Lavra, de care depinde.

În dezvoltarea acestui subiect, autorul a ajuns la următoarele concluzii, arătând în partea I a lucrării că:

a) Cauza principală a legăturilor Țărilor Românești cu Athosul a fost nevoia organizării Bisericii și a monahismului românesc în sec. XIV.

Pentru îndeplinirea acestui fapt, Domnitorii Țărilor Române au apelat la Patriarhia de Constantinopol, ai cărei Patriarhi în sec. XIV, ca și mai toți conducătorii Bisericii răsăritene, erau recrutați dintre monahii Sf. Munte, care pe atunci era socotit cea mai mare școală și bibliotecă a Orientului ortodox.

Acești patriarhi de Constantinopol trimit pentru organizarea Bisericii române, tot monahi aghioriți, dintre cari cei mai de seamă au fost: Iachint Mitropolitul Vicinei, Hariton Mitropolitul, fost egumen la mănăstirea Cutlumuș și Protos al Athosului, Teodosie, Ieremia, Grigorie Țamblac și alții.

Monahismul românesc, destul de dezvoltat în sec. XIV, e organizat tot de un atonit, cunoscutul monah Nicodim.

Legăturile acestea ale Țărilor Române cu Athosul încep în același timp, când încep legăturile Patriarhiei din Constantinopol cu Ungrovlahia, în timpul lui Alexandru Basarab (1352—1364) și nu tocmai la sfârșitul secolului XIV, cum greșit s'a susținut până acum.

Reorganizarea Bisericii Române la începutul sec. XVI, se face de fostul Patriarh al Constantinopolului, Nifon II; iar reorganizarea monahismului ro-

mănesc în sec. XVIII, se face de Paisie Velicicovschi, ambii foști monahi ai Athosului.

Această organizare a Bisericii și a monahismului românesc de monahii aghiorți a avut o mare influență slavo-grecescă, secole întregi, asupra limbii, artei și culturii românești.

b) Legăturile Țărilor Românești se strâng și mai mult în timpul stăpânirii turcești, din cauza lipsei materiale prin care a trecut Athosul din sec. XIV până în sec. XIX. În acest interval de timp, când nenumărați monahi atoniți au venit în nordul Dunării, Domnitorii și boierii români au ajutat cele douăzeci mănăstiri mari aghioritice cu bani, cu sfinte vase, odăjdii și icoane, le-au închinat mănăstiri cu sate, moșii și robi.

Secularizarea averilor mănăstirești din anul 1863 de către Alexandru Cuza, întrerupe aceste legături oficiale ale Țărilor Românești cu Athosul.

În partea a doua a lucrării se arată în mod amănunțit cum au evoluat legăturile Țărilor Românești cu mănăstirile Cutlumuș, Lavra, Dochiar și Sf. Pantelimon sau a Rușilor.

Mănăstirea Cutlumuș, un mic schit la sfârșitul secolului XIII, e clădită din temelii în a doua jumătate a sec. XIV de Vladislav Basarab, Domnitorul Ungrovlahiei și de monahul Hariton.

Pentru continuarea tratativelor, Domnul muntean trimite la Sf. Munte o delegație în frunte cu boierul Ioan Neagu Vitezi.

Imediat ce s'a terminat zidirea mănăstirii cu fondurile date de Vladislav Basarab, un grup de monahi români conduși de protopopul Mihail și ieromonahul Iacob merg pentru prima dată la Athos, ca să învețe tipicul monahal aghiorit. Aceste fapte arată că în Țările Române, monahismul se afla în plină desvoltare în sec. XIV și când a venit monahul Nicodim dela Sf. Munte, el a organizat numai acest monahism și a îndemnat pe Voevozii români să zidească din piatră primele mănăstiri, care să înlocuiască schiturile de lemn, existente până atunci. Totodată aflăm că monahii români pătrund în Sf. Munte încă din secolul XIV și nu tocmai în sec. XV sau al XVIII-lea, cum greșit susțin unii istorici greci și români. Sediul monahilor români e la mănăstirea Cutlumuș, care e numită în documente « Lavra Țării Românești » și « Mănăstirea Voievodului ». Primul ei egumen, grec de origină, devine în timpul lui Vlaicu-Vodă, mitropolit al Țării Românești, iscăbind « Hariton Mitropolit al Ungrovlahiei și Protos al Athosului ».

Mai târziu, domnitorii Moldovei imită pe ai Țării-Românești și înființează și ei pentru monahii moldoveni la mănăstirea Zografu « Lavra Țării Moldovei », pe care o ajută pentru prima dată cu bani și odăjdii, Alexandru cel Bun și nu Ștefan cel Mare, cum greșit s'a crezut până în ultimul timp.

După Vladislav-Vodă se îngrijesc de mănăstirea Cutlumuș următorii domnitori: Radu cel Mare, care-i reface zidurile de apărare și turnul de priveghere, cum arată o inscripție de pe turn descoperită de cercetător; Neagoe Basarab, Vlad Vintilă, Gavril Movilă și mulți alții.

Ei îi dăruiesc: moșii, sate și, ca metoh, mănăstirea Cloc-ciovl. Pendinte de mănăstirea Cutlumuș se află azi la Athos, schitulețul cu hramul Sfinții Mucenici Teodor Tiron și Teodor Stratilat, în care locuiesc opt monahi români.

Mănăstirea Lavra, zidită în 963 de Atanasie din Trapezunt cu ajutor bănesc dela Nichifor Foca, are legături cu Țările Române abia în secolul al XVI-lea, când Vladislav al III-lea, Domnitorul Ungrovlahiei, îi dăruiește o mare icoană cu chipul Sf. Atanasie.

Această icoană din aur și argint constituie până azi una din cele mai scumpe și frumoase podoabe ale Athosului.

Mănăstirea e ajutată apoi, de toți Domnitorii munteni și moldoveni, dintre cari Matei Basarab îi face cele mai multe daruri și-i clădește un frumos paraclis lângă biserica mănăstirii.

Sub supravegherea mănăstirii Lavra se află schitul românesc Prodrumul, înființat în 1857, de Domnitorul Moldovei Grigore Ghica și de ieromonahul Nifon. Istoricul acestui schit îl tratează autorul lucrării în 84 pagini, pe baza actelor inedite, ce le-a găsit în arhiva schitului.

În schit s'a înființat cu timpul o *școală românească* de propagandă pentru Românii macedoneni. Faptul acesta a scandalizat pe Greci, iar mănăstirea Lavra urmărește distrugerea schitului, care la un moment dat număra aproape două sute monahi români. Pentru punerea planului ei în aplicare, mănăstirea provoacă o mare ceartă între monahii munteni și moldoveni pentru conducerea și locuirea schitului. Cearta dintre cele două cete de monahi a dăinuit din anul 1867 până la 1880 și s'a continuat cu un proces între schit și mănăstirea Lavra până la 1889, când este terminat procesul cu menținerea drepturilor schitului și împăcarea monahilor între ei. Judecata a făcut-o Patriarhia din Constantinopol, în timpul căreia, pentru aplanarea conflictului, s'au făcut multe intervenții diplomatice din țară și străinătate. Monahii din schit cât și ceilalți compatrioți ai lor din Sf. Munte, al căror număr se ridică azi la aproape 500, luptă pe lângă Patriarhia din Constantinopol, Mitropolia Atenei și guvernul grec, să recunoască schitului dreptul de mănăstire, ca și celorlalte 20 mănăstiri atonite. Cu aprobarea acestor solicitări, schitul românesc ar scăpa de dependența lui față de mănăstirea Lavra și ar putea să-și aperse interesele printr'un reprezentant în Consiliul de conducere al Sf. Munte.

În afară de schit, mai depind de mănăstirea Lavra până în prezent încă șapte chilii, în care își duc viața monahală aproape 60 călugări români.

Mănăstirea Dochiar a fost ridicată din temelii în a doua jumătate a secolului X la Dafni, debarcaderul de azi al Sf. Munte, de monahul Eftimie, ucenicul Sf. Atanasie.

Legăturile ei cu Principatele Române încep în prima jumătate a secolului XVI, când Domnitorul Moldovei, Bogdan cel Chior îi trimite daruri și o repară. Domnitorul Alexandru Lăpușneanu cu soția sa Doamna Ruxandra și cu fiul lor Bogdan, o reclădesc din temelie pe locul unde se află până azi, iar pentru supravegherea lucrărilor a trimis pe însuși Mitropolitul Moldovei, Teofan, care după

retragerea sa din scaunul mitropolitan, s'a dus la Sf. Munte, unde a murit și a fost înmormântat în această mănăstire, Dochiar.

Noii ctitori îi fac daruri multe și-i răscumpără cu bani grei averea, pe care Turcii i-o vânduseră între timp la diferiți negustori din Salonic.

Postelnicul Ianache și Comisul Apostolache, Români, dăruiesc mănăstirii Dochiar în sec. XVII, multe sate, moșii și schitul Adormirea Maicii Domnului, iar Domnitorul Matei Basarab îi închină mănăstirea Slobozia.

Mănăstirea Sf. Pantelimon sau a Rușilor își desvoltă istoria ei în legătură cu a popoarelor rus, sârb și a Sf. Munte:

1. Perioada slavo-rusă dela începutul secolului XI până la jumătatea secolului XIV, în care timp, monahii ruși sosiți la Athos, se așează pentru prima dată în mănăstirea Xilurgul.

Din această mănăstire trec apoi în mănăstirea Sf. Pantelimon, zidită de un grec bogat din Salonic.

2. Perioada sârbească 1347—1497 și legăturile ei cu Țările Române. În această epocă, Rușii ne mai putând sprijini mănăstirea, monahii sârbi o ocupă apoi o ajută Despoții sârbi, dar mai ales Domnitorii români: Vlad Țepeș, Vlad Călugărul și Radu cel Mare, cari cu ajutoarele ce-i dau, o salvează dela peire.

3. Perioada rusească 1497—1737, când mănăstirea e ocupată numai de monahi ruși, ajutată din Rusia și de Domnitorii români ai acestei epoci, cari îi dau multe daruri și, ca metoh, mănăstirea Doamnei cu întinsele ei moșii din Botoșani.

4. Perioada greco-română 1737—1821; mănăstirea e condusă și ocupată numai de monahi greci și întreținută de Domnitorii fanarioți din Principatele Române, dintre cari Ioan Calimah îi închină biserica Sf. Nicolae sau Bogdan Serai din Constantinople, ce servise de paraclis pe lângă palatul Domnitorilor munteni, când aceștia mergeau la Înalta Poartă pentru interesele țării lor.

Cu timpul, mănăstirea Sf. Pantelimon s'a distrus în urma unui mare incendiu. Scarlat Calimah, la apelul monahilor, rămași fără adăpost, dă sumele necesare, cu care s'a zidit o nouă mănăstire, lângă țărmul mării, unde se află până azi.

Pentru acest fapt și pentru marile ajutoare ce le-au dat acestei mănăstiri, membrii familiei Calimah, mănăstirea s'a numit mult timp «Mănăstirea Familiei Calimahilor».

5. Azi, această mănăstire poartă numele de Rusikon și e locuită de aproape 100 monahi ruși bătrâni, cari lucrează pentru o nouă Rusie ortodoxă, cu scrisul și cu rugăciunile lor.

Dr. IOAN MIHU: *Spicuiri din gândurile mele politice, culturale, economice*. Publicate cu un studiu biografic de Prof. Silviu Dragomir, Sibiu, Tip. Arhiepiscopiei, 1938, in-8°, XLVII + 499 p. (fig., facsimile).

Între figurile Transilvaniei românești de dinainte de războiul întregirii naționale, Ioan Mihu a fost un fruntaș între fruntași. Mecenat al ziariștilor români din Ungaria de pe vremuri, ctitor al unei importante fundațiuni culturale, eco-

nomist, om politic superior — apărând la un moment dat ca figura centrală a Românilor din Transilvania și Banat în fața conducătorilor Ungariei soviniște — și în sfârșit un om integru și Român desăvârșit, iată în câteva trăsături portretul lui Mihu, cum ne apare din cele aproape cincizeci de pagini biografice ale d-lui prof. S. Dragomir și cum reiese din cele aproape cinci sute de pagini de însemnări și scrisori găsite după moartea lui.

Partea biografică, datorită d-lui S. Dragomir, e scrisă cu căldură și cu o înțelegere largă a împrejurărilor politice și culturale ardeleni din epoca dualismului austro-ungar, epocă în care și-a dezvoltat activitatea pe terenuri atât de variate Dr. Ioan Mihu. Născut din țărani frunțași în comuna Vinerea de lângă istoricul « Câmp al Pânei » — județul Hunedoara — la 17 Oct. 1854, fu trimis să învețe mai întâi la școlile din Orăștie, apoi la liceul din Sibiu și în sfârșit dreptul la Universitățile din Graz și Budapesta. Fiul de țăran vorbind pe lângă limba sa maternă cu ușurință și limbile maghiară, germană și franceză, deveni prin anii 1883 un manierat și distins avocat român în Orăștie, cel mai apropiat oraș de moșia părintească, într'un ținut curat românesc. Acestui orașel îi va da, peste doi ani numai, la 1885, o bancă românească: « Ardeleana », înființând alături de ea o serie de instituțiuni și reuniuni cu destinația de a servi diferite resorturi ale vieții culturale, economice și sociale ale Românilor din ținutul său natal. În timpul directoratului său la « Ardeleana » — 1885—1901 — Mihu ajunge să conducă toată mișcarea românească din regiunea Orăștiei: Președinte al comitetului parohial și al « Societății de lectură a intelectualilor români » din Orăștie, director al Asociațiunii culturale « Astra » din loc, membru al Sinodului arhiepiscopiei al Românilor ortodocși din Transilvania și Banat și asesor al Consistoriului bisericesc din Sibiu (secțiunea școlară), președinte al « Reuniunii Economice », al cărei scop a fost să servească progresul agricol, industrial și comercial al Românilor din județul Hunedoara, președinte al Partidului Național din Orăștie și membru « virilist » al congregației județene — funcțiuni pe care le-a purtat cu multă demnitate, îndrumând cu cuvântul și ajutând cu fapta. « Nu era școală în tot ținutul Orăștiei și aproape nu era instituțiune mai mare culturală, socială sau filantropică, pe tot cuprinsul locuit de Români, la care directorul « Ardelenei » să nu se fi cugetat la distribuirea sumelor de ajutor » (p. IX).

Dintre multiplele domenii în care se poate urmări acțiunea lui Mihu, până în 1901, cel mai sărac e cel politic. Totuși dintre manifestațiunile naționale ce s'au ținut sub conducerea sa, trebuiesc amintite, mai ales, două: adunarea de protest a tuturor alegătorilor români din județul Hunedoarei, ținută în 20 Febr. 1891 împotriva legii ungurești pentru înființarea « azilelor de copii » — prin care se urmărea maghiarizarea Românilor încă din copilărie — și, apoi, încheierea unui acord între Românii, Sașii și Ungurii din orașul Orăștie — respectat multă vreme — cu scopul de a crea un « modus vivendi » între aceste trei naționalități.

De prin 1898 și până la 1901 Ioan Mihu demisionează rând pe rând din fruntea unor instituțiuni pomenite mai sus, retrăgându-se la moșia părintească dela Vinerea, unde se va dedica exclusiv agriculturii.

Retragerea lui Mihu în Tusculanum-ul dela moșia sa nu a însemnat o izolare completă de viața publică, ci a rămas să constituie o mare rezervă morală pentru neamul său, care-l va căuta și-l va găsi aci nepătat de micile ambiții ale vieții cotidiene sau de marile ambiții ale vieții politice. De aci va fi chemat în vara anului 1908 în fotoliul de președinte al Societății pentru fondul de teatru român. Ca președinte al acestei societăți Ioan Mihu a rostit mai multe discursuri importante, din care se desprinde ferma sa convingere în vitalitatea și viitorul strălucit al neamului său asuprit din Transilvania și al Românilor de pretutindeni. « Poporul românesc din Ardeal a suferit veacuri întregi mizeria și întunecul unei robii, care a apăsât greu asupra vieții sale sufletești și i-a pricinuit multe și mari daune, atât sub raport moral, cât și spiritual. Din fericire toată povara zilelor grele, toate durerile și suferințele, tot chinul și amarul trecutului nu au fost în stare a slăbi cele patru calități de căpetenie ale neamului: nebiruita sa vitalitate; dragostea sa fierbinte de neam, de lege și tot ce e românesc; istețimea minții sale, împreună cu o nepotolită sete de carte și lumină; în fine, puterea sa uimitoare de a prefăce în spirit românesc aproape tot ceea ce a fost nevoit a împrumuta, constrâns de fatalitate, din cultura și civilizația altor neamuri mai favorizate de soarte. Ele constituie o mare comoară, pe care se întemeiază nădejdea zilelor mai bune, *care au cu siguranță să vină*, când vremea se va fi plinit » (p. XXII și 381—382). Iar următoarele cuvinte rostite de Mihu, la 28 August 1910, constituie chiar un mare act de curaj pentru epoca antebelică din Transilvania robită: « Întăriți prin *cultură și bună-stare*, sub paza și în marginea legilor patriei noastre comune, în bună conviețuire cu concetățenii noștri de alt neam, dar totodată în strânsă și neîncetată legătură sufletească cu frații noștri de un sânge de sub alte stăpâniri, *voim*, ba *suntem ferm decizi*, ca în orice împrejurări și împotriva tuturor piedecilor firești sau artificiale, ce le vom afla în calea noastră *să ne trăim și mai departe viața noastră românească, pe plaiurile și văile acestea*, îngrășate cu mult sânge românesc și rămase nouă moștenire scumpă dela moșii și strămoșii noștri. *Pentru realizarea acestui ideal avem credința tare, pe care ne-o dă simțul puterii noastre de viață și de rezistență națională* » (p. XXII—XXIII, 382). Sublinierile aparțin lui Mihu — cum spune d-l S. Dragomir —. Mai mult nu se putea spune în Ungaria de pe vremuri, fără a ajunge în temnițele ungurești din Vác sau Szeghedin, dar ceea ce a spus Dr. Ioan Mihu a fost înțeles pe deplin de toată românimea din Transilvania. Cu acest crez al său, cu devotamentul neclintit pentru idealul național și cu îndrăzneala sa de a vesti tuturor ținta spre care năzuiau atunci, Mihu e unul dintre precursorii, cari au pregătit unirea tuturor Românilor.

Pe lângă fondul de 10.000 coroane dăruit în 1909 Societății de teatru românesc, marele mecenat al Românilor din Transilvania a surprins lumea în vara anului următor, 1910, cu un nou dar de 25.000 coroane destinat pentru întemeierea unui *fond al ziariștilor români din Ungaria*, fond augmentat în decursul războiului mondial — 1917 — cu noi sume de bani.

Tot dela coarnele plugului dela Vinerea a mai fost chemat Mihu — ca odinioară Cincinnatus — să îndeplinească o mare misiune în viața politică a nea-

mului său din Transilvania: împăcarea dintre Români și Unguri, la 1910. Tratatul de împăcare inițiat de contele Ștefan Tisza n'a dus la niciun rezultat pozitiv — după cum o prevăzuse însuși Ioan Mihu și mulți Români ardeleni de atunci — dar ceea ce constituie un punct important din viața politică a lui Mihu e faptul că *el* a fost însărcinat să pregătească această împăcare și că *el* a izbutit să formuleze cel dintâi, în numele tuturor Românilor din Transilvania și Banat, minimul revendicărilor naționale, determinând pe contele Tisza a recunoaște îndreptățirea lor. Vom vedea mai jos cine poartă vina rușii acestor tratative, în urma cărora prăpastia dintre Români și Unguri s'a adâncit și mai mult.

În preajma și în decursul războiului mondial Dr. Ioan Mihu va sta din nou retras la moșia sa, și glasul său se va auzi foarte rar în frământările anilor respectivi. În 1913, când Ștefan Tisza inaugura o nouă serie de tratative de împăcare cu Românii, Mihu, invitat a lua parte, — refuză. Iar în 1916, după moartea bătrânului Ioan Meșianu, arhiepiscop și mitropolit al Românilor din Transilvania, lumea s'a gândit în mod serios la Mihu ca la urmașul cel mai potrivit în acele împrejurări grele. Dar el și-a arătat indiferența față de combinațiile ce se făceau. N'a refuzat însă să-și pună în cumpănă tot prestigiul său pentru salvarea — în 1917 — a celei mai vechi și mai mari instituții economice a Românilor din Ardeal, a Băncii « Albina », amenințată de șovinismul exagerat al Ungurilor din cursul războiului.

N'a participat la Adunarea națională convocată pentru ziua de 1 Dec. 1918 la Alba-Iulia, unde s'a hotărât unirea tuturor Românilor din Transilvania și Ungaria cu frații lor din Regatul României, însă în memoriul redactat cu această ocazie spune: « Orice suflare românească înțeleghătoare trebuc să fie cu trup și suflet pentru unirea tuturor Românilor într'un Stat unitar » (p. XLI, 366).

« Infrățirea unității noastre naționale — zice d-l prof. Dragomir spre sfârșitul introducerii sale biografice — a așternut un zăbrznic de nepătruns peste solitarul dela Vinerea. El pare acum uitat de tot în tusculanul său. Niciunul dintre amicii de altă dată nu-și mai aduc aminte de el. Ardealul românesc se organizează fără Mihu, care, totuși, ar fi putut fi de folos real la rezolvirea atâtor probleme dificile ». Dar dacă prietenii lui din Transilvania l-au uitat, nu l-au uitat doi factori hotărâtori ai promovării unirii tuturor Românilor: Ioan Brătianu și Regele Ferdinand I. Cel dintâi i-a cerut colaborarea la guvern, iar Regele întregitor de țară l-a decorat în 1922 cu Coroana României în cel mai mare grad, gradul de Mare Cruce.

După aceste distincțiuni înalte Dr. Ioan Mihu n'a mai trăit mult, stingându-se cu puține zile înainte de regele unificator, la 2 Iulie 1927, în Orăștie, și după ce prin testament și-a lăsat averea întreagă în grija Mitropoliei ortodoxe pentru o fundațiune cu scopuri culturale și economice.

Partea a doua a cărții cuprinde diverse însemnări politice, culturale și economice ale lui Ioan Mihu — așa cum ni se specifică și în titlul volumului. Dintre acestea cele mai extinse sunt însemnările și scrisorile politice asupra cărora ne vom opri în mod special, fiindcă din ele se desprinde atmosfera politică din Un-

garia din jurul anului 1910, atmosferă de patimi, de șovinism și de apăsare a naționalităților.

Contele Ștefan Tisza și primul ministru de atunci contele Khuen-Héderváry încercau să pipăie pulsul asupra naționalităților nemulțumite. Pentru aflarea doleanțelor românești se adresară lui Mihu, pe care-l găsesc toți — Români și Unguri — ca pe cea mai potrivită persoană prin care să se încerce împăcarea. Ioan Mihu vede « ca o condiție indispensabilă a reconcilierii conflictului româno-maghiar... ca Maghiarii, renunțând la utopia Statului maghiar unitar, să-și schimbe atitudinea opresivă față de Români, și să le împlinească leal toate desideratele juste » (p. 9). Aceste deziderate sunt așternute pe hârtie într'un memoriu redactat de Mihu în înțelegere cu clerul înalt — al cărui rol național, bisericesc și cultural în Transilvania de dinainte de războiu e bine cunoscut — și cu oamenii politici de seamă ai Românilor, în care « postulatele noastre sunt astfel formulate, încât, realizându-se, ne-ar fi de un netăgăduit folos » (p. 44). El conține 23 de puncte, în care sunt concretizate doleanțele Românilor din Transilvania și Ungaria, cerând dela guvernul maghiar:

1. *În domeniul politic*, 40—50 circumscripții electorale românești, fiindcă 3.500.000 de Români nu pot fi reprezentați în Parlament numai prin 3 deputați; iar în ce privește administrația și justiția să poată fi primiți în funcțiuni și Români. (pentru celelalte puncte, vezi p. 114—115, 160—161).

2. *În domeniul cultural*, să se introducă în bugetul Statului câte o jumătate de milion de coroane în favorul ambelor biserici românești; o sumă anuală de 100.000 coroane în favorul Asociațiilor culturale românești; aprobarea înființării celor 2—3 episcopate ortodoxe române; unele îmbunătățiri în ce privește învățământul secundar și primar al Românilor, unde instrucția să fie și în limba maternă. (Pentru celelalte puncte, p. 115—116, 162—163).

3. *În domeniul economic*, ajutoare și pentru regiunile locuite de Români, așa cum se face pentru Ruteni și Secui. (Restul punctelor, p. 116, 164).

4. *În interesul înțelegerii reciproce*, să fie aplicat în minister un Român ca om de încredere într'o funcție și cu un cerc de activitate corespunzătoare, pentru a putea informa în mod convenit guvernul asupra problemelor românești; a da posibilitate partidului politic român independent de a se organiza și a acționa liber. (Despre celelalte puncte, p. 116—117, 160—163).

Din aceste puncte unele au fost aprobate de Tisza, însă factorul politic cu răspundere, primul-ministru Khuen-Héderváry, le-a respins a limine ca imposibil de împlinit. În felul acesta tratativele s'au rupt, rămânând ca Românii să aștepte alte zile mai bune. Ioan Mihu însuși, după nereușita încercării de împăcare, vede astfel viitorul neamului său: « Pătrunși fiind de importanța, necesitatea și dorul unității naționale a tuturor Românilor, și deplin încrezători în dreptatea și biruința finală a aspirațiilor noastre drepte, noi la idealul nostru inalienabil și la viața noastră națională distinctă nu vom renunța nici când și sub nicio împrejurare » (p. 93).

Presa ungurească contemporană a fost tot atât de neghioabă în a comenta minimul doleanțelor românești, pe cât de neghiob a fost și contele Héderváry,

care nici n'a voit să stea de vorbă asupra doleanțelor românești, cerute sub formă de memoriu, în definitiv, chiar de Unguri. « Budapesti Hirlep » s'a speriat atât de mult, în numărul său din 21 Ianuarie 1911, încât constată că dacă s'ar împlini toate dorințele din memorand « aceasta ar însemna nici mai mult nici mai puțin decât că aci ar stăpâni două națiuni: cea română și cea maghiară » (p. 298). « În loc de această situație e mai bine, mai recomandabil, mai sigur, și mai cu folos petru toți, chiar și pentru poporul român dacă rămâne națiunea maghiară (singură), din care face parte de drept orice locuitor fără deosebire de religie și naționalitate » — încheie cu multă candoare gazeta budapestană (p. 299).

Cu astfel de atitudini și cu astfel de concluzii ale factorilor politici răspunzători ai Ungariei și ai opiniei publice maghiare — reoglindită în « Budapesti Hirlep » și în alte gazete — se mai poate mira cineva că Ungaria s'a despicat în atâtea bucăți, câte naționalități oprimate a avut ?

I. CRĂCIUN

G. BOGDAN-DUICĂ: *Eftimie Murgu*. București, M. O. Imprimeria Națională, 1937, în -8°, 223 p. (Academia Română, Studii și Cercetări, XXXI).

Monografia răposatului G. Bogdan-Duică asupra bănățeanului Eftimie Murgu e o lucrare postumă. Ca atare ea trebuie privită ca ceva nu pe deplin încheiat. Totuși portretul lui Eftimie Murgu, prins de condeii vioiu al lui Bogdan-Duică, este veridic. Eftimie Murgu a fost un Român al tuturor Românilor încă înainte ca toți Românii să fi fost uniți în țara întregită de azi.

E. Murgu s'a născut în Rudăria (Banat) în anul 1805, dintr-o familie de ofițeri din vestitul Regiment de graniță româno-iliric. La 1826 era un sârguincios și eminent elev al liceului din Seghedin, pe care îl absolvă în acest an, iar între 1826—1831 era student la Universitatea din Pesta, unde ascultă cursuri de filosofie și drept. Aci și-a luat și doctoratul juridic în Iulie 1834.

S'a simțit bine Murgu în capitala Ungariei dela începutul veacului al XIX-lea ? Da. Fiindcă avea pe atunci un caracter « mai mult *nemțesc*, decât *unguresc* » (p. 23), iar pe de altă parte aci se afla în dezvoltare un curent național *românesc*, inițiat de corifeii școalei latiniste a Românilor din Transilvania și Ungaria (Samuil Micu, Gheorghe Șincai și Petru Maior) și alimentat de entuziasmul unui număr considerabil de studenți români în capitala Ungariei de atunci, în 1830 aproape 40 ! (p. 25).

În acest timp polemica între istoricii străini și români asupra originii și continuității noastre în Dacia Traiană era în toi. Câțiva învățați străini, dar mai ales maghiari, începură să ne conteste originea romană. Lupta se desfășura vehementă, cu destule simpatii pentru Români chiar din partea unor Unguri (numele învățaților maghiari, cari ne recunoșteau romanitatea și continuitatea, p. 37—39), când apăru cartea unui Sârb cu nume unguresc: Sava Tökölyi, care încerca să ne prefacă în Slavi, pentru ca astfel să poată aduce și un motiv istoric în sprijinul tendințelor politice ale Sârbilor din Banat. Acestui Tökölyi îi răspunse Eftimie

Murgu la 1830 printr-o scriere în limba germană intitulată «Wiederlegung...», combătând cu succes afirmațiile fanteziste ale lui Tökölyi (p. 55—57). Din «Wiederlegung» Murgu apare ca un dușman neîmpăcat al Sârbilor, din partea cărora a avut de suferit și înainte de polemica aceasta.

După luarea diplomei de doctor Eftimie Murgu, «văzând că în patria sa Ungaria nu poate avea nicio perspectivă de înaintare, și mai ales că el nu va putea face pentru Români aceea ce-și propusese tare și vărtos, cu toată ardoarea și devotamentul unui june care se încredea foarte mult în puterile spiritului său... părăsi patria și emigră» în capitala Moldovei, la Iași, trecând prin București (p. 58—59). Ieșenii l-au primit cu brațele deschise și Murgu, angajat ca profesor la Academia Mihăileană, își deschisese cursul de filosofie la 20 Noemvrie 1834. Cursurile lui «trebuie să fi fost vivace, practice, precum era tot felul său de a cugeta, de a fi. Este sigur că el a entusiasmat auditorul său, că i-a inoculat independența în cugetare...» (p. 68).

În urma spiritului său prea liberal precum și din alte motive personale părăsi Academia dela Iași în vara anului 1836, mutându-se la București. Aci i se încredință catedra de logică și drept roman la Colegiul Sf. Sava, pe care o ilustră doi ani, 1837—1839. În acest timp a avut ca elev pe viitorul mare istoric și om de Stat român, Nicolae Bălcescu.

Temperament tumultos, Eftimie Murgu se va amesteca și în afaceri politice. Prieten cu boierii reprezentând curentul antirusesc din București, prieten cu Ioan Câmpineanu — care prin anii 1838 credea apropiată realizarea unirii tuturor Românilor într-o singură țară — și cu Félix Colson, agent la consulatul francez — care în 1839 scria despre Românii din Transilvania că și «ei sunt Români și hrănesc nădejdea de-a fi uniți cu frații lor din Moldo-Muntenia» — va fi promotorul complotului revoluționar din 1840 al cărui scop a fost schimbarea stărilor sociale și politice din Țara Românească și instaurarea unei țări noi, care să se numească «*România Nouă*» (p. 91—100). Complotul fiind descoperit, Eftimie Murgu a fost expulzat din țară în Transilvania, iar de aci fu trecut în provincia lui de naștere, în Banat, unde a stat arestat la Caransebeș mai multe luni, până ce fu liberat din închisoare.

Compotul din București, deși neizbutit, a însemnat un moment hotărîtor în viața lui Murgu. «Din filosof vorbitor, ce fusese, se prefăcu în om politic, urmărind schimbări sociale, la nevoie răsturnări» (p. 108). Acesta va fi Eftimie Murgu în a doua parte a sbucimatei sale vieți. «Întăia parte, 1830—1840, ținuse tocmai zece ani; a doua parte ține alți zece ani: 1840—1850. După 1850 Murgu nu mai este nici semănătorul de idei din întăia parte a vieții sale, nici luptătorul revoluționar și consecvent din a doua parte. Astfel că putem spune că neamului său Murgu i-a slujit, pe înțelesul său, numai două decenii» (p. 109).

În deceniul al doilea Murgu, stabilit în orașul Lugoj (Banat), va fi exponentul ideilor democratice din provincia sa, formându-și chiar un mic partid al său în Lugoj. Om al noilor așteptări, avu curajul să pregătească și pe Românii bănățeni pentru revoluția ce urma să izbucnească la 1848. Pentru agitația lui în contra stărilor sociale, sau, după cum spun Ungurii, pentru răscularea poporului «spre

săparea naționalității ungurești, a constituțiunii și a Statului... întru a emancipa naționalitatea Românilor... și întru a întemeia un Stat românesc » — Murgu fu prins, dus la Pesta și închis trei ani și mai bine, între 1845 până la 8 Aprilie 1848 (p. 124—129). În închisoarea de aci l-a vizitat în 1846 un fost elev de-al lui, C. A. Rosetti, viitorul mare om de Stat din București, și unul din șefii revoluției din capitala Munteniei.

Liberat îndată după izbucnirea revoluției, ar fi dorit să ia parte activă în războiu în calitate de căpitan român bănățean. Aceasta însă nu i se permise, mai ales că Ungurii se temeau de popularitatea lui extraordinară. Murgu era, după cum scrie cineva la 1861, « Zeul Românilor, bărbatul pe care poporul îl ducea, cu caretă cu tot, pe umeri: și-l adora pe omul erudit și devotat oarecând, ca puțini alții, către poporul său » (p. 137). De aceea căpitan cu spadă și cu stat-major nu a putut fi. A rămas numai sfetnic de taină, orator în Dietă și în adunări populare.

Lupta cea mai aprigă a avut-o Eftimie Murgu în anii revoluției nu cu Ungurii, ci cu Sârbii. Pe aceștia îi combătea *politicește* și *administrativ*. El a știut că din 1706, de când Arsenie Cernovici fusese numit arhiepiscop al Sârbilor colonizați de el în Banat în număr de vreo 80.000, și până în zilele vieții lui, Românii din Banat au avut ca asupritori mai apropiați pe Sârbi, decât pe Unguri. Ierarhia bisericească sârbă, prevăzută cu toate privilegiile posibile din partea Habsburgilor dela Viena, stăpâna de pildă în 1847 numai 584 parohii sârbești în Banat, pe lângă 1734 parohii românești (p. 147). « Deci o minoritate sârbească asupra teritoriului ortodox românesc cari protestau și sufereau » (ibid.). Apoi și polemica lui Murgu cu sârbul maghiarizat Tökölyi, pomenită mai sus, i-a determinat conduita anti-sârbească și anti-panslavistă.

Impotriva voivodinei sârbești, care însemna înglobarea întregului Banat sub conducerea unei căpetenii sârbești, Eftimie Murgu luptă hotărât, alături de alți fruntași români bănățeni. Voivodina aceasta sârbească începuse a se organiza provizoriu în Noemvrie 1849 sub auspiciile Împăratului dela Viena, căreia i se dădu o organizare temeinică în 1853. La 1860 însă ea se desființă, înglobată fiind la Ungaria. După ce fu ales deputat în Parlamentul din Pesta, milită aci, ca și în diferite adunări populare (cum a fost cea mai celebră din viața lui, ținută la Lugoj în 27 Iunie 1848), pentru emanciparea Românilor din Banat de sub ierarhia bisericii sârbești și pentru întrebuițarea limbii românești în administrație și justiție. « Mișcarea antisârbească nu o ducea numai Murgu și Lugojul » — orașul al cărui reprezentant era în Parlament — « ci tot Banatul » (p. 165).

Intr-o polemică antimaghiară, avută cu contele Nicolae Jozsika în August 1848, Murgu cerea « drepturi constituționale » pentru Români și « câmp liber și deschis spre a ne putea cultiva » (p. 174—175).

Democrat și sârbofob, Murgu a stat în anii frământați ai revoluției alături de Ungurii lui Kossuth și împotriva Împăratului habsburgic, protector al Sârbilor. După înfrângerea revoluționarilor în 1849, oamenii Împăratului îl prinseră și pe Eftimie Murgu, îl osândiră la moarte, comutându-i-se pedeapsa, apoi, la 4 ani închisoare. După anii temniței steaua lui Murgu era în declin. A mai fost ales

deputat în 1861, dar activitatea lui în Parlamentul din Pesta e acum cu totul ștearsă.

Înainte de moarte Eftimie Murgu mai avu o crâncenă polemică cu dușmanii lui permanenți, cu Sărbii. Jignit de un memoriu sârbesc, care vedea într'un anume fel despărțirea bisericii românești — acum ridicată la rangul de Mitropolie independentă — de biserica sârbească, Murgu luă condeiul și scrisese o broșură de 65 pagini în -8° mare ¹⁾, plină de mânie și de vorbe ironice la adresa dușmanilor săi. Această scriere politică i-a fost de altfel și cântecul lebedei. Moartea îl va surprinde în ziua de 12 Mai 1870, uitat aproape de toți. Numai ziarul « Federațiunea » din Pesta și-a mai adus aminte că până la 1850 răposatul fusese « apostolul » național-român.

Și-au mai adus aminte de el și Bănățenii din România-Intregită, cari în luna Mai 1929 — după 59 de ani — i-au ridicat un frumos monument la Bozovici în Banatul pentru care a luptat și a suferit atât de mult.

I. C.

ASSEN SMEDOVSKI, *La Roumanie et la Triple Alliance.*

În *Revue d'histoire diplomatique*, anul LI, janvier-mars 1937, p. 39—56, a apărut un foarte interesant articol « *La Roumanie et la Triple Alliance 1883—1913* » în care autorul, d-l Assen Smedovski, studiază mai ales pe baza documentelor apărute în publicația oficială germană « *Die grosse Politik der europäischen Kabinette* », împrejurările care au dus la încheierea celor patru tratate secrete între România și Austro-Ungaria, ele formând, cum spune autorul, « o pagină interesantă a istoriei diplomatice dinainte de războiu ».

După ce și-a câștigat independența România se găsea amenințată în integritatea ei de cele două imperii vecine. Trebuia să se hotărăască ori pentru « amicitia » Austro-Ungariei, ori pentru « protectoratul » Rusiei. Ea a înclinat spre cea dintâi, menținând însă în același timp relații de « perfectă corectitudine » cu Franța și cu Rusia, până la marele războiu, când a trecut de partea lor.

România părăsi Congresul de la Berlin, nemulțumită de Rusia, care era dispusă să susțină mai mult pretențiile Bulgariei decât cauza românească. Acest fapt o determină să iese din orbita politicii rusești și să-și îndrepte privirile spre Germania și, prin forța împrejurărilor, spre Austro-Ungaria.

Cancelarul Bismarck simpatiza România. Puțin după încheierea alianței austro-germane, Bismarck scrie Regelui Carol că ar dori relații mai prietenești între România și Austro-Ungaria (vezi: « Mem. Reg. Carol », IV, 313—318). În August 1883, Regele merge la Berlin spre a asista la botezul unui nepot al principelui de Prusia. Cu această ocazie « *Neue Freie Presse* » scrie că alianța germano-austro-română, care acum e încă o supoziție, în curând poate deveni o realitate.

¹⁾ *Über das Serben-Congress-Memorandum, verfasst von Dr. Euthym Murgu. Pest, 1865.*

În 1881, miniștrii României la Viena și Berlin, Carp și Liteanu, primiseră ordin să sondeze terenul în vederea unei apropieri. Iar în 1883 când regele face vizitele oficiale la Berlin și Viena, este obiectul unei deosebite atenții.

Convorbirile încep când președintele Consiliului de miniștri, Ion C. Brătianu, merge la Gastein în 7 Septembrie 1883 pentru foarte scurt timp. În convorbirea ce o avu aici cu Bismarck, Brătianu îl asigură de sentimentele de fidelitate ale României față de cele două imperii. Se discută asupra avantajilor ce le-ar aduce alianța româno-austriacă în cazul unei amenințări din partea Rusiei. În concluzie, Bismarck îi răspunde însă, că oricare ar fi pactul cu România, el dorește să mențină pacea cu Rusia. O primă condiție îi pune însă lui Brătianu, să ducă tratative directe cu Austro-Ungaria. Concluzia e că se decide ca Brătianu să meargă la Viena spre a trata cu cancelarul Austriei, dar cu condiția ca proiectul tratatului să-i fie trimis la Berlin spre a-l aproba.

Conform hotărârii dela Berlin, Brătianu se duce la Viena, unde se întreține cu contele Kalnoky. Acesta formulează un proiect, care fu ușor modificat la propunerea lui Brătianu.

Articolul 2 al acestui proiect este foarte interesant pentru istoria diplomatică balcanică. Aici se spune că, dacă România va fi atacată de către Rusia, fără ca ea să fi provocat acest atac, Austro-Ungaria se obligă s'o ajute împotriva agresorului, dar aceeași obligație o are și România față de Austro-Ungaria. Acest articol însă putea fi considerat la Petersburg ca un act fățiș împotriva Rusiei. De aceea Bismarck, care ținea să nu-și strice relațiile cu Rusia, retrimite la 11 Septembrie proiectul, scriind ambasadorului său la Viena, că aprobă în linii generale proiectul, dar că se opune categoric articolului 2. Această împotrivire a cancelarului determină pe Brătianu și Kalnoky să omită precizarea privitoare la Rusia. Astfel s'a ajuns la încheierea primului tratat secret de alianță între România și Austro-Ungaria, semnat în 30 Octombrie 1883 la Viena. Prin acest tratat cei doi semnatari se obligau să nu intre în nicio alianță, care s'ar îndrepta împotriva uneia din cele două părți; 2. se prevede atitudinea în caz de războiu neprovocat, fără a menționa numele niciunei Puteri; 3. se precizează măsurile militare ce trebuiesc luate în caz când una din părțile contractante ar fi amenințată; 4. se angajează ca în caz de războiu să nu facă pace separată; 5. se fixează durata tratatului pe 5 ani cu prelungire automată de trei ani, dacă nu e denunțat cu un an înainte și 6. se obligă să mențină secretul tratatului.

Autorul consideră intrarea României în Tripla Alianță ca un strălucit succes diplomatic al Bucureștilor, căci alianța cu Germania lui Bismarck îi dădea garanții de natură să-i ușureze dezvoltarea economică și să-și consolideze poziția în Balcani. Acest tratat lărgeste spre Răsărit rețeaua de alianțe făcute de bătrânul Cancelar și în același timp scoate Bucureștiul de sub influența rusească; iar pentru Austria, era și mai mult, era un « atout » împotriva Rusiei.

Prin retragerea lui Bismarck intervine o schimbare și în politica externă a Germaniei. El ținuse mult la alianța cu Rusia și la prietenia țarului, pentru ca în felul acesta să împiedice încheierea unei alianțe franco-ruse. Succesorul lui, ne-

urmându-i politica, n'a mai înnoit tratatul la 1887, fapt care, după cum bine prevăzuse Bismarck, a dus la imediata încheiere a alianței cu Franța.

Când tratatul austro-român era pe cale de a expira, el deveni de mare importanță pentru Austria și Germania. Cancelarul Caprivi scrie o scrisoare principelui Reuss la Viena, îi arătându-i toate desavantagiile unei desfaceri a României din această alianță. Cum ei țineau mult la reînnoirea tratatului, sunt trimiși la București doi diplomați străluciți: contele Bernard de Bülow și Agenor Goluchovsky. La București se lovire însă de piedici serioase. Regele Carol, care luase conducerea politicii externe, dându-și seama de situația favorabilă în care se găsea, ezită să accepte prelungirea tratatului. Bülow reuși însă să se împrietenească cu Regele, și la 20 Martie 1892 el putu telegrafia lui Caprivi, că ministrul de externe Alexandru Lahovary, la ordinul Regelui, e dispus să reînnoiască tratatul, iar la 12 Mai putu telegrafia că și primul ministru, Lascăr Catargiu, este de acord. La 25 Iulie 1892 se semnă astfel la Sinaia al doilea tratat secret de alianță între România și Austro-Ungaria, cuprinzând aceleași puncte ca și cel din 1883.

Negocierile pentru cele două reînnoiri ce au mai urmat, au avut loc într-o atmosferă de puternică influență a relațiilor noastre cu Bulgaria. Cu prezența lui Kutuzoff la botezul principelui Boris, se începe apropierea ruso-bulgară în timp ce relațiile noastre cu Bulgaria se agravează din ce în ce mai mult. După atentatul săvârșit împotriva profesorului Mihăilecanu dela București, presa deschide o campanie puternică și o mulțime de Bulgari sunt arestați. Se iau chiar și măsuri militare de-a-lungul frontierei. Cu toate acestea, din ambele țări se dau cele mai puternice asigurări de pace. Anglia și Franța se țin în rezervă. Miniștrii statelor Triplei alianțe critică aspru de tot atitudinea guvernului bulgar. Rusia ia fățiș parte Bulgari și ministrul ei de externe atrage atenția guvernului român să nu întreprindă nicio acțiune spre a nu compromite pacea în Balcani.

Toate acestea au avut ca scop depărtarea Bulgariei de România și apropierea ei de Rusia. Aceasta a fost atmosfera, în care s'a reînnoit tratatul cu Austro-Ungaria. În primele zile ale lui Noemvrie 1900 ministrul de externe al României, Marghiloman, merge la Viena spre a discuta asupra unei eventuale năvăliri a Bulgarilor în Macedonia. În Ianuarie 1901, președintele consiliului de miniștri, Carp, întreprinde o călătorie în Germania și Austria. La Berlin i se răspunde că chestiunile care privesc Balcanii să le trateze cu Austria. Goluchowsky îl primi cu toate onorurile. În timpul conversațiilor Carp declară că, dacă Bulgaria se va întinde în Macedonia, e nevoie de o Românie mai puternică, și cere drept gaj linia Ruscuc-Varna. Carp mai cerea la înnoirea tratatului admiterea României ca parte contractantă egală și să i se dea ajutor și în cazul unui atac din partea Bulgariei. Berlinul e mai puțin dispus spre a admite această cerere. Divergența dintre Wilhelmstrasse și Ballplatz pe această temă, face necesară o întâlnire între cei doi cancelari. În Noemvrie 1901 Regele Carol și cu primul ministru se duc la Viena, unde Goluchowsky le spune că se conformează punctului de vedere german. Astfel, de data aceasta România se vede silită să semneze reînnoirea tratatului fără vreo schimbare, în 17 Aprilie 1902, la București.

Ultima reînnoire o doreau în egală măsură ambele părți contractante. La sfârșitul lui Decembrie 1912 și începutul lui Ianuarie 1913 are loc un schimb de scrisori între Francisc Iosif și Regele Carol referitor la reînnoire. Ea s'a făcut de data aceasta, fără a fi fost precedată de tratative, la București în 5. Februarie 1913.

Cu toate aceste reînnoiri ale tratatului dela 1883, interesele vitale ale poporului român cereau altă orientare politică. După cum bine se știe, la începutul războiului mondial România s'a decis pentru neutralitate, trecând apoi de partea Antantei.

G. V.

ROMÂNII ÎN «ENCICLOPEDIA ȘTIINȚELOR POLITICE» POLONĂ

Cunoscător bun al limbii române, d-l Dr. Batowski din Cracovia, se ocupă, într-o serie de articole, de diferite probleme de istorie românească, pentru lămurirea cercurilor polone. Articolele fiind scrise pentru o enciclopedie, evident că nu puteau fi de mari proporții. Cu toate acestea, cunoașterea adâncă a problemelor pe care le tratează, cunoaștere care se bazează pe epuizarea bibliografiei mai însemnate a subiectului tratat, stilul limpede și concis în care cu atâta talent scrie d-l B., fac ca articolele d-sale să fie foarte folositoare pentru acei cari vreau ca rapid și precis să se informeze asupra unui subiect. Toate articolele au apărut în *Encyklopedia nauk politycznych* (Enciclopedia științelor politice), fasciculele 3 și 4.

Primul articol consacrat *Basarabiei* (*Besarabja*), cuprinde istoria acestei provincii dela 1812 când a fost alipită de Rusia și până la 1935 când s'a reluat legătura feroviară cu Sovietele, din punct de vedere al politicii românești și al celei europene. Toate datele asupra pretențiilor românești și a atitudinii puterilor față de aceste pretenții care vizau câștigarea Basarabiei, precum și încercăturile diplomatice care au urmat alipirii Basarabiei, se găsesc bine expuse în acest articol. (Fascicolul 3).

Tratatul bucureștene (*Bukareszteńskie traktaty*) este titlul unui al articol al d-lui Batowski. Se insistă asupra tratatului din 1913 care a pus capăt războiului balcanic, apoi asupra celui din 1916 dintre România pe de o parte și Franța cu aliații ei pe de altă parte și în sfârșit asupra tratatului pe care împrejurrări nefavorabile au silit România să-l încheie în 1918 cu puterile centrale. (Fascicola 4).

Un alt articol, deși are titlul *Brătianu Ion*, dă pe scurt activitatea politică a familiei Brătianu. (Fascicola 4).

Un articol asupra *Bucovinei* (*Bukowina*) dă datele mai însemnate din istoria acelei provincii cu începere din anul 1775 și până după alipirea la România. Ultimul articol consacrat *Dobrogei* (*Dobrodża*), scris după același plan ca cele asupra Bucovinei sau Basarabiei, îmbrățișă istoria acestei provincii dela 1876—1931. (Fascicola 4).

G. H. D.

REVISTE

ARHIVELE BASARABIEI

1935—1936 — An. VII—VIII

Această revistă ce apare la Chișinău sub conducerea harnicilor cercetători: T. G. Bulat și C. N. Tomescu și în anii respectivi aduce bogate contribuții, bazate pe material inedit, privitoare la trecutul istoric și geografic al teritoriului dintre Carpați și Nistru.

An. VII — Nr. 1

T. G. Bulat, din «jahnica tragodie» a Moldovei sub Ruși (1810—1811). Bazat pe memoriile inedite, aflate în Arhiva Senatului din Chișinău, d-l Bulat aduce noi dovezi despre starea de plâns în care se găseau Românii moldoveni în timpul ocupației rusești din 1810—1811, când o nemiloasă foamete făcea ravagii între populația acestor părți.

T. G. Bulat, Știri cu privire la luptele napoleonice în răsărit. Cu acte scoase din aceleași arhive, autorul ne dă amănunte asupra ecoului luptelor lui Napoleon în răsărit, ecou ajuns și la Români.

C. N. Tomescu, Diferite știri din arhiva consiliului eparhial Chișinău. Aceste știri se referă la ctitoria bisericii Sf. Gheorghe din Chișinău, la mănăstirea Curchi, la biserica Sf. Ilie din Chișinău, la biserica Sf. Dumitru din Orhei, etc.

C. Teodorescu, Moldova și Basarabia 1807—1817, publică Catagrafia Basarabiei din 1817, ajungând la rezultatul că 96,51% din populația Basarabiei acestui timp era starea de jos, 2,83% tagma bisericească, 84 moșieri (0,38%) etc.

Gh. I. Tănase, Ungurii din Moldova la 1646 după «Codex Bandinus». Analizând și comentând știrile din opera lui M. Bandinus, autorul constată în Moldova la anul 1646 în cifră rotundă: 5000 de Unguri.

T. G. Bulat, Din documentele mănăstirii Văratec. Publică un număr de 12 documente referitoare la danii de ale Voevozielor sau aranjamentele diferiților boieri între ei.

An. VII — Nr. 2

T. G. Bulat, Din viața economică a Țărilor Române la începutul veacului al XIX-lea. Din aceeași Arhivă a Senatului din Chișinău publică 11 documente. 5 din ele sunt ale divanului Moldovei adresate lui Vasile Ivanovici și Serghie Cușucov, senatori ruși în divanurile Moldovei și Țării Românești din anul 1810. Restul sunt ale Vistieriei Moldovei.

C. N. Tomescu, Diferite știri din arhiva consiliului eparhial din Chișinău. Continuă publicarea diferitelor documente referitoare la viața bisericească.

A. Sava, Din istoria problemei agrare în Basarabia. Bazat pe documente inedite din Arhiva din Chișinău, autorul se ocupă de răsvrătirea țărănească din târgul Lăpușnei din anul 1817.

P. Mihailovici, Documente din Basarabia. Publică 2 documente de danie ale lui Vasile Lupu din 1642 și 1647 și unul al lui Gheorghe Ștefan din 1654.

T. G. Bulat, Din documentele mănăstirii Văratec. Continuă publicarea unui număr de 13 documente de danie și vânzare a diferitelor moșii între anii 1653—68.

An. VII — Nr. 3—4

T. G. Bulat, Știri secrete moldovenesti privitoare la conflictul european din 1811—1812. Cele 12 scrisori ale lui Hurmuzaki ispravnic de Herța, Stratilat hatmanul, Ioan Balș, Iordache Roset, etc. ne dovedesc legăturile diferiților boieri moldoveni cu Rusia în acest timp.

N. Moroșan, O fibulă particulară germanică din epoca imperialo-romană găsită în Basarabia. Această descoperire arheologică împreună cu ceramica dela Vaselica și Ungheni, sunt primele dovezi despre viața acelor timpuri în regiunea Prutului.

P. Mihailovici, Documente din Basarabia. Publică 13 documente dintre anii 1667—1771 de ale Domnilor: Duca, Mihai Racoviță, Gr. Ghica, Matei Ghica, C-tin Racoviță și câteva ale diferiților boieri.

I. Lepși, Lacul Sasic.

A. Sava, aduce noi dovezi pentru răzvrătirea din târgul Lăpușnei.

T. G. Bulat, continuă publicarea celor 58 de documente dintre anii 1609—1814 din arhivele mănăstirii Văratec.

An. VIII — Nr. 1

T. G. Bulat, Dregătoria armășii și țigani la sfârșitul veacului al XVIII-lea. Cu acte scoase din aceleași arhive, autorul aduce contribuții noi la dregătoria armășii și la țigani din sec. XVIII-lea.

C. N. Tomescu, continuă publicarea documentelor din arhiva consiliului eparhial din Chișinău.

T. G. Bulat, Charles Sigisbert Sonnini Farnesé de Manoncour și Marie Lachapelle Labouloy institutori în Moldova la 1810 și neplăcerile lor. Prin publicarea contractului încheiat de Sonnini cu Iordache Catargiu, avem o dovadă despre modul cum trăiau acești străini în Țările Române ca educatori ai fiilor de boieri.

I. Lepși, continuă studiul său despre Lacul Sasic.

Al. Obreja, Câteva date istorico-geografice, asupra satului Gugești din județul Fălciu.

Em. Gane, publică un document din 1779 referitor la ținutul Orhei.

T. G. Bulat, continuă publicarea de documente dela mănăstirea Văratec, dintre anii 1824—1837.

Două gramate: una de preoție dela mitr. Gavriil Calimachi din 1778 și alta de duhovnicie dela mitr. Iacov din 1804.

An. VIII — Nr. 2—3

T. G. Bulat, O conspirație boierească contra mitropolitului Ignatie grecul al Ungrovlahiei (1811). Boierii Munteni în frunte cu vistierul Samurcaș se răzvrătesc împotriva grecului pus de Ruși în scaunul mitropolitan.

C. N. Tomescu, continuă publicarea de numeroase documente din arhiva eparhială din Chișinău dintre anii 1815—1819.

Th. Holban, Contribuții la istoria Basarabiei. Publică partea referitoare la Basarabia de Sud, din memoriul lui Saint-Crist din jurul anului 1768.

I. Lepși, sfârșește studiul său despre lacul Sasic.

M. Botez, face un interesant istoric al cartografiei vechi românești.

Em. Gane, publică un act de danie dela Ilie Vv. din 1436.

I. Petrescu, publică un act al lui Petru Rareș din 1527, prin care dăruiește mănăstirii Pobrata, satul Dobrușa.

T. G. Bulat, publică 4 acte referitoare la procesul de împărțirea averilor boierilor Rosătești din 1808.

Al. Ciulcu, publică Manifestul împăratului Nicolae I pentru războiul rusoturc (1828).

Șt. Holban, publică Protocolul proceselor verbale ale congresului militar moldovenesc din 20—27 Octombrie 1917 dela Chișinău.

Em. Gane, publică un document referitor la ținutul Orhei.

An. VIII — Nr. 4

T. G. Bulat, Biserica romano-catolică în Moldova la începutul veacului al XIX-lea. Publică 6 documente din care reiese străduința reprezentantului papal din Iași, Iosif von Raab, pe lângă stăpânirea rusească, de a storce cât mai multe privilegii pentru credincioșii catolici din Moldova.

C. N. Tomescu, continuă publicarea documentelor din arhiva consiliului eparhial din Chișinău din anul 1815.

C. Teodorescu, publică cartea de duhovnicie a lui Gherasim episc. Hușilor.

Th. Holban, publică 3 documente care aduc știri noi referitoare la Bisericile și populația creștină din sudul Basarabiei.

Em. Gane, continuă publicarea a lor 3 documente privitoare la ținutul Orhei.

N. Moroșan, Un tezaur de bronz — primul găsit — în Basarabia de Nord.

T. G. Bulat, publică 4 documente cari aduc contribuții la istoricul școalelor și medicinei în Moldova la 1811.

Al. Th. Obreja, face scurte considerații istorico-geografice asupra târgurilor din Moldova în veacul al XIX-lea.

ȘT. PASCU

ARHIVELE OLTENIEI

1936—1937 — An. XV—XVI

Revista craioveană de sub conducerea prof. C. D. Fortunescu, aduce numeroase contribuții istorice și culturale regionale.

An. XV — Nr. 83—85

Șt. Nicolaescu, Domnia lui Vlad Vintilă Vodă din Slatina. Publicând câteva noi documente referitoare la Vlad Vintilă într'unul din ele (13 Iunie 1535) fiind numit consecutiv Ventilă și d-lui acceptă acest nume schimbat.

V. Mihordea, Informații despre Craiova în scrisorile unui ofițer rus la 1811. Relevă știrile referitoare la acest oraș din scrisorile contelui de Benchedorff trimise cneazului Woronosow.

I. Donat, Oltenia în sec. XIX-lea, face o expunere antropogeografică a întregului jud. Dolj, deocamdată, urmând ca în viitor să continue și cu celelalte județe oltene.

D. Tudor, Découvertes archéologiques à Sucidava et dans les environs. Publică rezultatele săpăturilor din jud. Romanați.

În partea: *Oltenia istorică*, *Șt. Nicolaescu* publică 5 documente referitoare la Vlad Vintilă; *Diaconul I. Popescu Cilieni* o catagrafie a averii bisericii Sf. Dimitrie din Craiova; *I. Neda* 3 documente referitoare la schitul Cornet; *A. Sacerdoșeanu*, 6 documente hurezane; *I. Ionașcu*, 18 documente referitoare la mănăstirea Hurez, etc.

An. XV — Nr. 86—88

A. Sacerdoșeanu, Cronicarul Dionisie, Ecclesiarh al mănăstirii Bistrița din Vâlcea.

I. Donat, Fundațiunile religioase ale Olteniei: Mănăstiri și Schituri în care autorul înșiră, în ordine alfabetică toate mănăstirile și schiturile oltene, făcându-i fiecăreia un scurt istoric.

I. Chiriță, Boierii Brâncoveni, pomenește pe toți membrii acestei însemnate familii începând cu Danciul din Brâncoveni dela 1593 și sfârșind cu Grigorie Brâncovean în 1829 (în An. XVI — Nr. 92—94).

La rubrica: *Oltenia istorică*, *Șt. Nicolaescu* continuă publicarea documentelor referitoare la Vlad Vintilă; *Sacerdoșeanu* pe cele hurezane; *I. Neda*, pe cele referitoare la schitul Cornet; *I. Ionașcu*, pe cele privitoare la mănăstirea Hurez; *Diacon Popescu-Cilieni*, 3 documente oltene; mai este publicat un document referitor la Tudor Vladimirescu și unul al lui C. Brâncoveanu referitor la Bulgarii din Chiprovăț, etc.

An. XVI — Nr. 89—91

O. G. Lecca, Banatul de Severin și Oltenia, aduce noi contribuții prin publicarea § 7 din « Liber Dignitatorum Regni Hungariae Saecularium », unde

se găsește; *Catalogus Banorum Zeurinienium*, începând cu Pous 1249 și sfârșind cu Nicolaus la 1526.

I. Georgescu, Eugeniu Carada, prezintă în câteva linii pe economistul, financiarul, ziaristul, colecționarul de arte, omul politic, etc.

C. Teodorian, Ploești-Craiova, publică 5 scrisori din care reiese rolul preponderant al lui Eugeniu Carada în răscoala « republicană » din Ploești din anul 1870.

N. Tomiciu, Iancu Românul de Huniade, combătând la început pe cei ce acordau lui Iancu Huniade naționalitatea maghiară sau una problematică, dovedește originea lui română, relevând apoi rolul important pe care acesta l-a jucat în apărarea creștinătății.

D. Tudor, Morminte romane din jud. Romanați, publică rezultatul săpăturilor arheologice din anul 1935 la Romula Veche (Reșca), Sucidava și Orlea, unde s'au găsit în toate trei locurile morminte romane.

Rubrica: *Oltenia istorică*, *I. Marian* publică 4 documente: 1618 dela Gavrilăș Movilă; 1630 dela Leon Vv; 1636 dela Matei Basarab; 1650 al lui Hamsa Postelnicul; *I. Donat*, Documente oltenesti felurite, privitoare la satul Cacova și Rădinești; *I. Neda*, Trei documente, unul referitor la hotărnicia Craiovei, altul de vânzare a unei moșii și al 3-lea de cercetare a unei pricini; *M. Popescu*, Știri noi din trecutul Craiovei, publică 2 hotărîri ale divanului Craiovei din 1790 și 1800; *I. Ionașcu*, continuă publicarea documentelor referitoare la mănăstirea Hurez; *T. Bălășel*, Trei cărți de blestem patriarhicești, publică cărțile de blestem ale patriarhului Irimiea al Țarigradului din 1592, una fără să poată descifra nici numele celui ce o dă lipsindu-i și data și a 3-a a lui Dosoftei al Ierusalimului din 1752.

An. XVI — Nr. 92—94

I. Donat, Hotarele Olteniei. Pe baza diferitelor documente, însemnări istorice, geografice și cartografice, caută să stabilească hotarul acestei țări.

C. D. Fortunescu, Auraria romano-dacică, prezintă cartea lui Samuel Köleseri de Keres-Eer, secretar gubernial al Transilvaniei, Auraria Romano-Dacica, apărută în ed. I la Sibiu în anul 1717 și în ed. II-a la Pojon și Cașovia în 1780.

Preot *C. Stănică*, Câteva considerațiuni privitoare la originea Craiovei, face câteva considerațiuni în legătură cu apariția primului volum al lucrării prof. At. Georgescu, Craiova.

M. Theodorian-Carada, Câteva craiovence din sec. XIX-lea, enumerând printre altele pe: Alexandrina Haralamb, Finea Opran, C-ța Argetoianu, Maria Titulescu, etc.

D. Berciu, Bibliografia Olteniei preistorice.

Oltenia Istorică ne dă: *Diac. I. Popescu-Cilien* și *I. Donat*, 15 documente felurite dintre anii 1703—1826; *A. Sacerdoșeanu* continuă publicarea documentelor hurezane, din anul 1828; *V. Antoniu*, publică o catagrafie din Vâlcea din 1834; *R. Guran*, publică pomelnicele bisericii Maica Precista Mântuleasa din Craiova, a boierilor și neguțătorilor cari au făcut danii acestei biserici, în număr de 18.

ȘT. P.

ARHIVA SOMEȘANĂ

1936—1937 — Nr. 19—22

Revista nordicului colț cultural din Transilvania, condusă de respectabilul septegenar Virgil Șotropa, aduce și în aceste numere, importante contribuții la istoria și cultura regiunii grănicerești de altă dată.

Nr. 19 — An. 1936

V. Șotropa, Aspecte și fapte. După ce face un scurt istoric al orașului Năsăud, publică registrele bisericii unite, ale celei romano-catolice, cartea de aur a școlii primare din Năsăud și rezumatele proceselor verbale ale cazinei române din acelaș oraș.

I. Moisil, Vieța exemplară a unui tânăr grănicer. E vorba despre Ion Gavrițaș, elev eminent și teolog bursier la Roma tot atât de eminent, dar care din cauza boalei moare la vârsta de 22 de ani.

Tot în acest număr se publică ziarul sergentului Simion Domide care poartă despre lucruri interesante din revoluția din 1848.

La rubrica comunicări: *A. S. Mureșianu* scrie: În chestia familiei Mureșienilor; *Prot. I. Pop*, își publică câteva din amintirile lui; *Șt. Busilă*, O cerere în căsătorie dela 1847; *I. Pavelea*, Locuințe grănicerești; *I. Naghiu*, Pagini istorico-culturale.

La pagini suplimentare: *I. Marțian*, Cucerirea Ardealului de către Unguri, traducere după G. Schimdt; *I. Naghiu*, Un discurs memorabil, fiind vorba despre discursul delegatului ardelean rostit la Praga în 1595.

La partea: Figuri grănițerești năsăudene, *I. Moisil*, face portretele vicarilor: Ioan Marian, Macedon Pop și Grigore Moisil.

Nr. 20 din 1936

V. Șotropa, Vizite, ospătări și omagieri pe vremuri. Vorbește de vizitele: domnitorilor, membrilor guvernului, vlădicilor, demnitarilor militari etc. cari au trecut prin Năsăud în sec. al XVIII-lea și al XIX-lea.

I. Moisil, Teatrul în Năsăud. Amintește trupele artistice cari au vizitat acest centru grăniceresc între 1870—1890.

Ziarul grănicerului Vasile Crăciun din Nepos publicat în acest nr., conține știri între anii 1697—1848, iar Actele corespunzătoare și ordonanțele vicariale, conțin știri între anii 1834—1872.

I. T. Echim, Frunțașă familie Bejan din Monor.

În articolul: Spicuri istorice grănicerești, publică scrisorile brigadierului silvic Nic. Cionca cu reflexiuni și completări de istorie regională, etc.

I. Moisil, în seria figurilor grănițerești năsăudene, evocă pe V. Nașcu, Fl. Porcius, lt. P. Tanco și Ioachim Mureșian.

Nr. 21 din 1937

V. Șotropa, Contribuții la istoria bisericească. Publică o anchetă făcută în 1 Iunie 1761 referitoare la bisericile unite din ținutul Năsăudului,

V. Șotropa, Memoriile căpitanului-auditor Șotel. Publică memoriile căpitanului-auditor (judecător) Șotel, originar din Pajon, memorii de interes local.

V. Șotropa, Ofițerii și subofițerii regimentului năsăudean în 1765, 1766 și 1771. Acest tablou a fost găsit în registrele bisericii romano-catolice din Năsăud.

I. Naghiu, Pagini istorice culturale: de Gerando despre Rodna și grănicerii; Adunările generale ale Astrei la Năsăud.

V. Șotropa, Din actele și scrisorile episc. Lemeny. Sunt date la lumină o mulțime de scrisori adresate lui și de către Lemeni, în timpul când era surghiunit la Viena (1850—1861).

Em. Precup, publică autobiografia preotului B. Șioldea din Mîitei, iar *V. Ciortea*, o variantă a «Versului lui Napoleon Bunăparte».

I. Moisil, Figuri grănițerești năsăudene: Alex. Bohățel, Ioan Florian Câmpianu, V. Petri, Iacob Mureșeanu, Col. Carol baron Euseberg, Vasile Bob Fabian, Mitrop. Gavril Bănulescu-Bodoni.

BCU Cluj Nr. 22 din 1937

V. Șotropa, Revolta districtului năsăudean, 1755—1762. Publică conscripțiile comunelor acestui district cu ocazia acelor răzvrătiri pricinuite de modul de încasare a dărilor, perceptorii considerând iobagi pe acești locuitori cu vechi privilegii grănicerești.

I. Naghiu, Mărunțișuri cultural-istorice năsăudene: Colaboratori năsăudeni la ziarul «Traianu», V. Alecsandri felicitat de năsăudeni, etc.

I. Marțian, I. Traducere din volumul anonim: *Reise von Pressburg nach Siebenbürgen und von da zurück nach Pressburg*. Frankfurt und Leipzig, 1793. II. Din memoriile voevodului ardelean J. Kemény.

I. Moisil, Figuri grănițerești năsăudene: Al. Fortunat, Preot. I. Macavei.

ȘT. P.

CERCETĂRI ISTORICE

«Revistă de istorie românească». Director I. Minea. Iași, 1934—1936, An. X—XII, Nr. 2,

Valerian Popovici, în continuare, termină studiul său asupra lui Mihai Vodă Viteazul și Turcii în anii 1600—1601 (p. 3—25).

Gh. Duzinchevici dă interesante contribuții inedite privitoare la istoria relațiilor polono-române în timpul lui Grigore Ghica 1776—1777. Domnul Moldovei, cu mare trecere la Poartă, interveni pentru acceptarea lui Boscamp ca

ministru al Poloniei la Constantinopol; acesta apoi plecă cu instrucțiuni pentru stabilirea de noi legături poștale, potrivit intereselor moldovenești (p. 26—32).

I. Minea și H. T. Boga epuizează știrile cunoscute și adaugă altele noi privitor la rolul jucat la Constantinopol și în Țara Românească de Iane, marele ban de Craiova și unchiul lui Mihai Viteazul (p. 33—64).

D. Ciurea, publică documente moldovenești din anii 1663—1822 referitoare la moșiile închinat Negriștii, Costești și Blănești (p. 65—88).

I. Minea, în « Un popas al regelui Mateiaș în Moldova », precizează că regele ungur la 22 Noemvrie 1467 era încă la Trotuș și că acolo s'a dat luptă grea cu ostașii lui Ștefan (p. 89—94).

De asemenea mai publică două documente, unul din 1366 care amintește de Ladislau cneazul și Iula « voida », iar celălalt din 1433 cu informații despre quinquesimă ex parte Valahorum (p. 95—97).

Mih. Galan, continuă studiul bogat informat despre « Ocupația rusească în Moldova, din anii 1828—1934 » (p. 98—144).

I. Minea și L. T. Boga, în « Cum se moșteniau moșiile în Țara Românească până la sfârșitul sec. al XVI-lea? », se ocupă în continuare de păstrarea moșiilor în familie între frați prin cesiune, prin posesiune colectivă, apoi de așezări, înfrățiri, vânzări deghizate, danii particulare, danii domnești, zăbaloage, răscumpărări, devălmășii, etc. (p. 145—192).

I. Minea în « Despre sfârșitul lui Ștefăniță Vodă Rareș și ceva despre Alexandru Lăpușneanu » arată amestecul ce l-a avut generalul imperial Castaldo în asasinarea lui Ștefăniță (p. 193—205).

I. Minea în « Despre ferii din așezământul lui Miron Vodă Barnovschi » precizează că « ferii » era o taxă de proces, care revenea judecătorilor cari dădeau sentința (p. 206—207).

I. Minea și L. T. Boga, publică textul slavonesc al documentului dat de Gheorghe Ștefan pentru înzestrarea dascălilor școalei dela Trei-Ierarhi, arătând autenticitatea lui (p. 208—215).

Virgil Pânteș, în « Impozite, taxe și amenzi moldovenești până la 1504 » se ocupă de desetină, arătând că ea se încasa în bani, din vin, albine, porci, varză și pește (Va urma).

Recenzii semnate de Al. Ciulcu, V. Lungu, P. Nicorescu și I. Minea.

I. M.

DACIA ISTORICĂ

Nr. 1—3 (15 Oct.—15 Dec. 1937), Nr. 1—2 (15 Ian.—15 Febr. 1938)

Dl. *Iosif Șchiopu*, redactorul și proprietarul D. I., a pus la încercare viabilitatea unui buletin, în care să se desbată toate problemele evului mediu transilvănean, cu specială privire la autenticitatea izvoarelor istorice acceptate de lumea științifică. D-sa și-a câștigat prin lucrările anterioare indiscutabile merite în trierea și verificarea materialului documentar din sec. XII—XIV și multe din falsurile do-

vedite de d-sa vor rămâne definitiv eliminate din istoriografie. În cele 5 numere ale D. I., autorul revine și întregeste cu noi argumente dovezile aduse pentru lipsa de autenticitate a celor mai multe documente referitoare la Cavalerii Teutoni și la Sașii din Transilvania și atacă probleme noi, ajungând la concluzii interesante care merită un mai amănunțit studiu din partea istoriografiei noastre.

Astfel, studiind din nou problema cronicarului anonim al Regelui Bela, autorul — spre deosebire de părerile istoriografiei maghiare — susține că « *anonymus* n'a cunoscut niciun izvor unguresc scris » . . . , apoi încearcă să precizeze că a fost notarul Regelui Bela I, scriindu-și cronică pe la anul 1069 și că toate anacronismele și incongruențele ce se opun acestei identificări pot fi atribuite copistului care a adăugat capitolele finale (53—57) ale croniciei.

În legătură cu vechimea și prioritatea numirilor de Clus, Culus, aduce dovezi convingătoare că « *forma* ungurească « *Culus* » s'a format pe teritoriul Ungariei, în cancelaria regilor Ungariei și de acolo a fost importată în Transilvania prin diplomele regești, — fără să fi putut înlocui în documentele transilvane dintr'unăceput numele vechiu « *Cluj* », formă transmisă și păstrată neschimbată în graiul poporului român ».

Intr'o « *punere la punct* » d-l I. S. precizează că singurul drum al descălecării ungurești a fost acela prin Nordul Carpaților prin pasul Vereczke și că o descălecare similară prin răsăritul Transilvaniei nu s'a produs, așa cum se străduiește să susțină istoriografia nouă maghiară pentru a putea dovedi prezența preromânească a Secuilor în aceste părți.

Studiind titlul de « *Cumanie Rex* » al regilor ungari d-l I. S. ajunge la concluzia că istoricii identifică greșit Cumania dinainte de năvălirea Tătarilor cu Țările Române. Ea era în regiunea Donului unde Cumanii, amenințați de Mongoli, la 1235 cer protecția regelui Ungariei și precis din acel an datează și titlul de « *rex Cumanie* ». Invaziunea din 1241 schimbă situațiunea. Dinaintea Tătarilor Cumanii se retrag spre Ungaria și cu ei se deplasează și țara lor, fiindcă în realitate « *Cumania* » n'a fost niciodată o regiune geografică fixă, ci « *a însemnat totdeauna numai pământul locuit vremelnice de Cumani* » . . .

De asemenea d-l I. S. cercetează și « *problema săcuiască* » ajungând la concluzia că Săcuii din Transilvania sunt Săcui-ungurizați veniți din județele de nord ale Ungariei, în timpul și din cauza năvălirii Tătarilor din 1241.

Ne oprim aici cu semnalarea materialului studiat de d-l I. S. în cuprinsul revistei D. I. deși fiecare pagină ar merita atenția istoricilor.

Dintre colaboratori, remarcăm studiul d-lui A. Dobosi asupra autenticității documentelor mănăstirii Cârța, în care se strecoară și greșeli elementare ca traducerea lui « *mons Sancti Michaeli* » cu muntele S. Mihai, când e știut că Mons. S. Michaelis = Michelsberg = Cisnădioara !

Cu numărul 15.II.1938 autorul suspendă apariția revistei. Cauza: autorul nu mai putea face atâtea sacrificii bănești fără niciun ajutor din partea nimănui.

Atât cât se cuprinde în paginile acestei reviste îl îndreptățește însă pe dl I. S. să încheie provizoriu socotelile cu convingerea justificată că « *non omnis moriar* » . . .

I. M.

INTREGIRI

Buletinul Institutului de Istoria Vechiului Drept Românesc » I, Iași 1938, I pl. + IV + 264 p.

« *Intregiri* » este revista d-lui prof. Șt. Berechet dela Universitatea din Iași. Atrăgătoare prin aspectul ei occidental, această revistă captivează pe omul de știință prin conținutul ei. Numărul acesta, închinat d-lui prof. N. Iorga, cuprinde următoarele: 1. Descoperirea a două manuscrise juridice românești (Șt. Gr. Berechet, p. 1—40). Primul manuscris, păstrat la Arhivele Statului din Iași, cuprinde *Basilicalele* în traducere românească. Traducerea făcută în Basarabia între anii 1814—1816, a fost folosită și în Moldova. Traducerea s'a făcut după *Basilicalele* editate la Paris în anul 1647, de Carolus Annibalus Fabrotus. Traducătorul anonim n'a tradus toată opera, ci numai ceea ce era necesar instanțelor judecătorești, și anume numai în materie civilă. Traducerea s'a făcut mai mult după textul latin decât după cel grecesc. Al doilea manuscris păstrat la Academia Română, « *Cârja arhierilor* », este traducerea românească a *sintagmei* alcătuite de arhimandritul Iacob din Ianina (1645) la porunca patriarhului Partenie din Constantinopol. « Spre mândria poporului român — spune d-l Berechet —, această uriașă lucrare, care nu este tradusă în nicio altă limbă națională, este tălmăcită numai în limba noastră... Traducerea este făcută aici la Iași (1754) și anume la Mitropolia Moldovei de către călugărul Cosma, fiind corectată... » de directorul tipografiei mitropolitane, Duca din Thasos ». Documentele dovedesc că traducerea a fost folosită în Moldova până la sfârșitul secolului al XVIII-lea. Muntenia nu a cunoscut lucrarea nici în traducere, nici în original. O serie de anexe lămuresc textul. Rezumat francez.

2. Pedepsele în Moldova la sfârșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea. După documente inedite (Gh. Ungureanu, p. 41—74). Documentele inedite folosite de d-l Ungureanu, dovedesc « că în materie penală, pravilele nu se aplicau decât foarte rareori și în cazuri excepționale, întru cât ele necuprinzând circumstanțele atenuante sau agravante ale diferitelor cazuri care se judecau, deveneau inutilizabile ». Inșă, cel care avea ultimul cuvânt, era Domnul. Pedepsele despre care scrie d-l Ungureanu, sunt următoarele: 1) bătaia la tălpi și spate; 2) punere de bour în frunte (înbourare); 3) tăierea nasului, a mâinilor sau a degetelor dela mâini; 4) pedeapsa cu moarte: a) prin spânzurătoare; b) aruncare în râu și c) prin sugrumare. Executorul pedepselor era călăul (gelatul). El era ales dintre condamnații la munca silnică pe viață. În timpul ocupației rusești (1828—1834) a fost suspendată funcția de călău. În anexe se publică 28 documente inedite. În acestea mai găsim menționată o pedeapsă despre care autorul nu vorbește nimic în introducere: trimiterea la mănăstire. La sfârșitul articolului rezumat în limba germană.

3. O inovație juridică a lui Miron Vodă Barnovschi (I. Minea, p. 75—96). Moșiile confiscate pentru violențe, se înapoiază familiei boierului pedepsit.

4. Organizarea justiției moldovene în timpul ocupației rusești din anii 1828—1834 (Mihail Galan, p. 97—168). Bazată pe multe inedite, lucrarea este

de remarcabilă valoare. Instanțele de judecată până la Regulamentul Organic erau: 1) ispravnicii cari judecau direct sau prin subalterni; 2) Divanul judecătoresc cu reședința la Iași, alcătuit din 8 membri; 3) Departamentul criminalicesc care judecă uneori chestiunile penale. Pe lângă pedepsele despre care scrie d-l Ungureanu mai sus, Condica criminalicească prevedea următoarele: « moartea vinovatului, trimiterea la ocnă, ținerea în temniță, izgonirea din țară, închiderea în mănăstire, pierderea cinului, ridicarea evgheniei, defăimarea în publică, pierderea dreptăților politicești, ridicarea scutelnicilor, certarea trupească, plă-tirea pagubelor și globirea la cutia milelor »; 4) Divanul domnesc, cea mai înaltă instituție de judecată. Odată cu intrarea trupelor rusești și-a încetat activitatea, Adunarea obștească luându-i locul. În Mai 1830 se reînființează Divanul domnesc. Vornicia de aprozi se aseamăna cu instituția portăreilor de azi. « Avea următoarele atribuțiuni: 1) a menține ordinea în timpul judecării proceselor, 2) a anunța pe boieri de câteori vor fi chemați în adunare și 3) a aduce la îndeplinire hotărârile judecătorești în diferite procese civile și mai ales a încasa creanțele pentru a le transmite celor în drept în procese cambiale ». Vornicia dispunea de câteva sute de funcționari.

Regulamentul Organic rupe cu tradiția în ceea ce privește organizarea justiției, venind cu principii care și azi mai sunt în uz: « principiul despărțirii puterii judecătorești de cea administrativă-executivă, inamovibilitatea magistraților și principiul lucrului judecat ». Magistraților li se impun anumite reguli și sunt obligați, la intrarea în serviciu, să semneze într-o condică de prezență. Se introduce dreptul de recuzare. Legile noastre judecă și pe străinii cari au procese cu pământenii. Legile întrebuițate sunt: Condica politicească din 1817; Condica criminalicească din 1820 și 1826; Bazilicalele, numai în cazul când « sînt potrivite cu obiceiurile pămîntului ». Întrebuițarea lor este admisă numai provizoriu. În ceea ce privește chestiunile negustorești, Regulamentul Organic spune că se « vor aduna din Condica de Comerț a Franței toate dispozițiile ce pot fi potrivite la starea lucrurilor din Moldova, care se vor pune în orânduială și să vor tălmăci Românește, spre a sluji de regulă ». Noile orânduiuri prevăd următoarele instanțe de judecată: Tribunale ținutale în cele 16 capitale de ținuturi. Se compun dintr'un președinte, doi asesori judecători și din alți funcționari; Divanul judecătoresc funcționează numai la Iași. Are un președinte și șase membri. Tot la Iași este și Tribunalul de comerț. Se compune dintr'un președinte și din doi membri: un boier judecător și un delegat al negustorilor. Tribunalul criminalicesc, care pe lângă un președinte și doi membri are și un avocat pentru « legiuita apărare ». Înaltul Divan, numit din 1833 Divan domnesc. Membrii acestei instanțe, un președinte și șase ajutoare, sunt aleși de Domn. Obșnuita Obștească Adunare alege șapte membri cari pot înlocui pe membrii din Divan în caz de boală. Pentru pricinile mărunte dintre locuitorii mahalalelor orașului Iași, funcționează în acest oraș un Tribunal de poliție îndreptătoare, format dintr'un președinte și doi membri. Vornicia de aprozi funcționează și mai de-parte, însă limitându-i-se atribuțiile.

Dar nu tot ceea ce teoretic stabilise atât de precis Regulamentul Organic putea fi aplicat cu bune rezultate, în practică. De aceea, aplicarea Regulamentului Organic în materie judiciară, a fost foarte anevoioasă, întâmpinând multe dificultăți. În primul rând insuficienta pregătire a celor ce aveau să aplice legea. Era ruperea cu o tradiție în care omul nu suferea atâtea îngrădiri. De aici abuzuri și călcări de lege. Instanțele judecătorești erau puține față cu mulțimea proceselor. Dificultăți multe cu supușii străini care aveau procese cu pământeni; dificultăți cu procesele de ex. a locuitorilor de pe marginea ținutului Sucevei cu cei din Bucovina; lipsa legilor în limba română. Chiar Logofeția Justiției explică într-o dare de seamă de ce merg greu treburile judecătorești: « neexperiența celor în slujbă, cărora au fost neapărat și de nevoie a să îngădui vreme, pentru a să familiarisi cu formile așazămănturilor și cu regulile introdusă. Neștiința chiar celor în pricină, carii neavând cunoștință în detalium de legiurile formelor, să abătă din rânduelile prescrisă și pricinuind confuzie, aducă de sine întârziere; lipsa pravilelor în limba patriei... ». Din cauza tuturor acestor neajunsuri, organizarea judecătorească a suferit modificări și completări. În locul Divanului judecătoresc se înființează două divanuri de apel: Divanul țării de sus și Divanul țării de jos, ambele cu reședința în Iași. Fiecare are un președinte și patru membri aleși de Domn. Măsurile luate de mitropolit în materie de divorțuri, trebuiau confirmate de ocârmuire. Abaterile făcute de militari, erau judecate de o justiție militară. Kisseleff s'a ocupat și de îmbunătățirea soartei condamnaților.

5. Documente de drept public și privat. Secole XVI—XVII-lea (Șt. Gr. Berechet, p. 169—212). Confirmări de proprietăți, danii, reconfirmări, acte de vindere, cumpărare, partaje, hotărîri, judecăți, judecată după obiceiul pământului, vânzare prin protimisis și întărire, act de schimb. Total 36 documente.

Numărul acesta din *Intregiri*, sfârșește cu dări de seamă, recenzii, facsimile de documente « pentru exercitarea studenților » și cu « Indexul celor mai însemnate cuvinte după articole ».

Rezumatele în limbi străine la sfârșitul articolelor mai însemnate, fac revista accesibilă și străinătății. GH. D.

REVISTA ISTORICĂ

Director, N. Iorga. Vălenii-de-Munte, 1936—1938, An. XXII—XXIV¹⁾.

Revista d-lui prof. N. Iorga se razimă și în acești ani, ca și în trecut, mai mult pe munca neobosită a Directorului, deși nu lipsesc colaboratorii, mulți și distinși. Articolele, dările de seamă, cronicile și notițele semnate de d-sa ne vădesc acel larg orizont, pe care i l-am admirat totdeauna și pe care nu-l au prea mulți în țara noastră.

Anul XXII (1936), Nr. 1—3 se deschide cu un articol al d-sale asupra *Visitei în România a profesorului din Berlin al lui Mihail Kogălniceanu* (p. 1—9), Dr. W. Brennecke, la 1868. A. Bitay dă o apreciere elogioasă a generalului maghiar

¹⁾ Pentru *Revista Istorică* dela început (1915) până la 1935 inclusiv cf. *Anuarul VI*, p. 769—771.

Prépostvári din 1593 despre *Soartea faimei lui Ștefan cel Mare*, Domnul Moldovei (p. 9—12).

O lucrare bulgară despre viața și arta populară a d-șoarei Luisa Netoliczka (p. 12—18) e de fapt o dare de seamă asupra cărții scriitorilor bulgari St. L. Costov și E. Peteva, intitulată « Viața și arta țărănească în regiunea Sofiei » (în bulgărește). D-l A. Sacerdoșeanu publică un document din 1543 în legătură cu *Așezământul lui Radu Paisie pentru episcopia Buzăului* (p. 18—23). Un articol mai lung publică E. Dvoicenco despre *Alexandru Hașdeu și literatura română populară* (p. 23—27).

În *Știri despre Români într'un izvor engles*, d-l N. Iorga arată câteva amănunte în legătură cu chinuirea lui Antonie-Vodă Roset al Moldovei la 1679 și tot de d-sa sunt următoarele trei articole: *Nicolae-Vodă Mavrocordat și Athosul*; *Hagi-Prodan* — din vremea lui Tudor Vladimirescu — și *Încă un călător în preajma noastră* la 1839, A. Griesebach (p. 37—40).

T. Holban tipărește câteva acte franceze drept *Noi știri despre pretendentul Ioan Bogdan* din anii 1592—1598 (p. 40—44) și un document *Despre moartea lui Constantin Brâncoveanu* din 1714 (p. 45—46). Câteva *Considerațiuni asupra Italiei preromane* de Radu Vulpe (p. 46—52) sunt părți de introducere la un curs despre « Problema etruscă » ținut de d-sa la Facultatea de Litere din București.

Știri nouă cu privire la Radu Cantacuzino, fiul lui Ștefan Cantacuzino ucis de Turci la 1716, publică V. Mihordea (p. 52—72).

Dările de seamă, Cronicele și Notițele sunt semnate toate de d-l N. Iorga.

Nr. 4—6 conține mai multe studii de: C. Velichi asupra lui *Vasile Lupu ca Domn al Moldovei și al Țării-Românești* (p. 101—103). I. Andrieșescu despre *Ștefan Ciuceanu* (p. 104—105), C. Göllner despre *Presa săsească, un nou izvor pentru mișcarea revoluționară din Moldova (1848)* cu știri foarte interesante (p. 105—111).

D-l N. Iorga dă o notiță în legătură cu *Biruința din 1423 a lui Dan-Vodă contra Turcilor*, C. Velichi publică *Documente și cărți românești din Bulgaria* (p. 112—121), iar Gh. Duzinchevici aduce *Noi contribuții la Domnia lui Cuza-Vodă* din arhivele polone (p. 121—124).

Un călător rus despre Principatele Române de la 1820, Ignatie Iacovenco, de Tr. Ionescu-Nișcov (p. 124—128), și *Un sat: Chițcanii* de N. Bălănescu (p. 128—133) sunt contribuții interesante. Foarte utile constatările d-lui V. Mihordea din articolul *Documente greșit date în colecția « Hurmuzaki »* (p. 133—137).

Prof. Șt. Gr. Berechet publică știri în legătură cu *Un dicționar neogrec-românesc în manuscris dela începutul secolului al XVIII-lea* (p. 138—140), V. Mihordea: *Știri privitoare la războiul turco-german din 1686* (p. 141), fiind vorba aci și despre unele amănunte în legătură cu biblioteca regelui Matia Corvinul; din nou Șt. Gr. Berechet: *Un act de danie dela Alexandru-cel-Bun din 19 Febr. 1412* (p. 142—146) și iarăși V. Mihordea: *Noi manuscripte în legătură cu Istoria Românilor la Biblioteca Națională din Paris* (p. 146—147).

Știri noi despre *Revoluția lui Horia* dă C. Göllner (p. 147—157) în legătură cu participarea lui M. Popescu și Salis la această revoluție.

Dările de seamă, Cronicile și Notițele sunt iscălite de N. Iorga, Cornelia C. Bodea, T. Holban și V. Mihordea.

În fruntea Nr. 7—9 se găsește articolul d-lui N. Iorga: *Știri noi despre Pasvantoglu și relațiile lui cu noi* (p. 205—211). V. Papahagi prezintă *O încercare de ascensiune în balon a unor Aromâni din comuna Sâracu în timpul lui Ali-Pașa*, după poetul grec Ioan Vilara, la 1803 (p. 212—224), neizbutită.

D-l prof. D. Popovici ne arată, în articolul *Louis Aimé-Martin și proiectele de biblioteci universale de la București*, încercările făcute de Heliade Rădulescu și pictorul Negulici de a edita la București o bibliotecă universală « să învețe pe Români, să-i lumineze », alegând o seamă de capo-dopere din literatura universală, urmând exemplul lui Aimé-Martin (p. 225—234). V. Mihordea aduce câteva știri despre *Giuseppe-Antonio Pisani, medicul lui Constantin Racoviță* (p. 235—250), iar Gh. Duzinchevici o *Informație asupra luptei dela Obertyn (1531)* din sursă polonă (p. 250—252).

Dările de seamă, Cronicile și Notițele de: N. Iorga, V. Merenca, C. Velichi, Gh. Duzinchevici, V. Mihordea și T. Holban.

Nr. 10—12 are articolele următoare:

Ioan Albert al Poloniei și Moldova de T. Holban după cartea d-lui Frideric Papée « Ian Albracht » (Cracovia, 1935), completând unele știri din sursă românească (p. 285—294). *Cea dintâi pedeapsă de « hicleie » în Țara-Românească* ar fi fost sub Alexandru Basarab, al doilea voevod al Țării-Românești, după cum ne spune A. Sacerdoțeanu (p. 294—297). În *Căsătoria unei Moldovence în Rusia secolului al XVIII-lea*, de V. Mihordea, e vorba de Irina Roset, fiica marelui medelnicer Ioniță Roset († 1762), căsătorită cu Baronul Bilestein (p. 297—299).

D-l N. Iorga dă știri nouă cu privire la expediția lui Ion Sobieschi în Moldova (1673) în *Un izvor cu privire la războiul turco-polon din 1673* (p. 299—300). *Relațiile Aromânilor din Moscopole cu reprezentanții Republicii Veneției la Constantinopol în secolul al XVIII-lea* sunt înfățișate de Val. Papahagi (p. 300—311). Tot d-l N. Iorga scoate în relief câteva amănunte prețioase privitoare la familia Sion din Moldova: *Cronica Sionestilor* (p. 311—315), după o carte recent apărută a d-lui Gh. Ungureanu.

O chestiune de ceremonial în Moldova în legătură nu cu Sultanul, ci cu șefii de State mai îndepărtate, e precizată de V. Mihordea (p. 316—324). Câteva *Studii grecești în legătură cu Istoria Românilor*, mai recente, sunt trecute în revistă de Dimitrie G. Ionescu (p. 324—331), iar câteva *Acte grămeștene din Costești-Vâlcea* dintre 1730—1849 sunt publicate de A. Sacerdoțeanu (p. 331—337).

Un « poet valah » în literatura italiană a secolului XIX poate fi Heliade Rădulescu, cum crede d-l N. Iorga (p. 338). Tot de d-sa sunt publicate *Câteva documente basarabene* dintre anii 1564—1814 (p. 339—341) și unele mărturii prețioase despre *Regele Carol I-ii și marele războiu* (p. 342—344), care ar fi fost, în orice caz, alături de aspirațiile țării sale.

Dările de seamă, Cronicile și Notițele sunt scrise de N. Iorga, V. Mihordea și V. Merencu.

În fruntea *Anului XXIII (1937)*, Nr. 1—3, d-l Iulian M. Peter se ocupă cu *Opera postumă a lui Henri Pirenne* intitulată « Histoire de l'Europe, des invasions au XVI-e siècle » (Paris, 1936), unde evenimentele istorice sunt provocate și condiționate de fenomenele economice (p. 1—8). Un document din 1642 în legătură cu *O hotărnicie a Mădăstirii Arnota* publică A. Sacerdoțeanu (p. 8—10). *Columna Traiană inspirând un monument al artei germane medievale de pe la anul 1000* — pentru episcopul Bernard din Hildesheim — e discutată de regretatul A. Bitay (p. 10—11). *Uciderea doctorului Testabuză* (p. 11—13) e precizată de V. Mihordea.

Prin articolul d-lui M. Auner: *Participarea lui Salis la răscoala țărănilor din Ardeal* (p. 13—25) — a lui Horia — se aduc unele rectificări studiului d-lui C. Göllner, pomenit mai sus. Rectificări de interpretare aduce și d-l N. Iorga privitor la *Un vechiu călător german în secolul al XIV-lea la noi*, adică din anul 1385 (p. 25).

Câteva Documente din *British Museum* privitoare la *Istoria Românilor din secolul al XVI-lea* prezintă C. Cöllner (p. 26—28). *Ceva nou asupra lui Carol al XII-lea* în legătură cu șederea lui la Bender dă Gh. Duzinchevici (p. 28—30).

D-l N. A. Constantinescu începe în acest număr o largă dare de seamă despre *Noua Istorie a Românilor de N. Iorga* ce va apărea în zece volume (p. 30—57). Bogată în informații și în sugestii e conferința d-lui N. Iorga despre *Horia, Cloșca și Crișan* (p. 57—73).

După materialul adunat de Gr. Tocilescu și I. Bogdan, ni se dau mai multe documente *Din legăturile cu Moscova* de Vera Marencio (p. 73—79), privitor la anii 1624—1711. *Acte covurluiene* dintre anii 1531—1799 publică C. Velichi (p. 80—94).

Dările de seamă, Cronicele și Notițele de: N. Iorga.

În Nr. 4—6 d-l N. A. Constantinescu continuă darea de seamă asupra *Nouei Istorii a Românilor de N. Iorga* (p. 105—122). *O descriere a Moldovei înainte de Cantemir*, făcută de Francezul Lacroix, la 1676, e prezentată de V. Mihordea (p. 122—147). Două documente polone în legătură cu numirea și mazilirea lui Simion Movilă dă Th. Holban în *Contribuții la istoria Domniei muntenești a lui Simion Movilă* (p. 147—154). *Cronica lui Hetum*, tiul unui prinț armean, cuprinzând evenimentele din anii 1076—1296 pentru Orientul apropiat — despre România nu spune nimic — e studiată și reprodusă de H. Dj. Siruni (p. 154—159).

D-l M. Roska vorbește despre lacurile preistorice din Transilvania în articolul intitulat nepotrivit *Relațiile (sic) preistorice ale heleșteilor ardeleni* (p. 159—171); d-l C. Velichi își termină publicarea *Actelor covurluiene* (acum dintre anii 1801—1812), începută în numărul precedent (p. 172—181).

Dări de seamă, Cronici și Notițe de N. Iorga, Virginia Sacerdoțeanu, D. Berciu, A. Gorovei, P. Brătescu, C. Göllner și Păr. Const. Stănică.

Nr. 7—9 se deschide cu articolul d-lui N. Iorga: *Un mare negustor macedonean din secolul al XVII-lea* (p. 209—210) care e Marcu Manicati. Tot de d-l N. Iorga câteva acte ale Poliției din București în legătură cu *Mișcarea țărănească din 1862* (p. 210—216) pusă la cale de adversarii lui Cuza pentru a-l detrona.

Vechea cronică otomană ca izvor pentru Istoria Românilor studiată, traducând și părțile privitoare la Români, de Andrei Antalffy e cât se poate de importantă (p. 217—235). Știri despre *Conspirația emigrantului polon Emil David (1834)* dă

C. Göllner (p. 235—249). *O societate literară uitată* de N. Iorga (p. 249—252) e «Societatea pentru înaintarea literaturii», întemeiată la 1845 în București.

Crâmpee din *legăturile lui Petru Rareș cu Polonia* (p. 252—266) dă Gh. Duzinchevici, iar Val. Papahagi știri despre un învățat român din sec. XVIII *Constantin Hagi Gheorghiu din Moscopole* (p. 266—278).

Dărilor de seamă, Cronica și Notițele sunt semnate de N. Iorga și T. Holban.

La începutul Nr. 10—12 e cuvântarea d-lui N. Iorga pentru *Pomenirea lui Mihai-Vodă-Viteazul pe câmpia dela Șelimbăr* (p. 305—307). N. A. Constantinescu dă a treia continuare asupra *Nouei istorii a Românilor* de N. Iorga (p. 308—324). În *Revelații și iluzii asupra dedesupturilor vieții politice în neutralitate, în și după marea războiu* d-l Iorga scoate în evidență anumite amănunte importante din cartea d-lui M. Theodorian-Carada «Efemeride, însemnări și amintiri, 1908—1928» (Săbăoani, 1937) pentru anii respectivi (p. 325—332).

Sunt importante cele două traduceri făcute de M. Iacob din Harold Temperley: *Mai multă lumină asupra pactului dela Osborne, 9 August 1857* (p. 333—334) și din Alice M. C. Carter: *O nouă lumină asupra pactului dela Osborne, 9 August 1857* (p. 345—353), pact în care e vorba de cele două Principate românești în drumul ascendent spre unire. Câteva documente privitoare la *Raporturile lui Ioan-Vodă Callimachi cu Poloniei (1758—1761)* ne dă V. Mihordea (p. 353—371).

Dărilor de seamă, Cronica și Notițele toate de N. Iorga.

An. XXIV (1938), Nr. 1—3 cuprinde la început o conferință a d-lui prof. N. Iorga despre *Ludovic al XIV-lea*, ținută la Institutul francez din București (p. 1—14). Urmează apoi, în continuare, darea de seamă a d-lui N. A. Constantinescu despre *Noua Istorie a Românilor* de N. Iorga (p. 14—43).

Cum s'a format conștiința latinității la Aromâni?, constatată pe baza unor însemnări de călători la începutul veacului al XIX-lea, e prezentată de Val. Papahagi (p. 43—49). *Ce este preistoria?* în cadrul istoriei universale o definește, pe baza unui bogat material informativ, d-l D. Berciu (p. 49—78). O teză de doctorat a d-lui C. Necșulescu e analizată de d-l A. Sacerdoțeanu sub titlul: *Despre vechile formațiuni politice românești la Dunărea-de-jos* (p. 78—87).

Dări de seamă, Cronică și Notițe de N. Iorga și T. Holban.

Nr. 4—6 e cât se poate de bogat în articole, încât nici nu ne încumetăm să le înșirăm aci, fiind 17 la număr, înafară de Dărilor de seamă, Cronici și Notițe, foarte multe și din diferite domenii ale istoriei. De altfel începând cu acest an, 1938, de când revista apare sub auspiciile noului Institut de Istorie Universală dela București, numărul colaboratorilor s'a înmulțit. În acest număr colaborează d-l N. Iorga cu mai multe articole, apoi Al. Ciorănescu, C. I. Karadja, Traian Ionescu-Nișcov, Șt. Gr. Berechet, Ed. I. Găvănescu, N. A. Constantinescu, T. Holban, V. Mihordea, cu câte un articol, sau mai multe. La dărilor de seamă avem numele d-lor N. Iorga, A. Sacerdoțeanu, D. Berciu și T. Holban, iar la Cronică și Notițe: N. Iorga.

Aceeași bogăție de articole și în Nr. 7—9 ieșite din condeiele d-lor N. Iorga, A. Sacerdoțeanu, D. Berciu, Val. Papahagi, Valeria Costăchel, Șt. Gr. Berechet,

Horia Opreșan, H. Dj. Siruni și Ed. I. Găvănescul. Varietate la Dărilor de seamă, scrise de N. Iorga și D. Berciu și la Cronică și Notițe, toate de directorul revistei.

Cel din urmă număr din acest an — Nr. 10—12 — cuprinde articole scrise de d-l N. Iorga (unul din cele patru articole ale d-sale, intitulat *Procedări de critică greșite ale unei «scoli noi»* (p. 321—329), e o aspră critică a cărții «Ștefăniță Lupu, Domn al Moldovei», scrisă de d-nii Const. I. Andreescu și Const. A. Stoide), apoi articole de Al. Grigorovici, Luisa Netoliczka, George Florescu și V. Mihordea.

Dărilor de seamă, Cronică și Notițele sunt semnate toate de d-l N. Iorga.

I. CRĂCIUN

REVISTA ISTORICĂ ROMÂNĂ

Anul 1937, Vol. VII, Fasc. I—IV

P. P. Panaitescu în studiul «In jurul lui Mihai Viteazul» răspunde la critica făcută de d-l N. Iorga asupra lucrării d-lui P. P. P. despre Mihai Viteazul. Se discută originea lui M. V., rolul boierilor în domnia unificatorului dela 1600 și alte chestiuni controversate (p. 1—32).

S. Lambrino publică «Inscription et relief dionisiaque de Tomis». Arată că monumentul discutat n'a fost ridicat, cum a crezut Tocilescu, în cinstea lui Marc Aureliu, ci în aceea a lui Gordian III între 141—244 (p. 33—37).

D. Bodin, în «Din viața și faptele căminarului Mario Pietro Cugino» arată că «M. Cuzin», cunoscut cu acest nume în publicistica română, este piemontezul Mario Cuzino (n. 1797), însurat la Constantinopol cu o armeană, de unde «pe la 1836» veni la București. Peste 10 ani ajunge judecător la Tribunalul de Comerț din Galați, profesor de l. italiană, numit la sfârșitul anului 1848 vice-inspector școlar, activează ca redactor al gazetei Dunărea — Il Danubio. Obține cetățenia moldoveană (April 1849), iar Grig. Al. Ghica îl face căminar. Este în același timp autorul tratatului «Deslușire asupra negoțului și a legilor lui» apărut la Galați în 1848, precum și a câtorva poezii ocazionale (p. 38—73).

D. P. Bogdan continuă prețiosul studiu despre «Diplomatica slavo-română din secolele XIV și XV» tratând despre formulele diplomatice ale actelor, invocatio, simbolică, invocatio verbalis, intitulatio, salutatio, arenga, promulgatio și interventio, narratio și dispositio.

C. Necșulescu, studiind «Ipoteza formațiunilor politice române la Dunăre, în sec. XI», ajunge la concluzia că «Tatū supranumit și Halī, cu Sața și cu Sethslav» — considerați de istoriografia noastră ca fiind întemeietori de voievoodate române la Dunăre — «nu au fost decât șefii unor hoarde pecenege, adăpostite în imperiul Bizantin» (p. 150).

Dorin Popescu studiază «Două topoare de bronz din România» (p. 152—155).

M. Gaster publică «Fragmente dintr-o cronică a Țării Românești» (p. 156—163).

Aurel V. Sava publică știri noi privitoare la schimbarea de domnie în Moldova, la 1707 (p. 164—170).

Al. Elian scrie despre « Ion Vilaras și Aromânii din Siraca » (p. 170—179).
Recenzii și Notițe Bibliografice, Cronică (p. 180—251).

C. C. Giurescu în articolul « Despre iliș » ajunge la concluzia că această străveche dare moldovenească este dijma din grâne, corespunzătoare câblăritului muntean și că numirea de iliș derivă din tătărescul ũlŭs (= parte, cotă-parte) din timpurile anterioare Intemeierii, termenul căpătând cu timpul înțelesul de dare în general (p. 253—257).

P. P. Panaitescu studiază « Minele de aramă ale lui Mircea cel Bătrân » arătând că încă înainte de 1932, Domnul Țării Românești a concesionat unui ungur exploatarea minei Bratilov din apropierea târgului Baia de Aramă, iar dijma, pe care Domnul o trăgea din această exploatare, o dăruia mănăstirii Tismana care făcea întins comerț pe vremea aceea. Arama din aceste mine a fost utilizată la turnarea de clopote, candelabre, iar dela 1408 încoace și la baterea monetei.

După Mircea, mina dela Bratilov fu părăsită. Pe vremea lui Matei Basarab fu descoperită însă alta, probabil cea dela Baia de Aramă. Felul de exploatare îl descrie Paul de Alep. Producția era exportată de negustori în Turcia, Trapezunt, Castemuni și Persia. Exploatatorii erau sârbi. Sunt indicii că asemenea mine se exploatau și pe timpul lui Brâncoveanu (p. 258—267).

Damian P. Bogdan, continuă studiul despre « Diplomatica slavo-română din secolele XIV și XV », tratând despre « sanctio, poena spiritualis, poena temporalis, corroboratio și datum ».

Ioana R. Rosetti publică un substanțial studiu despre « Iordache Ruset », rolul politic și bogăția neobișnuit de mare al acestui boier și a fraților săi (p. 300—323).

I. Ionașcu precizează « Vechimea mănăstirii din pădurea cea mare dela Bolidin », mănăstire cu hramul Bunei Vestiri, întemeiată de logofătul Pilea în ultimii ani de domnie ai lui Mircea cel Bătrân (p. 324—338).

A. Decei lămurește definitiv chestiunea dacă « A participat Mircea cel Bătrân la lupta dela Ankara ? » dovedind că nu Domnul Țării Românești, ci despoții sârbi Ștefan și Vulk Lazarevici au ajutat pe Baiazit în lupta dela 1402 (p. 339—357).

I. C. Miclescu-Prăjescu se ocupă de « Boieri moldoveni din veacul al XV-lea » stabilind că Stanciu Hotnog, pârcălab de Hotin, Stanciu Marele, postelnic și prăcălab de Cetatea Albă și Stanciul Starostescul pârcălab, sunt trei persoane diferite (p. 358—372).

M. Popescu, în « Fabricile de hârtie ale lui Matei Basarab » stabilește că « moara de hârtie » amintită de Udriște Năsturel în predoslovla Antologhion-ului slavonesc a fost clădită între anii 1643—44 de locuitorii sloboziei Călimănești, dar mai bănuiește și existența unei alte mori de hârtie la Câmpulung (p. 384—388).

N. Gioga-Sinefache strânge mărturii despre originea aromână a lui Iordache Olimpiotul (p. 388—392).

I. M. Neda, dă un interesant amănunt privitor la desființatul schit Prossia din județul Argeș: fusese întemeiat la 1780 de niște călugărițe venite din Ardeal (p. 392—395).

D. M. Petroșan precizează că data Evangheliarului dăruit Mănăstirii Bistrița de Macrea Postelnicul nu e 1519, cum s'a crezut, ci 1512 și deci că frumoasa fecătură de argint aurit nu e opera meșterilor nürnberghezi aduși de Neagoe B. ci a unor meșteri din țară, sau aduși din Transilvania, probabil din Sibiu (p. 395-397).

Recenzii, Notițe Bibliografice, Cronică, Indice (p. 398-492).

I. M.

REVUE DE TRANSYLVANIE

Tom. II—IV, 1935—1938

Revista clujană publicată sub auspiciile Astrei și condusă de prof. I. Dragomir, ajutat de prof. D. D. Roșca până în acest an, când i-a urmat conf. I. Crăciun, apărând în limba franceză, are de scop a informa străinătatea despre toate problemele teritoriului cuprins între Carpați și Tisa. Având acest scop, toate studiile cuprinse în ea au un caracter informativ-documentar astfel făcând această revistă un real serviciu națiunii.

Tom. II, 1935/36. — Nr. 1

— Regele Carol II și Transilvania, este o prezentare a figurii regale cu ocazia zilei de 8 Iunie 1935, evidențiindu-se legăturile pe care M. S. Regele Carol II le-a avut și le are cu Transilvania.

V. Nistor, Cultele minoritare și biserica ortodoxă română în noul buget al României. Prezintă o situație a cultelor din România dela 1922 până la 1935, ajungând la rezultatul că Statul sprijină mai mult cultele minoritare decât ortodoxia.

V. Roman, Protecția muncii naționale în România, concludă că la noi este o toleranță nelimitată și o largă ospitalitate, pentru străini.

P. Râmneanțu, Originea etnică a Secuilor din Transilvania, pe baza examinării globulelor sanguine, conchide că grupa sanguină a Românilor din jud. Ciuc, Mureș, Odorhei și Trei Scaune, este intermediară între grupa celor din Moldova și a celor din Transilvania, că Săcuii din Ciuc, Odorhei și Trei Scaune au în general aceeași origine entero-antropologică ca și Românii și că Maghiarii din jud. Mureș au aproape aceeași compoziție sanguină ca și cei din Debrețin sau Sudul Ungariei.

O. Beu, Revoluția lui Horia în arta timpului, prezintă ecoul ce această mișcare țărănească l-a avut în arta picturală a timpului și mai ales în cea austriacă.

Tot în acest nr. găsim notele, d-lor: *G. Călugăreanu*, Un nou doctor « Honoris Causa » a Universității din Cluj: d-l Paul Montel, *T. Nichiciu*, Băncile ungurești din Transilvania, *G. Sofronie*, Menținerea definitivă a statului teritorial și politic în Europa Centrală, *P. Petrinca*, Funcționarii minoritari și cunoașterea limbii oficiale și situația bisericilor minoritare române din Ungaria după pacea dela Trianon, *P. P. Panaitescu*, O carte revizionistă poloneză și ecoul în presa

poloneză; necrologul lui Eugen Goga semnat de d-l S. *Dragomir*, precum și numeroase dări de seamă.

Tom. II, 1935/36 — Nr. 2

N. *Bănescu*, Memoriile M. S. Regina Maria a României, prezintă interesante și importante însemnări ale Reginei Maria.

G. *Sofronie*, Considerații asupra caracterului internațional a problemei habsburgice, conchizând că restaurarea Habsburgilor în Austria riscă a crea nu numai Anschlussul ci și acea faimoasă Mitteleuropa, împotriva căreia s'a luptat în 1914.

N. *Corivan*, Cavour și Transilvania în timpul războiului din 1859, discută problema Românilor din Transilvania, în planul acelei coaliții a naționalităților din Austria împotriva casci de Habsburg.

L. *Someșan*, Transilvania în opera geografică a lui Gheorghe Vâlsan, evidențiază importanța pe care savantul Vâlsan o dădea Transilvaniei, ca citadelă a întregului românism.

Al. *Olteanu*, Mișcarea politică maghiară în România, ajungând la justa concluzie, că această mișcare nu e a unui popor pentru existența sa, ci e o mișcare revizionistă de culise.

I. *Chinezcu*, O literatură de ură, înfățișează literatura maghiară atât de defavorabilă nouă.

Ca și în numărul precedent, și în acesta, avem mai multe note semnate de *Eduard Soulier*, Incidentul din Budapesta, S. *Dragomir*, Dunărea albastră.

H. *Georgescu*, Tragedia Dunării. Schoenbrunn sau Potsdam? C. *Codarcea*, Ecoul presei de limbă germană și națiuni « inferioare » și națiuni « superioare ». Conflictul etiopian și « drepturile » ungurești, precum și numeroase dări de seamă, semnate de I. *Lupaș*, S. *Dragomir*, I. *Crăciun* și N. *Drăgan*.

Tom. II, 1935/36. — Nr. 3

G. *Sofronie*, Pe marginea declarațiilor M. S. Regele Carol II în străinătate, relevă linia tradițională în politica noastră internațională pe care o urmează M. S. Regele Carol II.

C. *Petranu*, Influența artei populare române asupra celorlalte popoare din România și asupra popoarelor vecine. Dovedește influența extraordinară a artei populare române asupra Săcuilor, Ciangăilor, în Balcani, în Dalmația în Croația, în Moravia și în Nord până în Polonia.

I. *Crăciun*, Universitatea românească și universitatea ungurească din Transilvania, dovedește cu date statistice activitatea universității românești între anii 1920—1930, care întrece cu mult pe cea ungurească într-o perioadă de timp egală.

Șt. *Manciulea*, Frontiera occidentală a României în lumina datelor statistice maghiare, dovedind pe baza acestor date elementul românesc majoritar în toate timpurile în aceste părți.

P. Petrinca, Situația școalelor confesionale minoritare române, din Ungaria după tratatul dela Trianon. Arată tratamentul vitreg pe care-l suferă învățământul românesc din Ungaria.

I. Rusu, Câteva considerațiuni asupra reformei agrare în Transilvania, prin care ameliorându-se situația țăranului s'a ajuns la prosperitatea întregii națiuni.

Notele acestui număr sunt semnate de *I. Lupaș*, *Eduard Beneș*, *L. Someșan*, Frontierele statului român, *P. Vlad*, Contribuții la studiul evoluției populației maghiare din Cluj, iar numeroasele recenzii de *Gh. Vinulescu*, *I. Moga*, precum și două necrologe: episc. Roman Ciorogariu și episc. Nicolae Ivan de *I. Lupaș*.

Tom. II, 1935/36. — Nr. 4

S. Dragomir, Conte Ștefan Tisza și Românii din Transilvania. Scoate în evidență legăturile lui I. Mihu cu contele Tisza.

L. Someșan, Transilvania este nelocuită? Combate afirmațiunile Maghiarilor că Transilvania ar fi în unele părți nelocuită, dovedind cu date statistice și hărți, contrariul.

D. Daniello, Sănătatea publică în Transilvania. Constată scăderea mortalităților datorită perfecționării asistenței sociale.

V. Pușcariu, Un paradis de turism: Transilvania.

Notele acestui număr sunt semnate de *S. Dragomir*, Populația României după naționalități, Condițiile naționalităților în România de *V. Dima*, Fantezii asupra cifrelor statistice, *I. Mateiu*, Un campion al maghiarismului: Albert de Berzeviczy, *T. Nichiciu*, Activitatea băncilor minoritare din Transilvania în 1935.

Tom. III. 1936/37. — Nr. 1

Italia și unitatea noastră națională. Se citează pasagii din discursurile diferiților bărbați politici români ca: *I. Maniu*, *N. Iorga*, *O. Goga*, *A. C. Cuza* și *I. C. Brătianu*, din care reiese atitudinea lui Musolini față de noi.

S. Pușcariu, Insemnătatea atlasului lingvistic al României, care prin cercetările făcute în mediul rural din întreaga țară, poate stabili originea și influențele străine în limba noastră.

G. Sofronie, Mica Înțelegere și reforma Societății Națiunilor, Scoate în evidență necesitatea unei reforme a Societății Națiunilor dar într'un spirit acceptat de toate popoarele.

R. Vuia, Cronologia tipurilor de sate în Banat și în Transilvania. Pe baza tipurilor de sate conchide că elementul autohton în aceste părți n'a putut fi decât cel românesc.

S. Dragomir, Rusia și Mica Înțelegere. Discută această problemă după cartea lui Jan Šeba « Rusia și Mica Înțelegere în politica mondială ».

Al. Dobosi, Un capitol din istoria economică a Românilor din Transilvania. Discută acea dare a oilor « quinquagessima » pe care o dădeau Românii stăpânilor de moșii.

Notele sunt semnate de *S. Dragomir*, Ungaria și bolșevismul, *C. Codarcea*, Afacerea Basch, *S. Dragomir*, Vârsta de aur a minorităților, *A. Păcurariu*, Justiția administrativă.

Tom. III, 1936/37. — Nr. 2

S. Mândrescu, Pro Italia. Relevă declarațiile Ducelui, de amicitie pentru Ungaria, încheind cu credința că aceasta este ceva trecător, sufletul Italiei fiind totdeauna alături de Români.

V. Pop, Legiunea română din Italia. E vorba de o legiune românească din Italia în timpul războiului mondial.

I. Lupaș, Un tribun al poporului român din Transilvania: preotul V. Lucaciu. Relevă activitatea politică de o importanță foarte mare pe care acest preot a desfășurat-o la sfârșitul sec. XIX-lea și începutul sec. XX-lea.

L. Someșan, Granița de Vest a Statului român. Analizând această frontieră din punct de vedere etnic, geografic, economic și strategic, încheie cu credința că aceasta nu se va putea muta niciodată.

I. Peter, Intrebuințarea limbilor minoritare în administrație.

Gh. Tulbure, Acțiunea națională a Șvabilor din Transilvania. Scoate în evidență acțiunea de solidaritate a Șvabilor față de statul român.

A. Gociman, Nemesis. Face legătură între sinuciderea lui Nándor Urmánczy și măcelul dela Beliș dela sfârșitul lui Octomvrie 1918, săvârșit din porunca acestuia.

Notele sunt semnate de: *I. Vasca*, Eforturile de apropiere între biserica anglicană și biserica ortodoxă română, *C. Petranu*, Istoria artei ungurești cu tendințe revizioniste în fața științei străine, *I. Moga*, Atlasul istoric al României.

Tom. III, 1936/37. — Nr. 3

Th. Capidan, Profesorul Sextil Pușcariu cu ocazia sărbătoririi sale la vârsta de 60 de ani.

G. Sofronie, Regula umanității voturilor în pactul Societății Națiunilor. Concluzia autorului e că această regulă reprezintă un omagiu adus suveranității și egalității Statelor; e un principiu anti-revizionist.

P. Sergescu, Relațiile franco-române la Universitatea din Cluj. Prin aceste relații Universitatea din Cluj servește cauza păcii și a civilizației, conchide autorul.

A. Caliani, Desvoltarea învățământului primar în « zona culturală » a Transilvaniei ... Concluzia autorului este că progresul cultural e cu mult mai mare în Transilvania din timpul stăpânirii românești decât în timpul celei ungurești.

H. Beșă, Liszt în Principatele dunărene. Completează lucrarea lui O. Beu cu acest titlu, cu noi amănunte.

C. Petranu, Observații pe marginea răspunsurilor d-lui Béla Bartok. Combate afirmațiunea lui B. Bartok despre influența muzicii maghiaro-secuești asupra muzicii românești.

Note au d-nii: *I. Lupaș*, Un mare avocat al poporului român (P. Cosma); *P. Petrinca*, Regimul presei minoritare ungurești în România; *V. Nistor*, Un triptic maghiar asupra stării țăranilor din Ungaria.

Tom. III, 1936/37. — Nr. 4

I. Crăciun, Bibliografia Transilvaniei românești, 1916—1936. Intreg acest număr îl formează cele 4.056 titluri ale bibliografiei istorico-culturale transilvane pe o perioadă de 20 de ani.

Tom. IV. Nr. 1—2

Andrei Rădulescu, Noua Constituție. După ce trece în revistă legislațiile României dela Convenția dela Paris (1856), ajunge la noua Constituție. Concluzia autorului este că noua Constituție corespunde tuturor cerințelor, și rezultatul ei va depinde în mare măsură de oameni.

G. Popovici, Problema populației României, văzută în lumina cercetărilor rasiale după sânge. Concluzia autorului este că populația României se grupează în jurul unui nucleu românesc, bogat în elemente europene, situat în centrul muntos al Transilvaniei.

Șt. Manciu, Frontiera etnică româno-maghiară. Demonstrează cu date statistice că regiunile cuprinse între Mureș, Crișuri, Someș și Tisa, în toate timpurile au fost locuite de o populație românească majoritară.

Al. Olteanu, Mișcarea economică ungurească în Transilvania. Din datele statistice înfățișate, reese clar spiritul de concilianță al Românilor, astfel Maghiarii neputând vorbi de o agresiune economică din partea Românilor.

Ț. Rusu Un anacronism în Europa: situația țăranilor în Ungaria. Situația țăranilor din Ungaria, unde feudalismul dăinuiește încă, poate trece la o revoluție apropiată.

S. Dragomir, Opinia engleză asupra problemelor din Transilvania. Combătând opiniile lui Rober Gower și Macartney, dovedește eroarea acestora, aducând opinia și a lui Seton-Watson.

Notele sunt semnate de: *I. Moga*, Bazele unității noastre naționale, în legătură cu cartea d-lui I. Lupaș, Istoria Unirii Românilor; *L. Someșan*, O hartă discutabilă, a lui Paul Teleki; *I. Gherghel*, Tragedia morală a profesorului Jacob Bleyer, iar numeroasele recenzii sunt semnate de I. Crăciun, Gh. Popa, O. Boitoș, S. Dragomir, I. Moga, etc.

Tom. IV. Nr. 3—4

Em. Panaitescu, Maria Regina României. Evocă măreața figură a aceleia care a contribuit la crearea României Mari, prin activitatea sa ca scriitoare și ca Regină.

I. Chinezu, Octavian Goga, poetul destinului românesc. Condeii lui Goga, a fost creator de istorie, prin bogata activitate în toate ramurile vieții, conchide autorul.

H. Teculescu, Octavian Goga, omul politic. Rolul politic al lui Oct. Goga în crearea României Mari, prin deviza lui: Deșteptați-vă Români, mai presus de toate Români.

I. Crăciun, Cartea românească în decursul veacurilor. Se trece în revistă cartea românească dela prima ei apariție, insistându-se asupra frumusețelor motivelor ornate ale ei și asupra originalității acestor ornamente.

L. Someșan, Populația din Câmpia Tisei și factorii ei geografici. Concluzia autorului este că partea occidentală a Câmpiei Tisei este o regiune ce constituie o barieră între două populații deosebite prin caracter și evoluție.

R. Meitani, Tratatul pentru protecția minorităților înaintea comisiei nouilor state. Constată că aplicarea acestui tratat a dat rezultate satisfăcătoare.

V. Pușcariu, Maramureșul, țara vechilor voievozi români și regiune de turism.

G. Sofromie, schița relațiilor între România și Comisia europeană a Dunării. Face amintire de această chestiune, începând cu tratatul dela Berlin până azi.

C. Petranu, Nouă discuție asupra arhitecturii în lemn din Transilvania. Prezintă diferitele opinii în legătură cu această problemă.

V. Merușiu, Harta etnografică a României. Prezintă etnicul României după recensământul din 1930.

P. Bănescu, Noul regim al minorităților din România. Notele sunt semnate de: *P. Henry*, Polemica asupra originii Românilor; *I. Crăciun*, Revoluția dela Bobâlna, 1437—38; *P. Petrinca*, Revoluția mută în Ungaria; *Șt. Pascu*, Românii din Bihor; *R. I. Fodor*, Șt. Bölöny și problema minoritară din România; *G. P. Metoda* istorică a d-lui Domanovsky. Recenziile sunt semnate de: *I. Crăciun*, *I. Moga*, *N. Al. Rădulescu*, *A. Decei*, *O. Boitoș*, *C. Petranu*, *V. Pușcariu*, etc. Acest număr se încheie cu necrologul marelui Averescu, scris de d-l *I. Crăciun*.

ȘT. P.

ȚARA BĂRSEI

Anul VIII (1936). Nr. 1—6. An. IX (1937), An. X (1938).

Horea Teculescu sfârșește substanțialul său studiu asupra lui Virgil Onitiu (p. 3—22).

Ioan D. Condurachi continuă studiul despre « Formarea vechiului drept românesc nescris (Obiceiul Pământului), ocupându-se de influența bizantină, de originea tracă, de influența ungaro-germană, de modificările Obiceiului Pământului sub influența Domnitorilor și a Divanului Țării, terminând cu felul cum s'a păstrat formele vechiului drept românesc în Pravile (p. 23—40).

A. A. Mureșianu în « Un document important relativ la geneza « Tribunei » din Sibiu », dă două scrisori, una a lui Slavici din care reiese colaborarea lui la

Gazeta Transilvaniei, alta a lui Brote în legătură cu negocierile pentru fuziunea Gazetei cu grupul care proiecta apariția Tribunei (p. 129—132).

C. C. Mușlea, continuă studiul său despre « Protopopul Bratu Baiul (1760—1831) și fiul său Nicolae (« Coconul Baiu ») (1782—1855) », p. 41—49, 133—144, 229—242. Ne dă interesante amănunte privitoare la suferințele Românilor din Zărnești sub aspra « domnie » a arendașilor sași și curajul neînfrânt al « coconului » Baiul de a fi neobositul apărător al acestor Români pe la toate instanțele, la Sibiu, Cluj, Pesta și Viena. Se interesează mult de situația studenților români din Cluj, iar pe alții din regiune îi trimite la carte.

O. Ghibu, în « Morminte proaspete de vlădici români », face o succintă, dar dreaptă și pătrunzătoare apreciere a arhierilor dispăruți Dr. V. Suciu al Blajului, Pimen al Moldovei, Nectarie al Bucovinei, Gr. Comșa al Aradului, R. Ciorogariu al Orăzii și N. Ivan al Clujului, încheind cu un apel la reunirea bisericilor române (p. 145—152).

M. Popescu, înșiră un număr de 16 dascăli ardeleni în mișcarea din 1848 din Principate (p. 153—156).

A. Banciu, în « Primele cărămizi la temelia Academiei Române », publică « Înștiințarea literară » din 1850 a lui D. A. Sturza, precum și două scrisori ale acestuia către Iacob Mureșianu, subliniind paternitatea lui Sturza în ce privește ideile și programul care a stat la temelia organizării acestei instituții de cultură (p. 203—211).

Mih. Popescu, publică cererea-memoriu a episcopului Șaguna adresată la 13 Nov. 1851 Domnului Țării Românești, Barbu Știrbeiu, solicitând încuviințarea de a strânge milă pentru cele 360 biserici ortodoxe din Ardeal care au avut de suferit de pe urma revoluționarilor unguri în 1848—9 (p. 243—247).

A. A. Mureșianu, publică scrisoarea lui Diamandi I. Manole către A. Mureșianu, din 1 Apr. 1884 în care se vorbește despre consorțiul realizat la Sibiu pentru scoaterea unui cotidian românesc (*Tribuna*) (p. 248—250).

H. Teculescu comemorează pe Ștefan cel Mare și legăturile cu Ardealul prin cuvintele rostite la Cetatea de Baltă în 6 Oct. 1935.

I. Ludu continuă traducerea românească a cronicii lui Th. Tartler. O statistică înspăimântătoare: în anii 1718—9 ciuma a secerat în Țara Bârsei 18.743 oameni golind 1374 case (p. 256—262) și importante amănunte privitoare la revoluția din 1848 (p. 328—338).

I. Mateiu, publică o excelentă și substanțială conferință: « Preludiul unității noastre naționale » (p. 299—318).

I. Gherghel face o simțită evocare a lui Alexandru Ciura (p. 325—7).

A. Banciu publică o scrisoare din 1903 a lui V. Pârvan, prin care acesta oferea lui Aurel Mureșian publicarea în foiletonul « Gazetei » a manuscrisului, aflător la Academie, a lui A. Papiu Ilarian, pentru a-l scoate apoi ca Tom. III al Istoriei Românilor din Dacia superioară (p. 339—340).

A. A. Mureșianu, în « O nouă contribuție la istoria Românilor în evul mediu » completează informația d-lui Sacerdoțeanu din Considerații asupra istoriei Ro-

mânilor în Evul Mediu (401—415) 494—508 *T. B.*, an. IX (1937) 109—126, p. 195—214, 307—329.

M. Popescu, dă o informație prețioasă: la 1869 s'au strâns, prin colectă, în România, 412.927 lei pentru eforia școlară română din Turda (p. 416—417).

Ax. Banciu publică interesante fragmente din ziarul profesorului A. Ciortea scris în timpul războiului (p. 418—431; 522—530 și *T. B.*, an. XI (1937), p. 145—153, 255—260, 426—433, 559—564 și *T. B.*, an. X (1938), p. 40—45, 143—146).

Pr. O. Popa, dă o bună povestire a luptei dela Belgrad din 21—22 Iulie 1456.

Ax. Banciu, publică « Un contract din 1799 » între « notarul » Gh. D. Șohanu. și « obștea orășenească din Bolgarsey » (p. 531—534).

Anul IX (1937)

Prof. Dr. I. Lupaș, publică conferința rostită la 2.XI.1936 în aula liceulu A. Șaguna din Brașov despre « Profesorul Ioan Alex. Lapedatu 1844—1878 ». Arată vechimea și tradiția culturală a Brașovului, din mediul căruia a răsărit I. Al. Lapedatu ca o raritate a generației sale, fiind apreciat în mod deosebit de mitropolitul Andrei Șaguna și de Al. Papiu-Ilarian. Scoate în evidență rolul de educator al tineretului împlinit cu risipitoare dărnicie de I. Al. L., apoi activitatea lui literară, publicistică, istorică și națională a acestui exemplar ales al simțirii și gândirii românești ardeleni din anii 70—80 ai veacului trecut (pp. 3—21).

N. Iorga, dă conferința rostită la Radio în 6 Nov. 1936 despre « Fundamentele dreptății naționale » (pp. 22—25).

M. Popescu publică hrisovul din 16 Nov. 1793 a lui Constantin Moruzi în care scutește pe preoții bisericii din Șchei de darea după oile ce le țin în Țara Românească.

Ax. Banciu și *Sever Pop* elogiază personalitatea științifică a academicianului S. Pușcariu.

Victor Marian, face cunoscută « Pravila Comerțială » apărută la 1837 la Brașov, un manual didactic interesant.

A. Sacerdoțianu publică diploma prin care fu nobilitat la 1715 arhidiaconul unit din Hațeg, Pavel Muntean.

Mih. Popescu publică o scrisoare din 1.III.1788 a lui Mavrogheni, care scrie Brașovenilor « nu văd de ce nu v'ați alcătui însăși la acest Principat de unde v'ați desghinat și vă primim cu orice legături și privileghiuiri ».

Ax. Banciu identifică pe baza unei « Scrisori vechi » pe curierul trimis de Iancu în Mai 1848 la Ruși, în persoana lui Nicolae Diacu « auditor de Theologia Morală » la Blaj.

I. D. Condurachi, în « Diplomați români în trecut (sec. XIV—XVII) se ocupă de agenții trimiși fie în secret (iscoade) fie oficiali (soli, oratori, nuncii, capuche-

haie) în țările vecine sau la curțile suzerane, pentru a prinde știri, sau a îndeplini o misiune politică. După căderea Țărilor Române sub suzeranitate turcească, Poarta contesta Domnilor dreptul de a trimite ambasadori la puterile vecine, voevozii noștri însă n'au ținut seama de atari proteste. Autorul ne arată apoi cum se făcea alegerea solului, cum i se dădeau instrucțiunile, cum se pregătia și se făcea călătoria (p. 215—230). Tratează apoi despre imunitățile solului, primirea și audiența lui, eventuale maltratări și înapoierea solului. Dă apoi exemple de « Solii celebre », ca cea a lui Ioan Țamblac la Venețieni, a lui Luca Căriă la Curtea Polonă (1523), ale lui Iancu Caraiman la Turci, 1599—1607 (p. 330—360), și soliile Banului Mihalcea la Curtea din Praga (1597—1600) (p. 499—522) și *T. B.*, an. X (1938) (p. 3—21).

Ing. Gh. Brânduș, în « Drama Mocanilor săceleni » ne dă o pătrunzătoare și valoroasă analiză a cauzelor economice și politice cari au determinat dispariția economiei mocănești și depopularea Săcelelor. Sunt multe adevăruri valabile pentru toate satele de oieri dela poalele munților (p. 231—247).

Mih. Popescu publică așezământul făcut la 20 Febr. 1787 de Mavrogheni pentru ciobanii ardeleni (p. 361—364).

E. A. Ionică reproduce în versiune românească pasajile referitoare la Românii din cartea lui F. Colsonu, *De l'état présent et l'avenir des principautés de la Moldavie et de la Valachie...* (1839). De remarcat constatarea că Valahii din Transilvania... trag nădejde să fie uniți cu frații lor din Moldo-Valahia... ». La 1839 !

Pr. O. F. Popa în « Făgărașul sub regii unguri (1464—1573) » se ocupă de stăpânirea acestei cetăți de către Paul Tomori, a lui Ștefan Mailat (p. 372—385), Gavrilă Mailat și Gașpar Bichiș (p. 523—537).

E. Micu publică o circulară din anul 1850 a protopopului Petru Gherman, cuprinzând normele ce trebuiesc respectate la căsătorie (p. 386—390).

C. Göllner publică « O anchetă a arhiducelui Iosif din anul 1777 ».

Ax. Banciu comemorează pe Dr. Iosif Blaga (p. 393—397), pe Parteniu Cosma (p. 398—401) și pe Pictorul Hans Bulhardt (p. 546—550).

Dr. Alexe Sulică publică « Amintiri din Războiul de Întregire a Neamului p. 419—425, 551—558; *T. B.*, an. X (1938), p. 128—142, 220—232, 345—361.

M. Popescu-Bogdan scrie « Istoricul școalei Reuniunii Femeilor Române din Brașov, azi Liceul Industrial « Maria B. Baiulescu ».

Anul X (1938)

Ax. Banciu publică interesante date din viața celui dintâi stenograf român Dumitru Răcuciu din Săliște (p. 22—25, 373—379).

A. A. Mureșianu, în « La împlinirea unui veac dela întemeierea Gazetei de Transilvania », arată că nu tipografului Gött, ci lui Barițiu îi revine meritul întemeierii acestei gazete, subliniind în același timp și sprijinul lui Nica, precum și activitatea lui Iacob și Aurel Mureșianu (p. 99—118).

Valer Literat publică « Insemnări vechi din biserici noi » din Țara Oltului și anume din Berivoii Mici, Breaza, Calbor, Cârța, Dejani (p. 119—127), Grid, Hârseni, Hurez, Iași, Luța, Mărgineni (p. 210—219), Netotu, Noul Român, Părau, Răușor, Recile, Săsciori, Săvăstreni, Șercaia, Toderița, Veneția de Jos, Voila (p. 313—333).

A. A. Mureșianu, « În dosul culiselor redacției Gazetei Transilvaniei » dă noui contribuții privitoare la activitatea Mureșienilor și a lui Bariț la acea gazetă (p. 195—202, 302—312).

I. Prișcu publică patru documente date de Grigorie Ghica (1750, 1781), Const. Caragea (1782) și Alex. Moruzi (1794) date Țechiului Măcelarilor din Brașov pentru 400 vite cornute (p. 205—209).

H. Teculescu elogiază pe « Octavian Goga — jertfa de temelie a României noi » (p. 291—301).

I. Breazu publică trei scrisori inedite ale lui Ioan Paul către Septimiu Albini (p. 380—387).

Ioan M. Neda publică 12 circulări trimise în anii 1784—85 de episcopul Gheodeon Nichitici protopopului Gheorghe al Brașovului; într-una (18.III.1785) episcopul cere să i se precizeze numărul călugărilor și călugărițelor de pe lângă Biserica din Brașov și cu ce slobozenie trăesc ele acolo (p. 388—399).

Gh. Tulbure subliniază activitatea profesorului Onisifor Ghibu în apărarea intereselor Statului față de activitatea ordinelor minoritare (p. 400—402).

Ax. Banciu publică o parte « Din corespondența lui Alexandru Roman », deosebit de prețioasă pentru viața politică și uneltirile guvernelor maghiare împotriva Românilor din Ungaria în anii 1867—1896 (p. 403—427).

Otto Folbert arată atitudinea lui Ștefan Ludwig Roth, eroul național sas, în chestiunea Românilor ardeleni la 1848 (p. 428—433).

Ax. Banciu schițează activitatea desfășurată de doctorul Pavel Vaxici pe terenul național și cultural și publică 15 scrisori ale acestuia către Iacob Mureșian, dovezi ale unui caracter moral superior care pune dragostea de neam mai presus de orice calomnie (p. 434—447).

La sfârșitul acestui număr directorul proprietar al revistei, prof. Axente Banciu, anunță suspendarea apariției T. B.... pentru un timp. Nădăduim că numai pentru un timp, fiindcă dispariția totală a acestei reviste ar însemna o dureroasă pierdere pentru cultura românească în Transilvania. Până la noua apariție, subliniem aici exemplul unic de jertfă, energie și pricepere dat de directorul acestui periodic timp de 10 ani.

I. M.

NECROLOAGE

PATRIARHUL MIRON AL ROMÂNIEI

1868—1939

Viața și activitatea primului Patriarh al României se întinde pe o perioadă de timp, în care năzuințele noastre naționale sunt în plină desfășurare propulsivă spre culmea măririi politice și bisericești. Dela 18 Iulie 1868, data nașterii sale în Toplița-Română, din vecinătatea munților Moldovei, și până la 1 Decembrie 1918, data nașterii României-Intregite în granițele imperiale și etnice firești, sunt 50 de ani de frământări eroice — amestecate cu umilinți, cu prigoniri, cu prea puține raze de lumină — în viața trudiților Români din Transilvania și în viața umilului fiu de țăran Ilie, fiul lui Gheorghe și al Domniței Cristea. Dela unirea Transilvaniei cu Regatul României până la moartea Patriarhului — întâmplată în ziua de 6 Martie a. c. — sunt alți 20 de ani, anii de bucurie ai plinirilor istorice pentru neamul nostru și anii înălțărilor extraordinare și unice pe scările demnităților bisericești și politice ale lui Ilie Miron Cristea.

La două zile după data nașterii, în 20 Iulie, la Sf. Ilie, se săvârși botezul primului fecior din casa soților Cristea. Acest botez și-a avut întreg cadrul mirotic din capodopera poeziei noastre populare: « Gura de raiu » a regiunii, cu Ceahlăul în zare și cu apa Murășului spumegând în drumul încă repede al izvorului, « turmele de miei » păscând în hotarul Topliței și « ciobanul » Ioan Herța din Săliște, care a ținut în brațe deasupra cristelniței pe viitorul arhiepiscop al Bucureștilor, mitropolit al Ungro-Vlahiei și patriarh al României.

Școlile urmate de tânărul Ilie Cristea sunt: școli românești, săsești și ungurești, trifurcarea obișnuită în domeniul limbii de predare a învățământului din Transilvania de pe vremuri, sub imperiul cărora au crescut aproape toți oamenii mai de seamă ai noștri din ultimele decenii ale Monarhiei Austro-Ungare. Din Toplița-românească a trecut la Bistrița săsească, iar de aci la Năsăudul românesc, unde și-a luat bacalaureatul în 1887. Cel dintâiu rol de conducere l-a avut, viitorul șef bisericesc și politic al României, aci, ca elev în cl. VIII, fiind președintele societății literare « Virtus Romana Rediviva ». Scaunul de președinte îl ocupă și în Seminarul « Andreian » din Sibiu, unde îl găsim între 1887—1890 ca teolog, împlinind astfel dorința nașului-cioban de a fi preot, dar nu numai în satul nașterii sale, cum i-a prezis bătrânul Herța, ci preotul-prelat al tuturor Românilor, cum i-a hărăzit providența divină.

Anul funcționării ca învățător la Orăștie — 1890—91 — a fost anul reîntoarcerii sale printre fiii de țărani, de cari nu s'a depărtat niciodată și de cari nu s'a rușinat nici când fu înălțat pe tronul patriarhal al Bucureștilor și nici ca ocrotitor al Coroanei și purperei regale din anii grei ai Regenței. « Cât mă privește pe mine personal, mulțumesc prea milostivului Dumnezeu că din simplu fiu de țăran... m'a ridicat la cea mai înaltă treaptă bisericească la care poate ajunge un om pământean » — așa și-a mărturisit în 1925, cu ocazia alegerii sale de Patriarh al României, nobleța originii sale ¹⁾.

Dela Orăștie plecă la Budapesta, unde urmă între 1891—1895 Facultatea de litere și filosofie și unde se întâlnește pentru întâia oară cu febra șovinismului maghiar. Ca student în anul I luă condeiul și răspunse drastic profesorului Varga Gyula, membru corespondent al Academiei Maghiare, care făcuse o comunicare în sânul acelei societăți științifice despre greutatea cu care pot fi maghiarizate naționalitățile din Ungaria și deci și Români. « Așa e Românul ! — scria tânărul student Cristea în articolul său intitulat : « Șovinismul până și în Academie », apărut în Tribuna din Sibiu la 1892. N'ai ce-i face ! Ce este străin nu se lipește de sufletul său. Nu, pentrucă Românul e conștient că este descendentul celui mai distins popor din lume, ... că este băstinaș în această țară și că valorile ce le ridică dușmanii lui împotriva-i vor dispărea repede în marea românismului, căci ce e val, ca valul trece. În zadar deci, Domnule Varga et consortes, vă lasă gura apă după vitalitatea poporului român. Cu nobila lui viță nu veți mai altoi pădureții propriului vostru neam. Și dacă astăzi mai aveți oarecare urmă de speranță în maghiarizarea Românilor și a celorlalte popoare, viitorul vă va șterge-o și pe aceea... » ²⁾.

Anii de studenție ai lui Ilie Cristea sunt, de altfel, foarte fecunzi în mai multe domenii. Pe teren spiritual îl găsim colaborând la cele mai importante periodice ale vremii: Tribuna și Telegraful Român din Sibiu, Dreptatea din Timișoara, Gazeta Transilvaniei din Brașov, etc., pregătindu-și în același timp și teza de doctorat despre « Viața și scrierile lui Eminescu » ³⁾, socotită ca cea dintâi lucrare academică despre genialul poet al Românilor pregătită la o Universitate străină ⁴⁾. Pe teren național și politic e animatorul înfrățirii româno-slovice încheiată la Budapesta în Octomvrie 1893, iar în Februarie 1894 e în rândul acelor cari l-au sărbătorit pe părintele Vasile Lucaciu cu ocazia ieșirii din închisoarea dela Seghedin, unde a stat 15 luni pentru neamul său obidit. « Astfel au serbat Români eliberarea părintelui Lucaciu — scria Ilie Cristea atunci — printr'o prea frumoasă manifestațiune națională. Fiecare s'a putut convinge că nici cele mai

¹⁾ Cf. I. Rusu-Abrudeanu, *Patriarhul României Dr. Miron Cristea, Înalt regent. Omul și faptele*. București, Cartea Românească, 1929, p. 410.

²⁾ Idem, *ibidem*, p. 38.

³⁾ *Eminescu élete és művei*. Gherla, Tip. Todoran, 1895.

⁴⁾ C. Rădulescu-Motru în ședința de comemorare la Academia Română din 10 Martie 1939. Cf. *Universul*, București, 1939 Martie 13, An. LVI, Nr. 70, p. 3.

grele persecuții și asupririi nu ne pot intimida și constrânge la depunerea armelor sau la capitulare. Din contră, asupririle ne unesc tot mai mult și ne leagă tot mai strâns pe unii de alții. . . . Multe sacrificii am adus, multe ni se mai cer. Dar trebuie să le dăm, căci ele grăbesc apropierea zilei mult dorite de libertate națională »¹⁾. Atitudinea lui de Român neînfricoșat în fața Ungurilor reiese și din *Apelul* lansat și răspândit în comunele românești cu ocazia procesului memorandumului, prin care toți Românii erau invitați să vină la procesul fixat pentru ziua de 7 Mai 1894, la Cluj, fiind acest proces al neamului românesc întreg.

Culmea îndrăzelii național-politice a tânărului Ilie Cristea o constatăm, însă, cu ocazia Congresului studenților din România liberă ținut la Constanța în Septembrie 1894. Conducător al unui grup de 72 studenți români dela toate Universitățile din Austro-Ungaria, a fost în plin congres crainicul durerilor înăbușite de prea multă vreme a Românilor din Transilvania și Ungaria în acest an al condamnării fruntașilor politici ardeleni. « Libertatea noastră este în pușcării — exclama el —, în temnițe, în care zac și azi cei mai iluștrii bărbați ai neamului românesc. Toate închisorile, care sunt acum în construcție, sunt pe seama noastră ». Iar, mai departe, se dovedi fericitul vestitor al unor zile mai bune: « toți ne întorcem acasă cu puteri oțelite, cu hotărîrea fermă de a nu ceda, de a nu odihni până când nu vom fi puși și noi, ca și voi, în situația fericită de a așeza și în patria noastră într'un singur stindard colorile noastre românești. *Am speranța că acest ideal îl vom ajunge într'un viitor apropiat.* . . »²⁾. Urmările acestor îndrăzelii ale studenților din Transilvania la Constanța? Intervenția ministrului de Externe al Austro-Ungariei la București împotriva studentului Cristea și a celorlalți colegi ai lui și răsturnarea guvernului Lascar Catargiu³⁾.

Credem că tot dintr'un sentiment de mândrie românească și-a trecut în 1895 urmăritul student dela Constanța doctoratul în capitala Ungariei cu teza pomenită mai sus, tratând despre Mihai Eminescu, poetul vizionar al României « dela Nistru pân' la Tisa ».

Doctor în plină tinerețe, la etatea de 27 ani, se așeză la Sibiu ca secretar al Consistoriului mitropolitan, oraș în care și-a desfășurat bogata-i activitate pe teren bisericesc, cultural și național până la 1909, când a fost chemat în scaunul episcopal dela Caransebeș. Membru al Comitetului « Aștrei » din Octombrie 1896, în locul lui Gheorghe Bogdan-Duică, plecat la București, director al Telegrafului Român dela 1 Ianuarie 1898 până la începutul anului 1901 — iată-l la cârma celei mai mari societăți culturale a Transilvaniei și la conducerea celei mai importante foi politice bisericești a Românilor din Ungaria. Articolele lui din acest timp și ceva mai târziu, strânse de un fost student al Facultății de litere din Cluj într'o bibliografie pentru « Bibliotheca Bibliologica », se urcă, împreună cu altele semănate prin câteva periodice contemporane, la mai multe sute. Numai din titlurile acestor articole se poate descifra îndeajuns

¹⁾ I. Rusu-Abrudeanu, *op. cit.*, p. 57.

²⁾ Idem, *ibidem*, p. 62—64.

³⁾ Amănunte la idem, *ibidem*, p. 130—136.

varietatea preocupărilor sale: bisericești, sociale, culturale, politice, scrise într-o curgătoare limbă românească și din care nu lipsește aproape niciodată nota națională. Unul din primele articole ale noului director dela *Telegraful Român* constituie un atac nespus de drastic împotriva mândriei și șovinismului maghiar, din care merită să fie reproduse câteva pasagii cu titlu de document despre îngâmfarea ungurească contemporană. După vizita împăratului Wilhel II al Germaniei la Budapesta, cu ocazia Mileniului, presa maghiară nu mai isprăvea cu bătaia de joc la adresa naționalităților, numindu-le «incapabile». «Este oare incapabil un popor — răspundea Ilie Cristea în Nr. 8 din 1898 al gazetei condusă de el — care cu atâta glorie a luat parte la apărarea patriei sale ca poporul român? Dar eroismul Românului *Paul Chinezul* nu este o distincțiune pentru el și pentru poporul, din care a ieșit? Dar beliducele *Ioan Corvinul*, care a băgat groaza în Turcii, cari amenințau Europa, a fost Român incapabil? Ce să zicem despre fiul său, regele *Matia Corvinul*, sub care Ungaria a ajuns la culmea gloriei sale și despre care cei mai rău voitori Unguri recunosc că a fost Român?

«Unde rămâne regele munților, *Avram Iancu*, care, fără studii speciale strategice, a știut să dea dovezi despre cele mai mari succese pe câmpul de luptă? Gloria militară a răposatului arhiduce *Albrecht* cine a câștigat-o? Despre vitejia soldatului român dela Plevna, Grivița, etc., recunoscută de toată Europa, nu mai vorbim, dar accentuăm în baza datelor statistice militare, publicate mai în anii trecuți, că și în armata noastră comună elementul *român* este cel mai valoros.

«Dar renumitul *Deák*, unul dintre cei mai de frunte bărbați de Stat unguri, se știe că a fost de religie ortodoxă și când mai adăugăm că l-a chemat după numele originar Pescariu, atunci mai ușor deducem despre el că a fost un cuțovlah și nu maghiar, iar *Kossuth*, fala națiunei maghiare, se știe că a fost de origine slovac.

«Viteazul *Zrinyi*, pomenit în toastul împăratului Wilhel II, n'a fost maghiar, ci croat. Despre renumitul pictor *Munkácsy* asemenea se susține că nu este maghiar de origine, iar pe terenul poeziei cel mai cunoscut poet în străinătate este *Petőfi*, alias Petrovics, nume care numai ungurește nu sună...¹⁾

Voind să se dedice cu totul bisericii, Ilie Cristea fu tuns călugăr în 1902 — luându-și numele de Miron — și ales asesor consistorial, deschizându-i-se noi perspective de muncă. Din rodnică activitate a anilor imediat următori reținem numai străduințele lui pentru zidirea monumentalei catedrale dela Sibiu (1902—1906), pe teren bisericesc, și legăturile lui cu Francisc Ferdinand, moștenitorul tronului austro-ungar (1908), pe teren politic, din cari ar fi putut ieși o îmbunătățire a soartei neamului său din Transilvania și Ungaria.

Anul 1909 fu pentru Miron Cristea anul primei încălări pe tronul episcopal al bisericii sale, fiind înălțat în scaunul vlădicesc al Caransebeșului, ilustrat de doi vrednici predecesori, Ioan Popasu și Nicolae Popea. Mare a fost bucuria Românilor, la care s'au asociat și Sașii, și cu totul contrară atitudinea Ungurilor, cari prin presă propuseseră guvernului din Budapesta să nu recomande împăra-

¹⁾ *Ibidem*, p. 83.

tului pentru confirmare pe acela pe care-l vedeau — și bine l-au văzut — « în lumina daco-romanismului ca pe un agitator primejdios, care are legături cu România și a fost și la București, unde nu s'a jenant să țină chiar un discurs în contra ideii de Stat maghiar » ¹⁾. Cu destule greutate Miron Cristea reuși să fie recunoscut, totuși, de autoritățile de Stat episcop al frumoasei dieceze bănățene, unde a păstorit zece ani, și de unde a fost chemat, în 1919, pe tronul arhiepiscopal al Bucureștilor.

Ca episcop la Caransebeș a salvat școala românească bănățeană « dela pierirea sigură » ²⁾, picire pregătită prin art. 17 din faimoasa lege apponyiană din 1907 și prin « zona culturală » din timpul războiului mondial. Tot din timpul războiului merită să fie cunoscută o pastorală îndrăzneată a episcopului Miron Cristea, pentru care a primit muștrări dela Budapesta și pentru care a fost chemat și ad audiendum verbum în fața împăratului. Cu ocazia sărbătorilor Crăciunului din 1917 episcopul vestea pe credincioșii săi, în legătură cu tratativele de pace dintre Germani și Ruși la Brest-Litowsk, despre zorile păcii ce avea să vină, accentuând: « Dar cine vrea să secere pace, trebuie să semene *dreptate*... adecă să se asigure fiecărui popor dreptul de a-și desvolta liber și neîmpiedecat naționalitatea sa... Aceasta trebuie s'o pretindem sus și tare și noi, căci fiii poporului român... au sângerat pentru tron și patrie, dar nu ca să fie restrânși în libertățile și drepturile lor, nu ca să fie împiedecați de a-și câștiga și ei o părticică din pământul ³⁾, pe care cu viața lor l-au apărât, sau să fie chiar desmoșteniți de avutul lor, ci ca drepturile și libertățile să li se lărgească și să devie stăpâni liberi pe avutul lor material și sufletesc » ⁴⁾. Cu acest simț românesc în vine e firească participarea lui la Adunarea națională dela Alba-Iulia din 1 Decembrie 1918, ca fruntaș între fruntași, ca orator în fața zecilor de mii de țărani, cărora le-a făcut mărturisirea largirii hotarelor României: « Până la Tisa » ⁵⁾.

Dumnezeu l-a ales să fie tot el, alături de alți trei fruntași ardeleni, solul așteptat de veacuri care să prezinte înaintea regelui României hotărîrea Transilvaniei de a se uni cu patria mamă, « de a închina întreg pământul nostru strămoșesc: Ardealul, Banatul, Crișana, Maramureșul, patriei mame, adecă scumpei României » ⁶⁾.

România întregită l-a chemat curând cu multă însuflețire pe tronul vlădesc vacanț al Bucureștilor. Iată cum au apreciat unii alegerea sa ca arhiepiscop și mitropolit-primat al țării la 31 Decembrie 1919, aprecieri cari tălmăcesc cu

¹⁾ Cf. Idem, *ibidem*, p. 171.

²⁾ Vezi: G. Cotoșman, în *Inchinarea Înalt Prea Sfințitului Patriarh Miron cu prilejul împlinirii vârstei de 70 ani*. București, Tip. Cărților Bisericești, 1938, p. 79.

³⁾ Aluzie la dispoziția luată de guvernul unguresc, prin care oprea pe Români de a mai cumpăra pământuri.

⁴⁾ Cf. I. Rusu-Abrudeanu, *op. cit.*, p. 233—234.

⁵⁾ Vezi: [Dr. I. Suciu], *Marea Adunare Națională dela Alba-Iulia din ziua de 1 Decembrie 1918*. [Cluj, Tip. Fond. Cărților Fonduare], 1928, p. 15—18.

⁶⁾ I. Rusu-Abrudeanu, *op. cit.*, p. 280.

fidelitate, ni se pare, semnificația reală contemporană a alegerii: « Fără îndoială alegerea episcopului Miron Cristea ca Primat al României reprezenta în acele momente un adevărat simbol al unirii tuturor Românilor. Cu ridicarea sa la înaltul scaun mitropolitan se consfințea și pe calea bisericii unirea politică și națională a Ardealului cu Vechiul Regat. Satisfacțiunea cu care întreg clerul din Regat a primit alegerea noului Mitropolit-Primat, venit din Transilvania, era încă o dovadă că munții cari despărțeau materialmente poporul român, nu au fost pentru inimile membrilor Sf. Sinod nicio piedecă, pentru ca ele să bată în același ritm și în același entuziasm în fața marelui idei a *unității naționale* » ¹⁾. Cărmuitor suprem al bisericii românești, cu reședința la București, a fost douăzeci de ani, dela 1919 până la 1939, mai întâi ca mitropolit-primat, până la 1925, apoi ca patriarh, până acum câteva săptămâni.

Ca mitropolit-primat Miron Cristea a prezidat la 15 Octombrie 1922, în catedrala dela Alba Iulia, încoronarea Regelui Ferdinand și a Reginei Maria ca cei dintâi suverani ai tuturor Românilor. Documentele contemporane vorbesc despre oarecare absențe ale unor frunțași ai Transilvaniei dela cea mai mare zi din istoria trecutului nostru. Nu știm întru cât documentele sunt autentice, dar e sigur că *a fost* Miron Cristea, fiul de țăran ardelean din Toplița Mureșului, studentul daco-român dela Constanța, episcopul faimoasei circulații dela Crăciunul anului 1917 și solul cu pergamentul unirii în fața Regelui României. Miron Cristea simboliza îndeajuns toată Transilvania și întreg Ardealul, Banatul, Crișana și Maramureșul au fost prin el prezenți la Bălgradul praznicului istoric. A mai prezidat apoi mitropolitul-primat Miron Cristea și actul unificării bisericilor românești din cele patru provincii unite în Regatul României — punând la baza lor ca cheag sintetizator Statutul Organic al marelui Șaguna — și, apoi, actul « Autonomiei Bisericii », prin care se stabiliseră normele de concurență armonioasă dintre Biserica românească și Statul românesc, cari s'au confundat în trecut și se întregesc azi.

Soarta i-a mai rânduit lui Miron Cristea încă scări de urcat. În 1925, ridicându-se scaunul mitropolitan al Bucureștilor la rangul de scaun patriarhal, mitropolitul primat Miron deveni cel dintâiu Patriarh din istoria Bisericii noastre, înălțând « neamul și țara noastră, vrednică, drept credincioasă, la un prestigiu ce străluci departe dincolo de granițele ei » ²⁾. Multe cuvinte omagiale s'au rostit cu ocazia alegerii Patriarhului Miron. Din acestea spicuim numai următoarele, caracteristice pentru cel uns de Dumnezeu cu harul demnității supreme în biserica Românilor. Regele întregitor de țară, Ferdinand I, găsea virtuțile Patriarhului în originea sa de jos, în aceea dărzenie a țăranului din Transilvania, care poate fi cuprinsă într'un mult grăitor triptic: iubitor de pământ, de biserică, de neam. « Țărănimea română — zicea regele de pe înălțimea tronului în ziua investiturii, la 1 Noembrie 1925 — al cărei vrednic fiu ești, poate fi mândră

¹⁾ Cf. Idem, *ibidem*, p. 306.

²⁾ Cf. panegiricul Mitropolitului Nicolae Bălan, rostit cu ocazia înmormântării Patriarhului. *Universul*, București, 1939 Martie 16, An. LVI, Nr. 73, p. 1.

că ne-a dat din sânul ei pe cel dintâiu Patriarh al bisericii noastre naționale » ¹⁾. Iar fostul protopop al Săliștei, d-l prof. univ. I. Lupaș vedea — cu ocazia alegerii ²⁾ — în faptul că cel dintâiu Patriarh al Românilor e un ardelean, un semn de înaltă răsplată a dreptății divine pentru toate suferințele și împilările, pe cari le-au îndurat Românii din Transilvania.

În scurta eclipsă constituțională, pe care a avut-o țara noastră între 20 Iulie 1927, data morții Regelui Ferdinand I, și 8 Iunie 1930, data restaurării pe tron a Regelui Carol II, Patriarhul Miron Cristea făcu parte din Înalta Regență. Prin autoritatea sa ecleziastică a reușit să mențină neîntinată pentru istorie purpura regală, iar coroana regilor României a putut trece dela tată la fiu fără sguđuri și fără întunecarea strălucirii ei. Din această epocă, în care Patriarhul României exercita atribuții suverane, datează și gândul de a dăruí Institutului de Istorie Națională din Cluj un fond de 100.000 lei « pentru promovarea cercetărilor și studiilor de istorie națională bisericească » ³⁾, gând pe care l-a realizat apoi cu ocazia serbărilor jubulare de 10 ani ai Universității clujene în toamna anului 1930. Un dar regal, adaus la darul inițial al regelui-desrobitor Ferdinand I, ctitorul acestui Institut în 1920.

Sub domnia nouă și prestigioasă Patriarhul și-a reluat cărja arhierască, păstorind cu demnitate și ducând și peste granițe ceva din strălucirea țării și a bisericii sale: la Ierusalim, la Londra, la Varșovia. Dar glasul răspântiilor istorice l-a chemat din nou în fruntea treburilor politice în ziua de 10 Februarie 1938. Regele țării s'a îndreptat spre el, ca odinioară Domnii Principatelor Române spre mitropolii lor, așezându-l în scaunul de prim sfetnic al tronului, pentru a împăca pe cei răzvrățiți și a readuce liniștea în țara năpădită de ura și patima politică. Acest rol și l-a definit singur, ca prim-ministru, în ziua de 27 Februarie a anului trecut, cu ocazia promulgării noiei Constituții: « Astăzi s'a distrus hidra cu 29 capete electorale, care a învrăjbit, fără niciun folos, pe toți, spre paguba țării întregi... Astăzi s'a mai distrus zarva... ura, certele... și în locul lor se va întrona liniștea, ordinea, munca liniștită, pacea și unirea » ⁴⁾. Pacea și unirea ! În numele acestei devise a prezidat un an și mai bine destinele politice și bisericești ale neamului său până în clipa morții, când a trecut în împărăția veșniciei ținând într-o mână crucea, iar în cealaltă spada, ca vrednic ostaș al lui Christos, al Coroanei și al Națiunii.

¹⁾ I. Rusu-Abrudeanu, *op. cit.*, p. 416.

²⁾ I. Lupaș, *Patriarhia Românilor. Cuvântare rostită în Camera Deputaților la 17 Februarie 1925*. Cluj, Cartea Românească, 1925, in-16°, 31 p. Vezi și Rusu-Abrudeanu, *op. cit.*, p. 409.

³⁾ Cf. *Anuarul Institutului de Istorie Națională*, Cluj, 1928—1930, V, p. VI; și *Anuarul Universității din Cluj*, 1930—1931, p. 30—31.

⁴⁾ Discursul Patriarhului-Prim-ministru în sala tronului în ziua de 27 Februarie 1938. *Curentul*, București, 1938 Martie 1, An. XI, Nr. 3620, p. 8; *Universul*, București, 1938 Martie 1, An. LV, Nr. 59, p. 1.

Copilul de țăran din Toplița Transilvaniei, decedat pe pământ francez, a fost înmormântat în ziua de 14 Martie 1939 în cripta catedralei Patriarhiei din București, deplâns de Rege și de Țară. Dorința i-a fost să fie îngropat în capitala Românicilor, poate ca un semn al unirii veșnice a Transilvaniei — locul nașterii sale — cu țara mamă — locul odihnei sale —, dar poate și ca o recunoștință postumă pentru tot ce a făcut țara veche pentru Transilvania sa și pentru primul patriarh coborât din această provincie.

Unică i-a fost viața în străluciri ¹⁾, după cum unică a fost istoria neamului nostru, în ultima vreme, în măriri. Înțelept ca Dosofteiu al Moldovei, larg cuprinzător ca Antim al Ungro-Vlahiei și dătător de legi și viață nouă ca Andreiu al Transilvaniei — ca aceștia a fost Miron Cristea, sau, pare-se, mai mult decât aceștia.

I. CRĂCIUN

IULIAN MARȚIAN

1866—1937

Istoriografia ardeleană a pierdut în 1937 un cercetător pasionat, un dornic mecenat și colecționar, pe Iulian Marțian, fost membru de onoare al Academiei Române.

Iulian Marțian s'a născut la 23 Iunie 1866 în Mintiul Românesc (jud. Năsăud). Urmează 6 clase la liceul grăniceresc din Năsăud (după numirea antebelică: Gimnaziul superior fundațional), iar în 1887 se înscrie la școala militară dela Sibiu.

A servit ca ofițer la Triest, Saraievo, Lemberg și Brașov și a călătorit prin toate regiunile fostului Imperiu Austriac. Pe unde a trecut, s'a interesat de obiecte și cărți vechi, a cumpărat și a copiat tot ce putea să intereseze trecutul românesc. În 1880 se afla în Bosnia, unde însoți pe profesorul Stratimirovici la săpăturile arheologice făcute la Podromaja ²⁾.

Tânărul ofițer deveni de pe atunci un pasionat arheolog. În 1909 publică în limba germană un repertoriu arheologic al Transilvaniei: «Arhaeologisch-praehistorisches Repertorium für Siebenbürgen», zusammengestellt durch I. Marțian in Naszod ³⁾, iar în 1920 apare și în românește, revăzut și întregit, cu titlul: «Repertoriu arheologic pentru Ardeal» ⁴⁾. Vasile Pârvan îi scria că are totdeauna pe masa de lucru acest repertoriu arheologic.

Înainte de războiu a colaborat la revistele: Transilvania (Sibiu), Răvașul (Clui), Revista Bistriței (Bistrița), Arheologiai Értesítő (Budapesta); la 1906

¹⁾ Vezi și Al. Lapedatu, *Patriarhul Miron în Închinare Patriarhului Miron*, op. cit., p. 10.

²⁾ *Viața Românească*, 1931, anul XXV, p. 305—307.

³⁾ Wien, 1909 in-8°. Sonderabdruck aus Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien, Band XXXIX.

⁴⁾ Bistrița, Tip. G. Matheiu, 1920, in-8°, 61 p.

publică lucrarea « Despre numele Ardealului » ¹⁾, iar în broșura germană: « Über die Landesnamen Siebenbürgens » ²⁾, susține o etimologie curioasă a cuvântului Ardeal, pentru care va polemiza mai târziu cu d-l profesor N. Drăganu ³⁾.

În România întregită maiorul pensionar Iulian Marțian trăiește retras la Năsăud, mereu în căutarea obiectelor și a cărților vechi. Casa lui deveni cu vremea un adevărat muzeu în care găseai cărți, acte, portrete vechi și diverse obiecte istorice. Despre vasta sa bibliotecă găsim note importante într-o revistă istorică dela Iași ⁴⁾.

El are meritul de a fi conservat multe codice importante din istoria literaturii române. Din acestea a publicat d-l N. Drăganu două codice însoțite de studii filologice ⁵⁾, iar din colecția sa de documente au publicat: d-l Al. Rosetti ⁶⁾, d-l Al. Lapedatu ⁷⁾, d-l C. Daicovici ⁸⁾, etc. D-l A. Veress mărturisește în Introducerea vol. II al *Bibliografiei Româno-Ungare*, că a găsit multe lucruri importante în colecțiile lui Marțian.

În vara anului 1936 mi-a arătat un codice de pe la 1700, *Codicele Fulea*, a cărui transcriere i-a răpit vreo doi ani. Textul transcris l-a trimis lui M. Gaster la Londra.

Din publicațiile lui Iulian Marțian de după război amintim: 1) *Urme din timpul războaielor Romanilor cu Dacii* ⁹⁾, 2) *Țara Năsăudului înainte de instituirea regimentului de grăniceri* ¹⁰⁾.

¹⁾ Bistrița, 1906, 16 p.

²⁾ Bistrița, 1907, 23 p.

³⁾ Iulian Marțian își susține teza într'un studiu publicat în *Evoluția*, 1922, Nr. 2, p. 1—3 și în broșurile: 1) *Ardeal, istorie și toponimie*. Bistrița, Tip. G. Matheiu, 1924, in-8°, 16 p. 2) *Ardeal nu derivă din ungurește*. Bistrița, Tip. G. Matheiu, 1925, in-8°, 12 p. 3) *Ardeal, constatări și lămuriri*. Bistrița, Tip. G. Matheiu, 1925, in-8°, 23 p. D-l N. Drăganu îi răspunde în: *Evoluția*, 1922, Nr. 5; *Anuarul Institutului de Istorie Națională*, Cluj, 1923, vol. II, p. 233—246 și în *Societatea de Măine*, 1925, Nr. 4—5.

⁴⁾ Ioan Neculce, 1925, fasc. 5, p. 343—348. Răposatul Gh. Ghibănescu, vorbea cu multă admirație despre colecțiile lui Marțian și îl numea cel mai mare bibliofil român.

⁵⁾ Două manuscrise vechi. *Codicele Todorescu și Codicele Marțian. Studiu și transcriere*. București, Academia Română, 1914, in-8°, 245 p. (pl.); *Un fragment din cel mai vechiu Măslăvelnic românesc. Dacoromania*, 1921—1922, anul II, p. 254—326.

⁶⁾ *Lettres roumaines de la fin du XVI-e et du début du XVII-e siècle, tirées des Archives de Bistrizta (Transilvanie)*. București, Soccec, 1926, in-8°, 114 p. (pl.).

⁷⁾ *Din grijile și greutățile unei domnii. Opt scrisori ale lui Gheorghe Ștefan-Vodă către Ioan Kemény*. București, Academia Română, 1931, in-8°, 27 p.

⁸⁾ *Un ghid latinesc al Transilvaniei. Anuarul Comisiunii Monumentelor istorice*, 1926—1928, vol. I, p. 173—188.

⁹⁾ Cluj, Ed. Comisiunii Monumentelor Istorice, 1921, in-8°, 54 p. (5 pl.).

¹⁰⁾ Năsăud, Tip. Cultura, 1933, in-8°, 48 p. (2 hărți).

Alte studii istorice, arheologice și toponimice se află în: Anuarul Institutului de Istorie Națională, Anuarul Comisiunii Monumentelor Istorice, Convorbiri Literare, Cronica Numismatică, Arhiva Someșană, Transilvania, Nachrichten der deutsch. Anthropologischen Gesellschaft (Tübingen), Siebenbürgische Vierteljahrsschrift (Sibiu). La 27 Mai 1933 a fost ales membru onorar al Academiei Române. D-l Alexandru Lapedatu, propunându-l înaltului for cultural spunea printre altele: ¹⁾ « Între compatrioții noștri cari s'au dedicat cu toată ființa lor suflătească cercetării și cunoașterii trecutului și pământului românesc, din curiozitate pur științifică și din interes specific național este de bună seamă și d-l Iulian Marțian. Zelul și pasiunea sa în această privință au fost așa de mari încât și-a strâns — de sigur cu însemnate jertfe materiale — una din cele mai prețioase și bogate colecții de publicații, documente, hărți, etc., privitoare la trecutul nostru, din câte avem astăzi. Manualele și alte rarități bibliografice ce nu se găsesc nici în bibliotecile publice din țară, se găsesc în colecțiile d-lui Iulian Marțian.

« Dar Marțian nu este numai un bibliofil pasionat. D-sa, cu toate că de carieră a fost militar, este și autor de studii arheologice și istorice foarte interesante. Repertoriul său arheologic pentru Transilvania este bine cunoscut și mult apreciat. Asemenea studiile cu privire la cetățile vechi dacice și alte monumente și rămășițe istorice ale pământului românesc. Articolele sale răspândite prin diferite reviste, sunt tot atâtea prețioase contribuții pentru arheologia și istoria noastră.

« Spirit serios și modest, d-l Iulian Marțian n'a căutat prin această activitate a sa vreo recompensă oarecare și nici și-a făcut reclamă deșartă ».

În ultimii ani ai vieții a contribuit la întemeierea Muzeului Național Năsăudean. Colecția Marțian a tinerei instituții năsăudene conține numeroase manuscrise relative la trecutul Țării Năsăudului, urbarii, cărți vechi, scrisori particulare, etc. Tot la Năsăud a întemeiat și Muzeul Istoric al liceului grăniceresc « G. Coșbuc ».

Iulian Marțian a murit în toamna anului 1937 și își doarme somnul de veci în cimitirul Năsăudului.

DIACON IOSIF E. NAGHIU

CONSTANTIN DICULESCU

1880—1936

Într-o zi friguroasă de toamnă — 12 Noemvrie 1936 — profesorii și studenții Universității din Cluj au condus la locul de odihnă veșnică pe Constantin Diculescu, fost conferențiar de Istorie medievală la Facultatea de Litere.

Născut la 25 Martie 1880, în comuna Pietrari, jud. Dâmbovița, după terminarea școlii primare s'a înscris la Seminarul Central din București, pre-

¹⁾ Academia Română. *Anale*, Tom. LIII, Ședințele din 1932—1933, p. 76.

gătându-se pentru cariera preotească. Dela seminar a trecut la Facultatea de Teologie unde și-a luat licența, la 1908, cu o teză de istorie bisericească: *Episcopul Melchisedec; Studiu asupra vieții și activității lui*. Lucrarea aceasta a fost bine primită. Atât d-l Nicolae Iorga ¹⁾, cât și d-l Simion Mehedinți ²⁾, au cuvinte de laudă, iar Mitropolitul-Primat Atanasie Mironescu o privea ca « într'adevăr demnă de figura despre care tratează » ³⁾.

Până la monografia asupra lui Melchisedec, Diculescu publicase, ca student, și alte lucrări de valoare. *Calendaru lu Rumeri din Istrie...*, în colaborare cu Andrei Glavina, *Originile limbii române*, apărute în Analele Academiei Române și *Răspuns d-lui O. Densușianu*, prevesteau un harnic și migălos cercetător științific și un documentat polemist.

Ca teolog Constantin Diculescu și-a dat contribuția la preamărirea trecutului bisericii noastre prin mai multe studii obiective și de valoare. Dacă ar fi numai monografia asupra strălucitului *Episcop Melchisedec*, această nepieritoare podoabă a spiritualității române din veacul al XIX-lea, și cele două studii asupra *Vechimii creștinismului la Români* — și ar fi destule pentru ca istoriografia bisericii noastre să-i fie recunoscătoare. Primul episcop al bisericii românești, « Ursus din țara Avarilor », acela care a luat parte la ultimul sinod ecumenic dela Niceea, din anul 787, poate fi așezat cu mai multă siguranță în fruntea episcopilor noștri români prin studiile lui Diculescu, decât prin studiile altora.

Nu pot fi uitate nici alte lucrări în legătură cu cele două figuri bisericești stimate de el: pomenitul Episcop Melchisedec, asupra căruia a scris în total trei lucrări, și Mitropolitul-Primat Atanasie Mironescu, senina figură bisericească subminată de anume cercuri catolice bucureștene, în apărarea căruia a scris alte trei cărți.

Ca istoric — doctor în această specialitate al Universității din Berlin la 1916 — C. Diculescu și-a legat numele de epoca cea mai întunecată din tot trecutul neamului, de epoca năvălirilor barbare. Studiile sale asupra *Gepizilor*, *Vandalilor* și *Goților* — opere apărute în limba germană la Leipzig — sunt popasuri luminoase în întunerecul adesea de nepătruns din evul mediu românesc. Contestate de unii în partea lor filologică, arheologică, epigrafică, sau numismatică aceste contribuții își păstrează totuși osatura istorică, de care va trebui să se țină seamă de câte ori va fi vorba despre persistența și continuitatea neamului nostru pe aceste plaiuri, persistență și continuitate pe care Constantin Diculescu le afirmă și le susține cu tărie.

În 1927, când secțiunea istorică a « Astrei » a hotărât publicarea unei biblioteci de specialitate pentru răspândirea cunoștințelor istorice în straturile largi ale intelectualilor dela orașe și dela sate, C. Diculescu — ca membru corespondent al secțiunii — a fost unul din sprijinatorii acestei întreprinderi literare-științifice, promițând să dea pentru Nr. 3 al Bibliotecii o sinteză istorică privitoare la

¹⁾ Cf. *Neamul Românesc*, 1908, III, Nr. 116, p. 1844.

²⁾ *Convorbiri Literare*, 1908, XLII, Iulie—Dec., p. 426.

³⁾ *Cuvântul Adevărului*, 1908, VII, Nr. 14.

soarta Daciei Traiane dela retragerea legiunilor romane din hotarele ei și până la întemeierea Principatelor Române. Era epoca năvălirilor barbare, atât de copleșită de un supărător hiatus, pentru care Academia Română a fixat de mult un premiu, dar care n'a putut fi luat de nimeni până azi.

Boala îndelungată și moartea au zădărnicit însă realizarea acestui proiect. După cum un alt coleg, G. G. Mateescu, a dus cu sine în mormânt, acum șapte ani, bogăția cunoștințelor sale privitoare la soarta Daciei din cele mai vechi timpuri până la retragerea legiunilor — care, sub formă de sinteză aveau să formeze Nr. 2 din « Biblioteca Istorică Astra » — tot așa ne-a părăsit și Constantin Diculescu, ale cărui cunoștințe pentru epoca năvălirilor s'au prăbușit în mormânt.

Teolog și istoric, cel plecat dintre noi a îmbinat în persoana sa așa de nimerit modestia unui slujitor în fața altarului cu onestitatea în câmpul muncii științifice. Cine a văzut pe Constantin Diculescu la catedră, simplu în înfățișarea exterioară, dar cu atât mai îngrijit în îmbrăcămintea ideilor, a trebuit să meargă cu gândul la marii meșteri ai scrisului din alte veacuri, când persoana fizică a autorului era intenționat micșorată, sau chiar ascunsă, în fața măreției operei. Opera era nemuritoare pentru oamenii acelor timpuri — nu persoana.

La Universitatea din Cluj, unde a deținut Conferința de Istoria medievală cu privire la migrațiunea popoarelor barbare, Constantin Diculescu a intrat la 1925 în urma unui concurs. N'a avut însă posibilitatea să profeseze decât vreo opt ani, fiind în ultimul timp într'un lung concediu de boală, la capătul căruia a urmat, ca o deslegare salvatoare, moartea.

Bibliografia lucrărilor lui Constantin Diculescu

1. Calindaru lu Rumeri din Istrie cu figure. Lucrat pîrvea votea de Andrei Glavina și Const. Diculescu. Anu 1905. Stampeiat cu spezele lu Gospodinu Ion G. Grădișteanu. București, Tip. Gutenberg J. Göbl, 1905, in-8°, 79 p.

2. Originile limbii române. Studii critice. Rezultate nouă. București, Tip. C. Göbl, 1907, in-4°, 163 p. (Extras din *Analele Academiei Române, Mem. Secf. Lit.*, București, 1906—1907, Ser. II, Tom. XXIX, p. 513—675).

3. Un episod diplomatic de Episcopul Melchisedec. Scriere postumă cu o prefață și note. București, Tip. Cărților Bisericești, 1907, in-8°, 23 p. (Din publicațiile Fundațiunii Melchisedec din Roman).

4. Răspuns d-lui O. Densușianu la critica făcută lucrării mele « Originea limbei române, studii critice — rezultate nouă »... București, Tip. Gutenberg J. Göbl, 1907, in-8°, 32 p.

5. Episcopul Melchisedek. Studiu asupra vieții și activității lui, cu un portret și escerpte din corespondență. București, Tip. Cărților Bisericești, 1908, in-8°, 188 p.

6. Din corespondențele Episcopului Melchisedec. Culese, adnotate și însoțite de o prefață. București, Tip. Cărților Bisericești, 1909, in-8°, 103 p.

7. Propaganda papistă și întâmplările bisericești de azi [în legătură cu Mitropolitul Primat Athanasie]. București, Tip. Gutenberg, J. Göbl S-sori, 1909, in-8° 30 p.

8. Vechimea creștinismului la Români. Argumentul filologic. București, Tip. Cărților Bisericești, 1910, in-8°, 32 p.

9. Turburările bisericești și propaganda catolică. Memoriu înaintat Sf. Sinod la 25 Mai 1911. București, Tip. Gutenberg, J. Göbl S-sori, 1911, in-8°, 19 p.

10. Răspuns unor agenți ai propagandei papiste. Chestiuni bisericești [în legătură cu cazul Mitropolitului Primat Athanasie Mironescu]. București, Tip. Socec & Co., 1912, in-8°, 76 p.

11. Altgermanische Bestandteile in rumänischen. *Zeitschrift für romanische Philologie*. Halle, 1921, Band XLI, p. 420—428.

12. Die Gepiden. Forschungen zur Geschichte Daziens in frühen Mittelalter und zur Vorgeschichte des rumänischen Volkes. I. Band. Leipzig, C. Kabitsch, 1923, in-8°, 262 p.

13. Die Wandalen und die Goten in Ungarn und Rumänien. Mit 29 Textabbildungen. Leipzig, Curt Kabitsch, 1923, in-8°, V + 64 p. (Mannus-Bibliothek Nr. 34).

14. Contribuție la vechimea creștinismului în Dacia. Din istoria religioasă a Gepizilor. Cu 5 figuri în text. Cluj, Tip. Ardealul, 1925, in-8°, 20 p. (Extr. din *Anuarul Institutului de Istorie Națională*, Cluj, 1924—1925, An. III, p. 357—376).

15. Dacia romană în oglinda inscripțiilor și a limbii de azi. O icoană etnografică și culturală. I. Elementele grecești. Cluj, Tip. Ardealul, 1926, in-8°, 124 p. (Extr. din *Dacoromania*, Cluj, 1924—1926, An. IV, p. 394—516).

16. Andrei Glavina [Istroromânul]. *Dacoromania*, Cluj, 1924—1926, An. IV, Part. 2, p. 1548—1550.

17. Altgermanische Bestandteile und die rumänische Kontinuitätsfrage. Erster Teil. [Erwiederung und neue Forschung]. Halle, Max Niemer, 1929, in-8°, 53 p. (Sonderabd.: *Zeitschrift für romanische Philologie*, Halle, 1929, Band XLIX, p. 385—436).

I. CRĂCIUN

IOAN BOROȘ

1850 — 1937

În ziua de 29 Ianuarie 1937 s'a stins din viață la Lugoj vicarul episcopesc Ioan Boroș, un venerabil intelectual ardelean care și-a slujit cu credință Biserica, dând în același timp felurite contribuții la cunoașterea trecutului politic și bisericesc al Românilor din Transilvania.

Născut la 20 Octomvrie 1850, în Carei, dintr'o familie al cărei nume fusese Pop, a urmat în orașul natal școala primară și patru clase secundare, pe care le întregi apoi la Beiuș. Studiile de teologie și filosofie le urmează la Seminarul Sf. Varvara și la Universitatea din Viena; după terminarea lor, în toamna anului 1873 fu numit funcționar la Episcopia din Lugoj. Datorită pregătirii și destoi-

niciei de care a dat dovadă ajunge asesor consistorial, apoi dela 1880 până la 1897 conduse parohia Zabrani de lângă Lipova. Reîntors apoi la Lugoj ca secretar episcopesc, ajunge vicar general și dela 1912 vicar capitular. În urma activității sale științifice fusese ales membru al Secțiunii Istorice a Astrei.

Harnic strângător de informațiuni și de material documentar referitor la trecutul românesc al Transilvaniei, I. Boroș a publicat 14 broșuri și 131 articole, cele mai multe de cuprins religios, rămânând de pe urma lui încă un număr însemnat de manuscrise inedite.

Din publicațiunile sale istorice remarcăm studiul despre « Evenimentele revoluției de libertate din 1848/49 în Lugoj, după datele cuprinse în ziarul domestic al călugărilor minoriți din Lugoj » (1927); « Constituția », Societate secretă română din Lugoj, 1836—1839 (1928); « Organizarea școalelor naționale române din județul Caraș în 1792 »; câteva conscripții din sec. XVIII și alte date istorice referitoare la eparhia Lugojului; apoi « Unirea Românilor din părțile Sătmărulei și Mănăstirea Sf. Mihai din Peri » (Unirea, Blaj, 1898); « Relațiuni eclesiastice ale Românilor din Ungaria și Transilvania în veacul XV » (Unirea, Blaj, 1897); « Răscoala lui Tudor Vladimirescu și refugiații în județul Caraș-Severin » (Transilvania, Sibiu, 1921); « Revoluția lui Horea și județul Caraș » (Transilvania, Sibiu, 1922); « Grabovszky, unchiul mitropolitului greco-ortodox A. B. de Șaguna » (Transilvania, Sibiu, 1927); « Regularea comunelor din vechiul județ Caraș, 1784—1795 » (Analele Banatului, Timișoara, 1930) și un « Tablou comparativ despre școalele naționale române din 1796, 1826—27 » (Școala Bănățeană, Caransebeș, 1927) ș. a. A mai colaborat apoi la Enciclopedia Română editată de Dr. C. Diaconovici.

Hărnicia și modestia au caracterizat viața și scrisul acestei distinse figuri bisericești, care nici la adânci bătrânețe n'a lăsat să-i odihnească condeiul.

I. MOGA

Dr. ALEXANDRU CIPLEA

1885—1938

În ziua de 12 Noemvrie, 1938, s'a stins la Cluj Dr. Alexandru Ciplea, profesor de istorie și drept la Academia Teologică Unită. Născut la Biserica Albă, în județul Maramurăș, la 28 Iunie 1885, începe școala primară la Sighet, își continuă studiile secundare la liceul din Beiuș și termină facultatea de teologie la Budapesta. În capitala Ungariei își trece și doctoratul, la vârsta de 25 de ani, cu teza *A maramarosi püspökség kérdése* (« Problema episcopiei Maramurășului »), Budapest, 1910. Dedicându-se carierii de profesor, la 1 Octomvrie 1908, intră în funcțiune la « Fondul Scolastic » din Gherla. Pe urmă trece ca profesor de religie la liceul grăniceresc, care astăzi poartă numele glorios al lui Gheorghe Coșbuc. Aci funcționează între anii 1910—1924. În urma activității alese pedagogice și științifice este numit, la această dată, profesor de istorie și drept la Facultatea Teologică Unită din Gherla, apoi la Cluj, unde și-a îndeplinit cu sârguință și distincție datoria până în ultimele zile ale vieții sale.

Prima operă, rod al preocupărilor sale folkloristice, a fost tipărită de Academia Română, sub titlul de *Poezii populare din Maramureș* (Analele Academiei Române, Memoriile Secțiunii Literare, vol. XXVIII, 1906). Ii urmează teza de doctorat, tipărită în ungurește, pe care însă, din cauza interesului deosebit pentru istoria Românilor, o publică din nou în traducere românească, însoțită de astădată de o culegere importantă de documente, sub titlul de *Documente privitoare la episcopia din Maramureș*, în Analele Academiei Române, Memoriile Secțiunii Istorice, vol. XXXVIII, 1916. Din aceeași râvnă de a desgrota trecutul ținuturilor natale au luat ființă și următoarele: « *O delimitare de graniță între Maramureș și districtul Năsăudului* » și « *Documente bisericești* », publicate în Arhiva Someșană, I-II (1924—1925), — ultimul studiu în colaborare cu V. Șotropa. Cu același colaborator face să apară în biblioteca « *Orașele noastre* », inițiată de « *Cultura Națională* », monografia *Năsăudul*, București, 1924. Sub pseudonimul A. C. Albinus a adunat un mănunchiu de articole publicate răsfirat: *Săraca Țara Maramureșului*, Cluj, 1938, în care adeseori se găsesc și informații istorice, pe lângă cele sociale-religioase.

Din activitatea sa didactică amintim: *Mica Biblie. Legea veche*, ed. III, Blaj, 1926 și *Mica Biblie. Legea nouă*, ed. II, Blaj, 1924; apoi o traducere a manualului lui F. Mourret și J. Carreyre: *Rezumat al istoriei bisericii*, din care a apărut numai primul volum (a. 30—476), la Gherla, 1928.

BCU Cluj / Central University Library Cluj

A. DECEI

TABLA NUMELOR

A

- Aachen 35, 557
 Abafaia 275, 276
 Abbasiden 437
 Abaza Paşa 196
 Aboba 456
 Abnobae 426
 Abodriţi 472-473, 480, 557
 Abraham 803
 Abrud 220, 230, 232, 243, 257, 261-262, 310, 335, 337, 339-340, 359, 380-381, 383, 387, 388, 390. Munţii 260, 264
 Abū Hamīd al-Andalusī 460
 Abus 800
 Achaie 431
 Achtum 476
 Ackerman 797
 Adam Iacob (gravor), 258
 Adam Joseph 651
 Adam 290
 Adamovici Gh. 694
 Adontz N. 418
 Adriano Alberti 738
 Adrianopole 769, 777, 797, 468-470, 542-543, 691
 Adriatică (Marea) 109, 110, 445, 522, 549
 Adrian 36
 Aehrenfeld, M. v. 442
agalingus fl. (umen) 442, 485
 Aganaţ'i 535
 Agârbiciu 224-225, 355, 357
 Agathon 516
 Agathyrsi 461
 Aghireş 256, 382, 389
 d'Agiles Raymond 540
 Agmonia 463
 Agrippa 446
 Agriş 260, 380, 387
 Agyagfalva 31
 Aimé-Martin L. 844
 Αἴμος 458, 555
 Aiud 13, 54, 223, 224, 235, 241-243, 246, 249, 250, 267, 302, 329-334, 336, 337, 353, 356, 360, 369, 374, 624, 800
 Aiudul de Sus 224
 Ajtony, v. şi Achtum 500
 Akinian, N. 434-436, 438, 441
 Akominatos 804
 Al-Bakrī 428
 Alamani 536, 550
 Alani 415, 442
 Alania 482
 Ἀλαγδὺς (δρος) 442
 Alante, Stan 592, 607
 Alba (comitat) 24, 25, 223, 231, 242, 256, 259, 262, 267, 268, 289, 294, 297, 300, 302, 313, 315, 325, 326, 333, 334, 348, 350, 358, 382, 389, 692, 695, 699, 727
 Alba Iulia, 19, 24, 36, 38, 57, 58, 61, 64, 104, 105, 222-227, 238-240, 242-244, 246, 267, 269, 273, 290, 295, 300, 302, 306, 315, 322, 325, 333, 334, 349, 353-358, 361, 364, 365, 369, 370, 476, 582, 620-622, 628, 632, 633, 640, 676, 678, 697-700, 717, 756, 767, 768, 800, 801, 822

- Alba de Sus 325
 Albac 218-220, 260, 284, 381, 388
 Albania 441
 Albert Ioan, regele Poloniei 77, 802, 803
 Albești, Ferihaz 227, 322
 Albin Sebastien 790
 Albini Sept. 721
 Albion 424
 Albis (Elba) 462
 Albul Ion 591, 602, 618
 Alcious 455
 Alde Radul 214, 597
 Aldea (Preot) 584, 595-597, 699, 700
 Aldea Alexandru 85
 Aldea Popii Oprea 590
 Aldeș Aldea 601, 617
 Aldeskos 446
 Aldoia Cârstea 602, 619
 Alecsandri V. 720, 721, 837
 Alexandri Arae 430
 Alecsandru 297
 Alecsandru 399, 406
 Alexandria 415
 Alexandru 427, 429, 436
 Alexandru T 775
 Alexandru IV (papa) 519
 Alexandru (regele Sârbilor) 808, 809
 Alexandru, țarul 776
 Alexandru Basarab 810, 844
 Alexandru cel Bun 710, 732, 817, 843
 Alexandru cel Mare 652, 765
 Alexandru Cuconul 186, 188, 189, 191, 192
 Alexandru Iliș 188, 194, 195
 Alexandru Lăpușneanu 838
 Alexandru Vv. 723
 Alexi Ioan Ivan 103
 Alexiada 805
 Alexiu Comnenul 505, 548
 Alföldi, Andreas 524
 Alfred cel Mare 480, 481, 483-485, 495, 497, 563
 Alfred de Edinbuorgh 795
 Ali Pașa 792, 844
 Alistal 9
 Alemands v. Germani
 Almaș (râul) 20, 259, 260, 380, 387, 528, 529, 705
 Almus 487, 522
 Alphandéry, P. 534
 Alpes Bastarnice 442
 Alpi 426, 483, 484
 Aluta (v. Olt) 494, 663, 665
 Aluti (cetate) 463
 Alvinți Gabriel 383, 390
 Amadoca 442
 Ἀμαδόχα 442
 Амакабін 434
 Amak' sabiu 430
 America 94, 418
 Amlacher A. 688
 Amlașul (ducatul) 656
 Ammianus I
 Ammianus Marcellinus 427, 445, 448
 Ammirato (Scipio) 762
 Amnaș (ducatul) 8
 Amsterdam 418, 419, 420, 423, 438, 647
 Anastasiu (împăratul) 457
 Anastasius Bibliothecarius 459
 Anatolia 136, 428, 450
 Andrassy Anton 252
 Andreescu (Constantin I.) 744
 Andrei (dascălul) 700, 701, 706
 Andrei I (regele Ungariei) 549
 Andrei II (regele Ungariei) 3, 24, 36, 37, 38-40, 60, 61, 564, 726, 742
 Andreșu Gh. 325
 Andrieșescu J. 843
 Andronic (vărul lui Manuil Comnenul) 533
 Andronic Todor 306
 Andru 124
 Anglia 79, 87, 88, 90, 97, 98, 100-102, 110, 536, 538, 776, 779, 783-788, 793, 796, 829
 Angyal David 40, 79
 Anjou (dinastia) 14, 19, 63
 Anna Comnena 548, 549, 550, 551, 805
 Anonymus, 19, 20, 21, 22, 26, 28, 29, 69,

- 476, 491, 496-499, 505, 511, 521, 523-530, 533, 560-562, 726
 Ansbertus 541-545, 553
 Antanta 830
 Antim Ivireanul 536
 Antiochia 415
 Anton de Hohenzollern 791, 792
 Antonescu V. 814
 Antonie (patriarh) 16
 Antonie Vodă Roset 843
 Antoniu 835
 Antronicus 542
 Antun Sasin 766, 770
 Apaffi (principe) 105,
 Apaffi G. (senator)
 Apafy Mihail 585
 Apiano Petro 692
 Apponyi 785
 Apostolache Comis 819
 Apor Ștefan 800
 Apoldul Mare, 744
 Apulia 522, 544
 Apulon 463
 Aquas 463
 Aquensis, Albert 540
 Aquisgrana 467, 472
 Arabi 437, 460, 558
 Arabia 429
 Arad 161, 208, 231, 240, 304, 350, 720
 Árboc 520
 Arbore Z. 169
 Ardeal 10, 15, 18, 60, 104, 156, 166, 167, 186, 204, 208, 210, 212, 213, 240, 244, 245, 250, 251, 256, 258, 260, 271, 278-282, 284, 288, 290, 294, 300, 304, 306, 320, 342, 345, 351, 362, 363, 377, 384, 462, 463, 465, 475, 478, 484-487, 496, 498-501, 503, 508, 666, 687, 688, 722, 723, 794, 810, 823, 845
 Ardelean Gavrilă 318-319
 Ardeleni 93, 123
 Ἀρδελίος v. Ardeal 555
 Ardeova 230
 Ardze 561
 Aremfaei 445
 Arenenberg 790
 Argenti 653
 Argenti Eustratie 648, 649
 Argeșul (râu) 446, 561, 661, 665, 668
 Argetoianu C-ța 835
 Arghiuș Șilip (Filip) 273
 Arhangelsk 103
 Arieș, râu 24, 233, 245, 248-250, 329-332, 345. — scaunul 213, 224, 246, 254, 291, 353, 356, 358, 377, 384
 Arieșul-Mare 218, 220, 260
 Ariful (plaiu) 663
 Arine 463, 491
 Aristarchus 463
 Aristotel 444, 536
 Armenia 414, 416-417, 421, 423, 428-429, 454, 505, 535, 561
 Armeny Paul 104
 Armenii 103, 104, 106, 107, 113, 145, 146, 148, 149, 150, 151, 152, 153, 154, 159, 160, 161, 162, 419, 440, 448, 455, 534, 539, 544, 676, 677
 Armenopolis (vezi Gherla) 677
 Arnota (mănăstirea) 664 845
 Arnulf 475-477
 Aromânii 104 121, 160, 553, 649, 650, 844
 Aron 766, 767, 770
 Aron Vodă 723, 754
 Arpad (ducele Ungurilor) 17, 19, 20, 25, 26, 27, 29, 53, 486, 487, 496-498, 524, 526, 530
 Arpadienii 53
 Arsacizi 536
 Arsachi 778
 Arșak 440
 Artimon Pop Samuil 225, 226, 276
 Ἀρτζεσίου 561
 Ἀρτζικέ 561
 Axtaviam 665
 Asan 413, 508, 540
 Asan Burul 61
 Aschot v. Așot
 Asia 428, 429, 445, 447, 449, 771

- Asie Mineure 512
 Asirieni 554
 Askold 486
 Aşmunder 532
 Аспаръ-Хрукъ 433
 Aspar Hroug 431
 Asparhruk, v. Asparuch
 Asparuch 432, 433, 438, 454-457, 459, 461, 464, 470, 502
 Ἀσπαρούχ v. Asparuch
 Aşot 418
 Aştileu 527
 Asztalos Miklos 30
 Atel 470
 Atelkuzu 452, 453
 Ἀτὲλ καὶ Κονζού 452
 Atena, 647, 816
 Athanarich 1
 Athanasi Gh. 653
 Athos (muntele) 816, 817, 818, 819, 843
 Atila 20, 26, 28, 29, 497, 522, 530, 531
 Augsburg 651, 687, 805
 Augusti (cetate) 463
 Auner Mihail 204, 209, 244, 265, 845
 Aurelian 5, 459, 771
 Austria 89, 90, 94, 108, 109, 110, 111, 127, 138, 144, 485, 563, 626, 706, 726, 776, 779, 783-788, 792, 793, 797, 807-808
 Austriaci 663, 664, 787, 788, 810, 811
 Austro-Ungaró 104, 160, 650, 654, 827-829
 Auxentio Gh. 653
 Avari 27, 28, 29, 426, 431, 454-456, 460-461, 463-469, 471, 484, 486, 491, 516, 517, 556-568
 Аваръ 433
 Ἀβάρια 459
 Ἀβαρίτοι 561
 Averescu, generalul 796
 Avignon 770
 Avram Chirilă 230
 Avram Vasile 309, 338, 340
 Avrami (negustor) 648
 Avrig 724
 Axair 432
 Azir 434
 Aylkenf'alk' 430
 Azusul 124, 125
- B**
- Baba Novac 766, 767, 769
 Babinger Fr. 716
 Baci Achimie 276
 Băcilă Ioan 211
 Baciuc Bucur 324
 Baciuc Ioan 324, 325
 Baciuc Oanea 325
 Backisch Gotfrid 802
 Bacoş Roman 588, 605
 Bacsy Gh. 78
 Bădeni 228
 Bădilă Oprea 599, 615
 Bagdad 539
 Bagoarii 516
 bagratuni 417
 Baguphal 512
 Bai (oraş în Polonia) 804
 Baia 492
 Baia de Arieş, 231 238, 326
 Baiazid (Sultanul) 710
 Baica Stoica 596, 613
 Baiern v. Bavaria 477
 Băieş Toma 273, 306
 Baieşti 663
 Băişoara (muntele) 259, 663
 Baiulescu (Dr. Gheorghe) 730
 Bakócz Toma 75, 76
 Bălăceanu G. 787
 Bălăceni (sat) 663
 Balachi v. Vlăhi 519
 Балахъ 433
 Βαλάχ 561
 Balak 531
 Balak' 435, 439, 440, 441, 443, 502, 504, 505, 506, 560
 Balak'h 426, 440
 Bălăg 562

- Balakayê, v. Valahi 505
 Bălan 702
 Bălan Cornă 595, 612
 Balan (Teodor) 748, 749
 Bălănescu 843
 Bălăş Robotiu 380, 388. — von 380, 388
 Bălăşel T. 835
 Bălăşescu Nicolae (Nifon) 731
 Balaton 474
 Balc Vayvoda Comes Zathmariensis 54
 Balcani (peninsula) 91, 108, 109, 128,
 453, 533, 540-542, 543, 544, 553, 561,
 767, 775, 783, 848, 829
 Bălcescu N. 209, 694, 825
 Băleanu Alex. I. 758
 Bălgrad 104, 722 v. şi Alba-Iulia
 Balişă (voevod) 16
 Ballplatz 785-787, 829
 Balo Ladislau 262
 Balogh Grigore 768
 Balogh István 33
 Balş I. 832
 Baltagi Paşa 179, 206-208
 Băltariu I. 13, 54
 Banat 6, 7, 21-23, 57, 108, 112, 132, 136,
 160, 161, 315, 316, 462, 468, 491, 498,
 525, 540, 551, 774, 787, 807, 810, 820,
 822, 824-826
 Bănăţenii 827
 Banatul de Severin 834
 Banatul Timişoarei 151, 152
 Banciu Axente 730
 Banciu Şandu 600, 617
 Bănciulea Bucur 591, 608
 Band (pe Câmpie) 354, 357
 Bănescu, N. 457, 470, 471, 564
 Banffi, domeniul 221, — familia 219, 220
 Bánffi Alex. 283, 393, 400.
 — Farkas 229, 273, 387, 389, 394, 396
 — Gheorghe 229, 265, 307, 388, 395
 — Ştefan 281
 Banta Ion 324
 Bănulescu-Bodoni Gavril 837
 Bănuţ A. P. 814
 Barabás S. 18
 Bărădane Ion 324
 Bărăganul 494
 Baran 803
 Baraolt 40
 Bărat Petraş 596, 613
 Barb Fabian 592, 609
 Bărbat (râul) 17
 Bărbat Bucur 601, 618
 Bărbat Şandru 598, 615
 Bărbat Stoia 596, 613
 Bărboşi, v. Săcel
 Barbul banul Craiovei 8
 Barcea Savu 234
 Barcsai Acaţiu 745
 Bărdaş Luca 594, 611
 Bardi G. 794
 Bardici Ivan 160
 Bardoc Vasile 273
 Bordocz Andrei 262
 Bariţiu Gh. 210, 695
 Barnovschi Miron 157-179, 202-204,
 206, 209, 210, 213, 215, 217, 218, 220
 Barnovschi Elisabeta 194
 Barati Iuliana 273
 Bărşa (ţara) 25, 36-41, 53, 70, 74, 128,
 597, 722
 Bărsan (preot) 600, 616
 Bărsan Dumitru, 601, 618
 Bărseanu A. 722
 Barséliens 428
 Barsi Fr. 443
 Barta Iudita 366, 371
 — Melchior 375, 376, 380, 381
 — Nicolae 375, 377
 Barth Michael 157
 Barthold, 431, 460
 Baru (ch) 452
 Basarabia 169, 222, 442, 455, 456, 462,
 470, 471, 494, 503, 695, 830-833, 840
 Basel (conciliul din) 744
 Basilae 686, 687
 Basili Alex. 651
 Basilidae 445

- Baška 807
 Baskarti 460
 Basta George 765, 768-769
 Bastarni 485
 Bațcul Idumir 589, 606
 Báthory Andrei 61, 72, 682, 756, 762, 765, 768-769
 Báthory Sigismund 627, 757, 762, 763, 765-770
 Báthori Șt. 32, 67, 68, 75, 81, 82, 167
 Batoș 274
 Batowski dr. 830
 Batthyáneum (biblioteca) 800, 801
 Batu (hanul Tătarilor) 460, 562
 Baumann F. 688
 Baumeister (tipograf) 650
 Baussner (Consilier) 145, 147, 148, 149, 151, 152-154
 Bautzen, I. 470
 Bavaria 454, 478, 558, 563
 Bavarii 483
 Bazini Petru 64
 Beauharnais (familia) 792
 Becher Ioachim I. 86, 87, 88, 89, 90, 97, 98, 100, 101, 104, 111
 Beci (vezi Viena) 126, 128
 Becker, J. v. 444, 445, 446
 Beclean 583
 Bedeleu, 231, 232, 234, 236, 238, 247, 248, 299, 311, 312, 314, 315, 336, 337, 359, 367, 372
 Beghei (râu) 495
 Beguey (râu) 525
 Beheimare (vezi Boemii) 480
 Beica-de-Jos 321
 Beica Română (de Sus) 270
 Beiuș 813, 814
 Beju Nic. 673
 Beju Stan 671, 673
 Bek (Căpitan) 317
 Bekes Gaspar 723
 Bela (regele Ungurilor) 839
 Bela II 1, 20, 22, 496
 Bela III 496, 521, 728
 Bela IV 27, 61, 63
 Bela iunior 57
 Belgia 99, 100
 Belgica 482
 Belgrad 2, 92, 101, 108-110, 121, 468, 489, 490, 493 497 540, 643, 645, 724
 Bellegrava Bulgarorum 540
 Belizarie (general) 771
 Benchedorff 834
 Bender 845
 Benedek I. 75, 530
 Benedetti 792
 Benedikt Ernst 719
 Benevent 454
 Benkner Joh. 725
 Beograd 805, 806, 810
 Bercea Ion 231 238, 239, 293, 325, 358, 361
 Berchiș 278, 286
 Berciu D. 835
 Berechet Șt. 840, 842, 843
 Bereg 7, 8, 18
 Berescu I 721
 Berghiu 228
 Berivoi 585
 Berivoii mari 596, 613
 Berivoii mici 595, 612
 Berlichingen (regiment) 382, 389
 Berlin 420, 646, 685, 688, 787, 791, 792, 797, 827, 828
 Berna 765
 Bernard de Büllow 829
 Bernard din Hildesheim 845
 Bernhardy 465
 Bernolsky (Prince de Moldavie) 186
 Berthelot (generalul) 793
 Berzevicy Albert 74
 Beșimbac 583
 Bessarabia 693
 Bethlen (conte) 246
 Bethlen Adam 313, 400,
 — Alexandru 307
 — Farkas 389, 396

- Bethlen Gavril 93, 108, 112, 176, 189,
 191, 192, 196-198, 220
 Bethlen Grigore 383, 390
 — Ludovic 234
 Bethlen N. 97, 103, 105, 106, 378, 383,
 386, 390
 — Paul 307
 — Wolfgang 294
 Βεσσαρια 457
 Beševliev, V. 455
 Bessi 552
 Beszterze (lac) 487
 Betere 463
 Betze Ion 365, 370
 Beu Oct. 212, 258
 Бейски Буджакъ 457
 Bezzermini (popor) 519
 Białogrod, 215, 220
 Bibici Ioan 160
 Bibliander Th. 686
 Bicălat 238
 Bidlo I. 800, 804
 Bielowsky 515
 Bielski Ioachim 804
 Bihor 17, 20, 28, 93, 219, 255, 281, 289,
 348, 637, 812-814
 Bihoreni 813
 Biberi, v. Bulgari
 Bilestein 844
 Bilitz 119
 Bilke 14
 Бюке 434
 Biro, Gh. 379, 386, — Sigismund 379, 386
 Bismarck (cancelarul) 792, 827 828
 Bistrița 2, 834
 Bitay, A. 842, 845
 Biseni 41
 Bistra (sat) 349, 350
 Bistrița 35, 36, 118, 134, 211, 213, 225,
 251, 256, 273, 274, 275, 286
 Bistrițeni 167, 190, 191
 Bisztrai Antoniu 326
 Bivkean 430
 Bizantini 541
 Bizanț 445, 451, 465, 469, 470, 505, 506,
 507, 510, 551, 555, 755, 771, 772
 Blaci 521, 561, 563
 Blahi, 20, 21, 26, 502, 522, 540
 Blacki 552
 Blacus 525, 562
 Blaga Dr. Iosif 730
 Blaj 267, 286, 307, 353, 355, 356, 358,
 719, 720, 810
 Blăgieni-de-Jos 273, 306
 Blak' 440
 Blakumeni 534
 Blandiana 463
 Blasius de Zolko 801
 Blănești 838
 Blôch, v. Vlăhi
 Blökumanaland 505, 563
 Boanta Stanciul 500, 617
 Boati Toma 325
 Bob (episcop) 307, 394
 Bob Fabian V. 837
 Bobei Stoica 597, 607, 614
 Bobeș Oprea 592, 609
 Bocskor Josif 273
 Bodea C. 844
 Bodini 442
 Bodleyana (bibliotecă) 420
 Bodor (pivnițe) 262
 Bodrog 472
 Boemia 103, 212, 519, 744, 770, 800-802,
 804
 Boemii 480
 Boer Ion 599, 616
 Boier Paul 235, 242, — Ștefan 290, 327
 349, 378, 385
 Boerescu Zaharie 731
 Boga H. T. 838
 Bogaria, v. Bulgaria
 Bogata 269, 333, 334
 Bogdan 818
 Bogdan III 733
 Bogdan Alexandru 730
 Bogdan cel Chior 818
 Bogdan I, 11, 12, 51, 52, 66, 459, 712, 843

- Bogdan II, voevodul Moldovei 69, 70
 Bogdan Petru de Kovasza 223
 Bogdan Serai 819
 Bogdan-Duică Gheorghe 730, 824
 Bogole 324
 Bogolea S. 236, 239
 Bogrea, V. 510
 Bogumerius 727
 Bohățel Al. 837
 Boinești 724
 Boiu Zaharia 720
 Bolcaș L. 813
 Bolcaș N. 814
 Boldea Ion 361
 — Todor 371
 Boldényi, M. I. 693
 Bolgar, oraș 460
 Bolgradi George 104
 Bolintineanu, D. 812
 Bölöni Samuil 282
 Bomberg Iacob 760
 Bonaparte Napoleon III 791
 Bonfini 732
 Bontea Lud. 587, 604
 Bonțida 272, 278, 317
 Bora 751
 Borcea Dumitru 672
 Borgó (trecătoare) 487
 Boris 829
 Boris I 450, 460, 474
 Börmény, Börvény, v. Ghermin
 Borna, dux Guduscanorum 472
 Bornemann, I. 424
 Bornemissa Ana 590, 695, 697, 699, 700
 Bornemissa J. 317
 Borș (familia) 67, 248
 Bors Oprea 601, 618
 Βορυσθένης 448
 Borzești 238
 Boscamp 837
 Bosfor III
 Bosnia 100, 112, 681 783, 800, 807
 Bosphore de Thrace 432
 Босфоръ Оракіѣскій 433
 Bosniecii 807
 Bossy R. V. 784, 785, 788, 789
 Boștea Stan 595, 612
 Bosworth, Joseph 481
 Bota Macavei 260, 261, 381, 388
 Bota Radul 593, 610
 Bota Stoica-jun. (jude) 595, 612
 Botea Ion (jude) 592, 609
 Botez M. 833
 Botoșani 803, 819
 Botu Stoica 595, 612
 Bouila 478
 Βουλγαρία v. Bulgaria
 Βουλγάροι 451, 453
 Boulkh 428
 Βουράτ 491
 Bourguine A. 457
 Boutaul 479
 Bozovici 827
 Brablée G. 211
 Braclaw 216
 Brădești (sat) 346
 Brăila 111, 503, 702
 Brakce 642
 Brai (pas) 128
 Brâncoveanu Const. 141, 582, 585, 586,
 674, 714, 805, 834, 843
 Brâncoveanu Danciu 834
 Brâncoveanu Gr. 834
 Brâncovenesti, v. Ieciu
 Brancovici Gh. 2
 Brandenburg 118
 Brandiz (oraș) 472, 541, 542
 Braničevo 472, 540, 542, 557
 Braniceviți 473
 Βράντζα 472
 Βρανίτζουα 472
 Brânză Stan 588, 605
 Brânzea Ioan 730
 Braslav 476
 Brașov 13, 18, 37, 64, 70, 72, 79, 97,
 103, 117, 124, 130, 131, 133, 135, 136,
 147, 162-165, 228, 620, 621 629, 635,
 681, 720, 722-725, 756

- Braşoveni 32, 118, 119, 123, 143, 720
 Bratea Mani 588
 Brăteni 663
 Brătianu 830
 Brătianu G. I. 759, 760, 761, 762, 772
 Brătianu I. C. 791, 792, 793, 828
 Bratislava 103, 118, 120, 121, 811
 Bratovoieşti 663
 Braun Robert 204
 Braun Th. 443, 449
 Braz (localitate) 181, 210, 211
 Brăzeşti 238, 239, 316, 325, 326
 Brazlovo 475
 Breaza 584, 599, 615
 Breaza, v. Breţcu
 Breazu I. 720, 721
 Brediceanu T. 774
 Bréhier Louis 539
 Brenneche W. 842
 Brennerus, Hinricus 425
 Bresslau 100, 115, 124, 125, 146, 153
 Bretagne 444
 Breţcu 16, 30, 318
 Breviarium 546
 Brezan Oprea 588, 605
 Brezoiu 664
 Brieg (oraş) 802
 Brischin Bârsan (jude) 597, 614
 Brişchin Mailat 597, 614
 Brissot 204
 Brno 794, 800, 801
 Brodarich Ştefan 76
 Brodin P. 457
 Brodnicii 737
 Bronskiego W. M. 169
 Bruckenthal 719
 Brückner, Dr. A. 515
 Bruckner Victor 75, 76
 Brudaşcă Mihai 219
 Brukenenthal Mihail 254, 255, 283, 288, 315
 — Samuil 218, 305, 385, 393, 400
 Brün 125, 153
 Brutia (cetate) 463
 Brzeski (cronicar) 735
 Buc Toader 326
 Bucas (cronicar) 805
 Buce (oraş) 445
 Buchara 431
 Bucium 262, 264, 591, 608
 Bucovina 109, 244, 475, 695, 788, 803, 830
 Bucşa Oprea 598, 614
 Bucur Andrei 589, 606
 Bucur Gh. 709
 Bucur Lie (jude) 594, 611
 Bucur Nic. 709
 Bucur Pavel 597, 613
 Bucur Şt. 225, 244, 274, 306, 307
 — Vasile 275
 Bucurenciu Bucur 596, 613
 Bucureşti 7, 9, 10-12, 15, 18, 20, 22, 24, 29, 34, 51, 55, 56, 60, 62-64, 68, 70, 71, 75, 85, 104, 108, 109, 111, 124, 166, 167, 169, 179, 186, 190, 244, 647, 649-651, 655, 663, 664, 666, 685, 702, 710-712, 719, 721, 771-774, 785, 796, 797, 800, 801, 805-807, 810, 814, 824-830, 843, 844
 Bucureştenii 118
 Buda (Budapesta) 18, 21, 24, 25, 32, 34, 40, 53, 58, 65, 74, 75, 82, 83, 93, 97, 100-102, 126, 195, 204, 555, 582, 649, 653, 812-814, 820-827
 Buda Mihai 672
 Budai Fr. 627
 Bude Cărstian 591, 608
 Budini 455
 Budiur 27
 Budziaków 215, 116, 218
 Bug 492, 494
 Buga 417
 Bugeac 167, 175, 180, 455-457, 470
 Buia 626
 Buinac 183
 Bulat T. G. 70, 831, 832, 833
 Bulbos Radul (jude) 591, 608
 Bulgarii 21, 148, 149-154, 158, 426, 428, 432, 439, 440, 443, 448, 450-465, 468-481, 484, 485, 487, 489, 490, 494-496,

- 498, 500-506, 511-514, 522, 539, 540,
676, 767, 768, 804-806, 829, 834
Bulgaria 413, 440, 451, 454, 458, 460,
461, 468-473, 476, 477, 484, 490, 492,
498, 499, 502, 503, 510, 542, 563, 693,
695, 713, 768, 770, 807, 808, 827, 829,
843
Bulghark', v. Bulgari
Bulghar 537
Bulghark' 439
Bulhardt Hans (Pictorul) 730
Bulkar, v. Bulgar
Bulkark', v. Bulgari
Bulwer 785, 786
Bunea Oprea 594, 611
Bunea Pascal 234, 312, 315
Bungard 161
Bungard Drăghici 589, 606
Bunyitay Vincze 17
Buol 785, 787
Burboiești 663
Burcea Barb 506, 603
Burgaz 451
Burgio 75
Burtea Toader 589, 606
Burticum 463
Burul (sat) 258, 259, 259, 265, 298, 330
Bury J. B. 450, 453, 457, 471, 486, 488,
490, 495, 527
Buta Costan 274, 306, 307
Buta Făt 589, 606
Buta Oprea 601, 618
Buza (sat) 276
Buzac Vasile 306
Buzor Lazăr 591, 608
Buzău 843
Buzău (Semninarul) 730
Buzescu Radu 766
Buzilă Șt. 836
Buzilece Dan 615
Buzunar Oprea 598, 614
Byce (lac) 430, 434
Byhor 498
Byzantinero 495
Byzanz 516
Булгаръ 433
Булгарскихъ горъ 433
Bzenec Ondřej 803
- C
- Cabari 27
Căbuz Bucur 601, 617
Cacova 835
Cadusa (Kadocsa) 525
Caesar 1, 436
Caesarius din Nazianz 448, 449
Căineni (pas) 108, 659, 660, 663-667
Calata (sat) 239, 279, 283, 309, 310, 368,
369
Călgî 549-551
Călikavak (pas) 451, 459
Calimachi Gavril 832
Calimah Ioan 819
Calimah Scarlat 819
Călinești (sat) 664
Calinic (arhimandrit) 645
Calix III papa 70
Calimachi (familia) 258
Călnic (cetate) 688
Caloceia (episcopul din) 82
Calopetrus (țar) 543
Călugăreni 767
Calvet 770
Calvini 314, 360 365 371
Cămăraș (sat) 270, 276
Cămenia 166, 185, 186, 196, 204, 205
Camera Aulică 89, 90, 94, 101, 103, 105,
143-144, 147
Câmpeni (Topánfalva) 218, 232, 250, 257,
259, 261, 263, 264, 310, 330, 332, 335,
337-341, 350, 363, 381, 388
Câmpia Ardealului 213, 224, 250, 255,
256, 270, 306, 354, 357
Câmpianu Florian I. 837
Câmpineanu I. 825
Câmpul Păinii 820
Cancel P. 524
Cânde (familia) 15

- Cănde Dumitru 323
 Căndea Ion 228, 323
 Căneanu Lupa 324
 — Mihail 324
 Canning (ministru) 776
 Cantacuzino (familia) 702
 Cantacuzino C. 585, 586, 602, 619, 620
 Cantacuzino Costache 702
 Cantacuzino Gh. Gr. 655
 Cantacuzino Radu 843
 Cantacuzino Ștefan 843
 Cantacuzino Stolnicul 661, 665
 Cantemir C. 181, 187, 189, 712
 Cantemir D. 804, 805
 Căpâlna (sat) 19, 744
 Căpâlnea (sat) 736
 Capidan Th. 509, 510, 553, 649, 650, 772
 Căpitan Pașa 168, 169, 170, 171, 172, 173,
 174, 175, 176, 178, 179, 196-200, 202,
 203, 206
 Căprarul Radul 589, 606
 Caprivi 829
 Captivus Septemcastrenses 685, 688
 Căpușul (sat) 528, 529
 Căpușul de Câmpie 225, 270
 Căpușul Mare 263, 380, 387
 Caput Stenarum 463
 Carada E. 835
 Caragea Ioan 731
 Caragiale I. I. 721
 Caragiani I. 649
 Caransebeș 720, 721, 825
 Caraș (comitat) 22, 23, 211
 Cărată Oprea 673
 Cărcedeia, Stejeriș (sat) 224, 270, 302, 354,
 357
 Carcinitis (fluviu) 430
 Carcii-Mari 281
 Carintia 563
 Carintii 483, 484
 Carlo Magna 769
 Carloviț 86, 91, 92, 105, 144
 Carmen-Sylva 794
 Cărnești (moșia) 702
 Carniolia 806
 Carol I (regele României) 621, 796, 814,
 815, 829, 830, 844
 Carol II (regele Spaniei) 91, 773
 Carol V (împăr. Germaniei) 79
 Carol VI (împăr. Germaniei) 92, 103,
 108, 109, 110, 112, 137, 674, 743
 Carol XII (regele Suediei) 845
 Carol Anton (principele) 795
 Carol bar. Euseberg 837
 Carol cel Mare 426, 466, 468, 503, 556,
 557, 683
 Carol de Hohenzollern 791, 792
 Carol, Principele 621, 792, 793, 795
 Carol Robert 67, 74, 744
 Carolus (VI împăr. Germaniei) 159, 160
 Carp P. P. 829
 Carpați 1, 2, 5, 9, 11, 12, 21, 28, 32,
 38, 39, 52, 66, 68, 69, 83, 85, 108, 109,
 112, 412, 442-444, 446-448, 454, 461,
 474, 483, 485-488, 504, 507, 511, 517,
 528, 532-534, 546, 557, 560, 561, 562,
 564, 586, 658, 667, 681, 710, 720, 771,
 831, 839
 Carpii 443
 Cărpiniș (sat) 338-340
 Carrillo (Alfons) 762
 Cârstea Mani 594, 611
 Cârstea Neagoe 589, 606
 Cărstian Solomon 589, 606
 Cărța (mănăstire) 660, 661, 839
 Carygrodu 212, 215, 220
 Casa Austriacă 156
 Cascul Stan 595, 612
 Casimir regele Poloniei 77
 Cașovia 27, 65
 Caspique 428
 Castaldo (general) 61, 80, 838
 Castamonitu (mănăstire) 509
 Castorea (oraș în Macedonia) 641, 652
 Castorius 442
 Castlereagh (ministru de ext. al Angliei)
 776
 Catargiu Iordache 832

- Catargiu Lascăr 829
 Cătană Gh. Papuța zis și . . . 232, 234, 243, 311, 315, 335, 336, 359, 366, 367, 372, 373
 Cătană Ion, din Dateș 228, — din Ferihaz 228, 323, — din Lechința 226, — din Sălcina 293
 Cătina (sat) 308
 Caucalant (țara) 1
 Cavalerii Teutoni 839
 Caucaz 428, 440, 448, 452, 536
 Cazaci 166, 167, 168, 173, 174, 176, 177, 180, 182-185, 191, 193, 197-201, 207-209, 212, 213, 215, 216, 218-222, 625, 626
 Cazan Coman (jude) 595, 612
 Cazimir (regele Poloniei) 799, 802
 Caziri 481
 Č'dor Bolkar 452
 Ceac Mihai 722
 Cecalaca (sat) 226
 Čech Bernard (conducător de ceată) 803
 Cedonia (cetate) 463, 477
 Cehii 76, 801, 802-804, 812
 Cehoslovacia 444, 485, 486, 800
 Celți 477
 Cenad (munte) 57
 Cérauniens (dieceza) 428
 Cercel Coman (jurat) 601, 617
 Cercel Mani (jurat) 601, 617
 Cerchezi 209
 Cergău Ioan (opincar) 673
 Cernăuți 18
 Černin Ján (conducător de ceată) 803
 Cernovici Arsenie (arhiepiscop) 826
 Certie 463
 Cerutti (palat) 789
 Cervinus G. G. 648
 Cesar 427, 429
 Césy 179
 Cetatea Albă 77, 167, 178, 179, 183, 216, 222, 776
 Cetatea Mureșului 23
 Cetea (sat) 333, 358-361
 Cezar Iuliu 790
 Chabot B. 505
 Chalandon F. 539
 Chalcidica 509
 Chalkokondilas Laonikos 554, 805
 Chaloupecký V. 478
 Chamina (sat în Epir) 646
 Chanadina 23
 Chanadinus 23, 57
 Charoboi (thema) 492
 Charvat, v. Croați 443
 Chasnari 431
 Chazari 431, 433, 434, 454, 456, 474, 492, 516
 Chendi Francisc (voevod) 71
 Chendreș (cnez) 15
 Херсонезъ 434
 Херсонезъ Таврический 433
 Chérsonène 430
 Χερσωνος 491
 Chevalier U. 417
 Chiend, Plăiești 267
 Chiev 215
 Chigle 530
 Chiherul de Jos (comuna) 301
 Chilia 77, 111, 169, 178, 179, 222, 692, 797
 Chimintelnice, Căpăieni 226, 227
 China 429
 Chinezii 811
 Chioar 283, 671
 Chipară Oprea (jude) 672
 Chiprovăț 834
 Chirița I. 834
 Chiriță log. 702
 Chirilă 264
 Chișinău 831, 832, 833
 Chistula 429, 430
 Chițcanii 843
 Chiușdea Aldea (gramatic) 588, 605
 Chiușdea Ion 587, 604
 Chiușdea Radul 595
 Chimielecki Șt. 167, 168, 170, 171, 172, 173, 174, 177, 178, 180-184, 188, 207, 208, 213, 214, 217, 218, 220

- Chocimirski 178, 179
 Chocineowi 210
 Chodynicky K. 799
 Chomętowski Jan 170
 Chomutovský Jiří 803
 Choniates 761
 Chorby 443
 Chorvat, v. Croați 443
 Хозары 516
 Chrbet 443
 Χριστός 440
 Χρωβᾶτις 508
 Chronicon Dubnicense 74
 Chronius 445
 Хистула, v. Вистула 433
 Chovolson D. A. 428
 Худбадра 434
 Хубраата 433
 Хубрата 434
 Ciagz 246
 Ciangăi 492
 Cîbin 158, 164, 670
 Cîbinburg 4
 Cîcău 238
 Ciceu 16
 Cigla 26
 Cilicia 534, 545
 Cilicieni 554
 Cinnatus 821
 Cioara 810
 Cioară Comșa (jurat) 600, 617
 Ciobaș Moise (jurat) 593, 610
 Ciocodeiu Ion 324
 Cionca 836
 Cioran Gh. D. 816
 Ciorănescu (Al.) 762
 Ciordaș I. 813, 814
 Ciorogaru Roman 211
 Ciortea 837
 Cipăieni, v. Chimintelnice
 Cîsnădie 132, 133, 135, 669
 Cîsnădienii 133, 135
 Ciuc, 29, 32, 141, 677
 Ciucea 218–220
 Ciuceanu Șt. 843
 Ciuceanu Teodor 219
 Ciuciul Aldea 591 608
 Ciuhandu Gh. 161
 Ciulcu Al. 833, 838
 Ciula, Ciuleni 263, 380, 387, 705
 Ciuleiu Achim 324
 — Gheorghe 325
 — Ion 324
 — Ștefan 324
 Ciuleni, v. Ciula
 Ciumbrudean N. 224
 Ciurea 838
 Cizer 19
 Clabul Pătraș (jurat) 598, 614
 Clarendon Lord 784
 Clement VIII (papa) 762, 754
 Clesenburgum (cetate) 692
 Clocociovul (mănăstire) 818
 Cloșca 204, 211, 231, 246, 250, 259, 262
 265, 266, 285, 295 300 309, 338–341
 Cloșara Stanciul 587, 604
 Cluj, 2, 8, 10, 13, 15, 17, 22, 24, 25, 26, 29,
 34, 37, 50, 57, 72, 83, 84, 85, 97, 104,
 130, 213, 214, 216, 218, 222, 223, 225,
 227, 231, 237–241, 243, 246, 247, 250,
 251–255, 256, 257–259, 263, 271, 277,
 280–286, 287, 289, 291, 292, 295–304,
 305, 308, 310, 314, 316, 325–327, 335,
 338, 341, 343, 344, 347, 349, 352, 355,
 358, 374–379, 382–385, 386, 389, 390,
 528, 583, 621, 624, 631, 636, 656, 674,
 692, 695, 703, 707, 720, 724, 727, 768,
 774, 800, 805, 806, 809, 839
 Clus, Culus 839
 Cobea, Ion 600, 616
 Cocoli 663
 Codăia Radul 590, 607
 Codex Bandinus 831
 Codicile austriac 156
 Codrii Cosminului 803
 Codul Românilor 40, 41
 Coelestinus H. von Sternbach 716
 Cojocarul Martin 597, 613

- Cojocna 276, 295, 477
 Coleșa Ion 600, 617
 Colescu-Vartic C. 110
 Coleșoiu Radul 594, 611
 Collegiam Commerciorum 88, 89
 Coloman Cărturarul (regele Ungariei) 18, 57
 Colomea 77, 802
 Colson Felix 825
 Colțea Stoica 590, 607
 Comă Oprea (jurat) 673
 Coman Toma 346
 Comana de Jos 584, 587, 603
 Comana de Sus 584
 Comaniciu Aldea 599, 616
 Comisiunea ardeleană 136
 Comisiunea aulică 153, 154
 Comisiune sanitară a Transilvaniei 137
 Comițag 267
 Comlod 276
 Compania grecească din Sibiu 155, 156, 161, 162
 Companiile Orientale 88, 89, 90, 91, 104, 111, 112, 121, 152
 Compania Indiilor Orientale 99, 101
 Comșa Cotârcă 592, 609
 Comșa Cornea 592, 609
 Comșa Nicul 599, 615
 Comșa Oprea 598, 615
 Comșa Petru 601, 618
 Comșulea Oprea 602, 618
 Condrea 193
 Conea I. 656, 657, 658, 659, 660, 661, 662, 663, 667
 Connad 660
 Connert Hans (prof.) 728
 Connerth János 34
 Conrad (Principele Masovici) 40
 Conrad de Tâlmăci 739
 Constanța 561
 Constante C. 104
 Constantin IV (Împăratul Bizanțului) 456
 Constantin V (idem) 771
 Constantin Porfirogenitul 443, 450-452, 456, 458, 460, 487, 488, 490, 491, 493, 494, 496, 510
 Constantin (Preotul) 731
 Const. Șerban 745
 Constantinescu N. A. 845
 Constantinopol, 16, 56, 111, 124, 144, 166-169, 174, 176-180, 182, 184, 186, 193, 195, 213, 216, 222, 278, 421, 425, 427, 432, 440, 454, 458, 465, 466, 468, 482, 497, 504, 508, 511, 535, 536, 538, 543, 561, 651, 654, 716, 765, 769, 771, 772, 775-779, 780, 783, 785-788, 798, 805, 806, 818, 819, 838, 844
 Constante C. 650
 Conybeare Fred. Cornwallis 439, 537
 Copăcel 596, 613
 Copăceni 664
 Copru 291, 323
 Copșa-Mică 529
 Corbeni 663
 Coresi 11, 418, 723
 Corfus Ilie 754
 Corintia 806
 Cornea Radul 597, 614
 Cornet 664, 834
 Cornia 811
 Cornides, Daniel 505
 Cornu Albine-Hortense 793
 Cornu M-me 789, 790, 791, 792, 793
 Cornu Sebastian 790
 Coronenzi 629, 631
 Coroneo 647, 648
 Coronie 197, 198, 199, 201, 206, 207
 Coronini 784
 Corsini 770
 Cosma (călugăr) 840
 Cosma Parteniu 730, 813
 Costăchescu Mihail 69, 190, 710
 Constandin Mihail 344
 Costești (cetate) 838
 Costești-Vâlcea 844
 Costin Miron 81, 85, 185, 190, 191, 194-196, 804

- Costin Nicolae 804
 Costor St. 843
 Cotcho 430
 Cotona Radu 600, 617
 Cotragues (prince de) 432
 Covurlui 457
 Cozgarea Aldea 589, 606
 Cozia (mănăstirea) 664, 665
 Coznea Radul 596, 613
 Crăciun Florea 344
 Crăciun Gheorghe 720
 Crăciun Ioachim 640, 736, 737, 824
 Crăciun V. 836
 Crăciun (voevod) 14, 15
 Crăciun din Bilke 14, 15
 Cracovia 82, 167, 169, 176, 177, 206, 207, 209, 803, 830, 844
 Crainic 8
 Craiova 108, 731, 766, 767, 815, 834, 835, 838
 Crânguță Oprea 587, 604
 Crasna 277, 303
 Crazzia 542
 Crepșa Mihăilă 587, 604
 Crețu N. 245
 Crețulescu 793
 Cricău 36, 61, 333, 359-361
 Crimeea 111, 167, 180-181, 184, 203, 212, 216, 421, 434, 449
 Crimeea (hanul) 747, 779, 783
 Criș 24 114 358, 360, 378, 468, 491, 495, 498, 522, 528, 720
 Crișan 231, 266, 270 282, 285, 186
 Crișan zis și Trinar Nicula 334
 Crișana 7, 468
 Cristian (dieta dela) 34, 35, 659
 Cristur 34
 Croația 53, 71, 495, 806-808
 Croații 483, 489, 806, 808, 810, 812
 Crobot 432
 Csáki Gh. 705
 Csáki Ioan 267, 272-276, 279, 280, 301-305, 307-309, 311, 315-319, 340, 347, 348, 350, 361, 363, 367, 371, 372, 396-398, 403, 405, 410
 Csáki Mihail 723
 Csanád 21, 500
 Csánki D. 13, 71
 Csele (pârâul) 77
 Cserei Mihail 83, 84
 Csérenyi (subprefect) 276, 293
 Csonka Rátz Ioan 257, 332, 335, 387, 392
 Csörögi Matei 277
 Cucerdea 244, 374, 375, 377, 378
 Cuciulata, 587, 588, 604, 605
 Cumania 58, 477
 Cumanie Rex 839
 Cumanii 21, 27, 37, 38, 40, 498, 505, 519, 520, 525, 533, 540, 550, 551, 839
 Cuni 550
 Cunțan Maria 730
 Cup Coman 673
 Cupta 345
 Curchi 831
 Curechiu 284
 Curtea de Argeș 561, 733
 Curtea imperială 141
 Curuți 585
 Cușnicar F. 831
 Cutlumuș (mănăstire) 750, 816-818
 Cuvin (județ) 7
 Cuza (Domnii Principatelor) 773, 778, 781, 782, 784, 785-789, 793, 815, 843
 Cvijić J. 413
 Cyril, (patriarhul Constant) 800
 Czaki 734
 Czápári 255, 387, 388, 393
 Czarny Ostrów 745
 Czerkiesów 209
 Czypser Hans 725
- D**
- Daboriță Oprea 591, 608
 Dacia 1, 5, 27, 109, 166, 230, 363, 427, 430, 442, 449, 458, 459, 462-466, 472-473, 482-485, 491, 546, 603, 692, 712, 716, 720, 771

- Dacia Aureliană 546, 557
 Dacia Felix 557
 Dacia Traiană 412, 504, 507, 511, 545, 546, 554-557, 824
 Dacianii 434
 Dacii 443, 463, 530, 545, 548, 549, 551, 552, 554, 555, 693, 714, 717
 Daco-Romani 515
 Dacoromânii 9, 465, 560
 Dădărlat Ioan 673
 Dădărlat Vasile 672
 Dafni 818
 Dagmatia, v. Dalmația 440
 Dahlmann 481
 Daicoviciu C. 774
 Daicul Aldea 588, 605
 Дакія 432, 434
 Daleminții 483
 Dalmați 550, 554
 Dalmația 71, 425-427, 430, 431, 440, 466, 484, 522, 536, 556, 557, 807
 Далмація 432
 Damaschin 730
 Damaschin Ioan 722
 Dan Ion 591, 608
 Dan Ivan 602, 618
 Dan Mihail 802
 Dan T. 800
 Dan Vodă 843
 Danai 480
 Данаї, v. Tanais
 Danais 482
 Danay (Tanay) 432, 448
 Danapris, v. Niprul
 Δανάρις 455
 Danastris' v. Nistrul
 Δανάστρις 455
 Danciul Radul 587, 604
 Danemarca 462, 555
 Danezi 480
 Dani 545
 Dania 556
 Dângău, 240
 Dăniel Șt. 674, 679, 680, 681, 682, 684
 Danob 424, 430, 448, 537
 Данубъ 432, 433
 Δανούβιος 455
 Dante Alighieri 794
 Danu (Dunărea) 692
 Danube 424, 425, 430-432, 512-515, 517 519, 520, 536, 537, 539
 Danubius 441, 522, 556, 563
 Дачаны 434
 Danzig 100
 Dardanele 111
 Dardania 430, 482, 552
 Дарданія 432
 Dareț'i M. 419
 Darkó, Jenő 488, 516, 550, 554
 Δανθρητηκή 433
 Daszowem (cetate) 220, 222
 Dateș 246, 248, 289, 353, 354
 Dateș Senca (judc) 599, 615
 Datia v. Dacia 556
 David (căpetenie românească în Balcani) 509
 David călugăr minorit. 254, 255, — regele, 365, 366
 David Marian 389, 394
 Deac Lupul 256, 259, 332, 335, 387, 392
 Deag 246
 Déak Iacob 191
 Dealul (mănăstirea) 733
 De Boor 465
 Debelto 470
 Δεβελτος 451
 Debrețin 95, 119, 121, 728
 Decea, 243, 244, 263, 287, 288, 313, 322, 325, 372-375, 377, 378, 381
 Decebal 7, 508, 552, 715
 Decei A. 428, 492, 716, 761
 Dedrad 337, 338
 Déer Iosif 25, 66
 De Goeje 458
 Dej 24, 477
 Dejani 597, 614
 Deli Marco-Ragusan 766, 767, 770

- Demetriu 653
 Demir Kapu 451
 Deliorman 459
 Densușianu N. 224, 227-232, 234, 238, 241, 242, 248, 262, 264, 272, 273, 280, 282, 294, 299, 300, 303, 314, 320, 325, 333, 335, 336, 340
 Densușianu O. 553
 Dervleninii 492
 Deutschen (v. Nemți) 600, 686, 690
 Deva 18, 160, 226, 311, 319, 324, 378, 681, 768
 De Vins (regiment) 402, 409
 Diamandi-Amniceanul 648
 Diculescu, Dr. C. 479, 484, 525, 529, 546, 556
 Diehl Ch. 457, 458
 Dietschwald 716
 Digma Șandru 591, 608
 Dima Gheorghe 730
 Dima Maria 730
 Dindar David Alecse 310, 369, 398, 406
 Dionisie (cronicar) 834
 Dionysos Pieriegetes 446
 Diosch 641
 Diploma leopoldină 157
 Dir 486
 Diraț'u Murad 535
 Divanul imperial 144
 Dlugosz 512
 Dnieper 432
 Днѣпъ 513
 Dniester 429, 432
 Днистъръ 471
 Dobăca (comitatul) 25, 727
 Dobăca-de-Jos (cercul) 223, 276, 291, 295, 296
 Dobo Iosif 375
 Dobo Ștefan 72
 Doboși (Al.) 10, 685, 741, 839
 Doboș 24
 Dobra 681
 Dobre 584
 Dobre (popa) 722, 723
 Dobrea Avram 590, 606
 Dobriu 695, 696, 697, 699, 700
 Dobrogea, 167, 180-183, 456, 457, 586, 797, 830
 Dobrotă 17
 Dobrowoski I. 77
 Dobrucza 215, 216
 Dobrușa 833
 Dochiar 816, 817, 818, 819
 Dochiariu (mănăstire) 750
 Doja Gh. 13, 19, 76
 Dolj 834
 Domanovszki S. 93, 523, 530
 Dombran Petru 243
 Domide F. 836
 Dominic 225, 226, 228, 230, 234, 237, 260, 262, 263, 66, 279, 318, 325
 Domokos Gyallay 530
 Domșa Toma 251, 333
 Don 445, 471, 491, 494, 561
 Donat J. 834, 835
 Donavis 439, 440, 448
 Donawa, v. Dunărea
 Dondoș Nicula 330, 335
 — Petru 330, 335
 — Toma Păcurar 333, 335
 Don Guillén de San Clemente 763
 Donul 839
 Dormussi Alex. 653
 Dormussi Crist. 653
 Dorohoi 803
 Dorotheos din Monembasia 805
 Dosofteiu 835
 Δουναβίς v. Dunărea
 Δουνατίς v. Dunărea
 Δουναύς v. Dunărea
 Δόμβρισα v. Dobrogea
 Δουναβίος 469
 Drăgan (N.) 2, 9, 412, 444, 449-450, 459, 479, 480, 489, 498, 507, 523-525, 528, 529, 532, 552, 553, 562, 774
 Dragfi Bartolomeu 66, 71, 73
 Drăghici Oprea 588, 605
 Drăghiciu Aldea 599, 610

- Drăghiciu Măcinic 708
 Drăghiciu Mani 593, 610
 Drăghiciu Șerban 594, 611
 Drăghiciu Vlad 597, 614
 Dragomir Oprea 602, 619
 Dragomir S. 2, 7, 15, 84, 508, 510, 524,
 712, 774, 794, 819, 820, 822
 Dragu (voevod) 16
 Dragumir (preot) 589, 606
 Drăguș (sat) 583, 598
 Drăguș (mănăstire) 598, 615
 Drăgușu Gh. 344
 — Ion 344
 Drava 467, 472, 474, 484, 485, 516,
 523, 540
 Дреновъ 457
 Drica 463, 491
 Dridif 584, 600, 617
 Dridișenii 600, 617
 Drinov M. 457
 Droeler Isaac 801
 Drouyn de Louys 785, 788, 792
 Drubetis 463, 465
 Dubský 803
 Duca 832
 Duca din Thasos 840
 Ducaeus 449
 Duč'i Bulghar 452
 Dumbrăveni 677
 Duca Const. 643, 644, 645, 646, 647,
 649, 653, 654, 656
 Duca-Vodă 714
 Dulea Ion 602, 618
 Dumitru (fiul popii Gherman) 586, 603
 Dumitru din Săliște 8
 Dumitru Petre 323, 330
 Dumitru 324
 Dumitrașcu (logofăt) 180, 186, 190, 204-
 206
 Dümmler Ernst 426, 471-475, 477
 Dulaurier, Éd. 534, 539
 Duna, v. Dunărea
 Dunaieț 449
 Dunaj, v. Dunărea
 Duvaj 215, 216
 Duna 449
 Dunăre 5, 92, 97, 100, 103, 108, 109, 111,
 112, 121, 128, 144, 167, 183, 187,
 412, 413, 415, 426, 427, 442-444, 447-
 449, 453-466, 469-473, 477, 479-485,
 487, 489, 491, 493-495, 497, 498, 500-
 502, 506, 507, 509, 510, 536, 540, 546,
 547, 549, 523, 524, 533, 552, 553, 557,
 558, 561, 563, 564, 693, 766, 796-798,
 817
 Dunărea de Jos 771, 792
 Durac (șef al răscoalei din 1671-72) 752
 Duruperan (provincie în Armenia) 561
 Düsseldorf 792, 795
 Duval (Denis) 764, 765
 Duzinchevici Gh. 703, 711, 830, 837,
 842-845
 Dvina 449
 Dvoicenco E. 843
 Dvornik Fr. 473-475, 487, 518
 Дунавъ v. Dunărea
 Дунаеви 513
 Дунай 433
 Дучи-Булгаръ 434
 Dziegi (vornic) 210
- E**
- Ecaterina (soția lui Vasile Lupu) 745
 Echim I. T. 836
 Echinger (căpitan) 250
 Eckhardt A. 496
 Eckhart Fr. 24, 25, 126-128
 Ećmiadzin 419, 420, 422
 Eder 785
 Edesa 415
 Eftimie (cronicar) 805, 818
 Egerman (căpitan) 402, 409
 Egil 532
 Eginhart 466, 474, 556, 557
 Egipt 5, 415
 Egyedi Efraim 280, 282
 Eisenmann L. 538
 Ekblom R. 532

- Ekkerhardus 545
 Elba 97, 472
 Elekes Lajos 74, 718
 Eliade Pompiliu 647, 652
 Elian Alex. 651
 Elisabeta (regina Ungariei) 17
 Elisabeta, regina Rom. 795
 Elisabetopolis 677
 Ἑλληνοί 449
 Elveția 790
 Emeric (fiul lui Ștefan cel Sfânt) 55
 Emeric 257, 258, 312
 Emeric 267, 312
 Emerit M. 777, 789-793
 Eminescu M. 720, 721, 812, 814, 815
 Emios 431
 Endlicher 22, 23, 476, 502
 Engel 179, 469
 Engelthal 35
 Englezii 776, 784
 Epir 553, 646, 654
 Epiros 463
 Epureanu C. 781
 Ераклея 433
 Eratosthenes 445
 Erdély (vezi Transilvania) 1, 2, 25, 60, 64, 66, 494
 Erdeli V. 812
 Erdelia 2
 Erdő-ele 2
 Erevan'ı, v. Oskan
 Erivan 418
 Erizzo 466
 Erkesüa 450
 Erösdi Mihail 262
 Eschyl 444
 Esclavons, v. Slavi 427, 440
 Esculeu 527
 Esper(er)ich, v. Asparuch
 Eszek 472
 Etelköz 471, 486, 489, 494, 527
 Ethela Sincombria V 522
 Ethil 428
 Etiopia 444
 Etruria, legiune de 380
 Eugenia, împărăteasa Franței 789
 Euphorbeas Gh. 551
 Europa 89, 91, 92, 97, 224, 365, 413, 419, 422, 423, 428, 429, 442, 445, 447, 449, 465, 506, 507, 512, 530, 535, 594, 571, 582, 688, 692, 712, 726, 775, 777, 786, 788, 804, 845
 Europa Centrală 70, 654
 Europa Occidentală 772
 Europe Orientale 84
 Europa 429
 Eusifu (Iosif) 344
 Eutropius 546, 736, 737
 Evreii 104, 107, 121, 154, 160, 365, 410, 676, 677, 735
 Ebpona 432, 434
- F**
- Fabrotus C. Annibalus 840
 Făgăraș 602, 603, 610, 619, 620, 678, 695-697, 699-701, 739
 Făgăraș (comitat) 320
 Făgăraș (ducatul) 8
 Făgărașul (orașul) 134, 374, 377, 494, 502, 582-585, 593
 Făgăraș (țara) 7, 8, 582, 583, 586, 590, 603
 Fălciu 832
 Фанагорія 433
 Fanarioți 227, 777
 Fărcești 702
 Farczádi Nagy Gabriel, 256, 331, 334
 Farczády Elek 59
 Farkas Grigore, 399, 406
 Farla Mihai 160
 Farkas 219, 263, 377, 793, 384, 386
 Fasching Fr. 27
 Făt Oprea 594, 611
 Făt Stanciul 589, 594, 606, 611
 Fătu 595, 612
 Faur Duț 346
 Fechetău 303
 Fehér Géza 24, 29, 452, 491, 495, 501

- Fejérpataky Ed. 476, 497-499, 521-523, 525, 527
 Fekete Ion 387, 392
 Feldioara 244, 276, 374, 377
 Feleac 272, 323, 330
 Felfaláu v. Suseni
 Feliu 216
 Felir Greca 642
 Felső Váradja 708, 709
 Feneşul-Săseasc, Floreşti 275, 283, 302-304, 309, 361, 368, 399, 400, 402, 408, 406, 407, 409, 410
 Ferdinand I (Regele României) 72, 78, 79, 80, 707, 794-796, 822
 Ferdinand (Impăratul Austriei) 740
 Ferdinand Habsburgul 34, 65, 725
 Fereu Riga v. Riga Veleştinul
 Ferent Dr. I. 519
 Ferentzi comisar 348, 350
 Ferentzi Andrei, preot 302, 361
 Ferguson Robert 447
 Ferihaz, v. Albeşti
 Fessler 686
 Filip (păpa) 724
 Filip II (regele Spaniei) 762
 Filip III (idem) 763
 Filip Onu. v. Şilip
 Filipeşan, v. Şilpeşan
 Filipescu Const. Căpitanul 805
 Filipopol 460, 540
 Filitti J. C. 655
 Filonenko (conducătorul Tătarilor) 183
 Filow B. 546
 Filipiş 338
 Filtsch 130
 Fink Franz N. 422, 435
 Finlay 550
 Firu N. 231
 Fiume 112
 Flaci 542
 Flaccus V. 445
 Flahia 553
 Flander, contele de 791
 Flandra 35, 36, 62
 Flandrenses 34, 36
 Flaubert 793
 Flautasis 463
 Flavius Vopiscus 736, 737
 Fleischer Andrea 157
 Flentea Gavrilă 261
 Fleury, contele 789
 Fliche Augustin 475
 Floreşti, v. Feneşul-Săsesc
 Florian Aron 712
 Florianus M. 74, 487, 499, 522, 530, 531, 550
 Fogorasi Şt. 288, 295, 296
 Folea Stoica 598, 614
 Forbes Nevill 512, 513
 Forkas 379, 386
 Forde (Furdea ?) Nicula 269, 349, 351, 352
 Förster M. 449
 Fortunat Al. 837
 Fortunescu G. 834, 835
 Foszto Gabriel 255, 258
 Fotino 661, 662, 663, 667
 Fotino Dionisie 457
 Fraehn Chr. M. 460
 Francesco della Valle 508
 Francezii 56, 76, 84, 89, 647, 776, 784
 Franci 466-468 471-475, 488, 489, 495, 503, 505, 515, 517, 518, 536, 539
 Francisc Iosif (Impăratul Austriei) 830
 Francisc I, (regele Franţei) 79
 Francisc, 298, 305
 Francisc 254, 255, 331, 379, 384
 Francisc 398, 405, 705
 Franck Seb. 687, 689, 692
 Frangepan Cristofor 77
 Frankfurt 87, 100, 472, 765, 837
 Frankfurt-am-Main 643, 652, 653
 Frankistan 535
 Frans Floris 770
 Frans Franken II 770
 Franţa 6, 78, 87, 88, 80, 98, 110, 179, 651, 770, 779, 783-788, 790, 791, 793, 797, 829-830
 Frat Bucur 595, 612

Frat Idumir 589, 606
 Frat Radul 595, 612
 Frata 276, 321
 Frățilă Bucșa 599, 615
 Frățilă Coșda 599, 616
 Frățilă Ivan 592
 Fredegarius Scholasticus 454
 Frederic II (regele Prusiei) 654
 Frederic Barbarossa (împăratul) 539-541,
 543-545, 563
 Frenț Simion 333
 Фригове 518
 Фрянкові 514
 Friaul (ducatul) 466
 Фрязи 516
 Friederich August (principele Saxoniei),
 641
 Friederik vād. 257, 380
 Friegia (cetate) 522
 Fritz (prefect) 250
 Frumoasa 677
 Frunzeni, v. Hărăstaș
 Fuad-Pașa 785, 786
 Fuiorea Radul 502, 604
 Fulda 469, 558
 Fulica 344,
 --- Mihail 344
 — Oanea 344
 — Vasiu 344
 Furdea, v. Forde
 Fyner Konrad 686

G

Gabor 212
 Gaj Ljudavil 807
 Gál Getzi 385, 390,
 — Moise 287
 Gala Galaction 364
 Galan M. 838, 840
 Galați 471
 Galda 249, 251, 259, 359, 360
 Galeotto Marzio 70, 71
 Galga 188, 189, 210
 Галичане 518

Galia 714
 Galičanii 515
 Galiția 475, 486
 Galli 518, 546
 Gallia 424, 482, 536
 Gámán Gh. 246, 289
 Gamber 647
 Ganc Em. 832, 833
 Ganea Bucur 599, 615
 Ganea Radul 599, 610
 Garașaniu Ilie 807
 Gârbova 244
 Garegin Zarp'analian 534
 Gáspár N. 387, 392
 Gaspar T. 702
 Gaspar, 348, 350, 351
 Gastein 828
 Gaulc 425
 Găușani 663
 Gávai N. 627
 Gavril (stolnicul) 173
 Gavrilă Dumitru 598, 614
 Gavriil Movilă 817
 Gavriil Pratul 729, 733, 747
 Gazanam 463, 465
 Gazi-Ghirei (han) 755
 Geleji Katona 729
 Gellért 22
 Geloni 445
 Gelou 476, 498, 500 519, 524, 527-529,
 533, 542, 562, 564
 Gelu 20
 Gelzer H. 458, 510
 Геминъ 432
 Gemistos Plethon 805
 Geneva 649
 Genovezii 771
 Geograful Ravennat 462, 463, 464, 465,
 491, 555
 Georgescu I. 835
 Georgescu-Tistu 793
 Georgevio 710
 Georgios Manachos 451, 469
 Γῆραιδες 554

- Gepidia 1, 546
 Gepizi 29 465, 467, 479, 516
 Gerando 837
 Gerardus 22, 56
 Gergely Sigism. 280, 281, 320, 399, 401, 406, 408
 Germanat' 439
 Germanat'ot' 431
 Germania 35, 100, 127, 129, 421, 425, 426, 429, 435, 441, 442, 445, 446, 448, 466, 477, 480, 482, 652, 791, 797
 Germanii 35, 37, 57, 431, 439, 452, 518, 536, 688, 812, 828, 829
 Германія 433
 Germanicii 163
 Germigera 463
 Gerold (tipograf) 719
 Gesta Ungarorum 560
 Геза v. Geți
 Geți 415, 482, 536, 537, 548, 554, 555
 Getri Iștoc. (Ștefan) 385, 390,
 — Nicolae 387, 392
 Gheghe, mucenicul 57
 Gheorghe (gramatic) 598, 615
 Gheorghe Radul 596, 613
 Gheorghe Ștefan 745, 758, 832, 838
 Gheorghe 219, 255, 297, 298, 378, 385
 Gheorghe 325
 Gherasim (episc.) 833
 Gherghel, Dr. I. 523, 532, 548, 550, 562
 Gherghina P. 22
 Gherla 271, 303, 477, 676, 677, 711
 Ghermin Börmeny, Börvény 239
 Gheza I (regele Ungariei) 24
 Gheza II (idem) 35, 36, 37, 40
 Ghianghea (vornic) 181, 211
 Ghibănescu Gh. 190
 Ghica Gheorghe 745
 Ghica Grigore 778, 779, 780, 791, 818, 832
 Ghica Matei 832
 Ghimeș (pas) 278
 Ghini 702
 Ghiriș 244, 375, 377
 Ghiula 23
 Ghiurfalău 303
 Ghizdav Cârștian 592, 609
 Giazichopon 492
 Gibbon 486
 Giesebrecht Wilh. von 544
 Gilău, 240, 241, 276, 279, 303, 315, 368, 402, 409, 528, 529
 Gilpit 463, 491
 Giovanni da Piano de' Carpini 460
 Giovanni de Marini Poli 765, 766
 Giovanni di Marco 769
 Giovanni Marini 769, 770
 Gipidia 463, 556
 Giry A. 710, 711
 Giulești 492
 Giurcuța (munți) 240, 279, 315, 329
 Giurescu C. 11, 108 109 456, 477, 485, 500, 518, 532, 540, 561, 663-665, 712
 Giurescu C. C. 711, 712 731, 753, 772
 Giurgiu Aldea 600, 617
 Giuseppe-Antonio Pisani 844
 Glad (duce) 21, 22, 479, 498, 524, 525
 Glăvești 663
 Glotz G. 475
 Glykas Georgios 805
 Gablinus 19
 Godefroy de Bouillon 540
 Gödel-Lannoy 785
 Goetz W. 728
 Goia Vasile 280
 Gojdu Em. 812, 813
 Goldiș V. 721, 730, 814
 Gołębiowski Seweryn 184, 189
 Golescu (Gheorghe) Iordachi 651
 Golescu N. 781
 Goliat 366
 Golie Ioan 752
 Golimas H. A. 166, 190, 191, 194
 Göllner C. 232, 264, 278, 764, 843, 845
 Gologan N. G. V. 124, 162
 Goltz (von der) 786
 Goluchovsky Avenor 829
 Gombocz Z. 449, 454
 Gorăslău 757, 764, 765

- Gorizzia 806
 Górka O. 522, 718
 Gorski I. 803
 Gorun I. 721
 Gosa Ioanăș 673
 Goșa Oprea 673
 Goț Radul 597, 613
 Gotha 713
 Gothia 482
 Gotia 546
 Goții 14, 425, 427, 431, 440, 449, 458, 459, 463, 467, 483, 484, 516, 536, 537
 Gotland 532
 Göttingen 687
 Goudkh 432
 Gouegha 440
 Gözgan 437
 Grama (stolnic) 170, 172, 191
 Grama Alex. 729
 Gran 24
 Grasă Roman 589, 606
 Gratz 118, 124, 146
 Graz 820
 Greavul D. 695, 696, 697, 699, 700
 Grevul G. 695
 Grebeniș 276, 292
 Greblești 663
 Greceanu Radu (cronicar) 805
 Grecia 165, 415, 428, 477, 497, 498, 531, 544, 550, 642, 648, 649, 652, 692, 776
 Grecii, 22, 23, 55, 56, 57, 58, 100, 103-107, 109, 113, 119-123, 144-151, 153-158, 160, 161, 163-165, 186, 192, 220, 222, 436, 443, 454, 482, 489, 495, 497, 508, 509, 517, 541, 544, 563, 624, 640, 642, 644, 645, 648, 653-655, 677, 776, 818
 Greul Ilie 673
 Greulos 542
 Gregoras Nik. 804, 805
 Gregorovici Petru 763
 Gresia 463, 491, 556
 Griesebach A. 843
 Grigorașcu (comisionar) 655
 Grigore Ghica 837
 Grigore IX, (papa) 57, 727, 739
 Grigorie (legat papal) 36
 Grigore, vâd. 287, 374, 377
 Grigorovitz Em. 505, 532
 Grimm I. A. 126, 162, 165
 Grind 244, 374, 375, 377, 583
 Grind Cristur 266
 Grisia 489
 Gritti Aloisio 508
 Gřiva 803
 Gřiva Stanislav 803
 Gromo Giovannandrea 508
 Groskugel 647
 Grot C. 478, 486, 515, 516, 528
 Grotowski (trimisul hanului) 196
 Grousset René 540
 Gruet Radul 598, 614
 Guagnin 804
 Gudusceni 472
 Guguești 832
 Guichen Viconte de 783
 Guido 462
 Gulácsy Gabriel 260
 Gule, v. Gyula
 Gulpa 475
 Gündisch G. 660, 688, 743
 Gura-Albacului 270
 Guran R. 835
 Gurarău 134
 Gurghiu (munții) 303, 337
 Gurgunea Oprea 594, 611
 Gustav Adolf 175
 Gustav Carol (regele Suediei) 745
 Gustawem 202, 203
 Gutk' (Kudk') 431
 Gut'k' v. Goți 440
 Gutschmid K. 462
 Guvernul ardelean 156, 163
 Guvernul provincial 137
 Guvernul transilvan 158, 163
 Gyalokay Eugen 78
 Gyalu (Gelon) 500, 562
 Gyallay Domokos 562

Gyarmati 305, 348, 350,
— Alexandru 399, 406
— Emeric 257, 258, 312
Gyepüfeje 29
Gyepes 29
Gyepii 29
Gyimes 487
Gyigvics Jiga 160
Gyla (temă) 492, 493, 499 500
Gyöngyösi Ioan 260, 261, 273, 292, 316,
337, 339
Györke Mihail 389, 394
Gyula (Principe al Ungurilor) 55, 56
Gyulai Cristina 277, 302, 304
Gyulai Francisc (regimentul) 258, 303,
346, 402, 463, 409, 410

H

Haase, Dr. Felix 417
Haasio Thoma 157
Habsburgii 76, 93, 109, 169, 176, 178,
179, 225, 725, 754, 826
Haemus (munții) 466
Haggenmacher W. 687
Hagi Mosco (comerciant) 655
Hagy-Mosco Ioan 641
Hagi-Prodan 843
Haiduc Petru 400, 408
Haidudorogh (episcopia) 814
Haja, v. Haşa
Hakon 425
Halicî (cetatea) 528, 533, 534, 799
Halil Paşa 752
Halle 647
Haller Gabriel 310, 317, 369, 398, 405
Haller Paul 133, 134, 160
Halmagiu (districtul) 16
Halmágyi Št. 243-246, 248-250
Halmaju Ion, 244
— Stan 344
— Toader 344
Hălmul Ion 600, 617
Halphen Louis 456, 457, 466, 557
Halys 450

Ham 790
Hamaxobii 430
Hamburg 97
Hammer J. von. 688
Hampel J. 479
Harnşa Post. 835
Hanciu Aleman 671, 683
Hanciu Coman 613
Hanciu Mitui 671, 673
Hanciu Nic. 673
Hanciu Toader 673
Haneş Petru 346
Hangherli Const. 656
Hangul 595, 612
Hangowitz (contele) 129
Happio Iacopo 157
Haram 524, 525
Haralam Al. 835
Hărăstaş, Frunseni 338
Harghita (munții) 494
Hariton mitrop. 816, 817
Hărseni 591, 608
Haşa (Haja?) Dumitru, 338
Haşdeu Al. 843
Haşdeu, B. P. 502, 553, 712, 802
Hăşigan D. 672, 673
Hăşman Ion 593, 610
Hăşmaş 17
Haşeg (ţara) 7, 16, 17, 242
Haţ'iun 561
Hatzidakis G. N. 505
Haumant Emile 502
Hauptmann L. 465
Haury 547
Havasföldi 630
Havas Alföld 734
Hawrelasa 210
Hazzi Ioan Chr. 102
Hecateu 445
Hegyesi Alex. 707, 708, 709
Heliade Rădulescu 844
Hemus (munții) 444, 451, 456, 517, 549
Henric VIII (regele Angliei) 79
Henry Paul 793

- Heraclea 432
 Heraklios (împăr. Bisanțului) 514, 516
 Heraclius (general bizantin) 771
 Herbert-Rathkeal 278
 Hercynia silva 446, 549
 Herice 14
 Heristal 472
 Hermann (cronica lui) 718
 Hermann G. M. 228
 Hermannstadt 125, 126, 156, 660, 669, 687, 708, 709
 Herrmann 433, 447
 Herodot 5, 441, 444, 447, 489, 717
 Herța (ispravnic) 832
 Hertegovina 783, 807
 Hertelendri (căpitan) 267-270 348, 349, 351
 Hertzeg Moise 399, 406
 Heruli 545
 Herzfeld Dr. Marianne von 110, 126
 Hess, baronul de 784
 Hessen 469
 Hetca Drăghici 279
 Heydendorf (biografia lui) 228
 Hezelo 35
 Hezo (comite) 35
 Hiberia 441
 Hibernia 424
 Hidiș 258
 Hierotheros 56
 Hilferding A. 470
 Hildebrandt Conrad Iacob 710
 Hindenburg 738
 Hirt H. 430
 Histria 466, 556
 Hitina Ana 160
 Hladký Jan 803
 Hodinka Antal 516, 519
 Hodoș Enea 721
 Hodoș N. 764
 Hofer Iohann 70
 Höfler Const. R. von 541
 Hofman 642
 Hoffmann (locotenent) 280
 Hofman V. Dr. 89
 Hohenzollern (familia) 795
 Holban (sat) 589, 606
 Holban A. D. 833, 843, 844
 Holtzmann W. 446
 Homán Bálint 21, 28, 56, 66, 288, 468, 486-488, 496, 499, 501, 521, 523, 530, 531, 549
 Honclus (fluvii) 432, 433
 Honoriu (preot din Autun) 495
 Honoriu III (papa) 40
 Honter 725
 Honter Joh. 725
 Horányi A. 687
 Horby 443
 Horca 526, 527
 Horia, Ursu Nicula 223-226, 228-233, 238-241, 253, 255, 259, 260, 262-265, 269, 270, 278-286, 288, 294, 295, 303-305, 308, 310, 313-315, 318, 320, 329, 333, 339, 340, 349-352, 358, 360, 363, 364, 368, 370, 373, 376, 381, 383, 400-404, 407-411, 715, 719, 720, 843, 845, — Fiul 270, 282, 359, 360
 Hormayer 688
 Hörnigk W. 86, 89, 90, 100
 Hortense, regina 789, 790
 Horváth Anton 395
 — Emeric 267, 312
 — Gaspar 348, 350, 351
 — Samuel 266, 267
 Hotin 168, 175, 181, 186-193, 203, 211, 754, 803
 Huart Cl. 437
 Hubatý 802
 Hübner 786
 Hudiță I. 179
 Huedin 263, 276, 277, 280-283, 285, 303, 309, 368, 400-403, 407-410
 Hugale Fr. 651
 Hülāghū 539
 Hulpoiu Toader 344
 Hultsch Friedrich 423
 Humbruk 803

Hunedoara 13, 15, 17, 24, 25, 228, 250,
260, 288, 310, 317, 327, 355, 357, 370,
373, 375, 378, 397, 402, 405, 409, 676,
727, 820
Hunfálvy Pal 27, 29, 470, 477
Hungaria 24, 53, 800
Hungaria, v. Ungaria
Hungaria Magna 460
Huni 1, 26, 27, 428, 460, 466-468, 503,
516, 530, 531, 563
Huniade Ioan 7, 69-72, 714
Huniadeștii 13
Hunyad 13
Hurer 503
Hurez (mănăstirea) 834
Hurmuzaki 19, 32, 64, 82, 93, 95, 96,
106, 114, 115, 117, 143, 144, 167-173,
177-182, 184-187, 189-196, 477, 519,
647, 648, 650, 651, 654, 664, 665, 710,
801, 832, 843
Hurn 752
Husain Pașa 186
Huși 190, 833
Huss Richard 58
Hussiții 801
Huszár Alex. 336
Hylaria (societate corală) 813
Hynka 803
Hyperborei 445

I

Ἰεζεκιήλ 492
Iablonoj-Chrebet 443
Iachint Mitrop. 816
Iacob din Ianina 840
Iacob ierom. 817
Iacob Ioan 387, 392
Iacob vardapet 535
Iacov (mitrop.) 832
Iacovencu Ign. 843
Iafet 512
Iagellonii 71, 799
Iagič V. 449, 507, 519
Игнатий 514

Iaks Mihail 19
Iakubovich Elek 496
Ianache Post. 819
Iancsó, Dr. Benedek 562
Iancu Clara 232
Iancu de Hunedoara 732, 835
Iane 838
Iani 104
Ianina 805
Iara 268, 276, 283, 303, 305, 311, 400,
402, 407, 409,
Iaroslav 95, 100
Iași 9, 15, 69, 179, 187, 189-191, 205,
206, 209, 212, 213, 219, 221, 264, 594,
648, 651, 688, 702, 710, 720, 773, 785,
825, 833, 840, 841
Iasigi 692
Iazigii Metanaști 442
Ibar 460
Iberieni 429, 536
Ibn Churdadhbih 424, 447, 458.
Ibn Faḍlāu 460
Ibn Rusta 447
Iclandul-Mare, 246, 289, 290, 326,
353, 354
Iclandul-Mic 246
Ida Iuda 292
Idumir Coman 591, 608
Ieciu Brâncovenesti 338
Iegăriștea, Vânători 239, 280
Iele Bărbat 601, 618
Iepure Marcu 596, 613
Iepure Vasile 589, 606
Ieremia 810
Ieremia Movilă 755
Iernut 246, 247, 289, 296, 353, 354
Ierनुतени 276
Ieroteiu, episcopul 56
Ierusalem 544, 783, 835
Ieșanii 825
Iezuiții 156
Iftermie Mani 601, 617
Ighiu 36, 61
Ignatie (mitrop.) 832

- Ilarion (episc.) 731
 Ileni 583, 592, 609
 Ilia 141
 Ilie Vv. 833
 Iliria 806, 807, 810
 Ilirii 806
 Illyès Andrei 290
 Illyri 507, 512, 550
 Illyricum 426, 515
 Ἰλλυριοι 448
 Imperiul Otoman 103, 137, 775, 783,
 785, 787, 788
 Ἰμπεριαλ 457
 Incești 637
 Inczédi (sublocotenent) 261, 267-269, 348,
 350, 352
 — Samuel (vicecomite) 266, 307, 312
 India 429
 Ἰνδός 449
 Ineu 637
 Ingolstadt 692
 Ingram Robert 726
 Innsbruck 706
 Inoc 244, 287, 373, 376
 Ioachim (comitele Sibiului) 62
 Ioan 14, 17
 Ioan I 681
 Ioan II 680
 Ioan V (împăr. bizantin) 417
 Ioan Albert (regele Poloniei) 844
 Ioan Comnenul 554
 Ioan Corvin de Hunedoara 555
 Ioan de Luxemburg 802
 Ioan din Hunedoara 64
 Ioan din Sălaj (preot) 17
 Ioan fiul lui Ștefan 14
 Ioan (regele — Zapolya) 725
 Ioan, regele Francilor 56
 Ioan (voevod) 30
 Ioannesov Iosif 420, 421, 424
 Ioaniții 658, 660
 Ioanovici IV Arsenie (patriarh) 681
 Ion (fiul lui Radu Penciu) 586, 603
 Ion Lie 591, 608
 Ion (preot) 593, 610
 Ion, 324
 Ion 344
 Ion a Neamțului 239, 240
 Ionu 344
 Ionac (postelnic) 180, 204-206
 Ionașcu (gramatic) 593, 595, 598, 610,
 611, 615
 Ionașcu Grama 599, 616
 Ionașcu I. 730, 834, 835
 Ionescu D. 844
 Ionescu Nișcov Tr. 843
 Ioniță (împăratul româno-bulgar) 541
 Iorga N. 6, 15, 22, 24, 34, 60, 73, 95,
 104, 106, 108, 109, 114, 115, 117, 124,
 128, 161, 162, 166, 167, 175, 182, 184,
 185, 230, 264, 278, 414, 416, 456, 457,
 459, 461, 462, 465, 470, 478, 502, 508-
 510, 519, 521, 528, 540, 542, 554, 564,
 647, 648, 650, 651, 655, 656, 658, 665,
 686, 688, 711-713, 715, 718, 728, 753,
 761, 763, 765, 767, 772-774, 804, 805,
 814, 815, 840, 842-844
 Iordanes 441, 464, 482, 489, 545-548
 Iosefstadt 648
 Iosif 724
 Iosif (colecția) 234, 255, 259, 282, 302,
 308, 317, 345, 350
 Iosif 310, 403
 Iosif 252, 254, 256, 271, 330, 332, 379,
 386, 391-393, 399, 406
 Iosif II 89, 109, 224-228, 232, 233, 242,
 244, 247, 248, 251, 253, 254, 257, 258,
 263-266, 269, 270, 272, 274, 276, 279,
 281-283, 285, 286, 290, 291, 296, 300,
 305, 308, 310, 311, 313, 314, 317-321,
 325, 327, 328, 332, 333, 336-338, 342-
 344, 346, 350, 352, 359, 360, 362-364,
 369, 371, 379-387, 389-392, 394-397,
 401, 402, 404, 408, 409, 668, 719, 720,
 724, 743, 798, 799, 811
 Iosifu, v. Eusifu
 Iov, fiul protop. din Lechnița 323
 Iozou 424, 425

- Indii 94
 Innsbruck 90, 110
 Ipolyi Arnold 33
 Iprowski Stanislau 77
 Ipsilanti Alex. 730
 Irimea 835
 Irnik 29
 Isabela (regina Ungariei) 79, 80
 Isac Anghelul (împăr. bizantin) 544
 Isac Comnenul (împăr. bizantin) 548
 Isaccea 111, 167
 Isawieni 554
 Isidor din Sevilla 446, 448
 Isopescu Cl. 508
 Isperich, v. Asparuch
 Ispor, v. Asparuch
 Ister 692
 Istria 484, 557, 806
 Ἰστρος 458, 465, 468, 537, 555
 Istru 441, 445, 469, 470, 489, 503
 István Szt. 18, 21, 24
 Istvánffy Gh. 245
 Italia 73, 100, 426, 477, 517, 530, 536,
 544, 648, 784, 796, 843
 Italienii 71, 451, 518, 787, 788, 794
 Ἰταλοι 555
 Itul Radul 592, 609
 Iuda, v. Ida
 Iugoslavia 472, 476, 508, 515, 536
 Iulius Caesar 522
 Iustinian 457, 505
 Iustinian II 450, 458
 Ivanco Samuel 800
 Ivanovici V. 831
 Ivron (mănăstire) 750
- J**
- Jakab Elek 272, 309
 Jaks (Mihail) 19
 Jancsó Benedek 227, 228
 Jankovits Anton 232, 310-312, 314, 316,
 319-321, 324, 325, 329, 369, 378
 Janoș 278
- Jórai Ion cel tânăr 257, 333, 336
 — Mihail 334, 384, 385, 387, 389, 391,
 392, 394
 Járny M. 582
 Jasłowiecky 204, 205
 Jelačić Iosip 807
 Jernstedt V. 552
 Jibău 95, 132
 Jickeli Otto Fritz Dr. 107
 Jigmon Craiu (Ioan Sigismund) 15
 Jigmon Ianăș (Ioan Sigismund) 723
 Jireček C. J. 450, 451, 453, 455, 459, 471,
 473-475, 477, 502, 503, 508, 509, 517,
 540, 542
 Jiři 804
 Jiskra Bedřich 803
 Joban Radul 587, 603
 Jonaș 278
 Jora (sluger) 170, 172, 173, 175
 Josa Gh. 236, 247, 341, 353, 354
 Josanul Stan 587, 603
 Josintri Alex. 399, 406
 Jozsika N. 826
 Jugoslovenii 809
 Jugoslavia 805, 807, 808, 809
 Jugoslavii 806
 Julia 493, 499
 Julia (voida) 838
 Jullian C. 714
 Jung Julius 493, 563
 Juhász Koloman 57
 Jurca Jurca 671, 673
 Justinian 771
- K**
- Kaan, v. Kean
 Kabos Alex. 299, 306
 — Francisc, 298, 305
 Kadlec K. 424
 Kadłubek 512
 Κάγγελ 492
 Kaindl 521
 Kainz C. 504
 Kakas Șt. 627
 Kalinka Ernest 473

- Kálmán (regele Ungariei) 18
 Kálnocki (regiment) 267
 Kálnocki Ludovic 276, 300, 303, 317
 Kalnoky 828
 Kalojohannes (împăr. Româno-Bulgarilor) 542
 Kalopetrus 542
 Kaluș 803
 Калужъ 451
 Kałuźniacki E. 451
 Kamčiya 456
 Kamenický N. 803
 Kaňa 802
 Kantakuzenos (familia) 537
 Kantakuzenos Ioannes (împăr. bizantin) 805
 Kantemir C. 209, 210, 211
 Kaprini Vorban 104
 Karacsonyi Ioan 23, 24, 29, 62, 494, 500, 501, 520, 527, 528, 564
 Karadja I. Const. 686, 687
 Karageorge Alex. 806, 807
 Karahassi 652
 Karamianz, Dr. N. 439
 Karamzin M. 538
 Karaza Ion 653
 Karlovac 807
 Karlovsky E. 94, 95, 144
 Karlsburg 707
 Károly Susana 104
 Каркиниской (рѣка) 434
 Karnobad 451
 Karolus, v. Carol cel Mare
 Karp, (vice-colonel) 242
 Karpaten, v. Carpați
 Καρπα-τασα 443
 Καρπάτης ὄρος 442, 443, 446
 Kárpátok, v. Carpați
 Karpatus, v. Carpați
 Karpaty, v. Carpați
 Karst, Dr. Iosef 504
 Kasper Niesiecki 187
 Kassel 795
 Καστορία 509
 Katiz 61
 Kaufhaus 88
 Kaunitz (cancelarul Austriei) 278
 Kavkas 440
 Kean (ducele Românilor) 23
 Keanus 497, 499-501
 Kedrenos 55, 451, 510, 547, 554, 804
 Keintzel 35
 Kekaumenos 551-554
 Kelemen Leedovic 674
 Kemenč 520
 Kemény 502
 Kemény J. 688, 745, 746, 837
 Kemeny Ioseph 125, 126, 127, 628
 Kemény Farkas 297, 304
 317, 420
 — Grigore väd., 287, 374, 377
 — Ioan 13, 54
 — Iosif (colecția), 234, 255, 259, 282, 302, 308, 317, 345, 350
 — Nicolae väd., 319
 — Samuil 296
 — Simion 251, 288, 315, 317, 420
 Kemény Sofia, 674
 Kendeffi Alece (soția) 303, 310
 Kεcκes 268, 348, 351 (v. și Nicula Gheorghe)
 Keresztes Sándor 703
 Keresztúry-Oltcanu Al. 507
 K'erson 426, 429, 435, 439, 440
 Kessler 132
 Kettzer (locotenent) 302, 309
 Ketzeli Alex. 399, 406
 — Sigismund 398, 405
 Keve (cetate) 21
 Kézai 499, 500, 505, 523, 530-531, 545, 560
 Khazir 428
 Khoubraâtha 431
 Khuen-Héderváry 823
 Kienaanpasza 183, 215, 210, 220, 222
 Kiepert H. 441, 546
 Kiessling 444, 446
 Kiev 20, 140, 425, 486, 514, 798
 Kinnamos 507, 518

- Kirakos Gandzakeŭi 562
 Kiriŭescu C. 721
 Kisch G. 36
 Kisseleff (general) 842
 Klapka (general) 787, 788
 Klein Samuil 695
 Klein Karl Kurt 725
 Klein Villico Georgio 157
 Klobuk Valaŭsky 803
 Klötzel Ioseph 651
 Kluge E. 507
 Kogălniceanu M. 185, 694, 712, 773, 781, 842
 Kolb Anton 345
 Köleseri S. 835
 Köln 686
 Komparu 433
 Komulavic 766
 Koniecpolski Stanislaw 192-194, 196
 Korfu 808
 Kornis Sigismund 276, 279, 301, 302, 304, 311
 Кочо (рѣка) 434
 КОНСТАНТИНОПОЛЬ 433
 Korkut 493
 Коплази 514, 518
 Körösszeg 520
 Korsun 183
 Kós Károly 60
 Kósa Sigismund de Bereckerezstur 53
 Kossinna, Dr. Gustaf 484
 Kossuth 788, 826
 Kostin (postelnic) 205, 206
 Kostroma 519
 Κουαρτζιτζούρ 492
 Κουβάρης 474
 Κοῦφιν 452
 Kovács Istoc Ștefan 257, 385, 390, 391
 — Pișta (Ștefan) 273, 286, 292
 Kovács Șt. 628
 Kövári Ladislau 55, 59
 Kowalski Șt. 192, 193
 Kowrat 516
 Kozma Iosif 260
 Krajewski J. G. 196
 Κρέμ v. Krum 465
 Kressenbrunn 519
 Kretschmer K. 441-442, 485
 K'ristos 440
 Крѡбатъ 433
 Králewskiej Mości 219
 Kroler 202
 Kronstadt 18, 686, v. și Brașov
 Krum 455, 460, 465, 466, 468, 470, 497, 503
 Krumbacher K. 453, 468, 469
 Krymn 202, 211, 215
 Kuban 452
 Kubitschek J. W. 464
 Kublic 214, 215
 Kubrat 455
 Kučani 473
 Киевъ 513
 Kufstein (temnița din) 794
 Kulaš 802, 803
 Kun Bela 814
 Kupelwieser L. 688
 Kup'i Bulghar 452
 Kurt 453, 454
 Kurt Klein K. 725
 Kurz (A.) 13, 54
 Kurzberk din Viena 140
 Kurze Fr. 467
 Kutesk 550
 Kut'k' v. Goți 440
 Kutschera I. 428
 Kutusoff 829
 Kuun Géza 470, 516
 Кубанъ 433
 Кубратъ 433
 Куфенъ (рѣка) 433
 Кумане 519
 Kynsburg 770
 Купи—Булгаръ 434
 Куо 487
 Курът 453

L

- Labanți 585
 Lachapelle Labonloy M. 832
 Lacroix Albinc-Hortense 789, 790
 Ladislau I 18, 57
 Ladislau V (regele Ungurilor) 13
 Ladislau (cneaz) 838
 Ladislau Cumanul 519, 520, 550
 Ladislau regele Ungariei 66
 Ladislau voevodul 67, 74
 Lahovary Alex. 829
 Lambin O. 455
 Lambros 651
 Lamprecht K. 713
 Landshut 692
 Landau Helene 113
 Langobardi 467
 Laodamur 475
 Lăpădat v. Nemeș
 Lapedatu Al. 10, 161, 232, 712
 Lapedatu I. 10 161, 232
 Lapinski Alex. 798
 Lăpușna (șinutul) 751, 831, 832
 Lăpușneanu Alexandru 80, 733, 818
 Lăpușul (târgul) 493
 Largiana 463, 464
 Lasky Ieronim 79
 Lasski Joh. 685, 686
 Laszló Iosif 399, 406
 Lațco 15
 Latinii 55, 536
 Latzko 104
 Lauer Dr. M. 428, 454
 Laurențiu (călugărul) 513, 536
 Laurențiu voevodul 63
 Laurian T. 694
 Lavisser 426, 466, 475
 Lavra (mănăstire) 816, 817, 818
 Lavreux Desirée 789
 Laybach 775
 Lazar A. 813, 814
 Lazăr Const. 644, 656
 Lazăr Dum. 673
 Lazăr Gh. 695, 724, 731
 Lázár Șosif 353, 354
 — Ștefan 389, 405
 Lazar Nic. 706
 Lazăr P. Ioan 330
 Leányvár (Cetatea Fetiței) 304, 402, 409
 Lebrecht M. 669
 Lebrun H. 693
 Lebtzelttern 303, 316, 403, 410
 Lecca O. G. 834
 Lech (râul) 488
 Lechința 245, 246, 289, 296, 423, 453, 454
 Leeper Allen 465
 Léger, L. 424, 472, 512, 515, 518
 Leghea 361
 Leghinu 293
 Legrand E. 647, 648, 649, 651-654
 Lehoczky T. 8
 Leiden 716
 Leiningen 707
 Leipzig 21, 28, 53, 115, 126, 127, 146, 688, 795, 837
 Leisnig 692
 Leitmeritz 97
 Leményi I. 694, 837
 Lenzeninii 492
 Leo X, papa 76
 Leo Grammaticus 468, 469
 Leon Isauricul 458
 Leon VI Înțeleptul 561
 Leon Vodă 835
 Leonardo (colonel) 248, 294, 320, 339
 Leopold (împăr. Austriei) 680
 Leopold I (idem) 90, 91, 92, 93, 94, 97, 114, 719
 Leopold II, (idem) 228
 Leopold de Etruria (regiment) 333, — de Toscana (arhiduce), 232, — de Toscana (regiment) 261, 267, 315, 345, 348, 350, 352
 Lepeș Gh. 19
 Lepeș Lorand 19
 Lepși I. 832, 833
 Leucă-Vodă 68
 Leuchtemberg 788

- Leustachius 727
 Levant 91, 97, 110, 111, 652
 Lewy Hans 418
 Liburnia 466, 556
 Libya 423, 428
 Limba 708, 709
 Lindevit 472
 Licerike 536
 Linz 89, 97, 114, 115
 Lipce 14
 Lipova 80, 767
 Lipsca 100, 113, 114, 115, 118, 119, 121,
 122, 124, 125, 127, 128, 146-149, 153,
 640-644, 646-650, 652-656
 Lisa 599, 616, 695-699
 Literat V. 582, 597
 Literatus Iosif 257, 380
 Litovoi (diacul) 15
 Lituania 798, 799
 Lituani 692
 Litzica C. 805
 Livoni 692
 Locarno Leipzig 794
 Loewe R. 449
 De Loménie E. Beau 771, 772
 Londra 122, 420, 424, 537, 538, 726,
 785, 787, 797
 Longobardi 545
 Lopadea 262
 Lorántfy S. 582
 Lorga Francesco 767
 Lörintz Paul 282
 Loşonţ Desideriu 19
 Loşonţ Şt. 16, 54
 Lot Ferdinand 466, 473, 759
 Lotreni 665, 666, 668
 Lotrul (munţi-vale) 658, 659, 660, 661,
 662, 663, 665, 666, 667
 Louis Napoleon 789, 790
 Louis, Regele Olandei 789
 Lova 536
 Loviştea 656, 657, 658, 660, 661, 662,
 663, 664, 665, 666, 667, 668
 Lovişteni 665
 Loweczycki 193
 Lubecensis Arnoldus 542
 Lubienicki 755
 Lubomirski Şt. 186
 Lubošvarsky 803
 Luca (preot) 584
 Luca Pantelimon 328
 — Pinte 326
 — Vasile 245, 294, 326, 327
 Lucaciu V. 813
 Lucanus M. Ann 447
 Ludendorff 738
 Ludişor 584, 599, 616
 Ludolf 785, 787
 Ludoş 289, 353, 354
 Ludovic I (regele Ungariei) 14, 19
 Ludovic II (regele Ungariei) 76, 77, 78
 Ludovic XI (regele Franţei) 59
 Ludovic Germanicul 474
 Ludovic Piosul 473
 Ludovic 224
 Ludul Avram 590, 607
 Lugoj 825, 826
 Lukácsi Kristóf 455
 Lukinich Emeric 84, 93, 94, 96, 97,
 100, 102
 Luna 244, 245, 250, 298, 304, 375, 377,
 402, 409
 Lunca 331, 356, 357
 Lungu B. I. 774
 Lungu V. 838
 Lupa Andrei 344
 Lupaş I. 17, 26, 51, 58, 63-65, 68, 71,
 74, 84, 85, 100, 102, 104, 221, 222, 264,
 276, 279, 398, 320, 563, 583, 620-622,
 701, 712, 729, 744, 805, 806, 809, 810
 Lupenciu Bucur 593, 610
 Lupşa (sat) 258, 310, 329, 346, 358-
 361, 368, 587, 588, 604, 605
 Lupşa Şt. 8, 18
 Luptate Coman 596, 613
 Lupa Dionisie 702, 731
 Lupa Petre (locotenent) 280
 Lupa (vistierul) 188

Lupu Vornicul 191
 Lupu 259, 336
 Lupul (gramatic) 588, 605
 Lupul Aldea 600, 610
 Lustig Mathias 246
 Luța 583
 Luter Martin 76, 686, 687, 728
 Lutschio Ivoanne 157
 Lwow 168, 186, 209, 803
 Лутчи 455
 Лутичи 455
 Lyon 765
 Лучане 455

M

Macarie (cronicar) 805
 Macartney C. A. 494
 Macavei I. 837
 Macedonení 470
 Macedonia 165, 426-428, 431, 445, 460, 463, 469, 482, 509, 522, 541, 553, 641, 642, 644, 649, 654, 808, 829
 Macedonica 463, 464
 Macedo-Români 772
 Macler Fr. 418-420, 439, 537
 Macoti Andrei 649
 Macri-Pulio 649
 Macsinu (?) Oanea 344
 Mačurek J. 84, 800, 801, 802, 803, 804
 Madjaren (vezi Ungurii) 18
 Madrucci (Gaedenzio) 762
 Madu Ion 344
 Maeotis 429-430, 445, 448, 482
 Мадыры 516
 Magdiš 431
 Maghiari 2, 18, 807, 812, 814
 Măgina 244
 Măgura 258, 330
 Măguri 240
 Magyarország (vezi Ungaria) 25, 144
 Mailat Ștefan 71, 78, 79
 Maior (episcop) 375, 378
 Maior P. 824
 Maiorescu T. 750
 Majláth J. 688
 Македония 432
 Makkai László 58
 Malachie (proroc) 366
 Mălaia 664
 Malalas 562, 805
 Malaspina 765
 Mălinescu Vasile 780
 Mályusz Elemér 65
 Manandian Hakob 417, 418, 421, 422, 435, 436
 Manasses Const. 805
 Manassi 651
 Mănăstireni, Mănăsturul-Unguresc 296, 310, 368
 Mănăstur 242, 273
 Mănăsturul-Unguresc v. Mănăstireni
 Manciu Cristul 238
 Manciualea Ștefan 810
 Mândra 594, 611
 Manciuca S. 518, 552
 Mangold János 501
 Mangra V. 814
 Mani 584
 Măneguș Mani 589, 606
 Mante Mani 591, 608
 Manicati (jupânul) 128
 Maniu 344
 Mansfelt Charles de 762
 Manta Radul 596, 613
 Manteufel 784
 Mauiel I 727
 Manuil Comnenul 533
 Manuilă S. 774
 Manussi Sergius 645
 Manussi Sterio 646
 Măr Mihail 505, 562
 Maramureș 3, 7, 8, 15, 16, 71, 301, 475, 476, 694, 717, 724
 Maravani 475
 Marcea Aldea 600, 616
 Marcea Oanea 600, 616
 Marco Giovanni Raguseo 768
 Marco Ivan Dobrovniky 768, 770

- Marcu Alexandru 510
 Marcu sfântul 72
 Marcu 387, 392
 Marcul (gramatic) 595, 612
 Mărcuş St. 814
 Marczali H. 40, 227, 228, 481, 487, 521
 Marea Baltică 472
 Marea Mediterană 91, 497
 Marea Neagră 77, 91, 97, 108, 109, 111, 424, 425, 428, 432, 441, 445, 448, 451, 466, 539, 549, 555, 715, 771, 772, 777, 797, 802
 Mareş Oprea 602, 619
 Mareş Toader 602, 619
 Mărgău 276, 283, 400, 407, 703
 Marghiloman Al. 829
 Mărgineni 133-135, 593, 610, 668, 669, 670, 702
 Marharii 480
 Maria (principesa) 795
 Maria, soţia lui Ludovic II 76
 Maria Terezia, 108-110, 114, 125-127, 129, 130, 132, 134, 136, 137, 141, 161, 163, 164, 674, 743
 Marian Eftimie 243,
 — Von (Onu) 298
 Marian I. 835
 Marian P. 836
 Marie (Merie) Nicula 330, 335
 — Nicolae 252
 Marini Giovanni de' 767, 768, 769, 770
 Mărişel 240, 279, 310, 368
 Marisia 463, 556
 Márki Alex. 228, 462, 467, 468, 498
 Marković Svetozar 808
 Markwart, Jos (Marquart) 418, 422, 428, 431, 437, 443, 447, 449, 452-454, 459, 470, 473, 479, 492, 493
 Marmont 806
 Marsigli 92
 Marsilia 419, 420, 421, 423, 438, 458
 Martian I. 2, 836, 837
 Martin Ed. 419
 Martinuzzi Gh. 32, 79, 80, 82
 de Martonne (Em.) 6
 Martzi Clara 282
 — Paulus 282
 — Samuel 281, 282, 401, 408
 Mărza Kantemir 188, 189
 Masageţi 415, 554
 Masaryk 800
 Maschinis 463, 465
 Masovio 40
 Massaro italianul 75
 Mate Şt. 293
 Matei Basarab 818, 819, 835
 Mateiu I. 724
 Mathias 768
 Matia (notarul) 697, 718-735, 740, 834
 Matia Banul 807
 Matia Corvinul 4, 6, 64, 65, 71, 74, 76
 Matocs 132
 Manskási Paul 275, 398, 405, — Petru 323
 Matyus Şt. 257
 Mauriciu 413, 465, 517
 Maurikiopolis-Şirakaşat 417
 Mavro-Puliu 649
 Mavrocordat Const. 730, 805
 Mavrocordat Ioan Nicolai 748
 Mavrocordat Nic. 730, 805
 Mavrogheni Nic. 655
 Maximilian (regele Ungariei) 81, 741, 768
 Mayer Fr. M. 90, 110, 112, 115, 124
 Mechemetbeg (paşa) 686
 Mediaş 96, 118, 639
 Medilas 463, 465
 Mediterana 482, 546
 Mehadia 465
 Méhesi Teodor 242
 Mehmet II (sultanul) 686, 692, 693
 Meillet A. 430, 439, 440, 448, 504, 537
 Melanchton 729
 Melchisedec 190
 Melegdi I. 443
 Melich I. 449, 476, 478, 486, 500, 501, 507, 518, 523, 525, 527-529, 532, 533
 Melchior 365, 366, 370, 371
 Menelac 463

- Mensdorf 793
 Menumorut 20, 498
 Меотисъ 434
 Mera T. Iuliu 721
 Mercurius (vocvod) 1
 Merenca V. 844
 Merehani 481
 Merkelius 647, 650
 Merkstei 35
 Mermezău 279
 Merța Vasile 356, 358
 Месе́мврия 450
 Meseș, (Porțile) 20 28, 239, 303, 477, 529
 Mesopotamia 562
 Mesrob sf. 415, 417, 420, 435
 Messiani 531
 Mesteacăn 284
 Meteș (Șt.) 8, 10, 13, 17, 104, 105, 232, 278, 621, 774
 Methodiu sf. 518, 562
 Metternich (cancelarul Austriei) 775, 776, 787, 792, 793
 Metzburg 655
 Metzger Fritz 485
 Mezerici 9, 803
 Mezyrow 192
 Michaeli Gh. 648, 651
 Michaud 418
 Michiea Oprea 597, 613
 Miclăuș Ioan 673
 Micu Klein Inocențiu Ion 679, 719
 Mieu Samuil 824
 Miechowski 802
 Mighil 345
 Mihai 681, 682 722, 723
 Mihai Viteazul 34, 61, 62, 80, 620-622 629, 631, 632, 640, 714-716, 732, 754, 764-770, 837, 838
 Mihail (prot.) 817
 Mihail 344
 Mihail 336
 Mihail 324
 Mihail 334, 384, 385, 387, 389, 391, 392, 394
 Mihail 344
 Mihăilă 344
 Mihăileni 304
 Mihailovici P. 832
 Mihalcea Banul 769
 Mihalcea Hâncu 746, 752
 Mihală 16
 Mihali I. 14 16 18, 729
 Mihali T. 813
 Miháltz Anton 399 406
 Mihnea 765
 Mihnea Radu 186
 Mihordea V. 834, 843-845
 Mihu Dr. I. 819, 820, 821, 822, 823
 Mija Stan 588 605
 Mika 40
 Mike Alex. 234, 255, 257, 262, 263, 264, 268, 272, 273, 277-280, 295, 300-302, 304-306, 311, 315-318, 323, 333, 334, 395, 397
 Mikkola J. J. 453
 Miklosich Fr. 507, 513, 514, 515, 518
 Miko Em. 262
 Miko Iosif 287, 374, 376, 377
 Mikolai 215, 216
 Mikulaš 803
 Milano 536, 538, 796
 Milanovaș 490
 Milaș (sat) 276
 Milionkov P. 538
 Miller, Dr. Konrad 485, 550
 Millet Gabriel 425, 750
 Miloxi 481
 Minea I. 10, 15, 62, 85, 710-712, 837, 838, 840
 Minetti Bartolomeiu 191
 Minorski V. 761
 Mircea cel Bătrân 8, 665, 710, 711, 714, 732, 738
 Mircea Petru 258
 Mircești 720
 Mișilău 243, 244, 249, 373, 375, 378, 620, 769
 Miron Barnovschi Moghilă 166, 167, 168, 169, 170, 171, 172, 173, 174 838, 840
 vezi și Barnovschi

- Miron Dumitru 673
 Miron Romanul 813
 Miscoț 132
 Misieni 548
 Miske Cristofor 271
 Mititei 837
 Mitrofan (Episcopul) 730
 Mitrofanov 719
 Mlacsăși 664
 Mladenov St. 479
 Mlava 472
 Млава 473
 Mociu 245, 292
 Modrigan Ion 234
 Moesia 427, 456, 462, 464, 482, 541, 546
 Moesia superior 432
 Moga I. 86, 656, 668, 669, 673, 700, 774, 839
 Moga Oprea 673
 Moga Vasile 669, 694
 Mogoș 251, 268, 270, 279, 349-352, 358-360
 Mohács 22, 75, 76, 688
 Mohai Ion 372, 398, 405
 Mohamed Ghirai 181
 Mohamed sfântul 80
 Mohr Roch 802
 Mohn 744
 Mohylankę 215, 216
 Moigrad 462
 Moimarus 558
 Moise Chorenaf'i 414-417, 421-423, 426, 427, 431, 436-438, 441, 447, 448, 451, 452, 454, 456, 458, 459, 464, 502, 504, 506, 511, 520, 535, 545, 560, 561, 564
 Moise Kert'ogh 418
 Moise Movilă 186, 192, 194, 196
 Moise 287
 Moisil Grig. 836
 Moisil I. 836, 837
 Molda 693
 Moldova 3, 12, 16, 30, 32, 52, 66, 68, 69, 72, 74, 77, 82-85, 96-98, 102, 109, 113, 118, 136, 144, 166-172, 174-177, 810, 182, 185, 186, 188-196, 204-206, 278, 293, 426, 442, 471, 486, 493, 494, 501, 503, 528, 532, 632, 635, 654, 666, 674, 681, 695, 702, 717, 718, 765, 768, 771, 772, 776, 778, 779, 781, 782, 784, 785, 786, 787, 799, 801-804, 817, 818, 825, 831-833, 837, 838, 840-844
 Moldo-Valachia 787
 Moldova (Voevodatul) 52
 Moldovan Comșa 594, 611
 Moldovan Silvestru 231, 721
 Moldovence 718
 Moldovenesti, Varfalău 267
 Moldoveni 3, 167, 168, 184-186, 190, 278, 803, 804
 Moldovian Sim. 709
 Moldovan Oprea 620, 619
 Molnar Ion (doctor) 266
 Monachus Sangakensis 468
 Monca Precup 326, 327
 Monea Radul 600, 616
 Monea Stan 598, 614
 Monembasia 805
 Mongoli 539, 839
 Mongolia 478
 Monomachos Konstantin 805
 Monor 338, 626, 836
 Montini Renzo U. 794
 Moór E. 524
 Morariu 345
 — Stan 345
 Moratbeg 686
 Morava 484, 493, 501, 557
 Moravcsik Julius 454, 516, 550, 554
 Moravčík Matúš 803
 Moravia 9, 474, 475, 480, 488, 490, 801, 802, 804
 Moravi 476-478, 481, 550, 558
 Morduini 460
 Morea 648
 Moréri Louis 419
 Morisena 23, 24
 Morísis 489
 Morisius 522

- Moritz Andov 256, — Iștoc 386, 391
 Mörös 717
 Moroșan N. 832, 833
 Morus 498
 Moruzi Alex. 655, 656
 Mos Mihail 331, 385, 390
 Mosci 210
 Mosco Dim. 655
 Moscopole 844
 Moscova 140, 173, 536, 538, 539, 788,
 799, 800, 803
 Moscu Ioan 655
 Mosel 35, 36
 Mötelfindt H. 480
 Motogna V. 15, 18, 22, 711
 Mouskès Philippe 505
 Movilă G. 835
 Movilă Simion 186, 757
 Movsēs Chorinaț'i 435
 Mucenic Costea 587
 Muckendorf Gheorghe de 744
 Mühlbach 688, 690, 708, 709
 Mulă (Mulle) Todor 330, 335
 Müllenhoff K. 448, 449, 532
 Müller C. 425, 445, 555
 Müller Fr. 22, 648, 728, 742, 743
 Müller G. 4, 37, 40, 727
 Müller, Dr. K. 442
 Müller-Langenthal Fr. 37
 Muncel 258, 346
 München 32, 87
 Munkács 27, 486, 757
 Münster 801
 Münster in Westfalen 57
 Münster Sebastian 804
 Muntean Aleman 671, 673
 Muntean Clemente 707, 709
 Muntean Drăghici 589, 606
 Muntean Ion, 591, 594, 608, 611, 707,
 709
 Muntean Mihail 709
 Munteanu Gavriil 731
 Munte-Negru 807, 808
 Muntele Alb 801
 Muntenegrenii 807
 Muntenia 52, 72, 78, 82-85, 96, 98, 102,
 113, 115, 118, 119, 123, 136, 143, 144,
 486, 494, 496, 586, 602, 654-656, 659,
 766, 768, 778-784, 786, 826, 840
 Muntenii 72, 167, 168, 170, 659, 717
 Munții Apuseni 241, 242, 250, 260, 265,
 270, 276, 299, 303-305, 310, 311, 315,
 323, 371, 382, 383
 Murad 167
 Murali, Ed. de 450, 470, 549
 Murat II, 686, 688, 689
 Murat Ana 791
 Murat, familia 791, 792
 Mureș 23, 24, 25, 28, 36, 39, 56, 57, 98,
 231, 233, 246, 253, 289, 290, 301, 337,
 354, 467, 468, 476, 477, 478, 486, 487,
 491, 495, 524, 525, 636
 Mureșeanu I. 837
 Mureșianu A. A. 128
 Mureșianu Dr. Aureliu 730
 Mureșianu A. S. 836
 Mureșianu I. 836
 Mureșianu Dr. Valeriu 730
 Murgu Eftimie 824, 825, 826, 827
 Murnu G. 510
 Μύρξας v. Mircea cel Bătrân 555
 Murtaz-Pașa 193
 Musca 282
 Muscali v. Ruși
 Musol 554
 Musola Ondřej 803
 Mussolini Benito 738
 Musurus 786
 Mutačiev P. 471, 541, 760
 Mypia 462, 463

N

- Naghiu I. 836, 837
 Nagy Geza 583
 Nagy Gyula 102
 Nagyajtai Kovács István 65
 Nagyári Alekse 246, 289, 353, 354
 Nalácz Iosif 279, 300, 317

- Nándorfehérvár 497
 Nandriș Grigore 750
 Napoca 464, 469
 Napoleon I 648, 831
 Napoleon III 784, 785, 788-793
 Napoleon (Bonaparte) 806, 807, 810, 837
 Napoleon principele 790
 Năpradea 724
 Narses 771
 Nartea Oprea 601, 618
 Nartea Stan 590, 607
 Năsăud 4, 233, 626, 836, 837
 Nașcu 836
 Nasea Ștefan 596, 613
 Neaftim 259, 330, 335
 Neagoe (Preot) 584
 Neagoc Basarab 817
 Neagoș Dan 594, 611
 Neagoș Stoica 594, 611
 Neagu Ion, 344, 345
 — Mihail 345
 — Mihăilă 344
 — Petru 270
 — Toma 344
 — Vasiliu 344
 Neamțul (ținutul) 702
 Neapole 88, 775
 Néb Ștefan 292
 Necpaly 800
 Necșulescu C. 564
 Neculce I. 804
 Neda I. 834, 835
 Negel Veniamin 702
 Negrea Banul 589, 606
 Negri C. 780, 785
 Negrilă Ion 259, 346
 Negrilești 838
 Negulici 844
 Nehring W. 504
 Nemeș Lăpădat 290
 Német Gyla 26, 28, 449, 453, 480, 493
 Немец 514, 518
 Nemțeanul 702
 Nemți 293, 333, 403, 410, 515, 716, 717
 Nen Bucșa 600, 617
 Neofit Scriban 780
 Nepos 836
 Neș T. 812, 814
 Nesselrode 776
 Nestor 19, 20, 504, 511, 512, 809
 Netoliczka L. 843
 Netotu 597, 598, 614
 Netta (Gheron) 108, 109, 110, 111, 113,
 115, 127, 128
 Neumann C. Fr. 416, 456
 Neuroe 445
 Nève Felix 534, 539
 Nicea 561
 Nicetas Choniates 737
 Nichifor Foca 818
 Nichitici Ghedeon (episcop) 321
 Nicoară Gh. 345
 — Toma 344
 Nicodim (monahul) 817
 Nicolae (fiul lui Mihai Viteazul) 768
 Nicolae I (Țarul Rusiei) 833
 Nicolae din Tălmăciu 35
 Nicolae (principe bulgar) 509
 Nicolae Vodă Mavrocordat 843
 Nicolae Țarul 776
 Niculae 252
 Nicolae 365, 367
 Nicolae vād. 319
 Nicolae 387, 392
 Nicolaescu Șt. 665, 666, 834
 Nicolaus 835
 Nicolides Dim. 649, 654
 Nicolifeș 456
 Nicopole 767
 Nicopoli Zijnea 104
 Nicorescu P. 838
 Nicoriță Hatmanul 191
 Nicula Gh. zis și Kerkes 331, 335
 — Ioan a Neamțului 239, 240
 — Petru 238
 Niederlé L. 443, 444, 456, 457, 459,
 472, 512
 Nieprowi 197, 198

- Nifon II (Patriarhul Const.) 817, 818
 Nifon (Patriarhul) 729, 747
 Nikapoli Dobra 104
 Nikapoli Kosta 104
 Nikapoli Petre 104
 Nikephoros Gregoras 453-455, 469, 470
 Niketas Akominatos 550
 Niketas Choniates 451, 532, 533
 Nikolati 651
 Nikon 513
 Nilul 461
 Nipru 173, 174-176, 182, 200, 201, 207,
 208, 428, 445, 452, 454, 456, 471, 474,
 491, 514
 Niş 540, 543, 808
 Nistor Bucur 600, 617
 Nistor Dr. I. 528
 Nistor I. 712
 Nistora 15
 Nistrul 169, 181, 183, 188, 209, 217,
 442, 447, 454, 485, 486, 492, 493,
 503, 693, 803, 831
 Nitra (comitatul) 9
 Nits Iacob 648
 Nordenskiöld A. E. 427, 445
 Nore Mani 589, 606
 Nortabrezii 480
 Nouray Charles 791
 Novac 503
 Novotny Václav 802
 НОВОРМАНЕ 514
 Nuradin 181, 183, 212
 Nürnberg 92, 126, 685, 686, 688
- O
- Oana 344
 Oana Barb. 601, 617
 Oană (vornic) 190
 Oancea Stoica 599, 615
 Oanea 344
 Oarba 246
 Obertyn 844
 Obodişi 472
 Obreja Al. 832, 833
 Obrenović Mihailov 807
 Oceacov 167, 170, 171, 172, 173, 176,
 179, 184, 187, 206-208
 Océan 424, 426, 429, 536
 Ochrida 460
 Ocna Dejului 726
 Ocna Sibiului 477
 Oeniţa 338
 Ocoliş 267, 279
 Ocolişul-Mare 258, 322, 348, 350
 Ocolişul-Mic 258
 Oczakowie 198, 200
 Odagra 475
 Oder 97, 474
 Odessa 797
 Odo de Deogilo 522, 563
 Odobescu Al. 229
 Odorheiu 29, 31, 32, 34, 674
 Odrpř 516
 Oesterreich 110, 113, 114
 Ogl 432, 433
 Ogmand (Agy Mánd 526
 Ogra 289
 Ohaba 590, 607
 Ohnitz Joh. 709
 Ohrida 649, 759
 Ohtun (duce) 21, 22, 23, 56, 57, 498, 525
 Oidin 766
 "Ολγος v. "Ολγος
 Oknaji George 104
 Okorscs 474
 Olacas 18
 Olaci 446
 Olahi 16, 18, 19
 Olahus N. 13, 744
 Olanda 35, 87, 88, 89, 90, 102, 103, 419, 789
 Olastal 9
 Olchontor Blkar 452, 454
 "Ολγος 455, 457
 Ollivier Emil 791
 Olt 36, 39, 98, 108, 111, 486, 688, 661,
 662-665, 667, 668
 Oltean Gh. 243
 — Buru 345

- Oltean Stoica 589, 606
 Oltenia 108, 109, 112, 462, 463, 486, 488
 494, 501, 583, 663-665, 769, 784, 834
 Olteş 583
 Oltul (țara) 8, 582, 597
 Omaişaden 437
 Omul Radul 587, 604
 Omul 279, 30, 2 — Simion 279, 329
 Ὀμουρτάχ 474
 Omurtag (chan) 460, 473
 Onciul Dimitrie 462-464, 470, 471, 477,
 484, 490, 502, 553, 711, 712, 749, 773
 Ondřej (Ceh) 803
 Ὀνεγαβον 474
 Onegavon (chan) 473
 Oneş Gavrilă 280 283, 305, 399, 400,
 407, 408
 Oni Gh. 344
 Oniţa Ion 244, 273, 274, 276
 Oniţiu Virg. 721
 Opeln 481, 801
 Opiz Martin 718
 Opran F. 835
 Opre Ile 344
 Oprea (jurat) 584, 722-723
 Oprea Mircan 586, 603
 Oprea Stan 591, 608
 Opreanu S. 29
 Oprene Ion 344
 Optatiana 463, 464
 Oradca 8, 94, 402, 409, 745, 812, 813
 Oradea (pacea dela) 79, 80
 Orăştie 29, 40, 686, 820, 822
 Orbanacz Begul 104
 Orend Misch 505
 Orha 288
 Orhei 178, 179, 831-833
 Орхондонъ (Woghkhondor)-Блкаръ 434
 Orlat 134
 Orlea 835
 Oroiu 289, 353, 354
 Orosfaia Oroszfájá 276, 528
 Orşova 100, 146, 490, 491
 Ortway Tivadar 467, 479, 488, 500, 525
 Oskan Erevan'î şi Uscan 418, 419, 420,
 438, 535
 Osterabtrezii 481, 799, 800
 Ostrogski Constantin 757
 Oşetea André 109
 Otoman (Imperiul) (vezi şi Turcia) 111,
 112
 D'Ottemfels 776
 Otto Bavarul 67, 74
 Ottokar (regele Boemiei) 519
 Oulakh, v. Vlahi
 Ouseley 495
 Ouzzes (Husi) 540
 Οὐγγροι 470
 Οὐλτινοι 456
 Οὐννόγουροι 516
 Οὐννοι 470
 Ovese Nica, 344
 — Toader 344
 Oxford 420, 805
 Оҕҕҕҕ Бҕҕҕҕ 514
- P
- Pa v. Volga
 Păcală David 345
 — Ioan 345
 Păcăşianu T. V. 231
 Pachynieres 805
 Păclişan Z. 10, 232
 Păcureni, v. Poca
 Παριονία v. Panonia
 Παριονοδία 555
 Pais Dezső 562
 Pajorta 585, 601
 Pál Török 76
 Pălae Radul 595, 612
 Palatkai Ladislau 399, 406
 Pállfi N. 120
 Palus Méotides 428
 Παλαχъ 433
 Pamphili 554
 Panaioti Mih. 649
 Panaitescu P. P. 81, 471, 560, 621, 712,
 738, 761, 804

- Panfilie (cetatea) 522
 Paniowice 193, 194
 Pannoni 550 554, 555, 563
 Pano Sica 643, 645, 646, 647, 652
 Panonia 26, 426, 446, 454, 455, 465-467, 469, 471, 476, 477, 480, 485, 486, 488, 490, 491, 495, 497, 499, 503, 511, 516, 518, 519, 522-524, 530, 531, 554-587, 683
 Pannonin 463, 465
 Pantazi Moscu 655
 Pântea V. 838
 Paolo Giorgio 767, 768, 769, 770
 Pop Alexa 106
 Papadopol-Calimah Al. 415
 Papahagi P. 650
 Papahagi V. 844
 Papée Fr. 844
 Papiu-Ilarianu Al. 13, 224, 229
 Paponiță Bucur 592
 Pappus Alexandrinus 420, 422, 423
 Părăgina Radu 696, 699
 Părău (sat) 589, 606
 Paris 6, 419, 420, 536-538, 647, 648, 686, 693, 710, 765, 772, 774, 777, 780, 783, 785, 786, 789-793, 797, 805, 840, 843, 844
 Paris, congresul dela 779
 Paris, Gaston 506, 508
 Partenie din Constantinopol 840
 Parthey G. 462
 Partoș 249, 250, 476
 Pârvan V. 442, 443, 447, 552, 718
 Pascu Ștefan 811, 812, 814, 815, 833, 835, 837
 Pasere Rad 588, 605
 Passarovitz (pacea dela) 92, 103, 108-111, 113, 118, 120, 121, 123, 145, 146, 149, 150-152, 156, 664
 Pasvan-Oglu 648. 844
 Paszkowsky J. 804
 Patabissa (vezi Potaissa) 463
 Patavissa 464
 Pater Miklos 103
 Patkanov K. 420, 422, 424, 429, 432, 433, 436, 449, 526
 Pătrașcu cel Bun 80
 Pătru Oanea 344
 Paul, H 507
 Paul 297
 Pauler Gyula 21, 24, 27, 53, 476, 478, 481, 486, 488, 494, 500, 521, 533, 549, 550
 Paulus Diaconus 454
 Paulus Orosius 448, 481, 484
 Paulus 282
 Pauly-Wissowa 441
 Paulinus von Venedig 446
 Păun Vasile 795
 Paustwach 198
 Pavel (vlădica) 722, 723
 Paven Maria a Târului 279
 — Omul 279, 320
 — Simion 279, 323
 Pázmány Petru 811
 Pecinegi 27, 29, 62, 437, 480, 481, 487-489, 491-495, 498, 502, 503, 525, 532, 533, 540, 547, 548, 550, 551
 Péch, József 467
 Pedalia 693
 Peka 803
 Pelagonia 463
 Pellicelli Giulio 794
 Pelzeni Ana 160
 Peninsula Balcanică 648, 649, 767, 772, 773, 806, 807
 Pera 652
 Perembsky Petru 82
 Peri (mănăstirea) 16
 Perișani 664
 Pernica Luciano 768, 770
 Persami 197, 200, 207, 535
 Perșani 583
 Perși 554
 Persia 97, 98, 102, 110
 Persiano Manolachi 651
 Persida 441
 Pesta 7, 8, 54, 55, 653, 687, 688, 813

- Pesty Fr. 7, 498
 Petelea 337
 Peter I. 845
 Peterlaca 246
 Peters Gaspar 641
 Petersburg 140, 187, 787, 828
 Peteva 843
 Petranu C. 774
 Petrea Dascălul 731
 Petrecherub Mihai 160
 Petrescu I. 833
 Petrești, v. Petrid
 Petrid Petrești 325
 Petridul (Petrești) de Sus, 322
 Petris 463
 Petrișor Luca 239
 Petrov Alexă 16
 Petrovai Gh. 14, 15
 Petrovici Ioan 730
 Petrovitch Filip 641, 649, 653
 Petru (Principe al Moldovei) 681, 702
 Petru (vice voevodul Transilvaniei) 17, 18
 Petru Aron 732
 Petru Cercel 765
 Petru din Ostrov 17
 Petru I Karageorge 808, 809
 Petru Șchiopul 765
 Petru 330, 335
 Petru 279
 Petru 238
 Petrus Eremitul 540, 549
 Peuce 431, 433, 442, 456, 457, 459
 Πεύκη 442
 Pezzen Bartolomeu 767, 769, 770
 Peypus Fr. 688
 Pfister Josef 524
 Pharb Lazar von 416
 Phesnuzi, v. Pecenegi
 Philippide A. 9, 443, 459, 517, 442, 759
 Phocas (dinastia) 771
 Пюки 433
 Phrantzes (cronicar bizantin) 805
 Phylacto Nic. 682
 Piave 738
 Pič Iosif Lad. 21, 469-470, 496
 Piceorea Stoica 596, 603, 613
 Picolomini Silvio 767
 Picot Emil 793
 Picot G. 802
 Pietroasa (sat) 258, 280, 301, 308
 Pilesse Coman 590
 Pindar 444, 462
 Pinte Ion 345,
 — Mihail 344
 Pinticul de Câmpie 245, 264, 293-295,
 297, 323, 326, 327
 Pipin (regele Francilor) 466, 467
 Pirenne H. 845
 Pișta (Ștefan). 244
 Pită Ion 596, 613
 Pitar Aldea 594, 595, 611, 612
 Pittard 714
 Pius II (papa) 70
 Pivki (Biugi) 431
 Plăiești v. Chienra
 Plașca Petre 334
 Platonov S. 479
 Pleșa Aldea 599, 616
 Pleșa Art. 708
 Pleșa Ignat 400
 Pleșa Ion 708
 Pleșa Mani 588, 605
 Pleșa Toader 600, 617
 Plevna 767
 Plinius 425, 427, 445-447
 Plisca 455
 Plitan Nicula 256, 331, 332, 335
 Ploiești 835
 Poarta (otomană) 91, 92, 109, 110, 113,
 139, 143, 152, 159, 181, 189, 192, 193,
 139, 143, 152, 159, 181, 189, 192, 193,
 208, 278, 648, 775, 776, 781, 784, 788,
 792, 837
 Pobrata (mănăstirea) 833
 Poca, Păcurenii 289
 Pocan Radul 601, 618
 Pociorag Mani 586
 Poděbrad 804

- Podhala 802
 Podhraczký 531
 Podolia 180, 215, 216, 494, 803
 Poeta Saxo 467
 Pogăceaua 246
 Poiana (sat) 258
 Poiana Mărului 589, 606
 Poiana Sărată 636
 Pojin 837
 Pojorâta 601, 618
 Pojunul 81, 85
 Pokoly J. 502
 Polak 504
 Polák Jan 803
 Polák Matěj 802, 803
 Poligaki (Polisahi) 648, 651
 Polonia 76, 77, 80, 82, 98, 100, 106, 118, 122, 128, 132, 134, 148, 149, 166, 167, 168, 170, 171, 173, 174-192, 194, 195, 215, 216, 218, 221, 443, 444, 446, 447, 485, 532, 563, 710, 748, 765, 772, 798-800, 802-804, 838, 844
 Polonia Mică 803
 Polonii 73, 77, 166, 168-172, 174-178, 180-183, 185-187, 192, 193, 207, 215, 217, 504, 692, 787, 802-804
 Polovcii 514, 519
 Половци 513
 Pompiliu Miron 812
 Pomponius Mela 441, 445
 Pongracz Georgius 160
 Ponor 258, 268, 269, 333, 348-359, 358-361
 Pous 835
 Pont (mer du) 429, 430
 ПОНТЪ 433
 Pontelly István 467
 ПОНТЪ 434
 Πόντος Εὐξείνιος, Pontos, Pont (Euxine) v. Marea Neagră
 Pop C. 813, 814
 Pop Dariu 724, 725
 Pop I. 836
 Pop Iosif Sălăgeanul 281
 Pop Macedon 836
 Pop-Reteganul Ion 721
 Popa Aldea 590, 592, 595, 607, 609, 611, 612
 Popa Andrei 589, 606
 Popa Banciu 599, 616
 Popa Bărbat 598, 615
 Popa Coman 590, 596, 607, 612
 Popa Comșa 592, 600, 602, 609, 617, 618
 Popa Comșa Beriveanul 592, 609
 Popa Comșa Ihereanul 592, 609
 Popa Comșa Liseanul 597, 614
 Popa Costa 243, 244, 287, 288, 313, 322, 373, 375, 378, 381
 Popa Cordea 601, 618
 Popa Drăghiciu 344
 Popa Dobre 588, 605
 Popa Dum. 322, 673
 Popa Gheorghe 251, 319, 813
 Popa Gherman 586, 603
 Popa Hherman 586
 Popa Iacob 245
 Popa Ilie 593, 610
 Popa Ilisie 374, 377
 Popa Ioan 247, 291, 374, 589, 593, 596, 602, 606, 610, 612, 613, 619, 672, 673
 Popa Ionașcu 591, 608
 Popa Iov 391
 Popa Lazăr 598, 615
 Popa Luca 245, 599, 616
 Popa Mani 597, 599, 600, 601, 614, 616, 617, 619
 Popa Marcu 600, 616
 Popa Mihai 345
 Popa Mitrea 591, 608
 Popa Neacșa 594, 611
 Popa Neagoe 587, 604
 Popa Nicudă 595, 612
 Popa Oana 593, 610
 Popa Obreja 322
 Popa Octavian 37
 Popa Onul (Vonul) 331, 335
 Popa Oprea 590, 597, 607, 614, 672
 Popa Petre 322

- Popa Precup 322
 Popa Radul 586, 590, 593, 594, 596,
 599, 602, 603, 606, 610, 611, 613, 614,
 616, 618
 Popa Radul cel bătrân 598, 614
 Popa Radul cel tânăr 598, 614
 Popa Samueil v. Artimon Pop Samuil,
 Popa Simion 244, 259
 Popa Stan 247, 342, 590, 595, 601, 607,
 611, 617
 Popa Stanciul 588, 593, 601, 605, 610, 618
 Popa Stoica 584, 590, 595, 612
 Popa Toma 600, 617
 Popa Traian 231
 Popa Trăilă 244, 287, 373, 378
 Popa Vasile 596, 613
 Popa Vasilie din Cîrceadă 244, 322, 374,
 377
 Popa Vasilie din Pintic 245, 294, 322,
 326, 327
 Popa-Liseanu G. 20, 22, 29, 424, 513-
 515, 518, 522, 525, 527, 530, 531, 545,
 553, 736
 Popea Neagoe, 521
 Popescu Mihail 232, 264, 278, 835, 843
 Popescu-Cibieni I. 834
 Popfiu Justin 812
 Popov A. 453
 Popovici A. 837
 Popovici D. 774, 844
 Popovici D. I. Dr. 104, 160, 161, 650
 Popovici-Bănășeanu I. 721
 Popovici-Barcian Sava 706, 707
 Popoviciu G. 811
 Popoviciu Nic. 672
 Popuța Ion 334 v. și Cătana Gheorghe
 Porcius Fl. 836
 Porfirogenitul, v. Constantin P. 443, 525,
 526, 547
 Porolissum 462, 463
 Porțile de fier 459, 469, 486, 487, 490,
 550, 551, 717
 Poșa-Vodă 68
 Poșaga 258, 269, 321, 332
 Posada (lupta dela) 737
 Posen 650
 Potoacă Streza 602, 618
 Potecki 215, 216
 Πούδη 555
 Ponghkar, v. Bulgari 440
 Poznan 803
 Praček 803
 Praedenecenti 472, 474, 481, 557
 Praga 14, 97, 767, 768, 769, 800, 802,
 804, 836
 Pralea Ioan 595
 Pray Gh. 27
 Precup E. 837
 Preda Vornicul 583, 602, 618
 Preiss Fr. 265, 403, 410
 Preobrajenskiy A. 479
 Prépost vári 843
 Presian 460, 469, 470
 Pressburg 686
 Πρέσβα 509
 Pretorich 463, 465
 Prie jud. Sălaj 239
 Pribam Karl 126
 Principatele Române 63, 142, 144, 168,
 674, 694, 695, 715, 765 771, 774, 776-
 780, 783, 785
 Principatele Unite 784
 Principatul Moldovei 772
 Priscianus 448
 Procopiu 129, 445, 448, 457, 462
 Prodan D. 231
 Prodromul 818
 Prokesch-Osten 779, 785, 787
 Prokopios 804
 Protos 816, 817
 Provadia 473
 Provianthaus 88
 Prudentius (cronic) 424
 Prusia 109, 125, 137, 654, 783-785, 787,
 792, 793
 Prusia Meridională 650
 Pruii 40, 692, 776
 Prut 455, 492-494, 503, 787, 832

- Προύτος 457
 Przerembski Maximilian 171, 175, 176, 180, 181, 203, 209-211
 Przyłeczki Śt. 168, 177, 181, 183, 184, 188, 209, 212, 214, 216, 217, 220
 Psello Mihail 548, 805
 Ptolemeu 422, 423, 426-428, 430, 431, 434-437, 441-443, 445, 446, 458
 Publio Pulio 560
 Πύλαι Σιδηραῖ 451
 Pulecse Neagoe 590, 607
 Pulio George 641, 642, 649, 650
 Pulio Gh. 650, 651, 652, 653, 654
 Puliu Marcu 650, 651, 652
 Pulpă Toader 593, 610
 Pułtea (Piltea) Toader, 601, 618
 Pungeștii Gârștinii 702
 Pupăză Ion, 344
 — Văsiu, 344
 Purcar Mani 588
 Purdul Comșa (jude) 594, 611
 Pușcariu I 8, 590
 Pușcariu Ilarion 237
 Pușcariu Sextil 761, 774
 Puteț Stanciul Pântec? 589, 606
 Puturoanca 239
- R**
- Raab I. von 833
 Răchișel 319
 Rački Franjo 807, 808
 Racoviță C-tin 832, 844
 Racoviță Mihai 832
 Răcuciu Dumitru (advocat) 730
 Raczgradi Dima 104
 Radák Adam 310, 369, 398, 406
 Rădinești 835
 Radibrati Aloisio 768, 769, 770
 Radonić, Jovan 457
 Radul (preot) 584, 587, 596, 613, 695, 697, 699, 700
 Radu I (Domnul Ț. Românești) 667
 Radu cel Frumos 32
 Radul cel Mare 665, 733, 817 819
 Radu dela Afumați 733
 Radul Ion 602 619
 Radul Micul 594 611
 Radu Mihnea 745
 Radu Paisie 843
 Radul (preot) 588, 595, 599
 Radu (voevod) 30
 Raetia 426, 482
 Ragazzi 653
 Ragusa 112, 766
 Ragusanii 765, 767, 769, 770
 Rákoczy Fr. 95, 102, 103, 104, 106, 299, 525, 724
 Rákoczy Fr. II. 674
 Rákoczy G. 694
 Rákoczy Gh. I, 729
 Rákoczy Gheorghe II 744
 Ralli Dionisie (mitropolit) 767, 770
 Rambaud, Alfred 424, 426, 538
 Râmeț 258, 259, 268, 279, 346, 348-351
 Râmnic 730, 731
 Rancea Ion 345
 — Lupu 259, 336
 — Todor 345
 — Ursu 259, 336, 345
 Rappaport 459
 Rareș Petru 82
 Rasciani 107, 682
 Râșcov 746
 Rășinar 134, 706, 707
 Rastislav 474
 Rastizen 475
 Raszków 175, 215, 217, 218
 Rață Radul 589, 606
 Rătescu Gherasim 731
 Rathkeal Herbert 652
 Ratibor 801
 Ratis ona 100
 Rátz Mihai 257, 330, 335, 387, 392, v. și Csonka Rátz
 Răul 281, 301, 308
 Răul-Mare 280
 Rauschen, Dr. theol. Gerh. 417
 Răușor 592, 609

- Ravenna 426, 454
 Разимъ, Iac 457
 Recea 583, 585, 597
 Rechberg 785, 787
 Recița 22
 Rediu 303
 Redslob 446
 Regele Soare (Ludovic XIV) 86, 89
 Regensburg 541, 688
 Regino din Prüm 486, 563
 Reghin 294, 300
 Reghinul Săsesc 233, 353, 354
 Reghinul-Unguresc 338
 Rembowski 757
 Remetic Nic. 673
 Remus Ilie 462
 Renan E. 789, 790, 793
 Renauld Ėm. 548
 Republica Venețiană 772
 Reșca 835
 Reschaner H. 195
 Reschner Martin 719
 Reteag 726
 Retezatul (muntele) 450
 Reuss 829
 Reussdorf 528
 Reussmarkt 528
 Revertera 785
 Révész Imre 728
 Rey Fr. 796
 Rhédeie [Rhédey] Mihai (principe) 294,
 328, 367, 403, 410, 745
 Rhenus 466, 482
 Rhiphéés 428
 Rhos 425
 Ribai 429
 Ribia 429 435
 Richardus 522
 Rifeii 443-448, 452, 504, 506, 560
 Riga Veleştinul 647, 648, 649
 Rikrer 789
 Rima Szombat 132
 Римъ 433
 Римляне 514, 518
 Римляне 516
 Rimliani 515
 Rin 35, 36, 89, 445, 497, 776
 Rincon Antoniu 79
 Ripaei montes, v. Rifeii 429, 445, 482
 Ῥίπαα 433, 442, 446
 Ripensis 546
 Ῥίπαιοι 449
 Rivbia, v. Rifeii 439, 440, 442, 452
 Rizos-Nerulos Iakovaki 649
 Robești 665
 Robu Dumitru 597, 613
 Rödfös 532, 534
 Rodna 320, 837
 Roesler 4
 Rogerius (Magister) 14
 Rogojel Bucur 587, 603
 Röhricht Reinhold 540
 Rolenc 803
 Roma 3, 88, 415, 426, 432, 509, 517,
 536, 538, 679, 686, 694, 714, 717, 766,
 770, 773, 790, 794, 798, 805, 836
 Ῥωμαῖοι 449, 451, 465, 508, 510, 517, 555
 Roman 780
 Roman Alexandru 730, 812 813
 Roman Dobre 590, 607
 Roman Iosif 812
 Roman Vasile 593, 610
 Romanați 834, 835
 România 63, 185, 471, 484, 494, 542,
 647, 721, 724, 777, 782, 786-788, 791-
 795, 797-801, 804, 805, 822, 827-830,
 842
 România Nouă 825
 Romanii 456, 467, 477, 506-509, 515-520,
 522, 524, 530, 531, 536, 544
 Românii 3, 4, 7-25, 29, 30, 37-39, 41, 50,
 51, 54, 56, 60, 62, 64, 70, 71-73, 107,
 124, 131, 133, 135, 154, 160, 166, 179,
 192, 207, 225, 227, 230, 235, 244-248,
 252, 254, 257, 258, 264, 272, 274, 279,
 280, 282, 287, 289, 291, 295, 300, 302,
 305, 309-314, 319-321, 323, 324, 327,
 320, 330, 334-338, 346, 347, 355, 357-

- 368, 370, 371, 373-377, 380, 381, 383,
385, 386, 388, 391, 393, 397, 401-404,
407-410, 412-415, 440, 452, 461, 467,
496, 498, 504, 507, 508, 510, 514, 517,
519-521, 524, 525, 527-535, 540, 541,
543-545, 549-555, 560, 562-564, 620,
621, 627, 649-651, 655, 656, 657, 659,
666, 667, 674, 677-679, 681, 682, 684-
686, 691, 693-695, 707, 711-714, 716-
719, 726, 767, 772-774, 785, 786, 788,
794, 796, 801-803, 805, 806, 809-811,
813, 814, 819-831, 843, 844
- Românii din Schei 136, 142
- Românii din Ungaria 740, 741
- Romano Dionisie (dascălul) 731
- Ῥωμαῖνοι 510
- Romanos Lekapenos 451, 491
- Romcea Barbu 600, 617
- Römer 443
- Romos 36, 61, 606
- Romula Veche 835
- Romulas 463
- Rook. 149, 150, 151, 153, 154
- Ῥῶς 451
- Rosa Ioan 388, 393
- Roșca Bucur 588, 594, 605, 611
- Roșca Coman 671
- Roșca Stoica 587, 604
- Roscher W. 87, 88, 89, 90
- Roset Ionișă 844
- Roset Iordache 832
- Roset Irina 844
- Rosetti Carlo 796
- Rosetti C. A. 826
- Rosetti Radu 457
- Ῥωσία 491
- Rosenanerio Laurentio 157
- Rösler, Robert 443, 457, 472, 473, 476,
486, 517, 520, 521, 541
- Rosnyai Ion 288
- Roșia 282, 359, 360
- Roth Benedict 65
- Rothnersmer Ioan 104
- Rottenhoffer von Rottenhoff I 105
- Rotunda (muntele) 24
- Ροῦκε 514
- Rozwadowsky J. 444
- Rübia, v. Rifei 440
- Rudăria 824
- Rudolf II (Imparatul Austriei) 755, 768,
770
- Rudolf (Regele) 741
- Rudyński 170-172
- Rugi 545
- Rujoi Toma 344
- Runc 258, 269
- Runciman Steven 453-455, 457, 473,
474, 477, 503
- Rupea 477
- Rusciuc 111
- Rusciuc-Varna 829
- Rusia 100, 102, 103, 109, 149, 186, 266,
441, 442, 445, 445, 449, 459, 460, 481,
512, 713, 715, 775, 776, 779, 781, 783,
785, 787, 788, 793, 797, 819, 827-830,
832, 844
- Rusia Albă 803
- Ruși 182, 225, 253, 264, 277, 421, 424,
480, 528, 529, 536-539, 682, 692, 775,
776, 783, 784, 804, 816, 817, 819,
831, 833
- Rusikon 819
- Rusna Banya 132
- Russel Sir John 785 786, 787
- Russinen, v. Ruși 443
- Rusu-Șirianul I. 721
- Rusul 702
- Rutenia 26
- Rutenii 497, 522, 823
- Ruthenie 530
- Ruxanda Hmienicki 746
- Ruxandra Doamna 818
- Rzeczypospolitej 214
- Rzpltej 119, 220
- S
- Saba 770
- Σαβρατοῦσαφοι 492

- Săcal, Bărboși 247
 Săcalul de Pădure 291
 Săcele 18
 Sacellarius 652
 Sacerdoțeanu A. 37, 412, 460, 509, 521, 551, 552, 753, 834, 843-845
 Sachsenland 4
 Sacidaba 463
 Săcuii 446, 483, 522, 523, 530
 Săcuiu Dumitru (jude) 586, 603
 Sagan Bărbat 591, 608
 Sagnac Philippe 456
 Σαγουνδάριος 509
 Sahak 417
 Sahin-Ghirai 174, 176-178, 180-185, 187, 209-211, 215-221
 Saint-Crist 833
 Saint-Martin J. de 415, 416, 421, 424, 435, 440, 439, 535
 Saksagi Pașa 179
 Sălaj (județul) 16, 239, 277, 283
 Salanus 497, 499
 Sălciua 256, 258, 259, 263, 265, 270, 275, 277, 279, 306, 323, 334, 345, 346, 348, 351, 355-357, 379, 387, 392
 Sălciua de Jos 258, 268, 321, 346
 Sălciua de Sus 251, 258, 268, 332, 333, 346
 Sălătruc 663
 Salerno 710, 711
 Salinae 477
 Salinis 463
 Salis (capitan) 232, 264, 278, 843, 845
 Săliște 134, 322, 325, 659, 666, 667-670, 673, 681, 742
 Sălișteni 669, 670
 Salmen Carol 397, 404
 Selmanşah 183
 Salonic 493, 518, 543, 553, 819
 Salzburg 477, 557
 Samandria 536
 Samarina 649
 Sâmbăta 585
 Sâmbăta de Jos 602, 618
 Sâmbăta de Sus 141, 583, 584, 591, 619
 Samuil (țarul) 501
 Samuil 281, 282, 401, 408
 Samuel 266, 267
 Samuil (vicecomite) 266, 307, 312
 Samuil 208, 295, 375, 383, 390, 316
 Samuil 296
 Samurcaș 832
 Sâncel 248
 San Lazzaro 420
 Sân-Nicolaul Mare 478, 480
 Sâncrai 280, 322, 401, 408, 705
 Sand George 793
 Sándor Ioan 355, 354
 Sângeorzul-Trascăului, 252, 253, 255, 257-259, 261, 262, 264, 267, 268, 321, 322, 330, 331, 333, 336, 345-348, 350, 352, 355-357, 367, 370, 379, 380, 383, 385, 387-391, 393, 394
 Sânger 247, 289
 Saniacob 276
 Santana 292
 Sanuto Marino 75
 Săplac 291, 303, 323
 Săracu 844
 Sarai Visarion 810
 Sârbia 67
 Sârbii 161, 293, 344, 624, 625, 637, 682, 766, 787, 804, 806-810, 824, 826, 827
 Sardatius 463
 Sárdi Ștefan 253, 387
 Sardiens 431
 Sardinia 785
 Сарди́ке 433
 Σαρδική 433
 Sarmataș 537
 Sarmați 443, 449, 536
 Sarmăția 420, 426-429, 430, 435, 439-442, 448, 506
 Сарматія 432-434
 Sarmazege 463
 Sarlăș 258, 346
 Sarmiz Ghethuza 717
 Sâsciori 595, 612

- Sasic (Iac) 832, 833
 Sași 3, 4, 7, 11, 12, 19, 34, 36, 37, 41,
 50, 53, 60, 61, 62-64, 67, 72, 101, 104,
 106-108, 119, 123, 131, 134, 135, 144-
 149, 153-155, 158, 159, 161, 163, 165,
 228, 248, 249, 314, 337, 383, 397, 404,
 505, 560, 623, 624, 627, 636, 638, 659,
 660, 669, 676, 679, 681, 683, 725, 742,
 820, 839
 Sasie (loc.) 359, 360
 Sătmar 20, 54, 132, 275, 301, 303
 Satu-Mare 724
 Sauromatae 445, 448
 Σαυρομάται 554
 Sauromați 550
 Sava (râu) 108, 109, 112, 467, 471, 473,
 475, 481, 484, 490, 494, 516, 540, 553
 Sava Aurel V. 751
 Sava A. 831, 832
 Săvăstreni 594, 611
 Savoia (legiune) 315
 Saxonia 123, 124, 148, 640, 641, 643, 692
 Saxonii 10
 Scandia 462
 Scania 431
 Schafarik 442, 443, 450, 451, 455, 458,
 459, 476, 478, 480-482, 485, 497, 504,
 512, 518
 Schaser, George Johann 228
 Schelzer Georgio 157
 Schiller Fr. 231
 Schitea Ioanăș 673
 Schilichten 303, 310
 Schlözer L. 27, 492, 517
 Schmalder I. E. 470
 Schmidt G. 836
 Schnetz Joseph 462, 464
 Schönebaum Herbert 53, 57, 726, 728
 Schopenhauer 721
 Schuller Karl 79
 Schulz (vice-colonel) 248, 250, 266, 284
 Schülze E. O. 473
 Schünemann K. 29, 35, 488, 518, 519,
 523, 524, 557
 Schupaneck 139
 Schütte Gudmund 441
 Schwalbendorf 527
 Schwandtner 71, 524
 Schwanz 663, 664, 665
 Schweinfurth Ph. 561
 Sciția 683
 Scitia Minoră 456
 Sciții 548, 550, 554, 683, 694
 Slavi 522
 Slavines 430-431
 Schlözer 4, 687
 Scoreiu 739
 Scorțea Bucur 594, 611
 Scorțea Stoica 594, 611
 Scythia 292, 415, 441, 462, 463, 506,
 514, 546, 692
 Sebastopolul 784
 Sebeș 1, 274, 583, 620, 707
 Sebeș-Alba 79, 80, 685, 686, 688, 690, 717
 Sebeș Fr. 305, 311
 Sebestyén Gy. 496, 521
 Sebeșul-Săsesc 685, 688, 690
 Sečova 536
 Secui 7, 11-13, 19, 25-34, 38, 39, 50,
 53, 60, 62-64, 67, 71, 81, 145, 146,
 148, 149, 266, 267, 274, 278, 311, 403,
 410, 627, 628, 630, 632, 636, 682, 683,
 695, 699, 823, 839
 Secuime 627
 Seeberg V. Danil 132, 243, 249
 Seghedin 52, 78, 100, 821, 824
 Segedwich Z. 97, 98, 102
 Seignobos Ch. 538
 Seivert Joh. 686, 687, 688
 Σπληνική 433
 Сень-Мартень 433
 Seneslau 658
 Septem Castra 1, 3, 4
 Septem Sedes 4
 Serbia 104, 108, 112, 160, 472, 491, 502,
 510, 542, 650, 713, 807-809
 Serbii 505, 544, 554
 Σερβία 508

- Σερβλοι Τυχλούμοι 450
 Сербтъ 471
 Sermion 489
 Sernuos 542
 Сѣвери 459
 Σέβερες 459
 Severin (banul de) 16, 22, 23, 54, 459
 Sforza (familia) 79
 Sfrighenciu Ion 591, 608
 Σγῶρα 451
 Siatista 641, 644, 649, 652, 655, 656
 Sibiel 134
 Sibienii 119, 120, 133-135, 720
 Sibiu 1, 4, 8, 17, 25, 35, 37, 40, 41, 56, 62, 63, 66, 103-105, 107, 116, 118, 119, 123, 126, 128, 129, 131-133, 135, 145-147, 155-157, 159-165, 249, 251, 294, 297, 321, 325, 343, 394, 395, 403, 404, 410, 411, 412, 590, 621, 647, 659, 668-671, 673, 674, 677, 681, 684, 700, 701, 719-723, 810, 813, 819, 820, 835
 Sibiu (Magistratul) 740
 Sibiu (Cetatea) 155, 157
 Sic 276, 292
 Sica Pano 653, 656
 Sicambria 500
 Sicilia 124, 427
 Sicilidiens 431
 Siculi, v. Săcui
 Σιδηρᾶς 451
 Siebenbürgen 1; 3, 4, 10, 18, 50, 53, 58, 64, 105, 107, 126, 143, 144, 146, 162, 660, 664, 669, 686-690, 693, 707, 709, 716, 717
 Siebendorfer 18
 Siegling 445
 Sieradz 171, 175, 203, 209, 210
 Siess Ludovic 304, 305
 Sighet 14
 Sighişoara 10, 31, 104, 118, 130, 247
 Sigibert Sonnini Fornesé de Manoncour Ch. 832
 Sigismund (regele Ungariei) 14, 15, 30, 660, 689, 710
 Sigismund I (regele Poloniei) 798
 Sigismund III, (idem) 171, 800
 Sigismund cel Bătrân (idem) 798, 799, 800
 Sigismund Ioan (regele Ungariei) 32, 34, 79-81, 723 743
 Sigismund regele Poloniei 76, 732
 Sigismund 398, 405
 Sigismund 251, 252, 254, 257, 261, 321, 331, 333, 346, 335, 356, 379, 380, 385-387, 390, 391, 393
 Silezia 115, 119, 125, 802, 804
 Silezieni 124
 Silhoř 802
 Silistra 169, 172, 494
 Silvaşi Mihail 584
 Sima Grig. a lui Ion 721
 Simedrea Tit. (Epis. Hotinului) 729, 747
 Simeon (ţarul Bulgarilor) 460, 469, 503
 Simion Dascălul 528, 733
 Simion 251, 288, 315
 Simion 344
 Simokattes 804, 805
 Simon (dominus Ultrasilvanus) 57
 Simon de Keza 3, 26
 Simon de Keza, v. Kézai
 Simon Richard 419
 Simonyi S. 443
 Simson B. von 544
 Sin Oprea 597, 614
 Sinaia 829
 Singidun 465
 Sinkovits I. 93
 Sintion Bucur 344
 — Marcu 387, 392
 Sinzendorf 88, 89
 Sion Gh. 844
 Siretul 447, 491-494
 Σιρότος 457
 Siria 415
 Sirmiu 465, 468, 471, 490, 540
 Sirouni H. Dj. 414
 Sisek 476
 Šišić Ferdo 805, 806, 809
 Situli, v. Săcui

- Sixt (papa) IV 70
 Sjönhem 532
 Skála 803
 Сканія 432
 Sklav 431, 440
 Σκλαυήνοι 465
 Σκλαβίνοι 458, 459
 Σκλαβινία 468
 Skodnik Enriko 794
 Skoplje 501
 Škorpil K. 456, 457
 Skrzyniecki 756
 Σκυῶται 537, 555
 Slankamen 477
 Skylitzes 55, 56
 Slatina 660, 834
 Slătineanu (Gheorghe) Iordache 651
 Slavia de Sud 808
 Slavici I. 720, 721
 Slavi 20 120, 413, 426, 440, 448-50, 455-458, 460, 461, 465, 467, 472, 475, 480, 492, 498, 500, 506-509, 512-515, 517, 518, 520-523, 527, 529, 531, 553, 560, 694, 804, 806, 806, 809
 Slavonia 53, 71, 103, 108, 132, 136
 Slavk' 430
 Славы 432
 Slatarski, v. Zlatarski
 Slobozia 819
 Slovacia 801, 802
 Slovacia 65, 812
 Slovenii 806, 808
 Сливень 450
 Sloveni 519
 Словѣни 513, 514
 Словѣни 518
 Smederevo 536
 Smedorski Assen 827
 Smirna 641
 Smith W. 416
 Sobieschi I, (regele Poloniei) 844
 Sobieski W. 167
 Sobolevskij 447
 Sofia 540, 843
 Sofronie (călugărul) 374, 375, 377, 378
 Sokołowski A. 167, 803
 Solari 120
 Sole 802
 Soliman (sultanul) 80, 83
 Solnoc (comitatul) 24, 25, 54, 275, 276, 727
 Solnocul-Interior 315
 Solnocul-de-Mijloc 259, 301, 305, 315
 Solomon 549-551, 702, 770
 Solomon Const. 748
 Solomon Ștefan 590, 607
 Solomon (fiul popii Radul) 506, 603
 Solovastru Roman 290
 Soloviev 455
 Solyom-Fekete (F.) 13
 Someș (râul) 20, 23, 94, 98, 233, 273, 279, 329, 398, 405, 477, 478, 500, 528, 529
 Someșan L. 774
 Someșul Rece 526
 Soroce 193
 Sósmező 636
 Soția lui 386, 391
 Soukry Arsen 422-424, 429-432, 438, 439, 441, 448, 449, 452-454, 456, 458, 464, 545
 Spalato 100
 Spania 91, 424, 444, 535, 775
 Spielberg 794
 Spindler 130
 Spinek 803
 Spini 663
 Spinienii 702
 Split 766
 Srbik H. 114, 115
 Stafraki 651
 Stagira 536
 Stainville 664
 Stamp Michaelae 157
 Stan 587, 588, 604
 Stan 345
 Stan 344
 Stan (preot) 595
 Stan Oanea 586, 603
 Stanca Seb. 705, 707

- Stanciul Fâstâc 586, 603
 Stanciul Stan 593, 610
 Stănică C. 835
 Starkad 532
 Staturile ardelene 158
 Stavro Ioan 646, 656
 Stayner H. 687
 Steblau (Erich Lassata de) 762
 Steege 787
 Stejeriş, v. Cărcedea
 Stilting J. 27
 Stoia Radul 602, 618
 Stoica 593, 610
 Stoica Bobei 590, 609
 Stoica Dionisie, 239
 Stoica Fulcea 593, 610
 Stoica Ion 593, 610
 Stoica Macarie 291, 323
 Stoica Micul 595, 612
 Stoica Mihul 592, 609
 Stoica Oprea 592, 598, 599, 609, 614
 Stoide Constantin A. 744, 748, 758
 Strabo 445, 448
 Straja 749
 Straja Oprea 599, 610
 Střala 803
 Strangford 776
 Străromânii 517, 520
 Strassburg 686
 Stratford 779
 Stratilat (hatm.) 832
 Stratilat T. 818
 Streiu (râul) 15
 Streiu (Hunedoara) 736
 Streitberg W. 430
 Strein-Sângiorz 15
 Strigoni 75, 694, 740, 811
 Strogonov 775
 Stroia Aldea 595, 612
 Stroianu Onea 345
 Strosmajer Iosif Juai 807, 808
 Strymon 444
 Stupilă Roman 591, 608
 Sturdza A. D. 110, 229
 Suceava 72, 190, 803, 842
 Sucidava 834, 835
 Suciui Andrei, 344
 Suciui B. 813
 Sucin Ioan 290
 Suciui Lucreția 813
 Sucutard 293
 Sudeuropa 115
 Södosteuropa 127
 Suedezi 167, 482
 Suedia 102, 173, 175, 176, 195, 718
 Suevii 483
 Suflea Stănilă 587
 Suidas 423, 465, 468, 547, 554
 Sukias Somal, Placido 416, 418
 СИКИЛИТЕ 433
 Sulică N. 13, 721, 722, 729
 Suliszewski St. 181, 193
 Sulzer 663
 Sunad 21
 Surduc (sat) 258
 Susdalia 487
 Suseni, Felfaláu 338
 Suvolar 808
 Svatopluk 475, 476, 480, 488, 489
 Svatopluk 514
 Swierski 183
 Symeon Magister 450, 469
 Synkellos Georgios 805
 Synam Bassa 765
 Szabó Atila 341
 Szakáts Ioan 296
 Szabo Karoly 27, 68, 488, 492, 520, 524, 525, 530
 Szádeczky Lajos, 34
 Szakáts Petru, 256, — Moise 384, 390
 Szalay Lad. 82
 Szamosujvár 106
 Szan-Gherei 200
 Szász Cristina 385, 390
 Szatmári Gh. 75
 Szegedi 586
 Székely David 395
 Székesfehérvár 499

- Szekfü Gy. 21, 32, 56, 58, 59, 65, 83, 228
 Szentgyörgyi Ioan 64, 65
 Szent Iványi Ladislau 353, 354
 Szentlékky Anton 275
 Szentmártoni Kálmán 34
 Szentpáli A. 262
 Széplaki L., 295
 Szépviz 677
 Szerémi Gh. 75
 Szilágyi 732
 Szilágyi Alexandru 54, 64, 80, 104, 481, 621, 622, 628, 640
 Szilágyi Fr. 225-230, 234, 275, 282, 303
 Szilágyi Št. 260
 Szlakai Ladislau 75
 Szöke Št. 244
 Szongott Kr. 106
 Szotyori, 333, 359, 361
 Szörényi bánság 459
- Š
- Šandru Hara 589, 606
 Šandru Todor 251, 256, 258
 Šard 342
 Šarlău Mani 593, 610
 Šarlău Stan 593, 610
 Šăulia 276
 Šchei 722, 723
 Šchiop Ion (jude) 593, 610
 Šchiopu Iosif 838, 839
 Šchiopul I. 22, 37
 Šchiopul Petrea (?) 592, 610
 Šelimbăr 768
 Šerb Micul 600, 610
 Šerb Radul 601, 617
 Šerb Radu (jude) 598, 615
 Šerb Stan 587, 603
 Šerban Aldea 600, 617
 Šercaia 583
 Šercăița 591, 608
 Šieu 326
 Šieu-Odorheiu 293
 Šieu-Sfântu 293
- Šieul-Mare 296
 Šilip Von (Filip Onu) 290, 326
 Šilpešan Alecsă (Filpešan) 290
 Šinca 583, 584, 590, 607
 Šincai G. 179, 695, 805, 824
 Šioldea B. 837
 Širak 417
 Širakaș'i Anania 422, 423, 431
 Šofronie 810
 Šolcanii 702
 Šoimocu 345
 Šopteriu 290
 Šotel 837
 Šotropa V. 231, 295, 836, 837
 Špan I. 358, 360
 Štefan (Românul tatăl lui Ioan) 14, 18, 23, 24, 838
 Štefan Bogdan 766
 Štefan cel Sfânt 18, 20, 21-24, 27, 55, 57, 66, 108, 449, 476, 499-501, 560, 564
 Štefan cel Mare 32, 69, 70, 72-74, 77, 703, 710, 714, 718, 732, 771, 772, 802-804, 817, 842
 Štefan (Episcopul) 730
 Štefan Răsvan 767
 Štefan Simziana 292
 Štefan Vv. 702
 Štefan (polonez) 215, 216
 Štefan 271
 Štefan 324
 Štefan 273, 286, 292
 Štefan 389, 405
 Štefănescu Melhisedec 780
 Štefania de Baden, principesa 791
 Štefăniță Lupu 744, 746, 759
 Štefăniță Vodă Rareș 838
 Šteflea 672
 Šumla 451
 Šuteu Bucur 344, 345
 Šuteu Štefan 290
 Šuteica Bucur 588, 605
 Šuteică Mani 588, 605
 Šuțu Alex. Vv. 702
 Šuțu Grig. 702

Șuțu Vodă 655
Șvabi 315

T

Tabula Peutingeriana 442, 464, 485
Tacitus 426, 441
Tafrali O. 561
Tagányi K. 94, 502, 564
Tageno (cronicar) 544
Taghmadia, v. Dahmația 440
Tagliacozzo Ioan de 71
Taine Hipolit 721, 793
Takács 740
Takáts S. Dr. 89, 91, 92, 94, 97, 101
Talloczy 740
Tălmăciu 657, 659, 660, 661, 662, 666, 667, 668, 742
Tamara Attilio 510
Tamás I. 760
Tamás L. 516, 518, 532, 562
Tâmpa Oprea 595, 612
Tana, v. Tanais
Tanaces 540
Tanais 425, 429, 431, 433, 441, 445, 447, 449
Танайсь, v. Tanais
Τάναις 445
Тандилике 433
Tănase Gh. I. 831
Tanco P. 836
Tânjălă Oprea 587, 604
Tânjălă Stanciul 587, 604
Tanop, v. Dunărea
Tantalides 431
Tanup (vezi Dunărea) 415
Tanus, rex Scytharum 448
Taranowski Andrei 754, 755
Tarbă Mihăilă 594, 611
Tărchilă Bucur 597, 613
Tărgoviște 508, 603, 620, 767
Târgu Jiu 814, 815
Târgu-Mureș 27, 257, 302, 306, 326, 328, 353, 354, 494
Târnava 25, 30, 261, 296, 301, 303, 306, 315, 317, 320, 353, 354, 451, 727

Târnava-Mare 342, 626
Târnava-Mică 36, 800
Taron (provincie în Armenia) 561
Таpocъ 432
Tarus (fluviu) 430
Tășnad 277
Tasso 766
Tata 132
Tatar-Bunar 182, 183, 218
Tătar Matei 597, 613
Tătarii 14, 27, 62, 68, 77, 166-168, 171-174, 184, 188-191, 196, 198-202, 209, 217, 218, 253, 347, 446, 456, 460, 539, 585, 766, 839
Tătarii Niprului 425
Tatárlaka 246
Τατάρων 561
Tatros 487
Tatul Coman (jude) 591, 608
Taurica 430
Tarnavis 435, 448
Teaca 636
Tekiniey 216, 217
Teleki 18, 353, 354
— Adam 290
— Dominic 225, 226, 221, 230, 234, 237, 260
Temesváry János 57
Tempea Radu 700, 701, 731
Templény 306
Temus 522
Teodorescu C. 831, 833
Teodorian C. 835
Teodoru-Ionescu Otilia 456
Teodosie 816
Teodosie (Impăratul) 737
Teohar George 641
Teohari Torunzia Gh. 649
Terbel 450, 460
Tergovistiaj Mannie 104
Tergovistiaji Panait 104
Terra Ultransilvania 1
Tesalonic 644
Tesauriatul ardelean 141, 142

- Testabuza 845
 Tetrapoli 430
 Teuffel C. 462
 Teutoni 34, 36, 40, 531, 660
 Deutsch Fr. 4, 37, 50, 228
 Deutsch G. D. 10
 Thallóczy Ludovic 56
 Theodorit 645
 Theodosi (revoluționarul) 651
 Theodosios (cronicar) 804
 Theohari Torunzia Gh. 652, 653, 654, 655
 Theophanes Confessor 453-455, 459, 460, 505, 517, 562
 Theophanes Contin. 450, 470
 Theofilact 33, 56, 465, 517, 804
 Thesalia 460, 541
 Thomsen Wilhelm 424, 478-479
 Thonaw 691
 Theotonicum 524
 Thouvenel 779
 Thraci 440, 507, 536, 552
 Thracia 427, 428, 430-432, 439, 440, 445, 448, 449, 458, 463, 469, 470, 482, 517, 541
 Θρακία 433
 Thurn 691
 Thury Iosif 28, 516
 Thyssagetae 445
 Tiberiu (Imparat roman) 508
 Tibis 463, 465
 Tibisia 463
 Τιβίσκος 443
 Tibiscus 442
 Tibru 232, 266, 270, 276, 329, 358, 359, 361
 Tighina 178, 179, 183, 216, 218
 Tilișca 134, 744
 Timiș 491, 495, 498, 525
 Timisis 489
 Timișoara 16, 19, 54, 112, 160, 467
 Timoc 108, 472
 Timon S. 27
 Тимокъ 473
 Timocian 472, 473, 557
 Tina, v. Tanais
 Tipurișă Lupea 673
 Τύρας 448
 Тирасъ 432, 434
 Tiridat 536
 Tirol 100, 558, 765
 Tiron T. 818
 Tiron (preot) 245
 Tisa 18, 20, 22, 23, 28-29, 66, 98, 442-444, 455, 465-468, 472-474, 476-478, 481, 486, 487, 491-494, 496, 498, 503, 517, 523, 556, 567, 693, 720
 Tisza Coloman 743
 Tisza Șt. 822, 823
 Tița 489
 Titești 663
 Titești-Brezoi (depresiunea) 657, 658, 660, 661, 662, 663, 664, 666, 667
 Titirează Radul 588, 605
 Titulescu M. 835
 Tivras (fluviu) 429, 430
 Tiza, v. Tisa
 Toacă Coman 601, 618
 Toader Radul 587, 604
 Toader Șigmond 586, 603
 Toader 344
 Toader 344
 Todea D. 238
 Toderița (sat) 584, 593, 610
 Todirașcu (sol al lui Barnowski) 193
 Todoran Coman 591, 608
 Todor 345
 Todor 387, 392
 Todor 361
 Toflea Barbu 600, 617
 Tohăneanca 731
 Tohat 303, 375, 378
 Tököly Emeric 34
 Tökölyi Sava 824, 825, 826
 Tolan 375, 378
 — Chirilă 264
 — Neaftim 259, 330, 335
 Toldal 289

- Tölgyes 487
 Toma (husit) 801
 Toma Bucur 599, 615
 Toma Oprea 593, 610
 Toma (popa) 584
 Toma 344
 Toma 344
 Toma Păcurar 333, 335
 Tomaschek W. 443, 453, 473, 507, 509,
 510, 552, 561
 Tomescu N. C. 831, 832, 833
 Tomi 561
 Tomiciu N. 835
 Tomoy Paul 77
 Tonavis (Donavis) 424, 429, 440, 447
 Тонависъ 433
 Torino 813
 Torma Iosif (sublocotenent) 402, 403,
 409, 410
 Torontal 467
 Torotzkai (familia) 252, 380
 — Francisc 251, 255, 331, 379, 384
 — Iosif 252, 254, 256, 271, 330, 332,
 379, 386, 391-393, 399, 406
 — Sigismund 251, 252, 254, 257, 261,
 321, 331, 333, 335, 341, 356, 379,
 380, 385, 387, 390, 391, 393
 Törtel 520
 Torunzia Gh. 652
 Toscana 767
 Τοῦρκοι 470
 Τουτάρων 561
 Tracia 692, 693
 Tracii 809
 Traian (impăratul Romanilor) 489, 490,
 493, 503, 515, 517, 552, 694, 716
 Trăistaru Mihăilă 344
 — Simion 344
 Тракия 450
 Трѣньва 451
 Trandafil Niculae 135
 Tranquillus Andronicus 508
 Transalpinæ 629
 Transilvania 1-15, 16, 17, 18, 20, 23-25,
 26, 28-30, 32-38, 50-55, 57-71, 73-75, 78,
 80-85, 86, 91-93, 95-98, 100-106, 108,
 109, 111, 112, 115, 116, 118, 119, 121-
 125, 127, 128, 130, 132, 137, 141-151,
 159, 161, 162, 164, 179, 195, 494, 496,
 560, 562, 563, 583, 586, 620-622, 628,
 629, 632, 633, 640, 647, 663, 668, 674-
 684, 687, 692-695, 699, 706, 715-721,
 724, 725, 740, 765-770, 774, 778, 787,
 794, 800-812, 819, 825, 836, 839
 Transilvania, (Marele Principat) 64, 68
 Transilvania, (Voevodatul) 50, 51, 52, 55,
 59, 61, 64, 66, 68
 Transilvănienii 64, 65, 717, 812, 813
 Trăpcea Teodor 810
 Trapezunt 111, 818
 Trascău 253, 257, 258, 260-263, 265-268,
 273, 274, 276, 277, 309, 311-322, 330,
 332, 333, 347, 350, 367, 370, 380, 384,
 386-389, 391-394, 400, 403, 407, 410
 Trausch Joseph 63, 64, 686, 688
 Trautmann R. 518
 Trei-Ierarhi 838
 Treiscaune 29, 30, 40, 636
 Trianon 25, 797, 810
 Τριβῆλλοι 554
 Triest 112, 124, 128, 130, 647, 648, 806
 Trinar, v. Crișan
 Tripla Alianță 827, 828, 829
 Triș Ion 269, 349, 351
 Tritul Vlad 590, 607
 Trnava 811, 812
 Trnka Jan 802, 803
 Trotuș 838
 Trușcă Petraș 602, 618
 Tübingen 795
 Tudor D. 834, 835
 Tuducescu 813
 Tuhutum 520, 526, 527
 Tuilleries 790, 791
 Tulia 169
 Tur 267
 Turcia (Imperiul Otoman) 56, 76, 91, 92,
 93, 100, 109, 112, 114, 118, 130, 132,
 151, 155, 156, 159, 160, 167, 168, 173,

- 176, 192, 195, 199, 201, 205, 206, 212, 488, 534, 645, 646, 683, 775, 776, 783, 784, 797, 808
- Turcii 7, 33, 56, 69, 70, 72, 74, 76-79, 89, 93, 94, 107, 109, 143, 150, 151, 159, 160, 163, 166, 168-185, 187, 189, 192-194, 196-198, 200, 202, 204-209, 212-215, 218, 220-222, 253, 277, 278, 425, 437, 478, 489, 490, 492, 493, 495, 512, 535, 540, 562, 646, 654, 656, 685-691, 717, 766-769, 772, 775-777, 803, 810, 811, 837, 843
- Turcilingi 545
- Turda 16, 24, 25, 65, 74, 233, 234, 236, 243-247, 251, 256, 257, 259-261, 263, 264, 266, 267, 271, 273, 275-278, 287-301, 303, 306, 307, 311, 312, 315, 317, 319-322, 324-328, 330, 333, 336-339, 341, 346, 347, 353, 359, 374, 375, 377, 378, 383, 397, 404, 476, 477, 620, 624, 726, 727
- Turdeanu E. 765, 766, 770
- Turi Samuel 317
- Turin 783, 787
- Turingia 465
- Turingii 482
- T'urk' 452
- Turnavitu 651
- Turnu Roșu (trecătoarea) 95, 120, 128, 155, 278, 659, 667
- Turnu-Severin 459, 465, 493
- Turtea Stan 587, 603
- Turul 16
- Tutina Stana 160
- Tútis 489
- Tutova 702
- Tvorovsky 803
- Tyras 429, 434
- Tyscia 522
- Tyszkiewyca 204, 205, 210, 211
- Tzertzes 805
- T**
- Țacu 30
- Țamblac Gr. (mitropolit) 816
- Țara Bârsei (revistă) 730, 744
- Țara Leșească 3
- Țara Muntenească 3
- Țara Oltului 3
- Țara Românească 8, 32, 39, 41, 52, 66-69, 85, 95, 97, 104, 124, 128, 130, 131, 134, 141, 167, 171, 174, 186, 501, 555, 563, 564, 632, 646, 648, 662, 664, 666, 667, 669-671, 695, 717, 766, 804, 805, 817, 825, 831, 838, 843, 844
- Țara Românilor 726
- Țara Secuiască 3
- Țara Tătarilor 103
- Țara Turcească 157
- Țara «ultrasilvană» 52, 67
- Țara Ungurească 2, 3, 60
- Țările Române 50, 51, 96, 102, 106, 112, 119, 123, 128, 139, 140, 160, 227, 277, 278, 641, 648, 651, 652, 654, 695, 775, 776, 816, 819, 831, 832, 839, 843
- Țelmu Mani 600, 617
- Țibin (munții) 659, 666
- Țicua, Valea Largă, 307
- Țigani 248, 277, 322, 330, 333, 334, 386, 391
- Țipea Coman 602, 619
- Țopa Mihăilă 344
- Țuna Ioan 597, 598, 615
- U**
- Ubicini 791
- Ucraina 168, 180, 183, 197-199, 201, 203, 209, 220, 222, 484
- Ucuta Const. 650
- Udriște (sfetnicul lui Basarab cel Bătrân) 739
- Ugliții 455
- Ugocia (județul) 7, 8
- Uifalău 258, 387, 392
- Uifalăul-Săsesc 276, 291
- Uioara 24, 477
- Ukert 445
- Ukraine 716, 718
- Ulach 536, 537, 561

- Ulieș 337
 Ulm 100, 797
 Ulpia Traiana 717
 Ultinii 492
 Ultrasilvania 1, 2, 526
 Ungaria 6, 8, 10, 16, 18, 24-27, 29, 32, 35, 40, 50, 51, 53, 54, 55, 58, 59, 60, 62, 64, 65, 66, 67, 75-77, 79, 82, 89-92, 95, 98, 101, 103, 106, 107, 109, 115-117, 122-129, 132, 133, 150, 151, 153, 155, 159, 161, 227, 230, 232, 251, 278, 303, 313, 382, 446, 461, 466, 469, 470, 472, 477, 484, 486, 488, 490, 493, 499, 501, 520-522, 526 530 531, 540, 551, 554, 555, 558, 559, 563, 622, 628, 630, 632, 633, 640, 642, 649, 653, 658, 665, 667, 676, 681, 686, 693-695, 699, 710, 713, 718, 765, 767, 769, 772, 787, 794, 796, 800-803, 811, 812, 819, 825, 834, 839
 Ungheni 832
 Ungrovlahia 702, 816-818, 833
 Ungur Ion 703
 Ungur T. V. 703
 Ungureanu Gh. 840, 841, 844
 Ungurei 248
 Ungurii 2, 3, 7, 9, 19-21, 24, 26-29, 33, 38, 39, 51, 56, 57, 60, 71, 75, 78, 84, 85, 101, 106, 145, 146, 148, 149, 230, 235, 246, 248, 249, 252-254, 256-261, 264, 266, 277, 287, 289, 291-293, 313, 314, 320, 322, 323, 330-334, 336, 347, 348, 355, 357, 361-367, 373, 376, 377, 381-385, 388-390, 393, 398, 405, 437, 446, 452, 455, 460, 469-471, 476, 479-481, 485, 487-491, 493-499, 503, 504, 511-514, 517, 519, 520, 522, 523-525, 528, 529, 548-551, 553, 627, 679, 681, 687, 688, 689, 694, 717, 719, 726, 740, 767, 769, 787, 788, 806, 810, 811, 814, 822-826, 831, 836
 Ungurii Albi 515, 516
 Ungurii cei negri 517
 Uni (vezi Huni) 463, 556
 Unogundur-Bulgaren 454
 Urach 686
 Urak 183
 Urali 431, 445
 Uralskoj-Chrebet 443
 Urechia A. V. 81
 Ureche Gr. 733, 804
 Urha 288
 Urmeniș 290
 Urs Bârsan 592, 609
 Ursu I. 712
 Ursu v. Horia
 Ursu 259, 336, 345
 Ursus (episcop) 561
 Uskan, v. Oskan
 Uspenskiy 509, 541, 550
 Ustia 193, 194, 195
 V
 Václav 803
 Vacz (termnița din) 821
 Vad (mănăstirea) 584, 589, 606
 Vaillaut 695
 Vajna Iosif 377
 Valachia 465, 466, 496, 503, 646, 692, 693, 767, 787
 Valah 440
 Valahia austriacă 109
 Valahii 10, 13, 19, 57, 64, 677-682, 691-694, 811
 Valaques 536
 Valarșak 440
 Valcău 276
 Valcăul-Unguresc, Văleni 283, 400, 407
 Vâlcea 834
 Vale (sat) 251, 252, 254, 267, 330, 331, 333, 334, 355-358, 379, 387-389, 392-394
 Valea Albacului 350, 352
 Valea Bradului 266, 270
 Valea-Florii 346
 Valea-Largă v. Țicud
 Văleni, v. Vălcăul Unguresc

- 119, 122, 128, 136-138, 143-148, 153-156, 163, 229, 232, 241, 264, 278, 282, 285, 287, 294, 299, 339, 358, 360, 373, 376, 403, 410, 416, 434, 474, 640-656, 719, 769, 770, 783-785, 796, 826, 829, 837
- Βιέννης 554
- Villa Staul 9
- Villara I 844
- Vinerea 820, 822
- Vingara 248, 731
- Vinț 63, 80
- Vințul de Jos 323, 801
- Vințul de Sus 287, 290, 374, 375, 377, 378
- Vinulescu Gh. 7, 794, 830
- Virmont 120
- Visarion (călugărul) 681
- Viski K. 527
- Viștea de Jos 583, 602
- Vistula 429, 441, 474, 484, 504
- Visula 445, 466
- Vitet (?) 375, 378
- Vitez Ioan Neagu 817
- Vittorio Veneto 738
- Vlachi 538, 545
- Vlachin 519
- Vlad Aurel 813
- Vlad Călugărul 819
- Vlad Dracul 8, 688, 732
- Vlad Tepeș 8, 555, 732, 810
- Vlad Vintilă 817, 834
- Vladimir (regele Bulgarilor) 475
- Vladimirescu Tudor 715, 775, 814, 815, 834, 843
- Vladislav II (regele Ungariei) 28, 32, 71
- Vladislav Basarab 817, 818
- Vladislav Iagelonul 65
- Vlăgărea Oprea 601, 618
- Vlaha, Feneșul Românesc 276, 283, 305, 400, 402, 407, 409
- Vlahi 505, 508-511, 514-517, 522, 523, 528, 530, 531, 533, 539, 544, 552, 553
- Vlăhuța 30
- Βλάχοι 554, 561
- Βλαχοβρε 514, 518
- Βλαχορρηχίνοι 509
- Vlaho-Clisura 510
- Vlaicu (fiul lui Chendres) 15, 660
- Vlček 803
- Βοαρήξ 562
- Vodă Stan 588, 605
- Βώδιον (ὄρος) 442
- Voevodenii Mari 584, 608, 617
- Voevodenii Mici 585, 601, 617
- Voicu Marciul 591, 608
- Voila 582, 583
- Voineasa 664
- Voinimir 466
- Volaki 13
- Volga 428, 434, 452, 453, 460
- Volochi 20
- Volodislav 519
- Volochen, v. Vlahi
- Βολΰχΰ 515
- Βολοχι 513, 514, 516, 518-520
- Von (Onu) 298
- Vopiscus Flavius 546
- Vratnik 451
- Vrhovac Moesa 806
- Vuia R. 6, 774
- Vulcan (vama) 108
- Vulcan Cațavei 600, 610
- Vulgaria 495
- Vulkan Iosif 813
- Vulpe Radu 843
- Vurpăr 63
- Vuscharansch 419
- Vysěl 803
- Vajna Iosif 377
- W
- Wace H. 416
- Wag 522
- Walachen 13
- Walawsky, contele 785
- Wallzy H. 167
- Walhá 507
- Wandali 545

Wapowski 802
 Wardapeț S. 415
 Warszawa 184, 194, 204
 Warstein 641
 Watson Seton 761
 Wavrin 732
 Weber S. 417
 Weghentur-Bulgaren 454
 Weigand 649
 Weizen 472
 Weilling Gothard 718
 Wenczel Gustáv 75
 Werkhaus 88, 89
 Wesseley Kurt 719
 Westberg Friedrich 441, 452-454
 Weysenburg 692
 Whiston William și George 420, 421,
 435, 438, 458
 Wiena 688
 Wierzbickiego 214, 215
 Wilhelm din Ruysbroek 460
 Wilhelmus (episcopul) 38
 Wilken Dr. Friedrich 541, 543
 Winden, v. Venzii 443
 Winidi 545
 Witkowski B. 173, 174, 196
 Wlachen 552
 Wladislaw IV (regele Poloniei) 196
 Wohlgemuth L. 709
 Wolbe Eugen 794
 Wolff I. 4
 Wolfgang 284
 Woonosow 834
 Wüste 36

X

Xenopol A. D. 166, 230, 462-464, 469,
 470, 472, 477, 490, 502, 510, 518, 712,
 750, 773
 Xenofon (mănăstire) 750
 Xilurgul (mân.) 819

Y

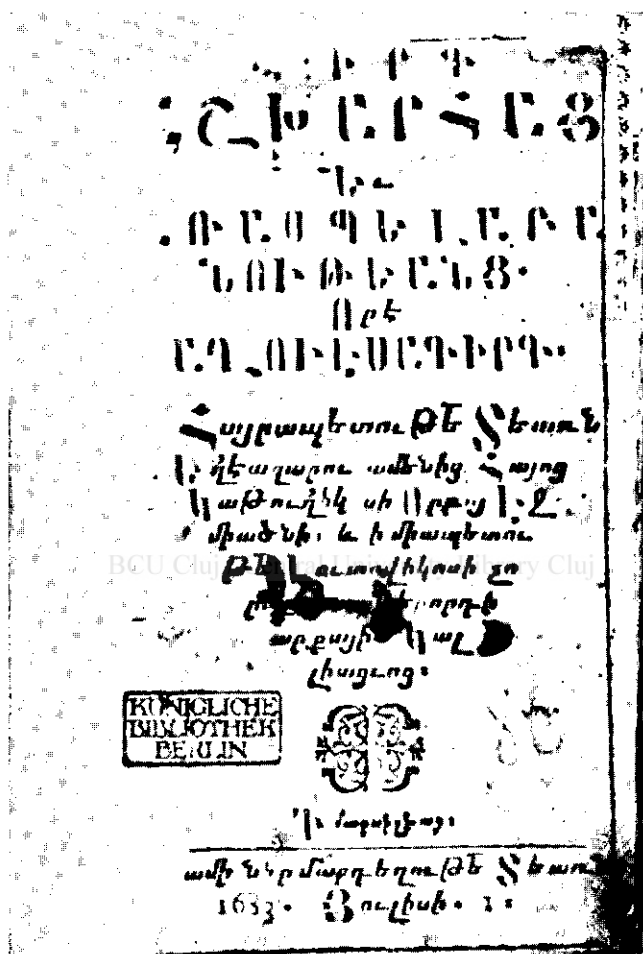
Ульци 455
 *Утичи 455

УЛИТИЧИ 455
 Υπανις 448
 Ypsilanti (șeful Eteriei) 775
 Угорьское горы 513
 Угryn 513, 514

Z

Zacharie de Sionnie 419
 Zaculos 530
 Zadar 807
 Zaghoura 426
 Zaghura 435, 439, 449, 502
 Zagora (mănăstire) 449, 450, 451, 452,
 563
 Ζαγόρια 451
 Zagreb 806, 809
 Zaharia Nicolau 128
 Zaharia din Siunia 419
 Zăicani 16
 Zălan 301, 305, 462
 Zálesky 802, 803
 Залупрія 433
 Ζαχλοῦμοι 450
 Zam 280, 401, 408
 Zambo Daniel 258
 — Francisc 398, 405
 Zămonie Savu 673
 Zamoyski Jan 754, 755
 Zamoyski Toma 184, 194
 Zaniboni Aldo 794
 Zanzi Ioanni (Ceaș?) 651
 Zaphyr de Dij 104
 Zápolya Gh. 77
 Zápolya Ioan 34, 75, 78-80, 725
 Zaproiu 218, 219, 221
 Zarand 15, 93, 250, 258, 327, 370, 373,
 375, 378, 397, 404, 637
 Zărnovan Șandru 601, 618
 Загория 450
 *au 247, 292
 ávodszky Levente 18
 Zbarazki Gh. 177, 206, 207
 Zborowski 757
 Zedler J. H. 419

Zelike Radul (Zeche?) 590, 607	Znaim 689
Zemlin 652	Zografu (mănăstirea) 817
Zemun 139	Zoltan 499, 500
Zeurlina 692	Zoltányepii 29
Zeuss K. 442, 443, 450, 473	Zomus (vezi Someș) 498, 527
Zieglauer Ferd. 228	Zonaras (scriitor bizantin) 55, 488, 548, 804
Zik'un 452	Zorzi Giustinian 179
Zimmermann-Werner 477, 659	Zossimos 805
Zips 35	Zowaskiego W. M. 169
Zlătaric Gieronimo 768, 770	Zuarclu (Zóard) 525
Zlatarski V. N. 450, 454, 456, 457, 459, 466, 468, 469, 473-475, 478, 501, 503, 541	Zubáty Jiří 803
Zlatna 226, 238, 241, 279, 282, 309, 314, 368, 370, 383	Zürich 115, 127, 726
	Zwentibaldus 475
	Zygmunt (regele Poloniei) III 167

Foaia de titlu a ediției din Marsilia, 1683. din « Preussische Staatsbibliothek », Berlin.

[illegible][illegible]

